This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

+ *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.

+ *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.

+ *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.

+ *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at `http://books.google.com/`

Google

Jest to cyfrowa wersja książki, która przez pokolenia przechowywana byla na bibliotecznych pólkach, zanim zostala troskliwie zeskanowana przez Google w ramach projektu światowej biblioteki sieciowej.

Prawa autorskie do niej zdążyly już wygasnąć i książka stala się częścią powszechnego dziedzictwa. Książka należąca do powszechnego dziedzictwa to książka nigdy nie objęta prawami autorskimi lub do której prawa te wygasly. Zaliczenie książki do powszechnego dziedzictwa zależy od kraju. Książki należące do powszechnego dziedzictwa to nasze wrota do przeszlości. Stanowią nieoceniony dorobek historyczny i kulturowy oraz źródlo cennej wiedzy.

Uwagi, notatki i inne zapisy na marginesach, obecne w oryginalnym wolumenie, znajdują się również w tym pliku – przypominając dlugą podróż tej książki od wydawcy do biblioteki, a wreszcie do Ciebie.

Zasady użytkowania

Google szczyci się wspólpracą z bibliotekami w ramach projektu digitalizacji materialów będących powszechnym dziedzictwem oraz ich upubliczniania. Książki będące takim dziedzictwem stanowią wlasność publiczną, a my po prostu staramy się je zachować dla przyszlych pokoleń. Niemniej jednak, prace takie są kosztowne. W związku z tym, aby nadal móc dostarczać te materialy, podjęliśmy środki, takie jak np. ograniczenia techniczne zapobiegające automatyzacji zapytań po to, aby zapobiegać nadużyciom ze strony podmiotów komercyjnych.

Prosimy również o:

- Wykorzystywanie tych plików jedynie w celach niekomercyjnych
  Google Book Search to usluga przeznaczona dla osób prywatnych, prosimy o korzystanie z tych plików jedynie w niekomercyjnych celach prywatnych.
- Nieautomatyzowanie zapytań
  Prosimy o niewysylanie zautomatyzowanych zapytań jakiegokolwiek rodzaju do systemu Google. W przypadku prowadzenia badań nad tlumaczeniami maszynowymi, optycznym rozpoznawaniem znaków lub innymi dziedzinami, w których przydatny jest dostęp do dużych ilości tekstu, prosimy o kontakt z nami. Zachęcamy do korzystania z materialów będących powszechnym dziedzictwem do takich celów. Możemy być w tym pomocni.
- Zachowywanie przypisań
  Źnak wodny"Google w każdym pliku jest niezbędny do informowania o tym projekcie i ulatwiania znajdowania dodatkowych materialów za pośrednictwem Google Book Search. Prosimy go nie usuwać.
- Przestrzeganie prawa
  W każdym przypadku użytkownik ponosi odpowiedzialność za zgodność swoich działań z prawem. Nie wolno przyjmować, że skoro dana książka zostala uznana za część powszechnego dziedzictwa w Stanach Zjednoczonych, to dzielo to jest w ten sam sposób traktowane w innych krajach. Ochrona praw autorskich do danej książki zależy od przepisów poszczególnych krajów, a my nie możemy ręczyć, czy dany sposób użytkowania którejkolwiek książki jest dozwolony. Prosimy nie przyjmować, że dostępność jakiejkolwiek książki w Google Book Search oznacza, że można jej używać w dowolny sposób, w każdym miejscu świata. Kary za naruszenie praw autorskich mogą być bardzo dotkliwe.

Informacje o usłudze Google Book Search

Misją Google jest uporządkowanie światowych zasobów informacji, aby staly się powszechnie dostępne i użyteczne. Google Book Search ulatwia czytelnikom znajdowanie książek z calego świata, a autorom i wydawcom dotarcie do nowych czytelników. Caly tekst tej książki można przeszukiwać w internecie pod adresem `http://books.google.com/`

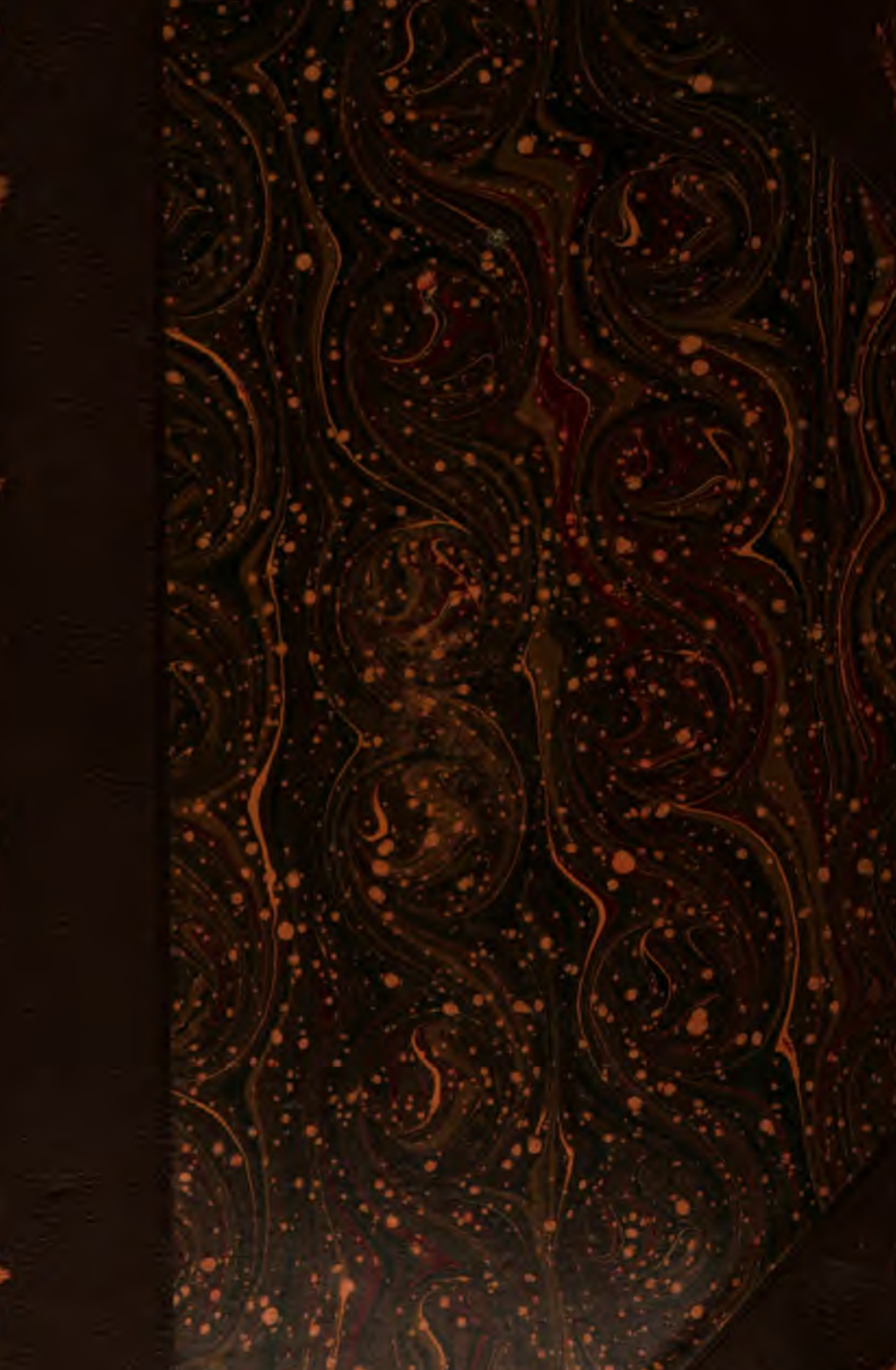

L Soc 3751.80.38

Harvard College Library

FROM THE FUND OF

CHARLES MINOT

Class of 1828

ROZPRAWY
I
SPRAWOZDANIA Z POSIEDZEŃ
WYDZIAŁU
FILOLOGICZNEGO
Akademii Umiejętności.

TOM XIV.

W KRAKOWIE.
Nakładem Akademii Umiejętności.
1891.

ROZPRAWY
I
SPRAWOZDANIA Z POSIEDZEŃ
WYDZIAŁU
FILOLOGICZNEGO
AKADEMII UMIEJĘTNOŚCI.

ROZPRAWY

I

SPRAWOZDANIA Z POSIEDZEŃ

WYDZIAŁU

FILOLOGICZNEGO

AKADEMII UMIEJĘTNOŚCI.

TOM XIV.

KRAKÓW.

NAKŁADEM AKADEMII UMIEJĘTNOŚCI.

SKŁAD GŁÓWNY W KSIĘGARNI SPÓŁKI WYDAWNICZEJ POLSKIEJ.

1891.

L Soc 3751.80.38
~~Bristol 119~~
~~(6 VII. 111)~~

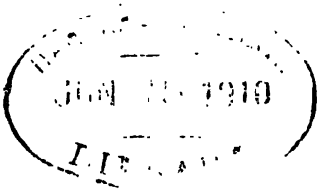

Minot fund

DRUKARNIA UNIWERSYTETU JAGIELLOŃSKIEGO
pod zarządem A. M. Kosterkiewicza.

TREŚĆ.

I. Rozprawy.

	Strona
Dr. Jan Bystroń: Katechizm Ledesmy w przekładzie wschodnio-litewskim z wydania wileńskiego z r. 1605	1—132
Dr. Michał Jezienicki: Wpływ klasycznych poetów rzymskich na Jana z Wiślicy i ślady ich w jego utworach	133—162
Dr. Antoni Kalina: Studyja nad historyją języka bułgarskiego. Część I.	163—547
II. Sprawozdania	I — XXVII

I.

ROZPRAWY.

KATECHIZM LEDESMY

w przekładzie wschodnio-litewskim

z wydania wileńskiego z r. 1605.,

wydał i gramatycznym wstępem i słownikiem opatrzył

Dr. Jan Bystroń.

Jakób Ledesma, jezuita hiszpański (1520—1575) wydał pomiędzy innemi pismami katechizm w języku hiszpańskim, który cieszył się wielkiem powodzeniem, gdyż został przetłómaczony na rozmaite języki. W r. 1571 wyszedł jego przekład włoski, w dwa lata później łaciński, w r. 1584 holenderski, w r. 1630 francuski; wcześnie także, gdyż już w r. 1595 wyszedł w Wilnie litewski (żmudzki) przekład tego katechizmu p. t.: „Kathechismas arba mokslas kiekwienam krikszczionii priwalvs. Paraszitas per D. Jakuba Ledesma Theologa Societatis Jesu. Iżgulditas iż Liężuvio Ląnkißko ing Lietuwißka per Kuniga Mikałoiu Daugßa Kánonika Zemaicziu. Iżſpáutas Wilniuie Metûſę vżgimimo Wießpaties 1595. Dokładny i wierny przedruk tego zabytku, poprzedzony wstępem biblijograficznym i gramatycznym, a opatrzony bardzo pouczającym słownikiem wydał w r. 1886 uczony rosyjski E. Wolter w St. Petersburgu p. t.: Litovskij Katichizisъ

N. Daukši. Po izdaniju 1595 goda, vnovь perepečatannyj i snabzennyj obъjasnenijami E. Wolteromъ. (Priłożenije kъ LIII tomu zapisokъ imp. Akademii naukъ N° 3. Sanktpeterburgъ 1886. 8 mai. LXXXVI i 192).

Jeszcze przed r. 1595. musiał wyjść polski przekład, na którym się opiera wydany w r. 1595. litewski (żmudzki) przekład ks. Mikołaja Daukszy[1] („Iżgulditas iż Liężuvio Ląnkiſsko ing Lietuwiſska per Kuniga Mikałoiu Daugßa Kánonika Zemaicziu). Przekład ten jednak, wcale bibliografom naszym nieznany, prawdopodobnie zaginął.

W 10 lat pozniej wyszedł w Wilnie nowy przekład tegoż katechizmu, dokonany przez niewiadomego tłómacza w odmiennem nieco narzeczu wschodnio-litewskiem p. t.: „Kathechismas aba Pamokimas wienam kvriamgi Kriksczonivy reykiamas. Paraszitas nuog D. Jokvbo Ledesmos Theologo Soc. Jesv. F [illegible] Lietuwiszkay in vnrukárt iszspáustas. Wilnivy: [illegible] Societatis Jesv. Metûsu vżgimimo [illegible] (8-o. 96 str. nl.)

[illegible] jedyny dotąd znany, znaj[illegible] w Krakowie. (Teol. 1938).

[illegible] księgozbiorach, zasobniejszych [illegible] jeszcze egzemplarze tego wy[illegible] bibliografowie o tem wydaniu nie wie[illegible] ziem zawdzięczam p. Maurycemu [illegible] się od dłuższego czasu poszu[illegible] w zakresie litewszczyzny.

[illegible] literatury litewskiej z samego początku [illegible] stosunkowo wczesny, przedstawia dla nas [illegible] językową jako źródło do historyi języka [illegible] zwłaszcza z tego względu, że porównanie tego [illegible] przekładu z wcześniejszym żmudzkim rzucić może

[1] Wiadomości o ks. Daukszy podaje Wolter na str. XXVI nn.

pewne światło na różnice dyjalektyczne na Litwie z początkiem XVII w.

Ponieważ wydanie wileńskie z r. 1605. jest dziś niezmierną rzadkością biblijograficzną, sądziłem, że wiernym jego przedrukiem mógłbym się poniekąd przysłużyć badaczom języka litewskiego i z tego powodu podjąłem się niniejszego wydania.

Wydanie katechizmu Ledesmy z r. 1605. jest niejako drugiem wydaniem przekładu Daukszy z r. 1595. (w tytule czytamy: „Kathechismus ... Paraszitas nuog D. Jokvbo Ledesmos Theologo Soc Jesv e pergulditas Lietuwiszkay ir vntrukart iszspáustas“, „po raz drugi wydrukowany“; wobec tego jednak, że ten późniejszy przekład, który zawdzięczamy jakiemuś nieznanemu tłómaczowi, dokonany jest w innem narzeczu i także pod względem tekstowym dość często odstępuje od wydania z r. 1595. (co zaznaczamy w naszem wydaniu), uchodzić może za samodzielny, nowy przekład.

Bezimienny tłómacz we wstępie podaje powody, dla których się podjął ponownego przekładu katechizmu Ledesmy: „Dochodziły do uszu moich liczne głosy takich, którzy mówili, jakoby nie rozumieli katechizmu przełożonego przez IMCI księdza Mikołaja Daukszę, kanonika kościoła żmudzkiego, ponieważ on przetłómaczył go po żmudzku — i prosili mnie, aby został przetłómaczony po litewsku. To wiem dobrze, iż Jego Miłość, chcąc dobrze zrobić i dla Litwy i dla Żmudzinów, dla obydwu przetłómaczył katechizm i dlatego użył w nim wyrazów obydwu ludów. Aby jednak Litwa tem lepiej poznała i zrozumiała swój język i aby ustały te mowy, „iż nie mamy katechizmu litewskiego“, na nowo przełożyłem ten katechizm Ledesmy, który już przedtem był przełożony i nie wiem jak zginął. Ufam, iż przekładem tym niejednemu dogodzę, ponieważ — jak mi się zdaje, wierniej jest od

pierwszego przetłómaczony. Jeżeliby się zaś komu z Litwinów przekład ten nie podobał, to proszę go bardzo, aby go przetłómaczył lepiej i z większą wiernością i t. d.

Z tego wstępu pokazuje się, że przekład żmudzki Daukszy, pomimo iż uwzględniał do pewnego stopnia także Litwinów, przecie dla nich nie był zupełnie zrozumiały, kiedy odzywały się skargi na brak katechizmu litewskiego i kiedy po 10 latach wyszedł przekład litewski.

Co do zasad, któremi się kierowałem przy swej pracy, powołać się mogę na przykład niemieckich wydawców tekstów litewskich i łotewskich, prof. A. Bezzenbergera[1]), Bechtel'a, Garbe'go, jakoteż rosyjskiego wydawcy katechizmu Daukszy, E. Woltera.

Tekst przedrukowany jest z zupełną dyplomatyczną wiernością, z zachowaniem wszelkich właściwości ortograficznych, a nawet oczywistych błędów drukarskich (na które wszelako zwracam uwagę w przypiskach), tak że pod każdym względem zastąpić może oryginalne wydanie wileńskie. Zastąpiłem

---

[1]) Prof. królewiecki, dr. Adalbert Bezzenberger ogłasza od r. 1874. wydawnictwo tekstów litewskich i łotewskich z w. XVI p. t.: „Litauische und Lettische Drucke des 16. Jahrhunderts herausgegeben von Adalbert Bezzenberger". Dotąd wyszły: 1) Katechizm litewski (ewangelicki) Marcina Mosvidiusa z r. 1547. Jest to najdawniejszy druk litewski. Wyd. w r. 1874 A. Bezzenberger. 2) Katechizm łotèwski z r. 1586. 3) Formularz chrztu litewski z r. 1559. 4) Łotewski (t. zw. staropruski) ojczenasz Szymona Grunau'a; wyd. r. 1875 A. Bezzenberger Zeszyt III: „Bartholomäus Willent's litauische Übersetzung des Luther'schen Enchiridions und der Episteln und Evangelien nebst den Varianten der von Lazarus Sengstock besorgten Ausgabe dieser Schriften. Mit einer Einleitung herausgegeben von Fritz Bechtel. Göttingen, 1882. IV zeszyt: Szyrwid's Punkty kazań (Punktay Sakimu) vom Jahre 1629. Mit einer grammatischen Einleiung herausgegeben von Richard Garbe. Göttingen, 1884.

tylko pismo gotyckie czyli tak zwany szwabach używanem powszechnie pismem łacińskim, zastąpiłem f przez s, a ß przez *sz* i dodałem dzisiejszą interpunkcyją.

Paginacyja oryginalna ściśle jest oznaczona, a nawet wiersze przedzielone są lihijkami. W przypiskach zwracam uwagę na wyraźne pomyłki drukarskie, i podaję ważniejsze waryjanty wydania ks. Daukszy z r. 1595.

Wydanie niniejsze opatrzone jest wstępem gramatycznym, uwzględniającym właściwości językowe naszego zabytku pod względem pisowni, głosowni i morfologii, a na końcu dodany jest wyczerpujący słownik, obejmujący wszystkie wyrazy znachodzące się w naszym katechiźmie z oznaczeniem ich miejsca przez podanie stronicy i wiersza oryginalnego wydania i z przytoczeniem dłuższego lub krótszego ustępu tekstu dla lepszego uwydatnienia znaczenia wyrazu.

Mam nadzieję, że wydając nasz zabytek litewskiego języka, przysłużę się choć pośrednio nauce i że mój przykład zachęci do studyjów nad litewszczyzną i innych Polaków, którzy z większą niż ja korzyścią pracować by mogli na tem niesłusznie przez nas zaniedbanem polu.

Wreszcie spełniam miły obowiązek, składając serdeczne podziękowanie Profesorowi Dr. L. Malinowskiemu i P. Maurycemu Stankiewiczowi za łaskawie udzielaną mi przy mej pracy pomoc.

Skrócenia.

a) Źródła.

Kat. = Katechizm Ledesmy w przekładzie litewskim z r. 1605.

WD. = Katechizm Ledesmy w przekładzie Daukszy.

b) Dzieła pomocnicze.

BGLS. = Dr. Adalbert Bezzenberger, Beiträge zur Geschichte der litauischen Sprache. Auf Grund litauischer Texte des XVII. Jahrhunderts. Göttingen, 1877.

BLF. = Bezzenberger, Litauische Forschungen. Göttingen, 1882.

Br. = Brückner, Die slawischen Fremdwörter im Litauischen. Weimar, 1877.

Brg. = Karl Brugmann, Grundriss der vergleichenden Grammatik der indogermanischen Sprachen. Strassburg, 1886.

BW. = Bartłomieja Willent'a przekład litewski enchiridion Lutra wyd. Fritz Bechtel (Litauische und Lettische Drucke des XVI. Jahrhunderts III. Göttingen, 1882).

G. = Richard Garbe, Szyrwid's Punkty kazań (Punktay Sakimu) vom Jahre 1629. Mit einer grammatischen Einleitung. Göttingen, 1884. Przedruk Punktów kazań = *PK.*

GLS. = Dr. Leopold Geitler, Litauische Studien. Auswahl aus den ältesten denkmälern, dialectische beispiele, lexicalische und sprachwissenschaftliche beiträge. Prag, 1875.

Karł. = Dr. Jan Karłowicz, O języku litewskim (Rozpr. Wydz. filol. Akad. Umiej. w Krakowie, II, 135—376).

KLL. = Kałbos lëtuviszko lëžuvo ir lëtuviszkas statraszimas arba ortografija. Petersburge, 1861.

K. = Friedrich Kurschat, Wörterbuch der littauischen Sprache. Halle, 1883.

K. Gr. = Friedrich Kurschat, Grammatik der littauischen Sprache. Halle, 1876.

OT. = Ostlitauische Texte mit Einleitungen und Anmerkungen herausgegeben von Anton Baranowski und Hugo Weber. Weimar, 1882.

Sz. D. = Dictionarium trium lingvarum in usum studiosae inventutis, acutore R. P. Constantino Szyrwid.

Schl. = Schleicher, Litauische Grammatik. Prag, 1856.

WD. = Litovskij katechizisъ N. Daukši wyd. E. Wolter. Petersburg, 1886.

We. = E. Wolter, Obъ etnografičeskoj poězdkě po Litwě i Žmudi lětom 1887 goda. Petersburg, 1887.

Wstęp gramatyczny.

Szczegółowy rozbiór naszego katechizmu pod względem językowym z należytem uwzględnieniem przekładu żmudzkiego Daukszy i innych współczesnych druków litewskich pozostawić muszę późniejszemu opracowaniu. Tu podaję tylko ważniejsze właściwości językowe naszego zabytku.

I. Ortografija.

Ortografija naszego zabytku jest niekonsekwentna i chwiejna, podobnie jak w rękopiśmiennych zabytkach polskich. Ponieważ wydaję zabytek w wiernym zupełnie przedruku, nie potrzebuję tu podawać wyczerpującego traktatu o ortografii naszego katechizmu. Wystarczy wykazać na kilku przykładach różne sposoby oznaczenia poszczególnych dźwięków litewskich w naszym tekście, zwłaszcza, że w słowniku uwydatnione są wszelkie odcienia pisowni.

Alfabet naszego wydania złożony jest z następujących znaków:

a, á, â, ȧ,
e, ê, é,
i, y, î,
o, ó, ô,
u, v, û, uo, ú, úo, ûo, uô, û,
áu, aŭ, âu, aû, âû, áy. ey,
b, c, d, dz, dż, f, g, ġ, h, ch, i, j, î, y, k, l, ł,
m, ṁ, n, n̂, p, ṗ, p', r, s, ſ, ß, sż, t, th, z, ż, w.

f i *h* znachodzą się tylko w wyrazach obcych: affierá 82, 5; affierawôtas 82, 8 z polsk. ofiara (lit. apiėrá); Hostyioy 81, 13.

Różne sposoby pisania dotyczą przedewszystkiem samogłosek i spółgłosek j, k, sz, z; dlatego też te dźwięki szczególnie tu uwzględnię.

I. Samogłoski.

a bywa wyrażane:

1) przez *a:* Kathechismas 1, 1; Pamokinas 3, 3; Perguldítoias 3, 5; Mikałóiaus 3, 8; Kanoniko 3, 9; padarit 4, 1; kaypmi 5, 1; Padeimas pirmas 6, 5; i t. d.

2) przez *á:* Atáio 3, 4; máno 3, 4; neyszmánu 3, 6; sákos 3, 6; ánas 3, 11; (ale aniś 3, 12); Lietuwá 4, 4; táku 5, 9; tákuy 5, 10; wárdu 6, 6; 6, 7; ápe 6, 7 ob. Ape 6, 6; ape 6, 8; Pamisákay 6, 11; tári 7, 1; mánays 7, 3; ob. mano 7, 4; manós 7, 4; prámintas 7, 10; 7, 12; isimáno 7, 13; żáda 7, 16 ob. żadeiey 7, 18; gárbu 8, 4; tás 8, 11 ob. tas 7, 16; kám 8, 20 ob. kam 9, 4; kárálu 9, 16 ob. karalus ib. abá 10, 1 ob. aba 1, 1; sákie 10, 16; Apasztálus 11, 5; dabár 11, 5; káktos 11, 19; Dwásiôs 12, 3; Apáształu 19, 8 ob. Apaształu 19, 10; i t. d.

3) przez *ȧ:* ȧnas 12, 14; ártymo 70, 3; prawdopodobnie czytać należy ártymo; kreska nad *a* została zbita w kropkę; ártymo mamy na str. 71, 18; por. jeszcze prisákimay 61, 9.

4) przez *â:* nûpełnâys 7, 3; ob. darbays 7, 6 i nûopełnays 7, 7; pildziâ 7, 15; Iżganitoiâs 10, 1 ob. izgiełbetoias 10, 1; isiguldziâ 10, 4 ob. isigúldzia 24, 12; 34, 8; 34, 11; iszmânimu 18, 16; âmżinu 30, 18 ob. amżinu 34, 12; Prisâkimay 61, 13; ob. prisákimu 61, 2; prisakimas 61, 7; prisákimay 61, 9.

e bywa wyrażane:

1) przez *e:* esmi 6, 14; esz 7, 6; Perguldítoias 3, 1 ob. pérguldito 3, 7; Lietuwá 4, 4; gieraus 4, 5; Lietúwiszku Lieżuwi 4, 6; 4, 7; Diewas 8, 20; wisúresunti 15, 9; kelés 16, 5; ne wesk' 37, 3; i t. d.

2) przez *é:* pérguldito 3, 7; pérgulditas 3, 14; pérgulde 4, 2 ob. Perguldítoias 3, 1; ésus 3, 11; norédamas 3, 17; abéietuy 4, 1 ob. abeiós 4, 3; giminés 4, 3; Diewo Téwo 9, 2; i t. d.

3) przez *ê:* kuriê 3, 6; gêma 12, 14; Wieszpatês 12, 8; Tikiêimo 15, 1 ob. Tikiéimu 15, 5; iżdêtas 16, 3; sudêimi 17, 8 ob. sudeimu 16, 18; pagalêy 29, 17; trêcias 33, 8 ob. Trecias 35, 11; Têwu 40, 2 ob. Tewe 40, 7; 40, 8; Téwu 40, 9. Diêwas 46, 15; Diêwo 47, 10 ob. Diéwo 47, 11; wiênok' 50, 5; iêmimo 50, 4; iszêmus 70, 15; giêrio 72, 3; liêpia 71, 9; dêra 78, 14; i t. d.

i bywa wyrażane:

1) przez *i:* idant 4, 4; ir 4, 5. Pergulditoias 3, 1; padarit 4, 1; biło 4, 9; régis 5, 1; pirmas 5, 2; pawirsta 8, 8; priimtûiû 8, 9; padingibiû 12, 6; insikúnimo 12, 8; Biłokig 23, 8; Pagarbinty 87, 1 ob. Págárbinty 87, 3; Pagárbynty 87, 6; 87, 8; Pagárbinty 87, 10.

2) przez *y:* Atłaydymu 16, 14; Tyki 17, 11; tykiu 17, 12 ob. Tikiu 19, 11; Treycy 17, 13; trys 17, 17; bindrysty 33, 5; déstys 33, 7; artykúłas 33, 8; dáryt 33, 19 ob. padarit 4, 1; darito 33, 19.

3) przez *î:* kurîs 39, 15; Bażnîczos 49, 2; pagîrtas 48, 3 ob. pagirtá 48, 2; wadîname 50, 2; wîras 84, 7.

4) przez *į:* įsakita 69, 5.

o bywa wyrażane:

1) przez *o:* Atáio 3, 4; Jog 9, 1; welno 10, 11; po Pontiú Piłotú 16, 1; Szwinciáusios Pánnos Mários 51, 7.

2) przez *ó:* iszmókiê 11, 4; mókia 11, 6; wisókiôy 13, 13; ob. wisokiû 13, 12; garbós 13, 21; kógi 17, 14; iszmókitu 17, 5; Del kó 21, 12; daritóias 22, 3; ob. waldziôtoias, rêditoias, ażuweyżdétoias 22, 18; mótina 22, 10; Póterus 37, 8; 39, 2; póteru 38, 11; 38, 12; kurióy dalóy 41, 21; kuriós 46, 10; iós 47, 19; Pannósp Mariósp 47, 16; żódziu 48, 14; szwintós Elżbietós 48, 14.

3) przez *ô:* ô gierá, ô mélyi, ô saldzi 52, 3; pamôkimas 6, 2; iżgełbeiô 10, 5; péciô 12, 1; peciô 12, 16; wisokiôy 13, 13; wisokiôy 13, 18; Bażniczôn 13, 15; Małônes 15, 2; waldziôtoias 22, 18; Persunôs 23, 2; szwinciáu-

siôs 23, 2; Paskundôsnu 24, 1; Pilôto 26, 16 ob. Pilotu 26, 12; Pôteraus 39, 14 ob. Poteraus 39, 11; Diewôp 39, 18; Pônna 49, 9; Pánnos Mariôs 51, 11; Kôp 52, 14.

u bywa wyrażane:

1) zwykle przez *u:* Pergulditoias 3, 1; ausiump 3, 4; kuriê 3, 6; pérguldito 3, 7; Zemáyciu 3, 16; ésus 3, 11; i t. d.

2) rzadziej przez *v:* vntrukárt 1, 11; Wilnivy 1, 13; vżgimimo 1, 16.

û bywa wyrażane:

1) przez û: nupełnâys 3, 3; nûg 10, 6; 12, 15; 12, 16; 12, 17; 13, 20; 14, 19; Dungûsnu 16, 6; dûst 31, 6; tû 40, 3; dûtú 56, 11; dûmi 51, 3. szwintûsis 63, 12; ipûliman 76, 20; nusideimûsu 90, 7.

2) przez *uo:* nuog 1, 8; 3, 7; 3, 13; 7, 10; nuôg 7, 12; duotas 83, 12 ob. dûta 83, 18; dûtas 56, 4; duok 43, 13; iuos 56, 8.

ų zwykle bywa wyrażane przez *u* (bez ogonka): sweykátu 3, 3; wárdu 6, 6; Tykiû ingi Jesu Christu sunu ió 23, 12; niekiedy *u* opatrzone jest znakiem dyjakrytycznym: Bażniczû 11, 6; tiesiûiu 11, 18; wisokiû darbú músú 13, 12.

ų (u z ogonkiem, w druku przekreślone ų) znachodzi się także niekiedy i to na oznaczenie *u* i ų: wisų kûru 29, 3 ob. wisú 29, 2; mųs 40, 5; nusideimųs músų 44, 5; músų 47, 14; 48, 7; detųs 56, 18; Adųnt 81, 1; kųnu 81, 18.

II. Spółgłoski.

k. Spógłoska *k* wyrażana bywa najczęściej przez *k:* Kathechismas 1, 1; Pamokimas 1, 3; kvriamgi krikszconivy 1, 4; 1, 5; Szłowinkite 2, 1; waykáy 1, 2; skáytitoiuy to Kathechismo sweykátu 3, 1—3.

Obok *k* występuje na oznaczenie dźwięku k także znak *c,* i to wyłącznie tylko w wyrazach obcych: Acadêmios 1, 14 ob. Drukôrnioy tamże; Cathechismo 3, 6

ob Kathechismo 3, 2; Catechismu 4, 1; Cathechismu 4, 12; Catechismo 4, 10; Catechismas 6, 1; Sácramentu 33, 6; Dâctaru 93, 4; i t. d.

Imię Chrystus pisze się wszędzie przez *ch* Christusas 11, 2; 11, 14; 9, 10; Christuso 7, 12; Christas 82, 7; 26, 15; Christus 48, 4; Christo 33, 14; 7, 9; 6, 8; 7, 12; Chrysto 95, 19; i t. d.; zaś wyrazy krikształas, krikształyti, krikszczonis piszą się przez *k:* krikszczónis 6, 11; krikszczonies 6, 6; krikszczonim 7, 6; 7, 17; prieg krikształie 7, 19; krykształytas 7, 20. Na końcu wyrazów zawsze występuje k: Atayk 36, 16; Bůk 36, 17; důk 36, 19; w kilku przykładach *k':* wesk' 37, 3; 38, 6; gélbek' 37, 5 ob. giélbek 38, 9; Gárbink' 60, 12 ob. Garbink 65, 21; kalbek' 60, 17; gieysk' 60, 19; ob. gieysk 60, 21.

g. Na wyrażenie dźwięku *g* służy znak *g.* Wystarczy tu przytoczyć kilka przykładów: pérguldito 3, 7; giminés 4, 3; gieydziu... gieriáus... pérgulditu 5, 7; gražey 5, 12.

Kilkakrotnie użyte jest ġ na wyrażenie spółgłoski *g* na końcu wyrazu. Ma to wyrażać ślad samogłoski *i*, na którą się dawniej wyraz kończył. Joġ 66, 9 (joġ powstało z jo-gi). Przypuścić można, że to ġ ma być wyrazem zmiękczonego brzmienia spółgłoski. Przykłady są nieliczne, gdyż zwykle występuje g. Oprócz powyżej przytoczonego jest jeszcze: Sakaymiġ 57, 8.

t. Spółgłoska t wyrażana bywa przez *t:* téwikszcza 41, 1; tynéy 41, 1; ketwirtoy 43, 11; sótinimu 43, 15; milistu 43, 17; szwintůy 43, 18; i t. d.

Zakończenie inf. *t'* zamiast -ti wyrażane: bywa często przez *t'*: melst' 39, 10; 46, 18; isipażint' 56, 9; saugot' 57, 19; turét' 58, 20; daryt' 65, 10; darit' 68, 11; norét' 68, 11; sáugot' 68, 17; priérant' 68, 18; pagirdyt' 88, 17; adůnt' 49, 15; bet' 50, 6; rito met' 56, 13; idant 56, 18; vnt' 57, 19; 68, 13; 96, 8.

Przez *t* samo końcówka ta wyrażona jest w przykładach następujących: padarit 4, 1; nudarit 5, 12; praskint 5, 11; det 11, 16; 11, 18; padarit 21, 15; pawerst 21, 16; mirt 27, 10; iszwést 28, 7; isimanit 30, 2; dáryt 33, 19; turét 33, 18; but 33, 19; isztesét 35, 4; tesidét 35, 9; gaut 35, 20; mêlst 89, 11.

d wyrażone jest przez *d:* dungúy 32, 1; bindrysty 33, 5; kałbedami 45, 1.

Na końcu wyrazów na oznaczenie d' użyte jest kilkakrotnie d' kad' 31, 12; kád 31, 17; kad' 32, 5.

Na uwagę zasługuje pisownia wyrazu: dzydziausioy 45, 7.

p wyrażone jest przez *p:* persúnu 23, 5; paskirty 23, 9; kayp' 33, 1; núpelnu 33, 13; pikto 45, 2. Na oznaczenie miękkiego *p'* (zam. pi) występuje często ṕ lub p': ausiumṕ 3, 4; sawimṕ 74, 11; sawimṕ 18, 14; sawimṕ 18, 15; teyṕ 24, 12; kayp' 27, 8; teyp' 27, 18; kayp' 29, 5; teyp' 35, 9; kayp' 37, 1; Pannosp' Mariosp' 47, 8; Ponnosṕ szwinciáusiósṕ 48, 12; miélup' sunúp' 51, 2; músump' 51, 20; Kitáyp' 58, 12.

Przez pomyłkę drukarską dostało się ṕ także zamiast p: ṕrasirasciú 33, 12 ob. prasirasciu 33, 9; ṕirma 11, 3.

b wyrażane bywa przez *b:* búome 27, 1; biłome 42, 1; Búk 43, 5; kałbedami 45, 1; Bażnîczos 49, 2.

s. Na wyrażenie spółgłoski *s* na początku i w środku wyrazów służy zwykle ſ, niekiedy podwójne ſſ, rzadziej s; na końcu wyrazów s:

a) na początku wyrazów: α) ſ: ſweykátu 3, 1; ſutwerimo 7, 5;

b) w środku wyrazów: α) ſ: Kathechiſmo 3, 2; auſiumṕ 3, 4; miliſtos 3, 8; éſus 3, 11; nuſtotú 4, 11; krikſczonim 7, 6; wiſu 8, 2; Chriſtuſas 9, 10; múſu 13, 8;

β) ſſ: essigu 6, 11;

γ) s: esmi 6, 14; paskundoſnu 16, 4; Kasgi 17, 7;

c) na końcu wyrazów α) s: sákos 3, 6; miliſto 33, 8; Mikołóians Dáukßos 6, 8; éſus ánas 3, 11; pirmas 5, 2; Artikůlas 19, 3;

β) ś: aniś 3, 12.

Fonologija.

1. Z zakresu samogłosek.

a. Zamiast a napotykamy kilkakrotnie *e:* esz 7, 6, 95, 3; ergu (K. argu, argi) 27, 7; erte (K. artė) 49, 21; terpu 40, 10; sunerey 33, 1 (glit. sąnaris). Bardzo licznie występuje spójnik *e*, którego Kurschat w swoim słowniku nie podaje, a który, jak z myśli zdań wynika, ma znaczenie spójnika *a* (łać. autem, vero adversativum). Liczne przykłady podaję w słowniku. W Szyrwida *PK.* mamy *a*: Labay pridereio idant tasay butu żmoniu mokitoias, *á* ne kas kitas (31, 13); Per wienu żmogu nusideimas swietan ieio, *a* per nusideimu smertis (31, 21); Nes Christus tureio atmaynit wisu senu testamentu, *a* nauiu padarit 35, 2; pażinsime sawo nieku aba nebuyti, *a* tay ku turime vnt dušios ir vnt kuno, Diewuy wiso giero daweiuy ataduosime 39, 28.

Odwrotnie zamiast *e* występuje niekiedy *a:* Atáio 3, 4; atays 25, 17. Por. Szyrw. ataiau 31, 26; atayt 31, 27; ataio 32, 3.

Niekiedy zlewa się końcowe *e* z następującem *a* następnego wyrazu w *o*, podobnie jak w języku Szyrwida (Garbe XXV, § 16) i Daukszy (Wolter LXXXI, §. 9). Zdaniem Garbego zlanie to wyprzedziła pewna asymilacyja, zbliżenie się *e* do *a* w artykulacyi. Por. *BGLS.* 66. Fortunatov w Bezz. Beitr. III, 67. Z Kat. należą tu przykłady następujące: Nożumuszk 60, 14 (nie zabijaj = ne

ażumuszk; nożumuszt 68, 9; nopkałbėsime 70, 18. Więcej przykładów cytują: Garbe (l. c.) z Szyrwida, Wolter (w słowniku s. v.) z Daukszy i oprócz tego (XXXI, §. 9) liczne przykłady ze słownika Sutkiewicza. Końcowe *e* zlewa się z *a* następującego wyrazu w *o*: pokim = po akim 67, 13; 67, 15; 67, 18.

Ważną właściwością Kat. wspólną z Szyrw. jest osłabienie samogłosek *a* i *e* przed następującą spółgłoską nosową i pochylanie ich niejako w kierunku *u*, *i*. W języku Szyrwida prąd ten wyraźniej się objawia, gdyż uległy tam pochyleniu samogłoski *a* i *e* przed obydwowa spółgłoskami nosowemi (m, n), a więc am + β = um + β em + β = im Garbe XXVI, §. 17 nn. Por. *BGLS.* str. 3 nn., co w języku Kat. nie nastąpiło. Tu jedynie spółgłoska *n* wywarła wpływ na poprzedzającą samogłoskę, wskutek czego:

an przed następującą spółgłoską zamieniło się na *un*: runda 8, 6; rúnku 11, 18; vntaras 14, 4; vntaru 25, 19; obok Antra 25, 15; antaras 27, 18; vnt 10, 11; dungáus 47, 12; 50, 16; 87, 15; dungaus 50, 19; dunguy 46, 2; 49, 14; dungúy 49, 11; 50, 1; 46, 2; 55, 6; 55, 9; dungaûs 8, 10. Wyraz obcy ángiełas tej zmianie nie ulega: Angełas 48, 10; Angeło 48, 15; Angełáy 46, 1; 46, 5.

ą przechodzi w ų (w druku mamy tylko u):

1) w środku wyrazu: sunerey 33. 1 (nom. pl. od sąnaris -io, członek). Nom. sg. part praes. kończy się na -us (zam -ąs), ėsus 3, 11; kałbûs 54, 7; wissuressunciey 31, 8;

2) w końcu acc. sg. tematów o, -a:

a) Masculina: Katechismu 4, 2; wardu 6, 6; mókimu 6, 9; Diewu 74, 13; Diéwu 5, 14; 55, 3; ku 17, 11; Téwu 32, 18; kielimu 34, 2;

b) Feminina: sweykátu 3, 3; wienu duszu 18, 14; Dwásiú szwintú 31, 1; treciú persunú 31, 5; szwintu Bażniczu 31, 10; dálu 33, 5; gárbu 34, 12; milistu 36, 2; Dûnu 36, 19.

c) w instr. sg. fem. -ā, i-jā: gálwu 31. 20; su szeyminu 68, 2; su duszu 81, 7; i t. d.

e i *ę* przechodzi w *i* przed *n:* żinklu 6, 6; żinklas 11, 9; 11, 11; żinklu 13, 9; żinklinames 13, 7, zinklinties 13, 9;

szwintas 10, 20; szwinto 10, 12; 10, 15; 11, 7; 11, 11; szwintós 12, 3; szwintu 11, 6; 12, 16; szwintey 81, 21, 96, 8; szwincziâussias 12, 19; szwintúiu 96, 1;

kiucia 87, 14; kinte 26, 11; kinteimo 14, 2; 33, 13; 82, 3; 78, 10; kintêimo 95, 18;

padingibiû 12, 6; tur bindrysty 33, 5; ob. bęndrysty 33, 2.

W wyrazach obcych jak Sakramentas pochylenie nie następuje.

Pochylenie występuje także w końcówkach deklinacyjnych, a mianowicie przechodzi *ę* w *i*:

a) w gen. sg. pron. pers. mani, tawi, sawi; acc. sg. mani, tawi, sawi; w nom. sg. masc. part. praet: pérguldis 3, 11; tápis 13, 2;

b) w acc. sg. tematów -e: żemi 21, 18; żémi 22, 15; małóni 40, 4; 42, 8; wienatyby 85, 3; tykryby 85, 3; stypryby 56, 11;

c) w instr. sg. tematów -e: Małony 59, 6; Diewisty 81, 8; galybi 81, 16;

2. Z zakresu spółgłosek.

Według *K. Gr.* §. 80, 82 występuje w języku litewskim *l* palatalne i *ł* gutturalne według tego, czy następująca samogłoska jest miękka lub zmiękczona (e, ė, i) czy też twarda (a, o, u, û).

W narzeczach wschodnio-litewskich rzecz ma się nieco inaczej, ponieważ w nich nawet przed *e* i *ė* stoi *ł*. W języku Szyrwida wykrył to prawo Garbe (§. 19, nn).

W *KLL.* znajduje się o używaniu *l* i *ł* następująca wzmianka: „Iszsidûdantį ženkłą rïtu Lëtuvu kałbos stato këtoji głaudbalsė *ł*, užłajkanti savo këtąji budą ir su minksztošoms: *e* ir *i*, kuridvi sžame atveje këst; kas patingausej atsitink pristatimûse arba supiksûse numažintiŭu dajktvardžu. Ajszk'aus pamatïsim szį įpatumą gaudimo rïtu — Lëtuvu kałbos szitaj isz sžu pawaizdu: saula: saulė; agła: eglė; kumała: kumelė; cziviłelis: czivilėlis; užałelis: aužûlėlis; stałelis: stalėlis; motinėła: motinėlė i t. d. Autor *KLL.* (Jon's Juszka) dodaje do tych przykładów, że „bez jakiejkolwiek przyczyny" (be jokos priežastės) obok *ł* występuje także miękkie *l*.

W *Kat. l* i *ł* podzielone są w następujący sposób:

1) W wyrazach przyswojonych z języka polskiego stoi zwykle spółgłoska właściwa j. polsk., a więc:

a) *l* w wyrazach: karalus 9, 16; karálu 9, 16; priételamûs 53, 8; karalisty 50, 17; karaliêne 47, 12; karaliene 51, 12; karaliéne 52, 10; Elżbietós 48, 14; Elżbiėtós 48, 19; Ledesmos 1, 8; 4, 11; Theologo 1, 9;

b) *ł* w wyrazach: Ańgelu 22, 11; Angelu 29, 3; 29, 13; artikułus 23, 9; artykúłu 28, 15; artykúłas 29, 8; 31, 1; 31, 10; 33, 8; 34, 9; artykúłûs 30, 10; Mikałóiaus 3, 9; Apasztálus 11, 5; Apaształu 15, 12; 16, 18; 18, 21; 17, 8; 19, 10; Apáształu 19, 8; Angełay 43, 9; Angełas 48, 11; Angełuy 53, 11; Prełotey 66, 19; ałtorâus 49, 12; odmiennie od j. polsk. występuje *ł* w Gabrieła s 48, 11.

2. W wyrazach czysto litewskich występuje:

a) *ł* przed samogłoskami twardemi *a*, *o*, u, jeżeli nie nastąpiło zmiękczenie: łabáy 5, 4; łabiáus 4, 5; 19, 18; łabiáusiéy 47, 8; łabiáusey 53, 10; łabiausiay 69, 9; — ale Labiausiey 62, 13;[1]) łaymibes 8, 8; kłausiti 10, 16; atłaydimu 30, 15; atłaydimas 33, 12; atłayd 43, 19; atłáydziame 44, 2;

[1]) Wielkie litery nie mają żadnych znaków dyjakrytycznych.

44, 6; atłaystú 44, 4; 50, 16; atłáyst 50, 19; pérłaydzia 46, 13; perłaydzia 46, 15; biłay 49, 8; biłau 54, 3; łapint 67, 10; susigłaûs 53, 17; kłausisime 65, 10; kłausít 66, 1; 66, 8; 66, 10; kłausiti 66, 13; 69, 15; atłunkimo 50, 4; ginkłu 50, 11; miełup' 51, 2; Angełuy 53, 11; nûpełnus 54, 10; réykału 63, 7; žinkłu 6, 6; 13, 9; gáłu 14, 5; Szłowinkite 2, 2; 2; 3; szłowinsime 63, 4; biło 4, 9; 43, 12; biłodami 44, 10; biłome 52, 15; słogos 46, 11; słogosp 46, 20; biłôt 64, 14; 16, 6; tułomus 50, 6; małony 65, 5; kłoni 51, 18; szłôwes 52, 20, bereykało 63, 14; 63, 19; gało 63, 15;

β) *l* przed samogłoskami *a, o, u:* wala 43, 5; dalá 48, 15; wálu 43, 8; 43, 9; walu 66, 11; dalosú 43, 2; dalôy 43, 5; dalóy 43, 11, 44, 20; kielu 5, 11; 10, 8; 10, 13; dalu 33, 5; kielo 8, 5; dalós 8, 15; kielop 25, 3; wyssagaluncio 28, 18.

Uw. zinklv 11, 7 ob. zinkłu 6, 6; 13, 19 — uważać należy za błąd drukarski.

γ) *ł* przed samogłoską miękką *e:* gułesime 46, 7; miłêsime 62, 7; miłet' 67, 3; łeymuy 62, 18; aukłet 67, 7; miłétu 14, 12; kełés 16, 5; 24, 2; negałeio 27, 10; kiełés 28, 11; negałetu 33, 15;

l przed samogłoską *e:* Lietuwiszkay 1, 10; Lietúwiszku 4, 7; Lieżuwi 4, 7; Lietuwiszko 4, 10; Lietúwniku 5, 3; liepia 65, 2; 65, 20; 69, 21; 68, 8; lieptu 66, 6; pagaley 67, 4; brôley 68, 4; pergaleimo 44, 17; sopuley 46, 11; karaliêne 47, 12; karaliene 51, 12; karaliéne 52, 10;

δ) *l* stoi przed samogłoską *i:* pergulditas 1, 10; 4, 14; pergulditoias 3, 1; (dlatego też w innych formach tego czasownika: pérgulde 4, 2; pagulde 4, 3); Wilniwy 1, 13; szalis 32, 13; linksminsis 34, 14; milistu 43, 17; galybi 44, 13; ligos 46, 11; milistos 47, 11; 48, 1; 53, 2; 48, 17; karalisty 50, 17; 50, 20; susimilimo 51, 13; mélyi 52, 2; milisty 67, 20; galibi 29, 2; gálibey 29, 15; kielimu 34, 2; kelimu 30, 17; kiëlsis 34, 4; saldziey 34, 13; isiguldzia 34, 8; 34, 11; isipildisime 62, 1; iszpildissime 65, 3; 68, 8; 68, 11; 69, 20;

iszpildisime 65, 20; iszpildimo 69, 8; walgit 69, 10; méldzia 62, 13; melsime 63, 6; melsties 65, 16; walstinikay 67, 13; wálstinikamus 65, 11; melst 69, 17; (zam. melsti); meldziame 47, 9; 43, 1; meldziu 54, 9; 54, 12; púlties 47, 4; 47, 15; saldybe 51, 14; saldzi 52, 3; mélskis 52, 5; welnas 45, 12 (zam. wélinas), dwilka 16, 21; 17, 9; 19, 12 (zam. dwýlika).

ε) Na końcu wyrazów występuje *l* w: wel 53, 6; wél 53, 17; 54, 2; wel' 48, 12; 48, 18; del' 49, 14; 49, 18; gál 30, 2.

Morfologija.

Uwzględniam tu jedynie formy różniące się od podawanych zwykle w gramatykach form narzecza górno-litewskiego. Różnice te przedstawiają nam albo archaistyczne formy albo też są wynikiem praw głosowych (zwłaszcza wymienionego powyżej prawa o przejściu samogłosek *a* i *e* przed *n* w *u* i *i*.

a) Deklinacyja rzeczowników.

Gen. sg. tematów -o kończy się na -o; raz tylko spotykamy -a: kúna iżgi numirusiu kiélimu 16, 15. Jeżeli to nie jest błędem drukarskim (co być może) mielibyśmy przykład zakończenia dość zresztą czysto występującego w dawniejszych drukach lit. Por. *G.* §. 14. *KLL.* 38; *GLS.* 24, 25.

Dat. sg. tem. -ā i -jā żeńskich ma końcówkę -ei obok -ai: Kureygi persuney priderá tas sudeimas Apaształu 18, 19; tey prieg Miszey szwintey 81, 20; szwinciáusey Pánney Mariéy, môtinay Diéwo 95, 6; Angełas wiészpates apréyszke Panney Mariéy 94, 10.

Acc. sg. tematów -o (lit. -a) masc. (Zakończenie nom. sg. -as) kończy się, ze względu na prawo głosowe (str. 14) na -u: Cathechismu 4, 11; Diéwu 5, 14; ape wárdu

6, 6; żinkłu 6, 6; priesz gárbu 8, 4; kielu 10, 8; Tėwu 12, 11; ape gálu 14, 5; artikúłu 19, 9; kúnu 20, 10; Sacraméntu 25, 8; súdu 26, 15; paskudynimu 27, 17; kelimu 30, 17; giwenimu 34, 10; ape vntaru dayktu reykiamu 35, 12; ape pirmui dayktu réykiamu 35, 15; ape tykieimu 35, 17; ape pasweykinimu 47, 1; 49, 7; 51, 6; i t. d.

Acc. sg. tematów -ā fem. kończy się również na -u: sweykátu 3, 3; rúnku tiesiûiu 11, 18; Dwasiu szwintu 12, 16; vntaru persúnu 23, 5; treciu dienu 24, 2; amżinu gárbu 34, 12; per milistu 36, 2; Dûnu 36, 19; gárbù 42, 11.

Acc. sg. tem. -jo ściągniętych (Nom. sg. -jis) kończy się na ju: per medziu 27, 18; ale obok tego na -i: per tú żodzi 32, 9; żodi 35, 7, daritoii 19, 12.

Acc. sg. tematów -ja fem. per Bażniczu 11, 6; Duszu 28, 7; ingi Dwasiu szwintu 30, 6; 36, 13; wálu 43, 8.

Acc. sg. tematów -jā fem. ściągniętych (zakończenie nom. sg. -ė) kończy się na i: żemi 21, 18; żėmi 22 15; małóni neyzsakitu 40, 4; małóny 42, 8; wienatyby 85, 3: tykryby 85, 3; małôny 85, 4.

Acc. sg. tematów -i (nom. sg. -is) kończy się na -i; smerti.

Acc. sg. tematów -u konczy się na -u: sunu, dungu.

Instr. sg. tem. -jo masc kończy się jak w glit. na ju: daritoiu 22, 14.

Instr. sg. tem. -ā fem. kończy się na -u (g. lit. -ą): gálwu: kuriôs Bażniczos gálwu irá pats Jesu Christas 31, 20; su szeyminu 68, 2; Tie yrā nusideimay pradziú ir gálwu kitú nusideimu 75, 10; su duszu 81, 7; su walu Diéwo 83, 14; su szwintu Bażniczu môtynu 85, 5; milistu 7, 7; su Dwasiú szwintu 22, 1.

Insr. sg. tematów -jā fem. ściągniętych kończy się na -i: su małony 59, 6; su Diewisty 81, 8; galybi żodziu Diéwo, kuriûôs biło kumigas, dûna pawirsta kųnu e winas krauiú wieszpátes musu 81, 16.

Instr. sg. tem. -i kończy się na -im: po akim 82, 19; krikszczonim 7, 6; 7, 17; 8, 7; nekrikszczonim 8, 11; Del kó Jesus Chrystas wadinasi músu wieszpaty? 25, 11; (zam. wieszpatim).

Instr. sg. tem. -i fem. szirdis kończy się na -ju, według analogii tematów na -o i -a: szirdziú 68, 12; szyrdźiu 69, 4; szyrdziu 75, 15. Że wyraz szirdzis jest w Kat. tematem na -i dowodzi gen. sg. szirdes 80, 6.

Instr. sg. tematów -u kończy się na -um: súnum 8, 13; sunum 22, 1; po dungúm 22, 17.

Instr. sg. tematu spółgłoskowego moter (nom. sg. móté, gen. moters, żona), zakończony jest, według analogii tematów -o, -a na *iu* (zam. -imi): su móteriu 84, 16. Wyiaz ten uległ także w gen. sg. analogii tematów -a: Ne gieysk' môteros ártymo tawo 60, 19; acc. sg. zachował formę pierwotną: mótery 84, 18; również seseri 84, 18; (nom. sg. môte 84, 19.

Loc. sg. tem. -o masc. kończy się na -i: dewintami prisakimi 69, 6; szytami saldziausiami Prysakimi 72, 12; szytami giwénimi 81, 1; kas yrâ szwinciausemi Sakrámenty Ałtôrans 81, 5; Małda wiészpates músu Darżj 93, 6; żinkły 12, 20; żywati 13, 2.

Loc. sg. tem. -o masc. kończy się w glit. na -e tiłte, dĕwe, w łotewskim na -ā. n. p. wilkà, według analogii tematów żeńskich. Występujące w naszym zabytku formy na -i są, zdaje się, pierwotne. Według gr. οἴκοι, łać. humī, słow. rabê (= * rabo -i), spodziewać się należy lit. vilkė = * vłko -i. Te formy zachowały się też rzeczywiście przed postpozycyjnym -pi, -p: poniepi, diewiepi. Bez postpozycyi mamy dĕvi, co może należałoby wytłómaczyć wpływem akcentu pierwotnego (Sch. §. 77). Jeszcze w języku dzisiejszym jest adv. namé (ob. namėj), co znaczy „w domu“ i jest pierwotnym doc. sg = οἴκοι, łać. domi.

Loc. sg. tematów żeńskich -ā, -ja kończy się na -oj, -joj: Drukôrnioy 14, wisokiôy wietoy 13, 17.

Loc. sg. tematów -u kończy się na -uj: Wilnivy 1, 13; dungûy 22, 6; dunguy 26, 8.

Na uwagę zasługuje forma (prieg) krikszt ie 7, 19. Miejsce to brzmi: kú żadeiey tú per sáwo tewu prieg krikszt ie kad buwây krykszt ytas, t. j.: co ślubowałeś ty przez swego ojca przy chrzcie, kiedy byłeś chrzczony. To samo, choć nieco innymi słowy czytamy w przekładzie Daukszy: ką żadêiei tu per sáwą tęwą ąnt krikszto, kad krikszt iio tawę (10). Rzeczownik, o który tu chodzi, brzmi w Kat. w nom sg. krikszt as 77, 13 (K. Wtb. krikßtas, -o); gen. krikszto 78, 15. Przyimek priég (ściągn. z prié -gi) łączy się według Kurschata z gen. Ten przypadek mamy też w przekładzie Daukszy: priég prâdżiios ir pabągós (18), lecz w Kat. łączy się priég z dat. prięg pradziċy ir pábâigay 13, 10; prieg tam takuy 5, 10; prieg Miszey szwintey 81, 20. Powinnoby zatem w naszym miejscu być: prieg kriksztui. Przypuszczam, że krikszt ie jest po prostu pomyłką drukarską. Gdyby zaś tak być nie miało, musielibyśmy chyba zagadkową formę krikszt ie, którejby nie można wytłómaczyć analogiją innych form datiwu litewskiego, tłómaczyć jako powstałą przez pomyłkę tłómacza pod wpływem polskiej formy przy chrzcie.

Na dualis mamy w Kat. jeden tylko przykład: Del paródimo dwieiû dydziû padingibiû músu tykieimo 12, 6; i to jeszcze wątpliwy, gdyż dwieiû dydziû padingibiû możnaby także uważać za Gen. pluralis.

Pluralis.

Gen. plur. kończy się zupełnie regularnie, jak w górno-litewskim W kilku przykładach występuje forma gen. plur. dawniejsza, na -um (co odpowiada słowiańskiemu -ŭ), a mianowicie przed postpozycyjną partykułą -pi, -p, używa-

nej na oznaczenie kierunku przy słowach ruchu i łączącej się w tym razie z gen. (manęspi, tawęspi, do mnie, do ciebie; (musumpi do nas; K. Gr. §. 1477). W Kat. mamy: Atáio ausiump máno 3, 4.

Na uwagę zasługują także formy służące na oznaczenie kierunku i zakończone na -snu: paskundosnu (do piekła): Nužinge paskundosnu 26, 4; dungûsnu (na niebiosa). Vzžingie Dungûsnu 26, 6.

Dat. plur. ma formę dawniejszą -mus (obecnie ms): -amus (ams); -jamus (jams) i t. d. Zemáyciamus 3, 16.

Loc. plur. ma również sufiks dawniejszy -su, odpowiadający zupełnie słowiańskiemu -chъ = * sŭ; zamiast tego sufiksu występuje dziś -se, może według. analogii -e w sg. (Inaczej tłómaczy tę formę Sch. i Fortunatovъ K. Z. VIII): metûsu 1, 16; dunguosú 40, 18.

Przymiotniki niezłożone odmieniają się rzeczownikowo, jak w języku ogólno-litewskim.

Na uwagę zasługują formy następujące:

1) Gen. plur. tem. męskich, z podwójną prepozycyją -p(i), dodaną na oznaczenie kierunku: szwintúmpiump 47, 6 (Tur' pulties szwintúmpiump).

2) Dat. plur. -iemus: kitiemus 5, 9; kaltiémus sáwiémus 37, 1; (Kayp' ir mes atláydziame kaltiémus sáwiémus). Końcówka dzisiejsza brzmi -iems, ale w ojczenaszu i dziś jeszcze bywa używana archaistyczna forma -iemus.

Następująca tabela przedstawia przegląd końcówek deklinacyjnych rzeczowników. Końcówki, odstępujące od przyjętych w gramatykach litewskich form, a właściwe *Kat.* oznaczone są kursywą.

Przegląd końcówek deklinacyjnych rzeczowników.

		-o, lita (masc.)	ā, fem.	jo, lit. ja	jo, lit. ja śc.	jā	ja, śc.	i, m. f.	u, m. f.	spółgł.	-ja
Singularis	nom.	-as	-a	-jas		-ja	-e	-i-s	-u-s		-us
	gen.	-o, -a	-os	-io		-jos	-es	-iẽs	-au-s		-jaus
	dat.	-ui	-ai, -ei	-iui		-iei		-i-ui	-ui		
	acc.	*-u* (*ą*)	-u, -a	*-ji* (*-jq*)		-ju	*-i* (*-ę*)	-i (į)	u (-ų)	-i	
	voc.	-e	-u			-ja		*-im* (*-imi*)	*-u-m* (*u-m*)		
	instr.	-u	*-u* (*-a*)	*-żu* (*-ia*)	-iu		i	-iu (îm)		-iu	
	loc.	*-i* (*e*)	*-oj -o-je*	*-joj* (*-jo-je*)			-oj				*-juj* (*juje*)
Pluralis	nom.	-ai	-os		ei	ios	-es				
	gen.	-u, *-um*			-iu		-iu				
	dat.	a-mus		-je-mus	ia-*mus* (*ja-ms*)						
	acc.	us	-as		-ius	-es					-jamus
	voc.	-ai									
	instr.	-ais	-omis		-eis	-omis					
	loc.	-ũ-*su* (ũ-*se*)	-o-su				-esu		*-o-su*		

Konjugacyja.

Z zakresu konjugacyi zasługuje na uwagę właściwość, którą w języku Szyrwida wykazał Garbe (G. §. 23), że mianowicie tematy czasu przeszłego używane bywają niekiedy do tworzenia form czasu teraźniejszego. Należą tprzykłady następujące:

guldziu (K. guldau, guldżiau); isi-guldzias 9, 20; isiguldziâ 10, 4; isiguldzia 14, 12; 26, 10;

pildżiu (K. pildau, pildżiau); pildziâ prisakimus io 7, 15.

Imperativus. Obecnie tworzy się imperat. w języku lit. przez dodanie -k (co jest prawdopobnie resztką jakiejś partykuły; por. ros. -ka, np. пойдика i t. p.) do tematu infinitivi. W języku staroprusk. tej formacyi nie ma. Stpr. imperat. 2. sg. veddeis = vedeis, jest co do swej formacyi 2. sg. opt. jak słow. beri = * bheroįs, gr. φέροις. W najdawniejszych drukach litewskich obok form późniejszych na -ka występują jeszcze także pierwotne formy bez wszelkiego zakończenia, które jak w jęz. strpr. i słow. uważać prawdopodobnie należy za resztki optat.

W najdawniejszym zabytku języka litewskiego, katechizmie luterskim, z r. 1547 (Catechismusa prasty szadei, makslas skaitima raschta yr giesmes del krikszczianistes bei del berneliu iaunu nauiey sugulditas) mamy jeszcze formy pierwotne: dodi (Dona musu wyssudienu dodi mumus nu 12, 19[1]) atleid: Ir atleid mumus musu kaltibes, kaip mes atleidem musu kaltimus 12, 20; newed: Newed mus ingi pagundima 12, 22; obok: Schwęskiese 12, 16; Ateik 12, 17; gielbek 12, 23; Formułka chrztu: Forma chrikstima kaip baszniczas istatimae hertzikistes Prusu ir kitosu żemesu

[1]) Cytuję z przedruku Bezzenbergera.

laikoma ira. Drukawot Karalauczui per Jona Daubmana metu Christaus MDLIX z r. 1559, również w ojczenaszu zachowała formy pierwotne: dudi, atleid, (36, 4); ne wedi (36, 6), Wolter przytacza z Katechizmu Daukszy: dûd' 15, 13; 15, 27; atlâid 15, 14; 15, 29; wâd 15, 16; 15, 32; gälb 15, 17; gälb 15, 34. W naszym zabytku znachodzą się tylko następujące dwa przykłady imperat. pierwotnego:

kálb: Kálb tuiey artikúlu pirmu sudeimo Apaształu 19, 9; atłayd: Ir atłâyd múmus kałtés músu, kayp ir mes atłáydziame kałtiémus sáwiemus 36, 21; 38, 2. Zresztą mamy już tylko formy późniejsze na -k: Biłokig Poteru 36, 13; Atayk káraliste tawo 36, 17; Dûnu músu wissu diénu dûk múmus nu 36, 19.

Ślady konjugacyi nietematycznej. Czasowników, tworzących temat praesentis z pierwiastka bezpośrednio, bez dodawania samogłoski, zachowało się w języku litewskim według Schleichera 32 (Gr. §. 119); Kursch. Gr. §. 1174 nn.

W Kat. występują następujące:

1. esmi:

1. sg. esmi 6, 14: Esmi iż milistos Jesu Christo.
60, 6: Esz esmi wieszpáts Diêwás táwas.

2. sg. esi 6, 11: essigu tu krikszczónis.
37, 11: kuris essi dungûsu.
40, 17: kuris esi Dunguosú.

3. sg. ést 7, 11: kas tay est krikszczonis?

1. pl. ésme 40, 10: mes esmé terpu sawi wissa bróley.

2. pl. ———

3. pl. ést 59, 7: E darbay, kurié est be małónes kam derá?

2. eimi:

3. sg eît. 12, 17: eyt nûg Tewo ir nûg sunâus; 35, 1; 35, 6.
eîti 34, 19: Eytigu kas kistû Praustón.
3. pl. eît 19, 4:

3. dûmi (= *dûd-mi*):

2. sg. dûsi 18, 10: Koki tu paliginimu duosiman szwinciausios Treyces.
3. sg. dûst 31, 6: aná dûost dowanas ir mîlistos sáwo szwintos Bażniczey Wisuressunciuy.

4. dëmi (= *dėd-mi*).

3. sg. dèst 12, 4: Kodrin teyp dest?
3. pl. dèsti 33, 7: Kuriéy ioy déstys 33, 7.

Z powyższego przedstawienia językowych właściwości Kat. wynika, że jego język nadzwyczaj jest podobny do języka Szyrwida. Prawie wszystkie cechy języka Szyrwidowskiego, które wydawca Punktów Kazań w pouczający sposób zestawia w wstępie, (§. 13—21) występują także w języku Kat. Wszelako zachodzą pewne drobne różnice pomiędzy językiem Kat. i PK., które są wystarczającym dowodem, że Szyrwid nie był tłómaczem naszego Kat.

Zformułowane przez Garbego (§. 17) prawidło o pochylaniu się samogłosek *a* i *e* przed *m* i *n* w *u* i *i*, zmodyfikować należy, jak już wykazaliśmy, przy języku Kat. o tyle, że tylko nosowa spółgłoska *n* wywiera ten wpływ pochylający. Następnie należy zwrócić uwagę na refleksy długiej samogłoski *ë*, która, jak z ortografii obydwu zabytków wynika, inaczej nieco musiała brzmieć w języku Szyrwida, niż w języku Kat. U Szyrwida zbliżała się brzmieniem swoim do *a*, w języku Kat. przeważa charakter *e*. Przytoczę tu kilka przykładów

PK.	*Kat.*
žiame 6, 17; 12, 5;	žémi 22, 15;
giara 8, 1;	gierey 3, 15;
žiames 9, 3; 9, 16; 9, 24; 10, 11;	žemes 22, 16;
ziames 8, 10;	zémes 22, 16.

W Kat. mamy konjunkcyją adwersatywną *e*. Por. str. 13) W PK. odpowiada jej *a:* á 12, 5; A 14, 23; 18, 19; 18, 23 22, 21. Obok *a* występuje także często *o*. Por. Garbe XXII, 7

Ortografija Szyrwida różni się także od ortografii używanej w Kat., tym głównie, że Szyrwid nie używa akcentów;

Wołonczewski [1]) wymienia 3 dzieła Szyrwida, a nie czyni najmniejszej wzmianki, ażeby Sz. przedkładał także katechizm.

Stosunek języka Kat. do dzisiejszych narzeczy wschodnio litewskich nie da się dokładnie oznaczyć dla braku pewnych źródeł. Garbe zwraca uwagę na teksty wschodniolitewskich narzeczy, dostarczonych przez prof. Antoniego Baranowskiego Hugonowi Weberowi i przez tegoż wydanych. (Ostlitauische Texte. Mit Einleitungen und Anmerkungen herausgegeben von Anton Baranowski u. Hugo Weber. Beilage zum Osterprogramm des Karl-Friedrichs Gymnasium in Eisenach. Weimar, 1882).

[1]) Wiskupiste (Wilniuj, 1848).

KATHECHISMAS
ABA
PAMOKIMAS
WIENAM KV=
RIAMGI KRIKSCZONIVY
REYKIAMAS.
PARASZITAS
Nuog D. IOKVBO LEDES=
MOS Theologo Soc. IESV.
& perguldítas Lietuwi=
ßkay/ir Vntrnkart iß=
ſpauſtas
WILNIVY

Drukórnioy Acadêmios
SOCIETATIS IESV,
Metûſu vżgimimo Wießpatés/
1605.

WD. 1. arba, 3. mokslas, 4/5 kiekwienam, 5. krikszczionii, 6. priwalvs, 8. per D. Jakuba Ledesma Theologa Societatis Jesu. 10/11. Iżguldítas iż Liężuvio Ląnkiszko ing Lietuwiszka per Kuniga Mikałoiu Daugsza Kánonika Zemaicziu. 11/12. iżspáutas. 13. Wilniuie, 14/15o; 16. Metûsę vżgimimo Wieszpaties; 17. 1595,

*) 11. vntrnkart. Błąd drukarski zam. vntrukárt.

2. Psalm 112. [1] | Szłowinkite waykáy | wieszpati, szłowinkite wár- | du io. Tési wárdas wiesz- | paties gárbintas. [5] |

3. Pergulditoias skáyti- [1] | toiuy to Kathechismo | sweykátu. |

Atáio ausiump máno | ne wieno żodzey ku- [5] | riê neyszmánu sákos Cathe- | chismo pérguldito nuog io | milistos kúngo Mikałó- | jaus Dáukszos, Kanoniko | Bażniczios Zemáyciu, iog [10] | ésus ánas pérguldis ii Ze- | máytiszkay, ir gieyde aniś | nuog mani, idant Lietú- | wiszkay butú pérgulditas. | Tey żynáu gierey, iog io [15] | milista, ir Lietuway ir Ze- | máyciamus norédamas gie- | 4. rey padarit, abéietuy Cate- [1] | chismu pérgulde ir todrin | abeiós giminés żodżius pa- | gulde. Wienók idant Lie- | tuwá tuo gieraus ir ła- [5] | biáus sawo prigimtui Lie- | túwiszku Lieżuwi ir pazin- | tú ir permanitu ir żodzey a- | nié kuriuos biło (ne túrime | Catechismo Lietuwiszko) [10] | nustotú: tú Ledesmos Ca- | thechismu iż nauio pérgul- | dziau, kúris iau pirma to | búo pergulditas ir, ne ży- | náu kayp, nugayszyntas. Ti- [15] | kiu tam, iog tuó pérguldi- | mu túliemus inteyksiú, kad | 5. tykriáus, kaypmi régis, neyg [1] | pirmas, irá pérgulditas. Jey | wel kúris iżgi Lietúwniku | to pérguldimo nemégs, ła- | báy didzey nuog io giey- [5] | dziú, idañt gieriaús ir ti- | kriaus ii pérgulditu. Mes | pramineme kayp primánu | kitiemus táku, iau irá didis | métas prieg tam takuy, ie- [10] | mus kielu wieszu praskint | ir grażey nudarit. Buk | sweykas ir ażu- | mani Diéwu | melsk. [15] |

WD. 2. Láupsinkite, 2. waikálei, 3. po w.. ti: sawą, 3. laupsinkite, 3. szwętą wárdą io, 4. tessi pagárbintas wardas Wieszpatiés nûg szio karto ir ąnt ámżių.

Zamiast str. 3—5 jest WD.: Prábilis Skaititoiop Krikszczióniszkop.

6. Catechismas. [1] |

Aba pamôkimas, wienam | kuriamgi kriksczoniuy réy- | kiamas. |

Padeimas pirmas. [5] |

Ape wárdu ir żinkłu kri- | ksczonies ir ápe wárdu | Christuso, teypag ir ape | mókimu io. |

Mokitoias. [10] |

Pamisákay, essigu tu krik- | sczónis? |

Mokitynis. |

Esmi iż milistos Jesu | Christo [15] |

7. Mo. Kam tári iż milistos [1] | Iesu Christo? |

M. Iog ne mánays nûpiłnáys | ney mano téwo | ney manós móti- | nos | ney wel kurio kito sutweri- [5] | mo darbays | esz pastóiou krik- | sczonim, bet tiktây milistu | ir nûo- | pełnays wieszpatiés músu IE- | SV Christo. |

Mo. Nuog ko prámintas [10] | ir kas tay est kriksczonis? |

M. Prámintas nuôg Christuso | ir isimáno mókitinis io | tây ir | kurîs apsikriksztiis stiki ingi Dié- | wu ir pildziâ prisakimus io. [15] |

Mo. Ku tas żáda Diewuy | kadu pastoîa kriksczonim | ir kú żadeiey tú per sáwo te- | wu prieg kriksztie kad bu- | wây kryksztytas. [20] |

---

1. Mokslas krikszczoniszkas. 2—4. Op. 5. Pirma dalis; 6. wârdą; żimę 6/7. krikszczonies, 7/8. ir — Christuso w WD op; 8. teipaieġ; 9. mókslą; 10. Mistras; 11. Pamisákay; 14. malônes, 14. Iesaus Christaus.

1. milistos: małónes; 2. iésaus Christaus; 3. po Iog dod. ász; 5. sutwerimo: pádaro; 6. pastoiou: tápęs esmi; krikszczonimi; 7. tiktây: tikrąiä; milistu: małône; 8. Iésaus Christaus. 11. est: yra; kriksczionis; 12. Christaus; 13. iszmánoś, 13. yra; 14. apsikriksztiis; inġ; Diéwą; 15. pildziâ: dáro; prisâkiśmus; 16. ką; tasái 17. kad; pastoîa: tâmpa; krikszczonimi; 18. ką; sáwą tę́wą; 19. ąnt kriksztо, kad kriksztiio tawe?

8. M. Zadeiâu tikiet ingi Diéwu [1] | ir atsiżadeiâu welno | ir wisú pam | pu io | teypagi wisú darbú io kúrie | irá priesz gárbu Diewo | ir we- | da mús | iżgi kielo roiaus. [5] |

Mo. Ku gero runda tasáy | kuris postoia krikszczonim? |

M. Pawirsta waykú łaymibes | waykú priimtûiû Diéwo | ir te- | way nû Dungaûs. [10] |

Mo. E tás kúris nekrik- | sczonim? |

M. Pawirsta súnum prakiêyki- | mo, wérgu wélno | ir neturun | ciu dalós téwikszczoy dungáus. [15] |

Mo. Sákaymi wel, kas tay | irá Iesu Christas? |

M. Irá tykras Diéwas, yr ty- | kras żmogús. |

M. Kám tari tikras Die- [20] | was? |

9. M. Iog est tikras ir wienati- [1] | is sunus Diéwo Téwo wisagalin | cio. |

Mo. Kam tari tikras żmogús? |

M. Iog ir tikras ir wienatiis [5] | sunus Szwinciâusiôs Ponnos | Marios.

Mo. Kas isimáno per tu żo- | di Christusas? |

M. Isimáno pateptas. [10] |

Mo. Del, ko tay isimáno páteptas? |

M. Iog irá páteptas pilnibi | Dwásiôs szwintos, kayp tikras | karalus vnt wisú karálu kún- | gas vnt wisú kungu | ir tikras [15] | Mesioszus. |

---

1. tikét; ing; Diewą; 2. atżadéieus; wêlino; dod. pasaulo; 2. pampu: didżêwimų; 3. téipaieg; darbú: wéikału; 4. gárbu: nóra Diewo ir láupse io; 5. iżgi i t. d.: ing prápultį; 6. ką; runda: igîie; tas; 7. postoia: tâmpa, 7. krikszczonimi; 8. po Pawirsta dod. ir tąmpá; waykú: sunumi; łaymibes: pałáiminimo; 9. ir W. Diewas priima ij už sųnų, ir dáro ii téwainimi dągáus; 11. O tas wel kaip; krikszczónimi yra; 13. sunumi; prakeikimo; wêlino ir nûg téwainumo dągáus atskirtu; 16. Sakikig mań; 16. tay: tatái; 17. Iésus Christus.

1. tikrasis; wienatîies; wissagálinczio; 5. wiengimis; 6. szwęczéusios mergós; 8. O Christus kaip iżguldżeś? 10. patepti-

Mo. E tás wárdos* Iesus, | káyp isigûldzias. |

10. M. Iżganitoiás abá izgieł- [1] | betoias. |

Mo. Kodrin tey isiguldziâ? |

M. Iog iżgełbeio ir atpirko | mus nûg welno, nusideimo ir [5] | smertiês amżinos sawo szwin- | ciâûsiû krâuiu ir iszmóke mús ir | parode múmus kielu Dungún. |

Mo. E kayp mûs atpirko | nuog welno? [10] |

M. Kad numireażu mús vnt | medzio krizaûs szwinto. |

Mo. E kayp parode kielu Dungun? |

M. Kad sákie ir mokite mus | sawo szwinto mokimo ir liepe mú- [15] | mus kłausiti ir mokitisi to wisie- | mus. |

Mó. Kurisgi tây irá szwintas mokimas? |

11. M. Tasây irá, kuriô mús Iezu- [1] | sas Christusas, wieszpáts músu, | pirma per sawi pati, darbáys sa- | wáys | ir żodzeys, iszmókiê; paskuy | to per Apasztálus, e dabár per [5] | Bażniczû sawo szwintu mókia. |

Ape zinklv szwinto | kriżaûs. |

Mo. Kuris irá żinkłas krik- | sczonies?. [10] |

---

* błąd drukarski zam. wárdas.

nis; 11. Kodrin? 12. piłnumu małônes; 13. szwętos; tikrásis; 14. ant wissų karâlų; 14. kúnigas ąnt wissų kunigų; 15. tikrasis; 16. Mesias; 17. n. Iesus wel kaip iżguldześ?

1. Iżganitoies arbá izgélbetoies; 3. Kódiin (!) teip iżguldżeś? 3. po mus: krauiu sawų brągeusiu; 5. Węlino nûdemes; 6. giltines arba mirtjes; 7—8. mókidamas mus kêlo iżgânimo, tatái yra parôde múmus kêlą dągun. 9. E op. po kayp dod. iissái; atpîrko mus; 10. wălino? 11. Numiräs vż mus ant mäżdio krîżęus szwęto; 13. E op; kaipóg; kêlą dągun? 14. Per sakimą ir pamôksłą, sawo szwęto môksło; 16. po múmus: wissiemus; kłausît, ir mokitiś io; 18. Kazg yra tatái môksłas krikszczônis zkas szwętas?

1. Yra tassái; 1—2. wieszpatis Iésus Christus; 3. pirm iszmôke mus; 3. per sawi pati op; 3—4. sawáys op; 5. po to dod. téipaieg; 5. Apástalus; 5-6. Kurio wel mus Mótina mûsu szwętoii ir wissur ässątiii Bażniczia Diewo iszmóke. Następuje w wyd. WD.: Pagravdinimas, czego w Kat. nie ma. 7. Z'imę; 7—8. szwęto kriżeus; 9. kuri yra zimê, arba żäkłás krikszczonies żmógaus?

M. Zinkłas szwinto krizaûs.

Mo. Kodrin?

Mo. Iog mús vnt io atpirko | wieszpáts músu, Christusas Ie- | susas. [15] |

Mo. Kayp tu žinkłu tur det | žmogûs vnt sawi? |

M. Tur rúnku tiesiûiu dêt: pirma | vnt káktos, vel nuog káktos vnt | krutú, e nuog krutú vnt kayro ir [20] | 12. tiesaûs pêciô, biłodamas: „War- [1] | dan Diéwo Téwo ir Sunâus ir | Dwásiôs szwintôs. Amen.“ |

Mo. Kodrin teyp dest? |

M. Del paródimo dwieiû dy- [5] | dziû padingibiû músu tykieimo | tey irá: Treyces szwinciâusiós ir | insikúnimo wieszpatiês músu, Je- | su Christo. |

Mo. Izguldik tey. [10] |

M. Kadú min Téwu, vnt gał- | wos ródzia, îog ánas irá pra- | dziû kitú persúnu Diewistes, e | súnu vnt žywâto, iog ánas gêma | ir eyt amżinay .nûg Tewo, | e Dwa- [15] | siu szwintu nûg wieno peciô vnt | vňtaro, | iog eyt nûg Tewo | ir nûg sunaûs. |

Mo. E szwincziâusias isi- | kunimas kayp isimáno zin- | kły [20] | kriżáus? |

13. M. Isimáno, ióg sunus Diéwo [1], | tápis zmogúm żywati szwinciâu- | siôs Ponnós Mariós, atpirko | mús vnt kri-

---

11. Zękłas szwęto krîżeus; 13. ant; 14. Wieszpatis; 14—15. Ie sus Christus; 16—17. Kaipág szitą žimę dáro? 18. nn. Padęiés tris pirsztús deszinés rąkos: Pirm ant káktos, tadąg ant szirdés, paskui ąnt kâiro pêczio, nûg káiro pęczio ąnt dêszino.

1. tarîdamas; 3. szwętos; 4. Kodrinag teip dáro? 5. Drin iszreiszkimo didzuių dwieių słaptu; 11. zam. kadú min: minédamas; ąnt; 12. ánas: iissái; 13. pradzia kitą persónų; e: o; 14. sûnų ąnt; żywâto: szirdes; iog: nes; ánas op; 15. e: o; Dwásią; 16. szwętą; 16. pęczio; ąnt; 17. ąntro; iszęit. Zam. 19—20 jest w WD: O kodrinag tai teip kriżiumi dárome? Mo. Ant parôdimo antrós słaptęs: iog sunús i t. d.

WD. op. Isimáno; 2. tápes; żmógumi; żywati: iścioie szwinciâusiôs op; 3. Ponnós: Mergós; 4. ąnt; Krîżeus; idant; pérkiêltu;

żiaûs, | adunt mûs pér- | kiêltu nûg kâyres vnt tîeses ir [5] | teyp żinkłas krizaûs, | kurîuo més | żinklinames, irá káyp summa | kokio mûsu tikéimo. |

Mo. Kadug tûrime żinklinties tûo żinkłu? |

M. Wisûmet prieg pradziéy ir [10] | pábâigây wisokiû darbû mûsu, | wisókiôy reykibeyie łabiaûsey kieł- | damiési ir gułdami, iż namû iszey | dami ir Bażniczôn eydami, wál- | gidami ir gierdami. [15] |

Mo. Kam teyp daznay? |

M. Adûnt wisokiôy wietoy ir | wisûmet Diéwas mûs saûgotu | nûg pikto, ir adunt wisi mûsu | darbay detûs vnt garbós Diewo [20] | 14. ir wel adûnt dażnay vszmintumbi [1] | me vnt kinteimo ir sunkios smer- | ties wieszpatés mûsu Iesu Christo. |

Vntaras padeimas.

Ape gâłu ir dayktus reykiâ- [5] | mus krikszczoniuy. |

Mokitoias. |

Sâkay mi, kodrin żmogus | nûg Diewo sutwértas ir atpir- | ktas? [10] |

---

pérgálbentu; 5. tiêses: deszinés; 5—6. ir teyp: teip iog; 6. żękłas; krîżeus szwęto; kuriû més op; 7. żęklinameś; 8. koki; 9. O kadag; żękłintiś; tû; żękłu; 10. wissadós; prâdżios; 11. pabągós; 11. w. d. m. D: wissôkio wéikâło musu; 12. ir kad rądameś kokime priwâlime, arba reikałé; łabiaûsey: o îpaczei 12. kełdamiés: 13. iżg nąmų; 14. įeidami; 15. gărdami; 16. Kam: Kodrin; 17. idant; wissókioiă wietoiă; 18. wissú mătu; 18. saugotu: gintų; 19. pikto: priesaku mûsų; 20. darbay; weykałei; 20. detus: testųś ir apgrisztų 20; vnt garbós: garbésp laupsep.

1. dážneus; minétumbime kanczią ir kartu mirimą W. mûsų Jésaus Christaus.

WD. następuje: Ape dážna ir Tąnkų wartôiimą nûg S(e)nų ámżiu krîżeus szwęto; Pagravdimas arba į graudinimas, 4. Antra dalis; 5. gálą ir kriesą zmógus krikszczonies; 5. reikalingus ir priwałomuś; 6. Zam. krikszczoniuy: iam; 7. Mistras; 8—10. Ko-

Mokitinis. |

Adúnt miłétu ir gárbintu wié- | szpati Diéwu sawo vnt szyto swie- | to, e vnt anó regietu ii ir gierêtus. | Ir tó bus didziausioy łaymiste [15] | musu. |

Mo. Kiek reyke dayktu | krikszczoniuy, adúnt paźi- | nis Diewu, intektu sawo | gałan ir iżganimán. [20] |

15. M. Kieturiu. Tikiêimo, Wil- [1] | ties, Małônes ir gierú darbú. |

Mo. Kaypgi tu pażisti | Diewu? |

Pażistu per Tikiéimu. [5] |

Kas azusiweria tami Ty- | kiéimi? |

Wisa tay, ku iszmano, turi ir tyki | mótina músu szwiñta ir wisúre- | sunti Bażnicza Rymo, | e łabiausiej [10] | tay, kas ażusiweria sudeimi Apa- | ształu. |

Bilokig sudeimu Apastału? |

1. Tykiu ingi Diewu téwu wi- | sagálinty, daritoi Dun- [15] | gaus ir żemes. |

2. Ir ingi Jezu Christu, sunu | io wienatii, wieszpati músu. |

3. Kuris prasidéio iżgi Dwa- | sios szwintos, gime iżgi Ma- [20] | rios pónnos. |

16. 4. Kinte po Pontiú Piłotú, [1] | buo nukryżawotas, numiris | ir iżdêtas. |

---

drin Diewas padáre żmogu? 12. Idąnt; ir gárb. op; 13. Diewą sawą ir tarnautų iam; 13. ąnt to pásaulo.

1. Käturi. Tikêiimas; 1. W: Páduksis; 2. Mał.: Mêiłe; 2. geri darbái; 3. kaypgi; 4. Diewą; 5. Paż. op. 5. Tikéii-ma; 8. ko; 9. szwętóii; 9. wisur ęssantii; 10. Bażnicże; 10. łab.: ipaczei; 11. ażusiw.: Krédoie Apáształų vzrakinaś; 13. sud. Ap: Kredo arba sámbares Apástału; 14. ing.; 14. Diewą Tewą; 15. dáritoię; dągáus; 16. zămes; 17. ing; 19. iż; 20. szwętós; iż 21. mergós.

5. Nużinge paskundosnu, tre | ciu dienu kełés iż numirusiu.[5] |

6. Vżżingie Dungûsnu, sedy | vnt Tiesés Diewo Téwo wi- | sagaluncio.

7. Isz ty atáys tyesos daritu iż | gi giwu ir numirusiu.[10] |

8. Tykiu ingi Dwasiu szwintu. |

9. Szwintu Bażniczių wisuré | sanciu, szwintuiu draugisty. |

10. Atłaydymu prasirasciú. |

11. Kúna iżgi numirusiu kiélimų.[15] |

12. Ir giwenimu ámżinú. Amẽ. |

Mo. Ku tay kalbêiome? |

Sudeimu Apaształu. |

Mo. Kam wadini sudeimu | Apaształu?[20] |

M. Jog ii dwilka Apaształu | sudêio. |

17. Mo. Kuo met sudêio?[1] |

M. Kad noreio eyt' sakitu E | wangelios po wisám swietuy. |

Mo. Vnt kógi sudêio? |

M. Adúnt mús iszmókitu Ty[5] | kieimo? |

Mo. Kasgi azusiwera ta | mi sudêimi Apaształu? |

M. Dwilka artikúlu, tay irá sú- | nariú mûsu Tykieimo.[10] |

---

1. Kęnte ; Póntiszkiu; 2. buo nukr: Nukriżäwôtas, númire; 3. ir pákastas; 4. Núżęge ing prágarus; tréczią Dieną kéłeś; 6. Vżżęge ąnt dągų, sêdi ąnt däszinés D. T. wissagâlinczio; 9. Iż tę atéis sûditu giwų ir mirusių; 11. ing Dwásią szwętą; 12. Szwętą bazniczią wissur éssanczią; 13. Szwętûiu będristę; 14. Nûdemių atłaidimą; 15. kûno iż numirusią (!) kélimą; 16. Ir giwâtą ámżiną; 17. Ką biłoiome? 18. Krédą arbá sudeiimą Apáształu; 19—20. w WD. tekst nieco odmienny.

3. po wisám sw: per wissą pasaulį; 4. Vnt kógi: kódrin 6. Adúnt: Idąnt; 7—8. Kas vzrakinaś tamé sudeiime? 9. Dwilika artikúlu; po tay irá w WD: dwilika; 10. sanariu tikiéiimo

Mo. Ingi kú túiey Tyki? |

M. Esz tykiu ingi Diewu, kuris | irá szwinciausiu Treycy. |

Mo. Er iszmanáy, kas tay | szwinciaúsia Treyce?[15] |

M. Téwas, Sunus ir Dwasia | szwinta, trys persunos, e wie- | nas Diéwas. |

Mo. Tewas iragu Diewu? |

M. Irá.[20] |

18. Mo. Sunus iragu Diewu?[1] |

M. Irá. |

Mo. E Dwasia szwinta ira | gu Diewu? |

M. Irá.[5] |

Mo. Tey iau trys Dieway? |

M. Ne. Trys ira persunos, bet | pats wienas Diewas. |

Mo. Koki tú paliginimu | duosi man szwinciausios[10] | Treyces. |

M. Kayp żmogus, kuris irá su- | twertas vnt weydo ir paliginimo | Diéwo, tur sawimp wienu duszu, | e to wiena dusza tur sawimp tris[15] | galibes, iszmânimu, atminimu ir | noru, teyp Diewás wienas, e tris | persunos. |

Mo. Kureygi persųney pri- | derá tas sudeimas Apaszta-[20] | 19. łu abá toy Dwilka Arty-[1] | kułu? |

---

krikszczoniszko. W WD. następuje pytanie i odpowiedź, których w Kat. nie ma. 11. Ing ką tu tiki? 12. esz op; ing Diewą; 13. szwęczéusia Trâice; 14—15. Kąg tu iszmanái per szwęczeusią traicę? 16. Téwą, Sûnų, ir Dwasią szwętą, tris personas o wieną Diewą.

3. E: O; iragu: yra; 6. Tadag yra tris Diewai? 7—8. Nă. Nes nórint yra tris persónos, o wienokig patis yra wienas Diewas. Następuje w WD. pytanie i odpowiedź, których nie ma w Kat.; 9—10. Koki tu mań dûsi patôgumą Tráices szwęczéusios? 12. Kaip mäs kurie esmä sutwerti ąnt p a w ê i k s ł o, ir patógumo io, túrime tiktái wiéną dûszią o tris galîbes ios: Iszminti, Atminimą, wálą arba nórą. 19—20. W WD. op.

Mo. Pirmas Artikúłas Téwuy; | szeszy, kurie tû pasakos eyt Sunuy, | e pinki paskuciaúsiey | Dwasiey [5] | szwintáy. |

Iżguldimas sudeimo | Apáształu. |

Mo. Kálb tuiey artikúłu pir- | mu sudeimo Apaształa? [10] |

M. Tikiu ingi Diéwu Téwu wi- | sagâlunti | dariloii dungaus ir | żemes. |

Mo. Kayp iszmanáy tuos | żodziús. Tykiú ingi Diewu [15] | Tewu? |

M. Iszmanáu, | kad tykié dami in- | gi Diewu, | turime ii milét łabiáus | neyg wisus kitus dayktus, saugo- | 20. dami io szwintus prisákimus ir [1] | beweykiesniáus noredami numirt | neyg ii pażeyst kokiami nor day- | kty. |

Mo. Kodrin anas wadina si Diewu? [5] |

M. Todrin, kad ánas régi wisa: | waldzióia wisa: ir, kú túrime, | nûg io túrime. |

Mo. Ku tu nuog io turi? |

M. Dúszu ir kúnu | ir wisús ki- [10] | tus dáyktus vnt músu giero. |

Mo. Ku wel daugesnio | dáwe? |

M. Súnu sawo, kuris ira brun- | giesnys nieyg wisi dayktay tau [15] | dûtiey |

---

3. op. Artikúłas; 4. páskui ij; w Kat. jest widoczny błąd drukarski. 5. o pęki; pástarieii; 5. Dwásei; 6. sswętai; 7—10. op. Nast. Ing Ką tu tiki? i ustęp do którego nie ma w Kat. odpowiedniego. 11. ing Diewą Tewą Wissagâlintį; 12. dąsáus; 14. Ką iszmanái per t. ż. i t. d. 17 kad: iog; tikêdami; 17. ingi D. op. 18. miłet. O daugeus iog wissús kitús dáiktus saugo dami ir io szwętûsius prisákimus ir; 2. bewęlit numirt 3. neg; 3. kùrime dáikte. 5. anas: wel; wadinasi. 6. Iog tatai wissa ką túrime iissai dáwe. 9. Ką iissai taw dáwe? 10. Dúszią... kûną; kitus op. 11. vnt: drin; giaro; 12. ką; daugeśń; 14. sawą brągesnis yra; 15. neg; 15. dáikkai (błąd drukarski?); taw, 17. wadinaś; 18. Drin Wieszpaties mûsų Jésaus.

Mo. Kodrin wel wadinasi Tewu? |

M. Wieszpates drin músu Jesu | 21. Christo, tykro Diewo | ir tykro [1] | żmógaus, kuris praamżey giéma | iżgi Téwo. |

Mo. Kieno wel wadinasi Tewu? |

M. Wisú musú krykszczoniu, bet [5] | Tewu prümtüniu | iog prieme | mus ażu sunús, ir dawe múmus | Tewikszcu dungáus per kintêi- | mu ir smerti wiesspatés músu Je- | su Christo. [10] |

Mo. Delkó wel wadinasi | Diewu wisagálunciu? |

M. Kad sáwo walú | ir niesuskay | tytu galybi | gal wisa iż nieko pa | darit ir wél niekan pawerst wi- [15] | sús dáyktus. |

Mo. Kas padáre iż nieko | dungu ir żemi?

M. Diéwas Téwas | draugi su | 22. Sunum ir su Dwasiú szwintu. [1] |

Mo. Kayp isimano tas żo- | dys daritóias Dungáus? |

M. Isimano Diéwas, kad ánas | padáre Dungu ir tay wisa, kas [5] | ty irá dunguy. |

Mo. Kasgi irá dunguy? |

M. Pirmiaúsey ira żmogiste wié- | szpates musú Jesu Christo bey | szwinciáusios mótina io Mariá [10] | bey wél dewini kûray Aúgełu | ir wissi szwintiey. |

---

2. praamżey: amżinái; giama; 3. iż; 4. wadinaś. 5. Mû sų wissų krikszczioniu; 6. iog i t. d.: kuris; 7. ażu: vż; 8. téwikszczią dągáus, kânczią; 9. smerti: nûpełnus; Jésaus Christaus, 11—12. Kodrînag wadina ii wissagâlinczių. 13. Iog sawa walá ir begałé stiprîbe sawa gáli w. i. n. p. 18. dągų ir żămę. 19. draugi su: dragásn

1. Sunumi ir Dwasiá szwęta. 2—3. Ką tu iszmanái per tą żódi daritoiäs, arba sutwértoiäs dągáus? 4—6. Iszmanau Wieszpatį Diewą, iog iissai p. dągų ir tatai wissa kita, kas tänąi yra dąguiä. 7. kasg yra dąguiä? 8. Pirmieus; Wieszpáties; 9. Jesaus Christaus; bey i t. d.: páskui to szwęczäusioii Diewo gimdiwé Maria, io mótina, ir dewini k. A. ir w. kiti

Mo. Kodrin wel wadina si | daritoiu żemes? |

M. Kad ánas padáre żémi ir [15] | wisa tay, kas irá vnt żémes po | dungúm, ir tó wiso ánas irá wal- | dziôtoias, rêditoias ir ażuwey- | żdetoias del sawo garbos é mu- | su iżganimo. [20] |

23. Iżguldimas vntaras. [1] |

Persunôs szwincziáusiôs | Treyces. |

Mo. Tyki gu tú ingi Jesu | Christu vntaru persúnu [5] | Treyces? |

M. Tykiú. |

Mo. Biłokig tuós artiku- | łus kurie paskirty ira vnta- | ráy persuńáy szwinciausios [10] | Treyces? |

1. M. Tykiû ingi Jesu Christu | sunu ió wienatyi wiésspaty | musû. |

2. Kuris prásidéio iż gi Dwá- [15] | sios szwintós, gime iż Pon- | nos Marios. |

3. Kinte po Pontiú Piłotú búo | nukryżawôtas numiris ir | iżdêtas. [20] |

24. 4. Núzinge Paskundôsnu[1], | treciu dienu kełés iż numi- | rusiu. |

5. Vzżinge dungûsnu, sedy vnt | tiesés Diéwo Téwo wisaga- [5] | luncio. |

---

szwętieü. 13—14. Kódrin wadina sutwerêiu, arba darîtoiu żämes? 15—20. Iog iissái sutwére ir padâre żämę, ir w. kita, k. i. ąnt ż. ir żêmeiä po dągáus apskritumú. Następuje tekst odmienny. 19—20. del laupsés sawós, ir del mûsu iżgânimo.

1—3. Artikulas Antras. 4. Tikiegu tu inǵ. 5. vnt. pers. Tr.; op. 8—11. op. Podany następnie ($23,_{12}$ — $24,_{8}$) drugi artykuł Składu apostolskiego znajduje się w WD. na inném miejscu i brzmi tak: Ir ing Jésu Christu sûnu io wienatiii wieszpáti mûsų. Kuris prasidêio iż Dwasios szwętós, gimę iż Marios mergós. Kęnte po Póntiszkiu Piłotú, Nukriżäwôtas, númire ir pákastas.

1—8. Núżęge ing prágarus, tréczią Dieną kéłés iż numirusiu. Vżżęge ąnt dągų, sêdi ąnt däszinés Diewo Téwo

6. Isz ty atays tiesós daritu iż- | gi giwú ir numirusiu. |

Mo. Iżguldikig túiey pir- | mu tu artikułu. Tikiu ingi [10] | Jesu Christu. |

M. Isigúldzia teyp ri isimanos, | kad Jesu Christas irá sunus Dié- | wo tôsia gálibes, tôsia gieribes, | tôsia iszminties, kurios ir Diéwas [15] | Téwas, Kuris pastois żmogum | ir iemis kunú iż gi szwincziausios | Marios dáwés múmus wisas. |

Mo. Kayp dáwesi múmus | wisas? [20] |

M. Giwéndamas terpu músu | 25. żmogistey per trys dessimtis ir [1] | treis metús prywadziôdamas | mus kielop roiaus ir numirda- | mas a żumús* vnt' medzio kryzous. |

Mo. Kayp wel kiteyp dá- [5] | wesi múmus? |

M. Palikdamas múmus szwin- | ciausi Sacraméntu sawo brun- | giáusio kúno ir krauio. |

Mo. Delkó Jesus Chrystas [10] | wadinasi músu wieszpatỹ? |

M. Del tréieto. Pirma del su- | twerimo músu, iog ánas draugi su | Téwu ir Dwasiú szwintu mús su | twére. Antra, kad' ánas mús at- [15] | pirko sáwo krauiú brangiaussiu. | Trecia, kad ánas atays izgi mú- | su Tiésos darytu. |

Mo. Kayp iszmanay vntaru | artykułu, kuris prasidéio iż [20] | 26. gi Dáwsios szwintos. Gi- [1] | me iż Pannos Marios? |

M. Teyp. Jog súnus Diewo ży- | waty szwinciausios Mariós, ne | darbu żmogaús, bet galiby Dwá- [5] | sios szwintos

---

wissagâlinczio. Iż tę atéis sûditu giwą ir mirusių. 9—11. op; 12—18. w WD. tekst odmienny: Yra sunús Diewo teip gális, teip gęras teip iszmintingas kaip ir Téwas, kuris del mûsų tápęs est żmógumi, iśćioie pagirtós mergós Mariiós, ir sawe wissą múmus dáwe. 19—20. Kuriûg budu sawé wissą múmus dáwe? 21. tarp

* błąd drukarski: ażu mús.

1. żmogîsteie; 2—3. rôdidamas múmus kialą dągun, ir mirdamas vż mus ąnt m. krîżeus. 5. Kaipóg kitáip dáwes m. 7—9. Odmienny tekst. 10—20. op.

prasideio ir gime | iżgi ios, palikdamas ios mergi- | sty prasideimi sawo gimimi ir | pogimimuy. |

Kayp isidúldzia* trecias ar-[10] | tykułas: kinte po Pontiu | Piłotu, buo nokriziawo- | tas ir numire? |

M. Teyp', kad wiészpats músu Je- | su Christas prieme súdu neteysu [15] | nûg súdzios Piłôto ir dawe sawi | médziop krziaus prykált, del mú- | su nusideimu ir numire ir teyp | iżgiełbeio mús ir atpirko nûg | amżinos smierties ir paskundos [20] | kurioù búome impuoły per sawo | kaltes. |

27. Mo. Tey pirmo to' búome [1] | wergays, kad anas mús at- | pirko? |

M. Tiesa búome wergays nusi- | deimo, welno ir smerties. [5] |

Mo. Kayp numire, Diewi- | steygu ergu zmogistey? |

M. Zmogistey kayp' żmogus, | iog Diewistey kayp' Diewas nie- | kad negałeio kisty ney wel mirt. [10] |

Mo. Kodrin wieszpats mú- | su nie kitu bet kryżiaus mi- | rimu sáu aprynko? |

M. Adunt isipildytus wisu senú | pranaszymáy apé ii praneszty, wel [15] | kayp músu pirmás tewás Ado- | mas atanesze múmus paskudy- | nimu per medziu roiaus, teyp' an- | taras téwas Jesu Christas atá- | nasze múmus iżganimu per me- [20] | dziu kryżaus. |

---

10. błąd drukarski zam. isigúldzia. WD. ma tekst znacznie odmienny, nie podajemy przeto waryjantów z niego.

1—3. Taig mãs buwomã w. k a d a i i s s a i m. atp. 4. buwomã w; nusideimo: nûdemių mûssų giltines, ir wãlino. 6—7. Kaipóg n. Diewîstei, a r g u żmogîstei? 10. mirt, nei wel kęst. 11. Wieszpatis; 12. kitą; bet: bat; krîżeus mirimą s. a. 14. Pirmiáus idánt iżpiłditųś wissi pránaszâwimai, kurie apé ių búwo pranaszáuti; 15. wel op. 17. átnäsze; paskądinimą; 18. per parágâwimą waisäus mädżio vżdrausto; 19, antras Adômas Jesus Chrjstus, átnäsze; 20. iżganimą per medżią; 21. krîżäus szwęto.

28. Mo. Iżguldyk ketwiertu ar- [1] | tykúlu: Nuzinge paskun- | dosnu, treciu dienu kełes iz | numirusiu. |

M. Dusza wieszpaties Jesu Christo [5] | budamá su Diewisty, nuzinge pa- | zemesnú iszwést Dúszu szwintuiu | Téwu, kuriós buo priépaskundoy | ir łáukie io szwynto ataimo. E tre- | ciu dienu tasgi wieszpáts músu [10] | kiełés tykrúy sawo galiby iż nu- | mirusiu dúszoy ir kuny pagar- | byntami vnt ámzino ir linksmo | giwénimo. |

Mo. Kayp pinktu artykúłu [15] | iżguldi: Vzżingie Dun- | guósnu, sédi vnt tieses. Die | wo Tewo wyssagaluncio? |

Pokietwirtej desziimtey dieney | nûg sáwo kielimo iż numirusiu [20] | 29. vzżingie didziami Tryumphi sá- [1] | wo tykruy galibi vnt wisú dun- | gu ir wisú kûru Angełu ir sedi | vnt aukszczáusios wietos didey | garboy kayp tay tykras sunús [5] | Diéwo, kuró zmogiste wienami | gárbinimi su Diewisty gárbinasi. |

Kú tey kálba szestas artykú- | łas: Iż ty átays tiesós da- | rytu iz giwu ir numirusiu? [10]. |

Kad súnus Diewo atays iż dun- | gaus paskuciausioy diénóy di- | dziami skayciuy Angełu ir szwin- | túiu, didziami Maiestoty ir didé | gálibey e tey tiesós daritu iżgi [15] | wissú zmoniú ir wienám kuriám- | gi atadûtu pagalêy io dai bu ir | nûpelnu. |

Ku iszmanáy per giwus ir | numirusius? [20] |

Iszmanaú túos, kurie ik tammet | 30 bus pamiri: ir tuós, kurié túo- [1] | met' bus giwi: gál' wel isimanit | geriey ir piktey. |

1—4. op. 5—14. Tekst WD. znacznie odmienny. 8. kuriós bus priépaskundoy: WD. kurios búwo prie pàklûsä. 16. yżęge dągûsu, ir sédi ąnt däszinés D. T. 18. wyssagal. op. 19—20. Sukâkus keturîomus deszimtimus dienų po sawám' kelimųi iż n.

1. użżęge, didziami Tr.... galibi op.; 2. ąnt' wissú dągų, ir ąnt wyssú kûrų A. 3—18. Tekst WD. znacznie odmienny. 19. Kąg iszmanái tu per gîwus ir mirusius? 21. ik tam' mäti.

Iżguldimás trecios | Persunos.[5] |

Tykigu tú ingi Dwá | siu szwintu, treciu ɟ ersúnu | szwinciáusios Trêyces? |

Tykiu. |

Kałbekig tuos artykúłús [10] | paskirtus treciey persunay | szwintos Treyces. |

1. Tykiú ingi Dwasiu szwintu. |

2. Szwintu Bażniczu wisur- | esunciu, szwintúiu draugisti. [15] |

3. Prasirasciú atłaydimu. |

4. Kúno iż numirusiu kelimu. | Ir giwénimu âmżinu. Amen. |

Kú tey kałba pirmas ar- | 31. tykúłas: Tykiú ingi Dwá- [1] | siú szwintu? |

Było, kad més tykime ingi Dwa- | siu szwintu, kury irá tykru Dié- | wu, treciú persunú szwinciausios [5] | Treyces ir aná dûost dowanas ir | milistos sáwo szwintós Bażni- | czey wisuressunciey. |

Ku tey biło vntáras ar- | tykúłás: szwintu Bażniczu [10] | wisuressunciu? |

Biło, kad Bażniczoy irá surinki- | mas tykrúiu kryksz- | czoniu, kurii | irá wienà szwintá ir wisur- | essunti. [15] |

---

1. Pamiri: numîrä; 1—2. tû mätú; 2. bus; pátäks. 2. gáli; iszmanitiś; 3. gärieii ir piktieii. 4— 5. op. 6—7. Tikiegu tu ing Dwásią szwęta? treciu — Trêyces op. 9. Po Tikiu w WD. dodane zdanie uzasadniające. 10—12. op. 13—18. W WD. na inném miejscu. Słowa te w WD. brzmią: Tikiu ing Dwásią szwętą, Szwętą bazniczią wissur éssanczią, Szwętûių będristę. Nûdemių atłaidimą, kûno iż numirusią (!) kélimą. Ir giwâtą ąmżiną. 30, 19—31, 2 op.

1. Tikiegu tu ing Dwásią szwęta? 3—8. W WD. nieco odmienny tekst. 4. tikrûiu Diewú, o träczìäia persóna Tráices szwęczäusios, kurîii dûst d., ir malonä sawo, bážnîczäi szwętai wissurässączäi. 9—11. Káś tatái yra Bażniczia wissurässąti? 12. Biło... Bażniczoy w WD. op. 12. wissas surinkimas t. kr..., 13. kurii i t. d. w WD. op. Natomiast w WD:

Kám wadinasi wienu? |

Tam, kád' wienokiey tyki ingi Dié- | wu ir tur' wienoki mokimu ir wie- | nus Sacramentûs, kuriôs Ba- | žniczos gálwu irá pats Jesu [20] | 32. Christas dungúy, e vnt žémes io [1] | wietoy wiriaûsias Wiskúpas | Rymo. |

Kodrin wadinasi szwintú? |

Kad' irá paszwistá szwinciausiu [5] | krauiu wiészpates mûsú Jesu | Christo, iog wel amzynay wa- | dzióia iú Dwasia Szwintá. |

E kás isimano per tú žo- | dzi wisuressunti? [10] |

Isimano, kad' nuplâtus irá po wis | sám swietuy ir pâwelde wissas | szalis wissu giminiu.

E kas nekláuso Bažni- | czos ku nugis? [15] |

Kas ne nóry turét Bažniczos azu | motynu, tas neturés Diéwo azu | Téwu. |

Kas tey irá szwintuiu | draugiste? [20] |

33. Kayp kuni sunerey turi terpu- [1] | sawi będrysty ir wiénas nûg | vntaro ima stypryby, teyp wissi | krikszczonis, ku-

---

kurie túri, ir iżpažîsta wiészpati Christų: kuros Bažniczios yrà gałwa patis wieszpatis Christus, o Pópiežius yra io Vicarius, tai äst, wiétinikas ąnt žämes. 16. Kodrin szitą Bážnîczią wadini: wieną? 17—19. Todrin' iog wienâlôpai tiki ing Diewą, ir turi wiéną mókslą ir wienus Sakramentus. Następnie por. z WD. podany powyżéj ustęp do w. 13 nn.

4. wadini szwętá? 5. Jog yra paszwęstá szwęcziäusiu krauiú wieszpaties mûsų, Jésaus Ahristaus (!) 7. wadzioia: welst, ir waldżioiä, ir tâiso Dwassia szwętaia; 9—10. Kám wadini wissur ässączia? 11—13. Jog ių nûplâtus per wissą pasauli, pawildo wissas szałis, wissų tautu, arbá giminių. 14—15. O kuris nä klâuso Bažnîczios, ką tassái pikto ingis? 16. Bažniczios; vž; 17. mótiną; vž; 18. Tęwą. 19—20. Kąg iszmanái pär szwętûių będristä?

WD. 1. Jog káip'; kûnä; sánaräi; tarp'; 2. sawęs; będristę; yr ima wienas nûg antro drutibä; 4. krikszczionis; 4.

rié ira toy Bażni- | czoy, túri bindrysty ir dálu wissú [5] | affiéru, Sácramentu ir dárbú | gierú, kuriéy ioy déstys. |

Ku kálba trêcias arty- | kúłas: Atłaydymu prasirasciú? |

Kałba, kad irá Bażniczoy szwin- [10] | toy prasirasciú atłaydimas iżgi | nûpełnu, kinteimo, ir mirimo wié- | szpates mûsu Jesu Christo ir iżgi | Sacramentu szwintuiu. |

E iey kás negałetu pryimt [15] | Sacramentu? |

Tám réykie turét tykru nóru ir | tey dáryt, kas tur but darito. |

Iżguldig ketwirtu ar- | 34. tikúłu: kúno iż numirusiu [1] | kielimu. |

Dienóy anoy paskunciáusioy | kiélsis wissos żmónes iż numiru- | siu: giéros vnt duszos ir vnt kúno [5], | grâżios ir pagárbintos, e piktos | biaurios ir pasmełusios. |

Mo. Kayp isigúldzia arty- | kúłas wissú paskuciausias. | Amżinu giwemmu?*) [10] |

M. Isigúldzia kad' żmógus dun- | guy turés amżinu gárbu tey ir: | regiês Diéwu ir saldziey wissú- | met linksminsis, turés wisa gie- | ra ir duksésis ir pikto nieko niere- [15] | gies. Ir ty bus wissi gieriéy e pi- | ktiey bus paskundósu amżinoy | vgni. |

Eytigu kas kistû Prau- | stón aba czysczun? [20] |

---

toiă Bážniczioi; 5. będristă; 7. kurié ioiă weikăs. 8—14. w WD. op. 15—16. O iaigu kas nă gałêtų priymt Sakramentų? 17—18. Tokiám pakąka toiaigu turi nórą, ir wała, priimt iûs, ir iaigu tai dáro, kas pridera darit. 19. w WD. op.

*) zam. giwenimu.

WD. 1—2. op.; 3. Dieną sûdo pástarą; 4. kelsis iż numirussių ąnt' kûno, ir ąnt' dûszios: gäriéti grâżųs ir padéiwinti: o piktieii biäurus, ir pásmêlę. Następuje w WD. zdanie, którego nie ma w Kat. 8—10 op. w WD. 10—18. w WD: Kas yra giwata ámżina? Yra gárbe dągaus karalîstes, tai äst räget Diewą, ir linksmintis iż io ámżinái, turét wissa gära bä iokio pikto, kurion eis wissi gärieii: O piktiéii eis ing vgnį ámżinų kancżių. 19—20. Kas eit kancziosn czyszcäus?

35. Eyt Dúszos tu, kurié mirszta nor[1] | gáyłédamies azú sáwo nusidei- | mús, bet' neyszteseio to wisso, ku | turéio ażu sáwo kałtés isztesét ir | kadú butiney isztesi dúszos, tadú[5] | éyt Dungaús karalisten. |

Kas isimáno per tu żódi | Amen. |

Isimáno: Teyp' tési, aba tesidél | teyp'[10] |

Trecias Padeimas. |

Ape vntaru dayktu reykia- | mu krykszczóniuy, tey ir ape Wilti. |

Kałbeiome iaú ape pirmui day-[15] | ktu réykiamu żmóguy, tey ir ape | Tykieimu, kałbékimeg ir ape vn- | taru, tey ir ape Wilti. |

Kogi tú gero tykies per | wilti gaut nuog Diewo?[20] |

36. Amzino giwenimo, kurió pirma[1] | per milistu Diéwo, potám per nů- | pełnus músu su Diewo padeimu | turime igit. |

Ko wel reykia, adúnt ingi-[5] | túmbime tey, ko wilames? |

Terpu kitu dayktú reykia | Małdos. |

Kokiósgi małdós mókia | mús szwinta Bażnicza?[10] |

Póteraus, Sweykós Marios ir | kitú małdú. |

Biłokig Poteru! |

WD. 1. Tos dûszios, kuriós numirszta małônei Diewo, o nä padáriusios gana wissamä vz nůdemäs sawás: bat issimokéiusios butinai vż sawás káłtes prienczässias kanczias, eis téipaia karalisten' dągáus. 7. Kas tąi iszmános Amen? 9. Idánt teip' butú, arba teip' tätamp', teip Diewe důdi. 11. Trećzia Dalis; 12. ąntrą daiktą reikalingą; 13. Krikszczóni; tai yra; 14. wilti: Pâduksi, arba wilty; 15—18. op. 19. kogi; gäro tu; 20. Diewiep per páduksi arba vilty ingit?

1. Giwâtos amżinos; kurią; 2. małónę; potám: O paskui to; 3. mùsu su D. p.: kurie su małône nůg mûssų iszeit; 4. ingit turimä 5. Kog; bärêikia; idánt; yngintumbim; 6 tey, ko w.: tą dáiktą, kurio tikimes? 7. tarp'; 9. Kokiosġ. 10. szwę-

1. Téwe músu, kuris essi dun- | gûsú. Szwiskis wardas táwo.[15] |

2. Atayk káraliste tawo. |

3. Búk walá tawá, kayp' dun- | guy tep' ir żémey. |

4. Dûnu músu wissu diénu dûk | múmus nu.[20] |

5. Ir atłayd múmus kałtés mú- | 37. su, kayp' ir mes atłáydziame kał-[1] | tiémus sáwiemus. |

6. Ir ne wesk' músu pagúndi- | man. |

7. Bet' gélbek' mus nûg pikto.[5] | Amen. |

Ingi kiek dalú skirias tás | Póterus? |

Ingi septynias. |

Kuri irá pirmá dalá?[10] |

Téwe músu, kuris essi dungû- | su. Szwiskis wárdas táwo. |

Vntara dalá? |

Atayk karaliste táwo. |

Trecia?[15] |

Buk wala tawá, kayp dunguy | tep' ir żemey. |

Ketwirta? |

Dûnu músú wissu dienú dûk mú- | mus nu.[20] |

38. Pinkta?[1]

Ir atłayd mumus kałtés músu', | kayp' ir més atłaydziame kałtiê- | mus sawiémus. |

---

toii Bażnîczia; 11. Sweika Maria; 12. małdú op. 14. Téwä; dągûse; 15. szwęskis. 17. táwo; dągui; teip'; żämei; 19. dûd'; 20. nu; szią dieną; 21. mûssų kaltés.

1. átłaidżämä; sáwiêmus kaltiemus; 3. wäd; 3. inġ pagúndimą; 5. Bat'; gälb; 7. tassai; 8. Pótärius; dod. Tewä mûssų? 9. Ing, septînäs; 10. pîrmoii.: pîrmoii; 11. ässi; dąguse; 12. Szwiskiś; 13. Antrá dalis, arbá małdá. 14. tawá; 15. Tręczä? 16. dągoi; 17. teip'; żämei; 19. Dûną; dûd'; 20. nu: szią dieną.

Szestá? [5] |
Ir ne wesk' músu pagundi- | man. |
Sekma? |
Bet giélbek mûs nûg pikto. Am̃ |
Kú tey kałbeiome? [10] |
Póteru. |
Kas tú póteru padare? |
Wiészpats músu Jesu Christas ir | páts mûs io iszmókie. |
E kodrin padáre? [15] |
Idánt iszmókitu mús mélsties. |
Su kuo kalbáme melzda- | miês támi Poteruy? |
Su Diéwu wiészpatim músu. |

39. Irágu kuri kitá małda [1] | aba Póterus azu tú giere- | snis? |

Nera. Tas irá wissu małdú gie- | ráusias, e tey todrin, kad' patsay [5] | Wieszpat Jezu Christas padáre | ir iszmoke Apáształus sáwo ir | tami poteruy ażusirakina wissi | dayktáy, kuriu nûg wiészpatés | Diewo giéyst ir melst' túrime. [10] |

Iżguldimas Poteraus. |

Kú żmogús dáro prádżioy | Pôteraus kalbêdomas: Tê- | we músu, kurîs esi dunguo- | su? [15] |

---

1. Pęktá; 2. mûsų kałtäs; 3. mäs; atłaidżämä; sawiémus kaltiémus. 5. dod. małdá. 6. wäd'; ing pagúndimą; 8. dod. małdá; 9. Bat; gälb'; D. Ape Małda Wieszpatiés; 10. Ką byłôiomä; 11. Póterių; 12. tú p.: ii; 13. Wieszpatis; Jésus Christus; 14. patis; iszmôke io; 15. ê op. 16. mélsties op. 17. kû; kałbamä; mäłzdámieś; 18. tami P. op.; 19. po Diéwu dod. Téwu; Wieszpatimi.

WD. 1—3. Bégu yra kuri małdá vż u (sic!) tą gäräsne? 4. Nera: Ne; Tas: Toii; wissu m. op; gärăusia ir brągăusia: Nes ią patis mûsų wieszpatis Jésus Christus padáre, ir iszm. Ap. s a w ú s, ir vżrakiná ioi tikrai wissús daiktús, kurių i t. d. 12—13. Ku-kalbêdomas: kas toia pirmoia wiekłaś dalôia: Tewe... 14. dunguosu: dąguse. 16. Passíkäla szirdis mûsų Wieszpatiesp

Pakil' sáwo szirdi Wieszpatêsp' | Diewôp' żêmindamasi ir wilda- | masi, adûnt' tikráy melstûs. |

40. Kámgi Diêwu wadiname[1] | Têwu? |

Wadindami ii tû wardú mini- | me io małóni neyzsakitu, kuriúy | ánas mús mili ir teyp mêldzia-[5] | mes iám su didesni wîlciu. |

Kam biłome: Tewe músu, | ne Tewe mános? |

Kád' anas irá Tewu wisu músu | e més esmé terpu sawi wissá bró-[10] | ley ir súnus teyp giéro Téwo ir | todrin' túrime miłétys kayp bró- | ley ir waykáy tep. giero Téwo. |

Kur ira Diewas? |

Ira Dungúy ir vnt żémes ir wi-[15] | ssókioy wiétoy. |

Kámgi biłóme: kuris esi | Dunguosú? |

Kad' tynoy szwientiéy régi wi- | sadú wéydu Diéwo ir ty irá musu[20] | 41. téwikszcza bey wél tynéy ródziás[1] | di desne ió galibe ir Maiestótas. |

Ko nuog Diewo meldzia- | me támi septineti dalú Po- | teraus?[5] |

Pirma Gârbos Diéwo wel | pagarbinimo ir páduksio

Diewoṗ. 17. żêmindamasi: su nużâminimu, ir tikéiimûsi, idánt' paskui to geràus melstúmbimes.

WD. Kámug álgame Diewą Téwu? 3. Wadindami: Ałgódami; 4. małóni: mêiłę; neyzsakitu: begâłę; 4—6. kuriúy — wîlciu: kurią túri priesz mus, idánt ij su didàsniu dukséiimu melstúmbimą. 7. Kam: Kodrînag. 8. o nä tewą mânas? 9. Kád: Iog; 10. e: o. 10. terpu sawi op.; 10. wissi brôłäi; 12. todrînag. 13. tep giero Téwo: wiéno téwo. 14. Kurg. 15. dągui; vnt żémes: zämeia. 17. Kámug tad bîłomą; 18. dągûsą; 19. Jog tänai sq. wisadú op.; 20. wéidą; 20. ir ty i t. d. op.

WD. 1. kur yra téwikszczia mûssų, ir nûg tänái rôdżäś didäsne gálibe io Maiestôto. W WD. następuje: Cżä gáli bilôtiś ape mäiłą dągáus: ir ape patremimą tų żämėių dáiktų. 3—5. Kog Diewieṗ prâszom tossę septiniosą małdossą? 6—10. WD. tekst nieco odmienny: Pirmiaus trôksztamą garbės, ir łaupsés

músu | del' kurió sutwerti esmé: ir day- | ktú tú, kurie mús vnt paduksio | wéda.[10] |

Kurioygi dalóy meldziá- | me gárbos Diewo? |

Pirmóy taridami: Szwiskis wardás tawo. |

Káyp tay isimano? |

Isimáno: Adunt butú szwystas[15] | ir gárbintas wárdas ió nûg wissú | zmoniú, e łabiaúsey nûg krik- | szczoniu. |

E pagárbinimo sáwo ku- | rióy dalóy?[20] |

42. Vntaray, kadú teyp bilome: A- | táyk karáliste táwo' tey irá', ádúnt | karałáutu ir wiészpataûtu ànas | terpu músu cionéy per milistu, e | tynéy per gárbu sáwo ámżinu.[5] |

Káyp ánas ciá karálaúia | per milistu? |

Dúodamas múmus sáwo małóny | ir ióy mús aukłedámas. |

Káyp wel karaláuia per[10] | gárbu? |

Dûdamas sáwo gárbu wissié- | mus pagirtiémus ir iszrinktie- | mus. |

Jey Diewas ne wieszpatáu-[15] | ia terpu músu, kas kits | wieszpatáuia? |

Músu népriêtelus, tay irá Swié- | tas, Wêlnas, Kúnas. |

Diewo Pâskui to, pałaiminimo mûssų kurioṕ mäs äsmä padarîti. Ant' gâło, dáiktą gäräusių, kurių priwałomä ąnt' apituréiimo io. 11. Kurioiäǵi; małdoi; meldziáme: tróksztamä; gárbos: laupses. 13. Pirmôia; Szwęskiś; tawo: io; 14. tay: tatái; isimano: iszmânoś. 14. Isimáno op. Adunt: Idant; szwę́tas; 17. e łabiaúsey: o didżäus; 19. O pałáiminimas mussû?

1. Antrói'; kadu: kur; 2. táwo: tawá; Tatái yr'; ádúnt: idánt i t. d. iis' karalâutų; ir wieszp. anas op.; 4. terpu músu: ąnt' mûssų; cioney per milistu: czä per małônę. 5. o tänai per laupsę sâwą ámżiną. 6. ciá: cźîonaí; 7 per małonę; w WD. następuje jeszcze: ioiá mus dáugsindamas. 8. Dûdamas múmus małônę, 10. Kaip karaláuiá per láupsę? 12. Dûdamas múmus gárba sáwo; 15. Jaig; wieszpatáuia: karalauia; 16. terpu músu: ąnt mûssų; 16. kasġ kitas; 17. wieszpatâuia: ka-

E kitú dayktú réykiamu[9] | 43. kůr meldziame?[1] |
Kitôsu Póteraus dalosú, kuriós | tuo pasakos* éyt'. |
Kogi żmogus meldzia tre- | cioy dalôy: Bůk wala tawá[5] | káy dunguy teyp ir żemey? |
Méldzia, adúnt wissos żmônes | daritu ió wálu vnt żémes, kayp | Angełay ir iszrinktiéy dáro wá- | lu ió dungúy.[10] |
E ketwirtoy dalôy ko? ka- | dů biło: Duonu músu wis- | sú dienu duok múmus nu? |
Adúnt apweyzdetú mús dûnu ir | sótinimu kûno ir dûnu dúszo[16] | (tey irá Sakramentú szwencziau- | siuoy) bey wél' milistu sawo | szwintúy ir kitomis dowanomis. |
E pinktoy ko? |
Ir atłayd | 44. múmus músu kałtes, káyp ir[1] | mes atłáydziame kałtie- | mus sawiemus. |
Adůnt' atłaystú můmus kâłtes, | tay yrá nusideimůs músų kayp'[5] | més atłáydziame kitiémus, iog | teyp Diéwas múmus daris, kayp' | ir més darisime kitiemus. |
E szesztoy kó meldziame bi- | łodami: Ir newesk músu[10] | pagůndiman? |

---

ralãuś. 18. nepriêtelus: priéssinikai; swiétas: Pásaulis; 19. Wãlinas, ir kûnas. 20. O k. d. priwâłomu.

* błąd drukarski, jak wynika z zestawienia z odpowiedniem miejscem WD.: Tossä pękiose małdóssä, kuriós páskui tie dwi eit. 4. Kog treczioia mäldżiamä? 5. nn. tekst odmienny: Idánt' teip' dárîtumbimä walą Diéwo czä ąnt' żämes, kaip' ia ten' dąguia dáro Angełai, ir iszrinktiey. 11. Kätwirtoia ko? 11—13. kadu—nu? w WD. op. 14. Idánt' mus prikůptų dûna ir pänéimu, arba pasôtinimu kûno ir dûna duszios (kuris yra Sakramentás szwęczêussês) bei wel malônä sawá szwętáiä, ir su kitomis sawo dowanomis. 19. Pęktą ko? 43, 19—44, 13. Ir atłaydsawiemus w WD. op.

4. Adųnt: Idąnt; atłaystú mųmus: múmus atł; kâłtes: skolàs; 5. táy yra nusideimųs músų: tai yra kaltãs, ir nůdemäs mûssų; 6. iog teyp: nes teip' 9—11. O szesztói ko? Reszta

Méldziame, adúnt' Diéwas sau- | gotú ir ażuturetu mús sawo ga- | lybi nûg músu pagúndimu, ku- | riós túrime nûg swieto, wélno [15] | ir kuno e dûtú múmus' stypryby | vnt pergaleimo wissu pagundi- | mu musú, adunt daugiáus to ne. | nusidetúmbime. |

E sekmoy dalóy kó mel- [20] | 45. dziame kałbedami? Bet [1] | giełbek mús nuog pikto? |

Adúnt mús giełbetu ir iżganitu | nûog wisso pikto, tep' dúszos, kayp' | ir kúno ir nûg wélno, priészni [5] | ko músu. |

Kury irá dzydziausioy pi- | ktibe músu? |

Nussideimas ir tás irá didziau- | siu piktyby vnt wissu piktybiu. [10] |

Kás irá biauresnio ir pikte- | snio nusideimas ergu wel- | nas? |

Biauresnis irá nusideimas. |

Kodrin? [15] |

Iog wélnas pastoio biaurûm ir | piktú ne nûg kito dáykto, tyktáy | nûg nusideimo. |

E kad butú ne nusideis' ko- | kios butú essus? [20] |

46. Butú grażús kayp' kity Angéłay [1] | Dunguy. |

E mes, iey nenusidesime bu- | simegu grážus? |

---

w WD. op. 12. Méldziame op., adúnt'; idánt; 13. ir ażuturétu mus: ir stiprintu mus: sawo galybi: galîbä sawá. Następuje w WD. tekst nieco odmienny: nä dûdamas impult inġ pagûndimus: bat idánt dûsų múmus pagálbą idąnt iûs gałêtumbim pärgałét, o daugäus nä nussidét. 20. O sékmoiä ko meldżämä?

1—2. WD. op. 3. Adúnt: Idánt; gälbetų; iżganitu: saugotų; 4. teip'; duszios; 5. ir op. wélno: Szetono; priészinikо; 7. irá: yr; didżäusią; 8. WD. piktîbe iż wisso pikto? 9. Nussideimas: Nûdeme; 9—10. ir — piktybiu w WD. op.; 11. ira: ir; piktäsnio ir biäuräsnio; 12. nusideimas: Nûdeme; argu; wälinas. 14. Nûdeme bä abäióiimo. 15. op. 16. wälinas; pastoio: stoiäsi est; teip biaurumi; ir piktú WD. op.; 17—18. nä pär ką kito tiktái pär nûdemä; 19. e: o; ne nusideis: teip nenussidęiäs; kokiû butų ässas?

Teyp' grażús búsime, kayp' An-[5] | geláy Dungúy. |
E iey gułesime nusideimi | koki busime? |
Biáurus búsime káyp' ir welnay. |
Kuriós irá piktybes kúno?[10] |
Wárgas, ligos, słogos, sopuley | ir kitos sunkibes, kuriás múmus | Diéwas pérłaydzia vnt szyto gi- | wénimo músu. |
Kad Diêwas perłaydzia[15] | vnt músu sunkibes, ku tu- | rime daryt? |
Turime melst', adúnt tos sunki- | bes ir wargay ne priwestu músu | nekantrybesp' ir słogosp Duszos[20], | tey ira Nusideimop. |
47. Ape pasweykinimu[1] | Pannos Mários. |
Zmógus, kúris nedrysa | Diewop' púlties, ku tuo- | met tur dáryt?[5] |
Tur' pulties szwintúmpiump, ku- | rie irá músu ażutarytoiéy, e ła- | biáusiéy Pannósp' Mariosp'. |
Kas táy do Pônna Mariá? |
Môtina Diêwo, merga czistá[10], | milistos Diéwo ir wissu gierybiu | piłná, karaliêne Dungáus ir żę- | mes, Wieszpati ir ażútaritoia | músų. |
Káyp túrime púlties Pan-[15] | nósp Mariósp? |
Swêikint' iu túrime iós paswêy- | kinimu. |

---

1. grazús; 2. dąguiá; 3—6. WD. op. 7. O mäs iai nusidessimą kokie bussimä; 9. Bússimê teip' biaurus, káip' wälinái. 11. Wârgas, priéspaudos, ligos, sôpulėi, wôtis ir wissos kitos sąkibes; reszta (12—14) w WD. op. 15—17. Kad tas wissás sąkibäs ąnt mûssų Diewas pärłaidzia, ką tąrimä darit? 18. mełstis; adúnt: idant; sunkibes: priéspaudos; Następuje w WD. tekst nieco odmienny i ustęp, którego nie ma w Kat.

WD. 1—2. Ape Pasweikinimą szwęczeusios Mergos Marios. 3—8. op. 9. Kasę yrá Märgá Mariá? 10. merga cz. op. 11. pilná małônes, ir Wissôkios gâmtos; 12. karalîczia dągáus, yr żämes, ir tárpinike mûssų. 15—19. w WD. op.

Kałbêkig iós paswêykini- | mu? [10] |

42. Swêyka Maria milistos pilná [1], | Wiêszpats su táwim, pagirtá tu | terpú móteru ir pagîrtas wây- | sius żywáto táwo, Jézus Chri- | stus. Szwintá Mariá, mótina [5] | Diéwo, mélskies ażu mús kałtús, | nú ir wałundóy mirimo músu. | Amen. |

Kás padáre tú paswêyki- | nimu? [10] |

Angełas Gabriełas, kad' atáio | Ponnósp' szwincziáusiósp, adúnt | iú swéykintu. Wel' prydetú yrá | kiek' żódżiu szwintós Elżbietós | ir Bażniczos, músu mótinos. [15] |

Kuri yrá dalá nuog Ange- | ło prażastá? |

Tóy. Swêyka Mariá milistos | pilná, Wieszpáts su tawim. |

Kuri wel' nuog Elżbietós? [20] |

Pagirtá tu terpu móteru ir pa- | 49. girtás wáysiús żiwato táwo. [1] |

E nuog Bażnîczos kury? |

M. Szwinta Máriá, mótyna Dié- | wo, mélskis ażu mús kałtús, nú ir | wałundóy mirimo músu. Amen. [5] |

Mo. Kałbedamas tûiey tu | pasweykinimu su kuó tuó- | met biłay? |

M. Su Pannu Mariu. |

Mo. Kur irá Pánna Mária? [10] |

M. Dungúy. |

E tey kokiá vnt ałtorâus? |

---

1. małônes. 2. Wieszpatis; tawimi; 3. tarp'. 4. łáćios tawós; 5. Szwętôii; 6. mélskis; vż. 6. kałtús: nusidêiusius; 7. wałądóy; 9. szitą paszwâikinimą; 10. Gabriôłas; 11. Pon nósp' szw. ad. i. sw.: paswâikintų męrgós szwęczâusios. 12. n. Top pridûti nękurie żodżâi szwętos E. ir bażnîczios Diewo. 15—20. op.

* błąd drukarski.

1—5. op. 6—8. O su kûg kâłbamâ pasweikinimâ märgos Mariós? 9. Su Mariá märgá szwęnczâusia; Następuje w WD. miejsce odpowiadające Kat. 47, 9—14. 10. kurg; yr; Pánna: märgá; 11. Dąguia; 12. O szi kuri bażnîczioi; 13. Tai yr

Tey wáyzdas abá Abrózas tós, | kuri irá Dunguy pastatytas* del' | to, adúnt' atmintúmbime vnt [15] | Pannós szwinciáusios, kury dá- | rome abrozi czésti iéy priderun- | ciu del' ios didésnes gárbos. |

Kámgi teyp dáug abrózu | Pannos Mários, er te daug[20] | ira Máriu? |

50. Ne dáug, tyktay wiena irá Dun- [1] | gúy: e nor' wadîname âbrozus | ios wiénus Paswéykinimo, kitûs | atlunkimo | treciûs dungún iêmi- | mo ir kitáys wardáys: wiênok [5] | tie wissi ábrozay ne túlomus, bet | wiénay tyktay Mariéy pridera. |

Mo. Kámgi biłome iós | paszweykinimu? |

Adunt swéykindanimi iú ir gár- [10] | bindami ginkłu iós apturetum- | bime. |

Sweykindamas tu szwin- | ciáusiu Máriu togu sáu- | ieyp' meldi, adúnt táu kał- [15] | tes atláystu ir dungáus ka- | ralisty duotu? |

Né. Jog táy páciám Diéwúy | pridera átláyst kaltés ir dût dun | gaus karalisty, bet' sweykinda- [20] | 51. mas Pannu Ma-

---

*) błąd drukarski.

pawäiksłas anós; 14. dąguiä; pastat. del to w WD. op; 15. adúnt: idánt'; 15 — 16. atmintųmbim' ią; kuri - abrozi w WD. op., następuje w WD: yr tódrin' iog yra ios pawêikslas, gárbinamä ią, kaip' pridera ąnt' garbés, tos szwęiczäusios mêrgos Marios; 19. nn. O Kodrînag yra dáug pawäiksłų Marios, artés yra dáug Marîių?

1. kuri yrá dąguiá; następuje w WD. odmienny tekst; 2. e nor: Ir kaczeib; âbrozus: pawäikslus; 3. wiénus op., kitûs op; 4. atłąkimo; treciûs op; Dąguia; emimo; 6. ábrozay op; bat; 8. pridära. 8—9. O Kąg bîłom ios paswäikinimä? 10—12. Gîrämä ią, ir passidûmä ios małdômus. 13. tu-Máriu: szwęczäussią märgą Mariią; 14. togu nn: ar mäldî tu ią idánt tau atłąistų kałtés, ir dûtų dągáus karalîstę? 18. Jog nn. Nes tatái tikrai prîdära pacziám D. 19—20. pridera - karalisty w WD. op; 20: bet': bat.

riu meldziu iós[1], | idant sáwo miełup' sunúp' butu | mûsu ażutarytoia ir idánt per iú | įgitumbime wissa gerá, ko giey- | dziame nûg wieszpates sáwo.[5] |

Ape kitu pasweykinimu | Szwinciausios Pânnos | Mários. |

Pamisákay, turimêgu mes | kitu Pasweykinimu Pán-[10] | nos Mariôs? |

Túrime tú: „Swéyká karaliene, | motyna susimilimo, giwénimay | saldybe ir wiltié mûsu swéyka. | Tawisp szaukiame isztremtiéy[15] | wáykay Jewos. Tawisp dûsauia | me waywodami ir werkdámi | szytami ászaru kłóni. E teyp a- | żutaritoia mûsu anás tawo susi- | milstuncias akis mûsump' pry-[20] | 52. gryszk ir Jesu, pagirtui wáysiu[1] | żiwáto tawó, potàm isztremimuy | parodik, ô mélyi, ô saldzi | Panna Maria.“ |

V. Mélskis ażu mûs, szwintóy[5] | Diéwo gimditoia. |

R. Adûnt deruncieys butumbi- | me żadéimamus Christuso. |

Mo. Ku tey kałbeiome? |

M. Swéyka karaliéne.[10] |

Mo. Kás mus tó pasweyki- | nimo iszmókie? |

M. Szwinta Bażnicza, mótyna mûsu. |

---

1. Pannu M. w WD. op; idant—sunúp: idant butú mûssų vżtaritoia sawąp sunúp; 3. per iu w WD. op. 4—5. wissa tatái, ko gäro géidżämä nûg wieszpatiés, sáwo. 7. Szwęczäusios mergos; 9—11. op; 12. Túrime tu op; karalîczä 13. susimilimo: mielaszirdûmo; giwâta, saldûmä; 14. wiltié: pâduxie; 15. Tawäsp; száukämä; 15. isztremtiéy: iszwaros; wáykay: sûnus; 16. Tawesp; 17. wáywodami: szniupscziodami; 17. wärkd.; 18. szytame; klóniia; E teyp nn.: Nug tada tárpinikä mûssų anás táwo miełaszirdingas akis mussúmp prigręszk.

1. pagirtąiy. 2. îśćių tawų múmus potam iżtrêmimu parôdik. 3. o małônyii, o meilyii, o saldîi märga M. 5. ażu: vż; 6. gimdîwä; 7—8. op. 9. Ką biłôiomä? 10. Salue Regina, tai äst: Sweika karalîczä. 11. pasweyk. op; 12. iszmô-

Mo. Kôp tu pasweykini- | mu biłome? [15] |

M. Szwinciausiosp Mariósp | wiészpaciósp sawo. |

Mo. E ku tur sáwimp tás | pasweykinimas? |

M. Szłôwes pagárbintos Pánnos | 53. Marios, [19] kuriosu giéydziame sau [1] | iós milistos ir padeimo. |

Ape kitas małdas ir | ape meldynu szwintúiu. |

Melzdamas swinciáusiey [5] | Mariey, meldyesgu wel | kitiemus szwintiemus? |

Meldziuos kayp' priételamús | Diéwo, ażuteritoiemus ir padeie- | iêmus sáwo, o łabiáusey Ange- [10] | łuy sargúy sáwám ir szwintam, | kurió wardú esmi prámintas. |

E ápe reliquiás szwintúiu | ku iszmanáy? |

Daráu iemus czesty tódrin, kad' [15] | búo namays Dwásios szwintós | ir wél' susigłaús su dúszomis sa- | wômis págarbintomis. |

Kuriás małdaś kałbi szwin- | tiemuś? [20] |

54. Tás, kuriu mús iszmókie Bażnicza [1] | Diéwo, kitúmet wél' vnt garbos | iú biłau: Téwe músu ir sweyka | Maria. |

Negu sakiey mán pirmá [5] | Têwe musu kałbedamas su | Diewu kałbús? |

---

ke? 13. Szwętôii Bażnyczą, 14—15. O su kûg mäs czą bîłomą? 16—17. Su tąiagi szwęczäusą märgá Maria. 18—19. O kasg vżrakinaś toy małdoi? 20. Kîtos lâupses, pałáimintos mergós Marios.

1. kuriosę; géidzemę; sau op. zam. tego: draugią; milistos: małônes; 2. padeimo; paszałpos. 4. meldynu szw. żádinimą Swętųiu; 5. Paskųi szwęczäusią Maria, meldiéssigu tu; 6. wel. op.; 7. szwętiémus; 8. Meldżûssi; 8. priétęłamus; 9. ażuteŕit.: pritaritoiemus; 9. padeieiêmus; tárpinikamus; 10. sáwo: mussų; kod. dągúi; o łabiáusę; 11. sáwám: mânám; szwętam; 13. E: O; po âpe dod. ių; szwintúiu op. 14. ką. 15—18: Gărbiu téipaia kaip' pridăra, todrin', iog búwo. bażnîczią Dwásios szwętós ir iog wél' turi sussyéit su dûssiomis ių, padęiwintomus; 19—20. Kokăs m. k. iump.

1. mús: manę; iszmôke; 2. kitúmet: kârtais; 2. ąnt' garbés; 3. biłau: kałbú. 5. Negu w WD. op.; sakéis mań bi-

Teyp yrá, beť kałbedamas Té- | we músu meldziu Diéwu, idant | per nůpełnus ir darbus sawo [10] | szwintuiu susimilstu vnť músu | bey wél' meldziu szwintúiu, idánt | anis Diéwuy téwuy rodytu tu | małdu músu. |

Meldiesgu tu szwintie- [15] | mus tosu dienosu, kurio- | su Bażnicza szwintá iu szwin- | cia szwinty? |

Meldziuos, e téy, kad' .Ba- | żnicza szwincia iú szwintes deł' ne- [20] | mażú dayktu. |

55. Del kuriu tay dáyktu? [1] |

Pirma dél' to, adůnt gárbintum- | bime ir szłowintumbime Diéwu szwintůsu ió; wél', adůnt vszmin- | túmbime szwizdami tú gárbu, ku- [5] | riú ánis túri dungúy. Ir wel' sekie | ieys iú gierú darbú ir gierybiu | butúmbime. Téypag szwizdami iu szwintés dungúy iuós sáwo ażu- | toritoiús turetumbime. Vnt gálo [10] | nori Bażnicza, mótyna músu, gár- | bint sawo szwintús waykus, kajp | ánis gárbino Diéwu ir Bażniczu | szwintu. |

Ku tu weyki eydamas [15] | gůłtu? |

Dweia. Pirmá, vždeis vnť sáwi | žinkłu szwinto kryżaus, persiži- | naus sú sáwo sużyni. Vntara subi- | łau Téwe músu,

---

łódamaś Têwă mûssų, su D. kałbaś? 8. yra; 9. meldziu D: gału melst Diewą; 10. sawų szwętuių; sussimyłtų ánt mússu: 12. bey: arba; meldziu szw.: gałú melst szwętûsius; 13. anis: iie; 13—14. rodytu-músu: szitą mâłdą mûssu padûtų. 15. Meldiêgu; szwętûsius; 16. tossă dienôssă, kuriosă; Bażnîczią szwęczia ių szwęteś? 19. Mełdżiú: ir tai todrin' iog Bażnîczą. 20. szwęczia iu szwętes drin' tûłų dáiktų.

1. tay: tatái; 2. Pirmiăus; dél' to op; adůnt: idánt. 3. szłowintumbime: łaupsintumbimă; Diewą; 4. szwętûse; 4—6. wél'—dugúy: Antra, idánt' tû mätu atmintúmbimă gârbę ių, kurią iię túri dąguią: 6—8. Ir-bútúmbime: WD. tekst odmienny. 8—14. Kätwirta, iog teip' szwężdami szwętäs; túrêtumă iûs dąguią użtaritoius, ir tárpinikus sawųs: Pękta, nôri Bażnîczia pagärbt sawús súnus szwętûsius, kaip' iie gärbeio Diewą ir Bażniczią szwętą. 17. Dweia: Du daiktu: Pirmá: pirmiâus; vždeis: padáräs; ąnt' sawäs; 18. żinkłu: žîmă; krîžäus szwęto; 18—19. persiżinaus—sużyni: daráu skâicziu, arba rokawôiûs su sáwo

Swéyka Maria [20], | Tykiú ingi Diéwu Téwu ir kitas | sawo małdas. |

56. Mo. Kayp'gi persiżinay tu [1] | su sáwo sużini?

Pirma dûmi gárbu Diéwny ażu | dówanas saú nûg ió dûtas. Vnta- | ra priwadzioiu saú wissus sawo | musideiimus, e łabiáusiey tuós, ku- | riuosnu impûlau tu dien ir gayłe- | damasi ażu iuos kietinú pasitay | sit ir isipażint' po kunigo akim'.

Trécia męldziuos Diéwny, adûnt [10] | mán atłaystú ir dûtú stypryby | szyrdés adûnt, ne nusidetumbiau.

Mo. E ritomet' kełdamasi | ku daray?

Gárbinu Diéwu ażu saúgoimu [15] | manis tú nákty ir ażu wissas dó- | wanas ió man dûtas ir meldziú | ió, idánt detús wissa tay, kas túr | bût dáryta nûg mány vnt ió czé- | sties ir garbos wél' teysiu kitás [20] | małdas sáwo mintiés ir nasrú. |

57. Ape Treciu ir kietwirtu [1] | dáyktu, tay ir ápe małony | ir ápe gierus dárbus. |

Padeimas kietwirtas.

Kałbeiome iaú ápe pirmu ir vnta- [5] | ru dáyktu réykiamu krikszczóniúj, | téy yrá ápe Tykiéimu ir wilty. |

Mo. Sakaymig dabár, kurie | wel yrá reykiami dayktay | krykszczoniuy? [10] |

---

siéła. 19. Paskui to biłáu; 21. Diewą Têwą. 22. małdás sawas.

1—2. Kaip tu rokawôies su sâwo siéła? 3. gârba; už gêrîbäs; 4. mań dût asseș; Untara i t. d.: Páskui to mąstáu wissas nûdemäs sawas, o ipáczäi tas, inġ kurăs impûlău szäia Diéną, gailêdamaś vz iás, ir kätindamas passitaisit, ir ysipażynt' po akimi k. 10 nn. Träcza, meldżiu Wîszpaty Diewą, idąnt ias mań ałt.: ir stipräi żadûs iau daugäus nă nusidet. 43—14. Kędamas rîto mätą, ką darái? 15. Diewą; iog mánä saugoio; 16. szitą nâkty.: téipôg ir vż kitús gärodarimus io, kurûs mań dáwe. Następuje w WD. tekst odmienny.

1—3. WD. Abc (!) träczią dâîktą krikszczîôni priwâlomą tai êst ape Mäiła. 4. Ketwirtá Dalis. 5—7. WD. op. 8—10

M. Málone ir giery dárbáy. |

Kugi małony turime miłet? |

Diêwu vnt wisso del sawis, o ár- | timu kayp páti sawi del' Diéwo. |

Kaypgi Diéwu miłêt turi-[15] | me vnt' wisso? |

Beweykiesniaus túrime norét nu | mirt neygi ii kami pażéyst del' | tó túrime saugot' ió szwintus pri- | 58. sákimus ir miłet ii dydziaus nejg[1] | wisso swiéto dayktûs. |

Kas tay yrá artymu miłet' | kaip pâti sawi? |

Giéyst ir dáryt tay wissa túrime[5] | artymuy, ko nórime ir gieydzia- | me dárit' sau paciám pagaley | iszmintiés ir prisâkimo Diéwo. |

Kam' tay biłáy: pagaley isz- | minties ir prisâkimoDié-[10] wo? |

Kad' kitáyp' ne butú gieyst' ir | nóret' iam gêró, bet norét ir giéyst | pikto kaip' ir sáw paciám. |

Kuri wel tu sakiey kietwir-[15] | tu dáyktu reykiamu krik- | sczoniuy? |

Darbus gierûs, iog tám, kuris | pratedést iszmonion rinkties ne | gana tyktay tykieimu turét', bet'[20] | réykia gierú darbú.

Kurissái yra träczias dáiktaś krikszczióni priwalûs? 11. Mäiłe; ir g. dárbáy op. 12. Kąg túrimä miłet szitąiä méiła? 13. Diewą; ant'; del sawis w WD. op.; ártimą; sawä paty; drin' Diewo. 15—16. Kaipóg Diewą miłet ąnt wisso? 57, 17 — 582. Jog pigäus numirt túrimä, nêkaip iy pażejst: ir túrimä su didä sargîbä, saugot wissųs prissâkimus io, brągindami iûs sâwi didżäus ant wissų dáiktu, kurie yra ant' to Passâule.

3—4. Kaipóg miłet ártimą, káip sawä pati? 5—8. Gäiždami iam' ir darîdami tai wissa, ko norêtumbimä, ir teiktúmbimä pátys sau: pagałei iszminty, ir prissâkimą Diewo. 9—10. Kodrin tai pridässi pagałéi iszminty ir prissákimą Diewo? 12. Kad: Nes gäist; 13. nórét; bet: bat; ir giéyst op.; WD. iam' pikto; sau paczíám. Następują w WD. 4 wiersze, których w Kat. nie ma. 15—17. WD: Kuris äst kätwirtas dáiktas krikszczioni reikalingas, ir priwâłomas? 18—21. Yrá gäri dárbai: néssą tûian, kaip' kas átáit, arba priáugá wássarump iszmintingump, tád' iâm nä ganá wieno kikeiimo (!), bä gärú dárbų.

59. Mo. Kurie tey gieri dar-[1] | bay? |

M. Tiê, kurié darosi su iszmoniu | pagaley Diewo wálos: ir nórigu, | adunt butú darbáy Diéwu mieli[5], | tur' bút dariti su Małony. |

Mo. E darbay, kurié est be | małónes, kám derá? |

M. Máża kám déra, iog nożu- | pélno Diewo milistós: wienók[10] | per tokiús dárbus żmogus ażu- | pélno tunkiey núg Diéwo swey- | kátu kûno ir gieryby swieto, e | kitumet priweda żmogu pasiżini- | mop ir gayłêimop sawú nusidei-[15] | mú. |

Mo. Kami ażsirakina gieri | darbay? |

M. Deszimty Diéwo prisaki- | 60. mu e pinktéty Bażniczos dar-[1] | bûsu wel' susimiłéimo ir gerybe- | su szwintosu. |

Mo. Kałbekig Deszimty | Diéwo Prisákimu![5] |

1. Esz esmi wieszpáts, Diêwas | táwas, ne turési swe timu Diewu | priesz máni. |

2. Ne imsi wárdo wieszpates, | Diewo tawo, dowanáy.[10] |

3. Atmink szwisty szwintés. |

4. Gárbink' Têwu tawo ir mô- | tina tawo. |

---

1. Kuriûsg tu iszmanái gärus dârbus? 3. nn. Tûs, kuriûs dâromä pagalei iszminty, arba pagalėi walą Diewo. Bat túrigu bût Diewiep miełais, tad' priwalú to, idánt' iszéitų iżg mäiłes. 7—8. O tie, kurie daroś bä meiłes, ar nä naudingi äst. 9—16. Nä naudingi ir niekám' nä dárą, ąnt' nupełnimo małônes: bat' naudingi ir darąant' to, idánt' múmus pär iûs, Wieszpátis Diewas, dûtų sweikâtą, ir gęribe to pasáulo: ir wel idánt' ateitúmbimä pażintiésp nûdemių, mûssų, ir gaiłéiimop vż iäs. 17. O kuriéġ yra gêri d.? 19. Tie, kurie mûmus liepti, ir įssakiti äst däszimtiiá prissakimu Diewo.

1. ô pįkäte; Bażnîczios; yr darbái miełaszirdistäs, ir kitų gámtu szwętu; 4. Kałbeki: Biłokig; 6. Esz: Asz; ässmi; Wieszpatis; 7. sw. D.: Diewu swätimų; priesz máni: pär manä; 9. Wieszpatiés; dowanay: túszcäi; 11. idánt' diena nädêlos szwęstúmbei; 12. Gárbink': Gärbk; 12. têwą tawą dod. idánt

5. Nożumuszk. |

6. Ne priierauk.[15] |

7. Ne wók. |

8. Ne kałbek' priesz ártymu sa- | wo neteysiey. |

9. Ne gieysk' môteros ártymo | tawo.[20] |

10. Ne gieysk ne wiẽno dáykto, | kuris ést ártymo tawo. |

61. Mo. Kuómet Diéwas dá-[1] | we tu deszymty prisákimu? |

M. Pirma senámi zókani, pa- | skuy to wieszpats mûsu Jesú Chri- | stas nauiami padrutyno.[5] |

Mo. Ingi kiek dalu skirasi | tás prisakimas Diêwo? |

M. Ingi dwi. Pirmóy tris pri- | sákimay Diewo garbáy paskirty | vnraróy (!) septini vnt giero arty-[10] | mo dûti. |

Mo. Kas tey: Pirmiey tris | Prisâkimay Diêwo gárbay | paskirty? |

M. Tey. Nor wieszpats Diéwas[15] | musu, idant més iám tarnáutum- | bime ir ii gárbintumbime ir szir- | dziu ir żôdzieys ir darbays. |

---

iłgai gîwas butúmbei ąnt' żãmes; 14. Ne vzmuszk; 15. Ne swãtimmotãrauk; 17. ârtimą; táwo; 18. nętéissáus; 19. môteros: namú; 21—22; Nę trókszki mótęręs io, nêi târno, nęi tarnáites, nęi iauczio, nęi ârklio, ir nę wiẽno daikto, kuris io yra.

1—2. Kû mãtu y s t á t e Wiêszpatis Diewas szitą dãszimty p r i s s â k m ų? 3. Pirm'; sãnamã zókanã; 4. Wieszpatis; Jésus Chistus (!); 5. padrutyno: p a s t i p r i n o i r p a t w i r t i n o nâuiamã. 6—7. O kaipóg skirãs? 8. Ingi dwi w WD. op.; Trys p i r m i é i i p r i é i t i s l â u p s e i Diewo, o sãptini p á s t a r i e i ąnt' n a u d ó s ârtimo mûssu; 12—14. O kaipóg tie trys pryeitis laupsei Diewo? 15. Tey w WD. op., Wiêszpatis Diewas nôri; 16. musu w WD. op. 17. ir ii gárbintumbime: ių ląupsintumbimã; 17—18. ir—darbays: pirma szîrdimi, tadág żôdżeis, paskui to darbáis.

62. Mo. Kaypgi isipildisime [1] | pirmu prisakimu: „Esz esmi | wieszpats?“ |

M. Kadu gárbinsime páti wie- | nu Diewu, biiôsimes ir dûsime [5] | iam czésti ir del io wissa giêra da- | rysime e miłêsime ii nûszirdziéy, | tykiesimes nûg io wisso giero ir | ałgos, kayp nûg sawo daritoio ir | pradzios wisso giero.[10] |

Mo. Kurie isižingia tami | prisákimi? |

M. Labiausiey tie, kurié méldzia | vgni, Giwatés, żałkeius, żemi- | nas, Deywes, Perkunus, medzius [15] | ełkus ir wel tiê, kuriê tyki burto- | mús, żinemus nûdinkiemus wá- | szko, szwino ir páuto, łeymuy ir | kitiemus tokiemús dayktamus. |

Mo. E vntaru Prisakimu [20] | 63. kayp iżsáugosime, kuris bi- [1] | ło: „Ne imk wárdo wieszpa- | tes Diewo táwo dowanay?“ |

M. Kadu szłowinsime wardu | Diewo ir dekawosime iám szyr- [5] | dziu ir nasráys sawo ir wel mel- | sime nûg io wissokiu réykału | sáwo. |

Mo. Kurie nusidést priesz tu | prisákimu?[10] |

M. Tiey, kurié kálba priesz | Diewu ir szwintûsis ir kiti, kurié | siêkia netéysiey, netykray ir be- | reykało: ir wel,

---

1—3: Káipąg iżsáugossimă pirmaiij prisákimą? 4—10. Laupsindami paty wiéną Diewą, io biiodamies, ir gárbindami iy, drin' io wissa daridami, miłędami iy,ir tarnáudami iam', iż wissós szirdés, łâukdami nûg io wissôkio wáisto ir ałgos mûssu, kaip nûg reditoiaus ir wersmés wisso gero. 11 — 12. O kasg prażęgia szitą prisâ- kimą? 13 nn. Szitie ĩpaczei, kurie gárbiną vgnį, żęmîną, giw. żálczius, pękrûną, męddżiús, ałkús, Męddeinés, kaukús ir kitús biéssus: ir anié, kurie żinauia, búrę, nûdilą, ałwu yr waszkú łâia, ant' pútos ir ant pâuto węiżdi: ir kurie tā tiki: szitie wissi Diewo atsiżada, ir pristôia wętnópó ir vż Wieszpaty sau ápturi. 20. Kaipó iżsáugossimă ântrą prissâkimą?

1—3. kuris - dowanay: w WD. op. 4—8. Garbindami wârdą Diewo; dêkawodami iam' lieżuwiú mússu, ir praszîdami nûg io ręikałú, ir priwâlimu mûssu. 9—10. Kurie: Kas - -; tą prissâkimą? 11—17. Pirmiaus szitie, kurie blúżniia wârdą

kurié ne ysztesi | abżadu Diewuy żadétu. Vnt gało[15] | tie, kurié garbos wárduy Diéwo | prideruncios nedáro. |

Mo. Kám tári: kurié siêkia | ne teysiey, ne tykray ir be- | reykało?[20] |

64. M. Jog siêkimas tur' but tye-[1] | sus, ne kreywas ir ape tykray | żinomu ir derunti dáyktu bey | wel su reykału dydziu, kadu kám eytu ape didy dáyktu: ir tey del[5] | gárbos wardo Diewo, per kurii | siekimas ést. |

Mo. Zynaygu tu koki pri- | mietu, idant kas niekad ne | teysiey ne siektu?[10] |

M. Zynau. |

Mo. Kuris? |

M. Ne siekt niekadu. |

Mo. Kaypi turi biłót, ka- | du kám nóri ko prytaryt?[15] |

M. Tey yrá: ne teyp ażu tiesu | tykray teyp tykiek tam tiésa. Ir | tey ne ést siêkimas, bet' iéy kas | daugesnio bus pridéto, iau tey ne- | gierey.[20] |

Diewo, ir szwętûiu io: Tadąg ir anié, kurie p r i s s i e g ó i a nę téisei ir nę rękałingai. Páskui to ir anié, kurie nę saugotę ápżadu, kuriûs Diewui żądêio, ir pakâtino: téipaia ir tie, kurie nę dâro garbéś pridęranczios wârdui Diewo. 18. prissiékia nä täisei, ir nä räikalingai.

1 nn. Iog p r i s s i e g a turi bût' ape dáiktą teissų, kuris nę butú fałszîwas, ir ape kury gęrái, ir tikrái butú żinoma: ape dáiktą téissu, kuris butú dęrąs: ir ape dáiktą rękalingą, kuriś butų brągus, ir kam' eitų ape didi dáiktą: nes kitaip' Diewa pażeidżia. Ir top wel rękia idant pagęrbtûmbimę ąną, per kury prissiékęmę. 8. primietu: wâistą; 10. siektu: prisiéktu. 12. Kokiąs äst? 13. Nessiékti niekada. 14—15. Kaipóg t a r i s s i norêdamas kitam vż kôki dáiktą pritarit? 16 nn. Teip' yra: ne teip' vż tîessa, tikrái. Nes tatái nę ęst prissiekt, o iäl ką daugesn pridêssi, tái iau bus piktái.

65. Mo. Treciu prisákimu, | ku-[1] | ris liepia szwyst szwintes, | kayp iszpildissime? |

M. Kadu ródysime wirszútyneys | darbays tykieimu | ir małony Die-[5] | wuy sawam, | kuriu turime vnt | szirdés | ir kad nudesime darbus | szwintêsu | Miszos szwintos isztysos | (kayp Bażnicza liepia) nûszir- | dziey kłausisime: ir teygi daryt'[10] | széyminey ir wálstinikamus sáwo | isakisime· |

Mo. Kú daugiesn? |

M. Turime wel tu diénu wissu | paskirt vnt prawisimo gárbos[15] | Diewó, tey yrá melsties, skaytyt | szwintas knigas, weykties ape | darbus miełaszirdingus. |

E kietwirtu prisakimu kap | iszpildissime, | kuris liepia:[20] | „Garbink téwu ir môtynu?“ |

66. Turime iu kłausit ir iuos[1] | garbint, iú priweyzdet ir tey | wissa iemus darit, ku dáro tar- | náy wiresniemus sawo. |

Mo. E, kád táwas Téwas[5] | lieptu táu kokiú ne teysy bi- | łót ir ku kito negero daryt, | turigu io tuomet kłausit? |

1—3. Kaip iżpildissimä träczią prissákimą; 2. szwętäs szwęst. 4. Ródidami; 5, tikêiimą, ir mêiłą; Diewuy s. op; 6. kurią ąnt' szirdés turime; 7—8. ir — szwintêsu: Ne dirbdami tą diéną szwętes'; 8 nn. kłausîdami Miszios, kaip' Bażnîczia Diewo lîepia: su nôbaznumu, ir pilnumú, liepdami idánt ir tie kurie mússą wáłdżiôia yra, téipaiag dáritų. 13. Ką daugäsni? 14—18. Turétumbim' wel, tą wissą dieną ąnt to pagręst iż kur płátintus laupsè Diewo, kaip' tái dästis, mäldziantis' skaitant, knigás nóbażnas, dârant dárbus miełaszirdingus W WD. następuje: Igravdinimas (6 wierszy tekstu, którego w Kat. niema). 19—21. Kaip iżpildissimä kätwîrtą prissâkimą, apę miłêiimą téwo ir môtinos?

1—4. ir iuos garbint — savo: turet iûs pagärbimä, tarnáut iiemus, ir paszełpt iûs. 5. Iäi tau têwas tawas; 6. kokią nätiésą biłót, arba ką subrist arba ką pikto padarit, turiégu tu io

M. Ne. Joǵ nédera piktami | ney Téwo, ney môtynos kłausit [10], | nés tey yrá priesz Diêwo walu. |

Gierûsu tyktay ir derunciûsu | dayktûsu tur but kłausiti. |

Mo. Kurie musu yrá Te- | way? [15] |

M. Ira kietwieri: Pirmiey, ku- | rie mus pagimde ir dieday musu, | vntari Teway Dwasios, tey yrá | kungay, Prełotey ir mokitoiey, | Treci wissokios wiresnes gáł- [20] | 67. wos, | kurios swiêtu wadzioia [1] | Kietwierti senos žmónes. Tuós | wissus túrime gárbint ir miłet' | pagaley iu stono. |

Mo. Ku tur daryt gieri Te [5] | way waykámus sáwo? |

M. Tur iuos aukłet drausniey | ir mokit' baymes Diewo: Ne | skaudumis vnt iu but néy wel | łapint wissami kamigi iszmintin- [10] | gay iuos wadziôt. |

Mo. Kayp túr szeymina, | walstinikay ir tarnay po- | kim wieszpatu sáwu ring- | ties? [15] |

M. Kayp waykáy pokim Té- | wu sawu: garbindami ir nułynk- | dami iuos ir teyp túr dirbt' aża- | kiu kayp pokim, iey nori Die- | wo milistu turet', kuris wissa [20] | régi.

---

tamä kłausit? 9. Joǵ: Nêssą; piktamä kłáusit n. t. n. m; 11. iäi kas butų priesz wâłą Diewo, bat' tyktái därancziûssä, ir wiéżliwûssä daiktûssä; 14—15. Kälärópi têwái rądás? 16—20. Kätwärôpî. Pirmiäus prigimtîeii, kurie mus pagîmde, têipaiäg ir strûius. Antri têwai pagaléi Dwaśią, tay yra kunigai, Prałôtay, ir môkitoiäi, (arba mîstrai). Träti wissi wîräsniéii.

1. gáłwos — wadzioia: Karâlus, Stôrastos etc. 2. Ketwirti, säniéii żmônes (drin'iu senâtwes); 3—4. miłet' pagałéi łûmą ių. 5—6. Ką tùri darit gäriéi têwai sunúmus s. 7—11. Túri iûs auǵint grausmêiä, môkit iûs Diewo báimes, dût iûs, aut' môksło, nä nartint, nei wel' łâpint, tû wissú iszmintingai wartót. 12. túri 13. walstinikay: kaimînai; pokim: po akim 14. ringties: łaikîtis, ir giwę́nt. 16. waykáy; sûną 16. po akim; 17. garbindami ir n: nułąkdami iûs; 18 túr op; vż akių́; kaip' ir po akim'. 19. małônes Diewo; 20, turet' op; wissą.

68. Mo. E wiêszpates kayp tur[1] | su szeyminu weyktiêsi? |

M. Kayp Téway su waykays | ir brôley wieszpatip Jesusiep | Christusiep: atmindami, kad ir pâ- | tys turi Dunguy wieszpati. |

Mo. E pinktu Prisakimu | kayp iszpildissime, kuris lie- | pia nożumuszt? |

M. Ne túrime niéko pikto arti-[10] | muy sáwo darit' néy wel' norét | kami ió szirdżiu, żodzieys ir dar- | báys pażeyst, atmindami vnt to, | kad'ánas yra vnt wéydo Diewo | padarytas.[15] |

Mo. Káyp túrime széstu pri- | sákimu sáugot: kuris drán- | dzia priérauť ába drauga- | łáut?[20] |

69. M. Túrime saugotiesi ir łyn-[1] | ktiesi wissókiu biaurybiu ir ne- | derúnciu dayktú, ne tyktáy dar- | báys, bet' ir żodzieys ir szyrdżiu, | káyp' túrime įsakita núg Diéwo[5] | dewintámi prisakimi. |

Mo. Kokiu żoliu reykia vnt | iszpildimo to prisákimo? |

M. Terpu kitu tó pinkieto ła- | biausiay reykia. Pirma walgit ir[10] | giert mesteiey. Vntara saugoties | piktós bursós ir draugiês. Trecia | ne skaytit knigu biauru ir nekał- | bet żodziu nederuciu, negiedét nei | wel kłausit giesmiu giedy-

---

1. O; túri; szeimîna; weyktiêsi: łaikitis? 3. waykays: sunumis; 4. Jesuiep; 5. Christup; 5. kad; iog; pátys; ânis; 6. daguiâ. 7. pęktą 7. Prisakimu op; iszpildissime: vżsáugosšimä? kuris l. n. w WD. op; 10—15. Nä gêizdami, näi darîdami, artiman mûssu pitko (!), näi żodżiu, näi dârbu: atmîndami, iug yra padarîtas ąnt' pawäiksło Diewo. 16. szäsztą prissâkimą; 17 nn. drâudżä swätimmóteraut.

1—6. Särgédamieś, apłąkdami, ir węgdami wissókių biäurîbių, nä wiéżliwumų, nä tiektái darbûssä, bat' ir zôdżiûsse ir szirdiiä, kaip' mumus Wieszpats däwintamé yzsâko 7—8. Koky wáistą tArimä sau gamint idánt gałêtumbimä szitą prissakimą iżpildit? 7. nn. Yra nä mâża, bat' szitie pęki didżäûsy tarp kitų: Pirmiäus bäräiktinái wissadós walgit ir gärt. Antra, węgt draugés piktós. Träczia ..... biauru: nä wieżliwų, nä kałbét

szku. Ke-[15] | twirtá dażnay priimt szwinciausi | Sacramentu. Pinkta melst Pan- | nos Marios, idant' aná múmus | Diewiep iszmełstu czystátos. |

Mo. Kayp iszpildissime sek-[20] | mu prisákimu, kuris ne lie- | pia wõkt? |

70. M. Ne imdami nèy wel pawo-[1] | gdami Swetymu dáyktu, ne dari- | dami ártymo giêriuy piktybes | werżimu prigawimu padeimu | parodimu ney wel priwertymu[5], | idánt àrtymuy kás pikto butú pa- | darita. |

Mo. kaypgi iszpildyssime | ászmu prisákimu, kuris ne lié- | pia kałbet priesz ártymu sá-[10] | wo neteysiey?

Jey nebilosime ne teysos | priesz artymu, ne murmesime ney- | szreykfime nusideimu ne żyno- | mu iszêmus del sugidymo iu aba[15] | wel del kokio kito giêro dáykto | ir tey tyktáy tám, kuriam pride ra | iszrèykszt) nopkałbésime ne ray- | szysime, ne mełuosime | bet wey- | kiesniaus ape wissus gierey kał-[20] | 71. bêsime teyp, kayp mes nórime ir gieydziame, [1] | idant ape mus kiti gierey kalbétu. |

Mo. E dewintu prisákimu kayp iszłaykissime, kuris | ne liepia geist móteres ártymo sawo? |

żodżių, nei giedót gieemių gêdiszkų, kiek primânant Kätwirta.. priimdimét sakramentús. Pękta, czistâtos pagirtáip mergaip Marijeip. idánt ią múmus įgitų Wieszpatį, Diewieį melst. 20—21. säkiny; 22, wogt.

1 nn, wel op; vżturêdami swätimo; nä darîdami żałós, nei wienamä turtä io; nęi pawärżimú, nei wiłôiimu, nei pászałpauei rôdyiimu: nei kôkia nor priżastimi, nei wieno nä apgauda, mi, nä priwadżîodami żałósį kito. 8—11. kaipóg iszp. ászmąkuris draudżia lúdimo nä teisáus? 12. Nä biłôdami; tiessós; 13. ârtimą; 14 nn. murmędami, nä apréikszdami; 14. nûdemių nezinomų (tiéktái itzämus, iai butú drin' izwaistimo ių, tam kuräm' pridera: arba ko kito garo, ir pridäramzio gâło) nä apkałbédami ártimo, nei biłôdami nä tiessós: bat' gądżäus appe wissús gärái, kałbédami, kaiį norêtumbimä idant yr kiti ape mús kałbętu.

M .Kadu negeysime swetymos môeres ney wel kokiu | kitu biaurybiu, ir todrin | reykie sergiet akiu | ir lynkties priepuztu del iżsaugoimo szirdies | e pulties małdump tunkiey, idant prawitumbime wissus musu pagundymus. |

Mo. E deszyntu prisákimu kayp iszsaugossime, kuris | ne liepia gieyst, ne wieno dáykto ártymo sawo? |

M. Jey negieysime turto ir ne. |

72. kokio daykto artymu sáwo budu[1] | nederunciu, ney wel pawidéssi- | me iám kokio giêrio |

Mo. Ażusiraginagu kami | toy deszymt prisákimu? |

M. Ażsirakina dwieiety prisá- | kimu Małones. Tey yrá támi: Mi- | łek Wieszpaty Diewu vnt wisso | del sawis, e ártymu kayp sawi pá- | ty Diewo del. E teyp wissas zo-[10] | kanas Diewo ażsirakina szytami | saldziausiami Prysakimi Mało- | nes, kuriu te dûd mûmus wiesz- | pats mûsû iżgi sawos neyzsaki- | mos Małones iżsaugot ir isz-[15] | pildyt. |

Ape Prisakimus szwin- | tos Bażniczos, motynos | musu. |

73. Mo. Pamisákay, kiek yrá[1] | Prisákimu Bażniczos, rey- | kiamu sáugot? |

---

3 n. Kaip vż łaikîssimą dewintą; kuris i t. d. op. Nä geizdami swätimós môtäräs, ir neiiókioś kitos biaurîbes; reykie: pridära; särget' akis ir wągstit kitų priépůlų; del: drin' — apsaugoiimo; ir täkét, małdůmp; pärgałétumbimą ir prawitůmbim' w. m. p. Kaip iżpildissimą däszimtą? Nä géizdami tûrto, ir wissôkio dáikto.

1. wissôkio dáikto ârtimo, budů. 2—3. nä patôgumi, nei wel' pawidêdami iam', io gäro. 4—5. Kamęg vżrakinaś toii däszimtis prissákimų? 6 nn. Dwäiatä prissakimų ape męiłę, tai ęst tůssę: 8. Diewą ąnt' wisso, o ârtimą kaip pâty sawę, drin Wieszpatiés Diewo. 10. Trumpai sâkant, wissas zók. D. vżrakînaś saldżeusämę prissâkimę meiłes, kuri mumus dûd' Wieszpatie Diewę vżsaugot, iż małônes sawós szwętós, 17—19. Ape Prissákimus Bażnyczios.

M. Irá tu ne mâża, bet tie pin- | ki pirmiausiey. [5] |

1. Pirmas, Klausik Miszios | wienoy kurióygi Nedêloy ir | szwintey įsakitoy. |

2. Saugok pásnikus Gawenios | sausu dienu, wigiliu: ir kitu die- [10] | nu| prisakitu e newálgik iósú wál- | gimu ażudraustu. |

3. Iszpażink nusideimus sáwo | tykram kuniguy sawám, iey ne | tunkiaus, ben kártu metûsu. [15] |

4. Priimk Sakrámentu kuno | ir krauio Wieszpates Jesu Chri- | sto, jey ne dażniaus, ben wiena | kartú metûsu, e tey vnt Welikos. |

5. Duok Desetynás tiesiey pa- [20] | gałey sênu paiunkimu.|

74. Kodrin Bażnicza dá- [1] | ro túłas Ceremonias? |

M. Pirma del didêsnes czesties | ir garbos Diewo. |

Vntárá del sukrutéimo ir pasi- [5] | kielimo szirdes małdump żmoniu | Treciâ, idánt dabodamiês vnt | Ceremoniu regiému permani- | tumbime dáyktus ne regiamus. |

Kietwirta, idant turédami sa- [10] | wimp Duszu neregiun- | ciu e kunu | régiunti, Abeietu ir neregiun | ciey ir regiuncey Diewu gárbin- | tumbime. |

Ape Nusideimus wi- [15] | resnius.

Mo. Kałbeiome ikszammet | ápe gierus darbus. Sákay- | mi wel, kiek yrá nusideimu | wiresniu? [20] |

1—3. op; 6—8. Miszios szwętós kiekwienoi szwęteiă wieszliwa(i) kłausissi; 9 nn. Pâsnikus prissakitus dienomis sawomis saugossi, ir êdesių vżdraustų, tai ăst, su smarsu iossę năwálgissi. 9 nn. Nûdemăs sáwo tykram kúniguy táwo, iai nă dażnęus, bat' mętûsse kârta. iszpażissi.. 16 nn. Sakraméntą kųno ir kr., Wieszpatiés mûssų Jésaus Christaus, iăi nę tąkăus. bad' (!) metûsę kârtą, ô îpaczăi ąnt Welikų pryimssi. Dessetinas téisei atadûssų.

1. Bażnîczia turi. 2. w WD. po Ceremonias następuje jeszcze: ir wirsztiniûs dârbus pagărbimę? 3—4. Pirmiăus drin' didăsnio pagărbimo, ir pridăręymo laupses Diewo. 5 nn. Antra

75. M. Septymi.*[1] |

Mo. Kurié? |

1. Auksztybe. |

2. Trokszáwimas. |

3. Biaurybe.[5] |

4. Rustybe. |

5. Pawidéimas. |

6. Apsiriimas. |

7. Tingieimas. |

Tie yrá nusideimay pradziú ir[10] | gálwu kitú sunkiú nusideimu ir | del tó praminti irá wiresneys, nor | kártays gal bút ir łyngwáys.

Mo. Kas tey yrá nusideimas? |

M. Irá dárymas priesz wálu ir[15] | prisakimu Diéwo, búk tey destis | szyrdziu, búk żodziu, búk darbú. |

Mo. Kugi dáro pîkto nusi- | deimas sunkus?[20] |

76. M. Skiria żmogu nûg Diéwo[1] | miélo ir nûg dungáus

*) błąd drukarski; ma być septyni.

drin' paiúdinimo żmoniu nôbażnisiesp. W WD. jeszcze: ir intâissimo; idant' pęr tûs wirszutinius dáiktus yszmanitu widutinius. 7 nn. Temu, co do myśli odpowiada w Kat właściwie: Vreciâ, idânt i t. d..... regiamus; czwartemu zaś ustępowi w Kat: ketwirta nn. w WD. odpowiada: Träczia iog tûrimâ nûg Diewo dûszą ir kûną del tó iam' túrimâ tû âbdiâtu tarnáut yr ij láupsint'. 15—16. Ape Nûdemes didżiausâs, kuràs Wadina marinancziomis; 17—20. Biłôiomâ apâ gárûs dârbus, sakai man dabár, kiek yra nûdemiu, kuràs álga marinancziomis?

1. Sęptinios. 2. op; 3. Didżiâwimas; 4. Trôszkumas łôbio; Pawîdas; 9. Tingéymas. 10—13. Tos yra priéżastimi ir gâłwa kitų wissų uûdemių, ir tôdrin iâs didżâusiomis wadina: nórint kârtais gali but atłaidintomis. 14. Kaś tai ira nûdeme? 16—17. Yra pagâidimas, kałbéimas, yr dárbas priesz wálą Diewo, ir zókoną iô wéikias. 18—19. ką pikto dáro nûdeme marinąntyii?

iám pa- | kietyntos karalistes ir paskiria ii [5] | ámżinômus paskundós kanciô- | mus. |

Mo. E kam wel wadiname [5] | nusideimu sunkuoy. |

M. Kad anas sunkiey numari- | na ir ażumusza duszu ir atáima | ios sweykatu ir giwénimu, tey | yrâ milistu miêło Diéwo. [10] |

Mo. E nusideimas łyngwas | ku dáro? |

M. Neskiria nûog Diéwo ney | nupełno ámżino paskundynimo, | bet żmôgaus ażuszáldzia szirdy [15] | darbump gierump ir małonesp | Diéwo ir iweda, ii prikinteimoṕ | vnt kokiós wałundos bey wel | skiria kielu ipûliman sunkáus nu- | sideimo. [20] |

77. Pinktas Padeimas.[1] |
Ape septinis Sacramen- | tús szwintos Bażniczos, | mótynos músu.

Mo. Sákaymi, ko kito rêy- [5] | kia daryt? |

M. Réykia żynôt ápe septinis | Sakramentús ir tuomet iuôs | priimt, kûmet liêpia Bażnicza | szwintá. [10] |

Mo. Kurié tey septini Sa- | kramêntay? |

1. Kriksztas. |

2. Padrutynimas. |

3. Kúnas ir kráuias JESV [15] | Chrysto. |

1—5 w WD. tekst znacznie odmienny. 5—6. Kodrînag ią wadina marinančzia. 7—10. Jog ii vżmusza, ir numarina, dûszią, ir dâro tái, iog âtima sweikâtą, ir giwâtą ios, tai äst, małônę Diowo (!) 11—12. Nûdeme atláistina ką dáro? 13 nn. Nä tärîoiä małônes Diewo, nei nupélno ámżino paskądinimo: bat' darô żmôgu vżáuszusiu ir vzwêssusiu mêiłeia, ir tarnawimä, arba darbûssę Diewo, ir nupélno kąnczią sziô, amżio, bei wel skiria kałą nûdemesṕ marinączioṕ.

2. D. op. szwintos. 3. D. op. mótynos m. 4. D. op. Sákaymi 4. Ką kito. 7. po ir D. op. tuomet 8. pryimdimet 8. kûket, Sawú mętú, kad 8. po liêpia D. ir pażęklina 9. szwinta: Diewo. 10. D przed kurie: Sakîkig mán 10. zam. tey D:yra

4. Gayłéimas nusideimu. |

5. Paskutinis pátepimas. |

6. Kunigiste. |

78. 7. Môteriste. [1] |

Mo. Kas state tuos Sa- | kramentûs? |

M. Jesusas Christusas, wieszpats musu. |

Mo. Vnt ko? [5] |

M. Vnt atłaydimo musu nusi- | deimu ir vnt dawimo sawós mi- | listos ir nûpełniu sáwo szwinto | kinteimo. Jog kiekwienami Sa- | krámenti dûstisi milista Dié- [10] | wo. Tyktay reykie, adunt szwin- | tay iuos priimtumbime. |

Mo. Kám dêra Sakra- | mentas krikszto szwinto? |

M. Idant żmogus pastotú [15] | krikszczonim ir wayku Diéwo. |

Mo. Kayp tey isimáno? |

M. Kad mês pirmagintimi gie- | 79. mame wissi nusideimi, kuri turi- [1] | me nûg pirmuiu gimdytoiu mu- | su. Tas tadu nusideimas ir kiti | wissi atłaydziasi múmus vnt | krikszto

11. D. dod. Bázniczios Śwętos? 14. krauies Wieszpatiés Jéżaus Christaus. 16. vż nûdémes. 17. Paskutinis: pástaras. 17. patápimas.

1. Motárîste. 2. ystáte: 2. tûś. 4. Jésus Christus 4. W. gełbetoies. 5. Kodrin? 6. vnt: drin' 6. nûdemiu mûssu 7. vnt op. 7. daw.: nudalyiimo 7. S. milistos: małônes sawós; 8. ir: bey wel; 8. nûpełnu; 8, 9. sawós szwętós kânczios 9. Jog: nes 9. kiekw.: — e, 9. Sakraméntę; dûstiś múmus 10. mil.: małône 11. po Diéwo dod. drin' kokio îpaczio dáikto. 11. Tykt.: Bat' 11. reyk,: reikia 11. adunt nn; iûs wętrâî prijmt. 13. dera 14. szwęto. 15. past.: taptú 16. krikszczionimi; 16. wayku: sumumi 17. O kaipog tatái turi-but? 18. kad: jog; 18. mas; 18, 19, szyk w D: w. g. n. p; gämamä; 18. pirmgimeię.

1—2. kuriá túrimä vż têwainumą, iż pirmûiu gimditoiu. 3 nn. ir tôii nûdeme su wissômis kitomis, atłáidżäs múmus ant' krikszto, ir dûstis múmus małône Diêwo su wissomis gamtomis, o teip támpamä sunumir, ir téwainiâis ámżinos

dûstisi milista Dié-[5] | wo su gierybemîs: ir teyp pa- | stóiame waykáys Diéwo ir té- | waynieys amżino giwénimo.

Mo. Vnt kó duótas Sa- | krámentas Padrutynimo?[10] | M. Vnt iemimo milistos Dié- | wo ir styprybês priesz nė priete- | lus mûsu ir wel vnt iszpażinimo | tykieimo nûg mûsu priimto vnt | krikszto.[15] |

Mo. E. Sakrámentas Gay- | łeimo ku pádést? |

M. Idant per ii Diéwas, wie- | szpats musú, atłaystu múmus nu- | sideimus músu, kuriûsnu impûła-[20] | 80. me pó szwinto krikszto priiemi-[1] | mûy.

Mo. Kaypgi turime prisi- | ringt isipażynimop nusideimu sáwo?[5] |

M. Pirma turime vnt szirdes | vszwést wissús sawo nusideimus. |

Vntara gayłetys ażu iuos: ir | drûtu noru turét dáugesn ne núsi- | dêt. Trecia iżpażint iuos iszty-[10] | say po sáwo kungo akim, ir tey, | ku ánas sako, iszpildyt. |

Mo. E Sakrámentas Ał- | tôraus kam dera? |

M. 1. Adunt duszá músu bútu at-[15] | gieywinta ir sotinta małôny Dié- | wo ir suwieninta su iuo. |

2. Adûnt ne teyp pigay kokian | nor nusideiman impułtûmbime. |

giwátos. 9—10. Kam dăra Sakraméntas padrutinimo? 11—15. Dêra ant' priemimo małônes, ir galîbes priesz priészynikus m. ir drin' yż pażinimo tikêiimo mûssu kury pryememă ąnt' krikszto. 16. E: O; 17. ku: ką. 18. Idant Diewas wissogâlis, atł. m. nûdemes, ing kures impûłemă.

1. páskui krikszto szwęto pryémimą. 3—5. O kaipág tûri prissitaisit, kuris nôri nûdemiu sawu iżpażint? 6—12. Tûri padarit tûs tris dáiktus. Pirmiăus mąstit gărąi nûdemes, kuräs dâre. Antrá turet' gráudumą, ir sopuli szirdęs vż iäs, iz ketinimą, daugęśń nă grîszt nûdemiump. Tręczia iżpażintiš, iu iżtissai, ir ką kûnigas yssâko vż gailéiimą iżpiłdit. 13. E: O; Altoräus. 15. Idánt' dusziá; b. atgăiwinta, ir papänêta nałônă D. 18. Idánt; ing nûdemę impułtûmbimę.

81. 3. Adunt szytami giwénimi sa- [1] wo wissokiu gieryby apturê- | tûmbime. |

M. Kas yrá szwinciausemi | Sakrámenty Ałtôraus? [5] |

M. Irá IEsusas Chrystusas, Wieszpats musu ir su duszu ir su | kunu ir su Diewisty teyp, kayp | dabar dunguy yrá: wissas po dû- nos paváyzdu, wissas po wino [10] paváyzdu, tûios po kungo pa- | szwintymuy. |

Mo. Atliêktigu duona Ho- | styioy ir winas kiêlichi po kúngo paszwyntymuy? [15] |

M. Neliekty, bet galybi żodziu | Diewo, kuriûôs biło kunigas, | dûna pawirsta kunu, e winas | krauiú Wieszpátes musu JEsu | Cbristo, e tey prieg Miszey [20] | szwintey. |

82. Mo. Kas tay yrá Misza? [1] |

M. Irá mineimas ir atminimas | tykrasis giwenimo, kinteimo ir | mirimo wieszpatés musu, Jésu | Christo. Ir draugi yrá Affierá [5], | kurioy tasgi wieszpats musu, Je- | su Christas ażu gîwus ir numi- | rusius Diéwuy est affierawôtas. |

Ir todryn rêykie kłausit Miszios nûszirdziey ir mieley. [10]

Mo. Ku tasáy tur daryt, ku- | ris nóri gierey priimt | szwinciausi Sakra- | mentu? |

---

1. **Idánt' apturétumë wissôkią tôbułumą.** 4. O kas tai yra szwęcziäusemê Sakramentê ałtôräus? 6—12. Jésus Christus gęlbetoiäs mûssu, su duszia, ir su kûnu, ir su déiwistę, táp, kaip dabár äst dąguiá: o tai teip po pawêlkszlu dûnos, kaip ir wîno, tûiäus páskui paszwętimą kúnigo. 13. Liéktigu; 15. ir: arba; kîeliká; 15. po paszwętimu kúnigo? 16: Nä liékt': bat' galîbä żôdsio D. 17. kury kúnigas bíło; 18. e: o; 19. Jêsaus 20. tai; 21. **szwętai.**

1. tatái; Miszią. 3. giwâtos, kanczios. 4. Jesaus Christaus: ir draugá äst affierá, kuriói affierawóiä tąięg Christu Wîeszpátį vż gîwus, ir vż mîrussius: O teip räikia prieg miszäi, su didżiu nôbażnumu, ir wieźliwumu pribut? 11—14. Kaip tassái túri prirękti s, kuris nôri gărái, ir naudingai priimt to szwęczêuśio Sakramento. 15. Túri priéit'; 17, vnt szirdes:

M. Tůr priimt su dydziu nusi-[15] | żeminimu ir su didemis małdo | mis, ne turedamas vnt szirdes ne | kokio nusideimo sunkaus, kuris | butu po kungo akim neiszpażyntas.[20] |

83. Mo. Sakramêntas wel pa-[1] | skutynio patepimo vnt ko | duotas? |

M. Vnt aptureimo milistos nůg | Dwásios szwintos ir vnt nutri-[5] | nimo paláyku nusideimu wel vnt | stipribes duszos, kuriey tůmet | prydůst tás Sakramentas ty- | kiesi ir stypryby priesz wissas | sunkibes ligos ir priesz pagun [10] | dimus Welino.

Mo. Vnt ko wel duotas?

M. Vnt apturêimo sweykatos | kuno, iey tey butů su walu Diéwo | ir su iżgánimu musu.[15] |

Mo. Sakrámentas kunigi- | stes vnt ko yrá? |

M. Idant per ii butu důta mi- | listá ir galibe kuniguy, kuriuy | paszwystu Sakrámentu ałtôraus[20] | 84. ir atłaystu zmôguy nusideimus,[1] | ko kits żmôgus, tyktáy kúnigas | negal daryt. |

ąnt präiiautos sawós; nei wienós nůdemes marinanczios; 18—20. kuris neiszpażyntas; iżsâkęs pirm' kunigui wissus prażęgimus sawús.

1—3. Kam déra Sakramentas pâstaro patäpimo? 4 nn. Ant' pryemimo małônes Dwâssios szwętôs, ir ant' apmazgôiimo pâłaiko nůdeimių: ir ąnt' pastiprinimo důszios, pridůdamas iäi pâduksio, ir siłós idąnt gałętų stęmbt' priesz warguś, ir pagúndas ligoś, ir wälino. 12. Kam wel daugeus dêra? 13. Ant' įgyiimo sw. k.; 14. iäi tai b. s. wala D; 16. O Sakr.; 17. ąnt ko yra ystatîtas? 18—19. gálîbe, ir malône Diewo; 19 nn. kuriuy i t. d. per kurią gałêtų paszwęst' Sákraméntą ałtoräus.

1. ir atłaist nůdemes. 2—3. ko kitas żmôgus bä kúnigo, darit' nä gâli. 4. E: O; 5. szwintos w WD. op; 8. milistu: małônę; ir dówanu op; 9 nn. będróp giwênimop, ir auginop waikäkų, ąnt' laupsés Diewo, ir įwáissimo żmonių krikszczionių: idąnt' wissados i t. d. 13. Diewą; 15—16. Kaip túri vs-

Mo. E Sakraméntas Mo- | teristes szwintos, kam [5] | dera? |

N. Idant wîras ir móte pri- | imtu milistu ir dówanu Diéwo | wienatybey giwent ir waykus | vnt garbós Diéwo bey wel pra- [10] | wissimo krikszconiú gimdytu ir | aukłetu, adunt wissados butú tie, | kurié wiészpati músu Diéwu gárbintu. |

Mo. Káypgi tur giwent [15] | wiras su móteriu. |

M. Wiras tůr miłet ir czésty ' turêt mótery sawo káyp ir seseri | wieszpatip Christusiép. E móte wel turi czesty turêt wiru sawo. [20] | 85. ir kłausit io, kayp Wieszpatés [1] | Christuso. E abeietas tur paka- | iu, wienatyby, suteyku, tykryby | ir małôny terpú sawi łaykit kayp | Chrystusas su szwintu Bażniczu [5], | musu mótynu, łâyko. |

Mo. Sákay man kitás gie- | rybes prideruncias gierůmp darump, e pirmiau- | siey, kiek yrá gieribiu Dié- [10] | wo żadamú? |

M. Tris. |
Mo. Kuriós. |

M. 1. Tykiêimas. |
2. Wiltis. [15] |
3. Małône. |

siłaikít wiênas antram, wiras ir môte? 17. tůri; czésty turêt: nułękit'; 18. sawa; ir op. 19. Wieszpatiép Christuj; E op 20 czesty t.: nułękt' ir kłaussit wîro sâwo.

1. io: wîro sâwo. 2 nn. Christaus. O abú dráugia, túri vżłaikit pakâiu, wienîbä, isztikêiimą, méiłę, sądarą teipó, kaip Christus turi sudäréiimą su bażniczia sâwo. 7 nn. gierybes: gamtás, kuriós pridära gárůmp' darbump, arba mókslop krikszcziôniszkop? Trîs Déiwiszkos Gámtos. 12 — 13.

Mo. Kiek yra giery[illegible] ku- riàs wéda imogu gieróp?
M. K[illegible]
Mo. Kar[illegible] [illegible] |

96. M. 1. Iszpa[illegible] ,
2. Stypryba.
3. Tiesybe. ,
4. Mestybe aba Miernibe.

Mo. Kiek wel yra Dowa-[illegible] nu Dwasios szwintos? |
M. Septynios
Mo. Kurios? ,
M. 1. Dowana isminties.
2. Permanimo.[11] |
3. Párôdos.
4. Mokiéimo. ;
5. Stypríbes |
6. Méylistes. |
7. Báymes Diéwo.[15] |

Mo. Kiek yr pagárbinimu? |
M. Asztûni. |
Mo. Kurie? |

WD. op. 15. Wiltis: Pâduxis. 16. Mäiłe: Małônä. 17—20. Kêturios Wîräusios.

1. Nûmonia. 2. Galîbe. 3. Teisîbe. 4. Twárdimaś. 5—8. Septînios dôwanos Dwássios szwętós. 10. WD. dod. arba supratîmo. 11. Numinéiimo. 12. Môksło; 14. Diéwméiłumo. 16—18. Asztûni pałáiminimai. W następujących zdaniach wszędzie kat. Pagarbinti = WD. Pałáiminti. 19—20. nes iu yra karaliste dągû; 21—22. neś ánis pawiłs żęmę.

M. 1. Pagárbinty gryniey, iog | ţu yra dungaus karaliste.[10] |

2. Pagárbinty rômus, iog ánis | passes żémi. |

87. 3. Pagarbinty, kurié wêrkia [1], | iog ánis bus palinkliminty. |

4. Págárbinty, kurié alksta ir | tróksta tiesyes, iog ánis bus pa- | sotynty.[5] |

5. Pagárbynty susimiłstunciey, | iog anis ingis susimilimu. |

6. Pagárbynty czystós szirdes, | iog ánis Diéwu regiés. |

7. Pagárbinty pakáiu dárun- [10] | ciey, iog anis bus waykays Diė- | wo wadinty. |

8. Pagárbynty, kuriéy wayki- | mu kincia del tiesybes- iog iu yrá | dungáus karaliste. [15] |

Mo. Kiek yrá wáysiu Dwá- | sios szwintos? |

M. Dwilka. |

Mo. Skaytyk tuos waysiûs! |

M. 1. Małône.[20] |

2. Dziáuksmas. |

88. 3. Pakáius.[1] |

4. Kantrybę. |

2. nes iie bus p a l i n x m i n t i. 4. tiesyes: teisîbes; ne. iie; 6. méiłaszirdingi; 7. nes iie ingis susimilimą. 8. czystóss nă jż agtós szirdies; 9. neś iie Diewą rãges. 13—15. kurie pãrsekioiimą kęnczã, drin' teisîbes: nes iu yra karalîste dągu: 16—19. Dwilka Waišiu Dwašios szwętos. 20. Mãiłe. 21. Dżãugsmas.

2. Kątribe. 3. Ilgłukéimas: 5. Małonibe; 6. Rômumas; 7. Tikêimas; 9. Twárdimas. 11—15. Septini darbai miełaszir-

5. Ilgałukêimas. |

6. Gierybę. |

7. Minksztybe ába Lynguibe.[5] |

8. Rômibę. |

9. Tykiêimas. |

10. Miernybę. |

11. Nusiturėimas. |

12. Czystatá.[10] |

Mo. Kiék wel yrá darbú su | similstunciu vnt kúno ár- | tymo? |

M. Septyni. |

Mo. Kurie?[15] |

M. 1. Ałkanu papenêt. |

2. Trôksztunty pagirdyt. |

3. Nûgu pridinkt. |

4. Kaliny iszwadût. |

5. Ligony atłunkit.[20] |

6. Pakielingu namûsnu priimt. |

89. 7. Numirussi iždet.[1] |

Mo. Kiêk yrá darbú susi- | milstunciu vnt dûszos ár- | tymo? |

M. Teypóg septini.[5] |

Mo. Kurié? |

M. 1. Nusidéiusi vnt kiêlo v- | szwest. |

2. Nemôkunti pamôkit. |

---

dîstes kúniszkos. 16. Ałkaną; 17. Trôksztąnti; 18. Nûga pridékt. 20. atłąkit; 21. Swäczią namûsn prijmt.

3. Abeiôiunciam gierey parôdit.[10] ¦

4. Ażu ártymu Diéwu mêlst. |

5. Nulâdusi paramint. |

6. Abidás kántrey iszneszot. |

7. Kałtés atłáyst. |

Mo. Kiêk yrá nusideimu[15] | priész Dwásiu szwintu? ¦

M. Szeszi. |

Mo. Kurie? |

M. 1. Lisznay wilties iżgánimo | be gieru darbú.[20] |

90. 2. Nusimint ape Diéwo susimi-[1] | łeimu. |

3. Kałbét priész pażintu tiésu. |

4. Ażuwidet giêro dúszos, kuriu ¦ ártymas turi nûg wieszpates Dié-[5] | wo. |

5. Ażuretét nusideimûsu. |

6. Numirt be gayłéimo nusi- | deimu sawo. |

Mo. Kiek wel yrá nusidei-[10] | mu száukiamu pakłup-dymo | Diewop? |

M. Kieturi? |

Mo. Kurie? |

---

1. pałáidot. 2—6. Septini darbái mielaszirdistes dwassiszkos. 7. nûg nûdemes atwäst. 9. Nä môkąnti iszmôkit; 10. Abêioiąnczäm gärai pamįnét. 11. Vż ârtimą Diewa melst. 12. Nulûdussi palinksmint. 13. Abidą kąntrei pakelt. 15—18. Szêszios nûdemes priesz Dwássią szwętą. 20—21. Prabįgäs duksséiimâs, kaip turêtumbei bä nûpełnu izganîtu but.

1—2. Nussimînimas apę mielaszirdistę Diewo. 3. Stębt priesz pażintą tiéssą. 4—5. Pawîdas dwássiszko gäro, kuri mûssu a. t. n. Wieszpatiäs D. 7. Vżkietéiimas nûdemäie. 8—9.

M. 1. Ażumuszimás nôrus żmo-[15] | gáus.

2. Nusidéimas Sadámos. |

3. Słoginimas pawárgusiu. |

4. Ażuturêimas ałgos darbini- | kamus.[20] |

Mo. Kiek yrá Prieszniku | żmogáus? |

91. M. Tris [1] |

Mo. Kurie? |

M. Welnas, Swiétas, kúnas. |

Mo. Kiek yrá iautymu żmo- | gáus? [5]

M. Pinki. |

Mo. Kurie? |

M. 1. Regéimas. |

2. Girdeimas. |

3. Ragawimas. [10] |

4. Wûdimas. |

5. Liteimas. |

Mo. Kiek galibiu Dúszos musu? |

M. Tris. |

Mo. Kuriós? [15] |

---

nusideimu sawo: vż nûdemäs. 10—14. Kâturios nûdemes, ku riós kêrszto szâukia Diewop. 15. Vżmuszimas żmogaus tieżió mis. 17. Nûdeme Sodômos. 18. Prisłêgimas grinûiu. 19. Ałgá darbinîkamus vżturêta. 90, 21—91, 2: Trîs prieszinikai żmôgaus.

3. Węlinas, Passáulis ir kúnas. 4—7. Pęki paiautimai kûno. 11. Wûdimas: Paûstimas; 12: Palitêiimas; 13—15: Trys gałibeś dûszios mûsų. 16. Iszmintis 17. Atminimas. Wałá $91_{,19}$—$92_{,13}$: kâturi pástarieii dáiktai zmôgaus.

Mo. 1. Iszmánimas. |

2. Atminimas ir walá aba nô- | ras.

Mo. Kiek yrá paskuciausiu | dayktu? [20] |

92. M. Kieturi. [1] |

Mo. Kurié? |

M. Mirimas, Tiêsa Diéwo, pa- | skunda ir gárba dungáus karà- | listes. [5] |

Pinkiolika svne- | rv giwenimo wieszpa- | tés músu Jézu Christo, kuriûs po | akim szyrdés músu demé, biłoda- | mi Różiu wáyniku Pánnos [10] | Marios. |

Pinki linksmiey. |

1. Paswéykinimas Angelo, | kad prasidéio súnus Diéwo żywaty Pánnos Mariós. [15] |

2. Atłúnkimas szwinciâusios | Pannós Marios, szwintos El- | żbietos. |

3. Vżginimas wieszpatés mú- | 93. su Jésu Christo. [1] |

4. Affierawôimas sunaús. |

5. Atradymas tógi' wieszpa- | ties Bażniczoy terpu Dâctaru. |

Pinki geduley. [5] |

1. Małda wiészpates músu Darżj. |

2. Płakimas io prieg stułpy. |

3—5. Mirtis, Sûdas Diewo. 3. Prágaras. 4. Garbé dągus. Tu kończy się właściwy Katechizm przekładu Mikołaja Daukszy. Następuje zaś dodatek wydany również w Wilnie r. 1595 i również z języka polskiego i niezawodnie przez Daukszę (choć nazwisko tłómacza nie jest wymienione) tłómaczony p. t. Trumpas Budas Pasisákimo, arba iżpażinimo Nûdemiu. Drin tu kurie dażnai wartôia tû Sakramentu. Yz łąkiszko ąnt Lietúwiszko pärgulditas. Wilnivi Mâtûssä M. D. XCV.

3. Vżsłcigmas erszkieciu karu- | nos vnt gałwôs. |

4. Neszymas kryżaûs vnt kał-[10] | no gryno. |

5. Prykalimas ir numirimas | vnt kryżaûs. |

Pinki pagárbinty. |

1. Kielimas iż numirusiu Wie- | szpates músu.[15] |

2. Iżingimas io dúngun. |

3. Atsiúntynas Dwásios szwin(tos).

4. Jemimas Dungún szwin- | ciaûsios Pannos Mariós. |

94. 5. Karunowóimas tosgi Pan-[1] | nos Mariós ir páaukszczinimas | iós vnt wissu Angełu ir szwintu- | iu Diewo Dúnguy. |

Kadu pro páce vnksty Pie-[8] | tumis ir wâkaru warpú isz- | tynka teyp réykia melsties. |

Vnt pirmo isztykimo. |

Angełas wiészpates apréyszke Panney Mariéy ir prasidéio żywa[10] | ty iżgi Dwásios szwintos. Swey- | ka Maria etc. |

Vnt ántaro isztykymo. |

Sztey esmi tarnáyte wieszpa- | tes, tesi man pagałéy żòdzio ta- | wa. Sweyka Maria etc. |

Vnt trecio isztykimo. |

Ir żodis pastoio kunu | ir gi- | weno terpu musu. Sweyka Ma- | ria etc.[20] |

95. Issipazinimas żmo- | gáus atieydienós. |

Esz żmógus nusideis dûmie- | káltas Wieszpaty Diéwuy wissagulanciam, | Trêycey wiena-[5] | tyam, szwinciáusèy Pánney Ma- | riéy, motinay Diewo, | ir wissiémus szwintiémus. Jog nusideiau priesz | Wiészpaty Diéwu máno Dumú, | żodziû ir dárbu | ne miłedamas[10] Wiészpates Diewo máno, iż wis- | sos szirdes, e ártymo, kayp sawis | patiés. Jóg wel nusidéiau Auk- | sztyby, Trok- sztawimu, Biaury- | by,

Rustyby, Ażuwidéimu, Apsi-[15] | ryiimu, ir tyngieimu; to mi gayl | ir támi isipáżistu. Ir pûłuos nû- | pełnump ne kałto kintêimo Wié- | szpates músu Jesú Chrysto ir ażu- | tárymop szwinciausios Pannós[20] | Mários, mótynos Diéwo | ir wis- | su szwintúiu | idant mani Wie-[1] szpáts Diéwas ne káltyntu paga- | ley sunkibes nusideiimo máno, | bet pagaléy dydybés susimi- | límo sawo.[5] |

Garbá tési Diewuy Té- | wuy, Súnuy io ir Dwá- | sey szwintey vnt ámżiu | ámżinu. Amen. |

SŁOWNIK.

A.

aba, albo; przestarzałe zam. arbà: Kathechismas abas pamokimas 1, 2; abá 10, 1; 49, 13.

abẽjetas -o, subst. m., obydwaj, niejako „obydwójka"; 85, 2; dat. sg. Tey żynáu gierey, iog io milista ir Lietuway ir Zemáyciamu snorédamas gierey padarit, abéietuy Catechismu pérgulde 4, 1; instr. sg. Abeietu 74, 12.

abejì f. ãbejos, przymiotnikowy liczebnik: obydwaj według K. tylko przy rzeczownikach w l. mn. używany. W naszym zabytku także w l. p.: todrin abeiós giminés żodżius pagulde 4, 3.

ãbrozas, -o, z pol. obraz; wáyzdas abá abrózas 49, 13; loc. sg. abrozi 49, 17; n. pl. wissi ábrozay 50, 6; gen. pl. dáug abrózu 49, 19; acc. pl. âbrozus 60, 2.

Academia. Acadêmios (gen. sg.) 1, 14. — akademia.

Adõmas, -o. N. pr. Adam. Adomas 27, 16.

adunt = idant, aby; łączy się z optat. albo z imperat; adunt: atpirko mûs vnt kriziaûs, adunt mûs pérkiêltu nûg kâyres i t. d., 13, 4, adunt wisi mûsu darbay detûs vnt garbós Diewo 13, 19; 27, 14; 50, 10; 80, 15; 80, 20; 81, 1; adúnt: adúnt wisokiôy wietoy ir wisumet Diéwas mûs saugotu 13, 17; 19, 1; 14, 12; 49, 15; 55, 3; 55, 5; 80, 18; adunt 42, 2.

afiérà, -os, subst. f. ofiara; u Litwinów pruskich apiérà: affierá 82, 5.

affierawôtas, ofiarowany 82, 8.

akìs, iẽs, subst. f. oko 51, 20; instr. sg. akim: po sáwo kungo akim 80, 11; 82, 19. algà -os subst. f. nagroda. gen. sg. ałgos ażuturêimas ałgos darbinikamus 90, 19.

alieydienà, -os, (?) Issipazinimas žmogáus alieygdienós 95, 2.

álkstu, álkau, álksiu, álkti, cierpieć głód, łaknąć; 3. pl. praes. álksta: Págárbinty, kurie álksta 87, 3.

ałtõrius, -iaus, subst. m. ołtarz; gen. sg. ałtorâus: vnt ałtorâus 49, 12; Sákrámentus ałtôraus 80, 43; 81, 5.

Amen 12, 3; 48, 8; 49, 5; 96, 9.

ámžias, -io, subst. m. długi przeciąg czasu, wiek; vnt ámžiu ámžinu 96, 8.

ámžinas, f. -a, wieczny; gen. sg. amžino giwénimo 79, 8; gen. sg. f.; smertiês amžinos 10, 6; 26, 20; acc. sg. per gárbu sáwo ámžinu 42, 5; 96, 9; amžinaî, adv; eyt amžinay nûg Tewo 12, 15.

anas, pierwotna forma, dziś już nieużywana, nom. sg. ans, ów, on; n. sg. ánas 12, 12; 12, 14; ánas 42, 3; anás 51, 19; anas 27, 12; gen. sg. anó: vnt anó regietu 14, 14; nom. pl. ánis: iog ánis bus pasotynty 87, 4; iog anis bus waykays Diéwo wadinty 87, 2; 87, 7; 87, 9; 87, 12; ir gieyde aniś nuog mani 3, 12; 55, 6; nom. plur. anié: žodzy anié, kuriuos biło 4, 8.

ángiełas, -o, subst. m., aniół; nom. sg. angełas 48, 10; gen. sg. nuog angeło 48, 15; nom. pl. Butú grażus kayp' kity angełay dunguy 46, 1; angełay 46, 5.

antaras, (K. ma tylko antras), -à, drugi, wtóry, antaras téwas Jesu Christas atánasze múmus iżganimu per medziu kryżaus 27, 20.

apãształas, -o, subst. m. apostoł; per apasztálus 11, 5.

apiẽ, praep. c. acc., o; ape wárdu ir żinkłu krikszonies 6, 7; ape mokimu io 6, 8; 11, 7; 14, 5; 74, 15; 64, 2; 64, 5; 47, 1; ápe gierus darbus 74, 18; apè ii 27. 14.

artykułas, -o, subst. m. artykuł; artykułas 26, 10; artykúłas 33, 9.

ártymas, -o, bliźni; nom. sg. ártymas 40, 5; gen. sg. artymo 61, 10, ártymo 95, 12.

aszarà, -os, subst. f. łza, zwykle pl. ãszaros, łzy; szytami ászaru kłóni 51, 18.

ãszmas, f. à, ósmy: kaypgi iszpildysime ászmu prisákimu? 70, 9.

atłaidimas, -o, subst. m. (K. atleidimas) odpuszczenie; acc. sg. Atłaydymu prasirasciú 16, 14.

atliẽkmi, atliẽkù ob. atliẽktu, likau, liksiu. likti, według Kurschata wykonywać; w Kat, ma znaczenie zostać; 2 sg. Atliêktigu duona Hostyioy ir winas kiêlichi po kûngo paszwyntymuy?

atłunkimas (K. atlankimas) subst. od atłankau odwiedzam: nawiedzenie; gen. sg. atłunkimo 50, 4.

àtmenu, àtminiau, -mįsiu, -mįti -minti przypomnieć sobie, pomnąć; opt. 1 pl. adúnt' atmintúmbime vnt Pannós szwinciáusios 49, 15; imperat. Atmink szwisty szwintés 60, 11.

atminimas, -o, pamięć, pamiątka: Misza.... Ira mineimas ir atminimas tykrasis giwenimo, kinteimo ir mirimo wieszpatés musu J. Chr. 82, 2.

atperkù, pirkau, pirksiu, pirkti, odkupić; praet. 3. sg. Iog iżgelbeio ir atpirko mus nůg welno, nusideimo ir smertiês amżinos 10, 4; 10, 9; 13, 3, 26, 19; 11, 13; 27, 2; part. pass. atpirktas: Sâkay mi, kodrin żmogus nůg Diewo sutwértas ir atpirktas? 14, 10.

áuklėju, -klėjau, -ėsiu, -ėti, pielęgnować, wychowywać dzieci; dúodamas múmus sáwo małony ir ióy mús auklėdámas. káyp wel karaláuia per gárbu? 42, 9.

aukszt˜ybė, -ės, subst. f. wysokość, duma, pycha; aukszty by 95, 13.

ausis, -iės, subst. f., ucho; atáio ausiump̀ máno 3, 4.

ażu, praep. c. gen. i c. acc. za; ażu mani Diewu melsk 5, 13; numire ażu mús vnt medzio krizaûs szwinto 10, 11; 49, 4; 64, 16; 80, 8; 82, 7; mélskies ážu mús kaltús 48, 6; 95, 19.

ażusirakinù -kinau, -kįsiu, -kįti i -kinti, zamykać się, być zamkniętym, mieścić się. 3 sg. Kami ażusirakina gieri darbay? 59, 16; ażusirakina 39, 8.

ażusiweriù, -wėriau, -wėrsiu, -wėrti, zawierać się, mieścić się; kas azusiweria tami Tykiėimu? 15, 6.

ażutarytojis. -ja: orędownik, orędowniczka (K. užtarėjas). E teyp ażutaritoia músu anás tawo susimilstuncias akis músump' prygryszk 51, 19; 51, 3; 47, 13; nom. plur. masc. kurie irá músu ażutarytoiėy 47, 7; acc, ażutoritoiús 55, 9.

ażuturêimas, -o, masc. zatrzymanie. Ażuturêimas ałgos darbinikamus 90, 19.

ażuretet, trwać w czem: Ażuretėt nusideimûsu 90, 7.

B.

bażnyczia, -czios subst. f, kościół, świątynia, pol. bóżnica; Bażnicza, mótyna músu 55, 11; 74, 1; acc. sg. bażniczu: gárbino Diéwu ir Bażniczu 55, 13; per Bażniczû sawo 11, 6; gen. sg. Bażniczios Zemáyciu 3, 10; Bážniczos, músu mótinos 48, 14; nuog Bażnîczos 49, 2; dat. sg. ira toy Bażniczoy 33, 4; 33, 10.

bè, praep. c. gen. bez; Numirt be gayléimo nusideimu sawo 90, 8.

beî, coni. i, służy do połączenia spokrewnionych wyrazów i równych części zdania; derunti dáyktu bey wel su reykału didziu 64, 3.

bet, coni., ale, lecz; kodriń wieszpats músu nie kitu, bet kryżiaus mirimu sáu aprynko? 27, 12; 26, 5; 50, 6; 81, 16; 96, 3; bet': dût dungaus karalisty, bet' sweykindamas 50, 20; 64, 18; 3, 35.

biaurûs, f. -i, nieczysty, brzydki; instr. sg. wélnas pastoio biaurûm 44, 16. nom. pl. Biáurus búsime káyp' ir welnay 46, 9. grâžîos ir pagárbintos, e piktos biaurios ir pasmełusios 34, 7. compar. Biauresnis irá nusideimas 45, 14; gen. sg. Kás irá biauresnio ir piktesnio nusideimas ergu welnas? 45, 11.

biaurỹbė, -ės, subst. f. nieczystość; acc. sg. biauryby 95, 14.

byłóju, byłójau, byłósiu, byłóti, mówić, powiedzieć, (według K. już nawet na Żmudzi przestarzałe); 3. sg. pl. żodzey anié, kuriuos biło 4, 9; 63, 1; 1. pl. kadú teyp biłome; 2 sg. su kuó tuómet biłay? 49, 8; inf. kaypi turi biłót, kadu kám nóri ko prytaryt' 64, 14. ptc. biłodamas 12, 1; imperat. 2. sg. biłokig poteru 36, 13.

bindrỹstė, -ės, subst, f. wspólność; turi terpu sawi będrysty (acc. sg.) 33, 2; túri bindrysty ir dálu wissú affiéru 33, 5.

brólis, -io, brat. nom. pl. més esmé terpu sawi wissá bróley ir súnus teyp giéro Téwo 40, 10.

búti, być; praet. 3. sg. búo pergulditas 4, 14; buo nokriziawotas 26, 12; 1. pl. pirmo to búome wergays 27, 1; 27; 4; fut. 3. sg. pl. iog ánis bus palinkliminty 87, 2; 87, 9; 1 pl. E iey gułesime nusideimi, koki busime? 46, 8; Teyp' grażus búsime kayp' Angełáy Dungúy 46, 5; E mes, iey ne nusidesime, busimegu grážus? 46, 3. inf. kas tur but darito 33, 18; siêkimas tur' but tyesus 64, 1. opt. 3. sg. idant Lietúwiszkay butu pérgulditas 3, 14. Kuris butu po kungo akim neiszpażyntas 82, 19; 1. pl. Ir wel' sekieieys iú gieru darbú ir gierybiu butúmbime 55, 8; Imperat. 3. sg. Búk walá tawá, kayp' dunguy teyp ir żémey 36 18.

bũtinei (K. bũtinai), adv. istotnie rzeczywiście; kadú butiney isztesi dúszos, tadú éyt Dungaus karalistes 35, 6.

C.

Catechismas, Christus p. pod K.

Ceremonia, -os f., ceremonia gen. pl. idánt dabodamiês vut ceremoniu regiému permanitumbime dáyktus ne regia-

mus 74, 8; acc. pl. Kodrin Bažnicza dáro tůłas Ceremonias? 74, 2.

czià adv. tu; zwykle w formie czè; káyp ánas ciá karálaůia per milistu 42, 6.

czion, cziónai, adv. tu; -ádůnt karałáutu ir wiészpatautu ánas terpu músu cionéy 42, 4.

cziastis, iẽs, subst. f, cześć; gen. sg. del. didêsnes czesties ir garbos Diewo 74, 4. acc. sg. kury dárome abrozi czésti iéy prideruncziu 43, 17.

czystas, -à czysty. Môtina Diêwo, merga czistá 47, 10. gen. sg. Pagárbynty czystós szirdes 87, 11.

czystatà -os, subst. f. czystość, 88, 10.

D.

dabar, teraz; e dabar per Bažniczû sawo szwintu mókia 11, 5; kayp dabar dunguy yrá 81, 9.

dabóju, -bójau, -bósiu, -bóti, -ant kõ, dbać o coś Refl. dabótis, mieć się na baczności, uważać na siebie, uważać na coś; idánt dabodamiês vnt Ceremoniu regiému permanitumbime dáyktus ne regiamus 74, 9.

dáiktas, -o, subst. m. rzecz; acc. sg. ape didy dáyktu 64, 5; gen. pl. kiek reyke dayktu krikszczoniuy 14, 17; kitú dayktú réykiamu 42, 20. acc. pl. Ape gálu ir dayktus reykiâmus krikszczoniuy 14, 5; idánt.. permanitumbime dáyktus ne regiamus 74, 9.

dãktaras, -o, doktór: Atradymas tógi wieszpatés Bažniczoy terpu Dâctaru 93, 4.

dala, -os, część, dział, udział. K. ma tylko: dalis, -iẽs; Bâžniczos, músu mótinos, kuri yrá dalá nuog Angeło prażastá? 48, 15; gen. sg. Pawirsta súnum prakiêykimo, wérgu wélno ir neturuncziu dalós téwikszczoy dungáus 8, 15.

dárbas, -o, subst. m. robota, praca, sprawa, uczynek do vb. darau, -riau, -rýsiu. -rýti robić; padarau, zrobić; 1. pl. kury dárome abrozi 48, 16; inf. tey dáryt, kas tur but darito 33, 18; ku turime daryt? 46, 17; 47, 5; ptc. pass. kas tur but darito; 3. sg. praet. kás padáre tú paswêykinimu? 48, 9; instr. sg., Jog. súnus Diewo żywaty szwinciausios Mariós ne darbu żmogáus, bet galibỹ Dwásios szwintos prasideio ir gime; gen. pl. atsiżadeiâu welno ir wisú pampu io, teypagi wisù darbú io, kurie ira priesz gárbu Diewo 8, 4; wisokiû darbú músu 13, 11; 55, 7; nom. pl. adunt wisi músu darbay detús vnt garbós Diewo 13, 20. acc. pl. kałbeiome ikszammet ápe gierus dárbus 74, 18; instr. pl. wieszpáts músu pirma per sawi pati darbáys sa-

wáys ir żodzeys iszmókiê 11, 4; 7, 6; ptc. praes. act. Pagárbinty pakáiu darunciey 87, 8.

darbininkas, f. -ké, subst. robotnik; ażuturêimas ałgos darbinikamus 90, 20.

daritojis, -o, subst. m. stworzyciel; acc. sg. Tykiu, ingi Diewu tewu wissgálinty, daritoi Dungaus ir żemes.

dárżas- o, subst. m. ogród Małdá wiészpatés músu Darżj 93, 6.

Dáuksza, -os, Dauksza, kanonik żmudzki, tłómacz 1. wydania katechizmu Ledesmy na język litewski, (żmudzki), wyd. r. 1595. żodzey kuriê neyszmanu sákos Cathechismo pérguldito nuog io milistos kúngo Mikałóiaus Dáukszos, kanoniko Bażniczios Zemáyciu 3, 9.

daug, adv. wiele. Kámgi teyp dáug abrózu pannos Mários, erte daug ira Máriu? 49, 20; dáug 50, 1; comp. gen. sg. od *daugas: iéy kas daugesnio bus pridéto, iau tey negierey 64, 19; comp. adv. drûtu noru turét dáugesn ne núsidét 80, 9. K. podaje tylko comparat, daugiaus.

dáżnas, -a, niejeden; adv. dażnai, nieraz, kilkakrotnie, często. Kam teyp daznay? 13, 16; adúnt dażnay vszmintumbime vnt kinteimo ir sunkios smerties wieszpatês músu 14, 1.

dedù (dawna forma praes. dẽmi), dẽjau, dẽsiu, dẽti, kłaść położyć; opt. 3. pl. adunt wisi músu darbay detús vnt garbós Diewo 13, 20. subst. padẽjimas, położenie, część, ustęp, rozdział. Padeimas pirmas 6, 5; W wyd. 1595. Pirma dalis; Vntaras padeimas 14. 4.

dékawóju i dẽkawoju, -wojau, wosiu, -woti, dziękować (kám ùż ką) fut. 1. pł. Szłowinsime wardu Diewo ir dekawosime iám szyrdziu ir nasráys sawo 63, 5.

dẽl, praep. c. gen. dla. Del ko tay isimáno páteptas? 9, 11; del paródimo dwieiû dydziû padingibiû 12, 5; del músu nusideimu 26, 17; 49, 14; 49, 18; 55, 1, 74, 3, 74, 5; Pirma dél' to, adúnt gárbintumbime ir szłowintumbime Diéwu 55, 2.

už-dẽti, położyć na czemś. ptc. Pirma vżdeis vnt' sáwi żinkłu szwinto kryżaus parsiżinaus sú sáwo sużyni 55, 17; 3, sg. Kodrin teyp dest? 12, 4; inf. Kayp tu żinklu tur det żmogús vnt sawi? 11, 17; 11, 18. wissi krikszczonis,kurié ira toy Bażniczoy, túri bindrysty ir dálu wissú affiéru, Sácramenta ir dárbú gierú, kuriéy ioy déstys 33, 7.

derù, rẽjau, -rẽsiu, -rẽti c. dat. służyć do czego, być pożytecznym. E Sákrámentas Ałtôraus kam dera? 80, 14. ptc. acc. sg. siêkimas tur but teysus, ne kreywas, ir ape tykray żinomu ir derunti dáyktu, 64, 3.

dẽszimtis, -ės, dziesięć, obecnie bez zakończenia: dẽszimt acc. sg. Kuómet Diéwas dáwe tu deszymty prisákimu 61, 2.

didis, -ė, adi. wielki, adv. didzei, bardzo; comp. didẽsnis, -ẽsne; adv. comp. didžiaus sup. didžiáusis; iau irá didis métas 5, 9. acc. sg. ape didy dáyktu 64, 5. nom. sg. iau irá didis métas 5, 9. instr. sg. su dydziu nusiżeminimu 82, 15; gen. pl. del paródimo dwieiû dydziû padingibiû 12, 5; loc. sg. didziami Maiestoty ir didé gálibey 29, 14. instr. pl. su didemis małdomis 82, 16. adv. łabáy didzey nuog io gieydziú 5, 5. comp. gen. sg. f. del' ios didésnes gárbos 49, 18; del didẽsnies czesties 74, 3; sup. Ir tó bus didziausioy łaimiste musu 14, 15.

didỹbė, -ės, subst. f. wielkość, idant mani Wieszpáts Diéwas nè káltyntu pagaley sunkibes nusideiimo máno, bet pagaléy dydybés susimilîmo sawo 96, 4.

diena, -os, subst. f. dzień; acc. sg. treciu dienu kełés iż numirusiu 16, 5. loc. sg. Dienóy anoy paskunciáusioy 34, 3. loc. pl. tosu dienosu 54, 16.

Diéwas, -o, subst. m. Bóg. Diewistey kayp Diewas niekad negałejo kisty 27, 9. Jey Diewas ne wieszpatáuia terpu músu, kas kits wieszpatáuia? 42, 15; 8, 20; wisúmet Diéwas mús saûgotu 13, 18; 8, 18; 61, 1; 46, 13; 79, 18; Diêwas 46, 15; gen. sg. priesz gárbu Diewo 8, 4; 63, 3, 64, 6; 74, 4; 95, 7; Wardan Diéwo Téwo ir Sunâus ir Dwásiôs szwintôs 12, 2; 8, 9; 9, 2; 7, 11; 13, 1; 79, 5; 87, 9; 48, 6; 49, 3; Diêwo 47, 10; 61, 7. Zmógus, kúris nedrysa Diewop' púlties, ku tuomet tur dáryt 47, 5; 90, 12; kurié ne ysztesi abżadu Diewuy żadétu 63, 15; 7, 16; Esz żmógus nusideis dûmiekáltas Wieszpaty Diewuy 95. 4; Garba tési Diéwuy Tewuy 96, 6; acc. sg. idant... ir neregiunciey ir regiuncey Diewu gárbintumbime 74, 13; ażu mani Diéwu melsk 5, 14; 14, 13; 55, 3; 55, 13; Diewu 14, 19.

diéwỹstė, -ės, subst. f. bóstwo instr. sg. Irá Jesusas Chrystusas, Wieszpats musu ir su duszu ir su kúnu ir su Diewisty; gen. sg. îog ánas irá pradziû kitú persúnu Diewistes 12, 13.

diéwystei, diewysteigu, po bosku, jako Bóg. Kayp numire Diewisteygu ergu zmogistey? 27, 7. Diewistey kayp Diewas 27, 9.

dowanà, -os, subst. f. dar; aná dûst dowanas ir milistos 31, 6; dowanai, adv. nadaremnie. Ne imk wárdo wieszpates Diewo táwo dowanay 63, 3.

draugỹstė, -ės, subst. f towarzystwo, obcowanie; acc. sg. Tykiu... ingi szwintuiu draugisty 16, 13.

drútas (K. także driútas) silny, mocny, ir drûtu noru turét 80, 9.

dungùs (K. dangùs, -aus), subst. m. niebo. gen. sg. gárba dungáus karalistes 92, 4. acc. Ižingimas io dúngun 93, 17; Dungún 93, 19; loc. sg. Búk walá tawà kayp' dunguy tep' ir žémey 36, 17; dunguy 43, 6; dungúy 43, 10; dúnguy 94, 4.

dũna, -os, subst. f. chleb; dûna pawirsta kunu 81, 18; duona 81. 13; gen. sg. po dûnos paváyzdu 81, 9. acc, sg. Dûnu músu wissu diénu, dûk múmus nu 36, 19; Duonu músu wissú dienu duok múmus nú 43, 12.

dûsauju, -sawau, -sausiu, -sauti. vb. intr. wzdychać. Tawisp dúsauiame waywodami ir werkdami szytami aszaru kłóni 51, 18.

dusza, -os f., subst. dusza; adunt duszá músu bútu atgieywinta 80, 15; instr. sg. su duszu ir su kúnu 81, 7; nom. pl. Eyt Dúszos tú, kurié mirszta nor gáyłédamies azú sáwo nusideimús 35, 1; 35, 5.

dwasia, -os. subst. f. duch. Téwas. Sunus ir Dwasia szwinta 17, 16. gen. sg. Dwásiôs szwintos 9, 12; 12, 3; Dwasios 15, 20. dat. sg. Dwasiey szwintay 19, 5. acc. sg. ingi Dwasiu szwintu 16, 11.

E.

e, coni. a (K. nie podaje). Paraszitas nuog D. Jokvbo Ledesmos, Theologo Soc: Jesv, e pergulditas Lietuwiszkay ir vntrukart iszspáustas 1, 10; E kayp mûs atpirko nuog welno? 10, 9; E kayp parode kielu Dungun? 10. 13; iszmókiê: paskuy to per Apasztálus: e dabár per Bažniczû sawo 11, 5; 11, 20; Kadú min Téwu, vnt gałwos ródzia, fog ánas irá pradziû kitú persúnu Diewistes, e (po polsku: a) súnu, vnt żywâto, iog ánas gêma ir eyt amżinay nûg Tewo, e Dwasiu szwintu nûg wieno peciô vnt vntaro, iog eyt nûg Tewo ir nûg Sunaûs 12, 13; Adúnt miłétu ir gárbintu wiészpati, Diéwu sawo, vnt szyto swieto, e vnt anó regietu ii ir gierêtus 14, 14; 19, 5; 29, 15; 33, 15; 74, 11; 46, 3; 46, 7; 49, 2; 49, 12; 50, 2; 51, 18; 80, 13; 81, 18; 81, 20.

eimi. dawna forma praes. zam. dziś. einù, idę (einù ėjau, eîsiu, eîti) 3. sg. ánas gêma ir eyt amżinay nûg Tewo 12, 15; 12, 17; part. praes. n. pl. Bažniczôn eydami 13, 15; Kuriòs tuo pasakos (ma być: paskui) éyt 43, 3; 3. sg. fut. Isz ty atáys tyesos daritu iżgi giwu ir numirusiu 16. 17.

Elżbietà, -os, Elżbieta. kiek żódżiu szwintós Elżbietós 48, 13; nuog Elżbiètós 48, 19.

ergu (= argu, argi) partykuła pytajna (ar-gu), albo czy też: Kayp numire Diewisteygu ergu zmogistey? 27, 7.

erte (= artė́ i arteni, K. według słownika Brodowskiego). czy, może? Kámgi teyp dáug abrózu pannos Máriós, erte daug ira Máriu? 49, 21.

esz (= asz), pron pers. 1. ja; Esz żmógus nusideis 95, 3.

esmi, dawna forma 1. sg. praes. vbi. subst., jestem., buwau, búsiu, búti. Esmi iż milistos Jesu Christo, 6, 14; 2. sg. essigu tu krikszczonis? 6, 12; 3. sg; tasgi wieszpats musu Jesu Christas ażu gîwus ir numirusius Diéwuy est affierawôtas 82, 8; ést 64, 7; 64, 18; Ptc. iog ésus ánas pérguldis ii Zemáytiszkay 3, 11.

G.

Gabrielas, -o, subst. m. Gabryel. Angelas Gabrielas 49, 10.

gailėimas, o, subst. m. pokuta. Kurié tey septini Sakramêntay? 1. Krikszta 2. Padrutynimas 3. Kúnas ir kráuias Iesv Chrysto 4. Gailėimas nusideimu 77, 4; E Sakrámentas Gayleimo ku pádést? 79, 16.

gailiũs, -lėjaus, -lė́sius, -lė̃tis, żałować, kajać się. Pirma turime vnt szirdes vszwést wissús sawo nusideimus, vntara gayletys ażu iuos 80, 8. part. praes. Eyt Dúszos tu, kurié mirszta nor gáylėdamies azú sáwo nusideimús 35, 2.

gãlas, -o, koniec, cel. gen. sg. Vnt gało tie, kurié garbos wárduy Diéwo prideruncios nedáro 63, 15. acc. sg. ape gálu 14, 5; adunt... intektu sawo gałan 14, 20.

galiù, -lėjau, -lė́siu, -lė̃ti msc. 3. sg. nor kártays gal bút ir łyngwàys 75, 11; gál' 30, 2.

galỹbė, -ės, możność, moc, potęga. Idant per ii butu dûta milistá ir galibe kuniguy 83, 19; instr. sg. ne darbu żmogaûs, bet galiby Dwásios szwintos prasideio ir gime 26, 5. Neliekty, bet galybi żodziu Diéwo..... dûna pawirsta kunu 81, 16.

gałwà, -ōs, subst. f. głowa; gen. sg. kadú min Téwu, vnt gałwos ródzia 12, 11; vnt gałwôs 93, 9. instr. sg. kuriôs Bażniczos gálwu irá pats Jesu Christas 31, 20; Tie yrá nusideimay pradziú ir gálwu kitú sunkiú nusideimu 75, 9.

garbà, -ōs, subst. f. cześć, chwała (także garbė̃). Garbá tesi Diéwuy Téwuy 16, 6; gen. sg. vnt garbos 54, 2; 63, 16; del didêsnes czesties ir garbos Diewo 74, 4; del' io didésnes gárbos 49, 18; del gárbós 64, 6; vnt garbós 13, 20; dat. sg. Pirmóy tris prisakimai Diewo garbáy paskirty 61, 9; Diêwo gárbay paskirty 61, 13. acc. sg. priesz gárbu Diewo 8, 4; per gárbu sáwo 12, 11; 42, 5; 42, 12.

gárbinu, gárbinau, gárbisiu, gárbįti i -binti, czcić. imperat. 2 sg. Gárbink' Têwu tawo ir motina tawo 60,

12. opt. 3. sg. Adúnt miłétu ir gárbintu wiészpati 14, 12; 1. pl. Nor wieszpats Diéwas musu, idant mês iám tarnáutumbime ir ii gárbintumbime szirdziu ir żôdzieys 61, 17. idant.. gárbintumbime 74, 13; part. praet. Tési wárdas wieszpaties gárbintas 2, 5.

gáunu, gawau, gáusiu, gáuti, otrzymać, zyskać. inf. Kogi tú gero tykies per wilti gaut nuog Diewo? 35, 20.

gieidziù, gieidżiau, gieisiu, gieisti kõ; (K. geidziu), chcieć, pragnąć, żądać czego; łabáy didzey nuog io gieydziú, idánt gieriaús ir tikriaus ii pérgulditu 55, 5; 1. pl. idánt per iú igitumbime wissa gerá, ko gieydziame nûg wieszpates sáwo 51, 4; 3 pl. praet. ir gieyde aniś nuog mani, idant Lietúwiszkay butú pérgulditas 3, 12; inf. wissi dayktáy, kuriu nûg wiészpatés Diewo giéyst ir melst' túrime 39, 10.

giélbu, giélbėjau, giélbėsiu, giélbėti, pomagam, zbawiam. Bet giélbek mús nûg pikto 38, 8; giełbek 45, 2; opt. 3 sg. Adunt mús giełbetu ir iżganitu nûog wisso pikto 45, 4.

giemù (K. gemú. gimiau, gimsiu, gimti), urodzić się. 3. sg. iog ánas gêma ir eyt amżinay nûg Tewo 12, 13. 3. pl. kad mês pirmagintimi giemame wissi nusideimi 78, 18; gime iżgi ios 26, 6.

gimdau, -dżiau, -dýsiu, -dýti, rodzić. Idant wîras ir móte priimtu milistu ir dówanu Diéwo wienatybey giwent ir waykus vnt garbós Diéwo bey wel prawissimo krikszoniú gimdytu 84, 11.

gimdýtoja, -os, subst. fem. rodzicielka; Diéwo gimdítoia 52, 6.

gimdýtojai, -jũ, subst. m. pl. rodzice. gen. pl. nûg pirmuiu gimdytoiu musu 79, 2.

giminas, -o, subst. m. poród po gimimu 26, 9; loc. sg. gimimi 26, 8

giminė, -ės, subst. f. krewieństwo, ród (w znaczeniu naród, lud, n. p. Liétùwininkai yra mażà żmoniu giminė, Litwini są małym szczepem); ir Lietuway ir Zemáyciamus norédamas gierey padarit, abėietuy Catechismu pérgulde, ir todrin abeiós giminés żodżius pagulde 4, 4.

gimimas, o, subst. m. (do gemù), urodzenie; gime iżgi ios, palikdamas ios mergisty prasideimi sawo gimimi ir po gimimuy 26, 9.

giẽras, f. -à (i gẽras) dobry; nom. sg. f. ô gierá, ô mélyi, ô saldzi Panna Maria 52, 3. gen. sg. m. ku gero runda tasáy, kuris pastoia krikszczonim? 8, 7; vnt giero artymo 61, 10 (subst.: na dobro); giêro 90, 4. nom. pl. kurié túomet' bus

giwi: gál' wel isimanit geriey ir piktey 30, 3; gieriéy e piktiey 34, 16. f. żmónes. giéros vnt duszos ir vnt kúno 34, 5. gen. pl. m. dárbú gierú 33, 6. acc. pl. ápe gierus dárbus 74. 18; adv. gierei. Tey żynáu gierey 3, 15; 3, 17; ku tasáy tur daryt, kuris nóri gierey priimt szwinciausi Sakramentu? 82, 12; comp. idant Lietuwá tuo gieraus ir łabiáus sawo prigimtui Lietúwiszku Lieżuwi ir pazintú ir permanitú 4, 5; nuog io gieydziú, idant gieriaús ir tikriaus ii pérgulditu 5, 6.

giérėjûs, -rėjaus, résiûs, -rėtis, doznawać przyjemności. Adúnt miłétu ir gárbintu wiészpati Diéwu sawo vnt szyto swieto, e vnt anó regietu ii, ir gierêtus 14, 14.

giérỹbė -ės, subst. f. dobroć łaska. acc. sg. Adunt.... wissokiu gieryby apturêtumbime 81, 3; gen. pl. Môtina Diêwo, merga czistá, milistos Diéwo ir wiesu gierybiu pilná 47, 11. instr. pl. dûstisi milista Diéwo su gierybemis 79, 6.

giesmė́ -ės, pieśń. nei wel kłausit giesmiu giedyszku 69, 14.

ginkłas, -o, subst m. Adunt swéykindanimi iú ir gárbindami, ginkłu iós apturetumbime 50, 11.

girdėjimas, -o. subst. m. słuch: Girdeimas 91, 9.

gỹwas, f. -à, adv. żywy. acc. pl. m. ażu gîwus ir numirusius Diéwuy est affierawôtas 82, 8.

gywẽnimas, -o, subst. m. życie, żywot (K. mieszkanie: das Wohnen, die Wohnung), ale gywenù obok 1) mieszkać 2) mieszkać na wsi, 3) meistens kirchl.: leben, Leben haben, lebendig sein); gen. sg. pastóiame waykáys Diéwo ir téwaynieys amżino giwénimo (żywota wiecznego) 79, 8. Irá (sc. Misza, msza) minimas ir atminimas tykrasis giwenimo, kinteimo ir mirimo Wieszpatés musu Jésu Christo 82, 3; 92, 6. vnt szyto giwénimo músu 46, 13. dat sg. giwénimay saldybe 51, 13; loc. sg. Adunt szytami giwénimi sawo wissokiu gieryby apturêtúmbime 81, 1. gywenù, gywenau, -wę́siu, -wę́ti, (-wènti), żyć. mieszkać. inf. káypgi tur giwent wiras su móteriu 84, 15; praet. 3. sg. Ir żodis pastoio kunu ir giweno terpu musu. (A słowo ciałem się stało i mieszkało między nami). 94, 18.

grynas, -o, adi ubogi (?) Neszymas kryżaûs vnt kalno gryno 93, 11; nom. pl. Pagárbinty gryniey, iog îu yra dungaus karaliste 86, 19.

gražùs, f. -i, adi. piękny. E kad butú ne nusidels, kokios butú essus? Butu grażús kayp' kity Angélay Dunguy? 46, 1; nom. pl. E mes, iey nenusidesime, busimegu grážus. 46, 4. grażús 46, 5. adv. grażei (K. grażiai); grażey nudarit 5, 12.

guliù, gulėjau, gulėsiu, gulė́ti, leżeć 1. pl. fut. E iey gułesime nusidcimi, koki busime? 46, 7.

guldau, -dżiau, -dýsiu, -dýti, kłaść, położyć, guldaus, kładę się. Kiełdamiési ir gułdami 13, 13.

H.

Hostyjà, -os, hostyja. loc. sg. Atliêktigu duona Hostyioy ir winas kiêlichi 81, 13.

I.

idánt, Conj. (w żmudzkim adant i adunt), aby z opt. łabay didzey nuog io gieydziú, idant gieriaús ir tikriaus ii pérgulditu 5, 6; idant Lietuwa .. pazintu ir permanitu 4, 4; 3, 13; Idant per ii Diéwas, wieszpats musú, atłaystu múmus nusideimus músu 79, 18; 74, 10; 61, 16; 95, 1; 64, 9; 51; idánt per iù igitumbime wissa gerá, ko gieydziame nûg wieszpates sáwo 51, 3; 74, 7.

į-gyjù, gijau, gýsiu, gýti, pozyskać, osiągnąć coś (vb. simpl. zagoić się); 1 pl. opt. įgitumbime: idánt per iú įgitumbime wissa gerá, ko gieydziame nûg wieszpates sáwo.

ikszammet, dotąd, potąd (K. niema). Kałbeiome ikszammet ápe gierus darbus 74, 17.

imù, émiau, imsiu, imti, biorę. wiénas nûg vntaro ima stypryby 33, 3; imperat. 2. sg. Ne imk wárdo wieszpates Diewo táwo dowanay 63, 3.

įpůlu, půliau, půlsiu. půlti, wpaść. Idant .. Diéwas, wieszpats musú, atłaystu múmus nusideimus músu, kuriûsnu impůłame 79, 20; opt. 1. pl. Adúnt ne teyp pigay kokian nor nusideiman impułtûmbime 80, 19; iżgiełbeio mús ir atpirko nûg amżinos smierties ir paskundos, kurioń bůome impuoły per sawo kałtes 26, 21.

ingi (K. ing. = į + gi), praep. w: kurîs apsikriksztiis tiki ingi Diéwu ir pildziâ prisakimus io 7, 14; Zadeiâu tikiet ingi Diéwu 8, 1. Tykiú ingi Diéwu Téwu 55, 21.

įsikúnymas, — o, subst. m. wcielenie; E szwincziâusias isikunimas kayp isimáno zinkły krizaus? 12, 20; insikúnimo wieszpatiês músu Jesu Christo 12, 8.

ir, coni. i. iżgełbeio ir atpirko mus 10, 4; sákie ir mokite mus sawo szwinto mokimo ir liepe múmus kłausiti ir mokitisi to wisiemus 10, 14 itd. Irá tykras Diéwas, yr tykras żmogus 8, 18.

yrà, 3. sg. i 3. pl. vbi. substantivi, jest, są. Kurisgi tây irá szwintas mokimas? 10, 18; 11, 1; 12, 7; 42, 2 itd. Músu

népriêtelus, tay ira Swiętas, wêlnas, kúnas 42, 18; wisú darbú io, kúrie ira priesz gárbu Diewo 8, 4; Kas yrá szwinciausemi Sakrámenty Altôraus? 81, 4; teyp kayp dabar dunguy yrá 81, 9; Wel' prydetú yrá kiek' żódziu szwintós Elżbietós 48, 13; 48, 15; Kiek yrá nusideimu wiresniu? 74, 19; 64, 16.

iszmokau (K. nie ma), Schl.: mokau, mokyti „bei Nesselm. als ungewönlich = mokinu angefürt," uczę. 3. praet. sg. iszmóke mús ir parode múmus kielu Dungun 10, 7; iszmókiê 11, 4.

iszrinktas, -à, wybrany, dat. pl. Dûdamas sáwo gárbu wissiémus pagirtiémus ir iszrinktiemus 42, 14.

į-teikiû, -kiau, -teiksiu, -teikti (K. „Jemandem etwas zutheilen, zuwenden"), dogodzić komu: „Tikiu tam, iog tuó pérguldimu tuliemus inteyksiú, kad tykriáus, kaypami régia, neyg pirmas irá pérgulditas 4, 17.

į-tenkû, tekau, tèksiu, tèkti, osiągnąć, uzyskać: Kiek reyke dayktu krikszczoniuy, adúnt paźinis Diewu, intektu sawo gałan ir iżganiman 14, 19.

isiguldau, -dżiau, -dýsiu, -dýti, być wykładanym, objaśnianym. E tás wárdas Jesus káyp isigûldzias? 9, 18; Kodrin tey isiguldziâ? 10, 3.

isimanau, -niau, -nýsiu, -nýti, rozumieć się. E szwinczîâusias isikúnimas kayp isimâno zinkły kriżaus? 12, 20; 13, 1.

iżganitoias, -o, (K. iszganýtojis, -o, „der Seligmacher), zbawiciel. iżgełbetojas, -o, odkupiciel; Iżganitoiás abá izgiełbetoias 10, 1; 10, 2.

iżpażinimas, isipażinimas, -o, wyznanie: 95 1; 80, 4; 49. 13

isipażistu, -żinau, -żisiu, -żiti, -żinti, wyznawać 95, 17.

iżdetas, -a, pochowany, pogrzebany 16, 3.

issipildau, pildżiau, pildysiu. pildyti, wypełnić się. Adunt isipildytus wisu senù pranaszymáy 27, 14.

J.

jau, adv. już; kúris iau pirma to búo pérgulditas, 4, 13; 64, 19.

jautimas, -o, subst. m. zmysł. Kiek yrá iautymu żmogáus 91, 5.

jis, pron. on. gen. jõ; nuog iõ 3, 7; 5, 5; 62, 8; 63, 7; 66, 8; iõ 56, 19; io milista 3, 15; 7. 15; 91, 13; gen. sg. fem.. jos: prasideio ir gime iżgi ios 26, 7; iós 47, 17; 47, 18; 50, 8; 50, 11; ios 49, 18; dat. sg. jám: dekawosime iám szyrdziu 63, 5; idant més iám tarnáutumbime 61, 16; dat. sg. fem.

jei (por. K. Gr. §. 892.) kury dárome abrozi czésti iéy prideruncziu 49, 17; acc. sg. msc. jį: gieriaûs ir tikrîaus ii pérgulgulditu 5, 7; regietu ii 14, 14; apé ii 27, 15; per ii 79, 18; acc. sg. fem.

jų (w górnolit. ją. Por. K. Gr. §. 892. §. 918) Adunt swéykindanimi iú (scil. Mariu) ir gárbindami ginklu ios apturetumbime 50, 10; instr. sg. msc. ju (górnolit. jumi. K. Gr. §. 892; por. §. 918.) sotinta małôny Diéwo ir suwieninta su iuo. 80, 17; loc. sg. fem. joi (górnolit. jojė K. Gr. 892;) Dúodamas múmus sáwo małóny ir ióy mús aukłedámas 42, 9; 33, 7; gen. pl. ju: Turime iu kłausit 66, 1; iú 66, 2; dat. pl. jemus (górnolit. jiéms K. Gr. §. 892) tey wissa iemus darit 66, 2; acc. pl. sg. msc. jűs (K. Gr. §. 892): iuos garbint 66, 1; ażu iuos 80, 8; iżpażint iuos 80, 10; iúos 55, 9.

jóg, conj. że, ponieważ; îog ánas irá pradziû kitú persúnu Diewistes 12, 12; iog. 12, 14; 12, 17.

jéi, coni. jeżeli (pisze się także jéy. K. Gr. §. 1597. Jey wel kúrls iżgi Lietúwniku to pérguldimo nemégs, łabáy didzey nuog io gieydziú, idant .. 5 2; E iey kás negaletu pryimt Sacramentu 33, 15; 42, 15; 46, 3; 46, 7.

jemimas, -o subst. msc. wzięcie, przyjęcie; gen. sg. dungún iêmimo (wniebowzięcie) 50, 4. Vnt iemimo milistos Diéwo 79, 11.

Jézus, -aus, subst. m. Jezus. Jesus 9, 17; Jézus 42, 4; Jezusas 11, 1; Jesusas 11, 15; Jesu Christas 8, 17; gen. Jesu Christo 7, 2; 7, 9.

K.

kad, coni. jeżeli, gdy, że, aby, ponieważ, (K. Gr. §. 1575 nn. 1578 nn. 1600), Tikiu tam, iog tuo pérguldimu túliemus inteyksiú, kad tykriáus, kaypmi régis, neyg pirmas irá pérgulditas 4, 17; kad numire ażu mús vnt medzio krizaûs szwintó 10, 11; 10, 14; 26, 14. Tey pirmo to búome wergays, kad anas mús atpirko? 27, 2; Bylo, kad més tykime ingi Dwasin szwintu 31, 3; Bilo, kad Bazniczoy irá surinkimas tykrúin krykszczoniu 31, 12; kad' anas irá Téwu wisu músu, e mes esmé terpu sawi wissá bróley ir súnus 40, 9; 40, 19; Angełas Gabrielas, kad atáio Ponnósp' szwincziáusiósp', adúnt iu swéykintu 48, 10; 53, 15; 54, 19; Tam, kád wienokiey tyki ingi Diéwu 31, 17; kád' anas irá Téwu wisu músu 40, 9.

kadu, kiedy, gdy. Ku tas záda Diewuy, kadu pastoîa krikszczonim 7, 17; kadu szłowinsime wardu Diewo ir dekawosime iám szyrdziu ir nasráys sawo 63, 4; 64, 4; 64, 14; 94, 5; kadú min Téwu, vnt gałwos ródzia 12, 11; 35, 5; 42, 1;

k a d u g = kadu + gi, kiedyż-to. Kadug túrime żinklinties tûo zinkłu? 13, 9.

k a i p (ściągnięte z kaipo), jak 1) Coni. na oznaczenie czasu: jak, gdy 2) porównawcza 3) pytajna partykuła. j a k (porównawcze): Kayp músu pirmas tewas Adomas atanasze múmus paskudynimu per medziu roiaus, teyp' antaras téwas Jesu Christas atánasze mumus iżganimu per medziu kryżaus 20, 16; 40, 12; kayp ir seseri 84, 18; Búk wala tawá, kay dunguy teyp ir zemey 43, 6; gárbint sawo szwintús waykus, kajp ánis gárbino Diéwu ir Bażniczu szwintu 55, 12. j a k (pytajne): k a y p isigúldzia trecias artykułas 26, 10; kayp numire Diewisteygu ergu zmogistey? 27, 6; 27, 8; 78, 17; káyp túrime púlties Pannósp Mariósp 47, 15; kaypgi turime prisiringt 80, 3; 70, 8; káypgi tur giwent wiras su moteriu? 84, 16.

k a i r ė́, - ė́ s, subst. f. lewica; kaire rankà, lewa ręka; kairė́ kója. lewa noga. W naszym zabytku występuje w innem znaczeniu: Tóg sunus Diéwo tápis zmogum żywati szwincziâusiôs Ponnós Mariós, atpirko mús vnt kriziaûs, adunt mús pérkieltu n ûg k â y r e s vnt tieses (z b ł ę d u d o p r a w d y) 13, 5. Oprócz k a i r e występuje w Kat. także przymiotnik k a i r a s, lewy: nuog krutú vnt kayro ir tiesaûs pêçiô 11, 20.

k a k t à, - õ s, subst. f. czoło. Tur rúnku tiesiûiu det, pirma vnt káktos, vel nuog káktos vnt krutú 11, 19;

k á ł n a s, - o, subst. m. góra. Neszymas kryzaûs vnt kałno gryno 93, 10.

kałbù, -bė́jau, -bė́siu, -bė́ti, mówić. 2. sg. praes. kuriás małdaś kałbi szwintiemuś 53, 19; 3 sg. kałba, kad' irá Bażniczoy szwintoy 33, 10; ku kálba trêcias atykúłas 33, 8; 30, 19. inf. kaypgi iszpildyssime ászmu prisákimu, kuris ne liépia kałbet priesz ártymu sáwo neteysiey 70, 10; kałbét 90, 3; imperat. 2 sg. Ne kałbek' priesz ártymu 2 sg. kálb tuiey artikúłu pirmu sudeimo Apaształu 19, 10; sawo neteysiey 60, 17; kałbêkig iós paswêykinimu 47, 18; kalbekig tuos artykúłus 30, 10; 60, 4; 1 pl. Kałbeiome iaú ape pirmui dayktu réykiamu żmóguy, tey ir ape tykieimu kałbékimeg 35, 17; part. praes. (-ąs, Kat. -us). Negu sakiey mán pirmá, Têwe musu kałbedamas, su Diewu k a ł b ú s? 54, 17. kałbedamas túiey tu pasweykinimu, su kuó tuómet biłay? 49, 6; 54, 6, 54, 8; E sekmoy dalóy, kó meldziame kalbedami? 45, 1. praet. 2 pl. kalbeiome iaú 35, 15; 52, 9; 74, 17. fut. 1 pl. ape wissus gierey kałbêsime 70, 21; nopkałbésime 70, 18.

kałtė́, ė́s, subst. f. wina; acc. pl. per sawo kałtes 26, 12; kałtés 35, 4; Ir atłay múmus kałtés músu 36, 21; adúnt kałtes atłáystu 50, 15; atłáyst kałtés 50, 19.

káłtas, -o, adv. winny. gen. sg. Ir pûłuos nûpełnump ne kałto kintêimo Wieszpates músu Jesú Chrysto 95, 18; dat. pl. kayp' ir mes atłáydziame kaltiémus sáwiémus 37, 1; acc. pl mélskies ázu mús kałtús 48, 6; 49, 4.

káltinu, -tinau, -tįsiu, -tįti i **-tinti**, obwiniać kogoś. w Kat. sądzić: idant mani Wieszpáts Diéwas ne káltytu pagaley sunkibes nusideiimo máno, bet pagaley dydybés susimilîmo sawo 96, 2.

kancià (K. kanczià, -iõs), cierpienie bolesne, ból; dat. pl. paskirią ii ámżinômus paskundós kanciômus 76, 4.

kanonikas, o, subst. m. kanonik; nuog io milistos kúngo Mikałóiaus Dáukszos, kanoniko Bażniczios Zemáyciu 3, 9.

karaliáuju, -liawau, liáusiu, -liáuti 3 sg. káyp ánas ciá karáłaúia 42, 6; karaláuia 42, 10. opt. 3 sg. adúnt karałáutu.. ánas 42, 3.

karãlius, -iaus, król. káyp tikras karalus 9, 16; gen. pl. vnt wissú karálu 9. 14.

karaliẽnė, -és, subst f. królowa; karaliêne Dungáus 47, 12; karaliene 41, 12; karaliéne 52, 10.

karalỹstė, -és, subst. f. królestwo. Atayk káraliste tawo 36, 16; karaliste 37, 14; 87, 15; karáliste 42, 2; acc. sg. adúnt táu... dungáus karalisty duotu 50, 17; 50, 12; gen. sg. karalistes 76, 3. karálistes 92, 4. acc. kierunku: tadú éyt Dungaús karalisten 35, 6.

kartas, o, subst. m. raz. instr. pl. del tó praminty (sc. nusideimay) irá wiresneys, nor kártays gal bût ir łyngwáys 75, 13.

karũnà, -ũ̃nos, subst. f. korona. gen. sg. Vżsłegimas erszkiecin karunos vnt gałwôs 93, 8.

karunowójimas (k. karũnawójimas) -o, subst. m. ukoronowanie. Karunowóimas tosgi Pannos Marios 94, 1.

kas, pron. interr. kto? co? Kas tú póteru padare? 38, 12. kas state tuos Sakramentús 78, 2. kás padáre tú paswêykinimu? 48, 9. Kas tay est krikszczonis 4, 11; 8, 16; Kas isimáno per tu żodi Christusas? 9, 9; Kasgi ażusiwera tami sudêimi Apaształu 17, 8. pron indef., aliquis. Eytigu kas kistú Praustôn aba czyszczun? 34, 19. pron. rel, E kas nekłáuso Bażniczos ku nugis? 32, 14. gen. sg. kodrin anas wadina si Diewu? 20, 5; 20, 18, 22, 13; Kogi 43, 4; 35, 19 kop 52, 14, 10, 3; 11, 12; 12, 4, 27, 11; 74, 1. Del kó wel wadinasi Diewu wisagálunciu? 21, 12; Nug ko prámintas ir kas tay est

krikszczonis 7, 10. dat. sg. w znaczeniu czemu? dlaczego? (K. kám). Kam tári iż milistos Jesu Christo? 7, 1. Kam teyp daznay? 13, 17. Kám wadinasi wienu? 31, 16. Kámgi Diêwu wadiname Têwu? 40, 1; 49, 19, 50, 8. — acc. ku: Kú tey kálba pirmas artykúłas 30, 19; ku 31, 9; 35, 3; 46, 16; 47, 4; 52, 18; 63, 14; 82, 11; kugi 75, 16:

katechismas, -o, subst m. katechizm. kathechismas 1, 1; Catechismas 6, 1; gen. sg. kathehismo 3, 2; Cathechismo 4, 10. acc. sg. Cathechismu 4, 12.

kiék, adv. interr. ile? indef. kilka. Kiek reyke dayktu krikszczczoniuy? 14, 17; 74, 19; 90, 10; 90, 21; 85, 10; 87, 16; 37, 7; indef. Wel' prydetu yra kiek' żódziu szwintos Elżbietós 48, 13.

kiékwiénas, każdy. loc. sg. Jog kiekwienami Sakrámenti dûstisi milista Diéwo 78, 9.

kielas (K. kẽlias), -o, droga, gen. sg. weda mús iżgi kielo roiaus 8, 5; acc. sg. kielu wieszu praskint 5, 11; parode múmus kielu Dungun 10, 9; 10, 14; 76, 19.

kielimas (K. kéllimas), -o, subst. m. podniesienie, powstanie (do słowa keliù, kéliau, kélsiu. kélti). Kielimas iż numirusiu (zmartwychwstanie) Wieszpates músu 93, 14. Od kieliú (K. keliú) jest part. n. pl. kiełdamiési 13, 12.

kielichas, -o, kielich. loc. sg. Atlıêktigu duona Hostyiby ir winas kiêlichi 81. 14.

kieturi, f. -ios. num. cztéry, (k. keturi); kietwirtas (K. ketwirtas), czwarty; kieturi 90, 13, 92, 1; nom. sg. fem. kietwirta 74, 10; ketwirta 37, 18. acc sg. Iżguldikig ketwirtu artykułu (tikúłu) 33, 19.

kinciù, kinciau, (K. kenczìù. -cżiau, kęsiu, kęsti). cierpieć, 3 pl. Pagárbynty, kuriéy waykimu kincia del tiesybes 87, 14. 3 sg. praet. kinte po Pontiu Piłotu 26, 11. inf. kisty 27, 10.

kintéjimas, -o, subst. m. cierpienie, męka; adúnt dażnay vszmintumbime vnt kinteimo ir sunkios smerties wieszpatês músu Jesu Christo 14, 2; 33, 12: 78, 9: 82, 3; kintêimo 95, 18.

kitas fem. -à, pron. inny. Kat. kits. Ko kits żmôgus tyktay kúnigas ne gal daryt 84, 2. gen. sg. ney wel kurio kito sutwerimo 7, 5; 77, 4. Kitó 70, 16; instr. sg Tás, kuriú mús iszmókie Bażnicza Diewo, kitumet wel' vnt' garbos iú biłau 54, 2. gen. pl Póteraus, Sweykós Marios ir kitú małdú 36, 12; 75, 9. dat. pl. Melzdamas swinciáusiey Mariey meldyesgu wel kitiemus szwintiemus 53, 7. acc pl. fem. Apc kitas małdas 53, 3. instr. pl. kitáys wardáys 50, 5.

klausau, -siau, -sýsiu, -sýti, słuchać, być posłusznym; inf. liepe múmus kłausiti ir mokitisi to wisiemus 10, 16; todryn rêykie kłausit Miszios nûszirdziey ir mieley 82, 9.

kłónis, -io (K. „eine niedrige Stelle im Acker. Mielcke"), padół. Tawisp' dûsauiame wáywodami ir werkdami szytami ászaru kłóni 51, 18.

kõks, f. **kokià**, Pron. interr. jaki? pron. rel. który. E tey, kokiá vnt ałtorâus? 49, 12; gen. sg. fem. vnt kokiós wałundos 76, 18; **kokiósgi** małdós mókia mús szwinta Bażnicza? 36, 9; **kokios**, jaki? E kad butú (scil. welnas) ne nusideis kokios butú eesus? 45, 19. gen. sg. irá káyp summa **kokio** músu tikéimo 13, 8; ne turedamas vnt szirdes ne **kokio** nusideimo sunkaus 82, 18. Kokio kito giêro dáykto 70, 16; acc. sg. m. Zynaygu tu koki primiotu 64, 8. acc. sg. fem. Adúnt ne teyp pigay kokian nor nusideiman impułtâmbime 80, 18; nom. plur. masc. koki. E iey gułesime nusideimi, **koki** busime 46, 8.

kraujas, -o, subst. m. krew; kúnas ir kráuias Jesv Chrysto 77, 15; instr. sg. sawo szwinciâûsiû krâuiu 10, 7, dûna pawirsta kunu, e winas **krauiú** Wieszpátes musu 81, 19.

kreîwas, f. -à, adi. krzywy. siêkimas tur' but tyesus ne **kreywas** 64, 2.

krikszczionis, -iẽs, subst. m. chrześcijanin. Pamisákay, essigu tu krikszczónis? krikszczonis 7, 11; gen. sg. Ape wárdu ir żinkłu **krikszczonies** 6, 6; 11, 9. dat. sg. wienam kvriamgi **krikszczonivy** reykiamas 1, 5; Ape gálu ir dayktus reykiâmus krikszczoniuy 14, 6; 14, 17; krikszczoniuy 6, 3; krykszczóniuy 35, 13. instr. sg. esz pastóiu **krikszczonim** 7, 7; 7, 17; 8, 7; 78, 16; ne krikszczonim 8, 11. nom. pl. wissî **krikszczonis** 33, 4. gen. pl. surinkimas tykrûiu **krykszczoniu** 31, 12; 84, 11;

krikształas, -o, subst. m. chrzest. krikształas 77, 13; gen. sg. kám dêra Sakramentas **krikszto** szwinto 78, 14; 79, 5; 79, 15; 80, 1; dat. sg. prieg krikształie 7, 19.

krikształyju, -**sztyjau**, -**sztysiu**, -**sztyti**, chrzcić. **krikształytas**, part. praet. pass., ochrzczony. kad buwây **krykształytas** 7, 20; ap-si -**krikształyti**, ochrzcić się; ptc. apsikrikształis 7, 14.

Krìstas, -o, subst. m. Chrystus. Sákaymi wel, kas tay irá Jesu **Christas**? 8, 17, 32, 1; Chrystas 25, 10; gen. sg. Jesu Christo 28, 5; Kas isimáno per tu żodi **Christusas** 9, 9; 78, 4. Jesu Christu 23, 5; 25, 12.

Krìstusas, -o, Chrystus (K. Kristus, -aus). gen. sg. Christuso 52, 8.

kr̃ýżius, -żiaus, subst. m. krzyż. gen. sg. Zinklas szwinto krizaûs 11, 11; kriżáus 12, 21; krizaûs 10, 12; 13; 6; kriżiaûs 13, 4; kryzous 25, 4; kryżiaus 24, 12; kryżaus 27, 21; kryżaûs 93, 10; 93, 12.

kúnas, -o, subst. m. ciało. Kúnas 42, 19; 77, 15; gen. sg. kúno 30, 17; 46, 10; kuno 83, 14; kûno 43, 15; acc. sg. kunu 74. 11; instr. sg. dûna pawirsta kunu 81, 18; 94, 18. loc. sg. kuni 33, 1.

kùnigas, -o, subst. m. ksiądz. kunigas 81, 18, kúnigas 84, 2. kùngas 9, 14; gen. sg. kúngo 3, 8; 84, 15; kungo 80, 11; 82; 19; dat. sg. kunigui 83, 19. gen. pl. vnt wisú kungu 9, 15.

kunigỹstė, -ės, subst. f. kapłaństwo. Sakrámentas kunigistes 83, 16.

kur, gdzie. Kur ira Diewas? 40, 14; kúr 43, 1.

kûras, -o, subst. m. chór, dewíni kûrai Angelu 22, 11, gen. pl. wisú kûru 29, 3.

kuris, -io, który. Téwe músu, kuris essi dangûsu 36, 14' kúris 4, 13; 5, 3; kurîs 7, 14; 39, 14; fem. kury irá dzydziausioy piktibe músu? 45, 8. gen. sg. kurio kito sutwerimo 7, 5; kuriô 11, 1; kurió 36, 1. gen. sg. fem. kurios 24, 15; kuriôs 31, 19. dat. wienam kuriamgi 6, 3; acc. atpirko nûg paskundos, kurion búome impuoły 26, 21. instr. sg. żinklas kriżaûs, kurîuo més żinklinames 13, 7. loc. sg. E pagárbinimo sáwo, kurióy dalóy 41, 20; nom. pl. m. żodzey kuriê 3, 5; kurie 19, 4; 24, 9; kurié 33, 4; żodzey anié, kuriuos biło 4, 9. fem. Kuriós irá piktybes kúno 46, 10. gen. pl. wissi dayktéy, kurin melst' túrime 39, 9.

L, Ł.

Ledesma, -os, nom. pl. Autor katechizmu. gen. sg. Nuog Jokvbo Ledesmos 1, 8; tú Ledésmos Cathechismu 4, 10.

liėpiù, liėpiau, liėpsiu, liėpti, rozkazać; 3 praet. liepe múmus 10, 15.

Liėtuwà, -ōs, subst. f. Litwa. Tey żynáu gierey, iog io milista ir Lietuway ir Zemáyciamus nóredamas gierey padarit 3, 16. Lietuwá 4, 4.

liėtùwiszkas, -à adv. litewski; lietùwiszkai, adv. po litewsku; acc. sg. Lietúwiszku Lieżuwi 4. 6; gen. sg. ne túrime Catechismo Lietuwiszko 4, 10; idant Lietúwiszkay butú pérgulditas 3, 13.

Liėtùwnikas, -o, Litwin. Jey wel kúris iżgi Lietúwniku to pérguldimo nemegs 5, 3.

liežùwis, -io, subst. m. język; acc. sg. Wienók idant Lietuwá tuo gieraus.... sawo prigimtui Lietuwiszku Liežuwi ir pazintú ir permanitu 4, 6.

ligà, -õs, subst. f. choroba nom. pl. kuriós irá piktybes kúno? Wárgas, ligos, słogos, sopuley i t. d. 46, 11.

linksmas, -à, radośny, wesoły. gen. sg: linksmo giwènimo 28, 13.

łabai, adv. bardzo. łabáy didzey nuog io gieydziú 5, 4; comparat. łabiaus. Wiénok idant Lietuwá tuo gieraus ir łabiáus sawo prigimtui Lietúwiszku Liežuwi ir pazintu ir permanitu 4, 7. łabiausas... loc. sg. wisókiôy reikibeyie łabiaûsey 13, 13; łabiáusiey 47, 8.

łaimỹbė, -ės, gen. sg. łaska. Pawirsta waykú łaymibes 8, 8.

łaimistė, -ės, szczęście (K. nie podaje).. Ir to bus didziausioy łaymiste musu 14, 15.

łáukiu, łáukiau, łáuksiu, łáukti, czekać. 3. sg. praet. łaukie io szwynto ataimo 28, 9.

M.

małdà, -õs, subst. f. modlitwa. gen. pl. del.. pasikielimo szirdes małdump żmoniu 74, 6; instr. pl. su didemis małdomis 82, 16. acc. pl. Ape kitas małdas 53, 3; maldas 55, 22.

małónė, -ės, subst f. łaska; małône 87, 20; acc. sg. dúodamas múmus sáwo małóny 42, 8; instr. sg. Adunt duszá músu bútu atgieywinta ir sotinta małôny Diéwo 80, 16.

máno, gen. sg. pron. pers. 1. Atáio ausiump' máno 3, 4; 95, 9; 95, 11; 96, 3; mano 7, 4; gen. sg. manós 7, 4; instr. pl. mánays 7, 3; acc. sg.' idant mani wiészpats Diéwas ne kaltyntu pagáley sunkibes nusideiimo máno 96, 1. gen. sg. ir gieyde aniś nuog mani 1, 13.

Maryjà -õs, Maryja. Swêyka Maria 48, 1; 52, 4; 54, 4; Maria 48, 5; Máriá 49, 3; Mária 49, 10; gen. sg. Mariós 13, 3; Marios 26, 2; Mariós 26, 4; Mários 47, 2; 95, 21; Mariôs 51, 1. Mariosp 47, 8; Mariósp 47, 16; dat. sg. Mariéy 50, 7; 95, 6; acc. sg. tu szwinciausiu Mariu 50, 14. Mariu 51, 1; instr. sg. Su Pannu Mariu 49, 9.

mękstu (dawniejsza forma mègmi), mégau, méksiu, mękti, mieć w czem upodobanie. Jey wel kúris iżgi Lietúwniku to pérguldimo neméģs 5, 4.

meldimas, -o, subst. m. modlitwa, ape meldynu (ma być: meldymu) szwintùiu 53, 4.

meldziù, -dżiau, -łsiu, -łsti, c. gen. prosić, modlić się. 1 sg. vbi refl. meldziuos 53, 8. 1 sg. melżdziu ios 51. 2 sg. Sweykindamas tu szwinciûsiu Márių, togu sáuieyp' meldi 50, 15. refl. Melzdamas swinciáusiey Mariey meldyesgu weł kitiemus szwintiemus? 53. 6. 3 sg. Kogi żmogus meldzia trecioy dalôy 43, 5. 1. pl. E kitú dayktú reykiamu kúr meldziame 43, 1; 44, 20; 44, 9; méldziame 44, 20. fut. 1 pl. melsime nûg io wissokiu réykału sáwo 63, 6; inf. túrime melsť 46, 16; imp. ażu mani Diéwa melsk 5, 15; mélskis ażu mús kałtús 49, 4; mélskies áżu mús kałtús 48, 6. part. praes. melzdamas 53, 5.

mergà, -ōs, subst. f. dziewica. Kas táy do Pônna Mariá? Mótina Diêwo, merga czistá 47, 10.

mergýstė, -es subst. f. dziewictwo. acc. sg. súnus Diewo... gime iżgi ios palikdamas ios mergisty 26, 7.

mēs, pron. pers. 1 pl. my. turimêgu mes kitu Pasweyki nimu Pánnos Mariôs? 51, 9; mes prameineme 5, 7. més żinklinames 13, 6; idant més iám tarnáutumbime 61, 16.

mētas, -o, subst. m. rok, dawniej pl. mētai, -u; także wogóle o pewnym przeciągu czasu: iau irá didis métas 5 10; loc. pl. Metûsu vżgimimo Wieszpatés 1, 16.

mēdis, -dżio, subst. m. drzewo; gen. sg. Kad numire ażu mús vnt medzio krizaûs szwinto 10, 13; acc. sg. per medziu roiaus 27, 18; per medziu kryżaus, 27, 21.

mesteiei, adi. miernie walgit ir giert mesteiey 69, 11.

Mikałójus, -aus, subst. m. nom. pr. Mikołaj. gen. sg. nuog io milistos kúngo Mikałójaus Dáukszos 3, 8.

mýlista, -os, subst. f. miłość, łaska. Tey żynáu gięrey, iog io milista ir Lietuway ir Zemáyciamus norédamas gierey padarit, abéietuy Catechismu pérgulde 3, 16. dûstisi milista Diéwo su gierybemis 79, 5. gen. sg. nuog io milistos kúngo Mikałóiaus Dáukszos 3, 8; Mótina Diêwo, merga czistá, milistos Diéwo ir wissú gierybiu pilná, karaliêne Dungáus ir żęmes 47, 11; Swêyka Maria, milistos pilná 48, 1; 48, 17; kam tári iż milistos Jesu Christo 7, 1; 6, 14, 79, 11; acc. sg. adûnt karałaûtu ir wiészpatautu ánas terpu mûsu cionéy per milistu e tynéy per gárbu sáwo ámżinu, 42, 4; 42, 7.

minėimas, -o, subst. m. pamiątka. Irá mineimas ir atminimas tykrasis giwenimo, kinteimo ir mirimo wieszpatés musu 82, 2.

minû (K. menu, miniau, mįsiu, mįti i minti), vb. trans. wspominać. 3 sg. kadú min Téwu, vnt gałwós ródzia, îog anas irá pradziû kitû persúnu Diewistes 12, 11.

mi, pron. pers. 1 dat. sg. mnie. Sâkay mi, kodrin żmogus nûg Diewo sutwértas ir atpirktas? 14, 8.

mỹliu, myłėjau, myłėsiu. myłėti, kochać, miłować; 3. zg. praes. minime io małóni neyzsakitu, kuriũy ánas mus mili 40, 5. opt. 3 sg. Adúnt miłėtu ir gárbintu wiészpati Diéwo sawo 14, 12; ptc. ne miledamas Wiészpates Diéwo máno 95, 10, inf. Wiras túr miłėt 60, 19. miłėtys (kochać się) turime miłėtys kayp bróley 40, 12.

miėłas, -o, adi. miły. Sweykindamas Pannu Mariu meldziu iós, idant sáwo miėłup' sunúp' butu músu ażutarytoia 51, 2. adv. mielei, chętnie todryn rėykie kłausit Miszios nũszirdziey ir mieley 82, 10.

mirìmas -o, subst. m. śmierć. gen. sg. iżgi nũpelnu kinteimo ir mirimo wiészpates músu Jesu Christo 33, 13; nú ir wałundóy mirimo músu 48, 7; 82, 4; acc. sg. križiaus mirimu sáu aprynko 27, 13.

mirsztu, miriau, mirsiu, mirti, umrzeć. inf. kayp Diewas niekad negałe kisty ney wel mirt, 27, 10.

miszià, -iõs, subst. f. msza (K. 1) die offizielle Predigt 2) der kirchliche Gottesdienst 3) miszios -iu Plur. die Messe in der katholischen Kirche). Kas tay yrá Misza? 82, 1. gen. sg. todryn rėykie kłausit Miszios 82, 9, dał. sg. prieg Miszey szwintey 81, 20.

mokimas, -o (K. mokinimas), nauka. Kurisgi tây irá szwintas mokimas? 19, 18. gen. sg. mokite mus sawo szwinto mokimo 10, 15. acc. sg. ape mókimu 6, 9.

mokitįnis, -io subst. m. uczeń. Mokitynis 6, 13; mókitinis 7, 13; mokitinis 14, 11.

mokįtojas, -io, subst. m. nauczyciel; mokitoias 6, 10; 14. 7.

mókiu uczę (K. nie podaje) 3 sg. per Bażniczũ sawo szwintu mókia 11, 6. inf. mokitisi.. mokitisi to wisiemus 10, 18.

mokite.. Kad sákie ir mokite mus sawo szwinto mokimo 10, 14.

móté, -ers, subst. f. żona, małżonka. Idant wîras ir móte priimtu milistu ir dówanu Diéwó 84, 7; gen. sg. ne liepia geist móteres ártymo sawo 71, 6; mõeres, zam. mõteres 71, 8 (Por. negieysk' mõteros ártymo tawo 60, 19) instr. sg. káypgi tur giwent wiras su móteriu 84, 16; acc. sg. Wiras túr milet ir czesty turêt mótery sawo 84, 18. Obok mòtė jest forma poboczna moterà -õs; gen. sg. Ne gieysk mõteros ártymo tawo 60, 19. gen. pl. terpu móteru 48, 3.

moterỹstė, -ės subst. f. małżeństwo; mõteriste 78, 1. gen. sg. moteristes 84, 4.

mótyna -os, subst. f. matka; Szwintá Mariá, mótina Diéwo 48, 5; 47, 10; motyna 51. 13; mótyna 49, 3; 55, 1;

gen. sg. ney manós mótinos 7, 4; mótynos 95, 21; dat. sg. szwinciáusey Pánney Mariéy, mótinay Diéwo 95, 6.

N.

namai, -u, subst. m. pl., mieszkanie, dom; iż namú iszeydami 13, 13; instr. pl. Daráu iemus czesty tódrin, kad' búo namays Dwásios szwintós 53, 16.

nasrai u, subst. m. pl. według K. paszcza („nur bei Thieren, besonders bei Raubthieren; im Unwillen auch von Menschen), w naszym zabytku = usta: szłowinsime wardu Diewo ir dekawosime iám szyrdziu ir nasráys sawo 63, 6.

naujas, f. -à, adv. nowy, iż naujo adv. znowu: tú Ledesmos Cathechismu iż nauio pérguldziau 4, 12.

ne, nie, adv. nie: ne darbu żmogaús, bet galiby Dwásios szwintos 26, 4; adúnt tos sunkibes ir wargay ne priwestu músu 46, 19; tyesas ne kreywas 64, 2; 9, 10, 13, 16. Ne imk wárdo wieszpates Diewo táwo dowanay 63, 2; 13, 14, ne teysiey 63, 19 ob. netéysiey 63, 13; ne tykray 63, 13; 63, 19. ne daug 50, 1; ne túłomus 50, 6; ne teyp 80, 18; ne żynáu 4, 14; ne manáys nûpiłnáys, ney... ... bet 7, 3; ne túrime 4, 9; ne wieno żodzey 3, 5; ne wieszpatáuia 42, 15, ne nusidet 80, 9; ne regiamus 74, 9; ne kalto 95, 18; ne miledamas 95, 10; ne turési 60, 7, ne imsi 60, 9; ne priierauk 60, 15; ne wók 60, 16; ne kalbek' 60, 17; ne gieysk' 60, 19; ne gieisk 60, 21; ne imdami 70, 1; ne daridami 70, 2; Tewe músu, ne Tewe mános? 40, 8; ne wesk' 37, 3. nedáro 63, 17; nedrysa 37, 3; negałeio 27, 10; negałetu 33. 15; nebilosime 70, 12; negierey 64, 20; neispażyntas 82. 19; neyszreyksime 70, 13; neyzsakitu 40, 4; neyszteseio 35, 3; nekantrybesp' 46, 20; neliekty 81, 16; nemażú 54, 20; nenusidesime 46, 3, népriêtelus 42, 18; néprietelus 79, 12; nereg unciu 74, 11; neregiuncey 74, 12; netéysiey 63, 13; neskiria 76 13; neteysiey 70, 11; 60, 18.

negu = **nè** gu, nie, że; także nègi, w pytaniach, jak łać. nonne: Negu sakiey mán pirmá Têwe musu kalbedamas su Diewu kałbús 54, 5; **nie**: nie kitu bet kryżiaus mirimo sáu aprynko 27, 13; niekad 27, 9; 54, 9; niekadu 64, 13.

nei, adv. nie- **nei—nei**, ani—ani; ne manays nûpiłnáys ney mano téwo, ney manós mótinos, ney wel kurio kito sutwerimo darbays 7, 5; negałeio kisty ney wel mirt 27, 10; ney wel priwertyma 70, 5; 76, 13.

nei, néi (K. w gram. podaje nêi, w słowniku néi), adv. wyraża porównanie, jak (stopień równy), w naszym katechizmie niż. Tikiw tam, iog tuo pérguldimu túliemus inteyksiú, kad tykriáus kaypmi regis neyg pirmas irá pérgulditas 5, 2.

ne- kantrýbė, -ės, subst .f. niecierpliwość. Turime melst' adúnt tos sunkbies ir wargay ne priwestu mûsu nekantrybesp' ir słogosp Duszos, tey ira Nusideimop 46, 20.

neszymas, -o, subst. masc. niesienie. Neszymas kryžâus vnt kałno gryno 93, 10.

nożumuszk 60, 14 = n' ażumuszk, imperat. 2 sg. od. ażumuszů, musziau, můsziu, muszti, zabijać.

nóras -o, subst. m. wola, acc. sg. réykie turét tykru nóru 33, 17; drûtu noru turét 80, 9; norus, -i, adj. dobrowolny. (K. ma: „begierig"). Ażumuszimás nôrus żmogáus 90, 16.

nóriu, norėjau, norėsiu. norėti c. gen., chcieć, pragnąć 3 sg. praes. ku tasáy tur daryt, kuris nóri gierey priimt szwincłausi Sakraméntu? 82, 12; kaypgi turi biłót, kadu kám nóri ko prytaryt? 64, 15. nór: Nor wieszpats Diéwas musu, idánt més iám tarnáutumbime 61, 15; 35, 1; part. norėdamas 3, 17; nor, adv. chociaż. nor' wadîname âbrozus ios, wiénos Paswéykinimo, kitûs atłunkimo, treciûs dungún iêmimo ir kitáys wardáys: wiênok tie wissi abrozny ne túłomus, beć wiénay tyktay Mariéy pridera 50, 2.... nor kártays gal bůt ir łyngwáys 75, 10; -nór (K. -norįs, nór's) w połączeniu z poprzedzającem pron. lub adv. nadaje znaczenie nogólniające = -kolwiek, -bądź: Adúnt ne teyp pigay kokian nor nusideiman impułtûmbime 80, 19.

nokryżiawóju, -wójau, -wósiu, -wóti (K. nukryżiawóju), ukrzyżować: buo nokriziawotas ir numire 26, 13.

nů, adv. teraz dziś. melskies ážu mús kaltús, nú ir wałundóy mirimo můsu 48, 7; 49, 4. Dûnu můsú wissú dienú dûk múmus nu 36, 20.

nu-darau, zrobić, załatwić. grażey nudarit 5, 12.

nusidedu, -dėjau, -dėsiu, dėti, vrb. refl. zgrzeszyć. 3 pl. Kurie nusidėst priesz tu prisákimu 63, 9. inf. drûtu noru turét dáugesn ne núsidêt 80, 9; 1 sg. praet. nusideiau priesz Wiészpaty 95, 8; nusidéiau 95, 13; ptc. praes nusideis 95, 3.

nu-gaiszinu, -szinau, -szįsiu, -szįti albo szinti zniszczyć; part. praet. kúris iau pirma to łús pergulditas ir ne żynáu kayp nugayszyntas 4, 15.

numarinů, -rinau, -rįsiu, -rįti i -rinti, uśmiercać, zabijać. Kad anas sunkiey numarina ir ażumusza duszu 76, 7.

numirsztu, -miriau, -mirsiu, -mirti, umrzeć. 3 sg. praet. numire ażu mús 10, 11; 26, 13; 26, 18; 27, 6; inf. Numirt be gayłėimo nusideimu sawo 90, 8. part. praet. gen. pl. iż numirusiu kelimu 30, 17; acc. pl. ażu gîwus ir numirusius 82, 7.

nusidėjimas, -o, subst. m. grzech; Tas tadu nusideimas 79, 3; 75, 14; 75, 20; Nusidėimas Sadámos 90, 17; gen. sg. nůg welno, nusideimo ir smertiês 10, 5; 27, 4; 82, 18; nusideiimo 96, 3. adůnt tos sunkibes ir wargay ne priwestu můsu nekantrybesp' ir słogosp Duszos, tey ira Nusideimoƥ 46, 21; loc. sg. Kad mês pirmagintimi giemame wissi nusideimi 79, 1; gen. pl. Kaypgi turime prisiringt isipażynimop nusideimu sáwo 80, 4; 74, 19, 90, 10. acc. pl. Ape Nusideimus wiresnius 74, 15; 79. 20; 80, 7. loc. pl, Ażuretét nusideimůsu 90, 7.

nusiturėjimas, -o, subst m. wstrzemięźliwość. Kiek yrá wáysiu Dwásios szwintos? 87, 16. Nusitureimas 88, 9.

nůg (z nů-gi), praep. c. gen, od, z. (w północnéj Litwie = nu K. Gr. 1453 nn.). Nuog D. Jocvbo Ledesmos 1, 8; 3, 7; 3, 13; 5, 5; 11, 19; 11, 20; nůg Tewo 12, 15; nůg wieno peciô 12, 16; 12, 17; 14, 9; 33, 2; 63, 7; 76, 1; 76, 2; 79, 14.

nůpełnas, -o, zasługa (K. pełnas, pełnymas), gen. pl. iżgi nůpełnu 33, 12; nůpełnump 95, 17; instr. pl. ne mánays nůpełnâys esż pastóiou krikszczonim 7, 3; nůopełnáys 7, 8.

nůplatůs, -i, rozszerzony, rozpowszechni ny; nuplâtns irá po wissám swietuy 32, 11.

nu-si-menů, miniau, mįsiu, mįti i -minti, wątpić. Nusimint ape Diéwo susimiłeimu 90, 2.

nusitarėjimas, -o, subst. m. wstrzemięźliwość 88, 9.

nusiżeminimas, -o, subst. m. (K. podaje tylko: żėminimas), pokora. Tůr priimt su dydziu nusiżeminimu 82, 15.

nu-stóju, -stójau. stósiu, stóti, ustać. idant... zodzey anié, kuriuos biło.. nustotú 4, 11.

nůszirdziei (K. nůszirdżiai), adv. z serca, serdecznie. rêykie kłausit Miszios nůszirdziey 82, 10.

P.

pabaigà, -ôs, subst. f. zakończenie, koniec; dat. sg. prieg pradziéy ir pábâigay wisokiû darbú můsu 12, 11.

padarýti ob. darau.

padejejemas, -o, subst. m. pomocnik. dat. pl. ażuteritojemus ir padeieiêmus sáwo 53, 9.

padeimas, -o, subs. m. 6, 5; 14, 4; ob. dedů; pádést E Sakrámentas Gayłeimo ku pádést 79, 17. 19, 17 ob. dest 12, 4 ob dedů.

padingibė, -ės, prawda (?) Del paródimo dwieiû dydziû padingibiû můsu tykieimo 12, 6.

patis, f. -i, obecnie pats, sam. dat. sg. páciám Diéwúy pridera átláyst kaltés ir dût dungaus karalisty 50, 18. acc. sg. m. kuriô mús Jezusas Christusas, wieszpáts músu, pirma per sawi pati, darbáys ir žodzeys iszmókiê 11, 3; gen. sg. ne miłedamas Wiészpates Diéwo máno iż wissos szirdes e ártymo kayp sawis patiés 95, 13.

padrútinu, -tinau, -tįsiu, -tįti, -tinti (K. driútinu), umocować, utwierdzić; Pirma senámi zókami, paskuy to wieszpats músu Jesú Christas nauiami padrutyno 61, 5.

padrútinimas, -o, umocnienie, utwierdzenie, bierzmowanie. Kurié tey septini Sakramêntay? 1. Krikszłas, 2. Padrutynimas i t. d. 77, 13. Vnt kó duotas Sakrámentas Padrutynimo? 79, 10.

pagalei, praep. c. gen. według, podług, łać. secundum; K. podaje pagał, praep. c. acc. idant mani Wieszpats Diéwas ne kaltyntu pagaley sunkibes nusidéiimo máno, bet pagaléy dydybés susimilîmo sawo 96, 2, 4.

pagárbinu, -gárbinau, -gárbįsiu, -gárbįti i -binti, chwalić, czcić, wielbić, błogosławić; nom. pl. part. praet. pass. Pagárbinty gryniey, iog iu yra dungaus karaliste 86, 19; 86, 21; pagarbinty 87, 1; págárbinty 87, 3; pagárhynty 87, 6.

pagárbinimas, -o, subst. m. uwielbianie, błogosławieństwo. Kiek yr pagárbinimu 86, 16.

pagirdau, -dżiau, -dysiu, -dyti, napoić. Troksztunty pagirdyt 88, 17.

pa-giriù, -gýriau, -girsiu, -girti, chwalić, wielbić, błogosławić; part. praet. pass. pagìrtas; pagîrtas wâysius żywáto táwo Jézus Christus 38, 3; pagirta tù terpú móteru 48, 2; pagirtas 48, 20; pagirtá 48. 29.

pa-guldau, -dżiau, -dyti, położyć. 3 sg. praet. abeiós giminés żodzius pagulde 4, 4.

pagundimas, -o, subst. m. pokuszenie. Ir ne wesk' músu pagúndiman 37, 3.

pakãjus, -jaus, subst. m pokój. nom. sg. Pakáius 88, 1; acc. sg. Pagárbinty pakáiu dárunciey 87, 10.

pakłùpdymas, -o, subst. m. pomsta. Kiek wel yrá nusideimu száukiamu pakłupdymo (WD.: kêrszto), Diewop 90 11.

paliekù, -likau, -liksiu, -likti, zostawiam; part. gime iżgi ioś palikdamas ios mergisty 26, 7.

palyginimas, -o, subst. m. podobieństwo (praepos. palyg, według) żmogus, kuris irá sutwertas vnt weydo ir paliginimo Diéwo 18, 13; acc. sg. paliginimu 18, 9.

palinksminu, -minau, -mįsiu, -mįti i -minti, rozweselić, pocieszyć. Pagarbinty, kurié wêrkia, iog ánis bus palinkliminty 87, 2.

pamisákai, 2. sg. imperat. od pasakau, (z wtrąconém mi—mnie) powiedz mi. Pamisákay, turimêgu mes kitu Pasweykinimu Pánnos Mariôs 51, 9.

pamókimas, -o, subst. m. (K. nie podaje), nauka. Kathechismas aba pamokimas 1, 3; pamôkimas 6. 2.

pampu, gen. pl. pycha, wyniosłość: atsiżadeiâu welno ir wisú pampu io (WD.: didżewimų).

panna, ponna, z pol. panna, zam. lit. mergà. Kur irá Pánna Maria? 49, 10; gen. sg. adúnt atmintúmbime vnt Pannós szwinciáusios 49, 16; pannos 49, 20, pánnos 51, 7; 51, 10; ataio Ponnósp' szwincziáusiósp' 48, 11; instr. sg. panna: su Pannu Mariu 49, 9.

papenù, -ėjau, -ėsiu, -ėti, nakarmić. Ałkanu papenêt 88, 16.

paraszau, -sziau, -szýsiu, -szýti, napisać: Paraszitas nuog D. Jokvbo Ledesmos 1, 7.

paródau, -ródżiau, -ródysiu, -ródyti, pokazać 3. sg. praet. parode múmus kielu Dungún 10, 8; 20, 13.

paródimas, -o, subst. m., pokazanie: del paródimo dwieiû dydziû padingibiû 12, 5.

pasikielimas, -o, subst. m. podniesienie, powstanie. K. pasikeliu, wysoko się wznoszę, zmartwychwstaję. del sukrutcilmo ir pasikielimo szirdes 74, 5.

paskirtas, -à, (od pa skiriù, skýriau, sklrsiu, sklrti), wybrany, przeznaczony, odnoszący się do czego. Biłokig tuós artikułus, kurie paskirty irá vntaráy persunáy 23, 9.

paskunda, -os, subst. f. (K. nie ma), zguba, zatracenie. Christas.. numire ir teyp iżgiełbeio mús ir atpirko nûg amżinos smierties ir paskundos 26, 20.

paskudlnimas, -o, subst. m. zagłada. (K. skandinimas, -o, utopienie) káyp músu pirmas tewás Adomas ataneszo múmus paskudynimu per medziu roiaus, teyp' antaras téwas Jesu Christas atánasze múmus iżganimu per medziu kryżaus 27, 17.

paskuciáusias, f. -sia (K. paskucziáusias), ostatni; nom. pl. paskuciaúsiey 19, 5.

paskui, adv. potem, następnie. J. Chr. wieszpáts músu pirma per sawi, darbáys ir żodzeys iszmókiê: paskuy to per Apasztálus 11, 4; paskuy 61, 4.

pãsnikas, -o, post. Saugok pásnikus Gawenios sausu dienu 73, 9.

pastójų, (kůmi) -stójau, -stósiu, -stóti, stać się czemś. esz pastójau krikszczonim 7, 6; 3 praes. Ku tas żáda Diewuy, kadu pastoîa krikszczonim 7, 17; postoia 8, 7; 1 pl. praet. pastóiame waykáys Diéwo 79, 7.

pasótinu, -sótinau, -tįsiu, -tįti, -tinti, nasycić. Págárbinty, kurié alksta ir trókszta, iog ánis bus pasotynty 87, 7.

pastatau, -cziau, -týsiu, týti, postawić. Tey wáyzdas abá Abrózas tós, kuri irá Dunguy pastatytas 49, 14.

paswéikinimas, -o, subst. m. pozdrowienie; Paswéykinimo 50, 3; acc. sg. ape pasweykinimu 47, 1; 51, 6; 51, 10; paszweykinimu 50, 9; paswêykinimu instr. sg. Swêikint' iu túrime iós paswêykinimu 47, 17. p. paswêykinimu 47, 18.

paszwintimas, -o, subst. m. (szwéntinu, święcić), poświęcenie. dat. sg. po kungo paszwintymuy 81, 12; paszwyntymuy 81, 15.

patepů, -tepiau, -tėpsiu, -tėpti, mazać, pomazać. Kas isimáno per tu żodi Christusas? Isimáno pateptas 9, 10; páteptas 9, 11; 9, 12.

pawaizdas, -o, subst. podobieństwo, postać 81, 9.

pawarkstů, -wargau, warksiu, -warkti, zubożeć: ptc. praet. gen. pl. Słoginimas pawárgusiu (WD.: Pristêgimas grinčiu) 9, 18.

pawirstů, -wirsti, stać się czemś. Pawirsta waykú łaymibes 8, 8; pawirsta sunum prakiêykimo 8, 13; 81, 18.

pa-żeidżiů, żeidziau, żeisiu, żeisti, zranić, obrazić. beweykiesniáus noredami, numirt neyg ii pażeyst kokiami nor daykty 20, 3.

pažįstu, -żinau, -žįsiu, -žįti, -žinti, znać, poznać; idant Lietuwá tuo gieraus ir łabiáus sawo prigimtui Lietúwiszku Lieżuwi ir pazintu ir permanitu 4, 7; part. praet. Kiek reyke dayktu krikszczoniuy, adúnt pażinis Diewu intektu sawo gałan ir iżganiman 14, 18. pażistu 15, 5; 2. sg. pażisti 15, 3.

per, praep. c. acc. przez; per sawo kałtes 26, 21; per iú 51, 3; 64, 6; 79, 18. pażistu 15, 5; 2 sg. pażisti 15, 3.

pergalėjimas, -o, subst. m. zwyciężenie. gen. sg. vnt pergaleimo wissu pagundimu musú 44, 17.

perłaidziu (por. str. 24, gdzie do słów guldziu pildżiu należy dodać to słowo), zsyłać, spuszcza na kogo; sunkibes, kuriás múmus Diéwas pérłaydzia vnt szyto giwénimo músu 46, 13; perłaydzia 46, 15.

pérmanau, -maniau, -manýsiu, -manýti, rozumieć, zrozumieć, pojąć. 1 pl. opt. idánt, dabodamiês vnt Ceremoniu regiému, permanitumbime dáyktus ne regiamus 74, 8.

p e r-s i-ż i n a u s, (žinau, zinójau, žinósiu, žinóti wiedzieć), właśc. poznaję się, liczę się, czynię obrachunek: persižinaus sú sáwo sužyni 55, 18 (WD.: daráu skâicziu, arba rokawôiûs su sáwo siéła); 2 sg. Kayp'gi persižinay tu sáwo sužini? 56, 1.

p e t ỹ s, gen. pẽ c z i o, subst. m. ramię. Tur rúnku tiesiûiu det: pirma vnt káktos, vel nuog káktos vnt krutú, e nuog krutú vnt kayro ir tiesaûs pêciô 12, 1.

p i ẽ t u s, -u, subs. m. południe instr. Pietumis 94, 8.

p i k t a s, f. -à adv. zły. gen. sg. nûg pikto 13, 19; 34, 15; nom. pl. m. piktiey 34, 16; fem. piktos 34, 6.

p i k t ỹ b ė, -ės, subst. f. złość, dolegliwość. Kuriós ira p i k t y b e s kúno? 46, 10.

p i ł n a s, -à, adi. pełny. Swêyka Maria milistos p i ł n à 48, 1; 48, 17; wissu gierybiu piłná 47, 12; p i l n ỹ b ė, -ės, subst. f. pełność, obfitość; instr. sg. páteptas pilnibi 9, 12.

P i ł õ t a s, -o. Piłat; gen. sg. nûg súdziós Piłoto 26, 16; instr. sg. kinte po Pontiu Piłotu 26, 12.

p i r m a s, -à, pierwszy. Padeimas pirmas 6, 5; forma złożona: nom. pl. P i r m ó y tris prisákimay 61, 8. ob. P i r m i e y tris prisákimay 61, 12; gen. pl. nûg pirmuiu gimdytoiu 79. 2. p i r m à, adv. najprzód. Pirma senámi zókani 61, 3; 74, 3; Pirmá 56, 17.

p õ, praep. c. gen. po; cum dat. po; c. acc. przez; c. instr. p o d, po Pontiu Piłotu 26, 11; po kúngo akim 82, 19.

p o n n a, -os, subst. f. z polsk. panna; gen. sg. Angełas Gabriełas, kad' atáio Ponnosp' szwinciáusiósp 46, 11; po szwinto krikszto priiemimtŷ 70, 21.

p õ t e r u s, -aus., pacierz. nom. sg. 39, 2. acc. sg. Biłokig Poteru 36, 13; gen. sg. Pótéraus 36, 11. loc. sg. tami poteruy 39, 8.

p r a d z i à, -õs, subst. f. początek. dat. sg. prieg pradziéy 13, 10.

p r a k i e i k i m a s, -o, subst. m. przekleństwo (K. ma keikimas) gen. sg. Pawirsta sunum prakiêykimo 8, 13.

p r a n a s z i m a s, -o, subst. m. proroctwo. Adunt isipildytus wisu senú pranaszymáy apé ii p r a n e s z t y 27, 15.

p r a s i r a s c i u a t ł a i d i m a s, odpuszczenie grzechów; gen. pl. Prasirasciú atłaydimu 30, 6; 33, 9; 33, 11.

p r a s i d ẽ m i, d ẽ j a u, d ẽ s i u, d ẽ t i, począć się. 3 sg. praet. kuris prasidéio iżgi Dwásios szwintos 5, 20; 26. 6.

p r a s i d ẽ j i m a s, -o, subst. f. poczęcie; palikdamas ios mergisty prasideimi sawo, gimini ir po gimimuy 26, 9.

p r a ż a s t a s, -à, przyrzeczony, zwiastowany; Kuri yrá dalá nuog Angeło prażastá? 48, 17.

priderù, -réjau, -résiu, -réti (kàm), służyć do czego, być użytecznym, przysługiwać. wiẽnok tie wissi ábrozay ne túłomus, bet wiénay tyktay Mariéy pridera 50, 7; Jog táy páciám Diéwúy pridera átłáyst kałtés 50, 19. gen. sg. part. praes. f. kurié garbos wárdny Diéwo prideruncios nedáro 50, 19. acc. sg. fem. kury dárome abrozi czésti iéy prideruncių 49, 17.

pridetas, -à, dodany gen. pl. Wel' prydetu yrá kiek' żóddžiu szwintós Elżbietós 49, 17. gen. sg. iéy kas daugesnio bus pridéto 64, 19.

priérauju, -rawau, -ráusiu, -rauti, cudzołożyć. imperat. Ne prierauk 60, 15.

prìgimtas, -o, adi. wrodzony. (K. Wtb. I. s. v. angeboren: „weniger richtig als prigimęs, aber gewöhnlich); idant Lietuwá tuo gieraus ir labiáus sawo prigimtui Lietúwiszku Liežuwi ir pazintú ir permanitu 4, 6.

prì-imu, prì-émiau, pri-imsiu, pri-imti, przyjąć. inf. E iey kás negałetu pryimt Sacramentu? 33, 15; priimt 82, 12; 82, 15; ptc. gen. sg. tykieimo nůg músu priimto vnt krikszto 75, 15. instr. sg. Pawirsta waykú priimtůiů Diéwo 8, 9.

priész, praep. c. acc. przeciw, priesz tu prisákimu 63, 9; priesz Diewu 63, 11; priesz néprietelus 79, 12; 95, 8; priész 90, 3.

priészninkas, -o, subst. m. przeciwnik, wróg, nieprzyjaciel. Kiek yra Prieszniku żmogáus 90, 22.

priételis, -io, subst. m. przyjaciel. dat. pl. Meldziuos kayp' priételamus Diéwo 53, 8.

prigriżiù, griżiau, grisziu, griszti (K. gręziù, grężiau, gręsziu, gręszti) zwracać. imperat. anás tawo susimilstuncias akis músump' prygryszk 51, 20.

prikałù, kaliau, kálsiu, kálti, przybić, przykuć; inf. dawe sawi médziop krziaus prykált 26, 17.

primietas, -o, subst. m. sposób; acc. sg. Zynayga tu koki primietu, idant kas niekad ne teysiey ne siekta 64, 8.

prisákimas -o, subst. msc. przykazanie nom. sg. tás prisákimas Diẽwo 61, 7. gen. sg. pagaley iszminties ir prisákimo Diéwo 58, 8; 58, 10; acc. sg. pirmu prisakimu 62, 2; loc. sg. Kurie isiżingia tami prisakimi 62, 12; nom. pl. Pirmóy tris prisákimay 61, 8; Prisákimay 61, 13; gen. pl. Dészimty Diéwo Prisákimu 60, 5.

pritariù, -riau, -tarsiu (albo tarýsiu), tarti (tarýti), przekonać. Kaypgi turi biłót, kadu kám nóri ko prytaryt? 64, 15.

priwedù, wedżiau, -wèsiu, -wèsti, przywieść. Turime melst', adúnt tos sunkibes ir wargay ne priwestu músu nekantrybesp' ir słogosp Duszos 46, 19.

pûlu, pûliaú, pùlsiu, pùlti, paść; pulties polegać na czem. pûłuos nûpełnump 96, 17 Tur pulties szwintúmpiump' 47, 6; púlties 47, 15.

R.

ragawimas, -o, smak 91, 8.

raiszau, -sziau, -szýsiu, -szýti, oskarżać, obwiniać; nopkałbésime, ne rayszysime, ne meluosime, bet weykleniaus ape wissus gierey kałbêsime 70, 20.

regéjimas, -o, wzrok 91, 10.

regiù, regéjau, regésiu, regéti, widzieć 3 pl. tynoy szwientiéy régi wisadú wéydu Diéwo, ir ty irá musu tewikszcza 40, 19; kaypmi régis (jak mi się widzi, zdaje) 5, 1. fut. 3 pl. Pagárbynty czystós szirdes, iog ánis Diéwu regiés 87, 12. part. regis 5, 1; acc. sg. idant turédami sawimp Duszu neregiunciu e kunu régiunti, Abeietu ir neregiunciey ir regiuncey Diewu gárbintnmbime 74, 11; 74, 13. opt. 3 sg. Adúnt miłétu ir gárbintu wiészpati Diewu sawo vnt szyto swieto, e vnt anó regietu ii 14, 14.

regiamas, regiemas, (K. rẽgimas, widzialny). idánt dabodamiês vnt Ceremoniu regiému pérmanitumbime dáyktus ne regiamus 74, 9.

reikałas, o, subst. m. potrzeba; melsime nûg io wissokiu réykału sáwo 63, 7; su reykału dydziu 64, 4.

reikia, reikéjo, reikés, reikéti c. gen. Vb. impers. potrzeba. Sákaymi, ko kito rêykia daryt? Réykia żynót ápe septinis Sakramentús 77, 5; 77, 7. Ko wel reykia, adúnt ingitúmbime tey, ko wilames 36, 5; reykia Małdos 36, 7; réykie turét tykru nóru 33, 17: reykie, adunt szwintay iu priimtumbime 78, 11; todryn rêykie kłausit Miszios, 82, 9.

reikiamas, f. -à, potrzebny. Wienam kvriamgi krikszczonivy reykiamas 1, 6; réykiamas 6, 3; acc. sg. ape vntaru dayktu reykiamu krykszczóniuy, tey ira ape Wilti 35, 12; ape pirmui dayktu réykiamu żmóguy 35, 16. gen pl. E kitú dayktú réykiamu kúr meldziame? 42, 20. acc. pl. Ape gálu ir dayktus reykiâmus krikszczoniuy 14, 5.

reikýbé, -és subst. f. potrzeba. loc. sg. wisókiôy reykibeyie 13, 12.

relikwija, -os, subst fem. relikwia. E ápe reliquiás szwintúiu ku iszmanáy 53, 14.

rinkù (K. renkù) rinkau, rinksiu, rinkti, zbierać inf. kuris pratedést iszmonion rinkties 57, 19.

rytomet, adi. rano. E ritomet kełdamasi ku daray? 56, 13.

ródau, ródżiau, ródysiu, ródyti, pokazać. Kadů min Téwu, vnt gałwos ródzia, ſog ánas irá pradziû kitú persúnu Diewistes 12, 12; opt. 3 pl. idánt anis Diéwuy téwuy rodytu tu małdu můsu 54, 13; bey wél tynéy ródziás didesne ió galibe 41, 1.

rõjus, -aus, subst. m. raj; gen. sg, weda mus iżgi kielo rojaus 8, 5; per medziu rojaus 27, 18.

romùs, f. -i ntr. rõmu, adv. spokojny, cichy. Pagárbinty rômus 87, 21.

romỹbė, -ės, spokój. Rómibę 88, 8.

rundù, -radau, -rasiu, znajduję. (K. randù, radau, ràsiu, ràsti (Ku gero runda tasây, kuris postoia krikszczonim? 8, 6.

runkà, -os, subst. f. ręka. (K. rankà, -os). acc. sg. Tur rúnku tiesiûiu det pirma vnt káktos 11, 18.

rūstỹbė, -ės, nieuprzejmość. Rustybe 75, 6; instr. sg. Jóg wel nusidéiau Auksztyby, Troksztawimu, Biauryby, Rustyby, Ażuwideimu 95, 15.

S.

Sadama, -os, subst. f. Sodoma, Nusidéimas Sadámos 90, 17.

sakau, -kiau, -kỹsiu, -kỹti, powiedzieć. 3 sg. praes. tey, ku ánas sako iszpildyt 80, 12; imperat. Sákaymi wel, kiek yrá nusideimu wiresniu? 74, 18; 77, 4; sâkay mi. kodrin żmogus nůg Diewo sutwértas ir atpirktas? 14, 8; 2 sg. praet. Negu sakiey mán 54, 5; 3 praet. sg. kad sákie ir mokite mus 10, 14; Rfl. sakaus, mówię o sobie, przyznaję się (z partic.) kuriê neyszmánu sákos Cathechismo pérguldito 3, 6.

sakramentas, -o, subst. m; sakrament. Vnt kó duotas Sakrámentas Padrutynimo 79, 9; 79, 16; 83, 16; Sákramentas 80, 13; Sakramentas 78, 13; 83, 8; Sakramêntas 83, 1. acc. sg. ku tasáy tur daryt, kuris nóri gierey priimt szwinciausi Sakramentu? 82, 13; Sakrámentu 83, 20; instr. sg. tey irá Sakramentú szwenciausiuoy 43, 16; loc. sg. Kas yrá szwinciausemi Sakrámenty Altôraus 81, 5. Jog kiekwienami Sakrámenti dûstisi milista Diéwo 78, 10. nom. pl. kurié tey septini Sakramêntay? 77, 11. gen. pl. iżgi Sacramentu szwintuiu 33, 14; acc. pl. Ape septinis Sacramentûs 77, 1. 31, 19. Sakra-

mentus 77, 7; 78, 2; Sácramentú 33, 6; E iey kás negałetu priimt Sacramentú? 33, 16.

saldýbė, -ės, subst. f. słodycz. Swéyká karaliene, motyna susimilimo, giwénimay saldybe 51, 14.

sârgas, -o, subst. m. stróż. Meldziuos... Angełay sargúy sáwám 53, 11.

saugóju (i sáugoiu) saugóiau, saugósiu, saugóti uważać na co, strzec, saugotu 13, 18; saugok 73, 9; saugoties 69, 11.

saugojimas, -o, subst. m. strzeżenie, czuwanie nad kimś opieka, straż. acc. sg. Gárbinu Diéwu ażu saúgoimu manis 56, 16.

sauieip Sweykindamas tu szwinciáusiu Mariu sáuieyp' (do niéj) meldi, adúnt táu kałtes atláystu 50, 13.

sawi, -sawis, -sawo (K. sawę, sawęs, sāwo), formy pron. refl. sawis = gen. sg. pron. pers. refl. siebie, sawi = acc. sg. się, sawo = gen. sg. pron. poss. refl. sawi: dawe sawi médziop krziaus prykált 26, 16. sáwi: vždeis vnt' sáwi žinkłu szwinto kryżaus 55, 17. sawimp, jest to forma loc. sg. pron. pers. refl. z postponowaną prepozycyją -pi: idant turédami sawimp Duszu neregiunciu e kuuu régiunti, Abeietu ir neregiuntiey ir regiuncey Diewu gárbintumbime 74, 10. sáwimp: E ku tur sáwimp tas pasweykinimus? 52, 18. sawo: palikdamas ios mergisty prasideimi sawo gimimi ir po gimimuy 26, 8; kurion búome impuoły per sawo kałtes 26, 21; 55, 12; 55, 18; 63, 6; 52, 17; 60, 17; sáwo: gieydziame núg wieszpates sáwo 51, 5; 51, 2; 63, 8; 35, 2; 70, 10; 31, 7.

sẽnas, -à, adv. stary. loc. sg. senámi zókani 61, 3. 31, 14.

siękiu, siękiau, sięksiu, siękti ob. sękiu wyciągnąć do czegoś rękę, sięgać — przysięgać. 3 pl. kurié siękia netévsiey 63, 13; 63, 18. inf. ne siekt niekadu 64, 13. opt. 3 sg. Zynaygu tu koki primiétu, idaut kás niekad ueteysiey ne siektu? 64, 10.

siękimas, -o, subst. m. przysięga; siękimas tur' but' tyesus, ne krėywas 64, 1; siekimas ést 64, 7.

skaitau, skaicziau, skaitýsiu, skaitýti, liczyć, wyliczyć, wymienić. imp. Skaytyk tuos waysiús 87, 19.

skaitas, -o, subst. m. liczba loc. sg. didziami skayciny Angełu 29, 13.

skaitýtojis, -o, subst. m. czytelnik; dat. sg. Pergulditojas skáytitoiuy to Kathechismo sweykátu, 3, 1.

skaudùs, -i, gwałtowny. instr. pl. skaudumis 67, 9.

skiriù, skyriau, skirsiu, skirti, dzielę; skiriûs dzielę się. Ingi kiek dalů skirias tas Póterus? 37, 8.

słogà, -ōs, subst. f. plaga. gen sg. adúnt tos sunkibes ir wargay ne priwestu músu ne kantrybesp ir słogosp Duszos 46, 20; n. pl. słogos 46, 11.

słoginimas, -o, subst. m. ciemiężenie. Słoginimas pawárgusiu 90, 18.

smiertis (K. smērtis, -iés) subst. m. śmierć. atpirko nůg amżinos smierties 26, 20.

sopulỹs, -io, subst. m. ból, nom. pl. sopulei 46, 11.

sótinu, sótinau,-tįsiu, -tįti i -tinti nasycać. sotintas -à, nasycony 80, 16.

sotinimas, o, subst. m. nasycenie, pożywienie. instr. sg. Adúnt apweyzdetú mús dûnu ir sótinimu kûno 43, 15,

stiprỹbė, -ės, subst. f. siła, moc. gen. sg. Vnt iemimo milistos Diéwo ir styprybês priesz néprietelus músu 79, 12.

stonas, -o, subst. m. stan. pagaley iu stono 67, 4.

su, praep. c. instr., z, strsław. съ. su kuó tuómet biłay? 49, 7; su Pannu Mariu 49, 9: 64, 4; 82, 15. su táwim 48, 2; 48, 18; sů sawo sużyni 55, 15.

subiłau, pomodlić się, zmówić modlitwę. Vntara subiłau. Tewe músu, swéyka Maria, Tykiú ingi Diéwu 55, 19.

sudas, -o, subst. m. sąd. acc. sg. prieme súda neteysu 26, 15.

sudejimas, -o, subst. m. skład. sudeimas Apaształu 18, 20.

sůdżià, gen. sudżios subst. m. f. sędzia; gen. sg. Jesu Christas prieme súdu neteysu nůg súdzių Pilôto 26, 16.

sukruteimas, -o subst. m. zwrócenie. (K. krutėjimas, -o „das Sichregen"). gen. sg. Vntára del sukrutéimo ir pasikielimo szirdes małdumỹ żmoniu 74, 6.

summa -os, subst. f. summa, treść 13, 7.

sunkùs, f. -i, adv. ciężki; gen. sg. ne turedamas vnt szirdes ne kokio nusideimo sunkaus 82, 18; sunkios 14. 2.

suneris, (K. sąnaris, -io) subst. m. członek. N. pl. kuni sunerey turi terpu sawi bendrysty 31, 1. Pinkiolika svnorv giwenimo wieszpatés músu 92, 6; súnariú 17, 10.

sunkỹbė, -ės, subst. f. ciężar. n. pl. kitos sunkibes, kuriás múmus Diéwas pérłaydzia vnt szyto giwénimo músu 46, 12; 46, 18. acc. pl. sunkibes 46, 14.

sůnůs, -naus, subst. m., syn. sůnus Diewo 26, 3. dat. sg. Garbá tési Diéwuy Téwuy, Súnuy io, ir Dwasey szwintey 96, 7; acc. sg. Tykiû ingi Jesu Christu, sunu ió 23, 13; idant sáwo miélup' sunúp' butu músu ażutarytoia 51, 2.

susigłaudziù, -dziau, głausiu, głausti, 3 fut. ir wel' susigłaús su dúszomis sawômis págarbintomis 53, 18.

susimilìmas, -o, subst. m. miłosierdzie. gen. sg. Swéyką Karaliene, motyna susimilimo 51, 13; acc. sg. anis ingis susimilimu 87, 7; Nusimint ape Diéwo susimiłeimu 90, 1.

susimiłstù, -milau, -mìlsiu, -mìłti, (K. -mìlstù wohl nur in der Zstz. mit pa- u. su-), zlitować się. ptc. miłosierny. Pagárbynty susimiłstunciey, iog anis ingis susimilimu 87, 6. E teyp ażutaritoia músu anás tawo susimilstuncias akis músump' prygryszk 51, 20.

sùtweriu, -twériau, -twérsiu, -twérti, stworzyć.

sutwerimas -o, subst. m. stworzenie. gen sg. 7, 5.

sutwertas, -à, adv. stworzony 14, 9.

swietas, -o, subst. m. świat; swietas 42, 18; gen. sg. swieto 44, 13.

sweikas, -à adv. zdrowy, pozdrowiony 5, 13.

sweikatà, -os, zdrowie 3, 3.

sużinė, -és, subst. f. = sążinė, sumienie: acc. instr. sg. sú sawo sużyni 55, 19.

szaukiù, szaukiau, szauksiu, szaukti, krzyczeć, wołać. 1 pl. Tawisp' szâukiame 51, 15. gen. pl. ptc. Kiek wel yrá nusideimu száukiamu pakłupdymo Diewop' 90, 11.

szeimýna, -os, subst. f. czeladź; dat. sg. szeyminey 65, 11.

szirdis, -iẽs, subst. f. serce; gen. sg. vnt szirdes 80, 6; 82, 17; czystós szirdẽs 87, 8; iż wissos szirdes 95, 12; del. pasikielimo szirdes 74, 6. instr. sg. szyrdziu ir nasráys 63, 5; szirdziu ir żôdzieys 61, 17.

szìtas, fem. -à, pron. ten (szis i tas). gen. sg. vnt szyto giwénimo músu 46, 13. vnt szyto swieto 14, 13. loc. sg. szytami ászaru kłóni 51, 18.

szłówinu -winau, -wįsiu, -wįtii -winti, sławić, wysławiać, uwielbiać. 1. pl. fut. Kadu szłowinsime wardu Diewo 63, 4. 2 pl. opt. adúnt gárbintumbimę ir szłowintumbime Diéwu 55, 3. imperat 2 pl. Szłowinkite waykáy wiészpati, szłowinkite wárdu io 2, 2; 2, 3.

szwinczìù (K. szwenczìù, -czicu, szwęsiu, szwęsti), święcić. szwencziausiuoy 43, 16. imperat. 3 sg. Szwiskis wardas táwo 36, 15. 37, 12; 41, 13; 3 sg. Meldiesgu tu szwintiemus tosu dienosu, kuriosu Bażnicza szwintá iu szwinczia szwinty 54, 17; ptc. n. pl. adúnt vszmintúmbime szwizdami tú gárbu 55, 5.

szwintė, -ės, święto. acc. sg. in szwincia szwinty 54, 18 (K. szwentė, -ės) subst. f. święto. acc. pl. Bażnicza szwincia iů szwintes det' nemażů dayktu 54, 20; szwintės 55, 9.

szwintas (K. szwentas) f. -à, adv. święty; kurisgi tây irá szwintas mokimas? 10, 20. f. Dwasia szwinta 32, 8. gen. sg. m. ape zinkly szwinto križaûs 11, 7; 55, 18. po szwinto krikszto prlemimůy 80, 1. f. Dwásios szwintos 26, 1. 26, 6; 87, 17: szwintós Elżbietós 48, 13; dat. sg. f. prieg Miszey szwintey 81, 21; Dwásey szwintey 96, 8. acc. sg. f. per Bażniczů sawo szwintu 11, 6; 55, 14. Dwasiu szwintu 12, 16; instr. sg. fem. Kodrin wadinasi (bażnicza) szwintu? 32, 3. loc. sg. f. Bażniczoy szwintoy 33, 10; gen. pl. wissu szwintuiu 96, 1; Tur' pulties szwintůmpiump 74, 6, dat. pl. wissiémus szwintiémus 95, 8. acc. pl. Vnt gálo nori Bażnicza, mótyna músu, garbint sawo szwintús waykus 55, 12; loc. pl. adůnt gárbintumbime ir szłowintumbime Diéwu szwintûsu ió 55, 4. superl. nom. sg. E szwinczіâusias isikunimas kayp isimáno zinkły križáus? 12, 19; gen. sg. f. Treyces szwinciâusios 12, 7. szwinciâusiôs Ponnós Mariós 13, 2; szwinciausios Marios 26, 4; 95, 20. szwinciáusios 51, 7; 49, 16. Ponnósp' szwinczіáusiósp' 48, 11; dat. sg. f. szwinciáusey Pánney Mariéy 95, 6. acc. sg. Ku tasáy tur daryt, kuris nóri gierey priimt szwinciausi Sakraméntu? 82, 13. acc. sg. fem. Sweykindamas tu szwinciáusiu Máriu 50, 13. loc. sg. m. Kas yrá szwinciausemi Sakrámenty Ałtôraus? 81, 5.

T.

tadů, adv. tedy. Tas tadu nusideimas ir kiti wissi atłaydziasi múmus vnt' krikszto 79, 3.

tai, taĭ, teĭ, adv. tak, to: Músu nępriêtelus, tay irá Swiétas, Wêlnas, Kúnas 42, 18; Kas tay yrá Misza? 82, 1; Kas táy do Pónna Mariá? 47, 9; kurisgi tây irá szwintas mokimas 10, 18; Tey żynáu gierey 3, 15; Tey pirmo to bůome wergays, kad anas mús atpirko 27, 1; Izguldik tey 12, 10; 12, 7; 61, 12; 61, 15; 64, 5; 64: 16; 64, 18; 64, 19; 46, 21; 19, 12; 49, 13.

taĭp, teĭp, adv. tak: ir teyp żinkłas krizaûs, kurîuo més żinklinames, irá káyp summa kokio músu tikéimo 13, 6; kodrin teyp dest? 12, 4; kam teyp daznay? 13, 16; 26, 3; 26, 14; 26, 18; 27, 18; 26, 3; 40, 5; 40, 11; 80, 18; 81, 8; 42, 1; 46, 5; 64, 16; 64, 17; 49, 19; 33, 3; 79, 6; 51, 18; Teyp' grażůs bůsime, kayp' Angełáy Dungůy 46, 5; Teyp' kad wiészpats músu Jesu Christas 26, 14.

teipag, jakoteż. Ape wardu ir żinkłu krikszczonies, ir ápe wárdu Christuso, teypag ir ape mókimu io 6. 8.

tākas, -o, subst. m. ścieżka; dat. sg. prieg tam tákuy 5, 10; acc. sg. Mes pramineme kayp primánu kitiemus táku, iau irá didis métas, prieg tam tákuy 5, 9.

tampù, tapiau, tàpsiu, tàpti, Vrb. intr. inch. stać się; part. praet. Isimáno, iog sunus Diéwo, tápis zmogúm żywati szwinciâusiôs Ponnós Mariós, atpirko mús vnt križiaûs 13, 2.

tariù. -riau; tarsiu (albo tarýsiu) tarti, (albo tarýti), powiedzieć, mówić. 2 sg. Kam tári iż milistos Jesu Christo 7, 1; Kám tári 63, 18; 9, 4.

tarnáuju, -nawau, -náusiu, -náuti służyć. 1. pl. opt. idant més iám tarnáutumbime 61, 16.

tàs fem. tá, pron. demonstr. ten, ta; forma wzmocniona przez -gi: tasgi, tenże. tasai, tenże, Tas tadu nusideimas 79, 3. tasgi wieszpats musu 82, 6; Tasây irá, kuriô mús Jezusas Christusas, wieszpáts músu iszmókiê 11, 1; Ku tasáy tur daryt, kuris nóri gierey priimt srwinciausi Sakraméntu? 82, 11; Nom. sg. fem. tó: Ir tó bus didziausioy łaymiste musu 14, 15; gen. sg. masc. ntr. Tey pirmo to bůome wergays 27, 1; skáytitoiuy to Katechismo 3, 2; 5, 4; 4, 13; 10, 16; 11, 5; 39, 15; 61, 14; to w połączeniu z dryn: todryn = dlatego: todrin abeiós giminés żodżius pagulde 4, 2; Daráu iemús czesty, tódrin kad' bůo namays Dwásios szwintós 53, 15; tódrin' túrime miłétys kayp bróley ir waykáy 40, 12; todryn rêykie kłausit Miszios 82, 9; gen. sg. fem. Tey wáyzdas abá Abrózas tós, kuri irá Dunguy pastatytas 49, 13; dat. sg. masc. Tám réykie turét tykru nóru 33, 18; tykieg tam 64, 17; prieg tam tákuy 5, 10; Tikiù tam 4, 16; acc. sg. masc. tú Ledésmos Cathechismu iż nauio pérguldziau 4, 11; Kayp tu żinkłu tur det żmogús vnt sawi? 11, 16. Kás padáre tú paswêykinimu? 48, 9; 51, 12. Kalbedamas túiey tu pasweykinimu, su kuó tuómet biłay? 49, 6; tu szwinciáusiu Mariu 50, 13; instr. sg. tuo gieraus 4, 5; Tikiu tam, iog tuó pérguldimu túliemus inteyksiú 4, 16. Kadug túrime zinklinties tûios 81, 11 tûo żinklu? 13, 10; Zmogus, kuris nedrysa Diewop' púlties, ku tuomet tur dáryt? 47, 4; su kuó tuómet biłay? 49, 7. loc. sg. fem. Kurie ira toy Bażniczoy 33, 4; nom. pl. masc. Tiey 63, 11 acc. pl. Skaytyk tuos wyaysiús? 87, 19.

terpu, praep. c. gen. (K. tārp); terpú móteru 48, 3; terpu 48. 20; 42, 4; 42, 16; 40, 10; kayp' kuni sunerey turi terpu sawi bęndrysty 33. 1.

tiesà -ōs. subst. m. prawda, także adv. Tiesa bůome wergays nusideimo, welno ir smerties 27, 4 (rzeczywiście byli-

śmy itd.) tykiek tam tiésu 64, 17. acc. sg. ażu tiesu 64, 16; kałbét priész pażintu tiñsu 90, 3; obok tiésá przypuścić należy także nom. tiesé w znaczeniu prawda, jak dowodzi gen. Págárbinty, kurié ałksta ir tróksta tiesyes 87, 4.

tiésûs, f. -i, adv. prosty. Jog siêkimas tur' but' tyesus 64, 1; gen. sg. ir vnt kayro ir tiesaûs pécio 12, 1; acc. sg. fem. Tur rúnku tiesiûiu det 11, 18.

teisiei, adv. do teisús, sprawiedliwy. Kám tári: kuris siêkia ne teysiey, ne tykray ir be reykało 63, 19; idant kaé niekad neteysiey nesiekta? 64, 10.

tiesýbé, -és, subst. fem. prawda. Pagárbynty kuriéy wayaimu kincia del tiesybes iog iu yrá dungáus karaliste 87, 14.

téwas, -o, subst. m. ojciec. pirmás tewás Adonas atanesze múmus paskundynimu 27, 16; antaras téwas Jesu Christas atánasze múmus iżganimu 27, 19; gen. sg. téwo 7, 4; 9, 2; Wardan Diéwo Téwo 12 2: nûg Tewo 12, 15; 12, 17; dat. sg. Garbá tési Diewuy 96, 6. acc. sg. Kadú min Téwu, vnt gałwós ródzia 12, 11; tewu 7, 18; nom. pl.

tewáinis, -é subst. dziedzic. instr. pl. ir teyp pastóiame waykáys Diéwo ir téwaynieys amżino giwénimo 79, 7. instr. sg. tewaynû Dungaûs 8, 3.

téwikszcza, -os, subst. fem. (K. nie ma), dziedzictwo. acc. sg. Tewikszczu 21, 6; loc. sg. neturunciu dalós téwikszczoy dungáus 8, 15.

têsi 96, 6; Tési niech będzie 2, 4.

tingiéjimas, -o, subst. m. lenistwo. 75, 9.

tikiéimas, -o, subst. m. wiara.

tikiù, tikëjau, tikësiu, tikëti, wierzyć. Tykiu ingi Diewu téwu wisagálinty 15, 14; Tykiu ingi Dwasiu szwintu 16, 12; Tikiu 19, 11; Tykiû 23, 12; 2 sg. Tyki-gu tu ingi Jesu Christo 13, 4. 3 sg. kurîs apsikriksztiis tiki Diéwu 7, 13; inf. Zadeiâu tikiet ingi Diéwu 8, 1.

tykras, -o, adi. prawdziwy, wierny. tikras 9, 4; 9, 5.

tykrai, adv. wiernie. tykray 63, 19.

tiktai, adv. tylko ne mánays nûpełnâys.... esz pastóiou krikszczonim, bet tiktây milistu ir nûopełnays wieszpatiés músu JESV Christo 7, 7; 50, 7. Tyktay 78, 11; tyktáy 84, 2.

to gen. sg. ntr. tó mi gayl, ir támi isipażistu (tego mi żał i z tego się spowiadam) 95, 16—17.

togu: Sweykindamas tu szwinciáusiu Máriu, togu sáuieyp' meldi 50, 14.

trokszawimas, -o, subst. m. chciwość 75, 4.

troksztuntis, -czio, pragnący. Troksztunty pagirdyt 88, 17.

tù, pron. pers. ty, wzmocniona forma tuiei. essigu tu krikszczónis? 6, 11; pagirtá tú terpú móteru 48, 2; 39, 20, Kałbe damas túiey tu pasweykinimu, su kuó tuómet biłay 49, 6; gen. sg. anás tawo susimilstunciaas akis músump' prygryszk 51, 19; Atáyk karáliste táwo 42, 2, waysius żywáto táwo 48, 4; 63, 3; 49, 1. dat. sg. adúnt táu kałtes atłáystu 50, 15; gen. sg. Tawisp' szâukiame 51, 15; Tawisp' dúasuiame 51, 16; instr. sg. su táwim 48, 2; su tawim 48, 18.

túłas, -à, adi. niejeden. Tikiu tam, iog tuó pérguldimu túliemus inteyksiú 5, 17. dat. pl. f. túłomus 50, 6.

tunkùs, -i (K. tankùs, gęsty) adv. tunkiei (K. támkiai) 59, 12.

turiù, -rėjau, -rėsiu, -rėti, mieć. inf. drûtu noru turét 80, 9; partic. instr. sg. Pawirta.... neturunciu dalós téwikszczoy dungáus 8, 14.

tűomet, adv. wtenczas, wtedy (ściągn. z tûm motù) p. tas, instr. sg.

U.

ugnìs, -iẽs, subst. fem. ogień; kurie méldzia vgni, 62, 13.

unksti, adv. (K. anksti) rano 94, 8.

unt (K. ant), praep. c. gen. na (Por. str. 14) vnt medzio kriżaûs szwinto 10, 11; 11, 13; 11, 17; 11, 19; 11, 20; 12, 11; 12, 14; 12, 16; 13, 4; 13, 5; 14, 12; 14, 13; 14, 14 i t. d.

untaras, -a, (K. antras), drugi (Por. str. 14). Vntaras padeimas 14, 4; Untara gayletys ażu iuos 80, 8; Vntárá del sukrutéimo 74, 5; gen. sg. nûg wieno peciô vnt vntaro 12, 17; wienas nûg vntaro ima stypryby 33, 3; loc. sg. fem. vntary (scil. dalóy) 42, 1; nom. pl. m. vntaróy (sc. prisákimay) septini vnt giero artymo dûti 61, 10.

vntrukárt, adv. powtórnie, po raz drugi. E pergulditas Lietuwiszkay ir vntrukart iszspaustas 1, 11.

użginimas, -o, subst. m. narodzenie. Metûsu vżgimimo Wieszpatés 1, 16.

už-menu, miniau, misiu, mįti, iminti pamiętać o czem (unt ko) 1 pt. opt. adúnt dażnay vszmintumbime vnt kintetmo ir sunkios smerties wieszpatês músn 14, 1.

užsłegimas, -o, subst. m. Vżsłegimas erszkieciu karunos vnt gałwôs 93. 9.

uż-wedù, wedżiau, wèsiu, wèsti, wywieść, wyprowadzić. Pirma turime vnt szirdes vszwést wissús sawo nusideimus 80, 7.

W.

wadinù, wadinau, -dįsiu, -dįti i -dinti, nazywam 1 pl. praes. nor' wadîname âbrozus ios wiénus Pasweykinimo itd. 50, 3. part. pass. nom. pl. ánis bus waykays Diéwo wadinty 87, 12.

wadziójų, prowadzę. inf. wadziot 67, 11.

waikas, -o, subst. masc. instr. sg. Pawirsta waykú łaymibes, waykú priimtûiû Diewo 8, 8; 8, 9; nom. plur. isztremtiéy waykay Jewos 51, 16. voc. plur. Szłowinkite waykáy wiészpatì 2, 2; instr. plur. pastóiame waykáys Diéwo 79, 7, ánis bus waykays Diéwo wadinty 87, 11.

waikimas, -o, prześladowanie; acc. sg. Pagárbynty, kuriéy waykimu kincia 87, 13.

wainikas, -o, subst. m. wieniec. Różiu wáyniku (różaniec) 92, 10.

waisius, -iaus, subst. m. owoc. pagîrtas wâysius żywáto táwo 48, 3; wáysiús 49, 1; gen. plur. Kiek yrá wáysiu Dwásios szwintos 87, 16; acc. pl. Skaytyk tuos waysiús 87, 19.

waizdas, -o (K. waistas) oblicze, obraz. Tey wáyzdas tós, kuri irá Dnnguy 49, 13.

wakaras, -o, subst. m. wieczór. instr. sg. wakaru 94, 9.

walà, -ōs, subst. f. wola; gen. sg. pagaley Diéwo wálos 59, 15.

wálgau, wálgiau, wálgysiu, wálgyti jeść. wálgidami ir gierdami 13, 14.

walstinikas, -o, subst. m. podwładny (?); dat. pl. wálstinikamus 65, 12.

wałunda, -os, subst. f. (K. nie ma) gen. sg. vnt. kokiós wałundos 76, 18. loc. sg. mélskies áżu, mùs kałtús, nú ir wałundóy mirimo músu 48, 7; 49, 5.

wardas, -o, subst. m. imię. Tési wárdas wieszpaties gárbintas 2, 4; gen. sg. Ne imk wárdo wieszpates Diewo táwo dowanay 63, 2. dat. sg. Vnt gało tie, kurie garbos wárduy Diewo prideruncios nedáro 63, 16. acc. sg. Ape wárdu ir żinkło krikszczonies 6, 6. wardan Diéwo 12, 1.

wargas, -o, subst. m. bieda, nędza. Kuriós irá piktybes kúno? Wárgas, ligos, słogos, sopuley ir kitos sunkibes 46,

11; nom. pl. adúnt tos sunkibes ir wargay ne priwestu músu ne kantrybesp ir słogosp Duszos 46, 19.

wãrpas, -o, subst. m. dzwon. warpú 94, 9.

waszkas, -o, subst. m. wosk. wászko 62, 16.

wedù, wedżiau, wèsiu, wèsti, prowadzę. 3 sg. praes. ir weda mus iżgi kielo roiaus 8, 4.

weikiù, weikiau, weiksiu, weikti, czynić, robić. 2 sg. praes. Ku tu weyki eydamas gûltu? 55, 15.

weidas, -o, obraz, podobieństwo. vnt. wéydo Diewo padarytas 68, 15.

wél' adv. znowu, następnie. Tur rúnku tiesiûiu det pirma vnt káktos, vel nuog káktos vnt krutú itd. 11, 19; adúnt wisi músu darbay detús vnt garbós Diewo ir wel adúnt dażnay vszmintumbime vnt Kinteimo ir sunkios smerties wieszpatês músu 14, 1; 8, 16; 7, 14; 27, 15; 42, 10: 5, 3; 95, 13; wel' 48, 12; 48, 19.

wélnas, -o (K. wélnias, -o), subst. m. diabeł; Wêlnas 42, 19; gen. sg. atsiżadeiâus welno 8, 2; wérgu wélno 8, 14; welno 10, 5; 10, 10; 27, 5; nom. pl. welnay 46; 9.

wérgas, -o, subst. m. niewolnik. instr. sg. Pawirsta..... wérgu welno 8, 14; instr. pl. Tey pirmo to búome wergays, kad amas mús atpirko 27, 2; 27, 4.

werkiù, werkiau, werksiu, werkti, płakać. Pagárbinty, kurie wêrkia 87, 1, ptc. waywodami ir werkdámi szytami ászaru kłóni 51, 17.

wiénas, -o, num. jeden; wienas 17, 17; 18, 8; nom. sg. f. wiena 18, 15; acc. wienu 18, 14.

wiénãtyjis, f. -ja, adv. jedyny. Jog ir tikras ir wienatiis sunus szwinciâusiôs Ponnos Marios 9, 5. Tykiû ingi Jesu Christu, sunu io wienatyi 23, 13.

wiénok, adv. tylko. jednak. Wienok idant Lietuwá tuo gieraus ir łabiáus sawo prigimtui Lietúwiszku Lieżuwi ir pazintú ir permanitu .... tú L. Cathechismu iż nauio pérguldziau 4, 4.

wienokiei, adv. jednako, w jedon sposób. Kád wienkiei tyki ingi Diéwu 31. 17. wienokis jednaki, túr wienoki mokimu 91, 18.

wiészpats, gen. -paties, pan niezależny; wyraz ten używany w Kat. tylko w znaczeniu Bóg. gen. Tési wárdas wieszpaties gárbintas 2, 4. wieszpats 27, 11; 61, 4; 61, 15; 81, 7; 82, 6; wieszpáts 11, 12; 11, 14; 48, 18; wiészpats 26, 14; Wiêszpats 48, 2; gen. sg. wieszpatés 14, 3: 82, 4; wieszpates 51, 5; 90, 5; 63, 2; wiészpates 95, 11; 95, 18; wieszpátes 1, 16; 81, 9; wieszpaties 2, 5; wieszpatiês 12, 8;

wieszpatiés 7, 8 acc. sg. wieszpati 2, 3; 47, 13; wiészpati 14, 12; wieszpaty 95, 4; Wiészpaty 95, 9.

wiesza, -os, subst. f. ścieżka; acc. sg. f. kielu wiesza praskint ir grażey nudarit 5, 11.

wiészpatáuju, -tawau, -táusiu, -táuti, panować, rządzić. 3 sg. Jey Diewas ne wieszpatáuia terpu músu, kas kits wieszpatáuia? 42, 15—17; 3 sg. opt. adúnt karaláutu ir wiészpataûtu anas terpu músu 42, 3.

wiėtà, -os, subst. f. miejsce. loc. sg. wietoy 13, 17.

wỹnas, -o, subst. m. wino. Atliéktigu duona Hostyioy ir winas kiêlichi po kúngo paszwyntymuy? 81, 13; dûna pawirsta kunu, e winas krauiù Wieszpátes 81, 18; gen. sg. po wino paváyzdu 81, 10.

Wilnius, -iaus, miasto Wilno. Wilnivy 1, 13.

wilûs, -laus, -lsûs, -ltis, spodziewać się; partic. wildamasi 39, 17.

wiltis, -iés, subst. f. nadzieja. voc. sg. wiltié músu swéyka 51, 14; ape wilti 35, 14; instr. sg. su didesni wilciu 40, 6.

wyrẽsnis, f. -ė, adi. (stopień wyższy do rzeczownika wýras) wyższy, starszy, główny; kiek yr nusideimu wiresniu? 74, 20, acc. pl. Ape Nusideimus wiresnius 74, 15; instr. pl. 1el tó praminti irá wiresneys 75, 12.

wirszutìnis, -ė, najwyższy. Kadu ródysime wirszútyneis darbays tykieimu ir małony Diewuy sawam 65, 6.

wisas, -à, wszystek, cały. wissas po dûnos paváyzdu wissas po wino paváyzdu 81, 9; 81, 10. neutr. idant per iú įgitumbime wissa gerá 51, 4; gen. sg. fem. iż wissos szirdes 95, 11, nom. pl. adunt wissi músu darbay detús vnt garbós Diewo 13, 19; wissî krikszczonis 38, 3 wissi 79, 1; 79, 4. gen. pl. wisú pampu.... wisú darbú 8, 2; 8, 3; wisu senú pranczszymáy 27, 14; dálu wissú affiéru 33, 5; wissu gierybiu 47, 11; wissu szwintúiu 95, 21. dat. pl. wissiémus szwintiémus 95, 7, 92, 12. wisiemus 10, 16. acc. pl. wissús sawo nusideimus 80, 7.

wisadõs, adv. wszędzie. wissados 84, 12.

wisagalis, -linti (K. wisgalįs, -linti) wszystko mogący wszechmocny; gen. sg. súnus Diéwo Tewo wisagalincio 9, 2. dat. sg. Diéwuy wissagalunciam 95, 4.

wisõks, -ià, wszelaki. acc. sg. f. wissokiu gieryby 81, 2. loc. sg. fem. wisókiôy reykibeyie 13, 12. gen. pl. wisokiû darbú músu 13, 11; wissokiu réykału sáwo 63, 7.

wisûmèt, adi. każdego czasu, zawsze; Wisúmet 13, 10.

wõkti, kraść. inf. wokt 69, 22; part. pa-woydami 70, 2.

wûdìmas, -o, subst. m. powonienie, węch (K. Wtb. s. v. Geruch: nuûdìmas. selt. ûdis, dżio 91, 11.

Z.

zokãnas, -o, subst. m., zakon. loc. sg. senámi zókani 61, 3.

Ż.

żadù, -dėjau, -dėsiu, -dėti, przyrzekam 3. sg. praes. Ku tas żáda Diewuy, kadu pastoia krikszczonim ir kú żadeiey tú per sáwo tewu prieg krikszt'e, 7, 17. 1. sg. praet. zadeiâu tikiet ingi Diéwu ir atsiżadeiâu welno 8, 1; 2. sg. żadeiey 7, 18; opt. 3. sg. pl. kurié ne ysztesi abżadu Diewuy żadėtu 63, 15.

żadeimas, -o, przyrzeczenie, obietnica. adúnt deruncieys butumbime żadėimamus 52, 8.

żałkejas (?) wąż; acc. pl. żałkejus 62, 13. (WD. żalczius).

żẽmė, -ės, subst. f. ziemia; gen. sg. Ira Dungúy ir vnt żémes ir wissókioy wiétoy 40, 15; karaliêne Dungáus ir żęmes 47, 12; loc. sg. Búk walá tawá, kayp' dunguy tep ir żémey 36, 18; żemey 37, 17.

Żemaitis, -czio, subst. m. Żmudzin, właściwie mieszkaniec nizin (adj. żẽmas, f. -à niski); gen. pl. Bażniczios Zemáyciu 3, 10; dat. pl. ir Lietuway ir Zemáyciamus norédamas gierey padarit 3, 16.

żemaitiszkas, f. -a, adi. żmudzki; adv. żemaitiszkai: iog esus ánas perguldis ii zemáytiszkay 3, 11.

Żemina, -os. litewskie bóstwo żiemi. kurié méldzia vgni, Giwatés, żałkejus, żeminas62, 14.

żẽminu, -minau, -mįsiu, -mįti i -minti, zniżam, upokarzam; żeminûs, korzę się. partic. żemindamasi 39, 17.

żinau, żinójau, żinósiu, żinóti, wiedzieć. Tey żynáu gierey 3, 15; ne żynáu 4, 14; zynau 64, 11; 2. sg. Zynaygu tu koki primiétu, idant kas niekad neteysiey ne siektu? 64, 10 inf. Réykia żynôt ápe septinis sakramentûs 77, 6. part. pass. żìnomas, znany. Iog siêkimas tur' but' tyesus, ne kreywas, ir ape tykray żinomu ir derunti dáyktu 64, 3; ne żynomu 70, 14.

żynė, -ės, subst. fem. czarownica; dat. pl. kuriê tyki burtomús, żinemus nûdinkiemus 62, 18.

żinkłas, -o, subst. m. = żénkłas, znak. żinkłas krizaûs, kurîuo més żinklinames, irá káyp summa kokio músu ti-

kéimo 13, 6; žinkłas 11, 9; 11, 11; acc. sg. Ape wárdu ir žinkłu krikszczonies 6, 6; 55, 18. ape žinklv szwinto križâus 11, 7; instr. sg. tûo žinkłu 13, 9: loc. sg. E szwincziâusias isikunimas kayp isimáno zinkły križáus 12, 20.

žinklinu, -linau, -lįsiu, -lįti, -linti, znaczyć, oznaczyć. (K. žénklinu); žinklinûs, znaczę się, żegnam się, t. j. znaczę się krzyżem świętym; 1 pl. kurîuo més žinklinames 10, 7; inf. Kadug túrime žinklinties tûo žinkłu? 13, 9.

žywãtas, -o, subst. m. żywot (matki). gen. sg. sûnu vnt żywâto 12, 14; pagîrtas wáysius żywáto táwo 48, 4; żiwato táwo 49, 1; żiwáto tawó 52, 2; loc. sg. zywati szwinciâusiôs Ponnôs Mariós 13, 2; żywaty 26, 3.

žmogùs, -aus, subst. m. człowiek, Pl. żmónės, -iû, (K Gr. § 593) ludzie. Kayp tu žinkłu tur det żmogús vnt sawi? 11, 17; tykras żmogús 8, 19; tikras żmogús 9, 4; żmogus 14, 8; zmógus 47. 3; żmógus 95, 3. gen. sg. Kiek yra Pricszniku żmogáus 90, 22; 90, 15; zmogáus 95, 1; żmogaús 26. 5; dat. sg. Kałbeiome iáu ape pirmui dayktu réykiamu żmóguy 35, 16; acc. sg. żmogu. 76, 1. instr. sg. sunus Diéwo tapis zmogúm 13, 2; nom. pl. senos żmónes 67, 2; gen. pl. del sukrutéimo ir pasikielimo szirdes małdump żmoniu 74, 6.

žmogỹstė, -ės, subst. f. ludzkość, natura ludzka. loc. sg. Kayp numire Diewisteygu ėrgu zmogistey? 27, 7, 8.

žõdis, -dżio, subst. m. słowo; acc. sg. Ka- isimáno per tu żodi Christusas? 9, 3; per tu żódi Amen 35, 7; instr. sg. nusideiau priesz Wiészpaty Diéwu máno Dumú, żodziû ir dárbu 95, 10; nom. pl. Atáio nusiump máno ne wieno żodzey 3, 5; 4, 8. gen. pl. kiek' żódżiu szwintós Elżbietós 48, 13; galybi żodziu Diéwo 81, 16; instr. pl. darbáys sawáys ir żodzeys iszmókiê 11, 2; żôdzieys ir darbays 61, 18.

OMYŁKI DRUKU I UZUPEŁNIENIA.

(Liczby oznaczają stronice i wiersze wydania niniejszego.)

3, 10 *zam.* Kathechismus *ma być*: Kathechismas; 6, 32 acutore: auctore; 29, 16 vzgimimo: vżgimimo; 31, 12 nûpilnâys; nûpełnâys; 31, 18 stiki: tiki; iñgi: ingi; 32, 4 tasáy: tasây; 32, 6 te- | way, nû: te- | waynû; 33, 14 pirma: pirma; 34, 13 wieszpatîês: wieszpatês; 34, 19 sunaûs: Sunaûs; 35, 5 pábâigây: pabâigay; 35, 13 wieszpatés: wieszpatês; 39, 5 Apaształa: Apaształu; 39, 6 dariloii: daritoii; 39, 10 tykié dami: tykiédami; 40, 5 priimtūniu: priimtuiu; 40, 7 wiesspatés: wieszpatés; 40, 21 szwinciáusios: szwinciáusioy; 41, 1 wadina si: wadinasi; 41, 8 Tyki gu: Tykigû; 41, 13 wiésspaty: wiészpaty; 42, 4 ri: ir: isimanos: isimano; 43, 2 pogimimuy: po gimimuy; 44, 28 nûpelnu: nûpełnu; 45, 17 dûost: dûst; 46, 2 tur': túr'; 46, 18 wissi: wissî; 48, 6 tesidél: tesidét; 49, 7 sáwiemus: sawiémus; 52, 8 po parodik opuszczono: ô giérá; 58, 8 szaukiame: szâukiame; 61, 4 i 61, 9 Diewny: Diewuy. Na str. 71 wyd. oryginalnego (str. 70, 71 wyd. niniejszego) pomylone są linijki oznaczające koniec wiersza. Mają one stać: 70, 17 ir | ; 70, 18 gie- | rey; 70, 20 ár- | tymo; 71, 1 swetymos | ; 71, 2 biau- | rybiu; sergiet | ; 71, 3 del | ; mał- | dump; 71, 4 prawitum- | bime; 71, 5 prisákimu; 71, 6 wieno | ; 71, 8 priepuztu: priepuôlu; 72, 10 wiena: wienu; 80, 8 Dwasios: Dwásiós.

WPŁYW
klasycznych poetów rzymskich
na
Jana z Wiślicy
i ślady ich w jego utworach.

Napisał

Dr. Michał Jezienicki.

Literatura rzymska wywarła znaczny wpływ na wszystkich poetów polsko łacińskich epoki Zygmuntowskiej. Wymownym dowodem tego są pomniki literackie z owego czasu, których treść i forma jest wierniejszem lub swobodniejszem naśladowaniem wzorów rzymskich. Także i Jan z Wiślicy podlegał w znacznym stopniu ich wszechwładnemu wpływowi. Świadczą o tem wyraźnie jego własne utwory, które pod względem formy, treści i układu żywo przypominają wzory rzymskie. Oprócz starożytnych pisarzów rzymskich wywarli wpływ na niego także spółcześni poeci polsko-łacińscy, jako to: Paweł z Krosna, Krzycki, Dantyszek, Walenty Eck i inni. Zamiłowanie swoje do poetów, tudzież sposób, w jaki ich naśladował, określa Jan z Wiślicy w przedmowie Wojny pruskiej §. I. w słowach następujących: i wieszcze, wielbiciele muz, wyżsi nadewszystko, zajęli mój umysł, w których ślady leniwo

i niezgrabnie z daleka wstępowałem *(vatesque earum (scil. Musarum) cultores, ultra summa rerum fastigia praestantiores, animo locavi, quorum vestigia iners rudisque procul secutus)*. Z jego utworów przebija dokładna znajomość wielu rzymskich pisarzów, osobliwie tych, których naówczas z wielkiem upodobaniem w Polsce czytywano, lub w Akademii krakowskiej objaśniano [1]). Z niektórych zwrotów i wyrażeń, zapożyczonych z klasycznych wzorów rzymskich, można z wielkiem prawdopobieństwem wnosić, że JAN z WIŚLICY znał dzieła Wergilego, Horacego, Katulla, Tybull'a Propercyjusza, Owidyjusza, Persyjusza, Seneki filozofa, Lukana, Waleryjusza Flakkusa, Stacyjusza i Marcyjalisa [2]). Atoli nie wszyscy wyliczeni poeci wywarli równie stanowczy wpływ na JANA z WIŚLICY. Najwyraźniejsze ślady pozostawili w utworach jego trzej poeci rzymscy: Wergilijusz, Owidyjusz i Stacyjusz; wenuzyjskiego zaś poety w równym z nimi rzędzie stawiać nie podobna.

Nie ulega wprawdzie wątpliwości, że Wiślicki znał poemata tyle przez wszystkie wieki uwielbianego Horacego. Atoli, przeczytawszy z uwagą wiersze JANA z WIŚLICY i porównawszy je z utworami rzymskiego poety, przekonamy się, że, oprócz jednego miejsca, przypominającego wyraźnie podobny wiersz Horacego, mieści się w jego utworach zaledwie kilka jeszcze słabych, wątpliwych reminiscencyj z lektury Horacego.

---

[1]) Por. Wiszniewski, lit. Lat. pol. tom. III. str. 329 i uw. 207; str. 334 uw. 225, gdzie są wyliczeni pisarze rzymscy, którymi się w Akademii krakowskiej u schyłku 15-go wieku najbardziej zajmowano.

[2]) Oprócz wyżej przytoczonych poetów uwzględniłem jeszcze Lukrecyjusza i Ausonijusza; nie znalazłem jednak niczego, coby przemawiało za obeznaniem się JANA z WIŚLICY z ich dziełami.

Również nie naśladował Jan z Wiślicy Persyjusza. Że zaś znał jego satyry, dowodzi tego wiersz z Pers. sat. V 53 [1]), w przedmowie Wojny pruskiej przytoczony. W obec braku wyraźnych i dobitnych śladów wpływu niektórych pisarzów rzymskich na Jana z Wiślicy, trudno nam dokładnie oznaczyć zakres jego lektury i jego studyjów w dziedzinie literatury rzymskiej przed rozpoczęciem i w czasie zawodu poetyckiego.

Szczególniejsze upodobanie znajdował nasz poeta w dziełach Wergilego i jego niewolniczego naśladowcy Stacyjusa. O wpływie tych epików świadczy tak ogólny charakter, świadczą niektóre właściwości poematu o wojnie pruskiej, z dzieł rzymskich poetów zaczerpnięte, jakoto: podobieństwo myśli oraz spólność zwrotów i wyrażeń. Wpływ Wergilijusza i Stacyjusza na ogólny charakter poematu o wojnie pruskiej objawia się w częstem zastosowaniu inwokacyi muz, w podobieństwie modlitw do bóstw pogańskich i świętych chrześcijańskich, jakoteż w podobieństwie niektórych ustępów Wojny pr., mianowicie ustępów, opisujących siedziby i zatrudnienia szczepów polsko-litewskich, do odnośnych wierszów w poematach rzymskich.

Również opis bitwy pod Tannenbergiem przez Jana z Wiślicy w Wojnie pruskiej zawiera wiele rysów spólnych z opisem walk staczanych w Lacyjum przez Eneasza i jego towarzyszy, tudzież z podobnymi opisami Tebaidy Stacyjusza. Ustępy z Wergilego i Stacyjusza, opisowi walk poświęcone, dadzą się streścić w następujących słowach: Krzywdy, wyrządzone przez sąsiednie państwo, skłaniają zwierzchnika pokrzywdzonego kraju, w razie niepowetowania wyrządzonych szkód i w razie niemożliwości zażegnania naprężonych stosunków w drodze pokojowej, do wypowiedzenia wojny. Żad-

[1]) *Velle suum cuique est, nec voto vivitur uno.*

na ze stron powaśnionych nie poczuwa się do winy i nie jest skłonna do ustępstw na rzecz drugiej. Po zerwaniu przyjaznych stosunków przygotowują się obie strony do wojny. Sam władca obejmuje naczelne dowództwo nad licznymi hufcami wojowników, którzy z odwagą i męstwem wyruszają w pole pełni oburzenia i złości na nieprzyjaciela. Przed rozpoczęciem bitwy naczelny wódz przemawia do uszykowanych żołnierzy, by podnieść ich ducha i obudzić w sercach męstwo i zapał poświęcenia się za ojczyznę. Na dany wreszcie rozkaz wojska nieprzyjacielskie uderzają na siebie z wielką siłą. Wodzowie i wojownicy obu stron odznaczają się wielkiem męstwem i dokazują w boju cudów waleczności. Walka wre zacięta. Po jednej i drugiej stronie pada trupem wielu wojowników. Od spadających na ziemię ciał trzęsie się ziemia. Latające strzały i cięcia mieczów wstrząsają powietrze. Grad pocisków zasłania światło słoneczne. Całe pobojowisko jest zasłane dokoła trupami i zbroczone strugami posoki. W końcu jedna strona musi uledz przemocy drugiej. Z jeńcami obchodzi się zwycięzca bez litości; gdyż spotyka ich albo sroga śmierć, lub wieczna niewola. Zbroje pokonanych wodzów i zdobyte sztandary zwycięzca zawiesza w świątyniach bogów. To są główne rysy walk opisanych przez Wergilijusza i Stacyjusza. prawie wszystkie one powtarzają się w obrazie bitwy, skreślonym przez Jana z Wiślicy w Wojnie pruskiej.

Eneida Wergilijusza wpłynęła także na charakterystykę osób w wojnie pruskiej działających. Porównawszy bowiem charakter Eneasza Wergilijuszowego z rysami, których użył nasz poeta do charakterystyki Jagiełły, zobaczymy wielkie podobieństwo między obu bohaterami poematów. Mianowicie pobożność i waleczność jest spólnym przymiotem Eneasza i Jagiełły, którą obaj poeci prawie tymi samymi słowami określają. Mówiąc bowiem w Wojnie pruskiej II. 126 o Jagielle, tak się wyraża poeta polski:

[1]) *Król pobożny i dzielny, któremu nikt w boju*
[2]) *Męstwem niedorównywał.*

Prawie tymi samymi słowy opisuje poeta rzymski pobożność i waleczność swojego bohatera:

[1]) *Był nam królem Eneasz, nie znalazłbyś męża,*
[2]) *Któryby pobożnością i sprawiedliwością,*
[3]) *Lub dorównał mu w boju dzielnością oręża.*

Por. nadto Werg. En. I. 305. 378 z Wiśl. Wojn. pr. II. 145.

Jak Eneasz, tak samo i Jagiełło poddaje się zupełnie woli Boga, bez którego żadnej ważniejszej sprawy nie rozpoczyna. Przed bitwą zasyła on gorące modły do Niego i błaga Go o pomoc. Jak Eneasz, nieszczęściem trapiony, widzi jedyny ratunek w pomocy bogów, którzy, jego prośbami wzruszeni, jemu się objawiają i rady udzielają, pocieszają go, z nieszczęścia wybawiają i przyszłe mu rzeczy przepowiadają, tak samo czyni Jagiełło. Także i on, strapiony klęską, zadaną Witołdowi przez Krzyżaków, błaga Boga w modlitwie, przez poetę w II. ks. Wojny pr. w. 260 i nn. podanej, aby się zlitował nad nim i nad nieszczęśliwym ludem, by napełnił serca wojowników męstwem i dopomógł odnieść zwycięstwo nad wrogiem. Podczas modlitwy zjawia się mu św. Stanisław, który go pociesza radosną nowiną, że Bóg wszechmocny wysłuchał jego modlitwy i że za jego pomocą odniesie zwycięstwo nad Zakonem.

Również opisy szczęśliwości i błogiego spokoju, znajdujące się w Wojnie pr., przypominają podobne opisy z Wergilego Sielanki 4. i I. ks. Ziemiaństwa. Na wzór Wergilijusza i Stacyjusza opisywał on w wojnie pruskiej objawienie się bóstw i narady ich w niebie, zastosowywał t. z. przepo-

[1]) *Rex pius atque potens, quo non praestantior armis Alter erat.*
[2]) *Rex erat Aeneas nobis, quo iustior alter Nec pietate fuit nec bello maior et armis.*

wiednie *ex eventu*, tudzież personifikował pojęcia wieści, zwycięstwa, złości, wściekłości. niezgody, śmierci i t. p., na co także dzieła innych poetów rzymskich licznych dostarczają przykładów. Nadto przebija się wpływ Wergilego i Stacyjusza w porównaniach przez polskiego poetę po największej części z natury i mitologii greckiej zaczerpniętych, oraz w zastosowaniu epitetów i zwrotów, rozpoczynających pojedyncze ustępy, jako też zwrotów i wyrażeń przejściowych. Przyswajał sobie wreszcie Wiślicki z dzieł wszystkich wyżej wymienionych poetów rzymskich całe wiersze lub myśli, zwroty i wyrażenia, których dokładne zestawienie następuje.

Wergilijusza naśladował Jan z Wiślicy w następujących wierszach, zwrotach i wyrażeniach:

Wergilijusz.	Jan z Wiślicy.
a) Sielanki	
I. 3. dulcia arva...	Wojn. pr. II. 61. spoliati dulcibus arvis
I. 61. Aut Ararim Parthus bibet aut Germania Tigrim	III. 39. Qui Tanaim bibet atque Borysthenis amne natabit
I. 66. Et penitus toto diversos orbe Britannos	II. 108. Extremo nec non infrenos orbe Britannos
IV. 6. Jam redit et Virgo, redeunt Saturnia regna	III. 276. Optima pax erit, advenient Saturnia regna
V. 67. Pocula bina novo spumantia lacte	III. 144. Massica spumabant cyathis vinaque fulvis
VIII 44. extremi Garamantes	III. 227. vagos inter Garamantas
IX. 57. silet aequor et amnes	III. 286. Pontus et aura silet
VIII. 10. Sola Sophocleo tua carmina digna cothurno	Carm. exhort. 43. Patria Martiaco promuntur bella cothurno
	III. 153. maiori digna cothurno

Wergilijusz.	Jan z Wiślicy.
b) Ziemiaństwo.	
I. 30. Tibi serviat ultima Thule	III. 270. Tibi Taurica serviat ora
I. 246. Arctos oceani metuentes aequore tingi Por. Ovid. H. 474. Liquidis quae caret Arctos aquis	III. 23. Parrhasis oceano nunquam demersa profundo
II. 172. Imbellem avertis Romanis arcibus Indum	I. 63. pulchrae Carthaginis arces III. 227. a celsae Smolensis moenibus arcis
II. 181. Palladiae gaudent silva vivacis olivae	III. 263. Palladiae ramos mittent adversus olivae.
III. 337. roscida Luna	III. 148. roscida Phoebe
III. 382. Gens effera virum Rhipaeo tunditur Euro	I. 131. Tunduntur Scythicis nivibus gelidisque pruinis
III. 520. molia prata	II. 186. dulcia prata
IV. 51. sol aureus	I. 6. sol aureus
IV. 523. Por. Eneid. III. 85 Thymbraeus Apollo	I. 43. Thymbraeus.
c) Eneida.	
I. 1. Arma virumque cano I. 119. Arma virum IX. 747. Arma virumque ferens	II. 45. petiit vicina Livonum Arma viros II. 294. Arma virosque cita II. 335. Arma virosque secant
I. 8. Musa mihi causas memora	III. 179. Diva mares numero memora
I, 39. nast. Pallasne exurere classem Argivum atque ipsos potuit submergere ponto Unius ob noxam et furias Aiacis Oilei	I. 76. Helles vicino mergebat corpora ponto Ledaeae ob noxam tam turpi caede necata

Wergilijusz. Eneida. (C. d.)	Jan z Wiślicy.
I. 71. nast. Sunt mihi bis septem praestanti corpore nymphae, Quarum, quae forma pulcherrima Deiopea, Conubio iungam stabili propriamque dicabo, Omnes ut tecum meritis pro talibus annos Exigat et pulchra faciat te prole parentem.	III. 77. nast. Est mihi nympha Ruthenorum speciosa sub orbe, Nympha puellarum, pulcherrima nympha dearum, Terricolae Zophiam proprio quam nomine dicunt, Omnes quae priscas heroidas atque puellas Praestat in oris honore sui et sermonis amati. Hanc sibi conubio iungam thalamoque dicabo Et faciam vastum felicem prole per orbem.
I. 90. et crebris micat ignibus aether	II. 343. et liquidus micat ensibus aether
I. 93. Ingemit et duplices tendens ad sidera palmas Talia voce refert	II. 258. Interea duplices lacrimans ad sidera palmas Rex pius et iustus protendit talibus orsus
I. 188. fidus Achates Por. VIII. 521 586. I. 158. cui fidus Achates it comes	II. 296. et fiam tibi fidus Achates, In bello et te semper concomitabor euntem.
I. 228. Tristior et lacrimis oculos suffusa nitentes Alloquitur Venus: O qui res hominumque deumque Aeternis regis imperiis.	III. 64. At Cypris, alta trahens imo suspiria corde III. 6 . Ora rigans lacrimis gemituque serena modesto II. 260. O opifex hominum divumque polique creator, Qui regis imperio viventia cuncta sereno.

Wergilijusz. Eneida (C. d.)	Jan z Wiślicy.
I. 503. Talis erat Dido, talem se laeta ferebat	I. 230. Talis erat, talem mihi sese ultro ipse ferebat,
I. 521. Maximus Ilioneus placido sic pectore coepit:	I. 232. Qui tales fundit placido de pectore voces:
I. 544. Rex erat Aeneas nobis, quo iustior alter Nec pietate fuit nec bello maior et armis. Por. l. 305. At pius Aeneas „ I. 378. Sum pius Aeneas	II. 259. Rex pius et iustus. II. 126. Rex pius atque potens, quo non praestantior armis Alter erat virtuteque in orbe Lycaonis ursae.
I. 607. In freta dum fluvii current, dum montibus umbrae Lustrabunt convexa, polus dum sidera pascet, Semper honos nomenque tuum laudesque manebunt. Por. Wergil. V. 77. i nn.	III. 102. Qni tibi, dum tellus amnes ac astra manebunt, Perpetuum facient vivaci nomine famam.
I. 697. Cum venit, aulaeis iam se regina superbis Aurea composuit sponda mediamque locavit. Jam pater Aeneas et iam Troiana iuventus Conveniunt, stratoque super discumbitur ostro. I. 706. i nn. Qui dapibus mensas onerant et pocula ponunt,	III. 138. i nn. Ingreditur virgo fatalem candida sedem Aulaeis Tyrioque rubentem comiter ostro. Suscipit amplexu teneram Jagello puellam, Hancque tenens dextra regalem duxit in aulam, Discubuitque toro pariter cum coniuge strato

Wergilijusz. Eneida (C. d.)	Jan z Wiślicy.
Nec non et Tyrii per limina laeta frequentes Convenere toris iussi discumbere pictis.	Et cum purpureis ducibus chlamydataque turba. Iamque dapes coram redolebant vinaque fulvis Massica spumabant cyathis, quae compta iuventus Portabat mensas omnes onerando decoras.
I. 720. Matris Acidaliae	Cur. od. lyr. 2. Acidaliae deae
II. 8. IV. 81. suadentque cadentia sidera somnos	III. 148. Et hoc etiam suadebat roscida Phoebe.
II. 12. Quamquam animus meminisse horret luctuque refugit	III. 170. Hoc sed facinus meminisse nefandum Heu, dolor acer adest, animus gemituque refugit.
II. 120. Obstipuere animi, gelidusque per ima cucurrit Ossa tremor	II. 388. Extemplo terror percussit corda magistri, Atque ducum Germanorum per maesta cucurrit Pectora, frigidulos artus et pallida fecit Ora viris.
II. 354. Una salus victis nullam sperare salutem.	II. 230. Inque fuga turpi cogit sperare salutem.
II. 138. dulces natos	II. 185. praedulces natos.
II. 268. Tempus erat, quo	II. 169. Tempus erat calidum, quo

Wergilijusz. Eneida (C. d.)	Jan z Wiślicy.
II. 364. Plurima perque vias sternuntur inertia passim Corpora	II. 321. Innumerosque secare manu, tum sternere passim Corpora plura virum.
II. 488. ferit aurea sidera clamor	II. 344. sidereos effertur clamor ad orbes
II. 593. roseoque haec insuper addidit ore	II. 298. roseo verbis finem dedit ore
II. 725. opaca locorum I. 422 strata viarum	II. 401. opaca viarum
II. 779. superi regnator Olympi	III. 94. rutili regnator summus Olympi
III. 1. Priamique evertere gentem Visum superis	I. 79. funditus atque tuam populos evertere gentem Iuratos
III. 56. Quid non mortalia pectora cogis Auri sacra fames.	II. 91. Donec sacra fames ad habendi crevit amorem
III. 172. Talibus attonitus visis	I. 257. Talibus attonitusdicttis
III. 362. Fare age	II. 243. Fare age
III. 628. atro membra fluentia tabo	I. 73. putri foedabat et aequora tabo II. 362. fluitabant altera tabo (scil. corpora). Por. II. 458, III. 248.
IV. 18. Si non pertaesum thalami taedaeque fuisset.	III. 217. Sed sic pertaesus taedas thalamosque procaces.

W Eneidzie IV. w. 172 i nn. mieści się sławny opis Wieści, do którego dostarczył niektórych rysów podobny opis Homera Il. VI. 442 i nn. Ów ustęp Wergilijusza poświęcony opisowi Wieści naśladował nasz poeta w Wojnie pruskiej I. 1 i nn. II. 114 i nn. a osobliwie III. 127 i nn., gdzie Wieść również jak u Wergiliusza ogłasza wszystkim poddanym zawarcie przez Jagiełłę związku małżeńskiego z Zofią.

Wisl. l. c.: Nuntia multivago volitans per compita motu
Fama senis taedas regis reboabat amoenas
Wergil. En. IV. 191 i nn. obwieszcza również Fama:
Venisse Aeneam Troiano a sanguine cretum,
Cui se pulchra viro dignetur iungere Dido.
Por. nadto Werg. En. VII. 104 i nn. IX. 473 i nn. Owid. Met. XII. 43—63, Stat. Theb. II. 203. i nn. z Wiśl. Wojn. pr. I. 1 i nn. II. 114 i nn.

Wergilijusz. Eneida (C. d.)	Jan z Wiślicy.
IV. 191. Troiano a sanguine cretum	II. 113. germano sanguine cretum
IV. 269. Regnator, caelum et terras qui numine torquet Por. IX. 93. torquet qui sidera mundi	III. 3. terras per nutum et sidera torquet
IV. 425. Non ego cum Danais Troianam excindere gentem Aulide iuravi	I. 85. Aulide iurando Priameia perdere regna
IV. 552. Non servata fides cineri promissa Lychaeo	II. 408. Nec servata fides promissave pacta Conrado
IV. 569. Eia age rumpe moras Por. Werg. Ge. III. 42. Stat. Achil. II. 197	II. 293. Eia age rumpe moras
IV. 655. Urbem praeclaram statui	I. 152. Urbem praeclaram statuens
V. 501. depromunt tela pharetris	II. 192. arcus eripiunt pharetris
VI. 14. i nn. Daedalos, ut fama est, fugiens Minoia regna Praepetibus pennis ausus se credere coelo Insuetum per iter gelidas enavit ad Arctos Chalcidicaque levis tandem super adstitit arce.	I. 237. Ille velut fugiens Minoia sceptra sub Arcton, Cursu qui volucri nimium praecelsa secabat Aethera et Aeolii sublimia flamina Cauri, Optatas felix meruit nec visere colles

Wergilijusz. Eneida (C. d.)	Jan z Wiślicy.
Por. nadto Owid. a. a. 51—96. Met. VII 184.—260 Trist. I. 18. i nn.	
VI. 86. Bella, horrida bella	Chalcidis; aligeri mandata patris quia demens Aspernatus erat. . .
	I. 192. movet horrida bella
	II. 116 horrida bella
VI. 605. opulaeque ante ora paratae Regifico luxu	III. 41. Patria regifico renovando moenia luxu
VI. 843. Quis Gracchi genus aut geminos, duo fulmina belli, Scipiadas	Od. vict. 69. Tollens vetustos Scipiadas duos, Martis cruenti bellica fulmina
	I. 18. saevissima fulmina Martis Scipiadas
VI. 850 caelique meatus Describent radio	I. 159. caelique meatus illa corusci Indicat (Cracovia),
VII. 34. flavus Tiberis Por. Hor. I. 2. 13. II. 3, 18 Stat. Theb. IV. 239. flave Alphee	I. 203. flave Vistula
VII 534. Corpora multa virum	II. 323. Corpora plura virûm. II. 354. trans pectora vibrat Multa virûm.
VII. 564. Nobilis et fama multis memoratus in oris.	Carm. exh. 1. Pelion Haemoniis multum celebratus in oris Wojn. pr. II. 441. Laudavit extremis nec non veneratus in oris
VII. 641. Pandite nunc Helicona, deae, cantusque movete	II. 375. At nunc Aoniae divae celebresque puellae

Wergilijusz. Eneida (C. d.)	Jan z Wiślicy.
Qui bello victi reges, quae quemque secutae Complerint campos acies — Por. X. 162.	Facta novate vetusta, precor, cantusque movete, Strages qualis erat, qualis victoria restat, Jam resonanda mihi.
VII. 759. vitrea te Fucinus unda	I. 34. vitreis nec Phocidos undis
VII. 804. Agmen agens equitum et florentes aere catervas	II. 350. Solus agens agmen Nomadum II. 368. Altera agit solus radianti luce coruscum Agmen
VIII. 5. iuventus effera Por. En. IV. 642 VII 787. VIII. 205, 484 X. 898.	I. 132. effera gens II. 434 effera turba i częściej u Wiślic. — noctem
VIII. 103. 214. Amphithryoniadae. Por. Owid. Met. XV, 49. IX. 14 i nn.	III. 156. Amphithryoniadis domitoris vicerat orbis Por. co do treści Owid. Her. V. 9. i nn.
VIII. 223. XII. 734. ocior Euro Por. Stat. Theb. VI. 521. Hor. C. II. 16. 24 i często u Owidyusza.	II. 234. belli dux ocior Euro
VIII. 325. Sic placida populos in pace regebat	III. 236. Atque tuos populos sub pace Polonos (scil. moderaris)
VIII. 538. quam multa sub undas Scuta virum galeasque et fortia corra volves Porówn. Stat. Theb. II. 530.	I. 72. Scuta ducum galeasque virum sub Doridos alvum Volvendo II. 454. Scuta ducum, arma virum.

Wergilijusz. Eneida (C. d.)	Jan z Wiślicy.
VIII. 563. Et regem hac Erylum dextra sub Tartara misi Por. Werg. En. XI. 397	II. 209. Animasque suas sub Tartara mittunt.
IX. 641. Macte nova virtute puer Por. Stat. Silv. III. 1. 166. Macte animis opibusque meos imitare labores	II. 259. Macte animo et virtutis amore opibusque beatis
X. 96. Talibus orabat Iuno cunctique fremebant Caelicolae adsensu vario Por. En. I, 559	III. 125. Omnes unanimo consensu haec atque fremebant
X. 169. letifer arcus	II. 135. letifer arcus. II. 192 letiferae sagittae. II. 211. letifera iacula
X. 449. Aut spoliis ego iam raptis laudabor opimis	III. 253. dives spoliis et opimis
X. 543. Instaurant acies	II. 300. Legibus instructos iubet instaurare severis II. 165. instaurans animos
X. 789. Ingemuit cari graviter genitoris amore	III. 120. Concitus ingemuit prolis gavisus amore
XI. 182. miseris mortalibus	III. 219. miseris mortalibus
XI. 489. laterique accinxerat ensem	II. 301. gladiumque Accingit lateri
XII. 139. Turnus ut infractos adverso Marte Latinos Defecisse videt	II. 232. Quos sic dum novit iniqua Sorte fatigatos et defecisse nefando Marte suos populos

Wergilijusz. Eneida (C. d.)	Jan z Wiślicy.
XII. 445. pulsuque pedum tremit excita tellus	II. 344. tellus maculata cadentum Corporibus tremit

Wpływ Horacego na Jana z Wiślicy przebija się w następujących wierszach, zwrotach i wyrażeniach:

Horacy.	Jan z Wiślicy.
C. IV. 7. 1. ntp. Diffugere nives, redeunt iam gramina campis Arboribusque comae Mutat terra vices et decrescentia ripas Flumina praetereunt C. IV. 7. 11. ntp.: Pomifer autumnus fruges effuderit, et mox Bruma recurrit iners, Damna tamen celeres reparant caelestia lunae.	Eleg. Mar. 19. ntp. Temperies redlit post tristia veris amoeni Et fert ceruleo gramina pulchra solo. Mutavit natura vices, iam cuncta renident. Eleg. Mar. w. 17 ntp.: Pomifer autumnus per tantum brumaque tempus Iam satis in populo damna tulere tuo.
C. I. 3. 1. Sic te diva potens Cypri (Venus) Por. Owid. Met. IX. 315.	III. 53. O tu diva potens sacro cerebro orta mariti (Pallas)
C. I. 4. 13. Pallida mors	III. 185. Pallida mors
C. I. 28. 16. Et calcanda semel via leti	III. 198. Iam fera squaliduli calcantem limina leti
C. III. 4. 40. Pierio recreatis antro	III. 283. Quam mea Pierio tulit Aonis aegra sub antro.

Wpływ Owidyjusza na Jana z Wiślicy jest widoczny z następujących wierszów, zwrotów i wyrażeń:

Owidyjusz.	Jan z Wiślicy.
a) Heroidy.	
I. 75. Haec ego dum stulte meditor	I. 225. Haec ego dum meditor

Owidyjusz.	Jan z Wiślicy.
Ten wiersz powtarza się częściej w dziełach Owidyjusza.	
II. 82. doctas Athenas	I. 162. doctis Athenis
IX. 9. At non ille velit, cui nox, si creditur, una Non tanti, ut tantus concipere, fuit. (o Herkulesie)	III. 156. ntp. Haec nox, quae fausto duplicatam sidere noctem Amphitryoniadis domitoris vicerat orbis
XII. 81. O virgo, miserere mei, miserere meorum	II. 270. Et populi miserere mei, miserere meorum
XV. 141. Antra vident oculi scabro pendentia tofo	II. 477. Culmina scabrosis circumpendentia tofis
XVII. 159. resque domusque	II. 58. resque domusque
XVII. 207. Non ita contemno volucris praeconia Famae	II. 123. Postquam haec innotuere ferae praeconia Famae
XIX. 11. unctae palestrae	Carm. enh. 5. unctae palaestrae
XIX. 37. Totaque versato ducentes stamina fuso	Od. vict. w. 90: Si dabit Atropos Matura vati ducere stamina
XIX. 123. Forsitan ad pontum mater pervenerit Helles Por. Met. XI. 195.	I. 76. Helles vicino mergebat corpora ponto
b) Amores.	
I. 10. 92. fama perennis	
I. 15. 7. mihi fama perennis Quaeritur...	Od. lect. 9. 21 famae perennis.
c) de arte amandi.	
I. 537. sonuerunt cymbala toto	III. 133. Tympana tacta sonant multi reboant et agyrtes

Owidyjusz.	Jan z Wiślicy.
Litore et attonita tympana pulsa manu Por. Katul. LXIII. 21: Ubi cymbalum sonat vox ubi tympana reboant	Pulsatae referunt voces citharaeque fidesque.

W wierszach Wojny pr. I 225, w których Jan z Wiślicy opisał zjawienie się Apolina, odradzającego mu opiewanie dawniejszych władców Polski, poeta naśladował podobne ustępy klasycznych pisarzy, a przedewszystkiem Owidyjusza, w którego utworach ustępy poświęcone opisom objawiania się bóstw często napotykamy. Cyt. miejsce Jana z Wiślicy najbardziej jest zbliżone do Owidyjusza a. a. II. 493. i nn., gdzie poecie rzymskiemu również Apollo się objawia. Por. nadto. Owid. Fasti I. 93. ntp., gdzie Janus, Fast. IV. 15. i nn. Wenus, prop. IV. 2. 13—24. Apollo się objawia i swojej i przestrogi udziela.

III. 142. Phoebe canore	Od. Lect. 2. canori Apollinis
d) Przemiany.	
I. 63. Vesper, et occiduo quae litora sole tepescunt Proxima sunt Zephyro	Carm. exh. 34. Fulgurat occiduo vesper ut ipse polo
I. 79. Ille opifex rerum (o Apollinie)	II. 260. O opifex hominum (o Bogu)
I. 138. sed itum est in viscera terrae	II. 13. victae cecidere phalanges Atque acies inter Prutenae viscera terrae
I. 134. Tum pater omnipotens (i częściej u Owid.)	II 281. Iam pater omnipotens

Owidyjusz.	Jan z Wiślicy.
I. 483. 4. 83. Illa velut crimen taedas exosa iugales	I. 190. Aspernata virum taedasque exosa iugales
I. 656. alto tantum suspiria prodis Pectore. Por. II. 125. X. 402.	III. 64. alto trahens suspiria corde
II. 153 Interea volucres Pyrois et Eous et Aethon Solis equi, quartusque Phlegon, hinnitibus aures. Flammiferis implent pedibusque repagula pulsant.	I. 12. Vel pedibus gestans ubi dura repagula lassis Gramina detondet spatiosi litoris Aethon.
II. 221. Parnasusque biceps	I. 42. Per duo Parnassi deducta cacumina collis.
IV. 480. Tisiphone madefactam sanguine sumit Importuna facem, fluidoque cruore rubentem Induitur pallam tortoque incingitur angue Por. Werg. En. X. 761: Pallida Tisiphone media inter millia saevit	II. 423. Ast alia Eumenidum circum fera cincta corona Tisiphone Prussorum inter se millia miscens
IV. 500. IX. 158. virus Echidnae	Eleg. Mar. 7. Echidneo veneno.
VII. 664. iubar aureus extulerit sol	I. 6. iubar rutitum sol aureus ortu Elicit
VII. 779. collis apex	Carm. exh. 24. montis apex
VIII. 12. Et pendebat adhuc belli fortuna diuque Inter utrumque volat dubiis Victoria pennis	II. 417. Atque alacris nimium volitabat millia circum Laeta Polonorum crepitans Victoria laude
e) Fasti.	
V. 379. i nn.:	Carm. Exh. 1 i nn.:

Owidyjusz	Jan z Wiślicy.
Nocte minus quarta promet sua sidera Chiron.	Pelion Haemoniae multum celebratus in oris
Semivir et flavi corpore mixtus equi.	Antro Phillyriden nutriit ipse cavo.
Pelion Haemoniae mons est obversus in austros,	Quem fert prisca fides Epidauria in arte peritum
Summa virent pinu, cetera quercus habet.	Pollice et incurvae plectra ferire chelis.
Phillyrides tenuit. saxa stant antro vetusto,	Unctae Peliden docuit praecepta palaestrae
Quae iustum memorant incoluisse senem.	Atque Menoetiaden Martia iura trucem.
Ille manus olim missuras Hectora leto	Dogmate semihominis iuvenes nituere magistri,
Creditur in lyricis detinuisse modis.	Pergama Dulichio dum cecidere dolo.
Venerat Alcides exacta parte laborum	Quod Rhoetheus ager testatur et unda Scamandri,
Iussaque restabant ultima paene viro.	Insuper omnigenis nuntia Fama plagis.
Stare simul casu Troiae duo fata videres:	Fulserunt iuvenes gemino Chirone celebres,
Hinc puer Aeacides, hinc Iove natus erat.	Clarus discipulis atque magister erat.
Etc.	

Oprócz powyższego miejsca Owidyjusza dostarczyli Janowi z Wiślicy niektórych szczegółów do Chirona w Carmen exhortatorium nakreślonego, który nie zupełnie się zgadza z przytoczonymi słowami Owidyjusza, niewątpliwie inni poeci rzymscy, zwłaszcza, jeżeli się zwróci uwagę na tę okoliczność, że, począwszy od Homera, prawie u wszystkich znakomitszych poetów greckich i rzymskich częste wzmianki o Chironie się znachodzą [1]).

[1]) Zob. F. G. Welckera wyborna rozprawę *O Chironie* zamieszczoną w *Kleine philolog. Schriften zu den Altertümern der Heilkunde bei den Griechen.* Bonn 1850.

Owidyjusz.	Jan z Wiślicy.

Por. nadto Seneki Troad. w. 832:

Jam trucis Chiron pueri magister
Tinnulas plectro feriente chordas
Tunc quoque ingentes acuebat iras
Bella canendo.

jakoteż Owid. a. a. I. 11 ntp. Met. II. 630. ntp. 676. VII. 352—Werg. Ge. III. 549.—Stat. Achil. I. 105 ntp. 157 ntp. II. 193.—Prop. II. 1. 60. ntp.

f) Tristia.

I. 1. 89. (o Ikarosie):	I. 238. Jan z Wiśl. o Ikarosie:
Dum petit infirmis nimium sublimia pennis Icarus, Icarus nomina fecit aquis	Cursu qui volucri nimium praecelsa secabat Aethera et Aeolii sublimia flamina Cauri
II. 1. 189. septemplicis Histri	II. 492. septemplicis Histri
III. 7. 59. Martia Roma	I. 37. Martia Roma
g) Epistulae ex Ponto	
II. 10. 45. Ipse quidem extremi cum sim sub cardine mundi	I. 1. Felix astrigeri veniens de cardine mundi
III. 4. 88. Alter enim de te, Rhene, triumphus adest.	Od. vict. 49. tertius ordine Adest triumphus sidere prospero.

Wpływ Stacyjusza przebija się w następujących wierszach, zwrotach i wyrażeniach Jana z Wiślicy:

a) Silvae.

I. 14. lassum Steropem Brontemque reliquit	II. 347. Per Steropem Brontemque solet lassata referre
Por. Silv. III. 1. 130 i Werg. En. VIII. 425.	
I. 3. 56. Gaudet humus superatque novis asarota figuris	II. 460. Quae vix ferre potest paries asarotaque miris Condecorata modis variisque cavata figuris.

Stacyjusz.	Jan z Wiślicy.
I. 4. 125. Tu Troica dignus Saecula et Euboici transcendere pulveris annos Nestoreosque situs (Por. Owid. Met. XIV. 136—154.)	III. 257. Fatidicae transcendens omnia lustra Sibyllae Pulveris Euboici numerum Pyliamque senectam
II. 1. 57 mentisque arcana	III 123. arcanaque mentis
III. 5. 20. vada caligantia Thules	Od. vict. 11. Thule profundo cincta ponto Noctibus est tenebrosa magnis.
III. 5. 97. fatidicae Sibyllae	III. 257. Fatidicae Sibyllae
IV. 2. 1. Regia Sidoniae convivia laudat Elissae	I. 39 Pulchraque Sidoniae Carthago potentis Elissae
V. 1. 112. ales Tegeaticus.	III. 116. Tegeaticus ales.
b) Thebais.	
I. 197. At Iovis imperio rapidi super atria caeli Lectus concilio divum convenerat ordo Interiore polo.	III. 7. ntp. Omnes caelicolas nitidi super atria caeli Convocat et iubet arbitrio inservire sacrato.
I. 201. ntp. mediis sese arduus infert	Mox Iovis imperio mixti divique deaeque
Ipse deus placido quatiens tamen omnia vultu,	Interiora poli replent pulcherrima clari,
Stellantique locat solio. Nec protinus ausi	Et circum solium divi glomerantur amoenum
Caelicolae, veniam donec pater ipse sedendi	Mutua sub tacitis referentes murmura verbis,
Tranquilla iubet esse manu. Mox turba vagorum	Quae nova causa deum cogit compellere nostrum
Semideum et summis cognati nubibus omnes	Huc omnes super arctoi convexa nivosi.
Et compressa metu servantes murmura venti	Quos sic Altitonans circum sese undique saeptos
Aurea tecta replent, mixta convexa deorum	Dum vidit, veniam cunctis dedit ipse sedendi
Maiestate tremunt.	Optima per placidum faciendo silentia nutum.

Stacyjusz. Thebais (C. d.)	Jan z Wiślicy.
I. 211. ntp. Postquam iussa quies siluitque exterritus orbis Incipit ex alto: grave et immutabile sanctis Pondus adest verbis et vocem fata sequuntur.	Postquam iussa quies tanto sub corde resedit, Atria cuncta poli cohibens a murmure celsi Intonuit placidis clemens deus ipse susurris, Quem pia multivago mox sunt comitata volatu Fata nec infesso non eminus effera gressu.
I. 232. gentemque profanam	II. 98. profana gens
I. 265. et aerisoni lugentia flumina Nili	I. 9. lugera harenosi plangentia funera Nili
I. 696. Phoebe parens, seu te Lyciae Patarea nivosis	I. 228. Qualem clara colit Lycias Patarea per oras
II. 219. dolor iraque demens	II. 17. furor iraque demens
II. 733. figensque superbis Arma tholis	I. 54. Quorum nunc suspensa tholis vexilla beatis Od. vict. 23. figens tholis vexilla sacris.
III. 1. At non Aoniae moderator perfidus aulae Por. III. 483. superae seu conditor aulae (o Jowiszu).	III. 1. Juppiter aethereae dominator maximus aulae
V. 32. Nunc mihi Fama prior mundique arcana vetustas, Cui meminisse ducum, vitasque extendere curae, Pande viros, tuque nemoris regina sonori, Calliope, quas ille manus, quae moverit arma Gradivus, quantas populi solaverit urbes,	I. 217. At nunc Fama vetus,—cui meminisse potestas Atque referre duces regesque est, inclita necnon Pandere facta virum reboanti gutture—tuque Calliope, vatum nutrix,—heroica scripta Quae sinis eloquio dulci depromere, prisca

Stacyjusz
Thebais (C. d.)

Sublata molire lyra. Nec enim altior ulli
Mens hausta de fonte venit.

Por. nadto. Werg. En. IX. 525. Stat. Pheb. VIII. 373. ntp.

IV. 51. quos pigra vado Langia tacenti

Lambit, et amfractu riparum incurvus Elissus

IV. 232. ephebum turba
IV. 639. Gradivus stimulis
IV. 661. Nec comitatus iners, sunt illic Ira Furorque

V. 49. circumflua Nereo Lemnos

VII. 5. Tunc ita velocem Tegees affatur alumnum:
In medium rapido Boream illabere saltu
Bistonias super usque domus arcemque nivosi
Sideris, oceano vetitum qua Parrhasis ignem
Nivibus hibernis et nostro pascitur imbre.

VIII. 262. aeger senio
VIII. 303. O hominum divumque aeterna creatrix,
Quae fluvios silvasque animarum semina mundi

Cuncta... gignis

Jan z Wiślicy.

Commemorans acsi praesentibus omnia factis
Notificas — mihi pande viros, qui sceptra Poloni
Direxere soli, reticet quos cana vetustas.

I. 155. cerealia cultaque vasto
Amfractu lambit patri is adlutus ab undis
Multiiugis celebris reboanti Vistula tractu.

I. 27. turba ephebum
II. 72. Gradivi stimulis
II. 117. Quam sequebatur atrox Martis Furor Iraque demens
II. 490. Circumflua nec non litora
III. 261. Arva situ vasto circumflua.

III. 85. Juppiter et Tegees sic est affatus alumnum
Perge sub algentis Mavortia regna Bootis
Sarmaticasque domos celer ad penetralia regis,
Hic ubi formosae splendent moenia Crocae

III. 90. senio gravatum
II. 260. O opifex hominum divumque polique creator,
Qui regis imperio viventia cuncta sereno,

Qui pelagus, populos, montes et flumina, silvas

Arbitrio servas...

Stacyjusz. Thebais (C. d.)	Jan z Wiślicy.
VIII. 373. alias suggere vires.	III. 265. vires suggeris egregias.
VIII. 376. ntp. Stygiisque emissa tenebris Mors fruitur caelo, bellatoremque volando Campum operit, nigroque viros invitat hiatu, Nil vulgare legens Sed quae dignissima vita Funera, praecipuos annis animisque, cruento Angue notat, iamque in miseros pensum omne sororum Scinditur et Furiae rapuerunt licia Parcis.	II 177. ntp. Interea Ira furebat a Phlegetonte resurgens Aëre Mors potiebatur campoque volando Angue cruentato signabat funera multa Sub Stygios ruitura lacus noctemque profundam.
Stat medius campis etiamnum cuspide sicca Bellipotens, iamque hos clipeum iam vertit ad illos Arma ciens, aboletque domus, conubia, natos. Pellitur et patriae et, qui mente novissimus exit, Lucis amor, tenet in capulis hastisque paratas Ira manus. Por. Stat. Theb. III. 577. ntp.	II. 172. ntp. Quo Mars in campis Prutenis constitit acer Arma movens, iamque hos clipeum iam volvit ad illos. II. 184. Furor arma nefanda sonabat Praedulces abolens natos et vincula sacra Conubii, patrias sedes, tum dulcia prata. Omnia pallidulo veniens vultu Ira fugabat Atque animus belli populos super arma citabat.
VIII. 395. Iamque ruunt primusque virum concurrere pulvis Incipit,	II. 320 Iamque ruunt primusque virum rex incipit ipse Ante alios valida disrumpere strage cohortes.
VIII. 404. splendent clipei pharetraeque decorae Cingulaque et nondum deforme cruoribus aurum	II. 340. renitent enses clipeique resultant II. 352. frameis pharetrisque decora

Stacyjusz. Thebais (C. d.)	Jan z Wiślicy.
VIII. 412. ntp. Exclusere diem telis, stant ferrea caelo Nubila, nec iaculis arctatus sufficit aër. Hi pereunt missis, illi redeuntibus hastis. Concurrunt per inane sudes et mutua perdunt Vulnera, concurrunt hastae, stridentia fundae Saxa pluunt, volucres imitantur fulgura glandes Et formidandae non una morte sagittae.	II. 210. Saxa volant et tela pluunt per nubila mundi Ferrea, letiferis iaculis nigrescit et aër. II. 208. Hi pereunt iaculis, illi stridentibus hastis Succumbunt, animasque suas sub Tartara mittunt.
VIII. 419. Nec locus ad terram telis, in corpora ferrum Omne cadit, saepe ignari perimuntque caduntque.	II. 211. Nec locus est telis in terra, vulnera ferrum Omne fovent.
VIII. 423. Ut ventis nimbisque minax cum solvit habenas Juppiter, adfligitque alterno turbine mundum, Stat caeli diversa acies, non fortior Austri Nec Aquilonis hiems, donec pugnante procella Aut nimis hic vicit aquis aut ille sereno.	II. 195. Dum pater omnipotens nimbis dissolvit habenas Adfligens nimium pluvioso turbine mundum, Tunc Aquilonis hiems per prata virentia saevit Et ferit agros ac segetes et iugera, valles.
VIII. 510. teneo aeternumque tenebo	II. 413. tenet aeternumque tenebit
X. 315. caput amputat	II. 438. caput amputat
X. 571. animosque ministrant Por. VIII. 499.	II. 266. animosque ministras
XII. 657. innumeris peditum equitumque catervis.	II. 487. tot turmis equitum peditumque catervis
c) Stacyjusza Achilleis.	
I. 619. medii fastigia caeli	II. 276. inter caeli fastigia

Stacyjusz. Achilleis (C. d.)	Jan z Wiślicy.
II. 54. Magna, reor, pridem vestras pervenit ad aures	I. 1. ntp. Felix astrigeri veniens de cardine mundi
Fama trucis belli, regum placidissime, quod nunc.	Fama trucis nimium, Rex invictissime, belli.

Oprócz powyższych, inni jeszcze poeci rzymscy pozostawili w utworach Jana z Wiślicy niewyraźne ślady swego wpływu, jak wnosić można z podobieństwa niektórych wierszy, a mianowicie:

a) Katullus:

LXIII. 21. Ubi cymbalum sonat vox ubi tympana reboant	III. 13. 3. Tympana tacta sonant, multi reboant et agyrtes
LXI. 122. procax Fescennina iocatio	III. 28. fescenninas palaestras
LXVII. 28. Quod posset zonam solvere virgineam	
Por. Stat. Theb. V. 62. solvisse ingalem ceston.	I. 185. nec solvere ceston Virgineum

b) Tybullus:

I. 4. 16. paulatim sub iuga colla dabit	II. 446. Sub iuga pars sua colla dabat
IV. 1. 140. Nec qua vel Nilus vel regia lympha Choaspes	I. 250. Aut Priami tellus aut nobilis ora Choaspis

c) Propercyjusz:

III. 26. 7. Et quot Troia tulit vetus et quot Achaia formas	I. 20. Quos quondam Romana tulit Thebanaque tellus.

d) Lukanus:

IX. 439. herbas,	
Quas Nasamon, gens dura, legit, qui proxima ponto	III. 262. Quae (scil. arva) niger Indus arat, Nasamon quoque nauticus horror.
Nudus rura tenet, quem mundi barbara damnis	
Syrtis alit, nam litoreis populator harenis	
Imminet et, nulla portus tangente carina,	

Novit opes; sic cum toto com-
mercia mundo
Naufragiis Nasamones habent.

e) Marcyjalis.

Za obeznaniem się naszego poety z Marcyalisem zdaje się przemawiać podobieństwo wyrażenia Marcyalisa:

V. 37, 4: *erythraei lapilli* ze zwrotem Jana z Wiślicy I. 13: *erythraeis Carchedoniisque lapillis.*

Por. nadto Marcyal. epigr. II. 8. z epigr. Jana Wiślicy „in invidum". W tych epigramach ujawnia się pewne podobieństwo tak pod względem formy jak treści.

Powyższe zestawienie wierszy i zwrotów sobie odpowiadających wykazuje dowodnie, że Janowi z Wiślicy nie były obce główniejsze utwory klasycznej literatury rzymskiej. Że je znał dokładnie, świadczą o tem nie tylko dość liczne reminiscencyje z dzieł rzymskich poetów, w części swobodniejsze, w części nawet prawie dosłowne lecz także wyżej przytoczone właściwości poematu o Wojnie pruskiej, dotyczące jego kompozycyi, które są wiernem naśladowaniem odpowiednich ustępów z dzieł literatury rzymskiej.

Tak pierwsze, jak drugie są oczywiście tylko wynikiem gruntownych studyjów i pilnej lektury klasycznych wzorów, której się z wielkiem zamiłowaniem oddawał poeta, jak sam poświadcza w przedmowie do Wojny pruskiej.

Nie mniej ważnem jest pytanie tej treści, jak należy się zapatrywać na powyższe szczegóły, zapożyczone u rzymskich pisarzów, a mianowicie najpierw, czy należy je uważać jako wypadek rozmyślnego naśladowania, dokonanego z całą świadomością poety, czy są one tylko mimowolne i bezwiedne; powtóre, czy wprowadzenie do otworu powyższych momentów z literatury rzymskiej było nakazane jaką wyższą koniecznością, a tem samem zupełnie usprawiedliwione, lub, czy ono jest tylko nierozważnem naśladowaniem zwyczaju klasycznych poetów, a tem samem naśladowaniem

bezcelowem, które się wcale nie przyczynia do podniesienia wartości i zalet samego poematu?

Co się tyczy szczegółów, zapożyczonych przez Jana z Wiślicy u klasycznych poetów, widoczna jest, że są one częścią wypadkiem rozmyślnego naśladowania, częścią zaś mimowolnie i czysto przypadkowe. Naśladowanie pierwszego rodzaju jest widoczne z niektórych właściwości poematu, dotyczących jego kompozycyi, jako to, z opisu bitwy, biesiady, siedzib i zatrudnienia szczepów zamieszkujących Polskę i Litwę, z charakterystyki osób w poemacie występujących, z ich mów i modlitw, z inwokacyi muz, personifikacyi pojęć Wieści, Złości i t. p.; a w końcu z tych wszystkich wierszy, które co do formy i treści są prawie wiernem powtórzeniem podobnych wierszy poetów rzymskich.

Do drugiego rodzaju naśladowań zaliczam te wszystkie wiersze i zwroty poety, które co do formy i treści tylko częściowo odpowiadają myślom rzymskich poetów, czyli tak zwane reminiscencyje z lektury we właściwem słowa znaczeniu.

Bliższe uzasadnienie powyższego podziału, który jest całkiem naturalny, uważam za zbyteczne. Wystarczy zwrócić uwagę na tę okoliczność, że Vergilijusz uchodził aż do nowszych czasów za genijalnego twórcę i niezrównanego mistrza epopei artystycznej; jego zaś dzieła, przedewszystkiem Eneida, za niedościgniony wzór do naśladowania dla wszystkich poetów w ogólności, tak pod względem kompozycyi, jak budowy, techniki wierszy i języka. Jeżeli już rzymscy poeci korzyli się przed wielkością genijuszu wieszcza mantuańskiego i nie wahali się naśladować w swoich utworach niektórych szczegółów epopei jego właściwych, to tem bardziej stanowczym i wyraźniejszym musiał być wpływ Eneidy na Jana z Wiślicy, który razem ze spółczesnymi podzielał oczywiście zdanie o niezrównanej twórczości Wer-

GILEGO, a nadto pisał poemat, którego treść zawierała wiele punktów stycznych z epopeją rzymskiego wieszcza.

Ze względu na powyższą okoliczność, jako też, w obec zupełnego braku w XVI w. dzieł, dających pogląd na istotę i właściwości poezyi w ogólności, JAN z WIŚLICY, pisząc swój poemat epiczny, był niejako zniewolony zasięgać rady i pomocy u poetów rzymskich, a przedewszystkiem u WERGILEGO. Dlatego też korzysta on z nich w wielu razach z całą świadomością i rozmysłem.

Atoli nie wszystkie naśladowania są dokonane z należytą rozwagą i zrozumieniem rzeczy. W niektórych uderza stanowczy brak, nie powiem, twórczości, która w wielu razach nawet na zapożyczonych skądinąd szczegółach umie wycisnąć piętno oryginalnego ducha, lecz nawet zwykłej rutyny i biegłości, którąby zdołała zapożyczone myśli i zwroty zmienić odpowiednio i zastosować je do sytuacyi.

Skutkiem tego są one po największej części zbyteczne, bezcelowe, a nawet niekorzystne tak dla sławy poety, jak dla jego utworu, który przez wadliwe zastosowanie powyższych momentów raczej stracił, niż zyskał na wartości. Wobec tego takie postępowanie poety nie jest niczem usprawiedliwione, chyba tylko chęcią do naśladowania zwyczaju klasycznych poetów rzymskich, którego atoli umiejętnie przeprowadzić nie umiał. Na usprawiedliwienie zbytniej zależności poety w niektórych razach od wzorów rzymskich, można przytoczyć tylko tę okoliczność, że zależność ta nie jest wyłączną jego wadą, lecz chorobliwem znamieniem wszystkich niemal poetów łacińsko-polskich wieku XVI.

Studyja

nad

historyją języka bułgarskiego.

Napisał

Dr. Antoni Kalina.

I. Spis alfabetyczny skróceń źródeł.

Abagar. Abagar-ein neubulgarischer Druck aus dem XVII Jahrh. v. A. Leskien w Archiv f. slav. Philol. III. 518—521.

Alex. Život Aleksandra Velikoga po tekstu recenzije bugarske. izd. Jagić V. Starine V. 22—27, XVI w.

Alex. Drin. A. Wesselofsky: Zur bulgarischen Alexandersage, w Archiv für slav. Philologie I. 608—611, urywek o Alexandrze W. z rękopisu XV—XVI w. redakcyji bułgarskiej, będącego w posiadaniu M. Drinova.

Apost. Mac. Македонская книга апостольскихъ чтеній. Срезневскій: Свѣдѣнія и замѣтки о малоизвѣстныхъ и неизвѣстныхъ памятникахъ. Nr. 72, str. 463—489; G. Polívka: Palaeographische, grammatische und kritische Eigenthümlichkeiten in dem Makedonischen Praxapostolus. Arch. f. sl. Phil. X. 106—132, 417—483.

Apost Manujł. Листки изъ Мануйловской книги Апостольскихъ чтеній. Срезневскій: Древніе славянскіе памятники юсоваго письма. СПб. 1868, str. 47—48, 199—201. XIII w.

Apost. Ochrid. Охридская книга апостольскихъ чтеній. Срезневскій: Древн. памятники юсоваго письма, str. 75—100, 269—300. XII w.

Apost. slepč. Слѣпченская книга апостольскихъ чтеній. Срезневскій: Древн. памятн. юсов. письма, str. 100—117, 301. 330. XII. w.

Apost. Zagrzeb. Пражскіе листки изъ книги Еванг. чтеній (1277 г.) Срезневскій: Древніе памятн. юсов. письма, str. 73—74, 223—224; Отрывокъ изъ книги юсоваго

письма 1277 года. Свѣдѣнія и замѣтки о малоизвѣстныхъ и неизвѣстныхъ памятникахъ. Nr. 49, str. 182—187.

Ewang. Евангельскіе листы. Срезневскій: Древн. пам. юсов. письма, str. 45—47, 197—198. XIII w.

Ewang. Akad Евангеліе по Евангелистамъ, rkp. bilioteki Akademii Nauk w Petersburgu z XV lub XVI w. А. Х. Востоковъ: Филологическія наблюденія изд. И. Срезневскій, СПб. 1865, str. 190—191.

Ewang. Belgr. Евангеліе недѣльное w bibliotece Ministerstwa oświecenia w Białogrodzie. Ламанскій: О нѣкоторыхъ славянскихъ рукописяхъ въ Бѣлградѣ, Загребѣ и Вѣнѣ. Приложеніе къ VI-му тому Записокъ Акад. Наукъ. Nr. 1. СПб. 1864, str. 2—19 osobnej odbitki. XII—XIII w.

Ewang. Dečan. Дечанское четвероевангеліе. Срезневскій: Древн. памятники юсоваго письма, str. 137—143, 384—393. XIII—XIV w.

Ewang. Hiland. Хиландарское четвероевангеліе (1322 года). Срезневскій: Древн. памят. юсов. письма, str. 124—125. 350—351.

Ewang. Novogrd. Новгородскіе листки изъ книги Евангельскихъ чтеній. Срезневскій: древн. памятн. юсов. письма, str. 25—27, 166—173. XI w.

Ewang. Stamav. Листки изъ Стамавовскаго четвероевангелія. Срезневскій: древн. памятн. юсов. письма, str. 48—49. 201—202. XIII w.

Evang. Trnov. Четвероевангеліе юсоваго письма 1273 года. Срезневскій: Свѣдѣнія и замѣтки о малоизв. и неизвѣстн. памятн. Nr. 48, str. 177—181, prwn. Leskien: die Unterschrift des Evangeliums von Trnovo w Archiv für slav. Phil. IV. 512 n.

Ewang. Undol. Евангельскіе листки Ундольскаго z XII—XIII w. Срезневскій: древн. пам. юсов. письма, str. 135—136, 381—383, z XI w. Срезневскій tamże, str. 43—44, 194—196.

Ewang. Zograph. Зографское четвероевангеліе (г. 1305). Срезневскій: древн. пам. юсов. письма, str. 123, 348—349.

Hiland. fragm. Хиландарскіе листки. Срезневскій, древн. пам юсов. письма, str. 37—38, 187—191. XI w.

Jan Bogosł. Сказаніе Іоанна Богослова. Срезневскій, древніе пам. юсов. письма, str. 185—188, 406—416. XIV w.

Jefrem Syrin. Поученія Ефрема Сирина. Срезневскій, древн. пам. юсов. письма, str. 146—148, 398—405 z XIII—XIV w., prwn. Глаголическій списокъ поученій Ефрема Сирина. Срезневскій, Свѣдѣнія и замѣтки, Nr. 5.

Kačan. Памятники болгарскаго народнаго творчества. Выпускъ I. Сборникъ западно-болгарскихъ пѣсень съ словаремъ. Собралъ Владимиръ Качановскій. СПб. 1882. Recenzyją podał M. Drinov w Archiv für Slav. Phil. VII. 109 n. i w Периодическо Списание на българското книжовно дружество въ Срѣдецъ. Книжка 4, str. 143 n. Zobacz także, co o wartości tej pracy mówi A. Teodorov w Периодическо Списание кн. 19 i 20, str. 147, 203—208. [1])

Maced. fragm. Македонскій листокъ. Срезневскій, древн. пам. юсоваго письма, str. 39—42, 192—193. XI w.

Milad. Бьлгарски народни пѣсни собрани одъ Братья Миладиновци Димитрія и Константина и издани одъ Константина. Загребъ, 1861.

Miniej Grig. Служебная минея В. И. Григоровича. Срезневскій, древн. пам. юсов. письма, str. 62—65, 211—212; 65—66, 213—214; Свѣдѣнія и замѣтки, Nr. 48, str. 65—78. XII—XIII w.

Окт. Mihan. Bugarsko-slovenski oktoich kolekcije nekoč Mihanovićeve sada akademičke u Zagrebu. V. Jagić, Starine X. 127—156, prwn. Archiv f. slav. Phil. III. 333 n. XIII w.

Окт. Strum. О самодревнѣйшемъ октоихѣ XI вѣка югославянскаго юсоваго письма, найденномъ въ 1868 году А. Ѳ. Гильфердингомъ въ Струмицѣ, Архимандрита Амфілохія. Москва, 1874, przykłady wyjęte z recenzyi V. Jagića, Archiv f. slav, Phil. III, 168—178, 352 n. 353 uw. 1.

Parem. Grig. Паремейникъ В. И. Григоровича. Срезневскій, Древніе памятн. юсов. письма. str. 68—70, 216—218, 261—268. XII—XIII w.

Parem. Lobkov. Паремейникъ г. Лобкова (1284—1320 г.). Срезневскій, Древн. пам. юсов. письма, str. 70, 218—219. 224.

Pieśni lud. z Ajtos zebrane przez V. D. Stojanowa wydr. w Периодическо Списание кн. V—VI. 205. [1])

„ Devъr: M. Drinov w Период. Спис. XI—XII, 158—162.

„ Dupnica: D. Biserov, Период. Спис. 13, 151—154; 14. 319—320.

„ Čepino: Др. Конст. Иречекъ: Помашки пѣсни отъ Чепино. Пер. Спис. 8, 76 n.

„ Etropol: T. Pêev w Периодич. Спис. 13, 144—151; 14. 309—318.

[1]) Периодическо Списание кн. 1, Браила 1870 do кн. XII 1876, przytaczam rzymskiemi liczbami, кн. 1, Срѣдецъ 1882 i następne — arabskiemi.

Pieśni lud. z Kalofer: G. P. Bojadžiov w Пер. Сп. IX—X. 103—104
„ Köstendil: Ch. C. Kovačevskij w Пер. Сп. 12, 113—116.
„ Конорčи: Говоръть въ Конопчии отъ Петку К. Гъбювъ. Пер. Спис. 18, str. 390—413.
„ Kostur: M. Drinov w Пер. Спис. XI—XII. 162—163; Важна особность въ Костурский говоръ, Период. Спис. XI—XII. 163 n.; porówn. V. Jagić: Zur Frage über den Rhinesmus im Neubulgarischen, Arch. für slav. Phil. II. 399 n. XI, str. 264 n.
„ Kotel: M. Vasiljov w Пер. Спис. I. 106, II. 106—107; V. D. Stojanov w Пер. Сп. II. 107; VII—VIII. 113—115.
„ Kratowo: E. Karanov w Пер. Спис. XI—XII. 169—178; 5. 116—122; 16. 153 –161.
„ Panagjurište: M. Drinov w Пер. Сп. XI—XII. 147—158; N. Popov w Пер. Спис. 2. 162—163.
„ Pijanečko: G. Ja. Virčov w Пер. Спис. 12. 116—121.
„ Pirdon: J. Kacarov w Пер. Спис. 15. 437—442.
„ Pirot: S. Vacov w Пер. Сп. 16. 165—166; 18. 452—453; 19—20. 253—256.
„ Plêven (Dolno-Dąbnica): O. Panov w Период. Спис. 10. 108—110.
„ Sliven: R. Žinzifov w Период. Спис. I. 104—105. V. D. Stojanov w Период. Спис. V—VI. 207—209, VII—VIII. 113—115.
„ Sofija: Mitov w Пер. Спис. 1. 164—168; J. Kovačov (wieś Jukari-Banja) w Пер. Спис. 3. 176—180; S. Vacov. (wieś Knjaževo) Пер. Спис. 16. 162—164, 17. 320—321, 18. 451—452.
„ Šumen: V. D. Stojanov w Пер. Сп. VII—VIII. 107—113, D. P. Vojnikov w Пер. Сп. 1. 169—173, 2. 164—168, prwn. Archiv f. slav. Phil. VI. 422, uw. 1.
„ Teteven: T. Vasiljov w Пер. Сп. 13. 142—144, T. Pêev (wieś Dobrêvci) w Пер. Сп. 15. 434—436, prwn. T. Васильовъ: Нѣколко бѣлѣжки върху тетевенский говоръ w Пер. Сп. 6. 148—150.
„ Tъrnov: C. Ginčov w Пер. Сп. III. 110—113, IV. 74—76.
„ Tъrnov Mały: T. Milkov w Пер. Сп. XI—XII. 164—169; S. Šivačov w Пер. Сп. 15. 436—437, 446—447.
„ Tъrn: P. Bajkušev w Пер. Сп. 11. 131—139, (we wsi Dolnjo-Romanci okr. Brêznicki) w Пер. Сп. 12. 104—113, 121—124.
„ węgier. Fr. Miklosich: Die Sprache der Bulgaren in Siebenbürgen w Denkschriften der k. Akademie der Wiss. philos. hist. Cl. Bd. VII, Wien 1856, str. 105—146;

Die südungarischen Bulgaren von Prof. Géza Czirbusz. Dodatek do XI tomu: Die Völker Oesterreich-Ungarns. Wien und Teschen 1884, przetłómaczone na język bułg. przez J. A. Georgova w Пер. Сп. 12. 65 n., 13. 31 n.

„ Veles: P. Bojadžiov w Пер. Спис. IX—X. 93—103, 3. 180—189; St. Novaković: Ein Beitrag zur Kunde der macedonischen Dialecte. Der Dialect von Veles-Prilep w Archiv f. slav. Philol. XII, str. 78—94.

„ Visoka; А. Теодоровъ: Единъ приносъ къмъ Височкия говоръ w Пер. Спис. 15. 401—410; prwn. Jagić: Neueste Belege für den Nasalismus des macedonischen Dialektes w Arch. XI. 264—269.

„ Zajčar: Зайчаръ и неговото население w Пер. Спис. 8. 95 n.; 9., 83 n.

Prochor: Записъ отъ Охридскій патриархъ Прохоръ отъ М. Дринова w Пер. Спис. 3. 132—140, zapis ten z r. 1548 wydrukowany na str. 134—135.

Pslt Bolon. Болонская псалтырь. Срезневскій древн. пам. юсов. пись. 49—52. 126—135. 202—206. 223. 241—243. 353—380; prwn. В. Качановскій: Болонская псалтырь (1186—1196 г.) и Евангеліе рыльскаго монастыря конца XII или начала XIII в. СПб. 1882. J. Jireček w Časop. česk. mus. 1875, str. 116 kładzie jego powstanie za Jana Asěna II 1230—1241, prwn. Пер. Спис. 8. 87. Kopitar: Hesychii Glossographi discipulus etc. str. 34 n.

Pslt. Dečan. Дечанская псалтырь. Срезневскій, древн. пам. юсов. пись. 143—146. 394—397. XIV w.

Pslt. Norov. Псалтырь z biblioteki Norowa. Востоковъ Филол. наблюд. str. 173—175. XIII w.

Pslt. Pogod. Погодинская псалтырь. Срезневскій древн. пам. юсов. письма, 52—60. 207—210. 244—260. prwn. Ламанскій о нѣкот. слав. рукоп. въ Бѣлградѣ itd. str. 36—108. Przy przytaczanin Łamańskiego dodaję Łam. XII w.

Pslt. Sluck. Слуцкая псалтырь. Срезневскій древн. пам. юсов. письма, str. 21—24. 155—165. XI w.

Rkp. Barberin. Palimpsest w bibliotece Barberiniego. Востоковъ: Римскій палимпсестъ w Филол. наблюд. str. 167—170. XIII w.

„ Bistrick. В. Поповичъ: Паметници, ewangelja w monastyrze Bystrickim z XV lub XIV w. Пер. Спис. VII—VIII. 43—44.

„ Curz: R. Scholvin: Einleitung in das Johann-Alexanderevangelium (1356 r.). Archiv f. slav. Phil. VII. 1—56; 161—122.

Rkp. Dečan. Дечанская рукопись w bibliotece ces. publ. w Petersburgu w Отчетъ о пятнадцатомъ присужденіи наградъ графа Уварова 1872 r. СПб. 1874, str. 223—226; 263—283. XIV w.

„ Filip. Rękopisy narodowej biblioteki w Filipopolu Nr. 1—36 począwszy od XIII aż do XVIII w. Przy przytaczaniu pojedyńczych rękopisów podaję wiek tychże.

„ Handżar. Сербоболгарская рукопись отъ С. Н. Палаузова, заключающая въ себѣ Θисауросъ сирѣчь Сокровище Дамаскина иподіакона и студита Θессалонитскаго, pisany w wsi Xandżar r. 1636, w Отчетъ о пятнадцатомъ присужденіи наградъ графа Уварова. СПб. 1874, str. 227—231; 284—304. XVII w.

„ Lublan. Люблянская рукопись, wyd. Срезневскій w Отчетъ о пятнадцатомъ присужденіи наградъ графа Уварова. СПб. 1874, str. 231—232; 329—358; tekst opisał Ламанскій: Непорѣшенный вопросъ w Журналъ министерства народнаго просвѣщенія, tom 143, cz. 2, str. 349—378, tom. 144, cz. 2, str. 84—123. XVII w.

„ Odes. V. Jagić: Opisi i izvodi iz nekoliko južno-slovinskih rukopisa. XV. Kako se pisalo bugarski prije dvjesti godina. Starine IX. 137—171, prwn. M. Drinov: Mittheilungen über das Neubulgarische w Archiv f. slav. Phil. IV. 694 n. XVII w.

„ Ončevsk. В. Поповичъ: Памятници, urywek Ewangelii z XV lub XVI w. w posiadaniu Ončevskiego. Пер. Спис. VII—VIII. 42—44.

„ Sof. Rękopisy państwowej biblioteki w Sofii Nr, 1—47 począwszy od XIII aż do XVIII w.

„ Tow. PN. w Sof. Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Sofii (Българско Книжовно дружество въ Срѣдецъ) Nr. 1—19 począwszy od XIV aż do XVII w.

Sborn. Belgrad. Bugarski zbornik, pisan prošloga vieka narodnim jezikom. Priopćio St. Novaković. Starine VI. 24—59. XVIII w.

„ Berlin. V. Jagić: Što ima u bugarskom zborniku Kraljevske biblioteke u Berlinu? Starine V. 43—108. XIII w.

„ Bukar. P. Syrku: Zur mittelalterlichen Erzählungsliteratur aus dem Bulgarischen, wydr. Слово о встхомь Алеѯандрѣ i t. d. i powieść o Ezopie, Archiv f. slav. Phil. VII. 78—98. XVI w.

„ Bułg. Болгарскій сборникъ 1348 года съ однимъ изъ твореній Константина Философа. Срезневскій, Свѣд. и замѣтки о малоизв. и неизв. пам. Nr. 36. str. 43—52.

Sborn. Sevast. Севастьяновскій Сборникъ. Срезневскій древн. пам. юсов. пис. str. 71—73. 220—222; два сборника житій XIV в. w Свѣд. и замѣт. Nr. 37, str. 53—60. XVI w.

Sinaks. belgr. Синаксарь 1330 r. w bibliotece ministerstwa oświecenia w Białogrodzie. Ламанскій. О нѣкот. славян. рукоп. въ Бѣлградѣ i t. d. str. 19—35.

Stich. Norov. Норовскіе листки стихираря. Срезневскій, древн. пам. юсов. письма, str. 66—67. 214—215. XII—XIII w.

Stich Par. Парижскій стихирарь. Срезневскій, древн, пам. юсов. письма, str. 67—68; 215—216. XIII—XIV w.

Triod Grig. Тріодь В. И. Григоровича. Срезневскій, древн. пам. юсов. пис. str. 117—120; 331—343. XII—XIII w.

Triph. Zograph. Трефологій Зографскаго монастыря XIII вѣка. Срезневскій Свѣд. и замѣтки Nr. 48, str. 403—429; древн. памятн. юсов. письма, str. 120—123; 344—347.

Troj. Trojanska priča bugarski i latinski na svijet izdao dr. Fr. Miklošić. Starine III. 147—188, pisana oko r. 1350 za cara Jana Aleksandra.

Ust. penitenc. V. Jagić: Sitna gradja za crkveno pravo. Ustanove penitencijalne bugarskoga zbornika. Starine VI. 116—151, na str. 116. (119)—122 i 123—125. XIII w.

Ved. Веда Словена. Български народни песни отъ предисторично и предхристиянско доба, открилъ въ тракия и македония и издалъ Стефанъ И. Верковичъ. Книга I. Le Veda Slave. Chants populaires des Bulgares de Thrace et de Macedone de l'epoque prehistorique et prechretienne. Decouverts et édites par Etienne J. Verkovitsch. Volume I. Београдъ 1874.

Веда Славянъ. Обрядныя пѣсни языческаго времени, сохранившіяся устнымъ преданіемъ у македонскихъ и оракійскихъ Болгаръ-Помаковъ. Собралъ и издалъ Ст. Ил. Верковичъ. Томъ II. Напечатанъ пожертвованіями русскихъ ревнителей и покровителей науки. СПб. 1881.

Веда Словенахъ. Обрядни песни отъ языческо врямя. Упазени со устно предание при Македонско-Родопски-те Българо-Помаки. Собрани и пздани Стеф. Ил. Верковичемъ. Книга друга. Напечатана со пожертвованна-та на Русски-те ревнители и покровители на наука-та. СПб. 1881 [1]).

[1]) Ponieważ Zbiór ten pieśni umieszczam pomiędzy źródłami języka bułgarskiego, dla tego winienem to usprawiedliwić ze względu na zarzuty, jakie przeciwko prawdziwości jego podnoszono. Nie wchodząc w historyczną ocenę pieśni tych,

Verk. Народне песме македонски Бугара. Скупіо Стефанъ И. Верковичъ. Књига прва Женске песме. У Београду 1860.

Žeravin. fragm. Листокъ изъ Жеравинскаго устава. Срезневскій древн. пам. юсов. пис. str. 70—71; 219—220. XIII w.

---

można na podstawie formy i języka uznać cały zbiór (I tom) za przeróbkę, jaką jeden lub kilku autorów na podstawie motywów ludowych z tendencyą, przebijającą się z ich treści, uskuteczniło. Co się tyczy formy metrycznej, jest ona niezwykłą, podobnie jak i rym, czego nie znajdujemy w innych pieśniach ludowych. Kompozycya sama jest co najmniej licha, obrazowanie żadne, metafora mało używana, styl nie ludowy, niepoprawny. W pieśniach niema poezyi; jest to zwykłe opowiadanie, które zdradza pochodzenie takie samo, jak inne opowiadania ludowe. Na takich to opowiadaniach i powieściach zostały osnute te pieśni Vedy; ztąd ich niepoetyczność, nieprawidłowość metryczna, niepoprawność stylistyczna, brak naiwności ludowej. Natomiast występuje w nich zanadto pierwiastek mytologiczny, którego podstawa, treść jest dziwna, niezgodna z rzeczywistem zapatrywaniem ludowem (np. Ved. 1, 40), często nawet śmieszna. Sytuacyje często niewłaściwe, nienaturalne, nawet komiczne (np. I, 170. 430. 426). We wszystkich pieśniach tak o przesiedleniu, jako też o urodzeniu Orfeja, powtarza się ten sam myt, te same postaci i dekoracye. Widocznie za źródło posłużyło jedno podanie, na którego tle powstały rozmaite redakcye powieści.

Język jest nie jednolity; w jednej pieśni znajdują się rozmaite narzecza, lub jedna osobistość, od której pochodzi kilka pieśni, mówi różnemi narzeczami, np. I nr. 9. 14, które pochodzą od Jumera Asančeva ze wsi Duspat; potem pieśni 8. 10, które pochodzą od Kosty Stojanowa z Jelešnicy (Demir Hissarskiej Kazy), przedstawiają dwa różne narzecza. Fakt ten pokazuje jak najwidoczniej, że pieśni te powstały albo to z różnych podań ludowych, w różnych narzeczach spisanych, albo też że są to przeróbki przez różnych autorów dokonane, w każdym razie — przeróbki.

Dodać do tego można jeszcze epitety niezwykłe, niecharakterystyczne, nawet często wręcz nieodpowiednie; wreszcie błędy językowe jak np. mylne użycie aorystu i imperfektu, a będziemy mieli wierną charakterystykę tego zbioru. Mimo to jednakże, chociaż pieśni te tak pod względem formy jako też kompozycyi nie mogą zaliczyć się do utworów poezyi ludowej, — język sam, o ile dotyczy to jego strony czysto formalnej, jest ludowym i z tego względu jako źródło przezemnie użyty.

II. WSTĘP.

Zdaje się nie ulegać wątpliwości, że pierwotną Słowian ojczyzną w Europie, w czasie, kiedy dochodziły pierwsze o nich wiadomości do Greków i Rzymian, było porzecze górnego i środkowego Dniepru. Mieli oni wówczas od zachodu stale za granicę plemiona germańskie, na północ Eistów, którzy obejmowali plemiona pruskie i litewsko-łotyskie, na wschód Finów, a na południe posiadłości rzymskie (zob. MÜLLENHOFF, *Deutsche Altertumskunde*, *Bd. II. Berlin* 1887, str. 89 n.). Granice ich zmieniały się odpowiednio do tego, jak narody, otaczające ich, swoje zmieniały siedziby. Tak, na początku 3-go stulecia wyruszyli Gotowie od dolnych brzegów Wisły ku Dunajowi; za nimi poszły inne plemiona germańskie, jak Giepidowie i Herulowie, którzy w pochodzie swym wypierali plemiona tak germańskie, jako też słowiańskie, zostawiając dawne swoje siedliska innym na własność. Jest pewną rzeczą, że Słowianie korzystali z tego i zajmowali całkiem opuszczone, lub przez częściową wędrówkę osłabione sąsiedne osady. Stało się to np. ze Ślązkiem, siedliskiem wandalskich Silingów, które na początku V. stulecia przeszło w posiadanie Słowian, przez co granice ich na zachód nietylko przekroczyły Wisłę, ale daleko ku Odrze musiały być posunięte. (MÜLLENHOFF o. m. str. 92.)

Na południu granice Słowian mogły dotykać Karpat u górnego biegu Wisły, ale nie sięgały jeszcze do Dunaju przed przyjściem Gotów do jego brzegów w trzeciem stuleciu. Pokazuje się to z tego, że nazwy rzeki „Dunaju“ i „Włochów“, pochodzenia celtyckiego, dostały się do Słowian przez pośrednictwo Gotów, którzy tem samem wyprzedzić ich musieli w tych stronach, gdzie jedną i drugą poznali z ust

Rzymian. (zob. MÜLLENHOFF, *Donau, Dunavъ. Dunaj w Archiv, für slav. Phil.* I., str. 290 n., *Deutsche Altertumsk.* II. str. 89, 62 n , MIKLOSICH, *Die Fremdwörter in den slavischen Sprachen, Denkschrift. d. kais. Akad. d. Wiss., phil. hist. Cl. Bd. XV, Wien 1867*, str. 85.).

Ponieważ Gotowie zostali wyparci z swych siedlisk nad Dunajem przez Hunnów, którzy następnie, po odejściu Gotów do Italii (r. 402), przeszli przez Dunaj i nie tylko zajęli opuszczone siedliska w Moezyi, ale zapuszczali daleko zagony ku południowi, pustosząc państwo rzymskie, stąd wniosek naturalny, że o przejściu Słowian przez Dunaj przed V. stuleciem nie może być mowy. Najpierwsze ich pokusy przejścia przez Dunaj do Moezyi mogły przypaść na czasy, kiedy po śmierci Attyli (453 r.) państwo Hunnów rozpadło się, przez co otwartą została droga do wnętrza monarchii rzymskiej. Jednakże równoczesne napady Ostrogotów na wschodnie państwo rzymskie, spustoszenia przez nich prowincyj rzymskich, na północ i południe od Bałkanów leżących, chwilowe osiedlenie się tychże w miejscowościach nad dolnym Dunajem, każą przypuszczać, że Słowianie albo wcale nie przeszli jeszcze przez Dunaj, albo, przeszedłszy, cofnęli się przed przewagą Ostrogotów w dawne swoje siedliska. Z wyruszeniem Ostrogotów z granic wschodnio-rzymskiego państwa do Italii (489), nastąpiła dla Słowian chwila, kiedy, nie mając żadnej przed sobą potęgi nieprzyjacielskiej, której mogliby się obawiać, odważyli się wkroczyć w granice państwa greckiego, z których nie mieli już nigdy ustąpić.

Przebieg tych wypadków, wpływających na życie dziejowe Słowian, stoi znów w ścisłym związku z wypadkami, które w innej stronie Słowiańszczyzny, na dalekim wschodzie równocześnie się odgrywały. Na wschód od Słowian mieszkali Bułgarowie, podzieleni na różne plemiona, z których jako najważniejsze wspominają się Kutrigurowie i Utrigurowie, po obydwóch brzegach morza Azowskiego mieszkający;

zob. ZEUSS: *Die Deutschen und die Nachbarstämme, München* 1837, str. 710 n.; TOMASCHEK, *Die Goten in Taurien, Wien 1881*, str. 11 n. Pod koniec V. stulecia znajdujemy Bułgarów nad Dunajem, którzy odtąd w różnych odstępach ustawiczne czynią napady na państwo byzantyjskie. Czy pochód ich ku zachodowi z okolic Wołgi począł się w sposób dobrowolny, czyli też, co prawdopodobniejsza, parci byli przez sąsiednich Awarów, pod których naciskiem posunęli się dalej ku zachodowi, jest rzeczą dla samego faktu obojętną. Faktem atoli jest, że w czasie pierwszych napadów bułgarskich przez Dunaj na terytoryjum byzantyjskie nie występują jeszcze Słowianie, (zob. dowody, które przytoczył O. PNIOWER w MÜLLENHOFFA *Deutsche Altertumsk.* II, str. 375 n.), którzy wt ym czasie, t. j. w V. stuleciu, rozszerzali swe granice z jednej strony w kierunku zachodnim, z drugiej w południowym, gdzie jednakże napotkali silne plemiona germańskie, jak Gepidów w dawniejszej Dacyi, ku zachodowi Herulów, którzy utrudniali im pochód ku Dunajowi. To było też powodem, że o Słowianach nad Dunajem w całym wieku V. nic nie było słychać, ponieważ w czasie tym plemiona germańskie i bułgarskie występowały w tych stronach na widowni dziejowej.

Prawdopodobnem atoli jest, że pod koniec V. stulecia Słowianie musieli już dotykać Dunaju i w pojedynczych napadach Bułgarów na państwo byzantyjskie brać częściowy udział. Za tem przemawia sąsiedztwo ich dawniejsze z Bułgarami, jako też późniejsze wspólnie czynione z nimi napady na ziemie greckie. Jednakże pierwsze wystąpienie ich na scenie dziejowej przypada na początek panowania Justinijana (527), kiedy, przeprawiwszy się przez Dunaj, pustoszyli posiadłości rzymskie; przyczem napadnięci i pobici przez Germana musieli cofnąć się w swoje siedliska poza Dunaj. MÜLLENHOFF o. m. str. 100. 384. Mimo to Słowianie ponawiają prawie rok rocznie napady na państwo rzymskie, w czem,

po zabiciu mężnego Chilbuda, dowódcy wojskowego w Tracyi ze strony rzymskiej, żadnego albo tylko słabego doznawali oporu. Spustoszenia ich sięgają w pierwszej połowie VI. stulecia aż do Saloniki i nie daleko samej stolicy; i chociaż nie miały one dla Słowian żadnego donioślejszego skutku, przecież ośmielały ich z czasem do zajmowania stałych osad na południe od Dunaju. Niebezpieczeństwo to, jakie z ich strony groziło państwu rzymskiemu, skłoniło Justianiana do tego rozpaczliwego kroku, że pod koniec swego panowania zawezwał na pomoc Awarów, którzy wprawdzie powstrzymali Słowian i Bułgarów w ich napadach, ale sami stali się plagą państwa rzymskiego. Dopiero, kiedy Awarowie, wspólnie z Langobardami, zniszczyli państwo Giepidów w Dacyi (r. 567), i po odejściu Langobardów z Pannonii do Italii zajęli tychże siedliska nad Dunajem i Cisą, wówczas położenie Słowian zmieniło się tak dalece, że na nowo poczęli niepokoić państwo rzymskie (zob. Jireček, *Geschichte der Bulgaren, Prag* 1876, str. 86 n.). Wśród różnych koleji ponawiali Słowianie swoje wyprawy na półwyspie bałkańskim przez cały wiek szósty i około połowy siódmego osiedlili się na nim stale. Siedziby ich były rozrzucone po całym półwyspie, pomiędzy któremi posiadłości byzantyjskie ograniczały się do miast warownych i niedostępnych miejscowości górzystych, które, jakby jakie wyspy, oblewało morze okalających je zewsząd plemion słowiańskich.

Z powyższego szkicu zdarzeń dziejowych Słowian, który jako rezultat badań historycznych, na tem polu podjętych, można za najprawdopodobniejszy uważać, wynika, że impuls do napadów na państwo rzymskie wyszedł od Bułgarów, którzy też pierwsi przekroczyli Dunaj i pierwsi uderzyli na wojsko rzymskie. W swym pochodzie od Donu zetknęli się z Słowianami, którzy posunęli się byli już bardziej ku południowi i mając od wschodu Bułgarów ustępowali bardziej ku zachodowi. Za przykładem Bułgarów przeszli także

Słowianie przez Dunaj i brali udział w wyprawach Bułgarów, lub też takowe na własną rękę przedsiębrali Tem się tłomaczy ta okoliczność, że element słowiański rozszerzył się przeważnie we zachodniej części półwyspu bałkańskiego, podczas gdy we wschodniej występują jako główny czynnik Bułgarowie. Ponieważ obszary zajęte przez Słowian daleko większe były aniżeli te, które Bułgarzy opanowali, stąd wniosek naturalny, że Słowianie byli daleko liczniejszym narodem, aniżeli Bułgarzy. Stosunek pomiędzy Bułgarami a Słowianami zdawał się być przyjacielski; przynajmniej tak sądzić można na podstawie tego faktu, że wspólnie czynili wielokrotnie wyprawy przeciwko Byzantyjczykom. Słowianie byli w całym tym ruchu narodowym jakby prawem skrzydłem, które liczebnie znacznie przewyższało lewe, złożone z Bułgarów i dla tego też mogło dalej postępować tak na zachód, jako też na południe. W pochodzie swym postąpili Słowianie przez Thracyją do Macedonii, Thesalii, Epiru nawet do Pelopenezu, gdzie osiedlali się stale, mianowicie na równinach, pozostawiając miasta i wybrzeża morskie narodowości greckiej. Na całym tym obszarze nie stanowili Słowianie jednego, politycznie ściśle związanego organizmu państwowego, lecz zwyczajem swym byli podzieleni na liczne pomniejsze konglomeraty, które rządziły się własnymi książątkami. Takie państewka małe z własnym zarządem nosiły nazwę odrębną, przyjętą zwyczajnie od topograficznego położenia miejscowości, przez nich zajmowanej. Z czasem powstały z nich osobne plemiona, które językiem i zwyczajami wyróżniały się pomiędzy sobą. Takie plemiona wspominają się już w najdawniejszym czasie wkrótce po osiedleniu się Słowian na półwyspie bałkańskim, jak Sêweranie, Timoczanie, Morawianie, Smolanie, Sagudaci, Dragowiczanie i tp. zob. Šafařik *Slovanské starožitnosti, díl* II., *Praha* 1863, str. 223 n., Jireček, *Gesch. d. Bulg.* 118 n.

Stosunek Słowian do Bułgarów pokrywa przez cały przeciąg pierwszych występów ich na scenę dziejową gruba niepewność. Zdaje się być prawdopodobnem, że utrzymywali z sobą przyjazne stosunki, do czego ich nakłaniały wspólny interes i wspólny nieprzyjaciel. To działo się, gdy obydwa narody szukały początkowo każdy na swoję rękę korzyści w łużnych napadach na państwo rzymskie. Te zaś odbywały się blisko przez dwa wieki, począwszy od końca V. aż do połowy VII, w którym to czasie Słowianie, jako liczniejsi, zajęli większe terytoryjum państwa rzymskiego, aniżeli Bułgarowie. Stan ten musiał się zmienić od czasu, jak obydwa narody stałe zajęły siedziby obok siebie na półwyspie bałkańskim i założyły podwaliny państwowego ustroju. Wówczas krzyżowały się często ich interesa, mianowicie, kiedy około połowy siódmego wieku nowe zastępy bułgarskie nadciągnęły od wschodu i zasiliły dawniejsze nad Dunajem.

Brak miejsca na siedziby, jako też chęć rozszerzania granic swego państwa i panowania nad innymi sprawiły, że w drugiej połowie VII. stulecia Bułgarzy występują zaczepnie przeciw Słowianom. Politykę tę zaborczą ułatwiły stosunki, jakie panowały u Słowian, podzielonych na drobne plemiona i z sobą niezgodnych. Jednakże musieli oni także stawiać opór Bułgarom, jak się z tego pokazuje, że za panowania Kormisosza przeszło 200 000 Słowian przesiedliło się z Bułgaryi do Azyi. (Jireček o. m. str. 141). Jednakże proces ten odbywał się przeważnie w sposób naturalny, który podawała niemoc podzielonych Słowian z jednej strony, z drugiej przewaga skupionych Bułgarów. Niebezpieczeństwo zaś, jakie jednym i drugim groziło ze strony cesarzów rzymskich, łączyło ich silniejszym węzłem, wskutek czego ratowali wprawdzie na zewnątrz swą niezależność polityczną, ale na wewnątrz ulegali nowemu przeobrażeniu, jakie wpływ jednej narodowości na drugą nieodzownie musiał wywołać. W tym procesie asimilacyjnym najgłówniejszym czynnikiem okazuje

się przewaga liczebna, która decyduje o losach elementu mniej licznego. Tak się też stało, że element słowiański jako daleko więcej liczniejszy, pochłonął element bułgarski, który stał się jakby spójnią, łączącą za pomocą swoich panujących książąt pojedyńcze cząsteczki plemion słowiańskich w jedną polityczną całość, nazwaną podług książąt bułgarskich — Bulgaryją. Proces ten postępował zwolna, ale nstawicznie, począwszy od zetknięcia się obydwu narodowości w VI. wieku aż do zupełnego jego załatwienia, który w IX. wieku postąpił tak daleko, że Omortaga synowie noszą już imiona słowiańskie, które dostawszy się na tron bułgarski, nie zstąpiły nigdy z niego.

Na zachód od granic pierwotnych siedzib słowiańskich mieszkały rozliczne plemiona giermańskie, które kładły tamę rozszerzaniu się Słowian po za Wisłę. Dopiero z ustąpieniem Giermanów z tych miejscowości nastała stósowna chwila dla Słowian, żeby granice swe posunąć dalej ku zachodowi. Ta, jak wyżej rzeczono, nastąpiła po wyruszeniu Gotów, Giepidów i Herulów z stron północnych ku południowi, których siedziby dostały się wprawdzie w posiadanie Rugom i Skirom, ale tylko na czas ograniczony. (MÜLLENHOFF o. m. str. 91). Po upadku rzeszy Rugów, Skirów i Herulów zajęli miejscowości ich Langobardowie, którzy r. 530 przeszli z północnych stron Dunaju do Pannonii, przez co umożebnili Słowianom rozszerzyć się na południe od Karpat ku górnej Elbie. Na początku VI. wieku napotykamy ich też po obydwu stronach Karpat, które po zajęciu Ślązka w V. wieku przez Słowian stanowiły przez krótki czas granicę ich południową. Ponieważ strony te albo całkowicie, lub w znacznej mierze opuszczone były przez Giermanów, dlatego postępowali Słowianie szybkim krokiem tak ku południowi, jako też ku zachodowi, zajmując równiny Morawii i Czech na swoje siedliska. Jak daleko zaś sięgały ich granice na południe w pierwszej połowie VI wieku, jest rzeczą nie wiadomą; w każdym razie nie

dotykały one do Dunaju w późniejszem arcyksięstwie Austryjackiem, gdzie element giermański pozostał stale aż do obecnej chwili. (MÜLLENHOFF o. m. str. 373). Stosunek ten nie zmienił się na korzyść Słowian, kiedy Awarowie pojawili się nad Dunajem (558 r.) w sąsiedztwie Franków, w okolicach, które poprzednio na lewym brzegu Dunaju Langobardowie zajmowali; (zob. ZEUSS. o. m. str. 731). Ten sam stan rzeczy pozostał i nadal, kiedy po upadku Giepidów i po wychodźtwie Langobardów do Italii (568 r.) założyli Awarowie potężne państwo po obydwu stronach górnego i środkowego Dunaju nad Cisą i w Pannonii. Granice ich przytykały na północ do Słowian, mieszkających w Morawii i Czechach, z którymi byli w ściślejszych stosunkach, dla Słowian przykrych, mających charakter pewnej zależności, (ZEUSS. o. m. str. 736).

Podczas gdy od południa Słowianie nie mogli dotrzeć do samego Dunaju z powodu silnej zapory, jaką pierwotnie plemiona giermańskie a później Awarowie stanowili, od wschodu w kierunku od dolnego ku środkowemu Dunajowi nastręczały się mniej trudne przeszkody dla Słowian, któreby ich powstrzymać mogły w pochodzie ku zachodowi. Strony te były głównym szlakiem, którym postępowały wędrówki ludów od wschodu ku zachodowi i do Italii, która stanowiła główny cel życzeń barbarzyńców. Tędy więc mogli także Słowianie postępować w kierunku zachodnim w miarę, jak przed sobą nie napotykali na przeszkody, uniemożebniające ich pochód dalej, i jak parci byli z drugiej strony lub to przez inny naród, lub też własną żądzą i koniecznością rozmaitych okoliczności. Punkt wyjścia tej zachodnio-słowiańskiej wędrówki ponad Dunajem stanowią również pierwsze ruchy Słowian z ponad Dniepru ku Dunajowi pod koniec V. i na początku VI. stulecia. Napady ich na państwo rzymskie odbywały się więc w dwojakim kierunku: jedne zmierzały na południe ku Konstantynopolowi, drugie na zachód ku Italii. Pokazuje się to wyraźnie

z świadectw historycznych, które już roku 548 wspominają Słowian w Illyryi, zapuszczających zagony aż do Epidamnu (Dyrachium); w r. 551 w połączeniu z Giepidami w dolnej Pannonii w okolicach Sirmium w walce przeciw Langobardom, (zob. ROESLER: *Ueber den Zeitpunkt der slavischen Ansiedelung an der unteren Donau w Sitzber d. phil. hist. Cl. d. k. Akad. d. Wiss.* Wien. 1873, tom 73, str. 86). Około połowy VI wieku sąsiadowali więc Słowianie nad Sawą z Langobardami, przeciwko ktorym nieprzyjacielskie zajmowali stanowisko podobnie jak Giepidowie, uważający w Słowianach naturalnych sprzymierzeńców w walce z nieprzyjaznymi współplemiennikami, (ROESLER o. m. str. 86).

W stosunkach Słowian nie zaszła żadna zmiana, kiedy Awarowie razem z Langobardami zniszczywszy państwo Giepidów, założyli własne państwo w dawniejszej Dacyi, które po ustąpieniu Langobardów do Italii obejmowało także Pannonią i sięgało na zachód do Alp i Anizy (Enns), gdzie graniczyło z rzeszą frankońską, (zob. M. BÜDINGER Oesterreichische Geschichte, t. I. Leipz. 1858, str. 61 n., ZEUSS o. m. str. 727 n). Nie ulega wątpliwości, że w tym obrębie państwa Awarów, mieścili się także Słowianie, którzy do nich w podobnym stali stosunku, jak bracia ich bardziej na wschód mieszkający do Bułgarów. Byli oni ich sprzymierzeńcami, którzy jednakowoż jako słabsi musieli często znosić samowolę mocniejszego. W wyprawach Awarów na państwo rzymskie biorą Słowianie udział (584 r.) czy to jako ich wspólnicy, (ROESLER o. m. str. 97), czy też jako ich poddani, którzy budują swym panom most na Dunaju w celu przeprawy w granice państwa rzymskiego (592 r.), (ROESLER o. m. 98 n.). Jak daleko zaszli już Słowianie na zachód, pokazuje się z tego, że tego samego roku (592) walczyli zapewne nie bez porozumienia się z Awarami z Bawarczykami, a kilka lat później z Exarchem Italii i r. 600 pustoszyli Dalmacyą, o czem z głównego miasta Solina (Spalato) do-

noszono papieżowi Grzegorzowi, (zob. Dümmler *ueber die älteste Geschichte der Slaven in Dalmatien w Sitzber. d. kais. Akad.* Wien 1861, t. XX. str. 363 n.).

Państwo Awarów było u szczytu największej potęgi, grożąc zniszczeniem cesarstwu rzymskiemu. Koniec ten zdawał się zbliżać rzeczywiście dla niego, kiedy r. 626 z azyjatyckiej strony Persowie, z europejskiej Awarowie w połączeniu z Słowianami oblegli Konstantynopol. Jednakże w tym samym czasie zaszły ważne wypadki wśród Słowian panońskich, które wpłynęły na losy państwa awarskiego. Jakiej one były natury, tego dowieść nie można, w każdym razie można się domyślać, że nastąpił zwrot w stosunkach politycznych Słowian do Awarów. Słowianie biorący udział w oblężeniu Konstantynopola, odstąpili od niego, wskutek czego Awarowie byli zmuszeni to samo uczynić. Fakt ten stoi niezawodnie w związku z innym faktem, który w tym samym czasie miał się wydarzyć w Illyryi. Według podania Konstantyna Porph. za panowania Herakliusza cesarza przybyli z „Białej Chrobacyi" Chorwaci i Serbowie do Dalmacyi, którą oderwawszy od Awarów za zezwoleniem cesarza posiedli. (Zeuss. o. m. str. 608 n.). Z powyższego szkicu historycznego wynika, że o przyjściu Chorwatów i Serbów do Dalmacyi na początku VII. wieku z Białej Chrobacyi czy to z północy przez Dunaj, czy też od wschodu ponad Dunajem, mowy być nie może; (zob. Rački, *Biela Hrvatska i biela Srbija w Rad jugoslavenske Akademije knj. 52,* Zagreb 1880, str. 141 n.). Zdarzenie to nabiera wówczas historycznego znaczenia, jeżeli przypuścimy, iż cesarz Herakliusz w krytycznem położeniu przeciągnął na swoją stronę Słowian, którzy dotychczas jako sprzymierzeńcy Awarów z nimi razem napadali na państwo rzymskie. Słowianie nie omieszkali niezawodnie z tej sposobności korzystać i podnieśli broń przeciw swym ciemiężcom.

Równocześnie na północnej stronie państwa Awarskiego pojawił się groźny nieprzyjaciel w osobie Sama, który po-

łączywszy różne plemiona słowiańskie w Czechach i Morawii zamieszkałe, rozpoczął bój krwawy z Awarami i Frankami. Rezultatem tego było założenie potężnego państwa słowiańskiego, którego granice sięgały na południe ku Dunajowi, (zob. Šafařik, *Slov. starožitn. II*, str. 433 n.). W ten sposób potęga Awarów złamaną została wprawdzie, co pozwoliło Słowianom w Dalmacyi zająć swobodniejsze stanowisko, ale była jeszcze dość silną, ażeby nie tylko utrzymać państwo w całości, ale także przeszkodzić Słowianom do założenia takowego. Dopiero Karol W. zadał im cios śmiertelny (r. 795), który wykreślił Awarów nie tylko z rzędu państw, ale także z liczby narodów w Europie.

Z szkicu tego wędrówki Słowian z pierwotnej ojczyzny pokazuje się, że takowa odbywała się z wielkiej równiny Sarmackiej w kształcie półkola, którego obwód okrążał z północy i południa Karpaty i rozciągał się na jednej jako też i na drugiej stronie ku zachodowi. Kończyny zachodnie jego zbliżały się wprawdzie ku sobie tak od południa w Karyntyi, jako też z północy w Czechach i Morawii, ale faktycznie nie schodziły się. Na podstawie tego faktu można wnioskować także o różnicy etnograficznej plemienia słowiańskiego, które w czasie wystąpienia swego na widownię historyczną w dwóch odłamach, geograficznie od siebie odłączonych, musiało tem samem wytworzyć dwie gałęzie, różniące się pod względem etnograficznym w większej lub mniejszej mierze od siebie. Ponieważ jednak punkt oparcia tego półkola słowiańskiego przypada na wschód od Karpat, zatem i ta część świata słowiańskiego jako trzeci odłam jego musi wchodzić w rachubę. Z tego wynika, że w zawiązkach historycznego życia Słowian wśród jego zbiorowej całości trzeba przyjąć trzy działy, które stanowiły trzy etnograficzne oddzielne grupy narodowe. Podział ten, który wypływa z natury rzeczy, na jakie składały się dziejowe stosunki, znajduje swoje poparcie w języku Słowian.

Również i podania historyczne stoją z tem w zgodzie, według których Słowianie w najdawniejszych czasach pod trzema nazwami: Wendów, Antów i Słowian wspominają się już w tej ojczyźnie prasłowiańskiej (zob. Šafařik, *slov. star. I.* str. 80 n., II, 23.; Zeuss. o. m. str. 67, 265, 592, 605 n.). Z tych nazwa Wendów była obca, pochodzenia giermańskiego, a Antów nie zachowała się długo, ale mimo to użycie ich w źródłach historycznych pokazuje, że zachodziła pewna różnica w tym czasie pomiędzy Słowianami w etnograficznym względzie, którą oni w ten sposób scharakteryzowali, że pomiędzy sobą nazywali się „Słowianami" tylko ci, którzy mówili jednym językiem, czyli należeli do jednego szczepu, a drugich, odmiennego języka, nazywali inną nazwą jak np. Antów.

Z tych trzech gałęzi narodu słowiańskiego, północna nosiła nazwę Wendów, wschodnia Antów, podczas gdy południowa pod nazwą Słowian wyłącznie się wspomina w najstarszych dokumentach do IX wieku, na miejsce której później występują inne nazwy, (zob. Šafařik, *slov. star. II.* str. 29 n., Rački, *Hrvatska prije XII vieka w Rad jugoslav. akad. knj. 57*, str. 102 n.).

Naturalną jest rzeczą, że z biegiem czasu, w miarę różnych okoliczności tak fizycznej, jako też duchowej natury, w każdej z tych trzech części wytworzyły się pomniejsze odłamy etnograficzne, które różniły się znów pomiędzy sobą i stanowiły dla siebie odrębną całość. Tak w południowej gałęzi najgłówniejsze są trzy, które przedstawiają Bułgarzy, Serbowie z Chorwatami i Słowieńcy. Pod względem rodowego pokrewieństwa stoją oni do siebie w współrzędnym stosunku, tj. wszystkie trzy odłamy opierają się na jednym, który pod koniec V. stulecia przekroczył przez Dunaj i posunął się w przebiegu dwu wieków tak na południe, jako też na zachód tak daleko, jak daleko ich wśród wędrówki tej napotkaliśmy. Pomiędzy temi odłamami może zachodzić większe

albo mniejsze podobieństwo odpowiednio do tego, w jakim stopniu każdy z nich oddalił się od pierwotnego źródła, wytwarzając w sobie odrębny ustrój narodowy tak co do języka, jako też i charakteru, lub też podobieństwo to może być wypływem ściślejszych stosunków jeograficznych i historycznych, które pojedyńcze odłamy łączyły w pewnym czasie ściślejszym węzłem. Zatem trzeba odróżniać pomiędzy warstwą wspólnych właściwości etnograficznych, które pochodzą z pierwotnego życia wśród tego ogólnego odłamu narodowego, a tą, która jest wypływem wspólnego życia w przebiegu późniejszym. To dotyczy wogóle wszelkich znamion charakterystycznych, składających się na życie jakiego narodu pod względem fizycznym i moralnym, a wszczególności jego języka. Mogą więc zachodzić pewne właściwości językowe, wspólne np. językowi bułgarskiemu i słowieńskiemu, które pochodzą z doby ich pierwotnej jedności, ale mogą też i takie być punkta zgodne pomiędzy językiem bułg. i serb., lub serb. i słowień., które opierają się na późniejszym stosunku ściślejszym pomiędzy nimi. Wreszcie i takie wypadki są możebne, że podobieństwo pomiędzy niektóremi z tych właściwości językowych jest przypadkowe, które powstało niezależnie od siebie jako rezultat procesów językowych, na które wpływały tylko podobne warunki. Chcąc więc poznać rzeczywisty stosunek pokrewieństwa pomiędzy temi językami, można to uczynić tylko na podstawie dokładnej znajomości historyi każdego z tych języków.

Historyją języka jakiego narodu można poznać z pisanych zabytków jego, które odpowiednio do czasu powstania przedstawiają różne epoki językowego rozwoju. Ponieważ najstarsze zabytki piśmienne słowiańskie nie sięgają poza X. wiek, dla tego nie mamy żadnych źródeł językowych, pochodzących z dawniejszego czasu, na podstawie których moglibyśmy poznać ustrój języków poszczególnych, które wywinęły się z pierwotnej gałęzi południowo - słowiańskiej.

W czasie bowiem, z którego pochodzą najstarsze pomniki językowe, t. j. w X. lub XI. wieku, narody południowo słowiańskie stanowiły dawno osobne organizmy państwowe, a język ich przedstawiał obraz skończonej już całości. Żeby więc cofnąć się dalej wstecz w wieki, w których naród południowo - słowiański na całej przestrzeni od ujścia Dunaju aż do źródeł Sawy przedstawiał jednę całość etnograficzną, nie wiele różniącą się w swych pojedyńczych odłamach, które usadowiły się na półwyspie bałkańskim, lub w Pannonii, albo w Noryku, i żeby poznać charakter ich języka, a tem samem ich pochodzenie i stosunek do innych narodów słow., potrzeba nam takich źródeł językowych, które pochodzą z tego samego czasu. Temi są z jednej strony nazwy miejscowe, które pochodzą z najdawniejszych czasów kolonizacyi słow. w tych stronach, z drugiej wyrazy słow., które dostały się do języka tych narodów, z któremi Słowianie przyszedłszy w te miejscowości, zetknęli się i stale lub przez dłuższy czas w ich sąsiedztwie mieszkali. Zatem w pierwszym rzędzie na półwyspie bałkańskim będą Grecy, którzy mogą dostarczyć materyjału językowego, w drugim w Pannonii byliby Awarowie, gdyby byli ostali się dotychczas, a następnie w Dalmacyi Rzymianie i wreszcie w Noryku Giermanowie. Jednakże dotychczas został zbadany tylko język grecki w tym celu przez MIKLOSICHA w pracy: *Die slavischen Elemente im Neugriechischen w Sitzber. d. kais. Akad. d. Wiss. phil. hist. Cl.* Wien. 1870, tom 63, str. 529—566, podczas gdy z języków obydwu drugich narodowości dla tej materyi nie zrobiono żadnego użytku.

Na podstawie materyjału, ktory podaje nam język grecki w tym zasobie, który przejął z języka słow., możemy naszkicować sobie obraz ustroju tego pierwotnego języka słow., którym mówili Słowianie południowi, kiedy w VI wieku przeszli Dunaj a w siódmym i ósmym osiedlili się stale w tych miejscowościach, w których ich później tamże napo-

tykamy. Najważniejszą właściwością charakterystyczną tego języka były samogłoski nosowe, które po dziś dzień w całej pełni żyją w języku polskim. To pokazują nam takie przykłady jak następujące: λόγγος saltus, silva, vallis, angustiae, które zachodzi także w nazwie Μεσολόγγιον, Μεσολόγγι, Μεσολούγγι, stsł. lągъ, pol. łąg, łęg (Miklosich str. 548). Ten sam wyraz posłużył za źródło także licznym nazwom miejscowym, które napotykamy na półwyspie bałkańskim i w Peloponezie, potem na zachód w Pannonii wyższej jak: zalongo, opuszczony klasztor w Epirze, (Bursian: *Geographie von Griechenland*, tom I, Lpz. 1862, str. 30(; langadi, rzeka w Lakonii, od której niedaleko leży kaki skala, (Curtius, *Peloponnesos*, t. II, Gotha 1852, str. 268); langadia góry w Arkadyi, gdzie znajdują się także inne miejscowości słow. jak dimicana, glanica, podogora, (zob. Curtius, Pelop. I, tab. II). Wyraz ten w formie langas zachodzi także w języku gr.: λαγγάς, λαγκάδι i oznacza dolinę, urwisko, (Miklosich o. m. str. 548, który zdaje się odłączać go od poprzedniego λόγγς). W Karyntyi wspomina się miejscowość lungouui w dokumencie z r. 890, 979, 982, lungoui z r. 1051, (zob. *Codex diplomaticus regni Croatiae, Slavoniae et Dalmatiae edd.* Kukulević Sakcinski, t. I. Zagreb 1874, str. 70, 204, 206, 208). Tego samego pochodzenia jest nazwa rzeczki luonzniza w Karyntyi, która zachodzi w tych samych dokumentach, jak poprzednie lungoui.

οὔγγροι hungari, stsł. ągrinъ, pol. węgier. węgrzyn. Z nosowym dźwiękiem zachodzi wyraz ten w dyplomie Teotmara, arcybiskupa salcburgskiego z r. 899, Benedykta VII papieża z r. 974, (zob. *Cod. diplom. Croat.*, I, 74, 92, 93).

γρέντα, stsł. gręda, pol. grzęda, Miklosich o. m. str. 543.

γρέμπανος rupe di mare, (Miklosich str. 543), okazuje w języku greck. dźwięk nosowy, który w językach słow. nie istnieje: srb. greben, pol. grzebień.

Do tych przykładów można dodać jeszcze następujące, w których używa się dźwięk nosowy: englenova, wieś w obwodzie Heraiatis w Morei, w której pobliżu leży druga wieś słow. trupaes, lub trypaes, t.j. „dziury“, stsł. trupl ь cavus, pol. trupień, trupienie, tropeni in pago morazena z r. 992, (Brückner: *Die slavischen Ansiedelungen in der Altmark und im Magdenburgischen.* Lpz. 1879, str. 53); onogla w Lakonii, (Curtius *Pelepon. II*, str. 263), porówn. pol. Vangl (ok. r. 1200), Vangielniczi (r. 1289), Baudouin de Courtenay: О древне-польскомъ языкѣ до XIV-го столѣтія, Lpz. 1870, str. 49 (słown.), stsł. ągl ь.

lankeia, źródło na równinie Pellana w Lakonii, gdzie napotykamy inne nazwy słow. jak: chelmos, kolinas, klisura, belmina, malevo i t. d., (Curtius *Pelopon. II*, 256); stsł. ląka, pol. łąka; prwn. pol. lanka, lanki, lanke, (Baudouin de Court. str. 23), lanken, lunken, (Brückner o. m. str. 73).

mondanisreka, w Peloponezie, (Krause: *Griechenland im Mittelalter und in der Neuzeit. Geographie w Ersch und Gruber, Allgem. Ensyclopädie* t. 83, str. 296). Jestto wyraz złożony z mondanis i reka, stsł. rêka, którego pierwszą część stanowi przymiotnik mondanis zam. montanis, t. j. stsł. mątьnъ, pol. mętny. Od tego pierwotnika pochodzi także imię własne muntimir, zamiast czego używa się muncimir, książę chorwacki, w dokumencie z r. 892, (*Cod. diplomat. Croat. I*, 72, 73); prwn. pol. mantina (1136), (Baudouin de Court str. 27).

sandava, sandova w Peloponezie, (Krause o. m. str. 296), potok w Mesenii, gdzie znajdują się inne nazwy słow. jak: lada kucava, megalo anastasova, sicova, malevo, poliani, (Curtius *Pelopon. II*, str. 160); stsł. sądъ, pol. sąd - ek; prwn. pol. sando, sandec (Baud. str. 45), sandau, (Brückner o. m. str. 80).

sondóka, (*Monumenta spectantia historiam Slavorum meridionalium*, t. VII. Zagreb 1877, str. 382), prwn. pol. zandko, (Baud. 45).

santameri, pasmo gór w Elis, które łączy się z górami Mauri, (Curtius *Pelopon.* II, 38). Obydwie nazwy stoją, jak Curtius przypuszcza, w ścisłym związku, dlatego pierwsza część wyrazu santameri w postaci santa, nie może nic mieć do czynienia z włosk. santo, łać. sanctus, tylko musi być pochodzenia słow. Przypomina on pol. santok, które może być złożonem z są i tok, prwn. po-tok, stsł. tokъ, ale niekoniecznie, jak pokazują takie wyrazy: widok od wid, żarłok it. p., (Miklosich *Vrgl. Gram.* II², str. 253). Natomiast wsansicouo, w dyplomie z r. 1071, (*Cod. dipl. Croat.* I, str. 140) mamy złożenie z sąsêkъ, pol. sąsiek, z czem porównać można pol. sansechno (1288), (Baud. str. 45).

zomboir, vinitor, w dyplomie z r. 1057, (*Cod. diplom. Croat.* I, 116), odpowiada stsł. zębrь, ngr. ζόμπρος, ζόμβρος, lit. stumbras, łot. sumbrs, pol. żubr, (Miklosich *lex*). Mo żebnem zresztą jest, że jestto wyraz złożony są-bor w bor-iti, z którym można porównać pol. sambor, schamborowicz (1293), (Baud. str. 74).

grunzita, locus, w dyplomie z r. 978, 979, 1051, (*Cod. dipl. Croat.* I, str. 201, 203, 207), z czem równego jest pochodzenia cruncita w dyplomie z r. 890, (*Cod. dipl. Croat.* I, str. 69), pochodzi od grąz-iti, gręza, pol. grążyć, grzęznąć; prwn. pol. granzonis (1125), gransov (1279), gramzevo (1297), (Baud. 58).

labanta, miejscowość w Pannonii, w dyplomie z r. 861, 890, 978, 979, 982, 1051, (zob. *Cod. diplom. Croat.* I, 50, 70, 201, 204, 205, 208), odpowiada pol. łabęcin w W. X. Poznańskiem.

Do tych przykładów przychodzą jeszcze te, które podał Rački (*Hrvatska prije XII vieka w Rad. knj.* 57, str. 105): dumbroa, dumbouech, lonca, lomka, a które odpo-

wiadają stsł. d ą b ъ, pol. d ą b, l ą k a, pol. ł ą k a, prwn. pol. d ą b r o w a, dambrowa (1185), d a m b i c h e, d a m b o w o (1290), (Baud. str. 15).

W wszystkich przytoczonych przykładach, z wyjątkiem γρέντα, γρέμπανος, e n g l e n o w a, mamy dźwięk nosowy oznaczony przez samogłoskę *a*, *o*, *u*, z następną spółgłoską *n*, lub *m*, co zależy od natury fizyjologicznej następującej spółgłoski, czy jest nią zębowa, czy gardłowa, lub wargowa, do których stosuje się także dźwięk nosowej spółgłoski *n*, *m*. Z tego można sądzić, że samogłoska nosowa, wyrażona w ten sposób, była twardą, a więc taką, jaką jest *ą* w języku polskim.

Oprócz tych przykładów z nosowym dźwiękiem napotykamy inne, w których, sądząc z oznaczenia graficznego, dźwięk ten musiał mieć odmienną naturę fizyjologiczną, aniżeli poprzedni *ą*. Do tych należą następujące:

b r i n d a, (Krause o. m. 296), stoi niezawodnie zamiast p r i n d a, stsł. p r ą d ъ, pol. p r ą d, prandnyk (1125), p r a n d o c i n (1223), chociaż w pierwotnej swojej postaci może opierać się także na źródle słow., które tkwi w stsł. brъ-nije lutum, prwn. pol. b r d a rzeka, b r a n d o t a (1125), b r o n d o t a, (Baud. str. 52); prwn. niem. b r a n d, b r a n d u n g.

t z i n t z i n a, (Krause o. m. 296), jest tym samym wyrazem, który występuje w postaci t z e n t z e n a u Konstantyna Porphyrog., (*Cod. dipl. Croat.* I, 86), c e n t e n a, w dyplomie z r. 1078, (*Cod. dipl. Croat.* I, str. 162), stsł. c ę t a.

l i a n d i n a, (Krause o. m. 296), stsł. l ę d i n a terra inculta, prwn. pol. l a n d a (1136), l e n d a; (Baud. str. 23).

z u e n l a p u, t. j. svętoplъkъ, w liście Jana VIII. papieża do tegoż z r. 879, (*Cod. dipl. Croat.* I, 63), stsł. svętъ, pol. ś w i ę t y, ś w i ę t o p e ł k; s u e n t o p o l c z r. ok. 890, z u e n t i b a l d, r. 899, (*Cod. dipl. Croat.* I, str. 71, 74).

W drugiej kategoryi przykładów występuje dźwięk nosowy w postaci samogłoski *i*, *e*, *ia*, z następującym spół-

głoskowym *n*. W tem mamy znów oznaczoną graficznie naturę fizyjologiczną tego dźwięku, która była miękką.

Z tego pokazuje się, że w wieku pojawienia się Słowian na południu, istniały w języku słow. dwa dźwięki nosowe, które różniły się naturą fizyjologiczną od siebie. Dźwięk ten był własnością całej gałęzi językowej południowo-słow., jak się z tego pokazuje, że istnieje on na całym jego obszarze etnograficznym, począwszy od wschodnich kończyn w Peloponezie aż do zachodnich w Karyntyi.

Drugą charakterystyczną właściwością języków słow., dzielącą je na pewne grupy, jest połączenie ścieków głosowych *tj*, *dj*, których *j* w językach południowo-słow. przeszło w *š*: *tš* zam. *tž*, *dš*, z czego wreszcie powstały kombinacye *št*, *žd* w języku bułg., *č*, *(d)j* w słowień., w serb *tj*, *dj*, niezmienione podobnie jak w chorw. *tj*, *(d)j*, które z jednej strony stoi po stronie języka serb., z drugiej słowień. Zachodzi pytanie, jaki stan w tej mierze przedstawiają nam te zabytki, z których czerpaliśmy znajomość naszą odnośnie do dźwięku nosowego.

k a s t a n i t z a, wieś w Lakonii, (Curtius *Pelopon. II*, 207, 304, Krause o. m. 296), z czem równego pochodzenia jest k a s t e n i, (Krause o. m. 297). Możebnem jest, że w obydwu wyrazach tkwi dawny prototyp grecki, prwn. Κάστανα, Καστανάια (w Pape's *Handwörtb. d. griech. Spr.* p. sł.), ale nie wykluczonym jest także ich początek słow. ze względu na przyrostek *-ica*, jako też i na to, że miejscowość ta leży w Lakonii, gdzie kolonizacya słowiańska była najsilniejszą; prwn. pol. c a c h e u i c i (1222), k a c h y c itd., (Baud. 61).

a n d r u v i s t a, wieś w Lakonii, (Curtius II, 285), por. pol. a n d r e o w i c z (1224), (Baud. 50).

b a s t a, miasteczko w Elis, (Curtius II, tab. I.), bulg. b a š t a ojciec, b a š t i n a hereditas.

bostitza, zwyczajnie vostitza nazwane, miasto w Achai, (Curt. I, 46, 465, Krause o. m. 297), prwn. pol. wosceniki (1255), (Baud. 82), stsł. voštije, voština.

bresti, miejscowość w okolicy Solina, w dyplomie z r. 1074—1080; bresteni w tymże dyplomie, brestempotock, t. j. bresten potok w dyplomie z r. 1078, (*Cod. dipl. Croat.* I, 175, 176, 165), pol. bresce (1250., breste (1273) i t. d., (Baud. 4); stsł. brêstъ, brêstije ulmus.

γουστερίτζα lacerta, talpa, stsł. gušterъ, pol. jaszczurka, (Miklosich o. m. str. 543).

kumusta, (Krause o. m. str. 296), sł. kumudъ? (Miklosich *lex*).

lubista, góra w Achai, (Curtius I, tab. IX); pol. lubitsco (1226), lubinizco (1247), (Baud. 65), lubice, lubicz, (Brückner o. m. str. 74).

scitnik, w dyplomie z r. 1072, scitonosa z r. 1066, scitonoso z r. 1072, schytanossa z r. ok. 1078, schytonossa r. 1059, stitonossa r. 1069, (*Cod. diplom. Croat.* 120, 126, 133, 142, 144, 165).

Z tego pokazuje się, że w języku tym używała się kombinacya *st*, która, sądząc z późniejszego języka, mogła wymawiać się jak *št*. Wyjątek od tego stanowi scitnik, które pochodzi z łac. *scutum*, i jako takie przedstawia właściwie inny proces. Punkt wyjścia zatem dla przemian, które zaszły w tej gałęzi językowej, stanowi według tego faktu językowego kombinacya *st* (*št*), która istniała w języku tym, kiedy Słowianie w połowie VII i w VIII wieku osiedlili się w Peloponezie. Takowa nie jest niczem innem jak przestawką z *ts* (*c*), która w dalszym rozwoju przeszła albo w *tš* (*č*), z czego bułg. *št*, albo też w *ć*, serb. *tj*.

Prawdziwość tego potwierdza wyraz πέτζα, πέζα, pol. piec, od prw. pek, które w tej formie, t. j. p'ec musiało

żyć w języku słow. i z niego dostało się do języka greck. Forma zatem słow. peštь opiera się na pec, t. j. pets, a nie jest starszą, ponieważ wyraz ten brzmiałby w greck. πεστα, co w języku słow. mogło się wymawiać pešt- lub pest. Zatem serb. peć, słowień. peč, przedstawiają proces ten w dalszym rozwoju, t. j. serb. *ć* ma się do słowień. *č* jak *c* (bułg. *st*): *č* (bułg. *št*), t. j. zakładową formą jest pec (*c=ts=st*), z której następnie powstało z jednej strony serb. *ć* (*tś*, *tj*), z drugiej słowień. *č* (*tš=št*). To znajduje także zastosowanie w wyrazie scitnik, który wymawiał się ščitnik, z czego następnie powstało štitnik, t. j. kombinacya *šč* przeszła wskutek upodobnienia składowego elementu *š* w *tš* (*č*) pod względem czasu z poprzedzającem *š* w *št* (*š-tš*, *š-št*, *š-t*). Zatem *št* jest w tym wyrazie późniejszym procesem, który jako rezultat pod względem fonetycznym nakrywa się z *št* w peštь, chociaż sposób, w jaki dźwięk ten w obydwu wyrazach powstał, jest odmienny.

Podobny stosunek zaszedł w tworzeniu przymiotników w języku serb.-chorw. z przyrostkiem *-ьsk-* od imion własnych, które przyjmują zakończenie łacińskie *-icus*, wskutek czego zakończenie ich pełne brzmi *ьsk-icus*. Dźwięk *k* w przyrostku *-ьsk* mógł się wymawiać jak *k* pod wpływem pełnego zaimkowego zakończenia przymiotnika: *ьsk-ъй*, tak że takie formy jak n. p. breberschicus-brebera (żupa), luschichus-lucha, luca, zastotinschicus-zastotinia, sidraschicus-sidraga, zatinschicus-zetina, brzmiały w żywej wymowie jak: breberski (cus), luski zam. lučki, zastotinski, sidraski, zam. sidražski, zatinski.

Za tą wymową przemawia nie tylko formacya tych przymiotników, ale także ortografija, według której znak *ch* oznacza zwyczajnie dźwięk *k*.

Ale przymiotniki te zachodzą także w takiej formie: brebersticus, berberistich, zetinsticus, do których przychodzą jeszcze: polisticus, polsticus-poljica, zagorsticus-zagoria, morsticus, marsticus-primorie, tenesticus, tenensticus-teneni, dridisticus-dridi, (zob. *Cod. diplom. Croat. I. index*). W tych występuje na miejsce poprzedniego *sk* kombinacya *st*, zatem utwory te wymawiały się: brebersti, zetinsti, morsti, tenesti, dridisti. Jednakże warstwa ta tylko wówczas była możebna, jeżeli ją poprzedzała inna, w której dźwięk *k* przemienił się w *c* (*ts*). Takie utwory zachodzą też rzeczywiście jak: poliscicus, zastotinscicus, t. j. polisci, zastotinsci, które żyją podziśdzień w języku chorw. Przez asymilicyją dźwięku *s* w *ts* (*c*) z poprzednim *s* powstała forma *st*, podobnie jak št w štitъ z ś-št. W tem mamy więc potwierdzenie powyższego twierdzenia, że kombinacyja *st* (*št*) jest drugorzędną, która opiera się na starszym typie *ts* (*c*), *tš* (*č*). Jeżeli więc w języku Słowian południowych w VII – VIII w. istniało *st* (*št*) jako charakterystyczny dźwięk na miejsce *tj*, lub *kj* (a że tak było rzeczywiście, dowodem tego przytoczone wyrazy nazw miejscowych w Peloponezie), wówczas stan ten jest procesem późniejszym, który wyprzedziła warstwa z typem *c*, *č*. Ten zaś mamy zachowany w gałęzi językowej Słowian zachodnich i północno-wschodnich, a z południowych w języku słowień. Ponieważ zaś grupa słowieńska w wędrówce słowiańskiej przybyła razem z innymi Słowianami na południe, stąd wynika, że w języku słowień. zachował się ten typ, który istniał w języku Słowian w pierwotnej ich ojczyźnie przed wędrówką na południe, z czego znów dalsza konsekwencya, że *št*, *st*, jest późniejszym procesem językowym.

Inne zjawisko językowe, które występuje jako charakterystyczna właściwość w językach słow., dotyczy dźwięków

l, *r*, które w niektórych językach słow. pełnią funkcyją samogłoskowych dźwięków. Otóż nasuwa się pytanie, jaki napotykamy stosunek w tych językach południowo-słow. w najdawniejszym ich stanie, i to najpierw odnośnie typu w formie t o r t. Dla krótkości przytaczam najpierw prototyp, a następnie formy słow. bez szczegółowych cytat, oznaczając przez Curt. Kraus. Mikl., że wyraz ten zachodzi w języku greck. albo na ziemi greck. (w Peloponezie), a przez *Cod.*, że dalej na zachodzie w języku serb-chorw., lub słowieńskim.

b o l t o: b l a t o - βάλτη palus, rum. b a l t ъ, jest pochodzenia albańskiego: b a l t - i, jak przypuszcza Miklosich 539, b l a t t a, b l a t a (*Cod.*).

b o l g o -: b l o g o k a, b l o g o k i t i k o, (Curt. I. tab. IX).

c h o l d o -: c h l a d a (Curt. tab. IX).

d o r v o -: σδράβιτςα, stsł. s ъ d r a v ъ, bułg. z d r a v i c ъ (Mikl.).

d o r g o -: d r a g o t a (*Cod.*).

g o l b -: g l a b i n i t z a, (Kraus. prwn. Miklosich *Etymolog. Wörterb.* p. g o l b -), rus. h o ł o b l j a, z a h o ł o b a klin i t. d. Możebnem jest, że w wyrazie tym, który może się wymawiać g l a v i n i c a, tkwi prototyp g o l v a: g l a v i n i c a.

g o r c h o -: γράχος (Mikl.).

k o r l j o -: χράλης (Mikl.), k r a l i (Curt.). Z tego pokazuje się, że wyraz ten istniał w języku słow. przed Karolem W. i dla tego nie może być podług niego utworzony.

k o r v a -: k r a v a t a (Kraus.), prwn. pol. c r o w o d r a m (Baud. 20), k r a v n i c a, (Zarański, geograficzne imiona słowiańskie, Kraków 1878, str. 106), k a r r i t z (Brückner str. 72).

m o l d o -: m l a d i n u s (*Cod.*).

p o l c h o -: p l a c h a b u d i (*Cod.*).

polno-: planus, planete (*Cod.*).

polto-: słow. plato, które może opierać się także na pierwotnym typie plat- w takich wyrazach jak: platichlebi, platuchlebu, platimissae, platumissa, platinissa (*Cod.*), πλατίτσα (Mikl.), ros. plotica, pol. płocica.

sol-: σλανίνα (Mikl.), bułg. slaninъ, pol. słonina.

stsł. slovênin ъ: slavochori (Curt.), slavaz (*Cod.*), σθλοβενός (Mikl.).

solma: σάλομα (Mikl.), który przyjmuje str. 557 pochodzenie wyrazu tego za pośrednictwem języka tureckiego).

torko-: τράκος rudens (Mikl.), srb. trak, pol. troki.

vold-: valastelin (*Cod.*), srb. vlastelin.

vort-: vratar, vratina (*Cod.*).

zolto-: ζόλοτα, tureck. zolota z ros. zoloto (podług Miklosicha 545).

Wyrazy typu tъrt, tьrt:

bъlz-: belzo (*Cod.*), belscicho (od bêl-?) (*Cod.*), prwn. pol. belzone (Baud. 51), bełz.

bъrb-: barbitza (Curt.), borbitza (Kraus), brebir, berbir, berberensis (*Cod.*), prwn. barby, barbichi (Zarański 10).

bъrdo: bardunia (Curt.), barda, bardaenovic, berda, zuedlobrudo (*Cod.*); prwn. pol. barda, bard, bardno, bardou (Baud. 50.); bardyjów (Zarański 10).

bъrk-: berkia (Kraus.); prwn. pol. barchouici, barkowice (Baud. 3).

bъrl-: burlia (Curt.); prwn. pol. barlewice (Zarański 10).

bъrzo-: burzi, barsowa, barsinikos (Curt.), berzana (*Cod.*), prwn. bars (Zarański 10); pol. brzura (Baud. 3).

μπρούσκλιανη, bułg. brъšlên (Mikl.).

čьrgo-: τζέργα, bułg. čergъ, srb. čerga, podług Miklosicha 560 z tureck. čerkéh tentorium.

čьrno-: tzernitza, tscherna voda (Kraus, 296, 342), zerni, cerni, cernec, cernata, zirno, zirnug (*Cod.*); prwn. pol. cirnsk, cyrnensis, (Baud. 48).

čьrvo-: σέρβουλα, bułg. čevli, cъrvuli, srb. crevlja (Mikl.).

dъlgo-: dilgazai, deilgaza (*Cod.*), prwn. pol. dlugosin, dluzino, (Baud. 12).

dъrd-: darditza (Curt.).

dъrno-: darnava (*Cod.*), prwn. pol. darnouo, (Baud. 14).

dъrvo-: derveni (Curt.), drevarus (*Cod.*); prwn. pol. drevine, drzevono (Baud. 56).

dьrž-: dirzislaus (*Cod.*).

chъlmo-: chelmos (Curt.), chelmia, chelmensis, chulmorum, zachulmia, zacholmia (*Cod.*); prwn. pol. cholm, chelmens, culmen (Baud. 47).

chъrbo-: charbati (Curt.); prwn. pol. charbelino (Baud. 48).

gъrbo-: gorbina, gruba, grubina, grubissa, grubitizan, grubiz, grubona (*Cod*).

gъrdo-: gardiki (Kraus); Kopitar w *Jahrbücher der Literatur*, Wien, 1830, t. 51, str. 117, uważa w gardilivo, w Lakonii, pierwszą część gard za równoznaczące z gradъ, pol. gród; garda, gorzdy (Zarański 55).

gъrno-: gurniz (*Cod.*); prwn. garno (Zarański 55)

kъlko-: kalka (Kraus), może pochodzić także od kalъ, prwn. pol. Calouo (Baud. 61), kałk, kałkojce (Zarański 87).

kъrč-: karatza (Curt.); prwn. pol. karzen, karzin (Baud. 61).

kъrb-: cribasa, crebcsoy (*Cod.*).

kъrn-: kerna, kernc, kerniz, kirne (*Cod.*), prwn. karna, karnes (Baud. 61).

kъrp-: kerpini (Curt. II. tab. II).

kъrt-: kurciza, cureiza (*Cod.*).

pъrč: προῦτσος, bułg. pъrč, prъč, srb. słowień. prč (Mikl.).

pъrn- zam. perьn: pirnatza (Kraus).

pьrvo-: pervan, pirvo, pruadro, pruan, (*Cod.*), prwn. pol. piruosonis (Baud. 33).

παστραμᾶς, παστρουμᾶς, bułg. pastъrma, srb. pastrma z greck. πάστωμα, παστώνω (podług Miklosicha 552).

pъstrъ: πέστροβα, bułg. pъstrъvъ, pestъrvъ, srb. pastrva, słowień. postrva (Mikl.).

tъlsto-: tilstacossa (*Cod.*).

tьrb-: tribartzi (Curt. II tab. II.), terbunia, trebina (*Cod.*), prwn. pol. trebina, trebniz (Baud. 46) -trêb.

tъrno-: ternova, durnava zam. turnova (*Cod.*), tarne (Curt.); prwn. pol. tarnova (Baud. 46).

tьrp-: tirpimirus, tirpimir (Baud.).

tьrst-: tristenic (*Cod.*); prwn. pol. trischino (Baud. 80).

smъrd-: smurdazani (*Cod.*); prwn. pol. smardzewo (Baud. 40).

stьl-: postelnic (*Cod.*), προστέλκα (Mikl.).

stъrn-: sterna (Curt.), zapewne zam. strana, prwn. bułg. stъrna.

stьrž-: stersninna, stresegna, stressinna (*Cod.*); prwn. pol. strzezenino (Baud. 66).

vьlko-: βουλχόλακα (Mikl.), vilcan, vilcomir, volcinna, vlcina (*Cod.*), pol. uilcou, wilczyna (Baud. 6, 7).

vьrba-: virbicza (*Cod.*), prwn. pol. wierzbica (Baud. 8).

vъrd-: vardia, vardania, vardonitza (Kraus), prwn. varasdin, gross-wardein.

vъrs-: varsova (Kraus); prwn pol. varševa (Baud. 8).

žьr-: zarko (Bursian I, 58); prwn. pol. żerkowo (Zarański 260).

žьrno-, lub zьrno-: zarnata (Curt.); prwn. pol. zarnow (Baud. 15).

Z powyższego zestawienia widzimy najpierw, że na 26 przykładów typu tort, przypada 20 na typ trat, 2 na trot, 3 na torot, a 1 na tort, czyli, że regułą panującą w języku południowosłow. w czasie, kiedy Słowianie przybyli na południe, był typ trat. Z powodu przeważającej liczby przykładów typu trat, możnaby wszystkie uchylenia od tej normy uznać albo za błędy rękopiśmienne, jak valastelin, lub też za należące do innego prototypu, jak blogoka, blogokitiko; ostatnie trzy przykłady: βάλτη, σάλομα, ζολότα, pokazują wobec 9 prawidłowych w języku greck. niezawodnie wpływ obcy, jak słusznie przypuszcza Miklosich.

Drugi typ tьrt, tъrt, przedstawia wielką rozmaitość form pod względem wyrażenia dźwięków *r l*, mających za zadanie pełnić funkcyją samogłoski. Na 101 przykładów największa ilość, oznaczająca jakby regułę językową, przypada na typ tert (telt) 30 r., potem na tart 18 r., na tirt (tilt) 14 r., reszta rozdziela się pomiędzy inne kombinacyje: (tret 7 r., trut 10 r., tort 3 r., turt 10 r., tarat 1 r., trat 1 r., trit 3 r., trot 1 r., trt (tlt) 3 r.). Zatem na wszystkie przykłady występuje typ samogłoska + *l* 75 r., typ *l* + samogł. 22 r., a reszta na typ tarat i trt (tlt). Jeżeli połączymy pojedyńcze waryjacyje podług najbliższego pokrewieństwa zachodzących w nich samogłosek, z których *a o u* jako twarde oznaczały twarde zgłoski, a *e i* miękkie, otrzymamy dla twardych zgłosek 44 przykładów, dla miękkich 54, (reszta dla typu trt), czyli mniejwięcej równy stosunek, który pokazuje, że w tym czasie istniały w języku południowosłow. zgłoski twarde i miękkie. Prawdziwość tego

twierdzenia polega na stanie ortograficznym, który w tym względzie podają nam przykłady, zaczerpnięte z źródła greckiego i słowiańskiego. W greckiem źródle twarde zgłoski oznaczają się przez kombinacyją tart 15 r., miękkie przez tert 10 r., (inne sposoby oznaczania są sporadyczne), w słowiańskiem twarde przez tert 20 r., miękkie przez tirt 13 r.; oznaczenia przez tirt źródło greckie nie ma, podobnie jak słowiańskie oznaczenia tart z wyjątkiem 3 przykładów nie używa. Z zestawienia wyrazów z greckiego źródła z polskimi wynika prawie zupełne podobieństwo odnośnie użycia typu tart, który podobnie jak dzisiaj w polskim, wyrażał zgłoskę twardą, podczas gdy znowu typ tert (tirt *Cod.*) stoi w zgłosce miękkiej w języku polsk.

Również odnośnie do pozycyi samogłoska + *l* zachodzi pouczający stosunek w przytoczonych przykładach. Wynika bowiem, że przeszło $^2/_3$ przedstawia typ samogł. + *l*, a tylko mniejwięcej $^1/_6$ typ *l* + samogł., czyli że regułą było podówczas języka słow. podobnie jak n. p. dzisiaj w języku polsk. kłaść samogłoskę przed *l*. Jeżeli zważymy dalej, że z przykładów greck. na 36 ma pozycyją samogł. + *l* 30, a 6 tylko *l* + samogł., z których niejedne mogą prawidłowo mieć takową, podczas gdy na 65 przykładów słow. (t. j. wyjętych z *Cod.*) ma 46 pozycyją samogł. + *l* a 16 *l* + samogł., wówczas twierdzenie powyższe nabiera tem większej pewności. Na tej podstawie możemy postawić jako pewnik, że język południowosłow. w wieku 6—8 znał tylko pozycyją samogł. + *l*, w następnym zaś czasie t. j. w 9—11, z którego pochodzą przykłady *Cod.*, pozycyja ta poczęła się zmieniać na stronę *l* + samogł. Fakt ten tłómaczy nam naturę dźwięków *r l* w tych połączeniach, które były spółgłoskami, jak nimi są n. p. dzisiaj w języku polsk., kiedy zaś poczęły przybierać naturę samogłoskową, wówczas starano się wyrazić ją na ten sposób, że pisano najpierw odnośny dźwięk *r*, *l* przez znak zwyczajnej spółgłoski, do czego dodano

jeszcze jako znak graficzny pomocniczy ich oddźwięk samogłoskowy, który w alfabecie cyrylskim pisał się przez ъ ь.

Również i to twierdzenie znajduje poparcie w ortografii źródeł Cod. I tak dźwięk, oznaczony przez ь w alfabecie cyrylskim, pisze się przez *e* w przyrostku ьсь: stolec, studez, azec-azo, budez, cernec-cerne, clobucec; przez *i*: adamiz-adam, bydiz, budizo, grubiz-gruba, ivanizius-ivan, iacobizo-iacob, radanizarado, slaviz, slaviza, stephaniz-stephan, svatizz, vilkizo-vilco, vitizo-vitalis, ioviz, zuric-zuri, chociaż w niektórych zakończenie-*ic* może opierać się na przyrostku-icь; w przyrostku-ьn-: chlebena, chubenza, setenicus, setinicus- stsł. sътьnikъ, zastotinia-zastonj, luminicha ob. lumnicha, slivinich ob. slivicus, iovinna ob. iovna; w przyrostku-ьkъ: cirnecha, radanech-rado, slivinich slivicus, strietech; w zgłoskach rdzennych: debrizstsł. dьbrь, tzena ob. teneni-tnin.

W tych samych utworach występuje już, chociaż rzadziej dźwięk *a* zamiast ь: lav-stsł. lьvъ, macceharius ensifer, stsł. mьčь, benach, brataza ob. bratiza, caputaz-caputa, cobilache, conscach, dedachaded, tepaz ob. tepizo, tepzo, dodac-doda, glubac, iagodanna ob. iagothna, boçachi-bočak, musan potecan, prisnac-prisna, slavaz ob. slaviz, stresazza-stressa, susalo, susazo ob. susel, trudalaca, ursacius-urso, vitaza ob. vitizo. Nastąpił więc w języku zachodnio-południowych Słowian ten sam stosunek tylko w przeciwnym kierunku, który istniał przed ich rozdzieleniem się na Słowian bułgarskich i serbsko-chorwacko-słowieńskich, t. j. dźwięk pełniący funkcyją staro-słowiańskiego ь, będący z natury miękki, był oznaczony przez znak *e* ob. *i*, t. j. zupełnie tak samo jak w przykładach greckich. Kiedy zaś nastąpił w języku Słowian południowo-

zachodnich proces twardnienia dawniejszych miękkich dźwięków, wówczas dźwięk odpowiadający słowiańskiemu ь zrównał się z ъ, który z natury był twardym, i wskutek tego oznacza się przez *a* t. j. tak samo jak w przykładach greckich w zgłoskach twardych. Na podstawie tego faktu możemy wysnuć tę naukę, że dźwięk, odpowiadający stsł. ь, brzmiał w czasie pojawienia się Słowian na południu jako miękkie *e*, podobnie jak w polsk., a odpowiadający słowiańskiemu ъ jako *a*, podobnie jak w języku dzisiejszym bułgarskim.

Na bliższą uwagę zasługuje jeszcze dźwięk ê, który występuje w rozmaitej postaci w poszczególnych językach południowosłow. W powyższych zabytkach znajdujemy odnośnie jego następujący stan rzeczy:

bêch-: byach, biachy, biaki (*Cod.*), prwn. pol. bechow, bechav (Baud. 5).

bêlo-: beliatoba (Kraus), belina (Curt.), belmina (Curt.), belscicho (*Cod.*); bila, bilay, bilza, balla, baleni (*Cod.*).

bêso-: besitza (Curt.).

brêgo-: bregum, nabrese (*Cod.*).

brêsto-: bresthena (Curt.).

dêdo-: dad, dadowit; ded, dedo, dedomir, dedochna (*Cod.*).

dobrêno-: dobrena (Kraus); prwn. pol. dobrzeiowicae (Baud. 13).

dolêno-: doliana, doliani (Curt.).

dêra: dara (Curt.).

dês-: desa, desinna, desimir (*Cod.*).

chlêbo-: platichlebi (*Cod.*).

chlêvo-: chelefa, chelefina (Kraus).

bułg. chrĕn: χρᾶνος (Mikl.).

lêcha-: po-lichna, po-lichne (Curt.), (gr. πολίχνη).

lêso-: las, lasa (Curt.), lasani (*Cod.*); lessa (Curt.), lesani, lieznicha (*Cod.*), liesinova (Kraus).

lêvo-: lefka, lewetzova (CURT.); prwn. pol. lewin, leuiz (BAUD. 22).

malêvo: malevo (CURT.).

orêcho-: araehova (CURT.), orechoa (*Cod.*).

strêcha: ὀστρέχα, ἀστριάχα (MIKL.).

plêva: pleba (*Cod.*).

polêna: polyana (CURT.).

prê-: pre-del, pra-dan (pro-dan?) (*Cod.*).

pêna: piana (CURT.).

rêka: za-raka (CURT.), po-retza (CURT.), mondanis-reka (KRAUS.).

rês-: rasina (CURT.), prwn. pol. rechovo (BAUD. 74).

rêz-: πόδρεζα (MIKL.), aurum obrizi (*Cod.*).

sêno: σανόν (MIKL.).

sêk-: su-saki (CURT.).

sêkyra: sekirani, sicirani (*Cod.*).

stêna: stena (CURT.), stenice (*Cod.*), skalto-stiniaca (KRAUS.), stinica (*Cod.*).

strêg-: strezova (CURT.), stresa, stresina (*Cod.*), -striaza (*Cod.*).

bułg. talêgъ: ταλίκα (MIKL.).

têš- (têšьnъ): tiasa (CURT.).

têch-: u-techa, tessen, tesina, thessimir (*Cod.*), thassa, thaiza (*Cod.*).

têk-: tetznika (KRAUS.), utiza (*Cod.*).

trêb; trebina (*Cod.*).

bułg. vêdro: βέδρον (MIKL.).

vêverica: βερβερίτζα (MIKL.).

vrêsk-: vrestena (KRAUS.); prwn. pol. wrozki (BAUD. 8).

żag-zam. żêg-: zagano (CURT.).

żar-: ζιάρα (MIKL.).

żrêl: szrelicz (*Cod.*).

Przytoczonych przykładów jest 88, z których dwa mogą w inny sposób być tłómaczone, wskutek czego wchodzi w rachubę 86. Z przeglądu tychże pokazuje się, że na miejsce stsł. *ê* używają się te oznaczenia odpowiedniego dźwięku: *a, ia, e, ie, i*. Dźwięki te stoją przed wszystkiemi możliwemi spółgłoskami, jak gardłowemi *k, g, ch*, (18 r.), zębowem *d* (7 r.), wargowemi *b v* (9 r.), nosowem *n* (11 r.), płynnemi *l r* (12 r.), syczącemi *s c z* (19 r.), podniebiennemi *š č ž* (10 r.), skąd wynika, że natura następnych dźwięków nie wpływa na naturę dźwięku *ê*. Co się tyczy samej natury dźwięku *ê*, ona była, jak się z oznaczenia jej graficznego pokazuje, trojakiego razu, t. j. *a, e* albo *i*; wyrażenie jej zaś przez *ia* (11 r.), *ie* (1 r.) pokazuje tylko, że natura fizyjologiczna dźwięków *a, e* była miękka. Ponieważ pomiędzy *e* i *i* możebnem jest przejście w skutek pewnych procesów głosowych, dla tego wchodziłyby tylko *a, e* pod rozwagę. To dotyczyłoby tylko języka słow. w szacie greckiej, podczas gdy dalej na zachodzie dźwięk *i* w pewnych narzeczach jest podziśdzień panującym. Dźwięk *i* zam. *ê* zachodzi na wschodzie w tych przykładach: polichna, polichne, które jest bez wątpienia wyrazem greckim πολίχνη, potem wyraz ταλίκα ma w tureck. talika, węg. talyiga, bułg. taliga, srb. taljiga, słowień. tolige (zob. MIKLOSICH. *Etym. Wrtb.* p. sł.) odpowiednie wzory, w których również zachodzi dźwięk *i* zam. *ê*; wreszcie w wyrazie rasina tkwi niezawodnie przyrostek *-ina*. Na podstawie tego trzeba przyjąć, że w języku słow. na półwyspie bałkańskim dźwięk *ê* występował tylko w postaci *ia ie* (*a, e*).

Natura dźwięku tego, czy występuje on w formie *ia*, czy też *ie*, nie mogła być zależną od natury następnego dźwięku spółgłoskowego, ponieważ oba dźwięki *ia ie* stoją przed gardłowemi *k, g, ch* (6 r.), nosowem *n* (8 r.), przed *r* (2 r.), przed *s* (9 r.), ale przed *c z č ž* stoi tylko *ie*. Ta okoliczność, że przed miękką następującą spółgłoską, two-

rzącą tem samem zgłoskę miękką, nie stoi *ia* tylko *ie*, pokazuje nam, że dźwięk *ia* (*a*) używał się tylko przed następną zgłoską twardą, a *ie* przed następną zgłoską miękką. Ponieważ przed następną zgłoską miękką poprzedzająca ulegała jej wpływowi z powodu procesu asymilacyjnego, stąd wniosek dalszy, że *e* stało tylko w zgłosce miękkiej. Taki stosunek zachodzi rzeczywiście w takich przykładach jak następujące: belina, belmina, beliatoba, które się wymawiały: b'elina, b'el'mina, b'eliatova; dalej w besitza - b'esica, brestbena - br'estena, lewetzova - l'evecova, poretze - por'eče, strezova - str'ežova, vrestena - vr'estena, w których następna zgłoska ma albo *i*, albo *e*, wskutek czego poprzednia asymilując się jej przechodziła w *ie* (*e*).

Ale oprócz tego zachodzą takie przykłady, w których stoi *e* mimoto, że następna zgłoska jest twardą jak: dobrena, lefka, malevo, ὀστρέχα ob. ἀστριάχα, reka, πόδρεζα, stena, βέδρον. Ponieważ natura następnego dźwięku spółgłoskowego nie mogła być tym czynnikiem, działającym na poprzedni dźwięk *ê*, niemniej i proces asymilacyjny nie miał żadnej podstawy, dla tego mógł tylko akcent wpływać na naturę dźwięku *ê*, który w zgłosce nieakcentowanej przybierał postać *ie*. To pokazuje się z takich przykładów jak: reka, ros. rêká, srb. réka zam. pierwotnego reká; stena, ros. stêná, srb. sténa zam. stená; βέδρον, *βεδρά* w Epirze (Miklosich *Vergl. Wrtb.* p. vêdro), ros. vedró zam. vêdró, srb. vèdro zam. vedrò, w których akcent spoczywał na ostatniej zgłosce, wskutek czego poprzedzająca występowała w postaci *e*. W drugich przykładach możemy więc przyjąć ten sam czynnik, działający na przemianę dźwięku *ê*, i wyrazy te oznaczyć w następujący sposób: dóbr'ena, l'evká, mál'evo, pódreza. Przez to otrzymalibyśmy ważny przyczynek do akcentuacyi słow. i środek do oznaczenia pozycyi akcentu, od której zależną była forma zewnętrzna wyrazu.

Pokazuje się więc z tego, że w języku słow. 6—8 w. władały te same prawidła głosowe, które są czynne podziś dzień n. p. w języku bułg. i polsk. odnośnie do dźwięku *ê*, zarazem możemy przyjąć za fakt, że w języku tym dźwięk *ê* istniał w dwojakiej formie: jako *ia* przed zgłoską następną twardą i jako *ie* w zgłosce miękkiej, lub nieakcentowanej. Ponieważ akcent działał na obniżenie dźwięku *ia* w *ie*, dla tego można konsekwetnie przypuścić, że w tych razach, w których występuje dźwięk *ia* zam. oczekiwanego *ie*, wpływ jego przyczynił się do tego. To mamy n. p. w takich wyrazach jak następujące: biachy, biaki od byach-biáchy, baleni ob. balla-b'áleni, b'ála; dadovit ob. dad-d'ádovit, d'ad; doliani ob. doliana-dol'áni; χρᾶνος, pol. chrzan; lasani ob. las, lasa-l'ásani ob. lesani (*Cod.*) t. j. lesáni, pleba-pl'evá; rasina-r'ásina; susaki-sus'áki, w których dźwięk *ê* w zgłosce akcentowanej występuje w postaci *ia*.

Na podstawie tego trzeba przyjąć za fakt, że w języku słow. 6—8 w. istniał dźwięk *ê* w postaci *ia*, *ie*, co zależało od akcentu i natury następnej zgłoski. Ten stan stanowi podstawę także w języku połud.-słow. zachodniego odłamu, w którym w 9 przykładach dźwięk *ê* pokazuje swoją pierwotną postać. Następnie zaszła w nim ta zmiana, że dźwięk *ia* zaginął a pozostał tylko *ie*, który przeszedłszy w *i*, dał początek nowemu narzeczu.

Jako charakterystyczne znamiona języka słow. w czasie, kiedy Słowianie osiedlili się na południu, okazały się te właściwości: 1) Nosowe samogłoski dwojakiej natury, z których jedna była twarda, druga miękka i których wartość fonetyczna była nierówna. 2) Egzystencyja dźwięku *st (št, žd)*, na miejsce *c (dz)*. Proces ten odbył się dopiero na południu na zakładzie warstwy językowej, w której istniał dźwięk *c* jako przemiana kombinacyi *tj* i *k' (dj, g')* w języku Słowian w czasie wędrówki ich na południe. 3) Użycie kombinacyi

trat na miejscu tort, i tart, t'ert na miejsce tъrt, tьrt.
4) Egzystencyja dźwięku *ê* w postaci *ia, ie.*

Kiedy Słowianie osiedliwszy się stale na południu, położyli podwaliny ustroju państwowego, który odpowiednio do miejsca i okoliczności przybierał odmienną postać, stało się koniecznem następstwem, że potworzyły się odrębne odłamy wśród tychże, które z biegiem czasu przybrały osobny wyraz nie tylko pod względem politycznym, ale także i językowym. W ten sposób powstały języki osobne, które mimo całego pokrewieństwa głównego organizmu, przedstawiają tyle odrębności, które nadają im piętno osobnych całości językowych. Na wytworzenie tychże działały w pierwszym rzędzie czynniki psychicznej natury, ale niemniej i wpływy zewnętrzne, jak n. p. miejsce, stosunki klimatyczne i t. p. Oprócz tego zetknięcie się z żywiołami obcemi, które stanowią inne narodowości, zamieszkujące te same miejscowości, lub sąsiednie tymże, musiało odbić się na języku słow. Jakie były koleje języka Słowian po rozpadnięciu się tychże na odrębne części, czyli jakim był n. p. język bułg. w najstarszej fazie historycznego bytu, kiedy począł istnieć jako żywy język narodu całego, to możnaby poznać tylko na podstawie pisanych zabytków, pochodzących z tych czasów. W braku tychże muszą nam służyć za źródło te narody, z któremi zetknęli się Słowianie w następnych czasach. Do tych należą oprócz wspomnianych już Greków na wschodzie jeszcze te plemiona, które na półwyspie bałkańskim razem z Grekami mieszkały. Temi były, jak wiadomo, thrako-ilyryjskie narody, których resztki zachowały się dotychczas w dzisiejszych Albańczykach. Ponieważ siedliska ich przytykały od najdawniejszych czasów aż do najnowszych do Słowian, dla tego można spodziewać się, że w języku ich pozostały ślady wpływu słowiańskiego, (prwn. MIKLOSICH: *Albanische Forschungen. I, die slavischen Elemente im Albanischen, Denkschrift. d. Akad. d. Wiss. phil. hist. Cl. Bd. XIX*, Wien 1870, str. 337 n.). Również

można przypuszczać, że te same rysy charakterystyczne języka słow., które odbiły się na języku grecк., muszą powtórzyć się także z językiem albańskim, ponieważ Słowianie równocześnie musieli się zetknąć nietylko z Grekami, ale także i autochtonami thrako-ilyrskiego pochodzenia. Zatem nosówki, kombinacyja *št (žd)*, typ t r a t, i t'a r t, t'e r t, wreszcie *ia, ie* na miejsce *ê* powinny w języku albań. w większej lub mniejszej mierze występować na jaw w sposób taki, któryby dowodził wręcz ich egzystencyi w języku słow.

Co się tyczy najprzód samogłosek nosowych, napotykamy następujący stosunek:

alb. g ú s ę - a, stsł. g ą s ъ, pol. g ę ś, srb. g u s - k a.

alb. p r u t é k ę - a, stsł. p r ą t ъ, pol. p r ę t, p r ą t e k, błg. p r ъ t, srb. p r u t.

alb. r ę m b ú e m, stsł. r ą b i t i secare rapere, pol. r ą b a ć.

alb. k n e z, stsł. k n ę z ь, pol. k s i ą d z, srb. k n e z.

alb. p e n é z - i, stsł. p ê n ę z ь, pol. p i e n i ą d z, srb p e n e z.

alb. r e d - i ob. r e n d - i, stsł. r ę d ъ, pol. r z ą d, srb. r e d.

Z wyjątkiem j e d n e g o przykładu r ę m b ú em używa się regularnie na miejsce stsł. *ą* dźwięk w postaci czystej samogłoski *u*, podobnie na miejsce stsł. *ę* zachodzi *e* w wszystkich przykładach, nie wyjmując jedynego r e n d - i, obok którego r e d - i okazuje czystą samogłoskę.

Również i kombinacyja *št* została poruszona w języku alb., jak to następujące przykłady pokazują:

alb. b a š t i n ę a, bułg. b a š t i n ъ, srb. b a š t i n a.

alb. g r a š t - i zam. g r á ž d - i, gr. γράπτις, stsł. g r a ž d ь.

alb. m é ǵ ę - a, stsł. m e ž d a, pol. m i e d z a, srb. m e d j a.

alb. o b e k' a t, stsł. o b ê š t a t i, pol. o b i e c a ć, srb. o b e ć a t i.

alb. optšinę-a, stsł. obьština, czesk. obec, srb. općina.

Na miejsce kombinacyi *st (št, žd)* zachodzą *št (žd), dj, tj,* i *č,* t. j. wszystkie okazy, jakie w pojedyńczych językach południowosłow. począwszy od bułgarskiego aż do słowieńskiego podziśdzień są w użyciu.

Większa natomiast prawidłowość zachodzi w użyciu typu trat, który z małemi wyjątkami w tej formie objawia się w języku albańskim jak n. p. gradinę-a, stsł. gradina; klas-i, stsł. klasъ; lágę-a, stsł. ladija, i t. p. Zamiast trat występuje trot w tych przykładach: grósę-a, stsł. grachъ, srb. graša, pol. groch; morovíza, stsł. mravij, ros. muravej; maráz-i, stsł. mrazъ, ros. moroz.

Typ tart zastąpiony został przez tort w jednym przykładzie borλók-u, pol. barłog, stsł. brъlogъ; przez trut: grušt-i, pol. garść, stsł. grъstь; przez trt: frkma, bułg. frъknъ, obok którego zachodzi prawidłowa forma fęrk; krš, srb. krš saxum, lapis.

Zamiast typu tъlt zachodzi tut w bugartsch, stsł. blъgarin, srb. bugarin. Oprócz tych kilku uchyleń, w których trt zam. tęrt polega niezawodnie na wątpliwej podstawie, regułą jest języka alb. typ tęrt (= stsł. tъrt), który odpowiada typowi tert, jaki w najdawniejszym czasie w języku południsłow. poznaliśmy. Ponieważ typ tart całkowicie zaginął, a tylko w jednym tort zachował słaby ślad dawniejszej swojej egzystencyi, na którego miejsce nastąpiło tert, stąd wniosek naturalny, że wpływ języka słow. na albański nie mógł mieć miejsca na wschodzie, lecz tylko bardziej na zachodzie wśród gałęzi języka połud.-słow. Zarazem wypływa z tego jako konieczna konsekwencyja, iż zetknięcie się to pomiędzy elementem słow. i albańskim musiało nastąpić wtenczas, kiedy typ tert objął funkcyją nie tylko typu tart, ale także tъrt, czyli kiedy zaszedł proces twardnienia miękkich zgłosek w języku słow.

To potwierdza także wyrażenie dźwięku, odpowiadającego stsł. ь, przez *e* w języku albań. jak n. p. w przyrostku ьсь: ęmbodéts-i, stsł. bod-ьсь; kotéts-i, stsł. kotьсь; pianéts-i, stsł. pijan-ьсь, prwn. srb. pijanac; w przyrostku -ьнъ: ostén-i, stsł. ostьнъ. Obok *e* zachodzi także niekiedy *a* w znaczeniu stsł. ь: gęrbáts-i, srb. korbač; gęrtšák-u, srb. krčag, pol. korczak; laf-i, stsł. lьvъ, srb. lav; pęrtšák-u, srb. prč, stsł. *prъč-ьkъ, i jeden raz *u*: múždę-a, stsł. mьzda. Mamy więc tutaj ten sam stosunek, który wyżej odnośnie dźwięku stsł. ь w zabytkach łacińskich na zachodzie nam się przedstawił, że obok *e* występuje także *a* w funkcyi stsł. ь. To tylko w ten sposób mogło nastąpić, że miękka natura dźwięku *e* = stsł. ь już zaginęła, przez co zrównała się z twardym dźwiękiem stsł. ъ, który w tej części języka słow. wyrażony był przez *e* na miejsce dawniejszego *a*. Również i ten kierunek odbił się chociaż w słaby sposób w języku alb. w przykładzie múždę-a, w którym *u* zam. ь zrównało się z tym dźwiękiem, który prawidłowo zastępował stsł. ъ, a który w języku alb. w jednym przykładzie występuje w postaci *o*: ęmbóh, stsrb. bьhь zam. bъhъ. Dźwięk *o* w znaczeniu stsł. ъ nakrywa się z *u* zam. ь w múždę-a, jak częściej ten proces powtarza się w języku alb., n. p. bugát zam. stsł. bogatъ, bul'ar zam. boljar, kul'átš-i zam. kolač i t. d., zamiast czego stoi znów niekiedy *a*, n. p. gamúl'e-ja, srb. gomila, piva zam. pivo, bost'ale te, l. mn., srb. posto, postola, lub ę (ъ): bęgát zam. bogat, pęgán-i zam. pogan. Dźwięk słow. *o* zastępuje się więc naprzemian przez ę, *u*, *a*, które tem samem mogły posłużyć do wyrażenia stsł. ъ, nietylko w tych razach, w których według etymologii stać musi, ale także i tam, gdzie objął funkcyją dawniejszego ь.

Dźwięk stsł. *ê* występuje w postaci *ia* (*a*) w tych przykładach: bul'ár, stsł. bolêrinъ sup. ob. boljarinъ;

tsarinę-a, stsł. cêsarь; tšág'ę-a, stsł. čadъ zam. čêdъ; tšas, stsł. časъ zam. čêsъ; las, lázi, pol, las, stsł. lêsъ; lala, stsł. lêlja; sánę-a, pol. siano. stsł. sêno. Oprócz tych resztek formy *a* (*ia*) zam. *ê* regułą jest języka alb. typ *e* zam. *ê*, zamiast czego 2 razy napotykamy *i*: did, pol. dziad, stsł. dêdъ, chorw. did; drimís ob. dęrmís, stsł. drêmati.

Jeżeli uwzględnimy te właściwości języka słow., które zachowały się w szacie albańsk., widzimy w nich pewną niejednolitość, która dowodzi, że powstały one albo w różnych czasach, albo na różnych miejscach, czyli pod wpływem różnych języków południsłow. Również wychodzi z nich na jaw ten fakt, który dla historyi języka słow. ma ważne znaczenie, że podstawa pierwotna języka słow., którą posiadał w czasie osiedlenia się Słowian na południu 6—8 w., prawie zupełnie tutaj została poruszoną. Pokazuje się to z tego, że nosówki prawie całkiem zaginęły, kombinacyja *št* mięsza się z *tj* i *č*, typ tart zastąpiony został przez tert, dźwięk ъ zrównał się z ъ i odpowiednio do tego oznaczony został przez *e a*. Podobny zachodzi stosunek także odnośnie do dźwięku *ê*, którego wyrażenie przez *a* (*ia*) w przytoczonych drzykładach może także opierać się na wzorach języka serb., lub bułg. jak to istotnie ma miejsce w wyrażeniu jego przez *i*.

Na podstawie tych faktów trzeba przyjąć, że Słowianie nie mogli zetknąć się na półwyspie bałkańskim równocześnie z Grekami i Albańczykami, lecz że pomiędzy jednem a drugiem zajściem zachodzić musiała znaczna różnica czasu. Kiedy to nastąpiło, trudno oznaczyć, w każdym razie nie w wieku 6—8, ale w znacznie późniejszym. W tem zetknięciu się elementu słow. z albańskim mamy nowy peryjod języka słow. w którym uległ był tym przemianom, jakie w szacie alb. nam się przedstawiły.

Jeszcze z jedną narodowością spotykamy się na półwyspie bałkańskim, której pochodzenie pozostaje dotych-

czas zagadką etnograficzną, a która znaną jest u Słowian pod nazwą Włachów (влахъ, gr. Βλάχος, pol. Wołoch). Najprawdopodobniejszem jest to zdanie, że w nich zachowały się resztki kolonij rzymskich, które pod wpływem elementu autochtonicznego, zmieszanego później z słowiańskim, przeobraziły się w nowy organizm narodowy. (zob. MIKLOSICH: *die slavischen Elemente im Rumunischen w Denkschrift. d. Akad. d. Wiss. phil. hist. Cl. Bd. XII*, Wien 1862, str. 1 n.). Pierwotnie począł się proces ten w dawnej Dacyi, gdzie kolonije rzymskie na początku II stulecia zetknęły się z tubylcami dakijskimi, a następnie postąpił dalej w Moesyi, dokąd ludność ta po utracie Dacyi przez Rzymian pod koniec III stulecia schronić się była zmuszoną. Na prawym brzegu Dunaju dodali nowego materyjału Getowie do tego procesu, który w VI stuleciu ze strony Słowian otrzymał świeży element i zarazem ostateczne zakończenie. (MIKLOSICH o. m. str. 4). W VI stuleciu pojawiają się już Wołosi jako odrębna narodowość romańska na ziemi cesarstwa byzantyjskiego, później w X w. zajmują znaczny obszar ziemi w Macedonii pomiędzy Prespą i Kastoriją, zob. RAČKI, *Hrvatska prije XII vieka* w Rad., knj. 57, str. 138. Z nad brzegów dolnego Dunaju rozeszli się w rozmaite strony nietylko na południe półwyspu bałkańskiego, ale także przez Serbiją i Kroacyją aż do Istryi, nawet przeszli przez Dunaj i postąpili na północ aż do Karpat. zob. MIKLOSICH: *Ueber die Wanderungen der Rumunen in den dalmatinischen Alpen und den Karpaten w Denkschrift. d. Akad. d. Wiss. phil. hist. Cl. Bd. XXX*, Wien 1880, str. 1 n.

W języku rumuńskim otrzymujemy zatem nowy materyjał dla języka słow. z czasu, w którym obydwie narodowości obok siebie w jednych mieszkały miejscowościach. To, jak rzeczono, musiało nastąpić w pierwszych czasach po osiedleniu się Słowian na prawym brzegu Dunaju, t. j. w VI—VIII w. Język słow., który zachował się w szacie rumuńskiej, musi

więc te same posiadać znamiona charakterystyczne, które z obsłonek języka greck. jako najdawniejszą własność słow. wyłoniliśmy.

Co się tyczy najpierw samogłosek nosowych, to istnieją takowe w całej pełni w wyrazach języka rumuń., które z słow. przyjęte zostały i okazują również nosowy dźwięk w języku stsłow., albo polsk. Dźwięki te wyrażają się przeważnie przez czyste samogłoski w połączeniu z jednym z nosowych spółgłoskowych dźwięków *n m* stósownie do tego, czy następuje spółgłoska zębowa, gardłowa, lub wargowa. Sposób zaś oznaczenia tychże jest następujący: *ęn* (ę = ѣ) 12 r., *ęm* 4 r., *an* 1 r., *om* 1 r., *un* 9 r., *um* 3 r., *în* 15 r., *în* (*î* = ѧ) 10 r., *îm* 3 r.; — przez czyste samogłoski: ę 1 r., *a* 1 r., *ae* 1 r., *o* 2 r., *oa* 1 r., *u* 5 r., *e* 3 r., *ea* (*ea* = ѣ) 4 r., *i* 2 r. Na 78 przykładów pokazują 58 wyraźnie nosowy dźwięk w sposób podany, podczas gdy 20 ma zamiast tego czystą samogłoskę. Nie ulega wątpliwości, że przykłady z czystą samogłoską zamiast nosowej dostały się później do języka rum. mianowicie z języka rusk. i dla tego nie mają żadnego znaczenia dla kwestyi dotyczącej. Z przykładów zaś z wyraźnie oznaczonym dźwiękiem nosowym wynika, że u jednych podstawą nosowego dźwięku jest samogłoska twarda, u drugich miękka. Do kategoryi pierwszych należą ę (16 r.), *î* (10 r.), *a* (1 r.), *o* (1 r.), *u* (12 r.), do drugich *i* (18 r.) [1]. Na podstawie tego faktu można twierdzić z całą pewnością, że w języku słow. były w czasie stykania się jego z rumuńskim d w a dźwięki nosowe, z których jeden miał artykulacyją twardą, drugi miękką. Dźwięki te miały niezawodnie

---

[1]) Zob. Miklosich: *Beitr. z. Lautlehre d. rum. Dialekte, Sitzb.* tom 100, str. 247, który przypuszcza, (str. 248), że dźwięki nosowe dostały się do języka rum. od Słowian, mieszkających w Dacyi.

także różną wartość fonetyczną, z których jedna była podobną do dzisiejszego polsk. *ą*, lub *an*, druga zaś do *'ę* (miękkiego). Z języka rum. otrzymaliśmy odnośnie nosowych samogłosek ten sam stosunek, który na przykładach języka greck. i najdawniejszych południowo-zachodniego poznaliśmy.

Co się tyczy kombinacyi *st* (*št*, *žd*), ona zachowaną została w języku rum. w całej pełni w wyrazach pochodzenia słow. zob. Miklosich: *Beiträge zur Lautlehre der rumunischen Dialekte, w Sitzber. d. Akad. d. Wiss. phil. hist. Cl. Bd. 101, Wien 1882,* str. 94. Wyjątków od tego nie ma żadnych, gdyż zachodzące przykłady z odmienną postacią głosową jak: l a n č e, stsł. ląšta, m e g i ę ob. p r i m e ž d i ę, stsł. m e ž d a, nie opierają się na źródle słow., ponieważ pierwsze jest pochodzenia łacińsk. l a n c e a r e, zob. Diez, *Etymologisches Wörterbuch der roman. Sprachen,* I[3] str. 242, a drugie węg. v á r m e g y e, Miklosich *die slav. Elem. im Rumun.* str. 30.

Natomiast w typie t r a t na miejsce t o r t, który stanowi regułę w języku rumuń. wyrazów pochodzenia słow., zachodzi kilka uchyleń, które okazują pozycyją t a r t. Przykłady te są następujące: b a l t ę, stsł. b l a t o; b a r d ę, słow. b r a d y siekiera, węg. b á r d; g a l v a t i n ę, stsł. g l a v a, srb. g l a v e t i n a; g a r d, g a r d i n ę ob. g r ę d i n ę, g r ę d i n a r i ŭ, g r ę d e a, g r a ž d, stsł. g r a d ъ, pol. o-g r ó d; d a l t ę, stsł. d l a t o, pol. d ł ó t o; m ę l a t ę, stsł. m l a t o, węg. m a l á t a; s k o v a r d ę placenta, stsł. s k o v r a d a sartago; n ę s ę r î m b ę protervitas, stsł. s r a m ъ. Możebnem jest, że przykłady te dostały się do języka rum. za pośrednictwem węgierskiego, prwn. b a l a t o n zam. stsł. b l a t ьn s k ъ, g a r á d, ale prawdopodobniejszem jest, że mamy w nich resztki pierwotnej pozycyi t a r t, która się w języku rum. w tych słabych śladach zachowała, podczas gdy w słow. przemieniła w t r a t. Przypuszczenie to miałoby poparcie w niektórych przykładach nazw miejscowych greckich, które

okazują tę samą pozycyję tart, a które wyżej sprowadziłem do typu tъrt, n. p. βάλτη palus, odpowiada rumuńskiemu baltę; bardunia, barda, równa się rum. bardę. Wówczas i inne przykłady, tam przytoczone, jak: σαλόμα, ζολότα, gardiki zam. gradъkъ, sterna zam. strana, byłyby okazem pierwotnym, a nie utworzone za pośrednictwem obcem. Zresztą i w tej formie przykłady te mogą stanowić produkt słow. w historycznym czasie, na który wpływała pozycyja akcentu, w czem mielibyśmy analogiczne twory jak n. p. w dzisiejszym bułg. stъrna a stsł. strana, pol. strona, ros. storona, lub w bułg. tъrpeza, gr. τράπεζα i t. p.

W typie tъrt jest prawie regułą języka rum. pozycyja samogł. + *l* i to przeważnie w postaci tęrt (tъrt), tęlt, do których przychodzi tort (7 r.), toart (1 r.), tart (1 r.), turt (1 r.), tert (1 r.), tirt (2 r.), tîrt (1 r.), tult (2 r.), tolt (1 r.); na pozycyją zaś *l* + samogł. przypada wogóle 6 przykładów: (trъt 2 r., trot 1 r., tret 2 r., trit 1 r.). Z tego wynika jako prawidło, które tem samem przypisać się musi językowi słow. w czasie, w którym przykłady te dostały się do języka rum., najpierw, że w języku słow. pierwotnie jedynie była w użyciu pozycyja samogł. + *l*, podobnie jak n. p. w dzisiejszym języku polsk., powtóre, że dźwięk *r* (*l*) w tem połączeniu musiał mieć znaczenie spółgłoskowe. Ponieważ postać tego typu jest przeważnie tęrt (tęlt), lub taka, w której zachodzi twarda samogłoska, podczas gdy typ tirt prawie zupełnie zaniknął, dla tego można przypuszczać, że mamy tu proces języka rum., w którym pierwotnie miękki typ tъrt prawie zupełnie zaginął. Zatem i w tej części zgadza się język słow., jakim go poznaliśmy wśród warstwy języka greck., z tym, który występuje na jaw z ukrycia rumuńskiego.

Z wyrażeniem typu t ъ r t, t ь r t w języku rum. w dwojaki sposób, raz w którym występuje dźwięk płynny w połączeniu z twardą samogłoską (ę, *o*, *u*), powtóre z miękką *i*, *e*, stoi w ścisłym związku wyrażenie dźwięków, odpowiadających stsł. ъ, ь. Z tych wyraża się stsł. ъ przez *o* (12 r.), *u* (3 r.), ę (2 r.), *i* (1 r.), a stsł. ь przez *e* (7 r.), *i* (4 r.), ę (4 r.), *u* (2 r.), *o* (1 r.). Mamy więc i tutaj uwydatnioną różnicę pomiędzy twardemi i miękkiemi dźwiękami, z których pierwsze oznaczają *o*, *u*, ę, a drugie *e*, *i*. Pomiędzy jednemi i drugiemi zaszło częstokroć pomięszanie ze względu na język słow., co znów jest naturalnym wypływem praw języka rum., ale przecież w zasadzie różnica twardego i miękkiego dźwięku, którą się przyznaje także stsł. ъ ь, została w przykładach tych języka rum. w zupełności zachowaną, zob. Miklosich, *Btr. z. Lautlehr. d. rum. Dial.* t. 100, str. 243 n.

Dźwięk stsł. *ê* wyraża się przeważnie przez *ea* (= ѣ), zamiast czego w niektórych razach, zależnych od prawideł języka rum., stoi ę, *e*, *i*, zob. Miklosich, *Btr.* t. 100, str. 245, t. 99, str. 13 n. 29. Obok *ea* stoi *a*, co przywiązane jest tylko do pewnych poprzedzających spółgłosek. Również i w tym dźwięku występuje podwójna jego natura w postaci *ea* względnie *a* i *e* z jego późniejszemi wytworami. Okoliczność ta nie jest niczem innem, jak wypływem naturalnym wartości fonetycznej dźwięku słow. *ê*, która według tego była dwojaka, raz z podstawą *a*, powtóre z *e*. Podobny stosunek zachodzi jeszcze podziśdzień w języku bułg., w którym w pewnych razach dźwięk *ê* ma znaczenie dwugłoski $\widehat{ea}$, lub też występuje w postaci prostego *e*.

Z języka rum. otrzymaliśmy potwierdzenie wszystkich tych właściwości języka słow., które na podstawie języka greck. poznaliśmy. Zarazem wynika z porównania obydwu języków greck. i rum., że tylko te oba języki uległy równocześnie wpływowi języka słow., podczas gdy język alb.

z powodu braku w nim tych samych śladów słow. wyłącza się tem samem z tego grona. Charakter zapasu językowego, który w alb. się przedstawia, nosi na sobie znamię późniejszych procesów, które z historyi języków południowosłow. są znane i dla tego pod względem chronologicznym reprezentuje nowszą datę, aniżeli jest ta, która z języka greck. i rum. jako najstarszy obraz języka słow. nam się przedstawiła.

Charakter języka słow., który z przytoczonych źródeł, jako najdawniejszą własność południowej jego części poznaliśmy, ulegał w miarę czasu i jeograficznych stosunków różnym przeobrażeniom. Można przypuszczać, że pierwotnie zachodził ściślejszy związek pomiędzy granicami politycznemi i etnograficznemi pojedyńczych plemion słow., które w języku miały naturalny łącznik duchowy a w stosunkach jeograficznych naturalne warunki, które razem wzięte tworzyły pierwsze zawiązki państwowego ustroju. Ponieważ kolonizacyja południowej Słowiańszczyzny w przeciągu nie całych dwóch wieków, t. j. od początku VI. do połowy VII. w głównych granicach się odbyła, dla tego na ten czas przypadają także pierwsze zawiązki języków południosłow. W tym czasie więc, w którym Słowianie na wschodnim krańcu południowej Słowiańszczyzny skupieni w większą całość, położyli fundament do państwowego życia, odbywał się ten sam proces także na drugim krańcu t. j. na zachodzie, o czem z wzmianki o przybyciu Chorwatów i Serbów na południe u Konstantyna Porphyr. z całą pewnością można wnioskować. Samo się przez się rozumie, że granice etnograficzne tych państwowych pierwocin Słowian nie miały początkowo ściśle zarysowanego charakteru, i dla tego nie przedstawiały się na zewnątrz w sposób wyraźny, który pozwalałby nam określić obszar ich językowy. To utrudnia jeszcze bardziej ta okoliczność, że po skończonej erze kolonizacyjnej występują Słowianie na widownię historyczną nie w zbitej masie,

ale, podzieleni na rozliczne żupy z własną autonomiją polityczną, która nie koniecznie potrzebowała być zależną od względów etnograficznych, łączyli się z żupami dalej spokrewnionego plemienia, jeżeli tylko interes tego wymagał. Tak uczynili według świadectwa EINHARDA, *Monum. Slav. meridional.* VII, str. 320, Timoczanie, nad Timokiem mieszkający, którzy r. 818 odłączyli się od Bułgarów (*Bulgarum sotietate relicta*) a przystali do związku Słowian dolnej Panonii pod wodzą Ludevita przeciwko Frankom. ŠAFAŘÍK *Slov. star.* II, str. 223. Dalej na zachód wspominają się Morawianie nad Morawą, u której dolnego biegu mieszkali Braniczewcy — plemiona, które od samego początku należały do związku państwa bułgarskiego, wskutek czego pokrewieństwo ich z plemionami bułg. jako naturalny łącznik we względzie politycznym z całą pewnością przyjęte być może.

W ten sposób granica etnograficzna plemienia bułg. sięgała na zachód do rzeki Morawy, noszącej z powodu tego nazwę bułgarskiej, czyli aż w te strony, w których poczynały się posiadłości Awarów. ŠAFAŘÍK o. m. str. 229. Bardziej na południe, poniżej od źródeł Morawy, posuwała się więcej ku zachodowi, gdzie nad środkowym Drinem przytykała do żupy serbskiej, noszącej miano od dawnej Diokleji, Duklija a mieszkańcy jej Duklanie, *Dümmler d. ältest. Gesch. d. Slav. in Dalmat.* str. 378. Granica ta etnograficzna stanowiła później normę, według której układały się stosunki kościelne i określały granice eparchij, należących do kościoła bułg. Tutaj na zachodzie były eparchije bułg.: braniczewska z stolicą w Braniczewie, poniżej niska w Niszu i prisztinska w Prisztinie, do których przychodzi jeszcze w XI. wieku eparchija liplańska na południe od prisztinskiej, zob. RAČKI: *Borba južnih Slovena za državnu neodvisnost u XI. vieku, w Rad, knj.* 24, str. 80 n. U podnóża gór Szar ku zachodowi nad górnym Vardarem, była eparchija skoplańska

poniżej od niej nad brzegami czarnego Drinu eparchija deberska, do której od zachodniej strony przytykała czernicka. Dalej ku jezioru Ochrydskiemu ciągnęło się arcybiskupstwo tegoż imienia, poniżej którego była eparchija kosturska, a w zachodniej części, dotykającej aż do morza Jońskiego była eparchija butrocka z stolicą w Butrot, dzisiaj Butrinto.

Południową granicę stanowiły eparchije, których stolice były w Janinie i Stagu, odkąd posuwała się w północnym kierunku ponad Bistricą przez eparchiją servijską i petrijską niedaleko od zatoki soluńskiej, ponad którymi nad tąże rzeką leżała eparchija verijska. Stąd ciągnęła się w kierunku północno-wschodnim poprzez dolny bieg rzeki Vardaru i Strumy na północ od Sieru ku górom Rodopskim, gdzie nad górną Mestą była eparchija velbludzka, w dzisiejszym Köstendilu. Dalej przez góry Rodope posuwała się ku środkowej Maricy pomiędzy Filipopolem i Adryanopolem w kierunku ku Burgas, odkąd ponad brzegiem morza Czarnego ciągnęła się na północ aż do ujścia Dunaju. Zob. Drinov: Началото на Самуиловата държава w *Per. Sp.* IX—X, str. 48.

Wprawdzie granice wyżej wytknięte przypadają na wiek X, ale uwzględniając tę okoliczność, że w przeciągu VII—X wieku, t. j. w czasie powstawania państwa bułg. narodowość jego nie zmniejszała się, tylko w miarę rozszerzania granic politycznych także we wszystkich kierunkach powiększała się, można uznać je za najprawdopodobniejsze także pod względem etnograficznym, określające obszar języka bułg. Jednakże znaczenie tych granic o tyle tylko jest dokładne, o ile pod względem etnograficznym i politycznym nakrywają się całkowicie, gdyż wiadomą jest rzeczą, że plemiona słow. sięgały poza te granice. Tak w temie soluńskiej i strumskiej mieszkali Słowianie aż ku ujściom Vardaru i Strumy i dalej jeszcze ku dolnej Mescie, gdzie były siedziby Redanów, od których zatoka ta otrzymała nazwę Rendina. Chociaż w miastach przeważał żywioł grecki, niemniej i w miejscowościach

nadmorskich, przecie nie zbywało w nich także i na Słowianach, jak to n. p. miało miejsce w Salonice, której mieszkańcy według świadectwa autora życia św. Metodego „wszyscy czysto po słowiańsku mówią“, *vit. S. Meth.* c. V. ed. Šafařík.

Na południe ciągnęły się kolonije słow. przez temę heladzką aż do Peloponezu, gdzie plemiona Milczanów i Jezerców z cesarzem Romanem Lekapenem przez siedm lat walczyły o swoją niezależność, Rački, *borba już. Slovena* o. m. str. 102. Tak samo na zachód w Epirze szerzył się i wzmacniał żywioł słow., do czego przyczyniały się obok stosunków politycznych także i kościelne. Tak w IX wieku sięgały granice eparchii veliczkiej, której pierwszym biskupem był św. Klemens, do Jericha, Kaniny i Sipiata, a na początku X wieku posunęli się Bułgarzy aż w okolicę Actium, gdzie osiedlili się po spustoszeniu Epiru. Wpływ słow. a z nim narodowość zapuszczała głęboko korzenie w Epirze mianowicie, kiedy za drugiego państwa bułg. stolica przeniesioną została na zachód do Prespy a później do Ochridy. Tem się tłómaczy, że w dzisiejszej Albanii na 1539 nazw miejscowych, 717 jest słowiańskich, Makušev: Историческ. разыскания о Славянахъ въ Албании въ средние вѣка, Warsz. 1871, str. 153; Ireček: *Gesch. d. Bulg.* 121. Proces ten bowiem sięga już X wieku, w którym według świadectwa epitimatora Strabona prawie cały Epir był zamieszkały przez Słowian. Rački, *borba już. Slov.* o. m. str. 107.

Na północy na lewym brzegu Dunaju mieszkali również Słowianie w czasie, w którym zakładały się fundamenta państwa bułg. na półwyspie bałkańskim. Stąd wychodziły wszystkie napady Słowian na państwo byzantyjskie w początku VI stulecia, tutaj wyprawili się przeciwko nim zawezwani na pomoc przez Tiberiusza Awarowie, niemniej r. 593 pustoszył ziemie ich Priskos, który zabrał w niewolę królika Mužoka. Wyprawy rzymskie powtarzały się na lewy

brzeg Dunaju przeciwko Słowianom r. 597, potem r. 601, z czego pokazuje się, iż obawiano się ich w Konstantynopolu i dla tego chciano sąsiedztwo ich uczynić sobie nieszkodliwem, Ireček, *Gesch. d. Bulg.* str. 81 n.; Šafařik, *Slov. star.* II, str. 160 n. Z Giepidami, którzy mieszkali posunięci bardziej na zachód w dawnej Dacyi, żyli Słowianie w stosunkach przyjaznych, jak się z tego pokazuje, że przez ich ziemię czynili napady na państwo rzymskie, jak to istotnie miało miejsce r. 552, Procop. IV, 25. Ponieważ Giepidowie zajmowali nie tylko dawniejszą Dacyją, ale ciągnęli się ku zachodowi w dzisiejszych Węgrzech daleko poza Cisę, dla tego Słowianie nie mogli posunąć się na zachód poza rzekę Alutę. To mogło tylko wówczas było nastąpić, kiedy państwo Giepidów r. 568 przez Langobardów i Awarów zostało zniszczone, na którego gruzach powstało nowe Awarów. Punkt ciężkości jednakże państwa Awarów leżał bardziej ku zachodowi w porzeczu Cisy i w Panonii, dokąd też wyprawy Karola W. głównie były wymierzone, zob. Büdinger, *Oesterreich. Gesch.* I, str. 131 n. W owym czasie więc mogli Słowianie posuwać swoje siedliska w kierunku zachodnim tak w strony dawnej Dacyi jako też poniżej nad lewym brzegiem Dunaju. To jednakże czynili tylko o tyle, o ile nie groziło żadne niebezpieczeństwo ich wolności ze strony Awarów, lub o ile Awarowie sami nie wciągnęli ich przemocą jako swoich poddanych w obręb granic swojego państwa. Przecie jest rzeczą pewną, że siedziby słow. nie ciągnęły się poza granice zachodnie późniejszej Walachii, gdzie w banacie sewerińskim zachowała się niezawodnie nazwa mieszkających tam plemion słow. S i e v i e r a n ó w, zob. Šafařik *Slov. star.* II, str. 219 n. Takowe nie postąpiły wiele dalej na zachód po rozbiciu Awarów przez Karola W., ponieważ w okolicy Cisy pozostały jeszcze resztki Awarów pod własnymi khaganami, którzy w r. 822 jako wazalowie cesarzy frankońskich posyłali im dary na znak swojego poddaństwa.

Twierdzenie zaś Šafařika i innych, jakoby po upadku państwa awarskiego Bułgarowie posunęli granice swego państwa aż do Cisy, w obręb którego wchodziły plemiona słow. i rozbitki awarskie, opiera się tylko na dowolnem przypuszczeniu, które w historyi nie ma żadnego poparcia. Zob. HUNFALVY: *Ethnographie von Ungarn, uebers. von Schwicker*, Budapest, 1877, str. 106 n. Przeciwko temu przemawia także i ten wzgląd, że osiadłości słow. w Walachii nie mogły być gęste, ponieważ najgłówniejsza część przeszła była przez Dunaj i dlategoteż nie byli w stanie dostarczyć odpowiedniej ludności dla zajęcia ziem po Awarach. Że tak było istotnie, pokazuje się z tego, że skutkiem wojen Karola W. z Awarami „nie tylko Panonia, ale także i jądro państwa awarskiego, gdzie była siedziba ich książąt, były tak spustoszone, iż nie było w nich nawet śladów mieszkania ludzkiego", woła EGINHARD w *Vita Caroli M.*, zob. FESSLER, *Geschichte von Ungarn, zweite Aufl. bearb. von Klein*, I, Leipz. 1867, str. 24. Słów tych nie byłby użył EGINHARD do nakreślenia obrazu rozbitego państwa Awarów, gdyby nie były prawdziwym wyrazem istotnego stanu rzeczy a ten nie byłby prawdziwym, gdyby Słowianie byli posiadali te miejscowości.

Z szkicu powyższego wędrówek Słowian poza Dunaj ku południowi można wnioskować, iż plemiona słow. na lewym brzegu Dunaju należały do tego samego odłamu Słowian, który na początku VI stulecia wyruszył z pierwotnych siedzib w strony południowe. Ponieważ etnograficznie stanowili jedność z Słowianami pozadunajskimi, dlatego też politycznie uważali ich ci za nierozdzielną cząstkę swego państwa, kiedy takowe otrzymało na półwyspie bałkańskim stałą podstawę. To było tem naturalniejszem, ponieważ Słowianie z tej strony Dunaju nie założyli żadnego samodzielnego organizmu państwowego, lecz byli podzieleni na pomniejsze żupy, które w swych współplemieńcach zadunajskich uważały politycznych zwierzchników. Dla tego też mógł

książę bułg. Krum wysyłać w te strony mieszkańców z Thracyi i Macedonii, których w wojnach z Grekami zabrał w niewolę, a których zesławszy poza Dunaj, osłabił tem samem element grecki w ziemiach zabranych. Tak uczynił z mieszkańcami miasta Debelos nad Czarnem morzem r. 811, to samo powtórzył z mieszkańcami Adrianopola r. 813, których wraz z niezliczonem mnóstwem innych, zabranych w niewolę w Thracyi i Macedonii, zesłał do Bułgaryi za Dunaj (εἰς Βουλγαρίαν ἐκεῖθεν τοῦ Ἴστρου ποταμοῦ). ŠAFAŘIK, *Slov. star.* II, str. 186. Przez Bułgaryję tę zadunajską nie można rozumieć Węgier, mianowicie okolic między Cisą a Dunajem aż do Pesztu, Jagru i Marmaroszu, jak sądzi ŠAFAŘIK *o. m.*, lecz po prostu lewy brzeg Dunaju w późniejszej Walachii lub Transilvanii. Zob. HUNFALVY, *Etnograph. v. Ungarn*, str. 107.

Pokrewieństwo etnograficzne Słowian na lewym brzegu Dunaju z Słowianami pozadunajskiemi pokazuje również język, o ile tenże zachował się w nazwach miejscowych Transilvanii, późniejszego Siedmiogrodu i Walachii. W nim znachodzimy te same charakterystyczne właściwości, które poznaliśmy w najstarszej dobie języka Słowian zadunajskich.

1. Nosowe samogłoski:

stsł. chaląga: chalanga.
stsł. cęta: csente.
stsł. dąbъ: dumbov, dombó, dumbovitza, dimbovitza, dymbovnik, dumbalivesz. Oprócz tego zachodzi druga forma dąbrъ, która zdaje się być starszą od poprzedniej dąbъ: dombro, dombrova, dumbrova, dombrovitza, dumbravitza, dumbrovnik.
stsł. dąga: dongó.
stsł. gląbokъ: glimboka, glimbova.
stsł. goląbь: galamb falva, golumbene.
stsł. gręda: gerend, grindu, grindeni.
stsł. lągъ: lunga, lungan, palanga.

stsł. łąka, lunka, (2 r.), lunkany, lunkawetz, lunkasprie.
stsł. lędina terra inculta: lindsina.
stsł. mądrъ: mundra, mundresti, myndra slobosia.
stsł. męto-: mątiti: pomuntjenu (2 r.).
stsł. prądъ: prunda, prundu, borgo prund.
stsł. pętь: pintak.
stsł. rąbъ: porumbak, porumbeni.
stsł. strąga, według MIKLOSICHA Etym. Wrtb. dostało się z albańskiego języka za pośrednictwem rumuńskiego do słowiańskiego: strunga, strungu.
stsł. sąbota: sembotin, simbotinu.
stsł. są- w złożeniu: szombor.

2. Kombinacyja głosowa *št* jest zwyczajnem zakończeniem w nazwach miejscowych, pochodzących od imion osobowych, która odpowiada pol.-ice. Oprócz tego tworzą się od rzeczowników imiona miejscowe za pomocą przyrostka -isko, który występuje wśród języków słow. lub to w postaci išče, lub też ište. Pierwszemu odpowiada w nazwach miejscowych Siedmiogrodu i Walachii przyrostek -esti (este, est), drugiemu iste (istye, istie). Do pierwszej kategoryi należą takie przykłady jak następujące: dragojesti: dragoje, dragomiresti: dragomir, dragoneste: dragon, prwn. dragonoš, dragonošec w Chorwacyi, bogdanesti: bogdan, kalimanest: kaliman, prwn. kelemen, keleminovec w Chorwacyi, milojest: miloje, petreschti: petr-, popesti: pop, prwn. popovac, popovci, popovice w Chorwacyi, prodanesti: prodan, stoinesti: stojno, vladimiresti: vladimir i t. p.; do drugiej: gradiste: grad, prwn. pol. grodzisko, grodiscze Baud., gradište w Slawonii, gredistye: greda, stsł. gręda, prwn. greda, gredice w Chorwacyi, polatistye

stoji niezawodnie zamiast platistye, pol. płock zam. plot-ьsk-, prwn. platičevo w Slawonii, płutowo zam. płótowo w Prusach zach., prechodistye: prêchodъ, szelistye-selo, pesteny, peschtana: peštêne od peštь, prwn. pek. Oprócz tego zachodzi także forma z č: petsch: pečь, szelicse: seliče, która nie potrzebuje być pochodzenia rusk., ale może opierać się na pierwotnym typie č, za czem greck. πέτζα i inne przykłady, które później poznamy, przemawiają.

3. Typ tort występuje w formie trat; uchylenia od tego w postaci torot, tort są pochodzenia niesłowiańskiego:

dorg-, stsł. drag-: drag, nadrag, dragovilma, dragonesti, dragaschani.
gordo-, stsł. gradъ: ograda, gradiste.
gold-, stsł. gladьnъ: gladna.
golva, stsł. glava: glawatschoy.
abol-, stsł. jablъko, pol. jabłoń: jablanitza.
porch-, stsł. prachъ: prahova.
orv-, stsł. ravьnъ: ravna.
soldo-, stsł. sladъ-kъ: sladesti.
soln-, stsł. slanъ: slaniku.
vold-, stsł. vladą: vladeny, wladuleny.
zolto, stsł. zlato: zlatitza, slatina.

Jedyny wyjątek stanowi balta zam. stsł. blato, pol. błoto, które w tej formie poznaliśmy w gr. βάλτη, rum. baltъ, alb. balt-i.

4. Dla typu tъrt, tьrt napotykamy następujące formy:

bъrdo-, stsł. brъdo: barda, bardócz.
bъrzo-, stsł. brъzъ: borszó, borsa, borzova, borzsova, berzo, berszó, berza.

čьrno-, stsł. črьnъ: tscherna, tscherna wyrfu, tschernetz, tschernetzi.
dьrz-, stsł. drъzъ: derse (derže od dьrg?).
dъlgo-, stsł. dlъgъ: dilga, dolgutzy.
gъld-: gald; prwn. galdovo w Chorwacyi.
gъlg-: galgo, prwn. galgovo w Chorwacyi, galgocz w komitacie nitrzańskim.
gъrbo-, stsł. grъbъ: gorbo, girbova, girbovitza, girbovetzu.
tъrgo-, stsł. trъgъ: targovist, tirguvischten.
tъrno-, stsł. trъnъ, pol. tarn: tarnitza, tarnitzi.
tьrno-, stsł. trъnъ, pol. cierń: tirnava, tirnavitza.
tvъrdo-, stsł. tvrъdъ: torda, tordás.
vъlko-, stsł. vlъkъ: vulkoj, vulkun, vilkalesti.
vьrba, stsł. vrъba: virbitza, vyrbitza, wyrbitschiora.
vьrcho-, stsł. vrъchъ: vervu, verfu, virfu, varszeg, vurvu.

Dźwięk odpowiadający stsł. ь oznacza się regularnie przez *e* w przyrostku ьcь: köpecz, pol. kop'ec, vladetz, czernez, rakovecz, tschernetzi, girbowetzu, w przyrostku ьkъ: varszeg, pol. wierszek.

5. Dla dźwięku, odpowiadającego stsł. *ê*, przedstawiają nazwy miejscowe te postaci:

stsł. bêlъ: béla, biala, bala, baileschti.

stsł. brêza: breaza, bresnitza, breasta, brazova.

stsł. dêdъ: deda, dedovitza.

stsł. dêlъ: deal, dealu, dealu nigra, dal, dialu, pre-dalacz. W języku rum. znaczy dêl góra, skąd przeszło do języka czesk. d'il pahorek, děl nazwa

góry. MIKLOSICH: *Ueber d. Wanderung. d. Rumun.* o. m. str. 10, 23.

stsł. dê-: djana, prwn. dzienikecy wieś w Górnych Łużycach, ZARAŃSKI, str. 36; nedeja, stsł. nadêja-ti sę.

stsł. dêva: dewa, prwn. déva, devčiči, devicse miejscowości w Chorwacyi i Węgrzech, zob. FINDURA: *Ortslexicon der Länder der Ungarischen Krone*, itd. Budapest, 1878, p. sł.

stsł. dêsi-: deasa, prwn. desevci w Slawonii.

stsł. lêsъ: lésza, lesnek, leasului, laszó, laesiczi.

stsł. nêmьcь: njamtzu.

stsł. orêchъ: oreschani.

stsł. prê-: predjal, prehodistye, preluka, presaka, naprád, stsł. naprêdъ.

stsł. pêna: peana.

stsł. rêka: recse, retzu, recska.

stsł. sêk-: presaka.

stsł. stêna: stina.

stsł. strêg-: sztregonya, stresha, strázsa.

stsł. strêla: strela.

stsł. želêzo: szelezsán.

stsł. vêtrъ: vetricz.

W przyrostku ênъ dla oznaczenia mieszkańców pewnej miejscowości: brankoveni, dobroslaveni, glodeanu, lukusteni, merischani, ostroweni, pestscheany, pojana, pojeni, stsł. poljana, waleni, wladaleni i t. p.[1])

[1]) Powyższe miejscowości, które znajdują się w Siedmiogrodzie lub w Walachii, zebrane są z kart jeograficznych HANDTKE'GO: *Special-Karte der Europäischen Türkei. Zweite umgearbeitete Aufl.* Glogau, 1877 i KIEPERTA: *General-Karte der Südost-Europäischen Halbinsel itd.* Berlin 1881.

Co się tyczy najpierw nosowych dźwięków, to na 44 przykłady oznaczony jest dźwięk, odpowiadający stsł. *ą*, 23 r. przez *u* + *nos.* spółgł. (*un* 14 r., *um* 9 r.), *o* + *nos.* 6 r. (*om* 5 r., *on* 1 r.), *a* + *nos.* 3 r. (*an* 2 r., *am* 1 r.), *im* 4 r., *em* 1 r., *yn* 1 r., a dźwięk, odpowiadający stsł. *ę*, przez *in* 4 r., *en* 1 r. Z tego wynika, że i w tych przykładach występują dwa rodzaje nosowego dźwięku: jeden, którego podstawa była twarda samogłoska (*a*, *o*, *u*), i drugi, który opierał się na miękkiej samogłosce jako swej podstawie (*i*, *e*).

Podobny stosunek znachodzimy w wyrażeniu typów tъrt i tьrt, z których pierwszy oznaczony został przez twardą samogłoskę i to na 24 przykładów w liczbie 15 a przez miękką (*i*, *e*) 9, drugi zaś tьrt na 15 przykładów przez miękką samogłoskę (*i*, *e*) 11 r. a przez twardą 4 r. Oznaczenie za pomocą formy tart, tort typu tъrt w przeważającej liczbie (12 r.) pokazuje nam, że kombinacya ta głosowa wymawianą była podobnie jak n. p. w dzisiejszym języku polsk., co potwierdzają także przykłady, które wyżej z języka greck. w podobny przedstawiły nam się sposób. Do tego trzeba jeszcze dodać typ tert, który niezawodnie wymawiał się także twardo, a tylko tirt pozostaje jako wierny okaz ścieku głosowego tьrt.

Dźwięk stsł. *ê* wyrażony został 27 r. przez *e*, 10 r. przez *ea*, 5 r. przez *ia*, 9 r. przez *a*, po 1 razie przez *ai*, *ae*, które są niezawodnie prostemi błędami zamiast *ia*, *ea* i 1 raz przez *i*, co również będzie błędem, albo późniejszą formą języka rus. Wszystkie zatem przykłady rozkładają się w wyrażeniu dźwięku *ê* na takie, które okazują albo *e*, albo *ia*, *ea*, *a* jako oznakę tego dźwięku. Z tego wynika, że natura jego fizyologiczna była dwojaka, t. j. albo prostego *e*, albo dwugłoskowego *ia*, z którego później utworzyło się *ea*. Z formy poljana i poljeni wynika, że i w tych przykładach władały te same prawidła, jak w powyższych, t. j. że *ia* (*ea*, *a*) używało się przed następną zgłoską twardą, lub w zgłosce

akcentowanej, a *'é* przed następną zgłoską miękką, lub w zgłosce nieakcentowanej.

Z powyższego zestawienia wynika jako fakt, nie ulegający żadnej wątpliwości, że plemiona słow., zamieszkałe na lewym brzegu Dunaju, należały do tego samego szczepu, który przeszedł za Dunaj i który na półwyspie bałkańskim zachował się dotychczas w narodzie bułg. Wszystkie zatem elementa, zdradzające wpływ ruskiego języka w topografii Siedmiogrodu i Walachii, nie pochodzą z pierwszych czasów wędrówek słow., jak utrzymuje Roesler: *Romänische Studien, Untersuchungen zur älteren Geschichte Romäniens*, Lpz. 1871, str. 318 n., ale należą do późniejszych czasów, kiedy Rusini w tamte poczęli rozszerzać się okolice. Z tego jednakże nie wynika, ażeby plemiona te pod politycznym względem stanowiły część państwa bułg. a tem mniej, ażeby państwo bułg. miało sięgać daleko poza Dunaj w dzisiejszych wschodnich Węgrzech, jak to większa część uczonych utrzymuje; zob. Roesler o. m. str. 201 n. Osady plemion słow. na lewym brzegu Dunaju nie sięgały dalej na zachód jak do rzeki Czerny, gdzie Alpy siedmiogrodzkie, spuszczające się ku Dunajowi, stanowiły ich jeograficzną granicę. Na zachód od tychże w dzisiejszym Banacie napotykamy też nazwy miejscowe, które noszą na sobie szatę języka serb., n. p. sokolovac nad rzeką Nerą, mirkovac, vranjac, greovac na lewym brzegu rzeki Karas, dubovac, grebenac, jabuka na prawym; vukova, grabacz, pessak w komitacie Temeszwarskim; grabacz, dugoselo, pessak, w komitacie Torontalskim; szemlak w komitacie Aradskim itd. Nazwy te serbskie dowodzą, że mieszkańcy ich są, lub byli pochodzenia serbskiego, którzy uciekając przed jarzmem tureckiem, osiedlali się począwszy od 14 stulecia w różnych czasach na ziemi węgierskiej; zob. Stefanović Vilovsky: *die Serben im südlichen Ungarn, in Dalmatien, Bosnien und in der Herzegovina, Wien und Teschen* 1884, str. 65 n. Ten

fakt w połączeniu z wypadkami historycznemi, które w zupełności go potwierdzają, usuwa tem samem wszelką podstawę hypotezom, jakie budowano na tym fundamencie o bliskiem pokrewieństwie Słowian węgierskich i bułgarskich a natomiast każe przyjąć za pewnik, że granice plemion bułg. sięgały na lewym brzegu Dunaju ku zachodowi do rzeki Czerny a na prawym do Morawy.

Na zachód od plemion bułg. mieszkały od samego początku wystąpienia na widownią historyczną plemiona serbskie. Ponieważ Panonia aż do ujścia Sawy była w posiadaniu narodów potężnych jak Langobardów a później Awarów [1]), dla tego w te strony miały zamkniętą drogę plemiona serb. w czasie zakładania stałych osad na prawym brzegu Dunaju. Natomiast na południu miały większą swobodę, ponieważ tutaj były posiadłości państwa rzymskiego, które nie było w stanie obronić ich od zaboru słow. Dla tego też w Epirze i Dalmacyi napotykamy pierwsze zawiązki państwa serb., które stanowiły pojedyńcze żupy; zob. DÜMMLER, *über d. aeltest. Gesch. d. Slav.* o. m. str. 375, RAČKI, *borba juž. Slov.* str. 84 n. Granice pomiędzy Serbami i Chorwatami miały polityczne znaczenie i dla tego zbytecznem jest o nich wspominać. Ku północy posunęły się granice serb.-chorwackie, kiedy państwo awarskie przez Karola W. zniszczonem zostało, na którego gruzach potworzyły się nowe słowiańskie. Leżało to w naturze rzeczy, że tylko te z plemion słow. mogły posiąść w spadku ziemię po Awarach, które bezpośrednio z nimi graniczyły. Zatem w Panonii mogli tylko Chorwaci, lub Serbowie wystąpić jako ich następcy, którzy w walce przeciwko nim pod wodzą Vojnomira jako sprzymierzeńcy Franków brali udział. *Monum. Slav. merid. VII*, str. 298. Ze strony Franków nie doznawali Słowianie żadnej przeszkody

---

[1]) *Monum. Slav. merid. VII*, str. 294 n.

przy osiedlaniu się w opustoszałej ziemi awarskiej, ponieważ zaludnienie tej ziemi leżało w interesie państwa frankoń. a ze względów politycznych nie potrzebował się obawiać Karol W. rozszerzenia się granic Słowian, ponieważ ci rozdrobieni na żupy, nie wytworzyli takiej siły, któraby była niebezpieczną sąsiadom. Zaraz też w samym początku po rozbiciu Awarów pojawiają się Słowianie jako stali mieszkańcy w marchijach, które Karol W. z nowozabranych prowincyj potworzył. Stosunek ich do państwa frankoń. był ściśle oznaczony przez to, że zależeli od margrabiów, którzy rządzili marchijami. Granice tych obejmowały całą górną Panoniją a z dolnej Panoniji ziemię na północ od Drawy leżącą, niemniej i resztę z dolnej Panonji pomiędzy Drawą i Sawą. Dział na północ od Drawy przypadał marchiji wschodniej, a na południe marchiji południowej, zob. Hunfalvy *Ethnograph. v. Ung.* str. 103. Pomimo zależności Słowian od państwa frankoń. mieli oni własnych książąt, którzy na wewnątrz niezależnie rządzili narodem.

Dolna Panonija stanowiła osobne państwo z własnym księciem, który zależny był od państwa frankoń. a z właściwą Chorwacyją w Dalmacyi nie był związany żadnemi ściślejszemi węzłami, zob. Ljubić: *O Posavskoj Hrvatskoj i o zlatnih novcich njezina zadnjega kneza Serma (1018) w Rad, knj.* 43, str. 118 n. Jeden z tych książąt panońskich, imieniem Ludewit, który miał stolicę w Siseku, podniósł broń r. 819 przeciwko Frankom z powodu ucisku, jakiego dopuszczał się na Słowianach Kadolaus, margrabia friaulski, pod którego zarząd należała dolna Panonija, zob. *Monum. Slav. merid. VII*, str. 320. Po stronie Ludewita stanęli jako sprzymierzeńcy Timoczanie a z zachodnich Słowian Korutanie i Krainey, po stronie przeciwnej zaś razem z Frankami Chorwaci pod wodzą księcia Borny i własny teść Ludewita Dragomuż. *Monum.* o. m. str. 322. Wojna ta początkowo pomyślna dla Ludewita, miała niezawodnie głębsze

pobudki, aniżeli nimi było okrutne postępowanie margrabiego friaulskiego, które jednakże nie osiągnęły pomyślnego dla Słowian panońskich skutku. Dümmler *d. aeltest. Gesch. d. Slav.* str. 389. Ludewit musiał ratować się ucieczką, a Panonija wróciła napowrót pod zwierzchnictwo frankoń., od którego r. 838 naprożno silił się uwolnić ją książe jej Ratimir. *Monum.* o. m. str. 336. Po nim nastąpił Pribina, który za usługi, świadczone Frankom w wojnie Ratimira, otrzymał jego księstwo a oprócz tego jeszcze część jakąś za Drawą najpierw w lenno a potem r. 848 na własność, zob. Dudik: *Dějiny Moravy I² v Praze* 1878, str. 81 n. Zwyczajnie utrzymuje się, że Pribiny księstwo leżało na północ od Drawy, gdzie przy jeziorze Błotnem założył miasto, nazwane Mosaburch, późniejsze Zalavár, Dümmler: *Ueber die südöstlicheu Marken des fränkischen Reiches w Archiv. für Kunde oesterreich. Geschichts-Quellen X*, str. 49, Dudik o. m. str. 82. Jednakże prawdopodobniejszem jest, że otrzymał on w lenno tę samą część, którą Ratimir posiadał a jako własność przydaną mu została ziemia poza Drawą, w przeciwnym bowiem razie trzebaby uważać nagrodę tę raczej za krzywdę, czego ze względu na serdeczny stosunek, jaki pomiędzy nim a królem Ludwikiem panował, przypuścić nie można. Przypuszczenie to potwierdza również ta okoliczność, że w państwie Pribiny powstało nowych 32 kościołów, pomiędzy temi także w Pięciu kościołach i w Ptuj (Pettau), dla których w ciasnych granicach jego na północy Drawy nie byłoby miejsca.

Działalność Pribiny na polu religijnem była wielka, co mu poczytywało się za wielką zasługę ze strony króla i arcybiskupa Salzburgskiego, którego archidiecezyi państwo jego podlegało. Stosunek ten ścisły z królem Ludwikiem stał się niezawodnie przyczyną jego śmierci r. 861. Kiedy bowiem Ludwik oddał w zarząd marchiją wschodnią synowi Karlmanowi, i tenże w przymierzu z Rostislawem, księciem

Morawii, podniósł bunt przeciwko ojcu, został Pribina od Morawian zamordowany, który z pewnością jako wierny lennik królewski niebezpiecznym był dla zbuntowanych sprzymierzeńcow przeciwnikiem, DÜMMLER: *Geschichte des ostfränkischen Reiches II*^{2}, *Leipzig 1887*, str. 24.

Po śmierci jego objął rządy syn jego Kocel, który jeszcze za życia ojca sprawował rządy w własnem księstwie, którego granice rozciągały się na zachód aż do rzeki Raby, DÜMMLER: *Gesch. d. ostfr. Reiches. II*^{2}, str. 177. Ponieważ północno-zachodnia część dolnej Panonii należała bawarskiemu hrabiemu Rihhariemu a po nim r. 860 Odalrichowi, zob. DÜMMLER o. m. str. 177, uw. 3, a równocześnię Kocel w dolnej Panonii posiadał osobne księstwo, które od jeziora Błotnego na zachód do Raby się rozciągało, dla tego księstwo (ducatus) Pribiny musiało leżeć na południu od Raby, t. j. tam, gdzie poprzednik jego Ratimir panował. Część dolnej Panonii pomiędzy Drawą i Sawą, którą otrzymał lennem Pribina, zatrzymał do śmierci, podczas gdy część Panonii na północnym brzegu Drawy jako własne księstwo ustąpił jeszcze za życia synowi swemu, który po śmierci ojca posiadłszy obie części, słusznie nazywa się księciem całej Panonii, *vita s. Clementis 4* (τῆς Πανονίας συμπάσης κρατοῦντα Κοτζέλης).

Dzieło religijne Pribiny znalazło w synu jego Kocelu godnego następcę. Gorliwość jego około rozszerzania religii chrześcijańskiej pokazuje się z wielkiej liczby kościołów, które za jego rządów w Panonii powstały, jako też z uposażenia ich bogatego w rozległe posiadłości. Działalność ta na polu religijnem Kocela okazała się jeszcze donioślejszą w swych skutkach. Był to czas, w którym religija chrześcijańska nadawała znaczenie politycznemu życiu narodów chrześcijańskich i otwierała wstęp narodom, które ją przyjęły, do rzędu państw ucywilizowanych. Narody, jak Awarowie, które broniły się przed wpływem światła religii

chrześcijańskiej, uważały się za barbarzyńców, którzy nie mogli się długo ostać wśród rzeszy chrześcijańskiej. Z drugiej strony kwestyja religijna miała także ujemne skutki. Nowoochrzczony naród wchodził w zależność kościelną od tej metropolii, której zawdzięczał nową naukę. Z zależnością kościelną była spojona ściśle sprawa polityczna, które w tym czasie stanowiły nierozerwalne pojęcie. Ten aksyomat został praktycznie zastósowany u Słowian panońskich, podobnie jak i w Dalmacyi mieszkających, w ten sam sposób powtórzył on się u Słowian na północ od Dunaju górnego w Morawii.

Na lewym brzegu górnego Dunaju panowała po przemijającem państwie Sama gruba noc niewiadomości nad plemionami słow., które gniotło ciężkie jarzmo niewoli awarskiej. Dopiero na grobie Awarów weszło nowe życie dla Słowian zachodnich. Około r. 820 występują na widownię dwaj książęta w Morawii: Pribina w Nitrze i Mojmir ponad rzeką Morawą. Pierwszy występ tych książąt był nieprzyjacielski, wskutek czego Pribina udał się o pomoc do Niemców. Po różnych kolejach życia otrzymał Panoniją w lenno a Mojmir niedługo cieszył się z posiadania swego księstwa. Roku 846 wyruszył przeciwko niemu król Ludwik i odebrawszy mu księstwo, oddał je w posiadanie synowcowi jego Rostisławowi. Odtąd poczyna się historyja narodu morawskiego, związana z historyją państwa niemieckiego jednym szeregiem walk o niepodległość polityczną. Wśród różnych kolei oręża wojennego niezależność Morawii od państwa niemieckiego była tak długo niezapewnioną, dopóki łączył ją stosunek zależności kościelnej od biskupstwa pasawskiego. Rozumiał to dobrze Rostisław, który rządami swemi dał dowody niezwykłego rozumu politycznego. Chcąc więc naród swój wprowadzić w szereg narodów chrześcijańskich a nie chcąc znów związać go węzłami zależności kościelnej od Niemiec, przeciwko którym toczył krwawe walki o niepod-

dległość, nie miał innej drogi przed sobą, jak udać się tam, skąd mógł osiągnąć cel sam bez następstw, szkodliwych pod względem politycznym jego narodowi. Udał się więc do Konstantynopola po misyjonarzy chrześcijańskich, których mu posłał cesarz Michał III w osobie dwóch braci św. Cyryla i Metodego.

Wystąpienie Cyryla i Metodego w historyi słow. stworzyło nową epokę nie tylko pod względem kościelno-politycznym, lecz także i naukowym. Działalność ich na ziemi słow. była wypływem ówczesnych stosunków politycznych i kościelnych, które wiązały Morawiją z państwem niemieckiem. Dla tego zrozumienie i należyte ocenienie jej może mieć miejsce tylko na podstawie dokładnego zbadania ówczesnego stanu tak kościoła wschodniego i zachodniego, jako też stosunku politycznego państwa greckiego do rzymskiego. Wysuwanie zaś zbyteczne na czele w całym tym dramacie dziejowym osoby Cyryla i Metodego bez należytego uwzględnienia głównych czynników ówczesnych stosunków kościelno-politycznych, pociąga za sobą tę konsekwencyją, że nie znając przyczyny, nie można poznać należycie skutków. Źródła bowiem, które traktują o dziele apostolskiem Cyryla i Metodego, podają nam skutki w postaci gołych faktów, ale nie tłómaczą nam ich przyczyny a tem mniej oznaczają grunt, na którym dzieło ich wśród ram ówczesnych wypadków dziejowych oprzeć się było zmuszone. Ponieważ przy dotychczasowych badaniach nad misyją apostolską Cyryla i Metodego pominięto całkiem, albo stosunkowo mało uwzględniono tę ogólną podstawę kościelno-polityczną, dla tego wynik ich był tak rozmaity, gdyż zamiast skupiać je w kierunku, prowadzącym do tego celu, który ściśle związany był z ówczesnemi ogólnemi wypadkami, rozrywano je na drobne części, które z niemi w żadnym lub tylko słabym pozostawały związku.

Nie ulega żadnej wątpliwości, że przyczyna, dla której Rostisław udał się do Konstantynopola po misyjonarzy chrze-

ścijańskich, była politycznej natury. Pomiędzy państwem greckiem i nowowskrzeszonem rzymskiem walka nie została ukończoną jeszcze: podniecał ją spór o granice posiadłości w Dalmacyi, do którego narody słow. tamże zamieszkałe były zbyt często powodem. Potem przychodziły jeszcze głębsze pobudki, czerpiące źródło w rywalizacyi i niechęci cesarstwa greckiego do rzymskiego. Z listu, który r. 871 cesarz Ludwik do Bazylego wysłał, pokazuje się jasno duch polityki greckiej względem cesarstwa frankońskiego, i rzuca zarazem odpowiednie światło na całe pasmo wypadków, mających źródło w tejże; zob. Dümmler: *Gesch. d. Ostfränk. Reich. II*^{2}, str. 268 n. Wobec tego stanu rzeczy cóż było naturalniejszego dla Rostisława jak udać się tam, gdzie mógł spodziewać się poparcia swych zamiarów? Taka moralna pomoc ze strony cesarstwa greckiego była dla młodego państwa, występującego na arenę polityczną, bardzo pożądaną i miała wobec sąsiedniego państwa niemieckiego swoje znaczenie.

Ale i kościelne stosunki były tego rodzaju, że skłaniały Rostisława do tego kroku. Wprawdzie mógł on otrzymać pomoc misyjną ze zachodu, ale to znaczyło właśnie ścieśniać tem bardziej jeszcze istniejący już węzeł zależności od władzy wprawdzie kościelnej zachodu, poza którą wszakże stała jako nieunikniona konsekwencyja zależność polityczna. Temu mógł się uchylić, jeżeliby chrześcijaństwo naród jego przyjął ze wschodu, gdzie zasiadł na tronie patryarszym Focyusz, człowiek wielkiego talentu ale zarazem i niepohamowanej ambicyi. W tym czasie toczącej się walki pomiędzy kościołem wschodnim i zachodnim nadarzyła się sposobność Rostisławowi za pomocą kościoła wschodniego osiągnąć ten cel, który chrześcijaństwo ze zachodu przyjęte osięgnąć nie byłoby mu pozwoliło.

Te względy skłoniły więc księcia morawskiego, że postanowił wprowadzić chrześcijaństwo do kraju swego ze wschodu. Pobudki te czysto politycznej natury wytykały

drogę, którą Cyryl i Metody mieli postępować. Jako najodpowiedniejszy środek, prowadzący do tego celu, jaki przewodniczył Rostisławowi, okazał się język słow. Ten jako urzędowy liturgiczny oddzielał tem samem Morawiją od zachodu i pozwalał jej zająć stanowisko niezależne wpośród narodów chrześcijańskich. Język ten musiał więc być narodowym: tego wymagała konieczność składających się na ten fakt stosunków, za tem przemawia ten fakt, że apostołowie ci działali początkowo w Morawii od r. 864 aż do r. 867. A przecież język ten, który zachował nam się w najstarszej szacie jako liturgiczny Słowian obrządku wschodniego nie jest morawskim. Z tego pokazuje się, że podobnie jak w Morawii język słow. mógł być w używaniu w kościele, chociaż nie był czysto morawskim, tak też mógł ten sam język tem samem prawem być w użyciu w kościele na prawym brzegu Dunaju w Panonii. Ale konsekwencyja ta choć logiczna, nie potrzebuje być prawdziwą. Mogła Panonija stać się punktem ciężkości misyi apostolskiej Cyryla i Metodego i stąd mógł dostać się urządzony całkowicie obrządek słow. do Morawii, gdzie początkowo tylko rzucone było ziarno przez obydwu apostołów nauki chrześcijańskiej. Wszystkie więc argumenta, jakie za i przeciw charakterowi panońskiemu języka tego liturgicznego podniesione być mogą ze stanowiska historycznego, nie rozwiążą nigdy tej kwestyi, ponieważ są to różne pojęcia: historyja i język, które, jak analogiczne stosunki Rusi i Rumunii pokazują, mogą być w najściślejszym związku ze sobą. Jedynym środkiem, który kwestyję tę rozstrzygnąć może, jest język sam, ale nie ten, jaki znamy z najstarszych rękopisów słow., ponieważ on stanowi właśnie punkt sporny i charakter jego ma być dowiedzionym, ale ten, który żyjąc na ziemi panońskiej, zachował się w jej nazwach miejscowych.

Te zaś przedstawiają nam następujący obraz języka tego.

Samogłoski nosowe:

stsł. bąd-: band w kom. Zala w dok. z r. 1279, kom. Vesprim r. 1309, prwn. pol. bątki, Zarański o. m. str. 10; bandow, Brückner 25. *Terra* bodilo r. 1211, *Monumenta historica episcopatus zagrebiensis saec. XII et XIII, edd.* Tkalčić, *vol. I.* Zagreb 1873, str. 26; boda w Pięciukość. Czinár, *Index alphab. codicis diplom. Hungariae per Georg. Fejér editi, Pesth.* 1866, str. 50. Wyrazy z czystym dźwiękiem *o* mogą stać także zam. odpowiednich im z *u*: budilo, buda, w których *u* jest pierwotne.

stsł. dąbo-: dombo r. 1270, Czinár p. sł.; dumbouech r. 1209, Tkalčić I, 23; dob w kom. Tolna z r. 1375, dubica r. 1249, Czinár p. sł., dobicha r. 1288, dubiza r. 1209, Tkalčić I. 19. Wyraz dombo może być węg. domb pagórek, które posłużyło za źródło licznym nazwom miejscowym w całych Węgrzech, zob. Findura, *Orstlexicon d. Länder d. Ungar. Krone, Budapest* 1878, p. sł.

stsł. dąbro-: dumbro r. 1163, Knauz: *Monumenta ecclesiae strigoniensis I. Strigonii* 1874, str. 117, r. 1209, Tkalčić I, str. 23; donbro r. 1201, Tkalčić I, 13; denbron r. 1163, Tkalčić I, 2; dumbroa r. 1134, dumborou, dumbrou, dumbrogensis, Tkalčić index; dubranzky fons r. 1253, Tkalčić I, 100; prwn. dombro, dombrovány, dombrovica w kom. Bihar, Szatmar, dumbrava kom. Zarand, dumbravica kom. Hunyad, dumbrovica kom. Arad, Findura p. sł.

stsł. głąboko-: galambak r. 1019, Knauz I, str. 41, galambok 1252, tamże str. 394. Nazwa ta może opierać się także na wyrazie gołąbь; globoca r. 1217, Tkal. I, 42, globoucez r. 1209, Tkal. I, 19, globocizo, globoky potok r. 1266, Tkal. I, 133, globoki dol Tkal. II, 141; prwn. galambok kom. Somogy, Zala.

stsł. grąbo-: gurumbona r. 1015, Fejér: *Codex diplom. Hungariae I*, Budae 1829, str. 298; grembla, jak

stoji w transumpcie, Tkal. II, 107 zam. g r e m l a w dokumencie z r. 1217, Tkal. I, 40, może stać zam. g r e b e n, prwn. gr. γρέμπανος; zob. wyż., prwn. g r e m b l o w w W. X. Poznańskiem.

stsł. k ą k o l ь: k o k o l r. 1268, Knauz I. str. 553.

pol. k ę p a: aqua c o m p a r. 1075, Knauz I, str. 55.

stsł. l ą g o-: l v z n a p o t h o k r. 1222, Knauz I, str. 237.

stsł. l ą k a: terra l o n c a r. 1292, Tkal. I, 231, terra l o c a r. 1228, Tkal. I, 62; l o c a u c r i v u s r. 1201, Tkal. I, 14, l o c o u l a c u s r. 1228, Tkal. I, 62, l o k e u, l o k o u c h, l o k y Tkal.

stsł. m ą t i-: m o n t e m e r u s dux Sclauiniciae r. 873—5, Rački *Mon. Slav. merid. VII*, str. 367, m u n c i m i r *dux Chroatorum* r. 892, Rački o. m. str. 15; Μουντιμῆρος, Μουντίμηρος princeps Serbiae, Rački o. m. str. 358, 375, 376, 386; m u t i m i r r. 1070 *testis sidrascicus*, Rački str. 82, 83. m o t m e r i u s r. 1252, 1253, Tkalč. I, str. 97, 98; m o t h m e r r. 1181, Tkal. I, 4; m o t k o r. 1253, Tkal. I, 99; m o t i m i r r. 850—896, m o t i c o *de terra* Brasclau r. 850—896, Rački o. m. str, 382, 383; m o t h n i c h a, m u t n i c h e *riulus* r. 1278, Tkalč. I, 193, prwn. łać. m u t e n a t. j. neusiedlersee.

stsł. m ą ž ь: d r a g o m o s u s r. 819, Rački o. m. str. 322; m u s a n r. 1070, Rački o. m. 162; m o s o u 1201, Tkalč. I, str. 15.

stsł. p ą t ь: p u t n i c h, Tkal. II, str. 84.

stsł. s ą-: z o m b o i r r. 1057 *vinitor in villa Kana ultra fluvium Kopas*, Fejér I, 395.

stsł. s ą b o t a: *ecclesia de* s o b o t h c h i u a Tkal. II, 95, prwn. s z o m b a t h e l y, Findura p. sł.

stsł. s ą d o-: s u d i m i r *kessensis incola* r. 1071, Rački VII, str. 89; s u d e n g n a r. 1134, Knauz I, 85, r. 1093, Fejér I, 485.

stsł. ągro-: *terra* vogriza r. 1201, Tkal. I, str. 13.

Dźwięk, odpowiadający stsł. ę, został wyrażony w następujący sposób:

stsł. gręda: *ecclesia s. Nicolai* de greda, Tkal. II, str. 90.

stsł. kъnęzь: knyeza r. 1015, knesa r. 1025, knez r. 1055, Fejér I, str. 298, 313, 390.

stsł. pętyj: pentek *clericus* r. 1223, Knauz I, 240; pentuk r. 1279, Knauz II, 118.

stsł. rędo-: randeco r. 850—96, Rački *Mon. VII*, str. 383.

stsł. svętъ: zuentibaldus *dux Moravorum, annal. Fuld.* r. 884., Rački *Mon. VII*, str. 379, 380; zzuentiepulc r. 850—896, Σφενδοπλόκος Const. Porph. tamże str. 387, zuentibaldus r. 879, sfentopulcrus r. 880, Fejér I, str. 211, 215; sfetopelek r. 875, Fejér I, 189; suetopeleg, *saec. XII uti videtur*, Rački str. 486; sventezizna *uxor szventiepulci* r. 850—896, Rački str. 383.

stsł. vęšte: vecheslou r. 1270, Tkalčić I, str. 154

Przykłady powyżej przytoczone pochodzą z początku 9 wieku i sięgają do 14. Z tych pokazują na ogólną sumę 76 nosowy dźwięk wyraźnie oznaczony 32, a w postaci czystej samogłoski 44. Stosunek ten rozkłada się podług pojedyńczych wieków w następujący sposób. W 9 wieku z 5 przykładów mają nosowy dźwięk 2 a czystą samogłoskę 3; w 10 w. 2 przykłady z nosowym dźwiękiem; w 11 w. z 9 przykładów 4 mają nosówkę a 5 czystą samogłoskę; w 12 w. z 5 przykładów 3 nosówkę a 2 czystą samogłoskę; w 13 w. z 28 mają nosówkę 6 a 22 czystą samogłoskę; w 14 w. z 5 ma nosówkę 1 a czystą samogłoskę 4; inne przykłady są albo bez daty, lub z datą niepewną. Na podstawie tego faktu trzeba przyjąć za pewnik, że od początku 9 wieku w języku panońskim nosowy dźwięk począł wychodzić z użycia. Dedukcyja ta jest tem pewniejsza, jeżeli uwzglę-

dnimy te okoliczności, że niektóre z przykładów z nosowym dźwiękiem są wątpliwego pochodzenia i że kilka z nich należy innym działom języków słow. jak serbskiemu i morawskiemu. Od liczby z nosówką trzeba odciągnąć także i te przykłady, które są pochodzenia węgiersk., lub zachowały się w nim do dzisiaj jako własność języka tego, którą mógł przejąć z innego języka słow. a nie panońskiego. Wobec tego, jako też zachodzących liczniejszych przykładów z czystą samogłoską zamiast nosowej, trzeba przyjąć za fakt, że w języku żywym panońskich Słowian w IX wieku proces zatraty nosowych dźwięków musiał jeżeli już nie być całkowicie załatwionym, to w każdym razie daleko posuniętym. To można przyjąć tem pewniej, ponieważ nazwy tak osobowe, jakoteż miejscowe zachowują dłużej pierwotną formę, chociaż w języku żywym pod tym względem nastało przeobrażenie.

Jeżeli porównamy ten stan języka Słowian panońskich, który odnośnie nosowych dźwięków z przytoczonych przykładów jako w żywem użyciu istniejący przedstawić sobie możemy, z językiem, który przechował nam się w najstarszych zabytkach stsłow., musimy przyznać, że zachodzi pomiędzy niemi pod tym względem wielka różnica. W zabytkach bowiem stsłow., których najstarsze odnieść można do X stulecia, nosowe dźwięki zachodzą w całej pełni i w sposób prawidłowy, co wskazuje na to, że w żywym języku używały się jako dźwięki żywe, co nie miałoby miejsca, gdyby dźwięki te w języku żywym znajdowały się w stanie poczynającej się zatraty. Stosunek ten byłby tem bardziej zagadkowym, ponieważ zabytki te pochodzą z X wieku a więc przedstawiają stan języka o jeden wiek młodszy, który musiałby tem więcej zmienić się pod względem nosowych dźwięków, jeżeli na początku IX wieku nosówki na ziemi panońskiej znajdowały się już w stanie poruszonym. Z tego więc wynika, że język ten, który zachował nam się w pi-

sanej formie z najstarszych czasów, a który przypisuje się śś. Cyrylowi i Metodemu, nie może być tym samym, którym mówili Słowianie w Panonii za czasów pobytu na ziemi tej obydwu apostołów, ponieważ w języku panońskim w IX wieku nosowe dźwięki były już w stanie zatraty, podczas gdy w języku tym piśmiennym jeszcze w X wieku nosówki są nieporuszone. Wobec tego faktu upada to przypuszczenie, według którego język piśmienny, jaki zachował nam się w najstarszych zabytkach słow., ma być pochodzenia panońskiego.

Z tego nie wynika jeszcze, żeby język ten nie był tym samym, na który przetłómaczyli Cyryl i Metody pismo św. i w którym opowiadali słowo boże w Morawii i Panonii. Tak samo bowiem, jak język ten był w używaniu przy służbie bożej w Morawii, chociaż nie był morawskim, mógł on też być w tej samej posłudze w Panonii, chociaż nie był panońskim. Albo jeżeli to przypuszczenie odrzuci się, wówczas pozostaje ta okoliczność, że język liturgiczny w Morawii i Panonii był innym, aniżeli ten, który zachował się w najstarszych zabytkach stsł., i tylko zaginął nam w pisanych zabytkach. Ponieważ przypuszczenie to byłoby nieprawdopodobnem, przeciwko któremu przemawiają analogiczne stosunki, wśród których chociaż niekorzystniejszych zachowały się resztki innych języków, ujętych w formę pisanego słowa, dlatego nie pozostaje nic innego, jak język najstarszych tych zabytków piśmiennych uznać za ten sam, na który przetłómaczyli pismo św. pierwsi apostołowie słow. i który chociaż nie panońskiego pochodzenia był w użyciu w kościele w Panonii podobnie jak w Morawii.

Powyższy obraz języka panońskiego, jaki na podstawie nosowych dźwięków o nim sobie naszkicować możemy, znajduje także potwierdzenie ze strony kombinacyi dźwięku *št.* Zamiast przyrostku stsł. ište stoji išče: cirkuenische *fluvius* r. 1340, circuesche r. 1328, Tkal. II, 116, 143.

kalysche *lacus* r. 1253, Tkal. I, 100; w zakończeniu tematu z przyrostkiem janinъ: guduscani r. 818 od gatьsko, lub raczej gadьsko, z czem można porównać pol. gdańsk: gadъščani, Rački *Mon.* VII, str. 320; villa pyschan, peschena: pêsъkъ r. 1242, pescenyce r. 1211, Tkal I, 79, 26. W tematach: stsł. pešťь: *cives de novo* Pech r. 1258, Knauz I, str. 453, peche r. 1211, Tkal. I, str. 26. Nazwa zaś miasta stołecznego Budapest opiera się na innem narzeczu słow., którem może być tylko, jak słusznie utrzymuje Kopitar: *Kleinere Schriften* I, Wien 1857, str. 153, narzecze bułgarskie. Jednakże mylnem jest zdanie Kopitara, jakoby Bułgarzy mieszkali aż do Buda-pesztu, co, jak powyżej zostało wykazanem, pozbawionem jest wszelkiej podstawy historycznej. Nazwa pest pochodzi raczej od tych Bułgarów, którzy po rozbiciu państwa bułgarskiego przez cesarza Bazylego II, r. 1018, szukając schronienia we Węgrzech, tutaj się osiedlili, zob. Hunfalvy: *Ethnographie v. Ungarn* str. 220, 281 n.

Na miejsce kombinacyj trъt, trьt znajdujemy następujący stosunek:

stsł. brъdo: zabordna r. 1256, zaburna, Tkal. I, 109, 112.

stsł. brъzo: burzy *rivulus* r. 1036, Fejér I, 328.

stsł. crъky: circuniza r. 1201, cirqueni, cirkuenik, cirkuenicha, cirkuenische, Tkal. I, 11, 12, 13, II index.

stsł. črъno: cerna r. 850—896, Rački *Mon.* VII, 383, czernitz r. 1030—38, tamże str. 472, cernez r. 1201, Tkal I, 13, cerne, cernoglau, cherna, chernech, cherniz it. d. Tkal. I. index.

stsł. dlъgo-: dolsiza, dolosiza r. 1217, dulga r. 1217, duls Tkal. I, str. 37, 42, dolga, dolgo Tkal. II, 76, 125.

stsł. drъg-: dersihna r. 1134, dursiwoy, dursan Tkal. I, 1, 186.

stsł. grъdo-: gardun, gordun r. 1260, gerdimer, gerdona, gerdosa, r. 1245, Tkal. I, 125, 83.

stsł. chlъmo-: holm r. 1209, Tkal. I, 19, sernaholma, babu humca r. 1055, Fejér I, 392.

stsł. grъbo-: coziherbet r. 1225, Tkal. I, 53.

stsł. mrъtvo-: mertuwica r. 1217, Tkal. I, 37.

stsł. prъvo-: pervech r. 1232, Tkal. I, 72.

stsł. tvrъdo-: tordosclaue r. 850—896, Rački *Mon.* VII, 383; torda r. 1209, Tkal. I, 19.

stsł. trъno-: tornewa, tornua r. 1201, tornoa r. 1217, tornawa r. 1274, Tkal. I. 11, 42, 73.

stsł. trъstь-: trestina r. 1252, Tkal. I, 96, terztennicha Tkal. II, 84, prwn. pol. trześć.

stsł. vlъko-: uulcote r. 850—896, Rački *Mon.* VII, str. 383, wolcanus, wolche, wolcheta, wolkan, wolku zlau, wulkan, wulkoyn, wlc, wlche, wlco, wlcodrug i t. d. Tkal. index.

stsł. vrъba: verwz r. 1015, Fejér I, 299, vrbouch r. 1269, Tkal. I, 140.

stsł. vrъcho-: vrsi r. 1209, Tkal. I, 18.

Z przykładów powyższych przypada z 16 typu trъt na typ tort 8, na turt 2, tart 1, tert 5, z 22 przedstawiających typ trьt: tert 12, tirt 5, turt 2, trt 2, tret 1, z 21 typu tlъt (tlьt), tolt 11, tult 5, tlt 4, tut 1. Z tego pokazuje się, że w typie trъt przeważa tort a w typie trьt typ tert. Jeżeli weźmiemy dźwięki *o u* za równoznaczące pod względem akustycznego efektu w kombinacyi trъt (tlъt), które miały za zadanie wyrazić twardą artykulacyą zgłoski, wówczas otrzymamy w typie trъt dwie waryjacyje: tort (*u*, *a*) i tert, które przedstawiały dwojaką naturę fizyjologiczną dźwięku *r*. Z tych oznaczały typy tort (turt, tart) naturę jego twardą, a tert miękką. To

sprzeciwiałoby się poniekąd typowi trъt, w którym obok tert (12 r.) używa się także tirt (5 r.), mających to samo zadanie, wyrażać miękką zgłoskę. Jednakże typ tirt przypada wyłącznie na wyraz crъky, który jako obcy (stgn. chirihha) zachował też szatę swoją pierwotną, podczas gdy typ tert ma oznaczać miękką naturę dźwięku *r*. W typie tlъt (tlъt) panuje wyłącznie tolt (tult), podczasgdy jednorazowe tut może być prostym błędem, chociaż nie koniecznie.

Porównując stan ten języka panońskiego pod względem obu typów trъt trъt z językiem, który wyżej jako charakterystyczne znamię całej gałęzi południowosłowiańskiej poznaliśmy, widzimy w nim w głównym zarysie te same właściwości, chociaż w szczegółach różni się już jako odrębna całość. Tak zbliża się do języka słow. na półwyspie bałkańskim pod względem użycia typu tort zam. bałkańskiego tart dla zgłoski twardej i tert dla zgłoski miękkiej, różni się zaś od niego użyciem wyłącznie typu tolt (tult) na miejsce telt, tilt tegoż języka. Również różni się od języka słow., który z dokumentów łacińskich, przypadających na Dalmacyą, wyżej wysnuliśmy, przez to, że język dalmatyński nie zna typu tolt i tort, zamiast którego używa tert, telt, podobnie uchyla się od niego w oznaczeniu miękkości dźwięku *r (l)*, którą język panoński wyraża przez tert a dalmatyński przez tirt, a oprócz tego jeszcze posiada typ tilt, którego nie ma w panońskim.

Na podstawie tego faktu pokazuje się, że już w IX wieku występują wśród języka południowosłow. trzy grupy jako samodzielne całości językowe, które stanowiły osobne organizmy. (Języka Słowian Korutańskich nie uwzględniam tutaj, ponieważ ten jako jeograficznie dalej posunięty, przedstawia tem samem osobną grupę, nie mającą bliższego związku z kwestyą, o której rozwiązanie przedewszystkiem

w tym szkicu się rozchodzi). Takowe były: grupa wschodnia, reprezentowana przez język bułg., grupa południowa czyli dalmatyńska, którą obejmuje język serbsko-chorw. i grupa północna, czyli panońska.

Dźwięki, odpowiadające stsł. ъ ь, zostały w następujący sposób wyrażone:

Przyrostek ьсь: budiz, Tkal., cherniz, chernech, chernez, chernelec Tkal., dunauiz Fej., gradez, ielshewec, camenic Tkal., klunouetz Fej., cocosinez, leskouez Tkal., sedec Fej., strasny studenech Tkal., trebenec r. 850—896, Rački.

Przyrostek ькъ: iwanech Tkal., sedeneg: sъdênьkъ; przyr. ъkъ: raduk Fej., randeco r. 850—896 Rački, crepuco (chrapъkъ) Rački.

Przyrostek ьko: cemicas r. 838 (semьko) Rački, illico, yllicus, Rački str. 366.

W zgłoskach rdzennych. Dźwięk ь: misticlau: mьstislavъ, minidrago: mьn- Rački.

Dźwięk ъ: zelebor: zъlebor, zelislaua r. 850—896 Rački.

Dźwięk ь wyrażony został naprzemian przez *i* i *e*, a ъ przez *u* i *e*. Przyjmując w dźwięku *i* zam. ь artykulacyą miękką, trzeba konsekwentnie w *e* jako jego zastępcy przyjąć artykulacyą twardą, która z tego powodu nadawała się także do wyrażenia dźwięku ъ. Ponieważ zaś przyrostek ьсь został wyrażony 11 r. przez ec, a 4 r. tylko przez ic, stąd byłby wniosek naturalny, że *e* miało naturę fizyjologiczną miękką, która też z tego względu mogła objąć funkcyją dźwięku ь. Ta dedukcyja sprzeciwiałaby się jednakże temu faktowi, że na 5 przykładów dźwięku ъ w 3 użyty został dźwięk *e* a w 2 dźwięk *u*. Z tego więc wynika, że *e* miało przeznaczenie wyrażać także dźwięk twardy, wskutek czego użyte zostało obok *u* zamiast stsł. ъ. Wobec tego można więc postawić tę hypotezę, że dźwięk *e* był w ję-

zyku panońskim twardy w znaczeniu stsł. ъ i miękki na miejsce stsł. ь, lub też że był tylko twardy, a zachodzące przykłady jego użycia zam. stsł. ь dowodziłyby, że w języku tym nastał już proces twardnienia pierwotnie miękkich zgłosek. Przypuszczenie drugie jest prawdopodobniejsze, ponieważ stoji w związku z procesem, który zawładnął na całym obszarze języków południowosłow. i który przy kombinacyi trъt, trьt (tlъt, tlьt) wyżej w podobny uwydatnił się sposób.

Na miejsce stsł. ê znajdujemy następujące okazy:

stsł. bêlo-: belica, belovar Rački, beliz r. 1015, Fejér I, 299, belablata r. 1200, belabuchouia r. 1217, belypotok Tkal.

stsł. brêza: bresniza r. 1201, bresoicha, breszovica Tkal.

stsł. brêsto-: brest, brestet, brestova Tkal.

stsł. dêdo-: dedech, dedpotoka Tkal.

stsł. dêlo: delym r. 1211, Tkal.

stsł. lêska: lescowa, leskouez, liscowiche Tkal.

stsł. lêso-: lisina r. 1201.

stsł. pêsъko-: pescenyche, peschena, pessenic Tkal.

stsł. prê-: precopa, preteca, preual, preznicha Tkal.

stsł. prêdo-: predislaus, pridizlaus Tkal.

stsł. rêka: reche r. 1019, Fejér I, 306.

stsł. strêg-: stregemil r. 850—896, Rački *Mon.* VII, str. 382, stresmaren r. 860, Fej. I, 184.

stsł. têch-: sebetech r. 850—896, Rački str. 382, tesina Rački str. 383.

stsł. trêb-: trebenec, trebebor, trebenna, trebego r. 850—896, Rački str. 382, 383; trebiz r. 850, Pertz *Monum. Germ.* SS. XI, str. 12.

Dźwięk *ê* występuje w przytoczonych przykładach regularnie (35 r.) w postaci *e*, a tylko 3 r. w postaci *i*. Zatem można przyjąć za regułę języka panońskiego, że dźwięk *ê* wymawiał się jako *e*.

Na podstawie powyższych przykładów możemy nakreślić obraz języka panońskiego, który już na początku IX stulecia przedstawiał obraz osobnego narzecza. Właściwości jego polegały na tem, że nosowe dźwięki poczęły wychodzić w nim z użycia, kombinacyja dźwięku *š t* wyrażała się przez *šč*, typ tъrt, tьrt wyrażał się przez tort, tert a tьlt przez tolt; dźwięki stsł. ъ ь zastępowały się przez *e* (twarde), a *ê* przez *e*.

Wszystkie znamiona charakterystyczne tego narzecza panońskiego, które wyróżniają je z pomiędzy wyłonionych okazów narzeczy południowosłow. na podstawie resztek językowych, jakie w nazwach miejscowych i imionach własnych się zachowały, a których początki sięgają IX stulecia, występują po dziś dzień jeszcze w nazwach miejscowych, które leżą w miejscowościach, stanowiących dawne granice górnej i dolnej Panonii. Ponieważ nazwy te stanowią nić, łączącą najdawniejsze okazy tego języka z jednym z dzisiaj żyjących języków słow., dla tego zasługują, ażeby tutaj znalazły pomieszczenie. Ażeby jednak ten materyjał językowy był tem pewniejszym, opuszczam nazwy miejscowe Slawonii, ponieważ w niej dzisiejsza ludność słowiańska mogła na nich wycisnąć piętno swojego języka, a podaję tylko miejscowości w komitatach węgierskich, które leżą pomiędzy Drawą i Dunajem [1]).

1. stsł. *ą:*

stsł. dąbo-: dobina kom. Somogy, doba kom. Veszprim, doboka (głąbokъ?) kom. Baranya.

---

[1]) Nazwy te są wyjęte z Findury: *Ortslexicon der Länder der ungarischen Krone*, Budapest 1878 i mapy sztabu generalnego w Wiedniu.

stsł. dąbro-: dubrava gornja kom. Zala, dabrony (dobrъ?) kom. Veszpr., Zal., dabronc kom. Zala.

stsł. głąbokъ: galamb erdö kom. Somogy, galambok kom. Somogy, Zala.

stsł. kąpa: kompa kom. Zala.

stsł. kąto-: veliki kut kom. Zala.

stsł. lągo-: lugnitz ober-, unter- kom. Eisenburg.

stsł. łąka: lanka kom. Baranya, lanka graben kom. Eisenburg, lukova, lukasóc kom. Eisenburg, lók kom. Somogy, lukafa kom. Somogy, Zala.

stsł. są-: sobor kom. Oedenburg.

stsł. ągrino-: vugrišinec kom. Zala.

stsł. ząbo-: zomba kom. Tolnau.

stsł. ę:

stsł. gręda: gerenda kom. Somogy.

stsł. knęzъ: kenéz kom. Eisenburg, kenész kom. Somogy, kenese kom. Zala.

stsł. pętyj: péntek falu kom. Eisenburg, Zala, péntek hely kom. Somogy.

stsł. rędo-: rendek kom. Veszprim, Zala.

stsł. sę: niebojsza kom. Raab.

stsł. vęšt-: vancsavec, vecseszlavec, vecsica, kom. Eisenburg.

Na 23 przykładów dla stsł. *ą*, mają *o* 5, *u* 9, *a* 2, *om* 2, *am* 3, *an* 2, czyli 16 czystą samogłoskę (*o*, *u*, *a*), a 7 wyraźnie oznaczony dźwięk nosowy. Z 13 przykładów zaś dla stsł. *ę*, mają *e* 5, *a* 1, *en* 6, *an* 1, t. j. 6 czystą samogłoskę a 7 nosową. Przytem trzeba zaznaczyć, że podstawą dźwięku *ą* jest jeden z twardych dźwięków *a o u*, a dźwięku *ę* z wyjątkiem dwu przykładów wyłącznie *e*.

2. stsł. *ê*:

stsł. bêlo-: béla kom. Gran, Somogy, bela skala kom. Gran, bélye, belácz kom. Baranya, belcska, bélatz kom. Tolnau, bellatinc, belitza kom. Zala, bélavár Somogy.

stsł. brêza: brezóc kom. Eisenburg, brezje, brezovco, brezovica kom. Zala.

stsł. lêso-: lesalja kom. Zala.

stsł. lêska: leszkovec kom. Zala.

stsł. mêlъ: melline kom. Zala.

stsł. pêsъko-: peskóc kom. Eisenburg, piszke, pisnicze kom. Gran, Komorn; pisko, piski, pieszkovy kom. Baranya.

stsł. prê-: predanóc kom. Eisenburg, prekopa hegy, preszeka kom. Zala.

stsł. rêka: rechnitz kom. Eisenburg, récse kom. Zala.

stsł. rêpa: répce kom. Veszprim.

stsł. rêz-: reznek kom. Zala.

stsł. sêk-: szécseny kom. Eisenburg, szécsén kom. Oedenburg.

stsł. srêmo-: strem kom. Eisenburg.

stsł. smêlo-: neszmely kom. Komorn.

stsł. stêna: stinac kom. Eisenburg.

stsł. strêdo-: stridó, stridóhegy kom. Zala.

stsł. strêl-: sztrelec kom. Zala.

stsł. têsьnъ: tessanóc kom. Eisenburg, téseny kom. Baranya.

Z 42 przykładów został dzwięk *ê* wyrażony przez *e* 32 r., przez *i* 9 r. a 1 r. zapewne przez błąd za pomocą *ie*. Z tego pokazuje się, że dźwięk ten wymawiał się jako *e*, a *i* stanowi jakby pewne odrębne narzecze wśród tego obszaru językowego.

3. trъt, tlъt, trьt, tlьt.

stsł. brъzo-: kis berzseny kom. Eisenburg, berzseny Veszprim.

stsł. crъky: cirkovlan kom. Zala.

stsł. črьno-: csarnota kom. Baranya, csernelóc kom. Eisenburg, csorna kom. Oedenburg, csernye kom. Veszprim, csorna lauka, kis czernecz, csörnöcz kom. Zala.

stsł. drьg-: derzsimerec kom. Zala.

stsł. drъchlъ: derhalina kom Somogy.

stsł. grъdo-: gerde kom. Baranya.

stsł. krъčь: kercsenina puszta kom. Baranya, kerca kom. Eisenburg, kercse kom. Zala.

stsł. krъno-: kernec kom. Eisenburg.

stsł. krъto-: kerta kom. Veszprim.

stsł. prъch-: perhovec kom. Zala.

stsł. prъno-: pernau kom. Eisenburg, pernyáhegy kom. Zala.

stsł. prъvo-: pervat kom. Raab, Veszprim.

stsł. trъno-: torna kom. Eisenburg, tárnok kom. Komorn, Stuhlweissenburg, Zala, tarnocza kom. Tolnau, ternovec, ternovcsak hegy kom. Zala.

stsł. vlьko-: vukanovec, vučetinec, vukánovec hegy kom. Zala.

stsł. vrьba: vertovica hegy kom. Zala.

stsł. vrьcho: plane vrški kom. Komorn, varsany kom. Raab, verseny kom. Veszprim, verhovlán kom. Zala.

Z 22 przykładów typu trъt mają: tert 16, tart 4, tort 1, tirt (cirkovlan) 1, z 13 przykładów typu tьrt mają: tert 7, tart 2, tort 2, tört 1, trt 1, podczasgdy typ tlьt przedstawia tylko kombinacyą tut 3 r. Z tego pokazuje się, że tak trъt jako też trьt wyrażają

się przeważnie przez tert (23 r.), podczasgdy inne wyrażenia są sporadyczne.

4. stsł. ъ, ь.

Przyrostek -ьсь: topolovacz erdö kom. Baranya, szamovacz kom. Baranya, novakovec, gardinovec, lopatinec, dekanovec, domašinec, mačkovec, šenkovec, kristanovec, vratišinec, mihaljevec kom. Zala.

Przyrostek -ькъ: palaznak kom. Veszprim, tarnok kom. Komorn, selničak, kapelščak kom. Zala, csopák kom. Zala, jágónak kom. Baranya.

W zgłoskach rdzennych: neu bezdan kom. Zala, maglocza kom. Oedenburg.

Dźwięk ь wyraża się tak przez *e* jako też *a*, podobnie jak ъ przez *a* w bezdan: dъno. Z tego pokazuje się, że pomiędzy ь ъ nie zachodzi różnica pod względem ich artykulacyi, czy jest ona twardą, lub miękką, a użycie *e* lub *a* zależy od właściwości narzeczowych.

5. Kombinacya głosowa *št*:

Przyrostek -ište: dvoriscse, gradiscsa hegy kom. Zala, gradistya kom. Eisenburg, szelniscsákhely kom. Zala, szelistye kom. Baranya, sátoristye puszta kom. Baranya, strazniste kom. Zala.

W tematach: hrascsany ob. hrastyan kom. Zala, pecsaróc kom. Eisenburg, pécsel kom. Zala, pecsnaróc kom. Eisenburg, pécsvárad kom. Baranya, rimscsákhegy kom. Zala.

Widzimy więc, że w przyrostku -šte używa się kombinacya *šč* obok *št*, w czem podobny powtarza się stosunek jak w nazwach miejscowych w Slavonii i Chorwacyi, n. p. dvorišče obok dvorište w Chorwacyi, gušćerovec, guštelnica Chorw., selišče ob. selište

Chorw., gradište w Slawonii, dobrogošče, gačištje, razboišče w Slawonii i t. p. Natomiast forma peč zam. stsł. pešt ь jest wyłączną własnością nazw miejscowych w Chorwacyi podobnie jak w komitatach pomiędzy Dunajem i Drawą, zamiast czego występuje w komitatach wschodnich forma pešt: pesteny kom. Hunyad.

Jeżeli porównamy obraz języka tego, który z nazw miejscowych dzisiejszych w komitatach pomiędzy Drawą i Dunajem naszkicować możemy, z językiem, który z dokumentów łacińskich od IX — XIV w. osiągnęliśmy, a który przypada tym samym miejscowościom, widzimy jak największą zgodność pomiędzy niemi. W jednym i drugim zachodzą resztki nosowych dźwięków obok częstszych czystych samogłosek *o* a rzadziej *u* zam. *ą*, i *e* zam. *ę*, w obydwu wyraża się kombinacyja *št* przez *šč*, dźwięki ъ ь przez *e*, *ê* przez *e*, typy trъt, trьt przeważnie przez tert.

Na podstawie tej zgodności pomiędzy językiem panońskim IX—XIV wieku z językiem, który zachował się w nazwach miejscowych aż do dzisiaj, trzeba przyjąć za fakt, że jest to jeden i ten sam język, który żył w ustach Słowian na początku IX stulecia, który potem przechował się w dokumentach łacińskich i nareszcie w dzisiejszych nazwach miejscowych. Z tego wynika dla historyi ten fakt niezbity, że Słowianie panońscy nie zostali wytępieni przez Madjarów, jak to powszechnie się utrzymuje, po upadku rzeszy morawskiej, ale pozostali tam przez kilka wieków, aż nie roztopili się w narodowości madjarskiej. Pokazuje się to z imion własnych, które w dokumentach tak często się wspominają w czasie po zajęciu Panonii przez Madjarów, a które noszą osoby zajmujące często wysokie stanowiska; to potwierdzają nazwy miejscowe, które tylko przez to ocalały, że długie wieki były w używaniu w ustach Słowian, od których przeszły do Węgrów w formie niezmienionej słowiańskiej. Gdyby ludność słow. w Panonii była

wytępioną została na początku X stulecia przez Madjarów, nie tylko nie mielibyśmy żadnej wzmianki o osobach pochodzenia słow. w dokumentach X—XIV w., ale i nazwy miejscowe w Panonii byłyby otrzymały szatę czysto madjarską.

Z języka, który w ten sposób poznaliśmy, łatwo osądzić, jaki szczep słow. zamieszkiwał Panoniją po upadku państwa Awarów. Ponieważ język ten równa się w najdrobniejszych szczegółach z dzisiejszem narzeczem kajkawskiem, stąd wniosek naturalny, że mogli nim być tylko ci Słowianie, którzy mieszkali w Dalmacyi a po rozbiciu Awarów posunęli się ku północy przez Sawę, niemniej jak i ci, którzy w Karyntyi i Styryi mieli swoje siedliska i na ten sam sposób posuwali się ku wschodowi pomiędzy Drawą i Dunajem. Ten szczep stanowił przejście od chorwackiego do słowieńskiego pod względem etnograficznym, podobnie jak jeograficznie zajmował ziemię graniczącą z obydwoma plemionami. Ponieważ około połowy IX wieku w Panonii już go napotykamy, i który, sądząc z języka, pozostał ten sam na tych samych miejscach aż do napadu Madjarów i kilka jeszcze wieków pod ich panowaniem, stąd łatwe przypuszczenie, że u tych samych Słowian zaprowadzili Cyryl i Metody liturgiją słow. Ponieważ to jest faktem nie podlegającym żadnej wątpliwości, dla tego język liturgiczny słow., który zachował się w najstarszych pisanych zabytkach stsłow., powinien być tym samym, który jako panoński poznaliśmy. Jednakże pobieżny rzut oka poucza nas, że zachodzi pomiędzy niemi wielka różnica, nie tylko co się tyczy nosowych dźwięków, które, jak wyżej wykazanem zostało, w języku panońskim w IX wieku poczęły już wychodzić z użycia, ale także i wreszcie z tych znamion, które jako charakterystyczne języka panońskiego wyżej oznaczyliśmy. Różnice te są tego rodzaju, że nie ulega żadnej wątpliwości, iż są to dwa oddzielne języki, które w IX wieku przedstawiały już osobne typy z wyraźnie zarysowanemi znamionami. W miarę

postępu czasu różnice te występowały tem wydatniej, tworząc pomiędzy niemi tem większy przedział. Przyjmując więc X wiek jako ten czas, z którego posiadamy pisane zabytki języka liturgicznego i w którym język panoński w kierunku, jaki już w IX wieku jako jemu właściwy poznaliśmy, musiał znacznie dalej postąpić, możemy przekonać się, że językiem tym liturgicznym w wieku dziesiątym nie mówiono w Panonii. W tym czasie bowiem język panoński używał przeważnie dźwięków czystych *o e* na miejsce nosowych *ą ę*, które z całą konsekwencyją zachodzą w języku liturgicznym, podobnie kombinacyja trъt, trьt języka liturgicznego przedstawiała się w języku panońskim w postaci tort tert a na miejsce typu tlъt (tlьt) języka liturgicznego znachodzimy w języku panońskim wyłącznie kombinacyją tolt. W języku liturgicznym rozróżniają się dwa dźwięki głuche ъ ь, zamiast których używa się w języku panońskim przeważnie jeden dźwięk *e*, nie mniej na miejsce *ê* języka liturgicznego, które jak później zobaczymy, miało dwojaki charakter (*ia*, *ie*) występuje w panońskim jedyne *e* a kombinacyja *št* języka liturgicznego wyraża się w panońskim przez *šč* (*č*). Znamiona te są, zdaniem mojem, wystarczającym dowodem, ażeby uznać języki te za oddzielne, nie będące z sobą w bliższym stosunku pokrewieństwa. Wobec tego faktu upada teoryja o pochodzeniu panońskim języka śś. Cyryla i Metodego, który tem samem prawem był w używaniu jako liturgiczny w kościele w Panonii, chociaż nie był panońskim, jak w Morawii, chociaż nie był morawskim.

Twierdzenie to jednakże o tyle tylko musi się uważać za fakt niewzruszony, o ile dotyczy ono języka stsłow., który znamy z najstarszych zabytków słow. jak *Zographos*, *Cod. marian.* i t. p., a który nie jest panoński. Przecie nie idzie zatem jeszcze, ażeby w Panonii podobnie jak w Morawii nie mógł być w używaniu w kościele język miejscowy, któ-

rym mówił naród cały. Przypuszczenie to chociaż miałoby wiele prawdopodobieństwa za sobą, nie ma wobec nauki żadnego znaczenia, która z faktami musi się liczyć i na nich osnować swoje wnioski. Ponieważ w tej kwestyi budowano dotychczas przeważnie na hypotezach, które popierano faktami, wziętemi z historyi, dla tego rezultat musiał być niepewny. Najważniejszym atoli błędem było, że nie postarano się o grunt stały dla swych badań, którym mógł być tylko język, lecz brano za cel badania to, co mogło tylko posłużyć jako środek a właściwe środki pomijano zupełnie. Jeżeli więc chciano oznaczyć naturę języka n. p. *Zographos* pod względem etnograficznym, trzeba było obrać ten język do porównania, który historycznie jedynie był do tego uprawniony. Jednakże do tego zagradzało drogę to fałszywe przekonanie, że Słowianie w Panonii zostali całkiem wytępieni przez Madjarów, po których nie pozostały żadne ślady i dla tego nie było środka, za pomocą którego możnaby było ocenić charakter języka tego zabytku. Również utrudniało niepomału rozwiązanie tej kwestyi i to przekonanie, że pomiędzy plemionami słow. w Panonii i Bułgaryi było pierwotnie nierozerwane połączenie jeograficzne, z którem w ścisłym związku było pokrewieństwo etnograficzne. Nie mniej bezpodstawnem było, że Bułgarowie mieszkali aż do Dunaju środkowego w okolicy dzisiejszego Pesztu, co było powodem do przypuszczenia, że Panonija rozciągała się na lewy brzeg Dunaju. Wszystkie te przypuszczenia polegały częścią na źle zrozumianych podaniach historycznych, częścią na tym fakcie, że zachodzi wielkie pokrewieństwo pomiędzy językiem Cyryla i Metodego, jakim n. p. w *Zographos* się okazuje, a dzisiejszym językiem bułgarskim. Żeby więc znaleść łącznik historyczny, zostający w zgodzie z tym faktem językowym, uciekano się do tych tłómaczeń i przypuszczeń, które przecież w historyi nie mają żadnego poparcia a tak samo i w języku nie, ale w tym języku, który

jedynie do rozwiązania tej kwestyi mógł był posłużyć, t. j. panońskim.

Język panoński odgrywa jeszcze jedną ważną rolę w nauce, która dotyczy wpadu Madjarów do ziem, które obecnie zajmują. Przed przyjściem do dzisiejszej ojczyzny mieli oni swoje siedliska w okolicach pomiędzy Bugiem i Seretem tam, gdzie dzisiaj Besarabija i Mołdawija leżą, dokąd z poza Wołgi przybyli. Stąd byli zawezwani na pomoc przez Greków przeciwko Bułgarom, tu dotąd udał się także do nich o pomoc Arnulf przeciwko Świętopełkowi. W ten sposób zapoznali się Madjarzy z dzisiejszą swoją ojczyzną, którą po rozbiciu rzeszy Morawskiej mieli w krótkim czasie posiąść. Z wyjątkiem górnej Panonii, która była w posiadaniu Świętopełka i dolnej, którą trzymał lennem Bracław, reszta dawniejszego państwa Awarów z wyjątkiem państwa morawskiego na lewym brzegu Dunaju, przedstawiała obraz chaotyczny nie tylko pod względem państwowym, ale także i narodowym. Ta okoliczność ułatwiła też w wysokim stopniu Madjarom zabór tych ziem najpierw nad górną Cisą, później na lewym jej brzegu aż do Dunaju a po śmierci Arnulfa także obydwu Panonij, zob. Fessler: *Geschichte von Ungarn*, I² str. 57 n. Granice państwa madjarskiego przytykały zatem na wschód do Karpat, gdzie nad plemionami z Słowian, Wołochów, Chazarów złożonemi panowali Peczengowie aż do rzeki Aluty, na południe do Dunaju, gdzie sąsiadami ich byli Bułgarowie aż do Białogrodu, dalej przeciw Serbom i Chorwatom tworzyła granicę Sawa, na zachód Alpy w Krainie i Karyntyi, dalej ponad Sawą ciągnęła się na zachód od Zagrzebia i Pettawy ku Rabie, przekroczyła Dunaj w dzisiejszej Austryi, gdzie rzeka March tworzyła granice z Czechami a na północ Karpaty z Polską, Fessler *o. m.* str. 95 n. W obrębie tych granic, otoczeni od narodów przeważnie słowiańskich, na wewnątrz zmięszani z Słowianami, których ziemię posiedli, wystawieni byli Madjarzy

na wpływ przeważnie żywiołu słowiańskiego, który w posiadaniu religii chrześcijańskiej, tworząc przez czas dłuższy organizm państwowy, musiał o wiele stać wyżej w oświacie od dzikich hord madjarskich. Tem się też tłómaczy ten wpływ wielki, jaki Słowianie wywarli na Madjarów nie tylko w życiu ich wewnętrznem pod względem społecznym, ale także i na język, zob. MIKLOSICH: *die slavischen Elemente im Magyarischen w Denkschrift. d. k. Akademie d. Wiss. phil. hist. Cl. Bd. XXI*, Wien 1872, str. 1 n., HUNFALVY: *Ethnographie von Ungarn*, Budapest 1877, str. 179 n.

Leżało to w skutkach naturalnych stosunków, że wpływ ten na Madjarów pochodził w najwyższym stopniu od tego plemienia słow., z którem wiązały ich najściślejsze stosunki wewnętrzne i zewnętrzne. Zatem Słowianie panońscy w pierwszym rzędzie musieli dostarczyć Madjarom nowych zapasów duchowych i językowych, a w mniejszym stopniu inne plemiona, z któremi Madjarów łączyły stosunki polityczne. To potwierdza także język madjarski, w którym na 211 wyrazów początkowych w spisie, podanym przez Miklosicha, przypada 31 wyrazów na język czeski, 27 na słowacki, 37 na serbsko-chorwacki, 9 na ruski, 1 na bułgarski, 34 na słowieński a 72 na starosłow. Język stsłow. oznacza tu ten język, w którym obok formy zewnętrznej zachowało się także największe bogactwo zapożyczonych wyrazów przez język madjarski. Wobec historycznych stosunków, łączących Madjarów z Słowianami panońskimi w tak wysokim stopniu i przez długi przeciąg czasu wzajemnego ich pożycia, byłoby naturalnem to przypuszczenie, że język ten starosłow. z największą liczbą wyrazów, zawartych w języku madjarsk., nie będzie żadnym innym, jak panońskim. To przypuszcza także MIKLOSICH *o. m.*, str. 5, który granice plemienia słowieńskiego przenosi także na lewy brzeg Dunaju, i rozciąga nawet je na dawniejsze państwo morawskie, zob. *Altslovenische Formenlehre in Paradigmen*, Wien 1874, str. III n.

Znamiona charakterystyczne języka panońskiego, które w języku madjarskim łatwo rozpoznać się dają, są, zdaniem Miklosicha, nosówki, wyrażone przez czyste samogłoski w połączeniu z nosowemi spółgłoskami *n m*; dźwięk *é* wyrażony przez *é* i *št, žd,* oznaczone przeważnie przez *st, zsd, die slaw. Elem. im Magyar* str. 5. Czy sprawa ta rzeczywiście tak się ma, to może tylko rozstrzygnąć sam język.

Co się tyczy nosowych dźwięków, to na 45 przykładów zostało wyrażone stsł. *ą* przez *an* 6 r., *am* 2 r., *on* 15 r., *om* 10 r., *un* 1 r., *en* 1 r., *ó* 3 r., *u* 6 r., *e* 1 r., czyli przez wyraźnie oznaczoną nosówkę 35 r. a przez czystą samogłoskę 10 r. Przy użyciu nosowych spółgłosek służy za podkład dla nosowej samogłoski dźwięk *a* 8 r., dźwięk *o* 25 r., a przy zastępczych samogłoskach czystych pełni tę funkcyją *o* 3 r., *u* 6 r., inne przykłady są sporadyczne. Z tego pokazuje się, że dla języka madj. służyło za źródło kilka narzeczy słow. a nie jedno tylko wyłącznie, w których nosowa samogłoska albo jeszcze była w użyciu w dwojakiej postaci jako *a͡n*, lub też jako *o͡n*, albo w których nosówka już zaginęła a na jej miejsce występuje czysta samogłoska w postaci *o* lub *u*. Możebnem byłoby to przypuszczenie, że samogłoski czyste na miejsce nosowych pochodzą wprawdzie z tego samego języka, co nosowe, lecz z późniejszego czasu, w którym nosówki już zaginęły. Wówczas trzebaby tę postawić alternatywę, że w czasie zetknięcia się Madjarów z Słowianami panońskimi, nosówki żyły jeszcze w całej pełni w języku panońsk. a w przeciągu dłuższego czasu poczęły ustępować miejsca czystym dźwiękom, lub że na początku X wieku, kiedy Madjarzy osiedlili się w Panonii, w języku panońsk. proces zatraty nosowych dźwięków już był znacznie rozwinięty. Pierwsze przypuszczenie odpowiadałoby historycznemu kierunkowi, w którym proces nosowych dźwięków we wszystkich językach słow. w ten sposób się rozwinął i stałoby w zgodzie z historycznym stanem rzeczy,

według którego Madjarzy dłuższy czas żyli razem z Słowianami w Panonii, dopóki proces asymilacyi narodowej nie odbył się na niekorzyść Słowian; drugie odpowiadałoby znów temu obrazowi języka panońsk., który na podstawie łacińskich dokumentów wyżej naszkicowaliśmy. Za którem z tych dwóch przypuszczeń się oświadczymy, otrzymamy w rezultacie ten sam stosunek, że w języku panońsk. obok nosówek zachodzą czyste samogłoski, co nie odpowiada językowi stsłow., w którym nosówki istnieją w całej pełni. Ale przyjąwszy nawet i to przypuszczenie za fakt, że wyrazy z czystą samogłoską na miejsce nosowej pochodzą z późniejszych czasów, w których Madjarzy stykali się z innemi narodami słow. jak Słowieńcami, Serbo-Chorwatami, Rusinami i t. p., z których języka przejęli wyrazy z czystą samogłoską i to z *o* od Słowieńców, a z *u* od Serbów, lub Czechów, lub innych Słowian, którzy dźwięku tego zam. *ą* używają, to sam stosunek nosowych dźwięków i sposób ich wyrażenia w języku madj. przez *an* i *on* przemawia za tem, że pochodzą one z więcej jak jednego tylko źródła słow.

Powyższe rozumowanie, oparte na języku samym, nabiera znaczenia faktu, nie podlegającego żadnej wątpliwości, jeżeli porównamy przykłady z nosówką języka madj. z odpowiedniemi im języka rumuńsk. Z porównania tego pokazuje się, że te wyrazy języka madj., które okazują wyraźnie dźwięk nosowy, mają go także w języku rum. n. p. madj. ángor, rum. ungicę, stsł. *ągorь, pol. węgorz; madj. lanka, rum. lunkę; madj. munka, rum. munkę i t. d. i t. d. Źródło, z którego czerpał język rum., było bogatsze w nosowe dźwięki, aniżeli języka madj., co się z tego pokazuje, że niektóre wyrazy języka madj. z czystą samogłoską, mają w języku rumuń. jeszcze nosówkę, n. p. madj. gúzs, rum. gęnż odpowiada słow. *gążь, gążvica; madj. pók ob. pank, rum. paing, stsł. pągkъ; madj. peták, rum. pintok ob. petak, stsł. pętakъ; madj. res, rum. ręn-

dżesk, stsł. ręžati. Z tego więc można tylko ten wniosek wysnuć, że źródło, z którego czerpał język madj., posłużyło także dla języka rum. do tego samego celu, albo, że każdy z tych języków czerpał z osobnego źródła. Jeżeli przyjmiemy za źródło dla języka madj. język panoński, wówczas dla języka rum. musimy przyjąć osobne źródło, ponieważ historycznie dokazać się nie może, żeby Rumuni graniczyli z Słowianami panońskimi, albo przyjmując dla obydwu języków wspólne źródło, nie możemy równocześnie przyjąć za źródło dla języka madj. język panoński. Okoliczność ta, że zachodzą w języku rum. wyrazy z nosówką, które w języku madj. mają czystą samogłoskę, dowodzi, że język rum. nie mógł wyrazów tych zapożyczyć z madjarskiego, lecz przyjął je z osobnego źródła, które z tego względu uważać się musi za starsze aniżeli języka madj. To samo potwierdzają także języki grecki i albański, w których również zachodzą nosowe dźwięki w wyrazach z słow. języka zapożyczonych jak n. p. madj. lug, gr. λόγγος, pol. łęg; madj. rombol, alb. rębúem, stsł. rąbiti; madj. gerenda, gr. γρέντα, stsł. gręda; madj. rend, rum. ręnd, alb. rend, stsł. rędъ. Ponieważ i te języki nie przejęły wyrazów tych z języka panońskiego, dla tego trzeba przyjąć dla nich osobne źródło, z którego podobnie jak język rum. czerpały zapas nowy językowy. Język ten słow. musiał istnieć na wschodzie wśród odłamu języka południowosłow. a nie na zachodzie, n. p. w Panonii i posiadał w całej pełni nosowe samogłoski. Ojczyzną języka tego był nie tylko półwysep bałkański, jak wyżej wykazanem zostało, ale także ziemie na lewym brzegu Dunaju leżące, które przypadają obecnie na Siedmiogród i Wołoszczyznę. Ponieważ Słowianie ci równocześnie w te przybyli strony, jak z języka i z historyi prawdopodobnem być się zdaje, dla tego musieli ich Madjarzy w Siedmiogrodzie po zajęciu tych miejsc zastać i z języka ich w ten sam sposób czerpać, jak

czerpali z języka innych Słowian. Zatem eksystencya nosówek w wyrazach języka madj. pochodzenia słow. nie dowodzi, ażeby wyrazy te pochodzić musiały tylko z języka panońskiego, ponieważ mogą one równem prawem być przejęte z języka Słowian siedmiogrodzkich.

Dźwięk *ê* wyraża się przeważnie przez *é*: stsł. besêda, madj. beszéd, stsł. bêlъ, madj. bél, stsł. bêlêgъ, m. bélyeg i t. d. Zamiast *ê* występuje *i*: billyeg, stsł. bêlêgъ, csiv- cêvъ, kilih- klêj, kalit- klêtь, pilis- plêšь, polyva- plêva, pribég- prêbêgъ, ritka- rêdъkъ, szin- sênь, taliga- talêga, vitorla- vêtrilo, zsilip- žlêbъ, lub *a*: burján- burên bułg., császár- cêsarъ, olaj- olêj, parlag- prêlog słń., rapa- rêpa; *o*: csorda- črêda, csoroszlya- słk. čereslo; ö: bölicze- słń. bêlica. Niektóre z przytoczonych wyrazów opierają się na prawidle języka madj., według którego w następujących po sobie zgłoskach musi panować harmonja samogłosek odnośnie natury ich twardej lub miękkiej, inne opierają się jednak na wzorach słow., w których dźwięk *ê* musiał mieć znaczenie fonetyczne *i* lub *a*. Tak császár powstało niezawodnie na zakładzie formy słow., w której *ê* miało znaczenie fonetyczne odmienne od dźwięku *e*. Wskutek tej wymowy dźwięku *ê* jako *e͡a* (*ia*) powstała forma carь, która, jak z alb. tsarinę-a *vectigal* wynika, była w używaniu bardzo dawno w wschodniej części języka południowosłow. Podobnie rapa polega na tej samej podstawie, jak rum. rapicę, do czego łać. rapistrum mogło podać wzór ale niekoniecznie, gdyż obie formy mogą zawdzięczać swe pochodzenie wymowie dźwięku *ê* jako *e͡a*. Przykłady zaś z dźwiękiem *i* niekoniecznie zawdzięczają swoje *i* owej harmonii samogłosek języka madj., lecz wiele z nich przeszło w tej formie z źródła słow. do tego języka. Z tego wynika,

że i w obrębie dźwięku *ê* nie jedno tylko źródło słow. karmiło język madj., lecz że było ich więcej.

Kombinacye *št*, *žd* zostały wyrażone na 23 przykładów dla *št* przez *ty* 6 r., *cs* 11 r., *st* 3 r., *s* 2 r., *cz* 1 r.; dla *žd* na 5 przykładów przez *sgy* 2 r., *zsd* 1 r., *gy* 1 r., *s* 1 r. Z tego wynika, że *št* jest sporadycznem, a *cs* przeważa pomiędzy wszystkiemi rodzajami wyrażenia tej kombinacyi, za którem idzie oznaczenie jej przez *ty*. Jeżeliby więc język madj. miał czerpać przeważnie z języka panońsk., wówczas dźwięk *č* jako najczęściej zachodzący w tych przykładach, musiałby rościć pretensye do pochodzenia panońsk. To zgadza się znów z faktycznym stanem języka panońsk., który wyżej poznaliśmy, według którego w języku tym kombinacyja *št* wyrażała się przez *šč*, *č*. To potwierdza także język rum., w którym nietylko przykłady z *št* języka madj. mają również kombinacyją *št*, jak madj. m o s t o h a, rum. m a š t e r ę; madj. p e s t, rum. p e š t a, p e š t, ale także i te, które w języku madj. okazują *č* lub *t'*: madj. p a r i t t y a, rum. p r a š t i ę, serb. p r a ć a; madj. s z e r e n c s e, rum. s t r ę n š t e, stsł. s ъ r ę š t a; madj. c s e v i c z e, rum. š t ê g i e, stsł. š t a v i j e; madj. c s u k a, rum. š t u k ę, gr. στοῦκα, stsł. š t u k a.

Naturalnem więc jest to twierdzenie, że zachodzące w języku madj. przykłady użycia kombinacyi *št* muszą również z tego wypływać źródła, z którego czerpał język rum., t. j. że nie mogą być pochodzenia panońsk.

Z 21 przykładów typu t r ъ t używa się typ t o r t 7 r., t a r t 4 r., t ö r t 4 r., t e r t 1 r., t u r t 1 r., t o r o t 3 r., t ö r ö t 1 r.; z 7 przykładów typu t l ъ t używa się t o l t 2 r., t o t 1 r., t o l o t 1 r., t a l o t 1 r., t e l e t 1 r., t l o t 1 r.; z 7 przykładów typu t r ь t użyte zostało t e r t 3 r., t e r e t 1 r., t r i t 1 r., t r ü t 1 r. Ponieważ dźwięki *a o u* uważają się w języku madj. za twarde, *e ö ü* za miękkie, a *i* za średnie, które jednakże więcej przechyla się na stronę

miękkich, stąd wniosek naturalny, że przykłady słow. musiały rozróżniać w tym typie twarde i miękkie zgłoski i w tej naturze dostały się do języka madj. Przykładów z twardą zgłoską liczymy w typie t r ъ t 15, a miękkich 6, w typie t l ъ t twardych 6 a miękkich 1, w typie t r ь t tylko miękkie. Dla oznaczenia typu z twardą zgłoską używa się przeważnie dźwięku *o* (15 r.), rzadziej *a* (5 r.), z miękką dźwięku *e* (7 r.), *ö* (5 r.). W języku, z którego przykłady te pochodzą, rozróżniały się więc wyraźnie oba typy t r ъ t i t r ь t, co tak w panońsk. jako też na wschodzie w siedmiogrodzkim miało miejsce.

Dźwięk ъ oznacza się 9 r. przez *o*, 3 r. przez *ö*, po 1 razie przez *e i u*; dźwięk ь 7 r. przez *e*, 3 r. przez *ö*, po dwa razy przez *a*, *o* i 1 raz przez *i*. Widocznem jest, że dźwięki *a o u* oznaczają twardą artykulacyją, podczas gdy *ö e* (*i*) miękką, z których na 30 przykładów zachodzi *o* 11 r., (*a* 2 r., *u* 1 r.), *e* 8 r., *ö* 6 r. (*i* 2 r.). Natura fizyjologiczna dźwięku ъ była zatem ściśle odróżnianą od dźwięku ь, która równała się dźwiękowi *o*, podczas gdy ь musiało wymawiać się jak *e*, co przez *ö e* w języku madj. oddanem zostało. Różnica obydwóch dźwięków ъ ь, jaka przez użycie *o e* uwydatnioną została, pokazuje, że większa część przykładów tych nie pochodzi z języka panońsk., w którym tak ъ jako też ь przeważnie wyrażały się przez *e*.

Z rozbioru przykładów języka madj., które przejął z języka słow., pokazało się jako fakt, że źródłem, z którego czerpał język madj., nie był tylko język panoński, ale że takowych było więcej, które zasilały go w miarę, jak stosunki pomiędzy narodami temi w ściślejszy lub mniej ścisły układały się sposób. Zarazem osiągnęliśmy z tego rozbioru to przekonanie, że język madj. nie może uważać się za źródło znajomości języka panońsk., za jakie powszechnie się uważa, ponieważ owe mniemane znamiona charakterystyczne, jakie z języka madj. przyjmuje się dla języka

panońsk., mogą być własnością także języka słow. na wschodnich krańcach państwa madj. Rezultat ten negatywny ma z tego względu wielkie znaczenie, ponieważ usuwa podstawę, na której opartą była natura języka panońsk., a która służyła na poparcie dowodów, jakie o pochodzeniu języka Cyryla i Metodego w nim chciano znaleść. Przeciwnie, język madj. dostarczył tylko więcej materyjału na to, ażeby wykazać istotną naturę języka panońsk., który w szacie madj. okazał się takim, jakim go z łacińsk. dokumentów i nazw miejscowych poznaliśmy.

Jako rezultat powyższego rozbioru historycznego i językowego musimy uważać następujące fakta:

1. Słowianie południowi rozpoczęli wędrówkę swoją z nad Dniepru przez Dunaj na początku VI stulecia, którą odbywali w kierunku południowym ku Konstantynopolowi i zachodnim ku Italii. Pierwsza część zajęła półwysep bałkański i na lewym brzegu Dunaju ziemie, należące do dawnej Dacyi, druga rozpostarła się w Dalmacyi aż do Karyntyi i Styryi. Na tej linii powstały z biegiem czasu pojedyńcze plemiona słow., z których na wschodnim krańcu są Bułgarzy, dalej ku zachodowi Serbowie, Chorwaci i Słowieńcy. Mniemanie, jakoby Serbowie i Chorwaci później przybyli na południe, jest błędnem. Plemię bułgarskie sięgało na lewym brzegu Dunaju aż do Siedmiogrodu, mając od zachodu za granicę rzekę Czernę, na prawym brzegu na zachód aż do Morawy, a na południe do Peloponnezu. Pierwotne siedziby Serbów i Chorwatów były bardziej na południe, skąd po upadku Awarów posunęli się bardziej ku północy. Chorwaci od południa a Słowieńcy od zachodu zajęli dawną Panoniją nie tylko pomiędzy Sawą i Drawą, ale także na północ od Drawy do Dunaju. Poza Dunajem, na lewym jego brzegu nie było osad słowiańskich przed upadkiem państwa Awarskiego, później posunęły się od północy ku Dunajowi plemiona mo-

rawskie. Taką topografiją przedstawiała Słowiańszczyzna, kiedy Madjarzy przybyli do dzisiejszej swojej ojczyzny i utworzyli osobne państwo z różnych narodowości, pomiędzy któremi Słowianie najliczniejszy reprezentowali żywioł.

2. Język Słowian południowych przedstawiał w czasie ich wędrówki za Dunaj osobny typ, którego znamiona charakterystyczne oznaczone być mogą podług właściwości, wspólnych wszystkim narzeczom południowosłow. Na początku IX wieku występują już pojedyńcze narzecza słow. wśród języka południowosłow., z których bułg. posiadało dźwięki nosowe, kombinacyją *št*, dźwięk *ê* w postaci *ia* (*ea*), *e*, twarde i miękkie typy t r ъ t, t r ь t. Na zachodzie w dawnej Panonii panował język słow., który po dziś dzień zachował się w narzeczu kajkawskiem. Język ten różni się od języka, który zachował się w najstarszych zabytkach piśmiennych słow., a który przypisuje się Cyrylowi i Metodemu. Ponieważ język zabytków tych piśmiennych nie jest panońskim, dla tego powstaje pytanie, jakiemu z języków słow. przyznany być może. Odpowiedź na to pytanie poda historyja języka bułgarskiego.

Kiedy Słowianie zajęli półwysep bałkański i zetknęli się z narodami obcemi, było rzeczą naturalną, że nie tylko wywierali wpływ na język tych narodów, ale także sami ulegali jemu. Z tego można wnosić, że w języku Słowian bułg. znajdziemy ślady narodow, które w VI stuleciu zamieszkiwały półwysep bałkański i z któremi żyli Słowianie przez czas dłuższy na tej samej ziemi. Za naród autochthoniczny uważają się Thrakowie, którzy z Illyrami pokrewnego byli pochodzenia. Dakowie i Getowie z jednej strony, Albańczykowie z drugiej przedstawiają w historyi plemię thrako-illyryjskie, którego resztki przechowały się do dzisiaj w Rumunach i Albańczykach. Z porównania właściwości, wspólnych językom tych plemion, można w przybliżeniu poznać

naturę języka thrako-illyryjskiego. Za element pierwotny języka tego, który odbił się na językach narodów półwyspu bałkańskiego, uważa MIKLOSICH następujące zjawiska:

1. Formacyja czasu przyszłego za pomocą słowa posiłkowego, oznaczającego velle i trybu bezok.

2. Brak trybu bezokolicznego.

3. Oznaczenie dopełniacza i celownika za pomocą tej samej formy.

4. Użycie artykułu po imieniu.

5. Eksystencya dźwięku ъ.

Do tych właściwości przychodzą jeszcze niektóre mniej ważne z zakresu głosowni i składni, zob. MIKLOSICH, *die slav. Elemente im Rumun. Denkschrift.* XII, str. 6 n.

Czy właściwości te języka thrako-illyrskiego istotnie znalazły w języku bułg. odbicie, i o ile zmieniły jego naturę słow., na to może dać odpowiedź historyja języka bułg.

Oprócz narodów autochthonicznych napotkali Słowianie na półwyspie bałkańskim jeszcze naród grecki, z którym od samego początku wiązały ich najściślejsze stosunki polityczne i społeczne. Wysoka cywilizacyja Greków, cały aparat urządzeń państwowych, religija, wszystkie te czynniki wpływały na Bułgarów w wysokim stopniu, wyciskając na nich piętno byzantyjskie. Zdawałoby się więc, że jeżeli który język był uprawniony, to właśnie grecki do tego, żeby wywrzeć wpływ wielki na język bułg. nie tylko pod względem formy, ale także i treści. Tymczasem wpływ ten ograniczał się oprócz zasobu słownego tylko na czasowniki, które język bułg. przejmował z greckiego w formie aorystu, n. p. bułg. kalesam, gr. κάλεσα, zob. MIKLOSICH: *Albanische Forschungen* III, *Denkschrift.* XX, str. 318, *Vrgl. Gram.* II, str. 476 n. Do tych zasobów językowych przychodzą jeszcze te, które Bułgarzy przyjęli od Rumunów bądź to wprost, lub za ich pośrednictwem z języka łać. Nie mniej i język gocki przyczynił się choć w nieznacznej mierze do

zbogacenia języka bułg. jak n. p. u s e r ę z ь, goc. a u h s a r i g g s, które zarazem pokazuje, że ojczyzną języka stsłow. nie była Panonija, tylko wschodni kraniec Słowiańszczyzny, gdzie z Gotami dłuższy czas sąsiadowali; Safařík, *Slov. starož.* I², str. 469 n.; Irečeк, *Gesch. d. Bulg.* str. 115. Wreszcie po upadku państwa byzantyjskiego i usadowieniu się stale Turków w Europie, język bułg. wystawiony był na ciągły wpływ języka tureck., z którego przejął wielki zasób wyrazów, zob. Miklosich: *Die türkischen Elemente in den südost- und osteuropäischen Sprachen. Denkschrift. d. k. Akad. d. Wiss. phil. hist. Cl. Bd.* XXXIV, Wien 1884, str. 239—338, *Bd.* XXXV, prwn. recenzyją Th. Korscha w *Arch. f. slav. Phil.* VIII, str. 637 n., IX, 487 n., 653 n.

Wszystkie elementa obce, które pod wpływem naturalnych stosunków, jakie pomiędzy stykającemi się narodami są nieuniknione, dostały się do języka bułg., rozciągają się tylko na jego bogactwo słowne a nie na jego stronę formalną, lub wewnętrzną. Wyjątek mają stanowić te zmiany, które zaszły w nim pod wpływem języka thrako-illyrskiego i wniknęły głębiej w organizm jego. Okoliczność ta, że zmiany takie, które rozkładają ustrój pewnego języka, mogą wychodzić albo z języka bogatego pod względem literackim, albo też składały się na ich wytworzenie długie wieki wzajemnego pożycia, wzbudza niedowierzanie w prawdziwość tego przypuszczenia, według którego element autochthoniczny w ten sposób był czynny na zmianę języka bułg. Do tego zbywało tym autochthonom nie tylko na sile moralnej, ale także i materyjalnej, ponieważ duchowo stali oni niżej od mieszkańców greckich a liczebnie musieli nie być znaczni, gdyż w przeciwnym razie Słowianie natrafiliby na silniejszy z ich strony opór. Wzgląd ten nakazuje oględność w tej kwestyi i zmusza do obejrzenia się za innemi środkami, które podaje sama historyja języka bułg.

Historyja każdego języka poczyna się od czasu, kiedy jaki naród utworzywszy osobną całość, pocznie mówić osobnym językiem. Rozwój i zmiany wszelkie, jakie w języku tym w przeciągu wieków zaszły, poznaje się z pisanych jego zabytków. Według tego historyja języka bułg. poczyna się od chwili, kiedy Słowianie na półwyspie bałkańskim zmięszawszy się z Bułgarami, założyli własne państwo i pod względem językowym stanowili wśród grupy południowosłow. osobną całość. Pojedyńcze epoki jego rozwoju można poznać na podstawie zabytków piśmiennych, które od najdawniejszych aż do najnowszych czasów zachowane, oznaczają pojedyńcze jego przemiany. Można więc, poczynając od najstarszych zabytków, śledzić procesy języka tego aż do dzisiejszego czasu i z przebiegu ich oznaczyć ich następstwo, które ujęte w jednę całość i rozszerzone na wszystkie zjawiska tego języka, stanowią jego historyją. Ponieważ jednak zabytki piśmienne języka bułg. z najdawniejszego czasu stanowią punkt sporny w filologii słowiańskiej co do pochodzenia etnograficznego, dla tego okazała się potrzeba, ażeby historyją języka tego począć od czasu dzisiejszego i cofając się wstecz z pomocą zabytków piśmiennych, rozwijać ją w te czasy, w które proces jaki językowy, odbywający się według praw jemu przysługujących, doprowadzić ją jest w stanie. Zatem punktem oparcia w tej pracy jest dzisiejszy język bułg. w całej rozmaitości jego narzeczy, na którego podstawie staram się oprzeć historyją tego języka idąc wstecz przez pojedyńcze wieki aż do czasów najdawniejszych.

Granice języka bułg., które w czasie największego rozkwitu państwa bułg. za cara Symeona w wieku IX posiadał, zob. wyżej, zmieniły się z biegiem czasu w miarę upadania bytu politycznego Bułgarów a podnoszenia się potęgi sąsiednich narodów. Mianowicie po upadku Bułgaryi r. 1018 doznał naród bułg. na południu wielkiego uszczerbku, do czego przyczynił się w wysokim stopniu ko-

ściół, który z obsadzeniem arcybiskupstwa w Ochridzie przez Greków w XI w. otrzymał charakter grecki. Na zachodzie wyciskali z dawnych siedzib Bułgarów Albańczykowie, którzy w XI wieku wspominają się w historyi po pierwszy raz jako zastęp wojska zbuntowanego stratega z Durazzo. Później rozszerzyli się pomiędzy Bułgarami, których czynili sobie podwładnymi, a w XIV wieku zalali całą Helladę; zob. Ireček, *Gesch. d. Bulg.* str. 216 n.

Z tej samej strony zachodniej powstał nowy nieprzyjaciel narodowości bułg. ze strony Serbów, którzy za Stefana Dušana posunęli swe granice przez Macedoniją aż do Mesty. Z granicami politycznemi rozszerzał się także wpływ serbski ku wschodowi mianowicie kiedy powstał patryarchat w Serbii, który nie omieszkał korzystać z stosunków politycznych i czynić zależnemi od swej władzy eparchije bułgarskie.

Również od północnej strony na lewym brzegu Dunaju ucierpiała narodowość słow., która z bułgarską jednego była pochodzenia. W ślad za Madjarami przybyli Peczengowie, którzy osiedlili się w X wieku w dzisiejszej Mołdawii i Wałachii i wyparli stąd Słowian ku północy w góry siedmiogrodzkie. Za nimi pojawili się Kumani, przez kronikarzy polskich i ruskich Połowcami zwani, którzy nie tylko Rusi ale także Madjarom i Bułgarom dali się we znaki. Wobec tych niepomyślnych warunków zwężały się granice etnograficzne bułgarskie na zewnątrz a na wewnątrz przerzedzał się żywioł bułg. poprzeżynany będąc przez narodowości obce mianowicie grecką i wołoską.

Taką fizyjonomiją przedstawiała karta etnograficzna Bułgaryi przed pojawieniem się Turków w Europie, którzy szybkim krokiem rozszerzali swe panowanie na półwyspie bałkańskim. Zdobycie Tirnovy r. 1393 przez Turków zgotowało upadek państwa bułg., którzy r. 1398 zajęli ostatek wolnej Bułgaryi w Widinie. Odtąd nastała ostatnia war-

stwa elementu obcego, która rozpostarła się nad narodowością bułg. i pokrywała ją przez pięć wieków aż do naszych czasów.

Takie warunki składały się w przeciągu bytu politycznego Bułgaryi na wytworzenie dzisiejszych jej granic etnograficznych. Takowe mają tylko na północy w Dunaju i na wschodzie w morzu Czarnem a w części także na południu w Egejskiem naturalne oparcie, podczas gdy na zachodzie i na południu schodzą się z innemi narodowościami, wskutek czego poprowadzenie dokładnej granicy etnograficznej na tych stronach dotychczas jest niemożebne. Na północ stanowi granicę etnograficzną Bułgaryi dolny Dunaj od ujścia aż do Widina, na którego lewym brzegu dawniejsze plemię słow. dzisiaj zastąpione zostało przez narodowość rumuńską. Resztki pierwotnych Słowian na północ od Dunaju zachowały się w Siedmiogrodzie aż do bieżącego stulecia mianowicie w Cserged w powiecie karlsburgskim, zob. MIKLOSICH: *Die Sprache der Bulgaren in Siebenbürgen w Denkschrift. d. k. Akad. d. Wiss. phil. hist. Cl. Bd.* VII, Wien 1856, str. 105 n., prwn. *Slavische Bibliothek*, II, Wien 1858, str. 140 n. Z jedynego zabytku tych Słowian, którym jest katechizm i kilka pieśni nabożnych z urywkiem słownika bułgarsko-niemieckiego, pokazuje się, że należeli oni do tego samego plemienia, co Bułgarzy, które na lewym brzegu Dunaju w dawnej Dacyi miało swoje siedliska. Za tem przemawia eksystencyja nosowych dźwięków w tym zabytku, podobnie jak w języku Słowian siedmiogrodzkich, zob. wyżej, która byłaby niemożebną, gdyby Słowianie ci przybyli rzeczywiście z prawego brzegu Dunaju, uchodząc przed uciskiem tureckim.

Obok nosowych dźwięków posiada język zabytku tego, kombinacyją głosową *št, žd,* dźwięk stsł. *ê* w postaci $\widehat{ea}$, *e,* znamiona, które łączą go z działem wschodnim grupy językowej południowosłow. a wyróżniają od grupy zachodniej,

mianowicie od języka panońskiego. Dla tego nie można z MIKLOSICHEM, *Denkschrift.* str. 107, uważać go za ogniwo pomiędzy językiem starosłowieńskim a bułgarskim, nawet w tym razie nie, jeżeli Słowian bułg. podobnie jak dackich, panońskich i w Karyntyi mieszkających uzna się z MIKLOSICHEM, *Altslov. Formenlehre in Paradigmen* str. X, za przedstawicieli jednego plemienia t. j. słowieńskiego, ponieważ język zabytku tego może tylko porównany być z bułgarskim a z panońskim w znaczeniu stsłowieńskiego języka nie ma bliższego pokrewieństwa.

Oprócz tego mieszkają po dziś dzień jeszcze Bułgarzy w południowych Węgrzech mianowicie w komitacie Temes i Torontal w zbitej masie, niemniej w Krasso-Szörénye w dolinie rzeki Krašowy, odkąd nazwa ich Krašovianie. Główne miejscowości bułg. są: Vinga, Brestje, Ó- Besenyö, Krassova, Lupák, Nermeth, Ravnik, Klokotics, Wodnik, Jabalsca, a liczba ich wynosi około 22.000, zob. GÉZA CZIRBUSZ: *Die südungarischen Bulgaren* w 11 tomie *Die Völker Oesterreich-Ungarns*, Wien und Teschen 1884, str. 343 n. Miejscowości te posiedli Bułgarzy jako wychodźcy z Bułgaryi i Wołoszczyzny, uchodząc w różnych czasach począwszy od r. 1366 przed Turkami, lub też przed własnymi braćmi obrządku wschodniego, zob. CZIRBUSZ, o. m. str. 344 n. Około pół milijona Bułgarów zamieszkuje w Rumunii w Besarabii na wschód od dolnego Prutu począwszy, którzy jednakże traktatem berlińskim r. 1878 dostali się pod panowanie Rosyi, gdzie ich żyje około sto tysięcy w okolicy Tyraspolu, Odessy i morza Azowskiego. Pominąwszy więc niektóre miasta Rumunii, w których w większej liczbie mieszkają Bułgarzy, cały zastęp ich, oderwany od głównej ojczyzny na półwyspie bałkańskim, należy obecnie pod panowanie Rosyi.

Na zachód tworzy granicę etnograficzną Bułgaryi rzeka Timok, którą przekracza przechodząc na terytoryjum serbskie

w okręgu Crnorečkim, w którym w mieście Zajčaře i dwóch wsiach Izvor i Grljana żyje około 7500 Bułgarów. W okręgu Ćuprijskim w wsiach Dublje i Crkvenec mieszka również więcej aniżeli 2000 Bułgarów, zob. Зайчар и неговото население w Периодическо Списание 8, str. 98; 9, str. 102. Przez okręg Knjaževacki i Aleksinacki, w których narodowość bułgarska mocno zmięszana jest z serbską, zmierza ku zachodowi i dotyka około Aleksinca do bułgarskiej Morawy. Następnie ciągnie się wzdłuż Morawy, przechodząc na lewy brzeg jej koło Supovac na dawniejszej granicy Serbii i tworzy zagięcie ku zachodowi, które wraca znów napowrót przez Prokopje ponad Toplicą ku Morawie i trzyma się jej aż do Jablanicy, ponad którą idzie ku zachodowi, zachwyca górny bieg Medvedji, potem spuszcza się do środkowej Vetericy. W kierunku jej postępuje ku południo-zachodowi, przechodzi poniżej Trnovca przez Morawę do Morawicy, od której źródeł zwraca ku zachodowi. Od rzeczki Lipkovki zwraca się ku Kumanovac, od którego skręca wielkim łukiem ponad Skopijem ku Vardarowi trzymając się podnóża wschodniego Czarnogóry (Kara dagh). Objąwszy Šar, ciągnie przez Kričovo ku Czarnemu Drinovi, a przez Górną Dibrę do Ochridy[1]). Od południowego brzegu jeziora Ochridskiego obiera kierunek wschodni ku Kastoryi, do której zmierza trzymając się początkowo biegu rzeki Dêvol. Opuściwszy południowy brzeg Kastorii, postępuje ponad Vistricą w kierunku południowo-wschodnim, od której odstępuje w północnej stronie od Šatista i ciągnie się ponad Verrią ku Salonice. Odtąd zmierza przez Langosę ku północy, obkala jezioro Tachyno na południe od Seres i ciągnie się w małych odstępach od morza do ujścia Maricy. Teraz zwraca się ku północy ponad brze-

---

[1]) Zob. Fr. Bradaška: *Die Slaven in der Türkei w Petermann's Mittheilungen, Bd.* XV. 1869, str. 446 n.

giem tej rzeki, przekracza ją na lewy brzeg i ponad Erkene zmierza w większych lub mniejszych odstępach przez Čorlu ku Konstantynopolowi. W odległości mniej więcej „sześciu godzin drogi“ wraca się napowrót ku zachodowi, dotyka przy Derkos Czarnego morza, od którego odstępuje znów, by przez Sarai obrać kierunek północny. W miernych odstępach od brzegu morskiego zmierza stale ku północy, przyczem zmienia tylko o tyle kierunek ten, o ile przybliża się do morza, co po przejściu granicy Rumelijskiej aż do ujścia Dunaju faktycznie ma miejsce.

Granice powyższe trzeba uważać o tyle za prawdziwe, o ile w dzisiejszych warunkach oznaczenie ich jest wogóle możebne. Po dokładnem zbadaniu stosunków etnograficznych na półwyspie bałkańskim ulegną one niewielkim zmianom, które jednakże na korzyść narodowości bułg. wypadną. To dotyczy mianowicie granicy południowo-wschodniej na lewym brzegu Maricy, gdzie osady bułg. są wysunięte aż do Rodosto, a o których położeniu w Konstantynopolu i w Dede-Agač nie mogłem bliższych zasięgnąć wiadomości. Natomiast oznaczenie granic od ujścia Maricy aż do Saloniki oparłem częścią na autopsii, częścią na źródłach, które na miejscu od osób wiarogodnych zaczerpnąłem [1]). Granice na zachód od Saloniki do Kosturu i Ochridy mogą się uważać również za dokładne, ponieważ źródłem ich jest p. Šapkarev, r. 1883 prof. w Salonice a obecnie w Filipopolu, gruntowny znawca tamtejszych miejscowości.

W obrębie tych granic narodowości bułg. mieszczą się nietylko liczne osady, ale nawet całe terytoryja obcych narodowości. Pomiędzy temi zajmują pierwsze miejsce Turcy,

---

[1]) Zob. *Statistisch-ethnographische Daten des Sandschaks Seres, gesammelt von* St. I. Verković, *mitgetheilt von* Fr. Bradaška w *Petermann's Mittheilung. Bd.* 24, 1878, str. 299 n.

którzy zamieszkują szerokim pasem wschodnią część księstwa bułgarskiego, potem rzadziej pomiędzy dolnym biegiem Wardaru i Strumy i po obydwóch brzegach Ardy. W dziewięciu okręgach wschodnich księstwa bułgarskiego od morza Czarnego do rzeki Jantry było r. 1881 ogółem 1.017,722 mieszkańców, z tych przypadało na Bułgarów 477,132, na Turków 482,349, reszta na inne narodowości; w zachodniej części księstwa w dwunastu okręgach było 990,188 mieszkańców, z tych 902,064 prawosławnych a 72,471 mahomedańców. W całem księstwie więc wynosiła liczba Bułgarów 1.345,507 a Turków 527,284 na ogólną sumę mieszkańców 2.007,910, zob. Сарафовъ: Народноститѣ на источна-та (западна) часть на княжеството w Пер. Сп. 5, str. 10; 8, str. 50. W Rumelii wynosiła według obliczenia z r. 1880 ogólna liczba mieszkańców 815,946, z tych było Bułgarów 573,560, a Turków 174,749.

W Macedonii niemożebnem jest jeszcze obecnie podać dokładną liczbę mieszkańców, ponieważ statystyka turecka, pomijając jej niedokładność, rozróżnia mieszkańców tylko podług religii, a nie bierze względu na ich narodowość. Wskutek tego wszyscy, należący do kościoła wschodniego, uważają się za Greków. Tej okoliczności zawdzięczali do niedawna Grecy, że narodowość ich na półwyspie bałkańskim figurowała na pierwszem miejscu co do liczebności, co w oczach Europy uchodziło za pewnik niewzruszony. Na statystyce, pochodzącej z źródła greckiego nie można bezwarunkowo polegać, ponieważ kieruje się ona jeszcze zanadto pobudkami politycznemi. Ale i na źródła prywatne bułgarskie nie zawsze spuścić się trzeba, gdyż i Bułgarzy nie są wolni od tej słabości zwłaszcza w miejscowościach, gdzie liczba ma inne znaczenie, jak w krajach normalnie urządzonych. Najlepszą drogą będzie więc ta, którą obrał Karol Sax: *Ethnographische Karte der Europäischen Türkei und ihrer Dependenzen zu Anfang des Jahres 1877*, który

odnośnie Bułgarów wierzył więcej źródłom greckim, a przeciwnie odnośnie Greków źródłom bułgarskim, zob. *Mittheilungen der k. k. geograph. Gesellschaft in Wien 1878, Bd.* XXI, str. 181.

Oprócz tego ważnym elementem mianowicie w miastach nadmorskich są Grecy. Według urzędowego obliczenia z r. 1880 i 1881 mieszka ich w księstwie bułgarskiem 11,551, a w Rumelii 42,654, ogółem w całej Bułgaryi 54,205. Jeżeli porównamy liczbę tę Greków w całem dzisiejszem księstwie bułgarskiem z tą, którą podaje A. Synvet: *Carte ethnographique de la Turquie d'Europe et dénombrement de la population grecque de l'empire Ottoman, Paris 1877*, a która w samej dyjecezyi Filipopolskiej wynosi 30,369, w Anchialos 22,500, w Varnie 14,652, w Mesembrii 8,000, w Sozopolis 8,000, ogółem 67,521, przekonamy się o prawdziwości powyższego zdania, że statystyce urzędowej greckiej nie można najmniejszej dać wiary. Według tego trzeba brać miarę dla cyfr narodowości bułgarskiej i greckiej w Macedonii, podawanych przez statystyków greckich. Na podstawie obliczeń, które podał Teplov: Матеріалы для статистики Болгаріи, Ѳракіи и Македоніи съ приложеніемъ карты распредѣленія народонаселенія по вѣроисповѣданіямъ, СПб. 1877, wynosi ogólna liczba Greków, mieszkających razem z Bułgarami 355,000, a Bułgarów 4.096,000. Liczba powyższa Bułgarów jest za mała, jak pokazują poniższe dane, które można przyjąć za autentyczne, lub najbardziej prawdopodobne. Według tego przypada Bułgarów na:

Bułgaryją	1.929,067
Besarabiją i Dobrudżę	500,000
Rosyją	100,000
Węgry	22,000
Serbiją	187,000
Ogółem . . .	2.738,067

Do powyższej liczby przychodzi liczba Bułgarów w Macedonii, którą przyjąć można na dwa miliony. Liczbę tę można otrzymać w przybliżeniu na podstawie granic, które traktatem w San Stefano r. 1878 Bułgaryi przyznane zostały. Granice te nakrywały się z małemi wyjątkami z granicami etnograficznemi Bułgaryi, na które przypadało podług obliczeń Behma w *Petermann's Mittheilung.* 1878 r., str. 193 mieszkańców 4,118.000. Ponieważ traktatem berlińskim obcięte zostały te granice w ten sposób, że na Rumeliją i księstwo bułgarskie przypadło razem 1803 mil □ i 2.610,000 mieszkańców, zob. *Petermann's Mittheilung* r. 1878, str. 367, dla tego pozostało przy Turcyi 1288 mil □ i 1.508,000 mieszkańców. Uwzględniając stosunek narodowości bułgarskiej do greckiej i tureckiej, który Verković oznaczył w dokładny sposób w sandżaku Sereskim, pokazuje się, że na Bułgarów przypada 136,845, na Greków z wykluczeniem Mademochorii 30,850 a na Turków 77,250. Na podstawie tego stosunku można przyjąć z owych półtora miljona mieszkańców Macedonii, która pozostała przy Turcyi; jeden milijon dla narodowości bułgarskiej, i to z tem większem prawdopodobieństwem, ponieważ środkowa Macedonija prawie wyłącznie zamieszkałą jest przez Bułgarów. Dodawszy do tego z południowo-wschodniej części, która pozostała przy Turcyi z liczbą mieszkańców 1.103,200 do powyższej sumy 500,000, podobnie z zachodniej taką samą liczbę, otrzymamy dwa milijony dla Macedonii narodowości bułg. Ogólna zatem liczba Bułgarów wynosić będzie około pięciu milijonów [1]).

---

[1]) Po napisaniu tej pracy wydał Spiridion Gopčević dzieło p. t. *Makedonien und Alt-Serbien*, Wien 1889, w którem dowodzi, że Macedonija jest serbską. Dzieło to dowodzi tylko nieznajomości filologicznych autora, który chcąc wykazać na podstawie języka miejscowego, że język ten jest serbski, przytacza ustępy z pieśni ludowych w najczyściej-

Do narodowości bułg. należą także wyznawcy koranu, używający języka bułg., którzy zwyczajnie nazywają się Pomakami. Ojczyzną ich główną są góry Rodopy w całej rozciągłości aż do morza Egejskiego. Granice ich sięgają jednakże dalej, gdyż od Filipopolu ciągną się aż do Saloniki na południe, a na zachód od środkowej Ardy aż do Vardaru i obejmują okolice Rupčos, Achar-Čelebi, góry Dospad, Čepino, Nevrekop, Razlog, wielką część środkowej Macedonii, potem okolice: Džumajską, Pijaneską, Maleševską, Tikveską, Kukuską, Mogleńską i inne. Sami dzielą się znów na kilka plemion, z których mieszkający na Dospadskiej poljanie, zowią się Planincami. Okolica pomiędzy Dospadską poljaną i rzeką Mestą nazywa się Čečko, (tur. Čečkolu) a mieszkańcy Češlii, lub Čečenci. Mieszkańcy ci należą po większej części do Nevrokopskiej kaazy i zajmują pięćdziesiąt wsi, z których ważniejsze są: Kočen, Krušovo, Sátovica, Dólen, Drjanovo, Marúlovo, Žiževo, Сърлнče, Osinja, Ljubče, Borján, Slášten, Ablanica, Tovišten, Vъlkosel, Krbul, Gúštir, Singur, Teplen, Machalicite, Kostén,

---

szym języku bułg. i to w macedońskiem narzeczu. Niechcąc posądzić autora wręcz o tendencyjność, przypuszczam, że znajomość filologii słow. jest mu całkiem obcą. Mimoto praca ta ma swoją wartość z wiernej charakterystyki miejscowych stosunków pod względem społecznym i narodowym. W tej pracy podaje autor liczbę mieszkańców trzech wilajetów t. j. soluńskiego, monasterskiego i kosowskiego ogółem na 2.880,420, pomiędzy temi 1.540,500 chrześcijańskich Słowian i 507,820 Słowian mahomedańskiego wyznania. Odciągnąwszy od liczby tej ogólnej sumę, przypadającą na Serbów w wilajecie kosowskim 112,700 Serbów chrześcijańsk. i 137,000 Serb. mahomed., pozostaje dla Bułgarów w Macedonii liczba 1.427,800 chrześc. i 376,820 mahomed., ogółem 1.864,620. Jeżeli dodamy do tej sumy liczbę mieszkańców wschodniej części, zostającej pod panowaniem tureckiem w ilości 500,000, otrzymamy ogólną sumę Bułgarów pod panowaniem Turcyi 2.564,620.

Chusenica, Gorno i Dolno Sъngъrtii, zob. Ilreček: Пътни бѣлѣжки за Срѣдна Гора и за Родопскитѣ Планини w Пер. Сп. 11, str. 16.

Na wschód od Čečenców i Planinców mieszkają nad Krivarjaką, wpadającą do Vъčy, Achrjanie, których główne wsi są: Naiplii, Grochotna, Karabulak i inne. Na zachodniej stronie Mesty mieszkają Mъrvacy, których granice znajdują się pomiędzy Seres, Drama i Melnikiem. Na wschód od Achrjan w Rupčos, obwodzie powiatu Filipopolskiego, mieszkają Rúpci. Nazwą tą, obok której używa się także Rupaláni, miannją mieszkańcy równin nad Maricą mieszkańców gór, podczas gdy w górach mało się używa. Plemię Rupalan poczyna się od dolnego koryta Strumy, obejmuje powiaty: Melnik, Demirhissar, Seres, Zichna, Drama, Nevrekop, potem wszystkie Rodopy do dolnej Maricy przy Dimotika i Enos a poza Maricą ciągnie się przez powiat Starozagórski na wschód ku samemu morzu do Burgas, zob. Slavejkov: Рупското или Рупалянското българско население и нарѣчие w Nauka, tom V, prwn. *Arch. f. slav. Phil.* VII, str. 320 n., VIII, str. 96 n.

Oprócz Pomaków, mieszkających w Thracyi i Macedonii, żyją także Pomacy w naddunajskiej Bułgaryi. I tak w obwodzie Dъrmanci jest Pomaków podług obliczeń z r. 1881 ogółem 4784, w Rachowskim około 4080, Plêvenskim około 780, Orchańskim 636, razem około 10.222. Dalej żyją Pomacy w wsiach, które leżą na przestrzeni, objętej przez lewy brzeg górnego Vidu z Panegą (Korytno) do Dolnego Dъbnika i Netropolii. Na lewej stronie Iskru w obwodzie Vračańskim żyje także pewna liczba Pomaków, potem w niektórych wsiach obwodu Lovčeńskiego, zob. Sarafov: *Per. Sp.* 8, str. 56.

Plemiona pomackie w Thracyi i Macedonii zamieszkują przestrzenie, które w historycznym czasie zajmowały plemiona thrakijskie lub słowiańskie. W zachodniej części Rodopów

mieszkali Biesowie z stolicą Bessapara („gród Biesów"), która leżała na południo-wschód od Tatar-Pazardžiku między Simentlii i Tekirkjoj. Świątynia ich sławna Dionyza znajdowała się „na szczycie najwyższej góry" prawdopodobnie Gjoztepé przy wsi Naiplii, 8 godzin na południe od Batak. Z plemion słowiańskich wspominają się u pisarzy byzantyjskich Smoljanie, którzy mieszkali w dzisiejszej okolicy Achar-Čelebi nad górną Ardą, których pamięć pozostała we wsi Smiljan (tureck. Ismilan). Dalej Meropi, których nazwa stoji w związku z nazwą Rupci, Rupčenci, Rupalani, Rupalii, mieszkających od Perušticy aż do Enos. Przy północnem podnóżu Rodopów mieszkali Dragoviče, których ślady pozostały do dziś dnia w okolicy Kričim trzy ćwierci godziny na zachód od Ustiny, zob. Ireček, w *Per. Sp.* 10, str. 15, 20, 22, 24; tom 11, str. 3.

Poturczenie Pomaków postępowało od zawojowania ziemi bułg. aż do XVII wieku. Po upadku Vidina r. 1398 przyjęła wielka liczba Bułgarów, mianowicie Bogomiłów, islam, którzy pozostali w naddunajskiej Bułgaryi do dzisiejszych czasów, zob. Ireček, *Gesch. d. Bulg.* str. 356. Z rodopskich Pomaków ulegli temu losowi najpierw na Dospadskiej poljanie, potem w Naiplii, Devlen, nakoniec w Čepino, na południu w Salonice cerkiew św. Dimitrija r. 1499, zob. Ireček, w *Per. Sp.* 10, str. 30 n.

Z innych plemion bułg. zasługują na uwagę Šopi, którzy mieszkają nad górną Strumą od Köstendilu począwszy i ciągną się ku północy przez Radomir aż za Pirot, na wschód do Berkovicy i Vracy i przechodzą na południe nawet poza górny Isker. Nazwę tę odziedziczyli po plemieniu thrakijskiem, Sapaei, które pisarze greccy wspominają nad górną Strumą, zob. Šafařík: *Výklad některých pomístných jmen u Bulharův* w *Sebrané spisy* III, str. 74 n. Inne plemiona, z których w Macedonii wiele sięga bardzo dawnych czasów i które zawdzięczają początek swój topicznym wa-

runkom i pod względem języka różnią się pomiędzy sobą, znajdą na odnośnych miejscach odpowiednie uwzględnienie, kiedy będzie mowa o właściwościach narzeczowych języka bułg.

Cały obszar języka bułg., którego granice wyżej oznaczone zostały, rozpada się na dwa wielkie działy językowe, z których jeden, wschodni, przypada na wschodnią część Bułgaryi i obejmuje większą część Thracyi i pewną część Macedonii, drugi zachodni, zajmuje resztę tego obszaru, który rozciąga się ku zachodowi od Dunaju przez Bułgaryją i prawie całą Macedoniją. Granicę pomiędzy nimi tworzy od Dunaju rzeka Isker i postępuje wzdłuż jej koryta aż do źródeł w górach Rylskich. Jednakże wpływ obydwu narzeczy sięga poza tę granicę i to w ten sposób, że na północy ku Dunajowi rozciąga się zachodnie narzecze dalej na wschód od Iskru i dochodzi aż do Widu, podczas gdy przeciwnie w Bałkanach sięga wschodnie dalej na zachód i dotyka nawet Iskru. Wschodnie narzecze w Thracyi dochodzi do Muchovo, gdzie się wznoszą Ichtimańskie góry i poczyna Srêdna gora, zachodnie zaś przeszedłszy przez Isker zachwyca Vakarel, Ichtiman, spuszcza się na wschód przez Markovi Porti i rozciąga się po południowo-wschodnich obszarach Srêdnagory do brzegów Topolnicy, potem schodzi od Ichtiman w dolinę górnego koryta Maricy i północnych stoków Rilu i Rodopów i dochodzi aż do Kričim. Podobnie jak Plêven i Vid w północnej Bułgaryi, jest w południowej Tatar-Pazardžik z Topolnicą pod wpływem, tylko jeszcze większym, zachodniego narzecza.

Zachodnie narzecze w północnej Bułgaryi obejmuje następujące miasta: Vidin z obwodem Kulskim i Bêlogradeckim, Lom i Orêchovo nad Dunajem, Berkovicę i Vracę, Orchanie i Zlaticę, Ichtiman, Samokov, Dupnicę, obwód Džumajski, Köstendil z okolicą, leżącą wśród obszaru gór Osogowskich, Radomir, Sofiję, Brêznik, Trъn i Caribrod po Erma, poboczną

rzekę Nišavy, i wreszcie Pirot. W wszystkich tych miejscowościach mówi się wyłącznie zachodniem narzeczem z wyjątkiem Orchanie i Zlaticy, Tetevene, Etropol, Pirdon i innych wsi, należących do Zlaticy, gdzie przeważa narzecze wschodnie. Również silniejsze jest wschodnie narzecze w Staraplaninie a słabsze w Srêdnagorze. Wsie pomiędzy Iskrem i Widem, zwłaszcza więcej na północ ku Dunajowi, mówią narzeczem przejściowem pomiędzy zachodniem i wschodniem. Od gór Rylskich na południe obejmuje zachodni dział Razlog przy górnej Mesta, odstępuje potem w dolinę Strumy i ciągnie się nią aż do morza, zob. Irečeк: Пятни бѣлѣжки w *Per. Sp.* 8, str. 84; Slavejkov: Нѣколко думи за Шопите, *Per. Sp.* 9, str. 115, uw. 1.

Każdy z obydwu działów językowych rozpada się na mniejsze odłamy, które mimo wspólnej podstawy różnią się więcej lub mniej między sobą. Tak w zachodnim dziale od północy poczynając, stanowi osobny odłam język bułg., którym się mówi w północno-zachodnim kącie Bułgaryi w obwodach Vidina, Lomu, Berkovicy i po części Orêchowy. Wązki pas ponad Iskrem, od ujścia jego ku Samakovu, okazuje również odrębny charakter języka, który zawiera w sobie właściwości wschodniego i zachodniego działu, oprócz tego przedstawia niektóre miejscowe różnice. Na południe od zachodnich kończyn Starej Planiny ponad górnem korytem Nišavy występuje odrębny odłam językowy, który ogranicza się na obszar, objęty na południe przez Köstendilski dział, na wschód przez górę Lilińską i Vitoš niedaleko Sofii, na północ przez Staraplaninę i góry Berkovickie, na północ-zachód przechodzi granice obwodu Knjaževackiego i Aleksinackiego w Serbii. Wśród tego obrębu panuje narzecze to w obwodach Breznickim, Trъnskim, Caribrodskim i Pirotskim, oprócz tego w powiecie Knjaževackim i Aleksinackim a kolonije jego znachodzą się nawet poza temi granicami. W obwodzie Berkovickim jest 7 do 8 wsi n. p. Čiporovci, w Lom-

skim 5 do 6 wsi jak Kovačica, Linevo, Mokrica a poniekąd Vъlčedrъma, w których panuje to samo narzecze. Koloniści ci nazywają się Torlaci (Turlaci), do której to nazwy przywiązane jest znaczenie prostactwa; zob. Slavejkov w *Per. Sp.* 9, str. 118 n. W nazwie tej podobnie jak w języku leży świadectwo pokrewieństwa mieszkańców tych z Šopami, którzy u Bułgarów nie cieszą się szczególną sympatyją. Odrębne znamiona tego narzecza wyróżniają je od šopskiego i stanowią pomost pomiędzy serbskim językiem a zachodnim działem języka bułg. mianowicie z jego narzeczami południowemi, sięgającemi ku Macedonii; zob. Teodorov: Западните български говори w *Per. Sp.* 19—20, str. 148.

Na zachód od poprzedniego odłamu poczyna się z granicami okręgu Sofijskiego około Knjaževa pomiędzy Vitošem i górą Lilińską inny obszar językowy, który z poprzednim w ścisłym znajduje się stosunku, ale znów ma osobne właściwości. Granice jego sięgają na wschód do wsi Stolni, gdzie styka się z wschodnim działem języka bułg., zob. Ibreček, *Per. Sp.* 8, str. 4, na południe poza Köstendil do obwodu Kratowskiego, na północ poza Sofiję ku stokom południowym Staraplaniny i obejmują obwody: Köstendilski, Dupnicki, Radomirski i Sofijski z wyjątkiem niektórych wsi nad brzegiem Iskru. Jest to narzecze šopskie w ściślejszem znaczeniu, które z poprzedniem tworzy jeden wielki odłam językowy zachodniego działu. Od Samokova przez góry Rylskie do Razloga znajduje się odłam językowy, który z jednej strony dzieli właściwości narzecza šopskiego, z drugiej przechodzi do działu wschodniego.

Na południe od granic narzecza šopskiego w obwodzie Köstendilskim ciągnie się narzecze Kratovskie, które z jednej strony stanowi przejście pomiędzy wschodnim i zachodnim działem, z drugiej wśród zachodniego działu tworzy granicę pomiędzy północną i południową częścią czyli macedońską. Granice jego sięgają na południe do Brêgalnicy i Ščipu, na

zachód poza Kumanovo do Čarnogóry a na wschód ku Strumie. Wśród tego obrębu mieszkają pomiędzy Kumanovem i Skopijem Kopanovci a nad górną Brêgalnicą Pijanci, którzy nazwę swą zawdzięczają bezwątpienia starożytnemu plemieniu Paionów, zob. Ikeček, *Gesch. d. Bulg.* str. 112. Narzecze to ma z językiem serbskim wiele wspólności mianowicie w obwodzie Kumanowskim, mniej zaś w Ščipskim, wskutek czego uważane być może za pomost pomiędzy językiem bułg. i serbskim; zob. Efrem Karanov w *Per. Sp.* 5, str. 123.

Odtąd poczyna się właściwe narzecze macedońskie, które można według właściwości podzielić na trzy podnarzecza. Zachodnio-macedońskie ciągnie się na południe od Kratovskiego przez Veles do Ochridy i obejmuje cały obszar pomiędzy górą Šar, Vardarem i Ochridą, który od strony zachodniej dzieli od Albańczyków czarny Drin. Z plemion odróżniają się językiem Mijaci, którzy mieszkają w Dibrze, zob. Drinov w *Arch. f. sl. Phil.* V, 375, a na wschód Bъrsijaci przedzieleni linią, którą można pociągnąć przez Tetovo, Gostivar, Kičevo, Smiljevo i Ochridę, zob. Miklosich, *Vrgl. Gr.* I ², str. 588. Południowo-macedońskie narzecze ciągnie się granicą od Kastorii przez Voden, Kukuš do Sêres a reszta od tych przypada na wschodnio-macedońskie.

W każdym z tych trzech działów narzecza macedońskiego znajdują się mniejsze obszary językowe z osobnemi właściwościami. Tak w zachodnio-macedońskim odróżnia się narzecze deberskie, którego używają Mijaci w całej swojej rozciągłości. Przytem zasługuje na uwagę, że język miasta Ochridy ma również osobne właściwości, które go wyróżniają od tego, którym mówią po wsiach okolicznych i w całej Dibrze. Okolice wschodnie, od Ochridy począwszy aż do Veles, zamieszkałe przez Bъrsijaków, odznaczają się pod względem języka, który różni się od deberskiego narzecza.

Na południo-wschód od Ochridy leży dolina Prêspańska, nosząca nazwę tę od Prêspy, wsi położonej na zachodnio-północnym brzegu jeziora tegoż nazwiska. Dolina ta zwana także Prêspa, otoczona jest od strony Ochridy przez góry Galičica, a od strony Kosturu przez Perister, i dzieli się na górną i dolną. Głównem miastem górnej Prêspy jest miasteczko Resen, liczące 800 domów, z których 270 jest bułgarskich, a dolnej wieś Pate i inne dwie, w których osobni są mjudjurluci. Mieszkańcy górnej Prêspy są Bъrsijaci, którzy zajmują 32 wsi i mówią tem samem narzeczem, co ich plemieńcy dalej ku północy i zachodowi mieszkający. Natomiast w dolnej Prêspie, obejmującej również 32 wsie, mówi się osobnem narzeczem, które tworzy przejście do narzecza Kosturskiego i odznacza się śpiewnością, przyjętą od Arnautów; zob. Slavejkov w *Per. Sp.* 16, str. 69 uw. a).

W południowo-macedońskim dziale wyróżnia się narzecze Kosturskie, w którem zachowały się jeszcze dźwięki nosowe mianowicie w okręgu Komaničevskim, nazwanym Koreščа-Kolъ, zob. M. Drinov w *Per. Sp.* XI—XII, str. 163 n. Ta sama właściwość powtarza się w narzeczu, ciągnącem się od Saloniki ku Sêres, jak to sam na drodze od Sêres do Saloniki miałem sposobność się przekonać, zob. Jagić: *Zur Frage über den Rhinesmus im Neubulgarischen* w *Arch. f. slav. Phil.* II, str. 399 n., XI, str. 264 n. Mieszkańcy miejscowości, leżących pomiędzy Mogleną, Ostrovo, Voden i Nêguš, nazywają się Gorno-Polênci, a około Vardar-Jenidže nad dolnym Vardarem Dolno-Polênci.

Wschodnia część języka bułg. jest jednolitszą od zachodniej i nie przedstawia tyle rozmaitości językowych, co w jeograficznych warunkach ma niezawodnie swoje źródło. Jako przedstawiciela tej części trzeba uważać język bułg., który używa się na północ-wschód ku Dunajowi i Czarnemu morzu. Wśród niego wyróżnia się jakby wyspa językowa narzecze Kotelskie, które dzieli niektóre właściwości z na-

rzeczami macedońskiemi. Osobny dział językowy przedstawiają narzecza rodopskie, które pomiędzy sobą różnią się znów niekiedy znacznie. Ojczyzną ich właściwą jest Rupčos i Acha-Čelebi, gdzie w najczyściejszej występuje formie. Około Devlen i Naiplii styka się z wschodniem, a z zachodniem około Nevrokop, odkąd ku północy sięga do Čepino. Natomiast Dospadska planina od Batak a poniekąd już od Peštery do Nevrokop zajętą jest przez wschodnie narzecze, które obkolone jest zewsząd przez rupalańskie. Ku wschodowi rozpostarło się narzecze rupalańskie wycisnąwszy wschodnie aż do Čirpan, Eski-Sagra i do Srêdna-gory, podczas gdy przeciwnie wschodnie narzecze począwszy od Sliven i Jambol wycisnęło rupalańskie aż do Adryjanopolu; zob. Slavejkov w *Per. Sp.* 9, str. 115, uw. 1, Ireček: Помашки пѣсни отъ Чепино w *Per. Sp.* 8, str. 84 n. Również mъrvackie narzecze przedstawia różnice, które wydzielają je od rupalańskiego a zbliżają poniekąd do zachodniego, zob. Verković: Веда Словена I, Београд 1874, str. XVI. Bułgarzy węgierscy i w Besarabii mieszkający należą językiem do wschodniego działu, ponieważ ojczyzna ich pierwotna była w powiatach Svistovskim i Nikopolskim, Šumeńskim, Slivenskim.

Powyższe narzecza muszą się uważać jako najważniejsze, które dla odrębnych właściwości językowych zasługują na tę nazwę. Oprócz tychże przedstawia język bułg. całą mozaikę narzeczowych różnic, które często są dość znaczne, i okazują ważne właściwości językowe. Jednakże różnice te wszystkie ograniczają się albo na pewne tylko zjawiska językowe, które sporadycznie rozrzucone są na całym obszarze języka bułg., albo są tego rodzaju, że nie wystarczają, ażeby wśród całości językowej wytworzyły osobny odłam. Nadmienić i to trzeba, że często narzecza różne, jeograficznie z sobą niepołączone, okazują podobne zjawiska, które, jeżeli historycznie znajdą w języku bułg. odpowiednie wytłó-

maczenie, odnieść się muszą do jego przeszłości, a jeżeli zaś nie, wówczas powstały niezależnie od siebie w równy sposób. Stosunek zaś pomiędzy pojedyńczemi narzeczami, i rozmaitość ich, okazać ma za zadanie niniejsza praca, która mimo bogatego materyjału, jaki sam sobie na miejscu bezpośrednio z ust narodu bułg. nagromadziłem, uważać się musi raczej za szkic, aniżeli za skończony obraz dzisiejszego żywego języka bułg.

Zarazem muszę dodać, że wszystkie przykłady i cały materyjał językowy oparte są na moich własnych zapiskach i spostrzeżeniach, które na miejscu robiłem; tylko w tych razach, w których materyjały moje były albo niewystarczające, albo potrzebowały silniejszego poparcia i kontroli, lub kiedy różniły się z podaniami innych, korzystałem ze zbiorów innych, które na każdem miejscu są dokładnie podane.

A. Głosownia.

I. SAMOGŁOSKI.

Samogłoska a.

1. a. Dźwięk *a* wymawia się jak *a* na całym obszarze języka bułg. tylko w zgłoskach akcentowanych, a w narzeczach zachodnich także w zgłoskach nieakcentowanych. Z wschodnich narzeczy używa się *a* w zgłoskach nieakcentowanych przeważnie w Tatar-Pazardžik: májka, slána, śron, snága, zavrána-ta kónja i t. p.; w Filipopolskim powiecie, n. p. w Sakъrdži: na stárna, jábalka i t. p., w Kъzanlik: platá, žabá, čáša, májka, i t. p.; w rodopskiem narzeczu mianowicie w Rupčos: pláta, slátka, múcha, péna, véra, róka, Širokalъka; vóda Pavlovsko; klevéta, klevétnica Čepelare, w Teteven: vjára, májka, žába, zob. T. Vasiljov: Нѣсколко бѣлѣжки върху тетевенскій говоръ w Per. Sp. 8, str. 148 n. Dźwięk *a* używa się w zgłoskach akcentowanych i nieakcentowanych w języku książkowym, a z tego przechodzi przeważnie za pośrednictwem szkoły powoli także do języka żywego.

2. ъ. W wschodnich narzeczach przechodzi *a* w zgłoskach nieakcentowanych w dźwięk, który Bułgarzy nazywają *a* zamknięte (*a* zatvoreno). Wymowy jego nauczyć się można tylko z ust rodowitych Bułgarów, która jak przy dźwięku ъ pokazanem będzie, jest w różnych narzeczach różną. Przemiana ta nastąpiła w powiatach: Svistovskim, Nikopolskim, Tъrnovskim, Šumenskim, zob. *Per. Sp.* 1, str. 174; *Arch. f. slav. Phil.* VI, str. 422, uw. 1, w Gabrovo,

Kotel, Sliven, Ajtos, Eski-Sagra, Tъrnov Mały, n. p. vojvódъ, gramádъ, grívъ, motíkъ Svistov, zob. Cankof: *Grammatik der bulgarischen Sprache*, Wien 1852, która oparta jest przeważnie na narzeczu svistovskiem; kumícъ Tъrnov; slъtká r. ż., vlъnъ, žébъ Gabrovo; vъrbъ, glávъ Šumen; múchъ, ovóškъ, štérkъ, bistrá rъkíjъ, družínъ Kotel; grъdínkъ, Jánkъ Sliven; púškъ, bъjrják, krъká Ajtos; glъváta Eski-Sagra; brъšnó, pъrí Kalofer; vódъ, kápkъ, studénъ r. ż. Panagjurište; Bógdъn, grъdínъ, imъ, gulíjъ helianthus, Konopčii w Čirpanskim powiecie, zob. Гъбювъ: Говорътъ въ Конопчии w Per. Sp. 18, str. 392; vódъ, zméjъ MTъrnov.

Nawet w zgłosce akcentowanej stoi dźwięk ъ na miejsce pierwotnego *a*: vodъ, vъrbъ, kozъ, lozъ, igrъ Svistov; chranъ, vodъ, trêvъ Kalofer; blъchъ, rêkъ, rъkъ Ruščuk, Trjavna; glъvъ-tъ Tъrnov; gurъ-tъ zam. gorá-ta, glъvъ zam. glavá Ajtos[1]); gnujtъ zam. gnojtá, zuptъ zam. zobъtá, bulistъ zam. bolestъ tá Konopčii, Per. Sp. 18, 395.

Przyimki na *a* w połączeniu z imionami, przemieniają dźwięk *a* także w ъ, co jednakże może zachodzić pod wpływem akcentu zdaniowego, który pada na odnośne imię: pъk, kъk Sliven, zob. *Per. Sp.* I, 104; V—VI, str. 207, kъtu zam. káto Kalofer, *Per. Sp.* IX—X, str. 103; nъ stárna Sakъrdži.

W zachodniem narzeczu proces ten zapuścił słabe korzenie w języku, który należy może tylko pozornie pod tę rubrykę, ponieważ dźwięk ъ w niektórych z nich wymawia się jak krótkie *a*: čášă Skopje; na vódă, v košáră Široka lъka; bogă ednoga Strumnica, Milad. 28, negoă

[1]) W wszystkich przytoczonych przykładach spoczywa akcent nad ъ w zakończeniu, który z powodu braku odpowiedniej czcionki nie został tutaj oznaczony.

glava Milad. 57. snъga Milad. 159, 244. mъštea Milad. 375, mъšticha Milad. 390. mъski zam. mazgi Dupnica, Kačan. 506. kъkó *Per. Sp.* 11, 131, tъk, sъv grad, za kъkvoga Tъrn, *Per. Sp.* 11, str. 132, 138; 12, str. 122.

W połączeniu z płynnemi *r l* przechodzi *a* w ъ w środku wyrazów typu trat zam. tort: zlъturógъ Kotel, *Per. Sp.* 2, 106; grъdišta-tъ, plъninъ, glъvъ-tъ, Tъrnovo; slъtká r. ż. Gabrovo; grъdinkъ Sliven; glъvъ Ajtos; glъva-ta Eski-Sagra; strъna maced.; vrъšta rodop. 3 os. poj. W wyrazach: vъrta-tъ zam. vrata. Sliven, stъrna Sakъrdži i maced, tъrpeza Struga i w ogóle maced., greck. τράπεζα, została przestawiona pozycyja *r* + samogł., przyczem nastąpiło obniżenie dźwięku *a* w ъ.

Przemiana ta dźwięku *a* w ъ sięga w dalszą przeszłość języka bułg., jak następujące przykłady to pokazują: 18 w.: кь кьйафѣ rkp. Filip. Nr. 9 zam. gr. καϊάφας. бащина клетва и маичинь-та Sborn. Belgrad. 31. трьпеза-та 35. такьвь-зи чловекь 37. да викь 42. ѡть Христа распетьго 43. при цара могь 46. рьзнесе 46. 17 wiek: ть надежда rkp. Filip. Nr. 22, ѿ славѫ и ѿ χѹ́бость божїѧ, gdzie znak ѫ stoi zamiast *a* w znaczeniu ъ, rkp. Tow. PN. w Sof. Nr. 1; w rkp. Odes., бьща, досьжданіе, сьдѣни, тьзи душа (kilka razy), тьквизи, prwn. Jagić w *Starine* IX. str. 141, 142; w rkp. Lublan: тьзи работа 232, нѥговь та сила 331. ѿ 'една планинь 332: ѿ оньзи планинь голѣмаа 333, на главь та мѹ 334, на твоего бащь 336, войскь (mian. poj.) 340; 16 wiek: хѫсаре piratae Sborn. Bukar. 91, ѿ своего ѩстїѫ ob. ѿ ѩстїа tamże 92, мѫскѫ живѫ, rkp. serbski ma: маску живу, сїѫ книга (mian. poj.) Alex. 26, пагоубѫ Georg. Hamart. w Vostokova Фил. набл. str. 97, странѫ Исакова, тогдѫ, безъ инѫ одеждѫ u Biljarskiego str. 92, нѫ = na Biljarskij str. 93, prwn. Archiv f. slav. Phil. III, str. 330; 14 wiek: ѿ концѫ вьселеныѫ obok ѿ конець до конца вселеныѫ, Kazań. 408. w Sinaks. belgr.:

многѫщи 22, по дрѣжъвѣ, за брьздѫ 22, Ѳдринь градь Фрѫжьскы zam. Ѳрачьскы 110, prwn. Lamanskij uw. 2, посла мѫжѫ крьвопиицѫ, może być dopełn. poj. lub biern. mn. 114; w Troj.: троиоушѫ кралѣ 158, może być biern. od троиоуша, lub dopełn. od троиоушь, jak sądzi Jagić w *Archiv f. slav. Phil.* III. 330; w rkp. Curz.: канъ zam. кана 24, оставлѣет 32 stoi zam. оставлет. W wyrazie праведних Stich. Par. 219, stoi ѣ zam. ѣ. ѭндроника tamże 224; 13 wiek: из безнѫ (2 r.) Okt. Mihan, zob. Jagić *Arch.* III. 345. прѫслав'скаго, gdzie ręka inna dodała nad прѫ znak ѣ, Apost. Zagrzeb, 223. трьпеза Sborn. Berlin. 76 i częściej. W przykładzie: сиѫ бо еста два завѣта Apost. Mac. Polívka 121, może stać znak ѫ zam. ѣ; 11 wiek: w Okt. Strum: жизнь нашѫ 174. 352. раискѫѫ пищѫ zamiast раискаѧ пища 352, богатства ѭже приѧхъ 353, uw. 2, вльньми 174. 353, uw. 1.

Z przykładów przytoczonych pokazuje się, że proces ten sięga już do XI wieku. Działającą przyczyną w nim nie było nic innego, jak akcent, który, jak z jego wpływu na przemianę dźwięku *a* w ъ wynika, nie był jednakowy. To pochodzi stąd, że zabytki te muszą być pisane w różnych narzeczach, w których, podobnie jak dzisiaj, tak też i dawniej akcent był różny. Co się tyczy samego procesu, takowy stoi w ścisłym związku z ustrojem języka bułg., w którym obniżają się samogłoski nieakcentowane. Niższem pod względem stopnia samogłoskowego od *a* jest ă, a pod względem skali tonicznej *o* ($a = b''$, $o = b'$), zob. Przyczynek do historyi konjugacyi słow. str. 168 n. Pierwszy proces mógł tylko wówczas być czynny, jeżeliby w języku bułg. istniały długie samogłoski, z których ā w zgłosce nieakcentowanej skróciłoby się w ă, podobnie jak n. p. w języku srb. v r â n ale v r á n a zam. pierwotnego v r a n á, g l â s ale miejsc. g l á s u zam. g l a s ú; w języku czesk.: m r á z, dopełn. m r a z u, p r á h - p r a h u, b r á n a - b r a n o u, k r á l - k r a l o v a t i i t. p. zob. Gebauer; *Hlásko-*

sloví jazyka českého, str. 133 n.; drugi zaś może być czynny tylko przy krótkich samogłoskach, z których krótkie ă zesłabiłoby się w *o*.

Czy w języku bułg. były długie samogłoski, czy też tylko krótkie, jak to powszechnie się utrzymuje, o tem nie można rozstrzygać na podstawie samego pisma. W prawdzie w rękopisach bułg. znachodzą się dość liczne przykłady, w których dźwięk *a* pisany jest przez podwójny znak, z czego możnaby wnosić, iż przez to chciano oznaczyć naturę jego pod względem iloczasu, np. вьсаакаго гнѣваа 18 wiek, rkp. Filip., злаа mala r. n. l. mn. 17 w. rkp. Sof. Nr. 15, ѡ оньзи пламень голѣмаа rkp. LUBLAN. 333, паасы (prtc. praes.) Sinaks. belgr. 66, таако, слышаавьше, прьваа царѣ tamże 25; w Sborniku Berlin: страажа 57, сѫдаа (gen. poj.) 58, прѣжде малаа врѣмене 59, вьзрааста 61, жрьтьвьникаа (gen.), бритваа 61; браш'номь Ust. penitenc. 122; клеѳникиаа Triph. Zograph. 419; w Triod. Grig.: Пилаатъ, Вараабѫ, истазаавъ, ѡвѣщаавъ, поржгаавъ 119, новааѣ тваръ 332, събраавъшемъ сѧ 333, даати 341; слаавы Apost. slepč. 302; каалъ ϑλη Okt. Strum. 176.

W niektórych z tych przykładów długość dźwięku *a* jest uzasadnioną jak: страажа, srb. s t'r â ž a, czesk. s t r á ž; вьзрааста, srb. i z r ā s t ā; w innych natomiast uzasadnienie to musiałoby odbyć się w sposób naciągany. Prawdopodobniejszem więc będzie, że w sposobie tym pisania mamy oznaczoną naturę fizyjologiczną znaku ѣ, którego jednogłoskowy dźwięk (*monoftong*) został zastąpiony przez dwugłoskowy (*diftong*) a͡a. W piśmie więc rozwiązania tej kwestyi nie można szukać, ponieważ przez nie i w tych z języków idrp., jak greck., łać., które go posiadały, nie był oznaczony iloczas.

Kwestyja ta może być rozwiązaną tylko na podstawie procesów głosowych, które były czynne w inny sposób przy długich dźwiękach, w inny przy krótkich. Jeżeli więc w dzisiejszym języku serbskim i czeskim długie *a* przechodzi

w zgłosce nieakcentowanej w krótkie, przez co zmienia się tylko iloczas dźwięku a nie jego natura fizyjologiczna, jeżeli również w języku słowieńskim w zachodniej jego części krótkie *a* w zgłosce nieakcentowanej obniża się do ъ: — to zjawiska te, w ten sposób uwydatniające się podziśdzień w żyjących językach, nie są niczem innem, jak powtórzeniem tego samego procesu, który w dwojaki sposób jest czynny w języku bułg. Równem więc prawem możemy twierdzić, że ten proces, według którego w języku bułg. dźwięk *a* w nieakcentowanej zgłosce pozostaje w naturze swej niezmieniony, odpowiada podobnemu procesowi języka serb. i czesk., czyli że opiera się na długim dźwięku *a*; natomiast ten proces, według którego w języku bułg. w zgłosce nieakcentowanej na miejsce dźwięku *a* stoi ъ, równy jest temu samemu języka słowień., czyli że opiera się na krótkiej naturze dźwięku *a*. Wobec tej logicznej konsekwencyi, popartej przez analogiczne zjawiska żyjących języków słow., trzeba przyjąć za fakt historyczny, że w języku bułg. istniały długie samogłoski, których rezultatem jest zachowanie dźwięku *a* w zgłoskach akcentowanych i nieakcentowanych. Na tej warstwie starszej opiera się zachodnie narzecze języka bułg. z dźwiękiem *a* w zgłosce akcentowanej i nieakcentowanej, który jest refleksem długiego *a*. Wschodnie narzecze przedstawia natomiast młodszą warstwę językową, w której długie dźwięki już nie istniały i dlatego też krótkie *a* musiało obniżyć się do dźwięku jeszcze krótszego, którym jest ъ.

Ponieważ w języku bułg. podobnie jak w serb. i czesk. obok długiego dźwięku *a* istniał także krótki, dla tego powinien tenże uledz temu samemu procesowi, i w zgłosce nieakcentowanej przemienić się w zachodniem narzeczu w dźwięk ъ. Tej potrzebie stało się zadość poniekąd przez to, że w tych warunkach przechodzi dźwięk *a* w *o*, które zastępuje wschodnie ъ: s o b ó r o zam. s a b o r, č o r a p i zam. č a r a p i Köstendil, n á z o d, n á z o t maced. zam.

nazad, mómok zam. mómъk; sno'a zam. snacha, znoeš, neznojna (delija) Deber, zob. *Per. Sp.* XI—XII, str. 159, uw. 4. ko devojko zam. koja devojka Osoj; harno žena Voden; vašo azno zam. vaša azna, kasa, Kačan. 174; kukovica zam. kukavica Radomir, Dupnica, Kačan. 360, 361, 465; gorvanče zam. garvan Široka lъka; robi, roboval sъm zam. rab-, rosbra zam. razbra-, gologlova zam. -glava, hubova moma zam. hubava, Tat.-Pazardž., porobenata r. ż., rosbrachъ, rosbral, rosprela zam. raz-; w Neresi: mlodzína (zadruga).

Proces ten sięga dalej w przeszłość języka bułg.: при цара того Sborn. Belgrad. 46, на какво работа tamże 59; полáта *palatium* 17 w. rkp. Tow. PN. w Sof., въ полатѣ Sborn. Bukar. 83, полатѧ Troj. 158, токо rkp. Lublan. 329, 330, ѿ коробицоу, ис коробѣ Evang. Belgr. 12.

W tych przykładach mamy początek obniżenia natury tonicznej dźwięku ă w *o*, który w zachodniem narzeczu nie został w całej rozciągłości przeprowadzony. Wschodnie narzecze nie zna tej właściwości wcale, ponieważ ono oparło się na nowszej warstwie, w której krótkie *a* z dźwiękiem *o* tworzyło punkt oparcia dla dźwięku ъ. W tem leży przyczyna, dla czego w zachodniem narzeczu nie istnieje właściwie dźwięk ъ a tylko w wschodniem, niemniej dlaczego wschodnie narzecze nie przemienia ă w *o* a tylko w ъ; są to nierówne warstwy pod względem chronologicznym ale proces jest jeden i ten sam.

Zjawisko to powtarza się także w innych językach jak n. p. w słowieńskim, zob. Miklosich *Vrgl. Gram.* I², str. 321; w rosyjskim n. p. plákъt' zam. plákatь, w albańskim, rumuńskim, zob. Miklosich: *Beiträge zur Lautlehre der rumunischen Dialekte w Sitzber. d. phil. hist. Cl. d. k. Akad. d. Wiss.* Wien 1881, tom 98, str. 525. Dla tego twierdzenie Miklosicha, jakoby dźwięk ъ dostał się do

języka bułg. z dawnego trako-illyrskiego, nie może się ostać, zob. *die slavischen Elemente im Rumunischen* w *Denkschrift.* XII, str. 7; *Sitzber.* 98, str. 525. Przeciwko temu przemawia nie tylko podobny proces języka słowień. i ros., ale także i ta okoliczność, że proces ten ograniczony jest tylko na jedną część języka bułg., co w przeciwnym razie, gdyby dźwięk ъ był importowanym z języka illyrskiego, nigdy nie byłoby miało miejsca.

3. ä. W Teteven i niektórych wsiach okolicznych przechodzi dźwięk *a* w zgłosce akcentowanej w dźwięk „pośredni między *ê* i *e*“, który wymawia się jak „głucho-gardłowe długie *e*“, zob. Vasiljov w *Per. Sp.* 6, str. 148. Dźwięk ten, oznaczony przez Vasiljova znakiem *ê*, odpowiada szerokiemu *ä* niemieckiemu, dla tego też używam dla niego tego znaku. Przemiana ta zachodzi w zakończeniu tematów na *a* r. ż.: glavä, lozä, globä, metlä, čistotä; w artykule *ta* w połączeniu z imieniem, jeżeli nad nim stoi akcent: sveštä zam. svêšta-tá, kostä zam. kostъ-tá, bolestä zam. bolestъ-tá, Vasiljov, *Per. Sp.* 6, 149; rek'ä zam. rêká, stenä-t ściana, desk'ä zam. dъska, krak'ä krok. Jeżeli zaś akcent usuwa się z *a* na inną zgłoskę, lub jeżeli *a* jest w ogóle nieakcentowane, wówczas wymawia się jak czyste *a*: käšča ale kaščóvnik, glavä ale glavatár, lъžä mendacium ale läža mentior, vjára, májka, čjáša, žába, strjécha, plavník płomień. Ponieważ przemiana ta przywiązaną jest do akcentu, dla tego trzeba w niej upatrywać proces czysto fizyjologiczny a nie gramatyczny, jak sądzi Teodorov, *Per. Sp.* 15, str. 348 uw. 1, według którego dźwięk *ä* (pisany przez niego znakiem ь) stoi na miejsce *a* biernika (ѧ-a^n-*a*): glavą, (ą-ѧ), lozą, który wskutek wymowy w niektórych narzeczach dźwięku ѧ jako ъ, objął funkcyją mianownika, przez co formy takie jak glavá, lozá całkiem zaginęły, prwn. *Per. Sp.* 5, str. 31

n., 6, str. 159. Analogicznie jak g l a v ä miały powstać także s v e š t ä (svešть), p e š t ä, k o s t ä, b o l e s t ä.

4. e. Na miejsce *a* występuje na całym obszarze języka bułg. tak w zgłoskach rdzennych jako też w zakończeniach często dźwięk *e*. Zjawisko to ma różne przyczyny, z których jedne są pochodzenia fonetycznego, drugie etymologicznego. W zakresie wpływów fonetycznych mogą znowu rozmaite działać czynniki, z których jedne opierają się na prostym mechanizmie języka, drugie mają głębsze źródło, które wnika w naturę fizyjologiczną ustroju językowego. Do czysto mechanicznych wpływów należy osłabienie dźwięku z powodu słabej ekspiracyi przy jego wymawianiu, co zwyczajnie w zgłosce nieakcentowanej, lub na końcu wyrazu najczęściej ma miejsce, n. p. f á j d e w zachodniem narzeczu, zamiast wschodniego f a j d á zysk, procent, tureck. f a j d a zob. Miklosich: *die türkischen Elemente* w *Denkschrift.* XXXIV, str. 295. Wschodnie f a j d á zachowało wiernie typ pierwotny, co nastąpiło pod wpływem akcentu padającego na końcowe *a*, podczas gdy w zachodniem f á j d e końcowy dźwięk zesłabł w *e* z powodu braku akcentu, padającego na zgłoskę poprzednią. W zachodnim zaś wyrazie a b é r a wschodnim h a b a r, Kopriштica, Panagjurište, tureck. χ a b é r wiadomość, zapozew, Miklosich *die türk. Elem.* o. m. str. 306, mamy przeciwny stosunek, gdyż zachodnie narzecze przedstawia wyraz ten obcy w formie niezmienionej, podczas gdy wschodnie w zmienionej, do czego dźwięk końcowy *r* mógł być powodem. Co w tych dwóch przykładach zaszło, powtarza się mniej więcej w równy sposób w innych, przyczem zasługuje na uwagę, że zachodnie narzecze przenosi dźwięk *e* nad *a*, a wschodnie przeciwnie *a* nad *e*, n. p. zachod. č e s e n, wschod. č e s a n, w Sliven: č j e s ъ n, zach. r e p a, wschod. r a p ó n, r j á p ъ Sliven, zach. p e t r a i l', wsch. p a t r a h i l, greck. ἐπιτραχήλιον, m e r m e r' Tъrnovo; Sakъrdži, c e l u v a m, c e l u v k a zach., c a l u v a m, c a-

luvka Kopriſtica; béndek Kopriſtica, andak zach., tureck. χandak, χandék rów, dół, MIKLOSICH *d. türk. Elem.* str. 307; džjamadan zach., žemadan wsch., džemadan Koprišt., tureck. džam'dan, džémdan, džamédan szafa, torba, MIKLOSICH o. m. str. 289; terjakija zach. i Svistov, terekija Koprišt.; arifane zach., erfane wsch., tur. h'arvanę pewien rodzaj płaszcza, MIKLOSICH *d. türk. Elem.* o. m. 304; keruvam Široka lъka.

Fizyjologicznej natury są te przykłady, w których w zgłoskach miękkich przechodzi w języku bułg. podobnie jak w czesk. dźwięk *a* w *e*. To następuje po podniebiennych dźwiękach *č ž š j* tak w zgłoskach rdzennych, jako też w zakończeniach: češa Gabrovo, Prêslav, Janina, ale w Kъzanlik: čáša, Jeni Mahale ale čaška, češja Sakъrdži, čéša rodop. n. p. Široka lъka, češe Čavdarli w Tatar-Pazardžiskim powiecie, *Ved.* II, str. 3; trevá Trjavna, Ochrid, Struga i cała Maced., treve w Široka lъka; čerdak Sliven, Široka lъka, Jankъ, ale przymiotn. Jenk'ъn Sliven, čeka ob. čaka Panagjurište, čekej Köstendil, Tatar-Pazardž., žel'no zam. žal'no Široka lъka, pole-no šerene-no Pavlovsko, jesno slonce Široka lъka, jebalka, Stojen Široka lъka, maced., želejála ob. žáli Sofija, *Per. Sp.* 17, str. 320. žébъ Gabrovo, e Široka lъka, eze zam. jeze, jaz Solun, ere zam. jare jagnię Kostur, ice, ece, jajce Solun. W zakończeniu tematów r. ż. na *ja* i męskich z temże zakończeniem: čeršije, džemije, Rumъnije Kotel, tъzi kirije, šije Šumen, duše, sabje Šumen, Jeni Mahale; Marije, Bratjé zam. Bratjá wierzchołek góry na północ od Panagjurište, JIREČEK w *Per. Sp.* 8, str. 42 uw. 1. kirije, klepuše-klevetnica Čepelare, zjeme ob. zeme, moje je moma-na, Sofie, Široka lъka, vaše sestra, zeme, duše, sabe ob. sabre, zmee, rodop.

večere, češe, zeme-ta Selče w Tatar-Pazardž., kušere Kasakli w Tatar-Pazardž., rъčice, delibaše Tatar-Pazardž. W zakończeniu 3. os. poj. słów na-jo: otguvarje Kotel, sluše Šumen, zboruve Kukuš. Na procesie asymilacyjnym bądź to jednej zgłoski z drugą, z których następna jest miękką, bądź też dźwięku *a* z innym miękkim, przeważnie *j*, polegają następujące przykłady: nedej, Stojene voc., selene l. mn., venčej Tatar-Pazardž., krej Kotel ob. kraj Duneva Milad. 323, Stujene voc. Šumen, jam ale: jedémi edimus, jak ale: jeki Gabrovo, Kъzanlik, Jánkъ ale: Jenki dumъši mamъ Sliven, jeničere l. mn. Panagjurište, dukeni ob. duk'ani Sakъrdži, večerejte, pojesi ob. pojasi Široka lъka, čekej Köstendil, jerebica Kukuš, ovčere, janičere ob. janičare maced., žábъ ale žébi, žepci, čántъ-čéńti, šápkъ-šépki, Jánku-Éńču, Éńke, sjákuj-séki Konopčii w *Per. Sp.* 18, str. 396. Proces, opierający się na upodobnieniu sąsiednich zgłosek, jest szeroko rozpowszechniony w języku bułg. mianowicie w wołaczu l. poj. i w liczbie mn. tematów r. m. i ż.

Również i to zjawisko znachodzi się w dawniejszych epokach języka bułg.: до алесендра цара 18 w. rkp. Filip. Nr. 32, покаение Sborn. Belgrad. 31, поесе l. mn. tamże 35, болере l. mn. 38, нерекле 41; приет'но 17 w. rkp. Sof. Nr. 14, земѣ Загоре (nom.) *Per. Sp.* 3, str. 8, дръжевы Sborn. Bukar. 95, етеноръ zam. антеноръ Troj. 154, сице (sъsati), Abagar 519.

5. ê. Analogiczny z tym procesem jest drugi, który pomiędzy *ja* i *ê* (ѣ) zachodzi, które w różnych narzeczach wymawia się w sposób rozmaity, jak niżej §. 18 n. zobaczymy. To dotyczy tylko tych wypadków, w których dźwięk *ê* oznacza dźwięk prosty *e*, *'e* t. j. *e* miękkie, lub też dwugłoskowy *'a*; w razach zaś, gdzie *ê* wymawia się jak *ja*,

różnica pomiędzy *ja* i *ê* jest tylko graficzna, gdyż w żywym języku nie istnieje ona. Tutaj zajmują naszą uwagę tylko te przypadki, w których z jednej strony stoi *ja*, z drugiej *je*, *'e* (miękkie), lub też dwugłoskowe *e͡a*, które oznaczam przez znak *ê*. W zakończeniu tematów na -*ja* r. ż. stoi w Šumeńskiem prawie zawsze *ê* na miejsce *ja* innych narzeczy, n. p. čjašê zam. češja lub čjašja, čaša; sfinê zam. sfinjá; dušê; tak samo w zakończeniu 3 os. poj. -*ja*: slušê, šê biré.

W nagłosie stoi na miejsce *ja* zachodniego jako też wschodniego dźwięk *ê*, który brzmi odpowiednio do narzecza jak *e͡a*, lub też jak *e* w sposób przeciągły wymawiany, jak n. p. w niem. *das Meer*. Dźwięk *e* używa się przeważnie w wschodniem narzeczu w zgłosce nieakcentowanej, lub akcentowanej, jeżeli następna zgłoska jest miękką, i otrzymuje zwyczajnie jako nagłos *j*: *je*, które oznacza się w piśmie przez *я*: zach. jadam edo- wsch. jadъ, jedъ, jem, jam Koprišt. Kъzanlik, jadéš, jadé Šumen, najedesъ Panagj., edéš Koprišt., jedem Tat.-Pazardž.; jásen zach., także w Koprišt. -jésen wsch., lucidus; jadejne, jastije, jáśli zach. i w Koprišt. — wsch. jésli, jestijé, jédenje; járe zach. -jére wsch., ere Kukuš.; jadosan zach. -jedosan wsch., edósan Koprišt.; ja'a zach. -jeha 3. poj. rodop. i t. p. W środku wyrazów: objádvam zach. -objedvam wsch., objéd Koprišt.; prijátel' zach., podobnie także w Koprišticy -prijetel' wsch.; kol'eno zach. -kolêno, koljano, koljana wsch. i t. p. W przytoczonych przykładach dźwięk *ê*, lub odpowiednie mu *ja*, *je*, *e*, przedstawiają z jednej strony proces asymilacyi w czynnem zastósowaniu, z drugiej zaś proces ten pozostaje bezczynnym. Różnica pomiędzy powyższym, odnoszącym się do przemiany *a* w zgłoskach miękkich, lub przed miękkiemi, a niniejszym, jest etymologicznej natury; fonetycznie nie różnią się pomiędzy sobą. Jednakże w zastósowaniu tego

procesu zachodzi wielka różnica. Gdy bowiem przemiana dźwięku *a* w *e* wśród namienionych warunków jest czynną na całym obszarze języka bułg. chociaż nie w całej rozciągłości: dźwięk *ê* pozostaje ograniczony na pewien tylko jego obszar, t. j. w postaci *ja* przeważnie na zachód, w postaci *je*, *e* na wschód i to pod pewnemi warunkami.

W rękopisach starobułgarskich użycie znaku ѫ zamiast ѣ i naodwrót, należy do zwyczajnego sposobu pisania, który im dalej wstecz, tem szersze ma zastósowanie. Ponieważ niektóre rękopisy nie znają jego, n. p. *Evang. Akad.*, w innych znów znak ѣ zam. ѫ stanowi regułę, n. p. *Maced. frgm.*, *Evang. Undol.*, w innych używa się ѣ tylko po spółgłoskach, dla tego możnaby przypuszczać, że mamy w tem tylko zwyczaj ortograficzny, który nie był zależny od natury fizyjologicznej dźwięku. Przypuszczenie to może być jednakże mylne, i dla tego kwestyja ta zasługuje na bliższą uwagę. Znak ѣ pisze się zamiast ѫ w następujących przypadkach:

a) W zakończeniu tematów *-ja r. ż.*: волѣ, землѣ rkp. Odes. prwn. Jagić str. 142; земѣ *Per. Sp.* 3, str. 8; rkp. Tow. PN. w Sof. 2. w. XIV, волѣ tamże; ржка грѣшничѣ Psłt. Dečan. 145; землѣ rkp. Curz. 41. волѣ твоѣ Evang. Stamav. 202, Psłt. Norov. 174; волѣ гнѣ Apost. Ochrid. 98, правда б҃жиѣ tamże 98. причѣ сиѫ 13 w. rkp. Filip. Nr. 2. тлѣ Evang. Undol. 136, Belgr. 3. земѣ Apost. slepcz. 115; волѣ, всѣ власть Psłt. Pogod. 56. дша Адамлѣ, волѣ Psłt. Bolon. 51. вѣра твоѣ Evang. Undol. 11. w. str. 196.

Analogicznie używa się także niekiedy znak ѣ przy tematach *-a* r. ż.: трѣбѣ Sborn. Sevast. 221. молитвѣ, вьсѣка нечистотѣ Apost. Mac. Polivka 121. пользѣ Hiland. frgm. 38.

b) W dopełniaczu l. poj. tematów *-jo* r. m. i n.: царѣ Sborn. Bukar. 81, Alex. 23. ѫчителѣ, црѣ Sborn. Sevast. 72. кораблѣ Evang. hiland. 351. вьсєдръжителѣ Sborn. Bułg. 45. црѣ Sinaks. belgr. 25. кралѣ Troj. 158. морѣ rkp. Curz. 41. ѿ небытиѣ Stich. par. 216. црѣ Parem. Lobkov. 70. ѫчѣтелѣ,

пастырѣ Min. Grig. 64. ис коробѣ Evang. Belgr. 12. ѿ ѡгнѣ Psłt. Pogod. 56. полѣ, морѣ Psłt. Bolon. 51. ськазаниѣ Maced. frgm. 42. септѧбрѣ, црствиѣ Evang. Undol. 44.

Przy tematach -*o*: ѿ гладѣ Sinaks. belgr. 25.

c) W zakończeniu tematów słownych na -*jajo*: сра́мѣ се 3. poj., срамлѣет'се rkp. Lublan. 232. раздѣлѣꙗ Sborn. Sevast. 72. сконъчѣти Kazan. 187. населѣѥть Psłt. Dečan. 145. потаплѣѫщихсѧ Sinaks. belgr. 25. кланѣти rkp. Curz. 41. прославѣеть Stich. Par. 215. сьставѣѧще tamże 215. ставлѣемъ Apost. Ochrid. 98. величѣемь Min. Grig. 64. ѡставлѣти Evang. Undol. 382. приставѣите Apost. slepcz. 115. помышлѣѫтъ, сматрѣеши, стрѣлѣѫще, ѹкорѣѐтъ Psłt. Pogod. 56. оукрѣплѣема Psłt. Bolon. 51. оукланѣѭщеисѧ, оставлѣѭщиихъ, пооучѣтисѧ Psłt. Słuck. 23. ꙗвлѣѥтьсѧ Evang. Novogr. 26. разарѣетъ, оуподобл'ѣасѧ Hiland. frgm. 38. сѣѣвшоу, сѣѣлъ Evang. Undol. 194.

d) W zgłoskach rdzennych i w zakończeniach tematów: въздышѣнїе rkp. Lublan. 330. вышнѣго Alex. 26. зарѣми Sborn. Sevast. 72. въсѣкъ Kazan. 185. всѣкь Psłt. Dečan. 145. вьсѣкого Sborn. Bułg. 45. вьсѣкъ rkp. Curz. 41, Evang. Stamav. 49. в'сѣка Apost. Ochrid. 279, Apost. Mac. Pol. 121. по чѣсѣ, лоучѣми ob. лоучами Min. Grig. 64. чѣсъ, чѣѫщимъ Evang. Undol. 136. всѣкъ, томь чѣсѣ, челѣдиѫ, искрьнѣго Evang. Belgr. 3. Самарѣнъскы, достоѣниѣ Apost. slepč. 115. чѣѫть, чѣꙗхъ, чѣшѫ, всѣкъ Psłt. Pogod. 56. Ийлитѣниноу, въсѣко Psłt. Bolon. 51. всѣчьскаꙗ Psłt. Słuck. 23. нынѣшнѣа Hiland. frgm. 38. диѣволъ, сконьчѣние Evang. Undol. 44.

Znak ѣ stoi zamiast *a*: сѣкате zam. сакате rkp. Lublan. 232. съ трѣвоѫ Alex. 26. трѣва, наслѣдѧт"сѧ Psłt. Dečan. 145. пасѣше Sinaks. belgr. 25. спѣше, оучѣше, чѣсъ Evang. Stamav. 49. стѣна, ѹстьнѣми (instrum.), влѣчахѫ ob. влачахѫ Apost. Mac. Pol. 121. трѣвѫ Evang. Undol. 136. трѣвнъ Apost. slepč. 115. подрѣжашѧ, подрѣжанїем, трѣва Psłt. Pogod. 56. ѡ тѣинѣ, съхрѣнѣетъ, подрѣжашѧ, подрѣжаниемь, трѣва, наслѣдисѧ, желѣите Psłt. Bolon. 132. трѣва Evang. Undol. 194.

e) W nagłosie: ѣко ob. ꙗко Pslt. Dečan. 395. 396. ѣко Parem. Lobkov. 218; Apost. Ochrid. 275 ob. ꙗко, еко 279. ѣко ob. ꙗко Min. Grig. 64. ѣвиса, ѣко (reg.) Evang. Undol. 194. 195. ѣще = аще, ѣко, ѣже (l. mn. r. n.), ѣзда, ѣдъı (edens), ѣже (r. ż. l. poj.), ѣви, ѣвления, ѣростъ, ѣвлѣжтъ, ѣвѣ, ѣвлъше, ѣвлѣжщоу Apost. slepč. 115. 301. 302. 303. 305. 309. 312. 314. 320. 322. 323. ѣко Pslt. Pogod. 56; Maced. frgm. 42. ѣвиса, ѣко Evang. Undol. 194. ѣвѣа ca Apost. strumic. Miklosich lex., ѣдрина, ѣздити, ѣронь strumic. Mikl. lex.

Z porównania przykładów, wyjętych z zabytków bułgarskich, począwszy od 18— 11 wieku wstecz, z dzisiejszym stanem języka bułg., który poprzednio poznaliśmy, pokazuje się jak najdokładniejsza zgodność pomiędzy niemi. W tych samych przypadkach, nawet w tych samych słowach, napotykamy znak ѣ zamiast i obok znaku ꙗ, które nie mogą więc wyrażać jednego i tego samego dźwięku, ponieważ byłoby niezrozumiałem, dla czego pisarz jakiś, używający znaku ꙗ na oznaczenie dźwięku *ja*, uciekał się do znaku ѣ, żeby wyrazić ten sam dźwięk *ja*. Zgodność ta, jaka zachodzi pomiędzy dzisiejszym językiem bułg. a dawniejszym jego rozwojem, każe przypuszczać, że znak ѣ w powyższych przykładach nie oznaczał dźwięku *ja*, ale ten, który obok *ja* także w dzisiejszym języku bułg. posiada t. j. *e͡a* lub *e*. Naturę jego fizyjologiczną w postaci *e* mamy także oznaczoną w przykładzie еко w *Apost. Ochrid.*, który pisarz bezpośrednio po ꙗко napisał, w czem dopuścił się wprawdzie błędu, ale w błędzie tym zachował nam żywą wymowę znaku ѣ. Jeżeli tak jest rzeczywiście, wówczas w przytoczonych przykładach mielibyśmy ten sam proces wyrażony, który podziśdzień czynny jest w języku bułg., że dźwięk *a* przeszedł w zgłoskach miękkich, lub przed miękkiemi w *e*, oznaczone przez ѣ. To zaszło w tematach *-ja* r. ż. i w zakończeniu *-ja* w deklinacyi (gen. poj. r. m. i n., i l. mn. r. n.), potem w zakończeniu *-ja* tematów słownych i imiennych,

wreszcie w zgłoskach rdzennych, czyli wogóle w całym obrębie morfologicznym, w którym dźwięk *ja* zachodzi. Proces ten jest czysto fonetyczny, który z etymologiją o tyle stoi w związku, o ile nakrywają się z sobą w swych skutkach. Dla tego nie można go identyfikować z tym, który w zakresie dźwięku *ê* na miejsce indoeuropejskiego ē lub *oi* jest czynnym, a który, jak później zobaczymy, w podobnych obraca się ramach.

Obok przypadków, w których dźwięk ѣ jest uprawniony, powtarzają się także i takie, w których ѣ stoi na miejsce *a*, a nie, jakby podług natury jego być powinno, *ja*, n. p. трѣбѣ zam. трѣба i t. p. W takich wypadkach możnaby przyjąć błąd pisarski, ale takie tłómaczenie objawów językowych, które w dzisiejszej jego skarbnicy nie mają zastósowania, lub etymologicznie nie mają uprawnienia, jest wprawdzie wygodne, ale nie zawsze stósowne. To pokazuje n. p. wyraz трѣва, zachodzący w tej formie w niektórych zabytkach stbułg., zamiast i obok трава, który możnaby uznać za prosty błąd, gdyby podziśdzień jeszcze nie żył on w języku bułg. w postaci t r e v a, t r e v e w wielkiej części jego obszaru. Podobnie ma się rzecz z innemi przykładami, które opierają się na faktycznej podstawie, t. j. na żywym języku, w którym miękczenie dźwięków na szeroką skalę należy do zwyczajnych jego właściwości, zob. niżej §. 123.

W związku z tym procesem przemiany dźwięku *ja*, *a* w ѣ na zakładzie czysto fonetycznej, stoi oznaczenie w niektórych rękopisach bułg. dźwięku *a* przez podwójne *aa*, zob. wyżej §. 2. Jak tam nadmieniłem, w oznaczeniu tem tkwi znak ѣ, którego wartość fonetyczna w ten sposób została wyrażona. Pokazuje się to z porównania przytoczonych przykładów z temi, w których na miejsce *aa* używa się ѣ, jak w dopełniaczu poj. tematów -*o* r. m., n. p. гнѣваа, prwn. гладѣ; вьсаакаго, prwn. вьсѣкъ; злаа mała, r. n. l. mn., prwn. морѣ; паасы, prwn. сѣкатє; слышаавше, prwn. сконъчѣти;

страажа, prwo. подрѣжаша i t. d. W tych przykładach znak podwójny *aa* nakrywa się z znakiem ѣ w znaczeniu jego *ca*, które pisarz uważał za stósowne na ten wyrazić sposób. Jest to błąd ortograficzny o tyle jednak, o ile znak ѣ został pominięty, ale w wyrażeniu istotnej mowy żywej błąd ten zbliża się więcej do rzeczywistości.

6. Co się tyczy oznaczenia dźwięku *a* przez pismo, nie ma w tym względzie prawie żadnych różnic w zabytkach piśmiennych od najdawniejszych czasów aż do dziśdnia: ku temu celowi służy znak cyryl. а. Wyjątek stanowi od tego dźwięk, który powstał wśród namienionych warunków z pełnego *a*, a który oznaczony był na rozmaity sposób. Pominąwszy sposób oznaczenia jego w dzisiejszych publikacyjach bułg., służyły dla niego w dawniejszych rękopisach następujące znaki: ь rkp. Filip. Nr. 9, 22, Sborn. Belgrad., rkp. Odes., Lublan., Sinaks. belgr., Sborn. Berlin., Okt. Strum.; -ъ: Sinaks. belgr., rkp. Curz.; -ѫ: rkp. Tow. PN. w Sof. Nr. 1, Sborn. Bukar., Alex., Georg. Hamart., Jan Bogosł., Sinaks. belgr., Troj., Stich. Par., Apost. Zagrzeb., Triph. Zograph., Okt. Strum. Z porównania użycia jednego z tych znaków wynika, że znak ѫ był najwięcej rozpowszechniony, ponieważ zachodzi w 11 rękopisach, po nim idzie znak ь w 8 rękopisach, a wreszcie ъ w dwóch rękopisach. Znak ь i ѫ sięgają do 11 wieku, podczasgdy ъ zachodzi tylko w wieku 14-tym. Co się tyczy tradycyi rękopiśmiennej od wieku jedenastego poczynając ku dzisiejszemu, to znak ѫ był w użyciu od 11-go do 17-go, gdy tymczasem znak ь od 11-go do 18-go.

Pokrewne z oznaczeniem dźwięku *a* przez znak ѫ, jest użycie znaku ѧ dla dźwięku *ja*: огьнѧть прѣстоль бжіи rkp. Lublan. 331. царицѧ (nom. poj.), ѧздѧща Sborn. Bukar. имѣнїа вѣсѧ, отъ сѣсцѫ млекодонскѫѧ (dual: Jagić) Alex. 24. всѧ юрлйма, землѧ rkp. Sof. Nr. 6 (16 w.); ѫж'ныи помѫсъ, продаѧти Sborn. Sevast. великаго црѧ Evang. Hiland. Ten sam

sposób pisania zachodzi także w rkp. *Dečan.*, *Sinaks. belgr.*, *Stich. Par.*, *Okt. Mihan.*, *Triph. Zograph.*, *Apost. Mac.*, *Jefrem. Syrin.*, *Evang. Undol.*, *Okt. Strum.*, t. j. od 17-go wieku aż do 11-go. Na oznaczenie *a* używa się ѧ w tych przykładach: царицѧ (nom.) *Sborn. Bukar.* 81, прѧведнихъ *Parem. Lobkov.* 219, пользѧ (mian. poj.) *Apost. Mac.* 480. Соломонѧ *Evang. Undol.* 381. вашѧ имена *Okt. Strum.* 174, 353, uw. 1.

Samogłoska o.

7. o. Dźwięk *o* wymawia się jak *o* w granicach języka bułg. tylko w zgłoskach akcentowanych, a przeważnie także w nieakcentowanych w narzeczach zachodnich. W obrębie narzeczy wschodnich pozostaje *o* niezmienione w zgłoskach nieakcentowanych w większej liczbie przykładów w Tatar-Pazardžikskim powiecie: r o s á, m o m á, d ѣ r v o, h ó r o, t á m o, p o t r ó p a zam. p o t r e p a, r o b o v a l s ъ m i t. p.; w Tetevenskim pozostaje także często niezmienione: d ѣ l g o, t é n k o, k o l j á n o, n é b' e - t o, v ó l o v e - t e pl., d ž e l j á z o, k o n ó p' e c, n' e š t o; w Kъzanlickim: v o d á, v o j s k á, o v ó š k ъ; Jeni Mahale: o d á zam. v o d a, o c é t, o l v e i ó l o v e zam. v o l o v e; Eski Sagra: j ú l o v e ob. ú l o v e i ó l o v e, *Arch. f. slav. Phil.* VII, str. 324. W Konopčii nie zmienia się *o* bez akcentu w wołaczu l. p.: s v á t o, k ó n č o, m á m o, P é n o, S t á n o, N é d j o. Jeżeli zaś dodają się dla większego efektu do imienia, stojącego w wokatiwie, wykrzykniki, wówczas dźwięk *o* ulega przemianie z wyjątkiem wykrzykników dla imion r. ż. m ъ r í, *o*, przed któremi pozostaje niezmieniony: k á k o m ъ r í, R á d o m ъ r í, l é l j o m ъ r í, *Per. Sp.* 18, str. 394. W rupalańskiem narzeczu pozostaje *o* na niektórych miejscach niezmienione, n. p. w Pavlovsku: p o l o n í c e poziomka, b o r í k a sosna, m é s o,

vdovica, ovóški; również w Čepino jest prawie regułą dźwięk niezmieniony *o*, zob. Jireček w *Per. Sp.* 8, str. 87.

8. **u.** W zgłoskach nieakcentowanych przechodzi dźwięk *o* w narzeczach wschodnich a niekiedy także w zachodnich w *u*. W tej przemianie mamy proces analogiczny temu, który przy przejściu dźwięku *a* w ъ poznaliśmy, zob. §. 2. Również i tutaj działającą przyczyną jest akcent, którego brak sprawia obniżenie w skali tonicznej dźwięku *o*. Ponieważ ton dźwięku *o* odpowiada skali muzycznej *b'*, dla tego przy obniżeniu jego wytwarza się dźwięk *u*, który równa się *f* w skali muzycznej, zob. Helmholtz: *Lehre von den Tonempfindungen*, 3 wyd. Braunschweig 1870, str. 162 n. Konsekwentnie przypuszczać można, że proces ten zaszedł w tych samych dzielnicach języka bułg., w których dźwięk *a* obniżył się w ъ. W całej rozciągłości znajdujemy go czynnym w Svistovskim powiecie: juskъ zam. vojskъ, mumíče; w Tъrnovskim: gurá, na ókolu, duvíca, mumá; w Gabrowo: mumíči, mumá, ale óvoškъ ob. vóškъ; w Šumen: dóduf zam. dódoch, dójdoch, juskъ, Stuján, gurъ, hóru ob. huró, judá-vodá, justávil, Márku i t. p.; w Kotel: vudá-ta, kulá, dudóch, vujskъ, stují, kuné-ti pl., utguvárje 3 poj., sukál-sokol, belo žítu, sred pulunóšti i t. p.; w Kъzanlik: duvíca, kulá ob. vodá, vojská; Sliven: busíljak, ni juženeni, gurá; Eski-Sagra: mumá, utkúpi; Ajtos: nuséti 2 pl., dumá domi, kun'é; Jeni Mahale: Tudórke, kugá, vínu; Sakъrdži: čjulu, napóle-tu, lici mómensku, rábuta, čjulék homo, rámu-tu; Konopčii: guljámъ, drúgu, muré, urél, truícъ, Gérgjuu zam. Gérgjovo, góspudjuu-góspodjovo, sínjutu, móju, Michál'uvci *Per. Sp.* 18, 392. Również przechodzi *o* w *u* w wołaczu poj., jeżeli dla większego efektu dodają się wykrzykniki: Dímu bre, ale Dímo, bábu-ba, kákuu-

ka, sinku-l'o, mámu-ma. Jeżeli zaś są połączone dwa imiona razem w wokatiwie, z których jedno jest podmiotem a drugie bliższem jego określeniem, wówczas drugie nie zmienia końcowego *o* chociaż w zgłosce nieakcentowanej: drъginku Pétko, lél'u kéro *Per. Sp.* 18, str. 394; Mały Tъrnov: kumíń; Teteven: kumú dat., utíde ob. koljáno, volove-te, dželjázo; Kopriština: Ován-Jovan, *Per. Sp.* 9, str. 12, uw. 1. W rodopskiem narzeczu zachodzi proces ten w niektórych tylko miejscowościach jak w Široka lъka: dójduch, vduvica, ucét, dorvu-drъvo, mosku-nu dek'a męskie dziecię, naurách, Stujenu, tvoje-nu konče, pu dváž bis, pugúbi it. p.; Čepelare: tuvá, jubesi-obvesiti; Dospad: jutgovori Ved. 1, str. 262; Selče w Tat.-Pazardž. jóku Ved. II, 4 ob. joči str. 16; Teplen w Nevrekop.: devet juvua Ved. II, 140 obok: jovni, jovci Ribnica, Ved. II, 286. W Čepino zamiana dźwięku *o* w *u* jest rzadką: bušnački dumi, fujna zam. chvojna, jutíde, jutgovori Ireček w *Per. Sp.* 8, str. 87.

W zachodnich narzeczach przemienia się *o* w *u* mianowicie na końcu wyrazów. Zajčar: mlógu, kugá, guljám magnus, *Per. Sp.* 9, str. 89; Tъrn: písmu; Pirdon: utíde, *Per. Sp.* 15, str. 437, kugá, *Per. Sp.* 15, 438; Köstendil: gulémo, nógu zam. mnogo; Dupnica: málku, tuku tylko; Samokov: utíma, póluži; Kratovo: furna zam. foruna, kólku, utrújem; Veles: daleku, malku, mnógu, ušte zam. ošte, támu; Prilep: tókmu, prá'u zam. pravo; Struga: ot dáleku, málu; Kukuš: gulaba zam. goląbь. Podobnie w języku Bułgarów węgierskich zachodzi ta przemiana: dite-du zam. dite-to Czirbusz str. 358, gulêma 372, novu porudêni 373, ud gudina du gudina, gospudja 375. W zachodniem narzeczu jednakże proces ten jest ograniczony, zamiast którego używa się zwyczajnie dźwięk pier-

wotny *o*. Dźwięk *u* zam. *o* zachodzi zwyczajnie w zakończeniach przysłówków, lub zaimków, przyimków, które w połączeniu z odnośnemi imionami stają się enklitycznemi, wskutek czego akcent ich przechodzi na odnośne imię a przez to następuje ich osłabienie, n. p. g u v o d i š zam. go, š u h o r t u v a t e zam. š t o Kotel, u t b a š t ъ zam. o t, u t g l a s ó i t. p.

Proces ten nie jest ograniczony na dzisiejszą tylko epokę języka bułg., lecz sięga w daleką jego przeszłość: XVIII w.: рекѹми (prtc. reg.), плѹдѹ zam. плодѹ, до кирила пилѹсопа и методиа епискѹпа rkp. Filip. Nr. 32, w Sborn. Belgrad.: кѹга, на небо-тѹ 32, ѹтидоха 36, сирѹти́ 39; забѹрави rkp. Tow. PN. w Sof. Nr. 1, (17. w.); ѹстави rkp. Sof. Nr. 4; w rkp. Odes.: ду, дудѣ lub дуде zam. до идѣже, дуде zam. доидетъ, тузи, туко, аку, стуи 3. poj., гури 3 poj., учи-те, потупени, убуи 3. poj.; подробнѹ rkp. Handżar. 230. благовѣстѹва, ѹнь, злѹ (r. n.), вѣрѹваше, вьслѹжениемь, покѹри, мѹемѹ, вѣрѹѫ (instr.), разѹмнѹ Apost. Mac. Polívka 123. Okt. Mihan.: страшноу ти рождсо 137, ѹтворена Sborn. Berlin. 63. роуноу Arch. 341, тѣло невкоушеноу, рѫкоутвореноу zam. рѫкотвореноу, породѹ zam. породо, бракоунеискоусна, Jagić Arch. III, 341, uw. 1, токмѹ, живоносноумоу гробоу tamże str. 350; мугутъ (3. pl.) Jefrem Syrin. 136. вь иноумь азыцѣ Maced. frgm. 40. помилоувати Okt. Strum. 175. Z przykładów tych wynika, że tylko niektóre zabytki podlegają temu procesowi w wyższym stopniu, w innych zachodzi on tylko sporadycznie, a większa część nie zna go wcale. To podaje komentarz do znajomości ojczyzny, w której powstał jaki rękopis, z których większa część i to najstarszych według tego powstała w granicach zachodniego narzecza.

Na osobną uwagę zasługuje przemiana dźwięku *o* w *u͡o* w Abagar.: Вѹѡивѹѡдѹ ob. Вѹѡивѡда, дѹшѹ мѹѡиѹ 519, вѹѡиника 520, сарце мѹѡие 521. Możebnem jest, że w tem tkwi zwyczajna niepoprawność ortograficzna bez podstawy fone-

tycznej, chociaż analogiczne okazy takiej przemiany zachodzą także w obrębie języków słow., n. p. czesk., pol. narzeczowe: m"oj i t. p.

9. a. Zamiast *o* używa się niekiedy *a* mianowicie w zakończeniach przysłówków, ale także i na innych miejscach: taka zam. tako Tat.-Pazardž., Pašmakli, Maced., sukál zam. sokol Kotel, kata-kato Sakъrdži, vajvoda Sakъrdži, Pavlovsko, manastir Sakъrdži, Maced. galabeta (pl.) Sofija, dva galaba Veles, gulaba Kukuš gъlaba, gulabica Maced., pandjelnik, pabrame zam. pobrat mi, hubavo Pašmakli, pladni-na Pavlovsk., našte noctu Široka lъka, ona mъško dete Mil. 60, dvajca Kukuš, Maced., na zam. no, nъ sed Maced., po at damna-od dawna Mil. 68, černi ugar, ugór Mil. 145, tagaj Palánka, Kač. 174.

Podczas gdy w powyższych okazach mamy proces czysto fonetyczny, w czem język rosyjski podaje odpowiednią analogiją, który w zgłoskach nieakcentowanych przemienia *o* w *a*, zachodzą także i takie wypadki w języku bułg., które opierają się na morfologicznej jego podstawie. To dotyczy mianowicie słów częstotliwych, które od tematów z dźwiękiem *o* mają w wschodniem narzeczu prawidłowo *a*, podczas gdy w zachodniem na miejsce jego używa się *o*, n. p. zach. skokam - wsch. skačjam Koprišt., skáčem Svistov, zatvorvam ob. zatvorujam zach. - zatvarjam wsch., potvorvam zach. - potvarjam Koprišt., razgorvam zach. - razgárjam i t. p.

Również i ta właściwość języka bułg. sięga dawniejszej przeszłości: съматрѣахъ rkp. Dečan. 269, rkp. Rumjanc. ma: смотряхъ, покарѣвшеисѧ (pl.), rkp. Rumjanc.: покорившеисѧ, tamże 280, потаплѣаше Troj. 170, пагоубы Okt. Mihan. 148, тварца Apost. slepč. 312.

10. ъ. Pokrewne z powyższem zjawisko języka bułg. polega na tem, że dźwięk *o* przechodzi niekiedy w ъ. Jak

przy przemianie dźwięku *o* w *a* czynnikiem był akcent, którego brak sprawił, że *o* z powodu słabszej ekspiracyi przeszło w *a*, tak też i przy przejściu dźwięku *o* w ъ ten sam czynnik odgrywa rolę. Ściśle rzecz biorąc, mamy tu właściwie z jednym procesem do czynienia a różnica polega tylko na nierówności fonetycznej jego skutku, która stosuje się do właściwości narzeczowych. Ponieważ dźwięk ă odpowiada w niektórych narzeczach dźwiękowi ъ, stąd też obydwa w tym procesie pełnią podobną funkcyją: v ъ j v ó d a Šumen, g ъ l ъ b i Tъrnovo, z v ъ n e c Mil. 191, 200, k ъ g á, t ъ g á j Pirot, Tъrn.

W dawniejszych epokach języka bułg. natrafiamy również na to zjawisko: мълба Sborn. Belgrad. 41. пръстотою 17 w. rkp. Sof. Nr. 26, дън'деже 15 w. rkp. Sof. Nr. 6, плъдь ob. плодъ Jan Bogosł. 186, вьнь ароматна tamże 406, дьмьдомъ tamże 409, братъ алєξандръвъ Troj. 170, рѫждиѣ, вь землѫ египетскоѫ Apost. Mac. Polivka 121, отрача stoi zapewne zamiast отрѫча Evang. Belgr., грьздь Okt. Strum. 174. 353, uw. 1. плодъвитъı, плъдъ, плъдъı Jefrem Syrin. 136.

II. e. Przemiana dźwięku *o* w *e* po podniebiennych spółgłoskach i po *j* należy do prasłowiańskiej doby i dla tego bierze udział w niej także język bułg., n. p. s é l o ale l í c e, D r a g a n o v c i ale G r i g o r i j e v c i i t. p. Zjawisko to zachodzi wprawdzie w języku bułg. w formie pierwotnej, ale na miejsce jego nastąpiły także formy analogiczne, które powstały pod wpływem form z dźwiękiem *o*, n. p. woł. poj. S t á n j o, N é d j o podobnie jak P é n o, l. mn. D r a g ó j o v c i jak D r a g á n o v c i i t. p. Formy analogiczne rozpostarły swe panowanie w języku bułg. na szeroką skalę, jak o tem na odnośnych miejscach się przekonamy. Tutaj zasługują na uwagę tylko niektóre z tych objawów: E v á n Panagjurište stoi zam. I v a n, podczas gdy O v á n Koprišt. opiera się na formie J o v a n Johannes. Podobny zachodzi stosunek pomiędzy n a ó p a k e zach. a n a ó-

paki wsch. zam. naópako, naópaku, pomiędzy čjovjek zach. a čjoljak, čeljak, čiljak wsch.

Jak w dzisiejszym tak też i w dawniejszym języku bułg. właściwość ta jest słabo zastąpioną: ѡдєлъ дивволоу Sinaks. belgr. 24, Troj. prwn. Miklosich lex., да сь звѣрми беретсѧ tamże str. 24 zam. боритсѧ.

12. Oznaczenie dźwięku *o* przez pismo w rękopisach stbłg. ogranicza się przeważnie do dwóch znaków piśmiennych t. j. cyryl. о i ѡ. Z tych używa się znak ѡ przeważnie w nagłosie, ale także choć rzadziej w środku wyrazów, natomiast nigdy w zakończeniu. Niektóre rękopisy nie znają znaku tego jak n. p. Maced. frgm. a poniekąd Apost. slepč, w pierwszej części, inne ograniczają jego użycie tylko na nagłos wyrazów jak Evang., Apost. Ochrid. Z tego wynika, że mamy w tym zwyczaju ortograficznym analogiczny stosunek jak n. p. w pisowni znaków *w v u* w rękopisach łacińskich, który nie ma żadnego znaczenia dla fizyjologicznej natury dźwięku *o*. Zamiast znaku ѡ używa się znak ѳ, który napotkałem najpóźniej w rkp. Filip. Nr. 7 z XVII. w. w wyrazie ѳчи, potem pomiędzy XIV a XII w. używa się częściej, w niektórych rękopisach nawet częściej od znaku ѡ jak w Evang. Dečan., Apost. Manujł., w innych naprzemian z nim, jak w Min. Grig., Triod Grig., Evang. Undol. Psłt. Pogod. Zamiast znaku ѳ pisze się także znak ѳ, który zachodzi już w Evang. Akad. w wyrazie Очи str. 190, potem w rkp. Curz., a w innych nie używa się więcej. Natomiast częściej używa się znak ѻ, który najwcześniej napotkałem w rkp. Filip. Nr. 25 z XVII w. w wyrazie ѻко, potem zachodzi w rkp. Curz., Jefrem Syrin., także na końcu 147, Triph. Zograph., rkp. Filip. Nr. 1 i 2 z XIII w., Psłt. Bolon., Psłt. Sluck. prawie regularnie w nagłosie. Wreszcie zachodzi jeszcze zwężona forma znaku *o* w rkp. Curz., prwn. Scholvin *Archiv.* VII, str. 31 n., potem jeden raz znak □ w wyrazie ѡк□, Psłt. Sluck. 22.

Samogłoska e.

13. **e**. Dźwięk *e* wymawia się miękko, podobnie jak n. p. w języku polsk. i rosyjsk., w niektórych tylko narzeczach i to jeszcze w niektórych tylko przypadkach. Przypadki te są następujące:

a) W zakończeniach: *e* tematów *-jo* r. m. i n. l. poj. i analogicznych tematów *-o* r. m. i n. i tematów *-ije* r. n.: konje-t Gabrovo; jedénje Kotel; morje Jeni-Mahale; želje, lozje, grozje, Sliven; nebje-to Teteven; lozje Berkovica, Radomir; pólje, zdravje Тъrn; polje, cv'etje Pirot; zdravje Dupnica; vъršenje, ovčarje-to Köstendil; ženenje, glavenje Pijanečko; jádenje, cvekje Skopje, Bitol; proštanje, lozje, jadenje, pienje Veles; mesenje, perenje, pričekanje Strumnica; lozje, grozje, kremenje-to Ochrida; dъbje, nivje, nožje Struga; prosenje Deber, *Per. Sp.* XI—XII, 161; ljubovje, morje-to rodop. W zachodniem narzeczu mianowicie około Bitola, Prilepu, miękkość końcowego *e* przechodzi zwyczajnie na poprzedzającą zgłoskę, która wymawia się przeciągło z pogłosem w postaci *j*: lojze zam. lozje, grojze zam. grozje, vikajne zam. vikanje i t. p., imajne Prilep, Arch. XII, 84, venčajne tamże 93. Podobny sposób wymowy panuje także u Bułgarów węg. n. p. na lojzi zam. na lozje, lozji Czirbusz 375. W Kotelskim powiecie i Eleńskim używa się także miękkie *e*, przed którem poprzedzające *t d* przechodzą w *k' g'*: cv'ekje zam. cvêtje, grozgje zam. grozdje, zob. niżej §. 96. 98. W Kratovo *e* wymawia się miękko po gardłowych *k*, *g*, ale także mówi się konje-to. W Čepino wymawia się także *e* miękko ale tylko po *n*: konje-to, konja-t, w Dospad: końte, Ireček w *Per. Sp.* 8, str. 88. Twardym zaś jest dźwięk

e, mianowicie w Panagjurište i Koprošticy: pisane, vikane, spane, loze, zele, grózde; Tatar-Pazardž.: zdrave; Pavlovsk.: čvete, šjube podejrzenie; Čepelare: liste folium.

b) W wołaczu poj. tematów *-o* r. m. i n. i analogicznych *-a* r. ż.: devojk'e, Stank'e, Penk'e, Kotel; Zagórk'e, rubínk'e, Šumen; devojk'e Pirot, ale: mome Tat.-Pazardž., Stojene Tat.-Pazardž.

c) W liczbie mn. tematów wszystkich rodzajów: konje-ne rodop.; dvor'e Teteven, Veles, Kukuš, Deber; remeńe Prilep, Ochrida, planińe maced., ludje Solun i mac.; seljańe Köstendil; obrazje, Tъrnovčańe, učitel'e, slug'e, vojsk'e, kaméńe, okružje-te Tъrn, kamańe Etropol. Twardo natomiast wymawia się n. p. Tat.-Pazardž.: cervule, harmane, sela goleme; Čepino: kórene, rasturene. W zakończeniu *-ove* jest dźwięk *e* również twardym: carove ob. caré Gabrovo; zetjove, cárove Kъzanlik; konjove Pavlovsk.

d) W deklinacyi zaimkowej: sъs meńe Kotel, Šumen i zach., teb'e acc. Jeni Mahale. Twardem jest natomiast *e* w l. mn. przymiotników złożonych: verne slug'e silne vojsk'e Tъrn, obok: kъšte visok'e Jeni-Mahale.

e) W konjugacyi 3 os. poj. i 2 os. mn.: čuvajt'e, rasbirajt'e Kotel; k'e vult cała Mac., Čepino. Twardo wymawia się *e* w 2 os. aorystu w Kotel i Šumen: vikachte, nosjachte i t. p.

f) W środku wyrazów i w nagłosie po wargowych *p b v m*: sv'ela od ved, ob'esъ zam. obv'esъ Kotel; zem'eti 2 pl. Šumen; červ'eno, deb'ela, lov'eški, Teteven; po zębowych *t d n*: njego Kot., Šumen, Jeni Mahale; ut'ekal, d'esna Jeni Mahale; t'ebe, bъd'eš Teteven; njega, njemu Tъrn, Vidin, Tat.-Pazardž.;

d'evet, d'eset, t'ele, stud'eno Pavlovsk., Široka lъka, ńe maced.; žńemo, brata rod'ene Köstendil. Twardo zaś wymawia się *n* w nego Zajčar, Panagjurište i w Mac. Po syczących *c s z*: żeme ob. zeme *terra* Široka lъka; śedem, tiżeka, Teteven; żelje Sliven i zach.; twardo wymawia się: zemja Mac., zemnja Bitol, zéle Koprišt. Po podniebiennych *č, ž, š*: čjerven, čje, kažje Teteven; šjeese sześćdziesiąt Svist., Koprišt. oščje mac.; po płynnych *l r*: del'ena Dupnica; stur'éti 2 pl., dr'ebъn Šumen.

Z powyższych przykładów wynika, że dźwięk *e* wymawia się miękko na całym obszarze języka bułg. z małemi wyjątkami, jeżeli zastępuje jotowane *e*, t. j. *je*. Jeżeli zaś dźwięk *e* jest prostym, t. j. równa się ogólnosłowiańskiemu *e*, wówczas wymawia się miękko w obrębie całego języka bułg. po pewnych tylko spółgłoskach, mianowicie po gardłowych, płynnych *l r n* i po podniebiennych, zresztą wymowa jego jest twardą a miękką tylko w niektórych narzeczach mianowicie w Kotel., Šumen., rodop. i t. d.

Zachodzi pytanie, jaki stan w tej mierze przedstawiają zabytki bułg. w dawniejszych epokach?

Dla poznania tej właściwości języka bułg. przytaczam odpowiednie przykłady z rękopisów stbułg. w tym samym porządku, jak poprzednie dzisiejszego języka:

aa) XVIII w.: благовѣствованїе, крщенїе, оставленїе rkp. Filip. 32. подвиѕáнїе rkp. Sof. Nr. 2, веселїе tamże. XVII w.: шьствїе, знаменїе, листвїе rkp. Filip. Nr. 10. риданїе rkp. Filip. Nr. 11. обѣтованїе rkp. Filip. Nr. 13. невѣждьствїе, прѣстоуплѥнїе rkp. Filip. Nr. 14. оубїенїе, оутѣшенїе, застѹплѥнїе rkp. Filip. Nr. 15. запрѣщенїе, rkp. Filip. Nr. 23. листвие, припоѩсание rkp. Sof. Nr. 26. трьпенїе rkp. Sof. Nr. 32. сльнцѣ-то, морѣ-то rkp. Odes. 140 obok: ѩсте, піте, które czyta Jagić 142 jako: jастje, питje. XVI w.: покаàнїе rkp. Sof. Nr. 8. XV. w.: запрѣщение rkp. Tow. PN. w Sof. Nr. 3.

брьниѥ rkp. Tow. PN. w Sof. Nr. 17. цртвїе rkp. Ončevsk. 44; XIV w.: побѣждениѥ, reg. — ниѥ rkp. Tow. PN. w Sof. Nr. 2. чювьствиѥ Sborn. Sevast. 72. ѡбилиѥ, ѡбличениѥ, лице Jan Bogosł. 407, 408. бльщениэ, поношениэ Psłt. dečan. 144, потъчение Sborn. Bułg. 45, пришествїе rkp. Dečan. 263, море rkp. Curz. 42; XIII — XIV w.: бесъмрьтїе Parem. Lobkov. 218. цартвиѥ, раздроушениѥ Evang. Dečan. 384, 392, подвизаниѐ, житиѐ, нашествьѥ, reg.-иѐ Jefrem Syrin. 398, 399; XIII w.: оученїе, блгодѣѩние, наслаждение Apost. Manuj. 199. възнесениѥ̈, оучениѥ̈ Apost. Ochrid. 96. ѹчениѥ, подроужиѐ Min. Grig. 211. чѣѧниѐ, избавениѐ Żeravin. frgm. 71. житиѥ̈ Apost. Zagrzeb. 73. распѧтие, сиание, reg.-ие Okt. Mihan. 130. съхранениѐ, безлобиѐ Triph. Zograph. 344, 345. чтениѥ, посланиѥ Apost. Mac. Polívka 110. створинье rkp. Sof. Nr. 25; XII—XIII w.: прѣселениѐ, любодѣѧниѐ Min. Grig. 63, море, чтение Parem. Grig. 217, озлобениѥ, распѧтиѐ Triod Grig. 118, знамение Evang. Undol. 136; XII w.: евглие, послоушание Apost. slepč. 311, саждениѐ, житиѥ Psłt. Pogod. 53, 54, ѡдѣание, ѡснование Psłt. Bolon. 50 ob. безаконѥ̈, повелениѥ̈ kilka razy 130; XI w.: оуничьженьѐ, поношеньѐ, пооученье Pslt. Słuck. 156, 157, 159, избавлениѐ Evang. Novogrd. 166, кръщение, оставлениѐ Hiland. frgm. 187, 188, ськазаниѥ Maced. frgm. 192, безаконие, слънъце Evang. Undol. 195, погребѣниѥ Okt. Strum. 173.

bb) ѡчѥ 13 w. rkp. Sof. Nr. 25.

cc) XVIII w.: ѥрлилѩне οἱ Ἱεροσολυμῖται rkp. Fil. Nr. 9; XVII w.: духовѣ ob. духове rkp. Odes. 140, людїе rkp. Sof. Nr. 1, Psłt. Bolon. 130; XVI w.: гостѣ Sborn. Bukar. 94, мытаріе rkp. Sof. Nr. 8; XIV w.: ржгателѣ rkp. Dečan. ob. ржгателе 267, побѣдителѣ 275; XIII w.: мечѣ Okt. Mihan. 130, слѣпи вождевѣ, попове льжевѣ Sborn. Berlin. 51; XI w.: градарѣ (?), пастырѣ (?) Okt. Strum. 173.

dd) XVII w.: ѿ тебѣ rkp. Filip. Nr. 14, по нѥмь rkp. Filip. Nr. 7, кь немѹ rkp. Filip. Nr. 8, тебѣ (acc.) rkp. Lublan.

(Отч.) 339, мѣне, мене ob. менѣ rkp. Odes. 140, ѡ менѣ rkp. Sof. Nr. 13; XIII—XIV w.: к'нѥмоу, по нѥмь ob. по немь, мене Evang. Dečan. 141, 384, 392; XIII w.: въ нѣмъ ob. на немъ Apost. Ochrid. 273; XI w.: на немь ob. о нѣмь, къ нѣмоу Evang. Novogrd. 168, 169.

ee) XVIII w.: извѣствѥ́ть, разрѧша'етсе rkp. Sof. Nr. 2, рече Sborn. Belgrd. 31; XVII w.: ꙗвлѧ́ѥтсе rkp. Filip. Nr. 10, ищѣте zam. ищете rkp. Odes. 140, зобѣ, заидѣ, пріидѣшь tamże 140; XVI w.: меритѣ 2 pl. rkp. Sof. Nr. 11, ѡврьзѣ 3 poj. rkp. Sof. Nr. 16, піѣть rkp. Sof. Nr. 8; XV w.: ѡстав'ѧѥмь rkp. Bistrick. 44; XIV w.: биѧше, прѣлатааше Sborn. Sevast. 72, вънидѥтъ ob. боудеть Jan Bogosł. 185, 409, прѣидѥть, нарѥчет rkp. Curz. 42; XIII—XIV w.: глѣте, дивлашесѧ, разараше Evang. Dečan. 141, 388, подвигнѣтесѧ, изыдѣте Jefrem Syrin. 398, 399, трепеть tamże 147; XIII w.: възмитаетъ Pslt. Norov. 174, прииде Evang. 197, иметь Min. Grig. 65; XII. w.: подвижастѣсѧ, похвалистѣ, ищезостѣ Pslt. Bolon. 132; XI w.: видитѣ, сътвористе (dual) Pslt. Slck. 23.

ff) XVIII w.: несмь, кь нѥмѫ, оставленїе rkp. Filip. Nr. 9, погрѣбать (3 pl.) Sborn. Belgrad. 43; XVII w.: вьзвѣди, дувѣди (ved-) rkp. Odes. 140, понѥже rkp. Filip. Nr. 7, земъскаа rkp. Filip. Nr. 10, съзлюблєнїи (pl.) rkp. Filip. Nr. 13. нѣ (non) rkp. Lublan. 332, прѣстоуплєнїе rkp. Filip. Nr. 14, очрьвѧ'енно rkp. Sof. Nr. 4, пріидѣши rkp. Filip. Nr. 14, бѫдѣши, ѡкрьмитѣль, пройдѣши rkp. Sof. Nr. 15, отричѣшь се rkp. Lublan. 357; XVI w.: попѣрѧть rkp. Sof. Nr. 11, царѣй Alex. Drin. 610; XV w.: июдѣиѥ (pl.) rkp. Tow. PN. w Sof. Nr. 17; XIV w.: нѥ (non) rkp. Curz. 42, идолослоужитѣль, добродѣтѣль, ѡбитѣль, ѡбитѣлище Sinaks. belgr. 23, 24, елѣноушь ob. еленоушь Helenus, съ веселѣмь Troj. 154, 182; XIII—XIV w.: бесконьчѣннѣ Stich. Par. 67, пришестви Jefrem Syrin. 147; XIII w.: велѣмъ Apost. Ochrid. 96, ѡ клевѣтѣ Sborn Berlin. 50, ѳставлѣниѥ ob. ѳставлениѥ Apost. Mac. 136; XII—

XIII w.: сєло Triod Grig. 333; XI w.: нєбѣса, погрєбѣнис Okt. Strum. 173.

Przykłady te, wyjęte z rozmaitych rękopisów stbułg., sięgających pochodzeniem swem aż do wieku XI, nakrywają się zupełnie z wyżej przytoczonemi dzisiejszego języka żyjącego. Dźwięk *e* na miejsce jotowanego występuje w większej liczbie rękopisów z wyraźnie oznaczoną jotacyją nie tylko po samogłoskach, ale także po spółgłoskach; przykłady bez oznaczonej jotacyi stanowią we wszystkich rękopisach wszystkich czasów znaczną mniejszość. Co się tyczy natomiast prostego *e*, to oznaczenie miękkości jego natury fizyjologicznej jest nierównie rzadsze. Z tego możnaby wnosić, że dźwięk *e* począł w najdawniejszych już czasach wymawiać się twardo. Przypuszczenie to jednakże może być także mylnem, przeciwko czemu przemawiają nietylko stosunkowo dość liczne przykłady z wyraźnie oznaczonem miękkiem *e*, ale także stan ortograficzny zabytków bułg. Jeżeli w jakim zabytku bułg. mamy taki przykład jak n. p. нѥ (non), a obok niego równocześnie przeważnie нє, z tego nie wynika jeszcze, ażeby dźwięk *e* był twardym w żywym języku a sporadyczny przykład нѥ prostym błędem. Przeciwnie, na podstawie tego jednego przykładu z miękką samogłoską *e* możemy stanowczo twierdzić, że dźwięk *e* wymawiał się miękko w żywym języku a oznaczenie jego przez prosty znak *e* opiera się na systemie ortograficznym, w którym, nie tylko w alfabecie cyrylskim, ale także łacińskim, n. p. zabytków stpol. lub stczeskich, miękkość samogłosek w najdawniejszym czasie nie była oznaczona. Na tym systemie alfabetu cyrylskiego, w którym prosty znak *e* oznaczał miękki i twardy dźwięk *e*, opiera się ortografija języka rosyj. Wobec tego więc, zachodzące choć rzadsze przykłady z wyraźnie wyrażoną naturą miękką dźwięku *e*, są wprawdzie odstąpieniem od reguły ortograficznej, ale w niem mamy dowody historyczne istnienia miękkiego *e* w języku

stbułg. Z zabytków stbułg. niemożebnem jest oznaczyć, jak długo dźwięk *'e* był w powszechnem użyciu, ponieważ zbyt często się może zdarzyć, że młodsza kopija przedstawia wiernie starszy oryginał; potem i dla tego nie, ponieważ w zabytkach stbułg. tak samo, jak to po dziś dzień w utworach literackich bułg., występują jako książkowy język rozmaite narzecza, z których jedne wcześniej, inne później, lub wcale nie, — zatraciły miękki dźwięk *e*.

14. i. Dźwięk *e*, czy to z miękką naturą fizyjologiczną, czy też twardą, wymawia się jak *e* (*'e*) tylko w zgłoskach akcentowanych na całym obszarze języka bułg., w zgłoskach nieakcentowanych przechodzi on w *i* w wschodnich narzeczach a w niektórych razach także w zachodnich. W procesie tym mamy powtórzenie tego zjawiska, które włada w języku bułg., że dźwięki z powodu słabszej ekspiracyi przechodzą w niższe na linii samogłoskowej. Niższym pod względem siły, z jaką działa na efekt akustyczny, od dźwięku *e* jest *i*, jak się z tego pokazuje, że dźwięk *e* może być słyszany na 330 kroków, podczas gdy dźwięk *i* tylko na 300, zob. Wolf: *Sprache und Ohr*, Braunschweig 1871, str. 60 n. Pod względem zaś tonicznym mamy w przemianie *e* w *i* podniesienie się w skali muzycznej dźwięku *e*, który równa się *b'''*, podczas gdy *i* równy jest *d''''*, zob. Helmholtz o. m str. 228. Z tego pokazuje się, że w języku bułg. z osłabieniem dźwięku nastaje z jednej strony obniżenie tonu, z drugiej zaś podniesienie. Pierwszy proces zachodzi przy *a*: *o*, drugi przy *e*: *i*; przy pierwszym mamy stosunek ten sam jak w skali muzycznej pomiędzy *b''*: *b'*, przy drugim ak pomiędzy *b'''*: *d''''*. Przy przemianie dźwięku *a* w *o*. i *o* w *u* obniża się nie tylko ton dźwięku, ale także siła ekspiracyjna dźwięku jest słabsza, przy przemianie zaś dźwięku *e* w *i* podnosi się ton dźwięku, podczas gdy siła jego ekspiracyjna słabnie.

Przemiana dźwięku *e* w *i* zachodzi w Svistovskim powiecie: tilé, vidéš zam. vedéš; Šumen: idín zam. jedъn, dunisí ipt., ližjál ji zam. ležjal je; Kotel: ldríne, móžiš, móži, igraji 3 os. poj., žiná, silótu; Tъrnovo: silá-tъ pl., zilénъ r. ż.; Gabrovo: tébi zam. tébe, ji zam. je id, póli; Sliven: nid'éljъ, idnѣ r. ż.; Ajtos: zilénъ r. ż., ni non; Jeni Mahale: sigá, žiná; Sakъrdži: pádni 3 poj., sѣrci-tu, utídi 3 poj., machneti sa 2 pl.; MTъrnov: sѣchniš, móžiš 2 poj.; St. Zagora: da bíi 3 poj., zob. *Per. Sp.* 18, str. 397, uw. 2; Konopčii: bilélu, nibé, nidéljъ, izvidí, vѣži, idín, iná, inó, iní (pl.), idjъnájsi 11, šъsnájsi 16. W wykrzyknikach be, bre, de, le, które zlewają się z poprzedniemi, lub następnemi wyrazami i są nieakcentowane, nie przechodzi dźwięk *e* w *i*, n. p. kѣk tъ víkъt, be, mumčé? ilá, bre, túkъ! W wokatiwie poj. mianowicie imion własnych, nieakcentowane *e* pozostaje niezmienione: búre, líbe, báte, Dímke, Iváne. Jeżeli zaś do wokatiwu dodają się wykrzykniki, *e* wokatiwu przechodzi w *i*: báti be, táti ta. Przed wykrzyknikiem mъrí dla imion r. ż., *e* wokatiwu pozostaje niezmienione: búle mъrí, Boíke mъrí. Jeżeli stoją dwa imiona w wokatiwie jako podmiot i apozycyja, z tych zatrzymuje drugie końcowe *e* choć w zgłosce nieakcentowanej: svátu pópe, Pénu Péńke, *Per. Sp.* 18, str. 394.

Zamiana ta dźwięku *e* w *i* zachodzi także u Bułgarów węg.: palnu sarci, idin, ni non, Čirbuš 377, bulgarsku vesélji 378, sistri pl. 387. W Čepino zamiana ta jest rzadszą: zílena, žínena Ireček w *Per. Sp.* 8, 87; prawie nieznaną w Tat.-Pazardż.: edin, edno, sestrá; podobnie w Panagjurište niekiedy tylko się znachodzi. W Kalofer przechodzi *e* w *i* w liczebnikach złożonych tylko wtenczas, jeżeli przed *e* poprzedza *i*: triiset zam. tríjese Svistov, Koprišt., šiiset zam. šjeese Koprišt., Svistov.

W narzeczach rodopskich przechodzi dźwięk *e* w *i* tylko w niektórych miejscowościach: ni moj noli Čepelare; ništa nolo Pavlovsko; kalugirin, znaiš, dójdi 3 poj., donise, pláči, pláčiš, ni plača 1 poj., ot dje i zam. je est, dvanadisti, trinadisti Široka łka; či zam. če, da sidi, nasidi sa 3 poj.; štiš biz mene da legniš Marica 1884, Nr. 577, str. 3, Nr. 581, str. 3; uplita, tri nideli Selče w Tat.-Pazardž. Ved. II, str. 19, 53.

W zachodniem narzeczu proces ten powtarza się także, chociaż tylko sporadycznie, tak że nie może być uważany jako jego charakterystyczna właściwość: miždu, uzejmiš Pirot, *Per. Sp.* 16, str. 165, uw. 1; presečiš Kratovo, *Per. Sp.* 5, str. 118; znait, peit Strumnica, Mil. 26, 28; vii 3 poj., ilen, ni moj, ni moga, dočui Sêres, Verk. 1, 14, 48, 124, 237; ke zaginiš Kukuš, Mil. 7; plačiš, zapeiš, da rečiš Prilep, Mil. 7; da s'e kradi Kostur, Mil. 386; možiš Ochrida, Mil. 378; metit, peit, znait Struga, Mil. 35, 75.

Proces ten jest znany również w zabytkach stbułg.; w niektórych z nich stanowi nawet regułę, co wskazuje na pochodzenie wschodnie zabytku: ложи моѣ, 18 w. rkp. Filip. Nr. 32, w Sborn. Belgrad.: злимь человеку 32, работи дадини 34, миждо 37, да кажишь 41, пѣстети 2 pl. 42, молѣши са 2 os. poj. imperf. 47; rkp. Odes.: и (est), твоито имедуши (voc.), знаи, доди 3. poj., носити 2 pl. ipt., знаишь, врьнишь, зьмнишь, плачишь, идимь, можимь; ipf.: вьносѣши, думаши, рѣжеши, стоеши; виселѧть, дьщирѧ, завида zam. заведѧть, клевитѣха, писмина, сирачита; prtc. осьдина, отварини itd. prwn. Jagić 140; пониже quod, садаржит 3 poj. Abagar 520; rkp. Lublan.: да плачиме 351, помогниш 352, отричѣшь се 357; изь очеси твоѣго 16 w. rkp. Sof. Nr. 11, елина ob. елена Helena Troj. 154, одеждим, хощиши, нариче, нарищи, въземлиши, rkp. Curz. 24, 210, творити, 2 pl. Evang. Stamav.

201, въпиасти, на иже чиноначилиа зрѣти не могѫть, ложници (voc.), дѣиствьнѣи дрѣво, жилищи Okt. Miban., zob. Jagić Arch. III, 350 n.; Apost. Mac.: привидѣте ipt., 472, просниць Januarius 484, иже ntr., видѣвши, емши, искѫшаѫщи pl. ntr., Polívka 122, створинье 13 w. rkp. Filip. Nr. 1, въ сибѣ Evang. Belgr. 4; Pslt. Bolon. въ срци своим', въ смѣрени моимъ, имени твоего 134, словеси твоего Pslt. Slck. 23.

15. o. Zjawisko językowe, polegające na zamianie dźwięku *e* w *o* (*'e*: *'o*), należy do zwyczajnych procesów głosowych niektórych języków słow., zob. Jagić: *Die Umlautserscheinungen bei den Vocalen e, ê, ę in den slav. Sprachen* w *Arch. f. slav. Phil.* V, str. 534 n., VI, str. 73 n. W języku bułg. jednakże, podobnie jak w całej południowej gałęzi, proces ten językowy nie ma zastósowania. Wyjątki od tego zachodzą w języku bułg. w słabej mierze i to ograniczone na niektóre tylko wyrazy wśród obrębu całego języka a na niektóre narzecza w sposób więcej rozszerzony. Do kategoryi pierwszej należą te przykłady, w których występuje w nagłosie dźwięk *o* zam. *e*: o š t e zwyczajnie w wschodnich narzeczach, lub j o š t e, w Šumen j ó š t i; o š t e mówi się także w rodopskiem narzeczu, w Kratovo; j o š t e w Vranja, Tъrn, Široka lъka; j o š t Pavlovsko; o š Sofja; u š t e ob. j u š t e Veles, Struga; j o š č e Kukuš, j o š č j e cała Maced. z wyjątkiem wsi okolicznych Saloniki, w których używa się e š t e lub e š č e; o s j ъ n Konopčii, o s e n e c, o s e n o v o d ъ r v o; j u č e r zam. v e č e r Vranja, Kačan. 316. Forma zaś taka jak o z e r o Radomir, Kačan. 297, 298, jest rusyzmem, zam. bułg. e z e r o Panagjur., Kukuš. W Široka lъka mówi się p u d j o 3 poj. it, prwn. dłuż. ż o, v a s j o d n e, s j o d n a l j e zam. s e d n e, s e d n ъ l; podobnie j a d i n i j a d n o š zam. j e d ъ n, j e d n ъ g Pirot, e d i n Tat.-Pazardż., Bitol, Jeni Mahale, e d e n Strumnica, mogą opierać się także na formie z dźwiękiem *o*. Na tym samym dźwięku opierają się formy następujące, używane w Konop-

čii: džuljázu, čulják, čurjáslu zam. želêzo, čelovêk, črêsla z čeresla, w których dźwięk *u* zastępuje *o* zam. *e*.

Nie ulega wątpliwości, że punktem wyjścia w tym procesie jest dźwięk *e*, który w języku bułg. słaby zrobił początek przemiany w *o*, podczas gdy w innych językach słow. proces ten na szeroką rozwinął się skalę. W związku z tem stoi także nagłosowe *o* zam. *e*, które również na tem samem opiera się źródle, a nie jest wymianą pierwotnego *a*, jak utrzymuje Miklosich, *Vrgl. Gr.* I² str. 74 n. Bułgarskie plet a pol. płot z jednej strony, z drugiej pol. zbór a zbiór pokazują, w jakim kierunku proces ten był czynnym, którego początki sięgają dalekiej przeszłości. Formy więc takie jak pol. płot, zbór nakrywają się z bułg. ošte i wszystkiemi podobnemi języka rosyj. i przedstawiają starszą warstwę tego procesu, którego nowszą pokazują pol. zbiór i wszystkie mu podobne języków słow. zachodniej i północno-wschodniej grupy.

W języku bułg. starszej doby proces ten pokazuje również nieznaczne ślady: четворо благовѣстие Sborn. Sevast. 125, prwn. čatvorti-otden Panagj. Mil. 175, топлоты, топлы ob. теплы, седморо Sinaks. belgr. 24, врътопъ Evang. Belgr. 4, порочение Apost. slepč. 327; врьтопь Psłt. Pogod. Łamańskij 39, олѣи Evang. Belgr. 4 obok ѥлеа rkp. Filip. Nr. 25 z 17 w.

Pozornie tylko należą pod tę rubrykę przykłady, w których stoi pod wpływem form analogicznych dźwięk *o* na miejsce *e*. Proces ten poczyna się w najdawniejszym już czasie, t. j. w XI w. i ciągnie się do XIV w., w którym urywa się nagle. To dotyczy mianowicie form deklinacyjnych rzeczowników, przymiotników, a szczególnie imiesłowów teraźn. i przeszł. I. formy czynnej, które pod wpływem analogicznych form od tematów -*o* mają w odpowiednich przypadkach dźwięk *o* zam. *e*: прѣдръжщомъ Sborn. Sevast.

125, спѣѫщомѫ, творѧщомоу, с"творшомоу, оутврьждьшомоу Pslt. Dečan. 145, съвъкоуплѣѫщомоусѧ, ѡбладаѫщомоу Sborn. Bułg. 47, царствьїѡм, rkp. Rumjanc. ma: царствіемъ, rkp. Dečan. 269, възглашаѫщомѫ 269, хотѧщомоу 275, пѣнїѡмь 282; кнѧжѫщомоу Sinaks. belgr. 114; w rkp. Curz. zob. Scholvin str. 193 n., 195, 196, створьшомоу Parem. Lobkov. 70, даѫщомоу reg., срьдцовѣдець Jefrem Syrin. 147, създавъшомоу, сѫщомоу itd. Apost. Ochrid. 97, животворѧщомоу Okt. Mihan. 139, бѣсѧщомоу itd. ob. 1 r. сьгрѣшаѫщемоу Sborn. Berlin. 54, сѫщомоу Apost. Mac. 487, трѣбоуѫщомѫ Parem. Grig. 69, стригѫщомоу Triod Grig. 119; Apost. slepč. 114; Pslt. Pogod. 57, пройдомъ 1 mn. Pslt. Bolon. 366, людемъ Ѳеѡпъскомъ tamże 367, prwn. 131, свѣдѧщомоу, приходѧщомоу, свобождьшомоу itd. Okt. Strum. 175.

16. ъ. Przemiana dźwięku *e* w ъ jest ściśle związaną z odpowiednią, jaka pomiędzy *e* i ь zachodzi, dla tego niżej §. 49 zostanie w całej rozciągłości przedstawioną. Tutaj zasługują tylko niektóre objawy tego procesu na uwagę, które zachodzą sporadycznie w niektórych narzeczach i są zależne od natury sąsiednich dźwięków. Mianowicie dźwięki płynne *l r* i nosowe *n* wywierają wpływ ten na *e*, które przechodzi w ъ: mъńe Šumen zam. meńe Tъrnovo; kamъn, kamъńe Tъrnovo, kaman Sakъrdži; w Konopčii przechodzi *e* w przyrostkach -el, -en, -er w zgłosce nieakcentowanej w jъ: kísjъl, vésjъl, sťŕbjъl, štŕbjъl, áugjъl; grébjъn, ésjъn, ósjъn; véčъr, gúštjъr, dévjъr, *Per. Sp.* 18, 394. Na tym samym procesie polegają także te przykłady, w których stoi *a* zam. *e*, gdzie *a* zastępuje dźwięk ъ: vrateno Etropol, *Per. Sp.* 14, str. 312; jadin, jadnoš Široka łъka, vadnaš Pavlovsko zam. vednaga, jednŕg Pirot; čatiri Panagj., čъtiri wsch. zam. četiri zach., čjeteri Koprišt.; šъsnájsi (16) Konopčii, *Per. Sp.* 18, 410.

To samo zjawisko zachodzi już w dawniejszych epokach języka bułg.: р ь к а ob. р е ч е, поменꙋва мень грешникь Sborn. Belgr. 31, ӥ нь боудеть ӥ нь познаѥть Jan Bogosł. 409, ѿблькь сѧ Sborn. Bułg. 49, Triph. Zograph. 413, rkp. Sof. Nr. 25 z 13 w., съвлъкъше Triod Grig. 334, prwn. jednak Przyczynek do historyi konjugacyi słow. str. 311, ѡбрѧщѫть (?) 3 poj., погыбнѫте rkp. Curz. 52, ближь, три тисѫщь, крьститьсѧ 2 pl., Apost. Mac. 120, gdzie ь według zdania Polívki ma być tylko „mechanicznie napisanym znakiem“, бисьра, помолитьсѧ 2 pl., tamże 135, 137. Tu dotąd należą niezawodnie i te przykłady, w których występuje znak ѧ zam. ѫ: дѣлателѧ acc. pl., на чѧлѣ, rkp. Rumjanc. ma: на челѣ, rkp. Dečan. 267, 274, възлѧжѫщемъ, чѧтыри, начѧнѫтъ rkp. Curz. 52 n. трапѧзы, ѡ клевѣтѧ, внидетѧ i t. d. Sborn. Berlin. 50, ꙋчителѧ acc. pl., сьмрьтьвьноѧ τὸ θνητόν Apost. Mac. 480, Polívka 122.

17. Oznaczenie dźwięku *e* przez pismo odbywa się tylko przy miękkim w sposób odmienny. Najzwyczajniejszym jest znak ѣ, który przez wszystkie wieki w wszystkich używa się rękopisach. Obok niego zachodzi prosty znak *e* z znakami dyjakrytycznymi w postaci punktu jednego (*ê*), lub dwóch (*ë*), zamiast czego używa się także apostrof (*'e*, *'e*), lub akcent (*è*, *é*). Zamiast znaków dyjakrytycznych używają się także osobne postacie piśmienne w kształcie szerokiego *e* (Є), które w Pslt. Dečan. pisze się w sposób odwrotny э na końcu wyrazów ponad wierszem. W Evang. Hiland. znak є pisze się z małą kreską u spodu ę, lub krótszem ramieniem dolnem ę. Znaki tak dyjakrytyczne jako też w postaci zmienionej, piszą się przeważnie na początku i na końcu wyrazów, a w środku tylko po samogłoskach dla jotowanego *e*, rzadziej zaś dla miękkiego *e* po spółgłoskach n. p. w rkp. Curz. 24. Również przeważnie dla jotowanego *e* używa się kombinacyja ѥ, niekiedy jeszcze z znakami dyjakrytycznemi nad ı, lub є położonemi: ӥє, ıѣ, zamiast

której zachodzi także ѥ, lub ьѥ z znakami lub bez znaków. Znaki zaś ѧ, ѧ mają znaczenie fonetyczne, chociaż znak ѧ może oznaczać także jotowane, lub miękkie *e*, zob. §. 63.

Samogłoska ê.

18. ja. Dźwięk *ja* używa się w narzeczach wschodnich w zgłoskach akcentowanych, jeżeli następuje zgłoska twarda, podobnie także w niektórych narzeczach zachodnich, mianowicie bardziej na północ leżących: bjal, brjag, snjag, mjástu, vjárъ, pjánъ Kotel; mjástu, pjásnъ, mljáku, gnjávъ-t Gabrovo; mljáko, željázo, ljab zam. chlêbъ Kъzanlik; pjásъn-pêsьnь, vjárъ, orjách Janina; bjálъ, koljáno, snjag Slivno; čelják, goljáma St. Zagora; mjásto, mljáko, gnjázdo, vjára, djádo, njákak nullo modo, vjátrove Jeni Mahale; srjat-srêdъ, goljama vreda, trjábuva, mjástu Sakъrdži; brjak-brêgъ, bjásnъ, guljám, djásnъ, ljau-lêvo Konopčii; brjag, djáca liberi, nevjásta, snjágove, umrjála, njašto Panagjurište; dva cvjata, bjalo momiče, djal-dêlъ, dželjázna r. ż., bjal pjasъk, vjater, trjava, topla objada Tat.-Pazardž.

W narzeczach rodopskich używa się także dźwięk *ja*, ale ograniczony na niektóre tylko miejscowości: čeljak, vsjak, hljab, djado, grjah Pavlovsko; w Marwackiem zdaje się zachodzić także dźwięk *ja*, jak wyraźnie zapewnia Verković Ved. I, str. XVI, przytaczając takie przykłady: djatja, djad, drjan. Podobnie w pieśni z Jelešnicy, spisanej w narzeczu marvackiem, zachodzą takie przykłady: mjastu 274, zabjagacha, tjach, bjaše, sjaki deń 276, grjaet-grêjątь, srjali 280, ale

także: b e l 230, a f t e c h s e d i, g r e e t 234, i s p o e d e ob. p o j a v a, d a j a d i 272. Takich niedokładności można znaleść pełno w tych pieśniach, n. p. b j e l ob. b j a l d u n a v Ved. I, 6, 8, 10, 22, 24, 26, 30, 32 i t. d.

Również używa się dźwięk *ja* w zgłoskach nieakcentowanych ale przed następną zgłoską twardą: b j a ł á r. ż., g n j a z d ó Kotel; m j a s t ó Kъzanlik i t. d.

W zachodnich narzeczach używa się także niekiedy dźwięk *ja:* b j a g a j t e, b j a l a, r j a z a n o, r j a z a n i, g u l j a m, m l j a k o, s v j a t, s e d j a n k i Zajčar, *Per. Sp.* 8, str. 106, 107, 108; 9, str. 89, 91. o r á s i Tъrn, *Per. Sp.* 11, str. 137; n j a š t o, n e v j a s t a Pirdon, c a l d e n Dupnica, c j a l d e n Zajčar; r a š e t a r Kratovo, *Per. Sp.* 16, str. 154; c a n á - c ê n a, k o l a n é Radomir, Kačan. 441, 443, v r j a m j a w wsiach Visoka, Socho, Zarva w okolicy Saloniki; k l j a š t i w Visoka, *Per. Sp.* 15, str. 403.

19. e͡a. Na miejsce dźwięku *ja* wymawia się dwugłoskowy dźwięk w sposób zbliżony do *e͡a*, który nie jest niczem innem, jak wymianą poprzedniej dwugłoski *ia*, której pierwszy współczynnik *i* przeszedł w *e* z powodu braku akcentu, padającego zwyczajnie na drugi współczynnik dwugłoski t. j. *a: ìá = eá*. Dźwięk ten, którego wymowy nauczyć się można tylko na miejscu, używa się w powiecie Šumeńskim, Tъrnovskim i dalej na północ ku Dunajowi a na południe od Bałkanów w Małym Tъrnowie i w Dospad. Warunki, wśród których zachodzi, są te same, co poprzedniego *ja*. Dla odróżnienia go od dźwięku *ja* używam w następnych przykładach znaku *ê*, który na tem miejscu oznacza dźwięk *e͡a*: v ê r ъ, m ê r ъ, p ê n ъ, m l ê k o, ž e l ê z o, v ê r n o, l ê t o, n ê š t o, t r ê b ъ Šumen; č i l ê k, b ê l, m ê t ъ m, s l ê p ъ r. ż. Tъrnov; s v ê š t a, d ê t e, t r ê š k i d ê l a t, t r ê v a MTъrnov, *Per. Sp.* 15, 446; r ê k a t a, t r ê v a, b ê g a t, b ê l Dospad, Ireček *Per. Sp.* 8, 87.

W Čečko zaś, na południe od Dospad, wymawiają Pomacy dźwięk ten jak *eo*: b e o l o l i c e Irečeк tamże.

Obydwa dźwięki, czyto w postaci *ja*, czyteż *ea*, stanowiące własność wschodniego działu języka bułg., zachodzą już w najstarszych rękopisach bułg., przezco oznaczone jest wyraźnie ich pochodzenie. XVIII w.: Sborn. Belgrad.: ѡть тихь 31, накога 32, голѣмо 34. сась тіахь 40; XVII w.: rkp. Odes: бѣсове, вѣмзать, голѣмо, нѣщо, видѣхь, тіа, тіахь, тіамь 140, 141; XVI w.: свѣдатель rkp. Sof. Nr. 10; XIV w.: вьсплещате, вьзыщате, Pslt. Dečan. 145. при Костантинѣ велицамь цари Sinaks. belgr. 25. при Стопльца кнѣзы 113, вь велицаи цркви 113, нбснѣам (loc. poj.) rkp. Curz. 41, 195; XIII w.: ищате, ѡпоущате, наслаѣтъ zam. - слѣд. Evang. Stamav. 49, лѣто цало, ицалѣеть, цаноѫ, ѡцащение, ѡцастивь, по посца, вь потоца, вь Дамасца, вь вѣца семь, вь вѣцахь, вченицахь, пецате сѧ itd. Apost. Mac. 487, исчазаеть, вь члвчахь, ѡчастите сѧ, изищате, стопи ноза его, вь бза, вь иноза, вь дѣлѣ блаза, мнозаи брати, на трьзахь, помозате, стражахѫ, ѡ чрава итре, вароваща, дрѣвасно, адринѫ, ob. ѣдринѫ tamże 487, Polivka 120 n. Użycie dźwięku *a* zam. ѣ nie jest zależne od poprzedzających dźwięków spółgłoskowych, lecz jestto narzeczowa właściwość, która stosuje się podług akcentu: аще бъıхомъ вѣдали Jefrem Syrin, 135'; XII—XIII w.: въ лıпотѫ, свıтъ, по срıдѣ, звıра, ѡ въсıхъ, трıвѫ ob. трѣвѫ, камнна Min. Grig. 69, бı fuit, видı vidit, tamże 216, подрѣжахѫ Triod Grig. 119, ищате, цалованиа Evang. Undol. 136, ищате, пождате, покрıмте, само (huc), цалова Evang. Belgr. 3; XII w.: цасаръ Apost. slepč. 115, само (huc) tamże 308, накажате сѧ, свѫжанъ, въсплещате Pslt. Pogod. 56, ищазаетъ. само, наслади ши Pslt. Bolon. 132.

Jeżeli weźmiemy znak ѫ w rękopisach stbułg. w znaczeniu *ja*, wówczas należą jeszcze do tej kategoryi i takie przykłady jak następujące: изгорѫ aor., на свѣтѫ, ob. на свѣтѣ, зѫхѫ Sborn. Bukar. 81, 92, 96, идѫаше rkp. Sof. Nr.

6, 15 w, Okt. Mihan. Arch. III, 349, uw., Sborn. Berlin. 51, въ сра҃= въ срѣдѣ, Apost. Mac. 487, пѧтелъ Evang. Belgr. 3. Niezawodnie znaki ∆ i ∆ oznaczają także dźwięk *ja* w tymże zabytku: бесѦда, ѿ кѫпѦли, сн҃а чл҃вв″чѦскаго 3, вѧьзвѣ-вьшиӥ Pslt. Bolon. 243.

20. e. Na miejsce *ja* narzeczy wschodnich używa się w zachodnich dźwięk *je*. W tej postaci żyje on przeważnie w tej części języka bułg., obok którego zachodzi także jako jego równoważnik twarde *e*, zwyczajnie wymawiane w sposób przeciągły jak n. p. w niem. das Meer, die Väter: cel, Vidin; bel, cel Plêven; železo, belá, déte Etropol; izlézne, čovék, nevésta, devójk'a Pirot; béla, nema, treva, golema Sofja; leb, reka, nevesta Kratovo; breg, snjeg, mjesto (pro, loco), mésto locus, ljeb, gnjezdo, véra, breza, željezo, koljeno, dévojka, ljeta, jádenje, djedo, cvekje Neresi niedaleko Skopje; bjel, leb Veles; čó'ek, vreme, dedo, srednio mesto Prilep, *Arch.* XII, 82, 83; mljeko, snjeg, mjesto, vjera, željezo Ščip; golemo, leb Strumnica; nevesta, seno, treva Sêres; lebec, nasmeuvat se, devojka, nevesta, goljema, ogreala, bela pšenica Osoj w Deberskim; brego-t, sneg, ljeb, željezo, devójka, dedo, svék'a Bitol.

W narzeczu rodopskiem używa się także w niektórych jego odłamach: órech, mléko, brego-s, snego-s, hleb, dek'e, gńezdo, mésto, véra, péna, dedo, žéljezo, vsek omnis, pjesen, belo-to prane, smjech, cvjet Široka lъka; karpa bela, bregove Čepelare; sneg, vréme, ljeb, gnezdo, mésto, véra, péna, dedo, žéljezo, tréva Čukurköi. Również w Čepino używa się dźwięk *e*: névesta, rekáta, dédove, béli, bégame, némam, da si vidéla Jireček, *Per. Sp.* 8, 87.

Bułgarzy węgierscy mówią także *e*: čeleka, dzvezdi, svet, cvet Czirbusz, 358, 377.

W wschodnich narzeczach używa się dźwięk *e* mianowicie w Koprištícy: breg Irečeк, *Per. Sp.* 9, str. 29, ale mówi się także: njakoj, sjakoga ob. sjavga, prjaded, platnján, ljab i ljabove i t. p., potem w pojedyńczych wyrazach w niektórych narzeczach: hlébъ-t ob. lébъ-t, déte Šumen; brégo-t, sréšta fortuna, ale 3 poj. srjášta, Leskovec; v mesto meni, grech, vérъ, pénъ, brézъ, zvezdъ Kъzanlik; breg, sneg Jeni Mahale; breg Pavlovsko. Na całym obszarze zaś narzeczy wschodnich używa się dźwięk *e* (*je*) zamiast *ja* w zgłoskach nieakcentowanych, lub akcentowanych ale przed następującą zgłoską miękką, a po części także przed gardłowemi. Proces ten polega na asymilacyi stykających się zgłosek i odpowiada temu samemu języka polsk., n. p. wiara, ale w wierze, ciało, ale na cieleit. p.: véren, vérni, delí ipt. Svistov; óref, zvezdá, vídjelu, pjéseń, utdjelí ipt. Šumen; péseń, golemó, begá, vétric, brjag ale: bregъ-t, snjegъ-t, g'ete-to, sednъcb, Kotel; reká, mlekó, vjerъ-tъ Slivno; bregъt, gnjevъt, snjegъt, gnezdó, pjesъn ob. ljabъt Kъzanlik; sveš zam. švêšta, mlogo mjesta, nedjela Jeni Mahale; deca, beli Sakъrdži; mljáko ale mlečicé, snjag ale snežéc, cjar ale cerove, mjátaj ale metní, jam ale edés, bjágaj ale pobegní Teteven, Vasiljov *Per. Sp.* 6, 150, uw. 2; bésjъn, vérjъn, gréškъ, d'vé, zéjъ, lévi, mléčkъ, mésjъc, nidéljъ, réžъ, srédjъn, sréštъm, smésъn, té, tézi, téšni Konopčii *Per. Sp.* 18, 392.

Od tego prawidła zachodzą częste wyjątki tak po stronie *e* (*je*) zamiast *ja*, jako też *ja* zam. *e* (*je*), które mają swoje źródło po większej części w wpływie analogii. Do tych należy n. p. imperf. bech Tat.-Pazardž., Panagj.,

które powstało pod wpływem 2 os. beše, 3 os. be i t. d., ob. bjachme 1 pl. Široka lъka; gorjaše 2 os. podług gorjach 1 os. Pavlovsko i t. p. Najczęściej analogija ta działa w tym kierunku, że forma wyrazu w liczbie poj. pozostaje niezmienioną w l. mn., chociaż następna zgłoska jest miękką: čjaša - l. mn. čjaši Koprišt., nevjasta - nevjasti l. mn., vjarni drugare, Pavlovsko; dželjazni cervule Tat.-Pazardž., bjali race Tat.-Pazardž. i t. d. Temu samemu konserwatyzmowi formy zakładowej trzeba przypisać i te przypadki, w których ze zmianą akcentu, n. p. przy połączeniu z artykułem, pozostaje dźwięk *ja* w zgłosce nieakcentowanej pod wpływem form odpowiednich bez artykułu: brjagѣt podług brjag, gnjavѣt podług gnjav i t. p. Gabrovo i t. d.

Proces ten wymiany dźwięku *ê* przez *e* zachodzi we wszystkich rękopisach bułg. począwszy od 11 wieku: месецъ, гѡре, големъ, беше, претъ (ante), малко време, настрет, извре вода, мреха z r. 1816 w *Per. Sp.* 8, str. 127; XVIII wiek: проповедае, въ рѣце rkp. Filip. Nr. 9, имеше, въ вѣце семь, мноѕеми образы (instr.) rkp. Sof. Nr. 2, Sborn. Belgr.: време-то, да са смееме 31, сась техь 32, устрелена 47; XVII w.: да ѿвръзета (ipt.) rkp. Filip. Nr. 7, исцелатъ, звери rkp. Sof. Nr. 14, ѡ хлѣбѣ и ѡ воде rkp. Filip. Nr. 30. Rkp. Odes.: влезохь, видехь, време, намериха, пеѩха, светь, секо; przysłówki: добре, зле, тврьде, ѩве, блазе 140, на место, ка тебе, ка мене, до селе, летѡ Abagar 519, 520, бе ob. бѣше rkp. Petr. *Per. Sp.* 3, str. 8, 9; XVI w.: бе, меритѣ, въ оце rkp. Sof. Nr. 11, виде rkp. Sof. Nr. 19; XIV w.: где, иде, сьде rkp. Dečan. 145, ѥмете ipt. rkp. Curz. 31. Podobnie na tej właściwości opiera się dzwięk *e* w 2 os. dual. r. ż. zam. ѣ, a nie jest, jak sądzi Scholvin, liczbą mn. 207, зде, иде, премо Evang. Dečan. 341; XIII w.: ѡ хлѣбе и ѡ водѣ, Sborn. Berlin. 51, ѡтметание Apost. Mac. Polívka 121, къ себе Jefrem Syrin. 136. Словеномь Min. Grig. 211, где, възде tamże

69, зде, ищете (ipt.) Evang. Undol. 136, 383; XII wiek: на Синаистеи горе, древлѣ, древе, Apost. slepč. 106, 115, иде, кде, сѫде, древле, ѿтъмстаетъ Pslt. Bolon. 132; XI wiek: к тебе, тебе, (dat.), блѫдне (adv.), верѣѫ ob. вереѫ, ч'темъ (ipt.) Okt. Strum. 173.

21. ъ. Zamiast *ja* w zgłoskach nieakcentowanych twardych, lub przed następnemi twardemi, stoi ъ (*jъ*). W tym procesie mamy tę samą właściwość jak przy dźwięku *a* zob. wyżej §. 2: prъz zam. prêzъ, prъ zam. prê w złożeniu: prъkáraj, prъfťrli 3 poj. Šumen, *Per. Sp.* 1, 172; 2, str. 168, prъplávъ 3 poj. Tъrnov, *Per. Sp.* IV, str. 75, nádvjъ zam. na dvê, ódvjъ, órjъch, prîljъp, prêljъs zam. prêlêzъ, vťgljъn, dťrvjъn, džulézjъn, dévjъr, dlъgnjъs zam. dlъgnêstъ, zťbjъs, čerjъp, *Per. Sp.* 18, 392.

Również i ta właściwość znachodzi się w dawniejszych epokach języka bułg.: прьстѫпленїе rkp. Lublan. Otč. 232, съвтитсѧ, zam. свѣт- Evang. Akad. 191, chociaż forma ta może opierać się na słabej stopie, prwn. Przyczynek do historyi konjugacyi słow. str. 211 n. стрѫгѫще zam. стрѣг. Georg. Hamart., Vostokov Фил. набл. 97. процвѣте, просвѣтѣтьсѧ Pslt. Dečan. 145, prwn. Przyczynek do hist. konj. str. 93, 211, свътитсѧ Evang. 197, вѣкъ zam. вѣкъ, процвѣтѫтъ, процвѣтеть, оцьвѣтетъ, цьвѣтѫщѧ, процвѣтѫть, цьвтѫть Pslt. Pogod. Lamanskij 39, въ славѫ моюѣй, Pslt. Bolon. 365.

22. i. Na tej samej podstawie, co poprzedni proces, opiera się także i ten, według którego dźwięk *e* (*je*) w zgłoskach nieakcentowanych przechodzi w *i*. Jest to podobne zjawisko jak to, które przy prostym dźwięku *e* w tych samych zachodzi warunkach, zob. wyżej §. 14: gnizdá, mistá Svistov, Tъrnovo, Gabrovo, Šumen, Sliven; dité-tu Tъrnovo; mlikó, žiljázu Gabrovo; srištú obviam, dičica, ližím l. pl., prid Sliven; svištá zam. svêšta-tá Kotel; priz, slizam Pavlo-

vsko; vlizáti 2 pl., divójka Široka łъka, Sêres; vichna zam. jachati, priz, izmisi, dvesti Sêres; otliva, izliva. Wogóle przy słowach częstotliwych na êva-ti stoi w mac. iva-ti; dite-du zam. dite-tu węg. Czirbusz 358; briguvé, bilósvam, vličѣ, vitruvé, guliméc, udmistísъ Konopčii.

W starszych rękopisach proces ten powtarza się także dość często: стрила та Sborn. Belgr. 47, приходе zam. прѣ- rkp. Tow. PN. w Sof. Nr. 17 z 15 w.; зило valde rkp. Sof. Nr. 6 z XV w.; посмиивши сѧ, погрибати Sinaks. belgr. имите ipt, рѫци dual. rkp. Curz. 31, 165, възмитаетъ Psłt. Norov. 174, невидѣ οὐκ οἶδα Apost. Mac. Polívka 121, на сьнимихь Evang. Undol. 382.

23. Z oznaczenia piśmiennego dźwięku *ê* przez ѣ, ѧ, *e* pokazuje się, że już w najdawniejszych rękopisach bułg. są zastąpione obydwa narzecza bułg. Te z rękopisów, w których mięszają się znaki ѣ i *e*, należą do zachodniego narzecza, jeżeli stoją w zgłosce twardej, lub następuje po nich również zgłoska twarda; w przeciwnym razie, jeżeli następująca zgłoska jest miękką, pewność ta ustaje, do której kategoryi języka bułg. rękopis odnośny ma być zaliczony. Również z pomięszania znaków tych można oznaczyć wartość fonetyczną znaku ѣ, która odpowiadała dźwiękowi *je* (*e*) a dopiero później znak ten użyty został jako graficzna właściwość na oznaczenie dźwięku *ja*. Pokazuje się to z tego, że znak ѣ zastępuje się przez wszystkie wieki przez znak *e*, i naodwrót znak *e* przez ѣ na wyrażenie miękkiego dźwięku *e*, podczas gdy przeciwnie użycie znaku ѣ w znaczeniu ѧ może polegać na procesie fonetycznym, według którego odnośny dźwięk *ja* przemienił się w *je*, zob. §. 5.

Samogłoska i.

24. i (y). Dźwięk *i* wymawia się miękko podobnie jak n. p. w języku polskim lub rosyjs. na całym obszarze

języka bułg. tylko w pewnych razach. Do tych należą następujące przypadki. W nagłosie, jeżeli nad dźwiękiem *i* spoczywa akcent, n. p. ímam, íme nomen, ínak i t. p. Dźwięk *i* wymawia się w tych wyrazach w sposób, jak n. p. w česk. jímám, jináč i t. p., t. j. z pewnym przyciskiem jakby z nagłosowym *j*: jímam, jíme, jínak. W ten sam sposób brzmi także w środku wyrazów lub w zakończeniu po samogłoskach, jeżeli stoi w zgłosce akcentowanej: koí, čií l. mn., t. j. kojí, čijí; broíš, broí, broích, broíl i t. p.; po podniebiennych *č ž š* i płynnem *l*: čij, čistotъ; život, žilъ; širinъ, šijъ szyja; livadъ, liko i t. p.; po *k* w niektórych narzeczach zob. niżej §. 123, e. W zachodniej części języka bułg. dźwięk ten wymawia się miękko w szerszym zakresie, aniżeli w wschodniej, n. p. przed następną zgłoską miękką, mianowicie przed miękkiemi *l' ń*: rob'inja, šinja, ńivje, apríl', p'il'ci; w zakończeniu l. mn. tematów *-jo* r. m. i *-ja* r. ż.: učitel'i, bogińi, sab'i, vol'i i t. p.

Oprócz tych i niektórych jeszcze innych sporadycznych przypadków, dźwięk *i* wymawia się wśród całego obrębu języka bułg. twardo jak n. p. w niem. mit, riss i t. p. Wymowa ta zbliża się znacznie do pol. krótko wymówionego *y*, mianowicie na końcu więcejzgłoskowego wyrazu, n. p. stateczny, sprawiedliwy i t. p.

Na tej przemianie fizyjologicznej natury dźwięku *i* polega pomięszanie znaków piśmiennych dla *i*, *y*, cyr. и, ы, które poczyna się już w zabytkach XI wieku i ciągnie przez wszystkie epoki piśmiennictwa bułg. XVIII w.: въ поустиныи zam. поустыни, кртых ob. кртит rkp. Filip. Nr. 9; XVII w.: сего рады rkp. Filip. Nr. 8, погыбыть, избы (-би) rkp. Filip. Nr. 11, призыдае rkp. Filip. Nr. 14, дверы pl., ѡбыдимымь rkp. Filip. Nr. 15, врѣме зымы rkp. Filip. Nr. 22, распынаема rkp. Sof. Nr. 4, грѣси мносы rkp. Sof. Nr. 5, назы (pl. m.), листвые rkp. Sof. Nr. 26, ѡвраты се (ipt.) rkp. Sof. Nr. 31,

самы (pl. r. m.), сырота, rkp. Lublan. XVI w.: помозы, въ моры, вльнамы rkp. Sof. Nr. 7, изыдосте, въ кораблы, въ гльбынѣ rkp. Sof. Nr. 8, мнозы събрани, рабины (l. poj.) rkp. Sof. Nr. 16; XV w.: д'врьмы rkp. Tow. PN. w. Sof. 17, рабы (pl. nom.), плѣвелы (pl. nom.) rkp. Ončevsk. 44, ѿ неприꙗзны rkp. Bistrick. 44; XIV w.: вьзыде Sborn. Sevast. 220, слышы, власы ѡстри, на лицы Jan Bogosł. 188, изыде rkp. Dečan. 226, вразы, быты esse Sinaks. belgr. 24, быѥнь, ѡбыдимь, вьзлюбьїхь, дроузы, вразы, скрьбы Psłt. Dečan. 145, вьзыде, быти percutere Troj. 158, 170; XIII—XIV w.: чесны ѿци Parem. Lobkov. 70, абьїѐ, свьїнеи, рьїзы, вѧщьї, постьїлахѫ, вь вьїшньїхь Evang. Dečan. 141, изыдѣте, наслѣдницы Jefrem Syrin. 399, 405; XIII w.: пришедъшы, меншы, грѧдешы, нощыѧ, творишы (2 poj.) Evang. Stamav. 49, 201, вьзыти Żeravin. fragm. 219, ѡкрастыи (inf.), ѹбысть, носиты, Sborn. Berlin. 57, изъїде Evang. Trnov. 178, Triph. Zograph. 405, разбоиныци rkp. Sof. Nr. 47; XII—XIII w.: свѣтилныкъ Evang. Belgr. 14; XII w.: жыветъ, носишы, иждывѫ, бывшы Apost. slepč. 114, на милостъї твоѧ, оуслышы, крьвъї Psłt. Bolon. 131; XI w.: вѣнцы, пръвѣн'цы, мироносцы, оученицы Okt. Strum. 173.

25. e. W zgłoskach nieakcentowanych przechodzi w wschodnich i zachodnich narzeczach dźwięk *i* w *e*. W tej przemianie mamy przeciwny proces temu, który wyżej §. 14 poznaliśmy. Proces ten polega na obniżeniu się skali muzycznej dźwięku *i*, który równa się *d''''* a przechodząc w dźwięk *e* obniża swój ton do b''', Helmholz o. m. str. 172. Przemiana ta wśród namienionych warunków zachodzi z wschodnich narzeczy w Svistowskim powiecie: goste dóšle; Tъrnovo: čjorbadžje l. mn.; Šumen: ciganke pl.; Sliven: šeróko; Jeni Mahale: cerni čereše, devjet mjere, káče se ipt.; dobro došle r. m. Panagjurište; eli zam. ili, cervule l. mn., pusnale sa l. mn. Tat.-Pazardž. Mianowicie w liczbie mn. r. m. i ż.

zamiana ta jest zwyczajną w narzeczu wschodniem, zamiast czego w zachodniem stoi dźwięk *i*. Proces ten o tyle tylko ma swoje uprawnienie, o ile dotyczy wzajemnego stosunku pomiędzy obydwoma narzeczami, gdyż dźwięk *e* wschodniego narzecza może być także pierwotnym, a *i* zachodniego polegać na działaniu analogii, zob. niżej §. 156. Tak wsch. christijane, seljane, deńe i t. p. może być formą prawidłową, w której dźwięk *e* jest pierwotnym, podczas gdy forma zach. z *i* w zakończeniu: risjani zam. christjani, seljani i t. p. może być analogiczną.

W narzeczach rodop. właściwość ta jest również w pełnem użyciu: tovare l. mn. Čepelare; sadete, opravete, storete (2 pl.), govore 3 poj., prez gora da meni, merisaš, kakvi glase Pavlovsko; da prave Lъžena w Nevrekop. Ved. II, 488; činechme Ved. I, 232, mómeče Čepino, *Per. Sp.* 8, str. 87.

W zachodnich narzeczach przemiana ta jest również znana: došlé sa dva kalesáre, gálabe Etropol, *Per. Sp.* 13, str. 146; 14, 309; ne može da stroše Tъrn, *Per. Sp.* 11, str. 133; meriše Pirot, Kačan. 131; napra'ile, turíle, pogubile pl. r. m. Köstendil, *Per. Sp.* 12, str. 116; govore 3 poj., da proste, da videš, da napraveš, k'e pravemo, vikale, igrale (pl.) *Per. Sp.* XI—XII, str. 170, 171; 5, str. 117; vode 3 poj., Tatari pleuele Verk. 308; pitale devet kralevi, fanale, prenele, el' zam. ili Veles, *Per. Sp.* IX—X, str. 95, 185, 186; bile pl. r. m., ronete Strumnica, Mil. 26; vele, govore 3 poj. Kukuš, Mil. 19; kakvi ludje oni bile Prilep, Verk. 363; otgovore Kostur, Mil. 386; zatvorile Struga, Mil. 2. Podobnie u Bułgarów węgierskich: dojde ipt., tri divoike lepe, seke bele i rumene, Czirbusz 388.

Właściwość ta językowa zachodzi już w dawniejszych epokach języka bułg. XVIII w.: вежеи magnus rkp. Filip.

Nr. 28; Sborn. Belgr.: сиромасе (pl.), 34, поесе (pl.) 35, да се спасешь 59; XVII w.: rkp. Odes.: мое zam. мои, аггеле pl., сьде zam. сѫдитъ, постели, ме mihi, w prtc.: плакале, гладувале, жьдавале, робиле, примьньле; любети zam. любите, усьдине zam. усъдени. Również należy do tej kategoryi znak ѣ zam. *e* w znaczeniu *i*: видѣ zam. видитъ 140, мѡлетсе 3 poj. Abagar 519, сь дѣмале и казѣвале pl. r. m. rkp. Lublan. 329, соуть дрьжале rkp. Handžar 297; XIV w.: житейскыхь Sborn. Sevast. 72, житеискоѫ Jan Bogosł. 415, велеи чь, бжеи, иneи, рождеисѧ, скрьбеи, напастеи, заповѣдеи, житеисцѣмь itd.; w ogóle zam. kombinacyi *ij* stoi zwyczajnie *ej* Pslt. Dečan. 145, оуше, rkp. Rumjancov. ma оушеса, rkp. Dečan. 263, ѡбразь велѣи 267, въсѣхъ звѣрей 268, мрѣжеи gen. pl., ѡ съблазнеи 276, ѡ двереи 274, велеи, ѡ нощеи, змеи, ѡ крьвеи, дѣинеи, трех цреи, s братеи Sinaks. belgr. 24, оубиле сѧ витези, кои сѧ сѧ двигнѫле, сѫтъ наишле, бихѫ потонѫле корабле, бѣхѫ плѣниле витези Troj. 152. Przemiana dźwięku *i* w *e*, a nie brak „kongruencyi syntaktycznej“, jak utrzymuje Miklosich, znamienuje właściwość tego zabytku. Фаресеиска, омочевыи, ѥрехѡнъ, фаресеи, вчетелю rkp. Curz. 24; бранеи gen. pl. 177; w przymiotnikach złożonych używa się rzadko *cj* zam. *ij*: велеи, сътвореи 193, бей=божии Stich. Par. 70, даръ бжеи, зиждѫщеи Evang. Dečan. 143, земных вещей Jefrem Syrin. 401; XIII w.: бихомъ ѡсѫждени бъıле Apost. Ochrid. 98; w kombinacyi *ij*: велеи, снъ бжеи, людеи, днеи, имѫщеи itd. 99, въсиавшоу словесе, оучени zam. оучини, болѣзне, доуше разлѫчимѣи, бесьмрьти сѫще дше моа, ермось zam. ирмось Okt. Mihan. Jagić w Arch. III, 350 n. Егнатиѣ, людеи, мажеи, братеи, снь бжеи Apost. Mac. 488, вь нас вѣрѫщехь 479, Семеонь 482, еже zam. иже, сѫще nom. poj. r. ż., e eum. ехже gen., срьдьце instr. pl., лѣностиве nom. pl., сѫдеть 3 poj., вьзложите творите (inf.) Polívka 122. Na tej samej podstawie opiera się znak ѣ=*e* zam. *i*: вѣдѣниемь zam. вид Polívka 121, дхь бей, заповѣдеи монхь rkp. Filip.

Nr. 1, сн҃ь б҃ей, житеискыми rkp. Filip. Nr. 2; XII—XIII w.: вьдѧщеи Triod Grig. 120, выходѧщеи Evang. Undol. 381, свинеи, знаменей сихь Evang. Belgr. 4, 6, 7; XII w.: велеи, баснеи Apost. slepč. 114, творѧщеи, людеи, днеи, сеи дн҃ь Pslt. Bolon. 133; XI w.: въ теченіе кръви, источъникъ кръве Evang. Undol. 44.

26. ъ. W przyrostkach *-ij* zam. *ije*, *-in*, *-(ь)nik*, *-il* imiesłowu, przechodzi w Konopčii dźwięk *i* w *jъ*, jeżeli stoi w zgłosce nieakcentowanej: g ó z d j ъ j t. j. g o z d' ъ j zam. g v o z d i j, stsł. g v o z d i j e, g r é z d j ъ j, p r í š t j ъ j, ú l j ъ j, c í r j ъ j, č é r v j ъ j w St. Zagora, č é r j ъ ł w Konopčii; B ó j k j ъ n, ž é n j ъ n, m á m j ъ n, M a r í j ъ n, B ъ l g ъ r j ъ n, c í g ъ n j ъ n; v r ъ š n j ъ k i v r ъ š n i k, k r ъ š n j ъ k, p r á z n j ъ k i p r á z n i k; p ъ d j ъ l, t ъ́ r s j ъ l, c h ó d j ъ l, g á z j ъ l; podobnie g ó d j ъ n gen. pl. zam. g o d i n, p r í s t j ъ l k ъ, *Per. Sp.* 18, str. 393. W zamianie dźwięku *i* w *'ъ* w kombinacyi *-ij* mamy analogiczne zjawisko, które wyżej §. 25 w tych samych warunkach w postaci *-ej* poznaliśmy. Podobnie i przy dźwiękach *n*, *l*, w przyrostkach *-in*, *-il* punktem oparcia dla tego procesu jest dźwięk *e*, na który pod wpływem tych dźwięków rozłożyło się *i*: *ie*, prwn. pol. b i e ł zam. b i ł w narzeczach ludowych, a to analogicznie do dźwięku *e* przeszło następnie w *jъ* zam. *iъ*, prwn. §. 16.

Z innych przykładów analogicznych, ktore zachodzą sporadycznie wśród narzeczy języka bułg., zasługuje na uwagę forma j e d ъ́ n, która używa się w zachodnich narzeczach zam. wschodniego j e d í n, lub e d í n, i d í n; przeciwnie zam. zach. k i n a m używa się wschod. k ъ n ъ, o t k ъ n a c h, Ireček w *Per. Sp.* 8, 91. Na miejsce zwyczajnej formy z i d, lub d z i d mówi się w Tъrn: d z ъ d, l. mn. d z ъ́ d o v e, i z d z ъ d a n i *Per. Sp.* 12, str. 111. Jeżeli weźmie się dźwięk *a* w znaczeniu ъ, wówczas trzeba zaliczyć tutaj i takie przykłady: a l i zam. i l i Pavlovsko, j a l-

-ili Tъrn, *Per. Sp.* 11, str. 137, które opiera się na elí, prwn. el' Veles; čjafutin, čifutin Koprišt. - zach. čifut; čati Köstend. ob. čita legit.

W rękopisach stbułg. zachodzą również sporadycznie przykłady tego rodzaju: примьньле zam. прѣминѫли rkp. Odes. 140, тóизь проркь rkp. Lublau. 329, пр"зва advocavit rkp. Sof. Nr. 6 z w. XV, не оубѣжишѫ zam. -ши Georg. Hamart. Vostokov Фил. набл. 97, зъмъѣ Psłt. Norov. 175, нарьцаѫщꙋ Apost. Mac. Polívka 120, ѡчастите сѧ 470, многѧ ѡцѧ, царицѧ мирскѧѧ gen. poj. Polívka 122, Хръстофора Apost. slepč. 104, змьевъ Hiland. frgm. 38.

27. u. W niektórych wyrazach w połączeniu z poprzedzającemi podniebiennemi *č*, *ž*, *š*, stoi w niektórych narzeczach bułg. dźwięk *u* na miejscu zwyczajnie używanego *i*. Tak mówi się w Konopčii: žuf, žuvak, žuvinícъ zam. živъ i t. d., šupár zam. šiparь; žuf Šumen; žjuvi rodop. Ved. I, 26, žjuvu r. n. Ved. I, 224; žuv, žuvi pl., neka žuvej vivat, węg. Czirbusz 375, 377, sjuromasi zam. siromasi rodop. Ved. I, 422, sjurmách, sjurmъšíjъ Konopčii. W przyrostku -ivo przechodzi również dźwięk *i* w *u* w zgłosce nieakcentowanej w Konopčii: várjuu zam. várivo, édjuu zam. jádivo, kóljuu zam. kólivo. W ogóle w połączeniu z *v* (*iv*) stoi zamiast *i* prosty dźwięk *'u* (*ju*) chociaż w zgłosce akcentowanej: bjúul zam. bívol, bjúvъ li zam. bíva li -byva, upjúvъ sъ, otjúvam ale utídach; podobnie: bjuulárčí, isprjuvárich zam. *ê* = *i*: isprêvárich -isprivarich *Per. Sp.* 18, 393. Temu samemu wpływowi dźwięku *v* trzeba przypisać, że w St. Zagora zam. vídjech mówi się júdjech Arch. VII, 224, w Čukurköi zam. livada -ljovada, prwn. alb. levada, rum. ljuvadi. Jeszcze zasługują na uwagę następujące przykłady: zach. lizgam se, pol. ślizgam, wsch. hluzgam sъ,

zach. p l i z n u v a m s e - wsch. p l u z n u v a m s ъ, p i s k ' i l ' ob. p i s k u l ', t ' i l b e n ob. t ' u l b e n Tat.-Pazardž.

Niektóre z przytoczonych przykładów należą pozornie tylko pod tę rubrykę. Tak ž u v zam. stsł. ž i v ъ zachowało pierwotny okaz pierwiastku g'i̯eu̯, na mocnej stopie: g'i̯ou̯ = ž i̯ o v, podczas gdy ogólnosłow. ž i v opiera się na średniej stopie g'i̯eu̯, t. j. stoi zam. g'i̯y - prwn. Przyczynek do histor. konjug. str. 178 n. Tak samo š u p a r stoi zam. c h o u̯ p - z c h e u̯ p -, prwn. stgniem. h i u f a, stsas. h i o p a. Z przykładów š u p a r i s j u r m a c h pokazuje się różnica etymologicznego pochodzenia obydwóch, z których pierwszy należy tematem swym do rzędu samogłoskowego *u*, drugi do *i*. Zarazem dla głosowni słow. wypływa ta nauka, że dźwięki podniebienne przed następnem *i* opierają się na średniej stopie samogłoskowej w rzędzie *u* (eu̯), a niekoniecznie należą do rzędu *i*, w którym to razie dźwięk *i* stoi zam. *y*.

28. j. Dźwięk *i* przed *i* po samogłoskach, należących do innej zgłoski w wyrazie, przechodzi w *j*, jeżeli nie stoi w zgłosce akcentowanej. Ponieważ dźwięk *j* nie tworzy przez się zgłoski, dla tego do przemiany tej przywiązany jest drugi czynnik, którym jest akcent zgłoskowy, a po którego zatracie dźwięk *i* przestając tworzyć zgłoskę, przechodzi w *j*. Tak w przykładzie: m ó i m i l i s í n o v e obok głównego akcentu w wyrazie m ó i nad *o*, zachodzi także akcent poboczny nad *ì*: m ó ì, przez co dźwięk ten tworzy osobną zgłoskę tego wyrazu: m ó - ì. Jeżeli zaś akcent ten poboczny ginie, wówczas dźwięk *i* przechodzi w *j* i przykład ten brzmi: m ó j m i l i s í n o v e. Właściwość ta jest szeroko zakorzenioną w żywym języku bułg. i należy właściwie pod rubrykę funkcyj dźwięków w zgłoskach i wyrazach, zob. niżej §. 118. Zachodzi ona nie tylko w pieśniach ludowych, gdzie względy rytmiczne główny wpływ na tę przemianę wywierają, ale także w codziennem użyciu i nie

tylko wśród tego samego wyrazu, ale także w wyrazach różnych: n. p. zъnéz g u nъ Jvánъ, šъ mъ jzidéš, b r e! t i dъ béši jzmel djukjánъ Konopčii, *Per. Sp.* 18, 399, n a j zam. n a ji: n a j p r o d u m a i t. p.

Na tym procesie polega przemiana przyrostku -*ie*, t. j. *ijè* w *je*, niemniej w środku wyrazów kombinacyi dwugłoskowej *ije* (dwie zgłoski *i-je*) w jednozgłoskową *je*, która następnie zakończyła się zupełną zatratą dźwięku *j* i nastaniem zgłoski twardej: l ó z e wsch. zam. l ó z j e z l ó z i j e, zob. §. 13, b'j e zam. i obok b i e, t. j. b i-j e; p'j a n zam. p i j a n; z e m e š, n e m a š zam. z e j m e š, n e j m a š z z e-i m e š, n e-i m a š i t. p.

Jaki stan pod tym względem panował w dawniejszym języku bułg., niemożebnem jest dokładnie oznaczyć z powodu niedokładności ortografii zabytków piśmiennych. Przypuszczać atoli można, że podobny zachodził już w nich stosunek, jak po dziś dzień w języku żywym i jak to przy innych zjawiskach językowych miało miejsce. To można tylko w tych razach poznać dokładnie, w których stan ortografii nie pozostawia żadnej wątpliwości n. p. w takich przykładach: поношенье, спсенье, радованьıа, пѫтьıѥ Psłt. Sluck, w których kombinacyja *ije* wyrażoną została przez ье, ьѥ, co wymawiało się niezawodnie jako *'e*, *je*: p o n o š e ń e, s p a s e ń e, r a d o v a ń j a, p ą t'j e. Jednakże w najliczniejszych przypadkach dokładność ta ustaje a na miejsce jej nastaje chwiejność i dowolność, nie pozwalająca robić stanowczych wniosków o istotnym stanie żywego języka odnośnego czasu, n. p. ѡдѣание, ѡснование ob. безаконiѥ, повелениѥ Psłt. Bolon. zob. niżej §. 167 *b*), gdzie przyrostek ten mógł się wymawiać jako -*ije*, lub też jako *je*. Podobny zachodzi stosunek w takich przykładach: вѣрнıй, Июденстıй, ѿ паденıй, людıй i t. p. Psłt. Pogod. 53, w których znak ı mógł oznaczać dźwięk *j* i przykłady te mogły brzmieć w żywej wymowie: v ê r n i j, I j u d e j s t i j, o t p a d e n i j, l'u-

d i j. Ale dedukcyja ta może być mylną wobec tego faktu, że ten sam znak ї używa się także pomiędzy spółgłoskami, gdzie niewątpliwie wyraża dźwięk *i*; мїлости, прїбѣжище, нїкогда i t. p. W tym przypadku zachodzi podobny stosunek w rękopisach stbułg. jak n. p. w stpolskich, w których dla wyrażenia dźwięków *i j* (a podobnie *y*) używano naprzemian znaku *i* lub *y* bez różnicy. Jednakże wzgląd ten, że w największej liczbie rękopisów bułg. używają się przeważnie d w a znaki и i ı dla dźwięku *i*, który wśród odpowiednich warunków może także przejść w *j*, każe przypuszczać, że znaki te miały za zadanie wyrażać nie tylko dźwięk *i*, ale także *j*. Który zaś z nich służył wyłącznie na oznaczenie dźwięku *i*, a który dla dźwięku *j*, to można rozstrzygnąć na podstawie dokładnej analizy ortografii poszczególnych zabytków, przyczem nie można spuszczać z uwagi tej okoliczności, że w doborze jednego z obu znaków mogli pisarze się różnić, lub też i mylić, albo że odnośne formy opierają się na różnicach narzeczowych.

29. Oznaczenie dźwięku *i* odbywa się przez wszystkie wieki przeważnie przez znak и, zamiast którego używa się z powodu twardej wymowy dźwięku *i* znak ъı, lub ы. Obok tego znaku zachodzi od najdawniejszych czasów, t. j. od XI w. znak ı z jedną lub dwiema kropkami i ї. Zasługuje na uwagę ta okoliczność, że w XI wieku użycie znaku ı jest rzadkie jak w *Evang. Und.* tylko w ангелї 195, Icoy, їз, оученїци 196, Psłt. słck., Hiland. frgm., lub całkiem nieznane, jak w Maced. fragm. i Okt. Strum. jak z urywków w Arch. sądzić mogę. W XII wieku znak ı używa się już w każdym rękopisie, chociaż w użyciu jego zdaje się panować pewna reguła ortograficzna, według której pisze się albo to na końcu wyrazów jak w Psłt. slepč., lub w nagłosie jak w Psłt. Bolon., a w wszystkich zwyczajnie po samogłoskach mianowicie po *i* (и), czasem po ъ w Psłt. Bolon., Psłt. Pogod., rzadziej przed samogłoskami w Apost. slepč.

Oprócz tego pisze się także tenże sam znak w środku wyrazów pomiędzy spółgłoskami, Pslt. Pogod. i Pslt. Bolon. Na przejściu od 12-go do 13-go wieku używa się w niektórych rzadziej, mianowicie na początku wyrazów jak w Evang. Belgr. ꙗс, ію'нь, ію'ль 18, сказаніѣ 19, lub po samogłoskach mianowicie ь w Evang. Undol., lub po innych w Min. Grig., ale też w niektórych pisze się często na każdem miejscu jak w Triod Grig., Min. Grig. W XIII wieku użycie jego jest jeszcze częstsze i nie jest wiązane żadnemi ograniczeniami, podobnie w 14 i 15-ym; w 16-tym poczyna zmniejszać się i tylko stale zajmuje jeszcze miejsce przed samogłoskami jak w Prochor., tak samo w wieku XVII najczęściej stoi przed samogłoskami. Z tego pokazuje się, że panowała pewna tradycyja ortograficzna w doborze tych znaków, która przywiązywała znaczenie do znaku і inne, aniżeli do znaku и. Ponieważ znak і używa się w większej liczbie przykładów w połączeniu z samogłoskami, t. j. przed niemi, lub po nich, stąd można wysnuć ten wniosek, iż w zwyczaju tym ortograficznym tkwi także osobny dźwięk, t. j. dźwięk *j*, który posiadał początkowo odrębny znak paleograficzny w postaci і. Znak ten pomięszał się wkrótce z znakiem и, chociaż w użyciu ich zachowała się jeszcze tradycyja pierwotnego znaczenia, co w naturze obydwóch dźwięków *i j* miało swoje źródło niemniej i w tej okoliczności, że dźwięk *i* w danych warunkach łatwo przemienić się mógł w *j*.

Samogłoska y.

30. y (i). Dźwięk *y* wymawiany na sposób języka pol. lub rosyj., żyje w języku bułg. tylko w ograniczonej mierze. Mianowicie w niektórych wsiach okręgu Salonickiego jak w Visoka, Socho, Zareva lub Zarva, dźwięk ten żyje w całej pełni, który opisuje się z powodu jego braku w innych

narzeczach bułg. przez znak ъ (ж), wyrażający dźwięk z pokrewną jemu wymową: vъj zam. ogólnobułg. vij, stsł. vъi, kotrъj, sъn, mъška, kъtkъ- kitka, pl. kъtkъtja, okъ: edná oká, dvê okъ t. j. oky, dvê rjákъ- rêkъi, tri nivъ- nivъi, pътъj, pътът- pytaj, pytat, nъj- nъi, momъtja pl., mъšnica- pl. mъšnicъ podług Ofejkova w *Per. Sp.* 17, str. 322. Przykłady te brzmią jak w języku pol.: vyj, kotryj, syn, myška, kytka t. j. kitka, kytkytja, oky, rjáky, nivy, pytăj, pytăt, nyj, momytja, myšnicy; prwn. *Per. Sp.* 15, str. 403.

Ten sam dźwięk, na ten sam sposób wymawiany, żyje jeszcze w obrębie języka bułg. w wymowie ludu na innych miejscach, n. p. w Šumen: syr, stsł. syrъ; Teteven: kamyk, ičmyk; Bitol: kamyk; Tat.-Pazardž.: jazyk, jukryja să l. poj.; po wsiach w okolicy Veles: kytka, laky, maky, knigy i t. p., *Per. Sp.* IX — X, str. 97, uw. 8.

Oprócz przytoczonych przypadków, w których dźwięk *y* ma znaczenie etymologiczne, żyje on w całej pełni wśród języka bułg. jako przemiana fonetyczna dźwięku *i*, zob. §. 24, lub też jako narzeczowa właściwość dźwięku ъ, zob. niżej §. 38. Jednakże regułą języka bułg., która przeszła w cały jego ustrój, jest dźwięk *i*, który zastąpił w całej pełni dźwięk *y*. Proces ten odbył się w języku bułg. już w najdawniejszych czasach, jak się pokazuje z pomięszania znaków piśmiennych, które służą na oznaczenie dźwięków *i y*, cyr. и - ы, ъ: XVIII w.: прави творите стъse, въ поустиныи, ви vos, rkp. Filip. Nr. 9, рибе морские rkp. Filip. Nr. 32, Sborn. Belgr. ma reg. и zam. ы: сичките работи pl. 31, бива 32; XVII w.: бити esse, ми nos, викатъ, ненасищение rkp. Sof. Nr. 14, ѿ води rkp. Sof. Nr. 15, бише rkp. Sof. Nr. 26; XVI w.: жени Sborn. Bukar. 92, риби сушени acc. pl. ob. рибы соухи, отъ води тож Alex. Drin. 611; XV w.: ѿ роуки

rkp. Tow. PN. w Sof. Nr. 17, грѣхи acc. rkp. Bistrick. 44; XIV w.: нинѣ Evang. Hiland. 124, тисѧщѧ, расиплеши, нинѥ, власы ѡстри Jan Bogosł. 188, насищѫсѧ, ѿкристъ, вьздихание, прізиваѫ, димь itd. Psłt. Dečan. 144, нинѣшнѣа брань, нинѣ Sborn. Bułg. 48, 49, нинѣ, бисти rkp. Dečan. 225, 266, биста, Sinaks. belgr. 24, би могла, бих Troj. 160, 168, нинѣ itd. rkp. Curz. 40 n. XIII—XIV w.: нинѣ Stich. Par. 67, праведних, нечестивихъ Parem. Lobkov, 70, ѫзкъїими врати, бг҃омь живимь, погибаемь, малихь, би Evang. Dečan. 141; XIII w.: вьзридаѥте Evang. 46, чистимъ, видими 1 pl. ни nos Apost. Manujł. 199, посилаѫ, аще би бъїлъ, не бихъ билъ Apost. Ochrid. 272, боукви сиꙗ Apost. Zagreb. 73, вь различниѫ грѣхы, десниѫ страни gen. poj., вѣрїи gen. poj. Sborn. Berlin. 52, нїнѣ, прѣсвѣтлованими Triph. Zograph. 122, ви vos, и zam. ы bardzo często Apost. Mac. 464, 487, былибыхомь и оуподобили сѧ бихомь rkp. Filip. Nr. 1, чен҃ыѧ ризи rkp. Sof. Nr. 25; XII—XIII w.: нинѣ, би Parem. Grig. 69, бишѫ Triod Grig. 119, нѣки, аще би Evang. Undol. 136, възиваѫть Stich. Norov. 67, сьбиваетсѧ, рибарѣ, да би билъ, нинѣ itd. Evang. Belgr. 3; XII w.: нинѣ, бихомъ, бишѫ Apost. slepč. 114, нинѣ, далъ бимъ, бишѧ, вѣрнии poj. r. m. Psłt. Pogod. 55, Łamanskij 41 n. тисѫщи, посилаѭ, би, бимъ itd. Psłt. Bolon. 131; XI w: врачи, лики, разбоиники, съ аггели, храберьскимь Okt. Strum. 174.

Zastanowienia godnem jest, że w XI w. pomięszanie znaków и, ъı (ы) zachodzi tylko w Okt. Strum., podczas gdy inne zabytki nie znają jego. Ponieważ w XII w. użycie jednego znaku zam. drugiego nie zachodzi również zbyt często, trzeba przyjąć, że proces ten począł się na przejściu z XI do XII wieku. Tem samem zabytek Okt. Strum. przypadałby na ten przejściowy czas, za czem przemawiają także inne właściwości językowe i paleograficzne.

31. Oprócz przemiany dźwięku *y* w *i*, która konsekwentnie przeprowadzoną została wśród obrębu języka bułg.,

z innych zachodzą tylko niektóre sporadycznie nie tylko w niektórych narzeczach, ale nawet w pojedyńczych tylko wyrazach. Tak w Trъn, Pirot, Sofja, Radomir, wogóle w zachodnio-północnej części języka bułg. używa się na miejsce zwyczajnego słowa v i k a m, v i k n ъ odpowiednia forma z *o* w nagłosie: o k n u e m, o k n é t e ipt., o k n ú l i *Per. Sp.* 19—20, str. 255, Kačan. 273. W tem mamy analogiczne zjawisko jak przy kombinacyi głosowej *vi*, zamiast której używa się *ju*, *jo*, zob. §. 27. W wyrazie d e b j ъ, stsł. d y b a t i, który używa się powszechnie w języku bułg., mamy analogiczny proces jak w przemianie *i* w *e*, zob. §. 25: рибе морские rkp. Filip. Nr. 32 z 18 w. године gen. poj. Apost. Mac. Polívka 122, бехѹ erant rkp. Sof. Nr. 32 z 17 w. W przykładach takich, jak: t u t o ń, s u r a v zam. s i r o v, stsł. s y r o v ъ, Etropol, k a z u v a m zach., c a l u v a m Kotel, да плѹва Sborn. Belgr. 35, безстѹднѣ rkp. Handžar. 230, съ стоудѡм rkp. Sof. Nr. 8 z 16 w., — w tych i tym podobnych wyrazach dźwięk *u* jest albo to pierwotny, albo jak przy formowaniu słów częstotliwych analogiczny.

Wobec dzisiejszego stanu języka bułg., który nie podaje stałych przykładów dla przemiany dźwięku *y* w *o*, *u* i w żaden inny dźwięk oprócz *i*, nabierają należytego wyjaśnienia te przykłady, które okazują w rękopisach stbułg. znak ѫ zam. ы. Ponieważ dźwięk ы przeszedł w *i* i odpowiednio został wyrażony przez znak и, stąd wniosek naturalny, że w znaku ѫ nie może być zawarty dźwięk ten miękki (*i*), tylko twardy *y*, który w ten sposób został przez pismo oznaczony. Dla czego zaś do tego celu nie użyto znaku ы, łatwo zrozumieć. Ponieważ znak ы wyrażał dźwięk żywy *i*, który znów zrównał się w żywym języku z dźwiękiem *y*, dla tego przez użycie znaku ы, lub и, nie byłby żaden inny dźwięk wyrażony jak *i*. Żeby więc oznaczyć rzeczywiście dźwięk *y*, uciekali się pisarze do tego sposobu, że pisali go przez znak ѫ, który, jak później zobaczymy, zob. §. 60, słu-

żył do wyrażenia także tego dźwięku. Oprócz tego sporadycznie użyto także niekiedy znaku ь (ъ), który podobną miał w niektórych rękopisach funkcyją jak znak ѫ, przez który chciano wyrazić również ten sam dźwięk *y*. Że znaku ь nie użyto częściej, pochodzi stąd, że miał on w ortografii bułg. znaczenie tylko graficzne, oparte na tradycyi historycznej, a w żywym języku oznaczał dźwięk zupełnie inny, lub też nie miał żadnego. Z użycia znaku ѫ na wyrażenie dźwięku *y* w rękopisach stbułg. pokazuje się, że dźwięk ten istniał w niektórych narzeczach bułg. od najdawniejszych czasów, powtóre że znak ѫ służył w grafice stbułg. na wyrażenie tego dźwięku, podczas gdy znak ь (ъ) oznaczał dźwięk inny. Przykłady użycia znaku ѫ dla dźwięku *y* poczynają się w 12. wieku i ciągną aż do 14-go: орѫи, врѣхѫн, могѫи, сѫи Pslt. slepč. 115. всемогѫи Pslt. Pogod. 56, Łamanskij 37. Forma zaś бѫ nie stoi zam. бышѧ, jak sądzi Sreznewskij, lecz jest prawidłowym aorystem temat., zob. Przyczynek do hist. konj. słow. str. 254 n. сѫи, стѫѣ бцѫ gen, дѣвѫ gen. Pslt. Bolon. 51. 132. аннѫ rkp. Curz. 165, prwn. 52. ѡтъ единѫ страны, стльбѫ acc. pl. Troj. 149. 172. гор'кѫѣ мѫкы acc., стго савѫ gen., сѫи prtc., живѫи, мощи скрьвенѫ, бѫ = by Sinaks. belgr. 22. живѫи, до кон"ць вьселенѫѧ Pslt. Dečan. 145. Zamiast ъı stoi znak ь: оусльша rkp: Curz. 40, слышавъ Troj. 158.

32. Oznaczenie dźwięku *y* przez pismo rozdzielone jest na znaki ъı, ы, pomijając wyrażenie jego przez znak и, lub ѫ, z których pierwszy polega na procesie fonetycznym. Użycie jednego z obu znaków ы, ъı wiąże się ściśle z oznaczeniem przez pismo dźwięków głuchych za pomocą znaków ъ, ь, które w grafice stbułg. również pomieszane zostały. W XI. wieku przeważa znak ъı, jak w Pslt. słck., Hiland. fragm., Evang. Und., które go stale używają obok znaku ъи, podczas gdy znak ы ograniczony jest tylko na Maced. frgm., w których regularnie się używa i 1 raz w Evang.

Undol. Okt. Strum. ma również tylko znak ы, co także przemawia za późniejszem jego pochodzeniem. W XI. wieku zachodzi ten sam stosunek; tak znak ъı, niekiedy ъи, jest wyłączną własnością w Apost. slepč. a przeważnie także w Psłt. Bolon., który używa znaku ъ+, ъ+, Kačan. 5, niekiedy ъи a rzadziej ъй, zaś Psłt. Pogod. pisze reg. znak ы. Przechodząc z wieku XII. do XIII, napotykamy większy postęp w użyciu znaku ы, który wyłącznie pisze się w Evang. Belgr., Evang. Undol. i Min. Grig., podczas gdy znak ъı ograniczony jest na Parem. Grig., Triod Grig. i Stich. Norov. W XIII. wieku przeważa już całkowicie znak ы, który wyłącznie używa się w rkp. Sof. Nr. 25, 47, Filip. Nr. 1, 2, Apost. Mac. obok rzadszego ьи, Triph. Zograph., Apost. Zagrzeb., Žeravín. frgm., Apost. Manujł., Evang., Psłt. Norov., częściej również w Okt. Mihan. pisane ь+, zaś znak ъı ob. ъи ograniczony jest na Apost. Ochrid. W wieku XIV. znak ъı jest już rzadkością i zachodzi jeszcze obok ы w Stich. Par., 3 r. w rkp. Curz., Psłt. Dečan., Sborn. Sevast., rkp. Tow. PN w Sof. Nr. 2. W wieku tym ginie już zupełnie w piśmiennictwie bułg., tak że wiek XV. już nie zna jego.

Co się tyczy użycia znaku ъи, lub ьи, prawdopodobnem jest, że wyrażał on kombinacyją głosową z dźwiękiem *j* w zakończeniu: *ъj*, lub *yj*, podobnie jak to n. p. dzisiaj używa się w języku bułg. *nij*, *vij* zam. stsł. нъı, въı. Za tym sposobem mówienia przemawiają takie przykłady jak następujące: нѣмецьскои манастырь Alex. 26. ѡбычаемь сонъныимъ rkp. Tow. PN. w Sof. Nr. 2 z w. XIV. живьїи prtc. rkp. Filip. Nr. 26 z XVIII w. прѣмѫдрыи rkp. Lublan. 232. ѫзкыими врати Evang. Dečan. 141. тыѫ гвоздыи acc. pl., вѣрїи gen. poj. Sborn. Berlin. 52. Wymowa ta jednakże przywiązaną była do akcentu, pod którego wpływem przybierał język żywy pewien zakrój rozciągłości i śpiewności.

Samogłoska u.

33. u. Dźwięk *u* używa się w sposób odpowiedni innym językom słow. na całym obszarze języka bułg. tam, gdzie według etymologii stać powinien. Oprócz tego zastępuje on także dźwięk pierwotny *o*, zob. §. 8, niemniej nosowy dźwięk, odpowiadający polskiemu *ą*, stsł. ѫ, zob. niżej §. 57, i jako właściwość narzeczowa odpowiada on dźwiękowi ъ innych narzeczy, zob. §. 43. Dźwięk *u* jako zastępczy ograniczony jest na pewne tylko dzielnice języka bułg., podczas gdy jako pierwotny stanowi jego ogólną własność. Niekiedy jednakże używa się w języku bułg., lub w pojedyńczych jego narzeczach tam, gdzie w innych językach słow. stoi dźwięk inny, n. p. t u k u, pol. t y l k o, odpowiada stsł. т ъ к ъ - m o; d u v a r Tat. Pazardž. gr. θύρα, pol. d w o r; d u n j a ob. d y n j a Sêres; s r u c i pl. Dždževo w Nevrokop., pol. s t r y j, stsł. s t r y j; k u k u v i c a Sêres, Verk. 27; p u z d e r k i - p a ź d z i e r z e Struga, Mil. 470. Mianowicie zasługują na uwagę te przykłady, w których używa się w języku bułg. dźwięk *u* zam. *vъ* języka stsłow., lub *v* nowszych języków słow. Przykłady te są następujące: przyimek *u* zam. stsł. *vъ* w złożeniu: j u z m e m, j u z e l a Tat. Pazardž., Panagj., u z e m i ipt. Sêres, Verk. 1, u z i m a š Palanka, Kačan. 174, p r e j u z n u 3 pl. Tъrn, *Per. Sp.* 11, str. 133, j u z é Čepino, *Per. Sp.* 8, 88, u f l e z l i Tъrnovo, *Per. Sp.* 2, str. 311, взелъ rkp. Sof. Nr. 14, z w. 17 (cepit). u d o v i c a Skopje, u j č o Panagj., u j k o Veles, u n u k Berkovica, j ú č e r zam. v č e r a, stsł. v ъ č e r a, Pirot, *Per. Sp.* 16, str. 166. W przykładach tych mamy różne stopnie dźwięku *u* w rzędzie samogłoskowym, z których dźwięk *u* przedstawia stopień najwyższy przed spółgłoskami, podczas gdy *vъ* stoi zam. *eu̯*, przed spółgłoskami *u̯e*, podobnie jak *u̯a* zam. *au̯* i przedstawia stopień średni.

Przykłady więc: *u*, udovica, ujčo, unuk, učer są przedstawicielami stopnia najwyższego, podczas gdy stopień średni zawarty jest w odpowiednich im: vъ, vъdovica, vъnukъ, vъčera. Obok tego możebnem jest także, że średnia stopa jest tylko pozorną zam. słabej z *ų*, przed samogłoskami ŭ, stsł. ъ, która otrzymała jako nagłos dźwięk *v*. Za tem przemawia wyraz vъnukъ, który opiera się, jak lit. anukas, stgniem. eninchil pokazują, na ъnuk, chociaż znów łac. avunculus zam. *avenculus, z którem równa się słow. uj, przemawia za tem, że w słow. vъnuk- tkwi pierwotna średnia stopa, a lit. anukas stoi zam. *aų̈nukas, jeżeli w ogóle nie jest pol. pochodzenia.

Inny natomiast zachodzi stosunek pomiędzy ogólnosłow. voda, vol, a narzeczowem bułg. vudá, juda, uda, ul Čirpan, ulove, julove, które opierają się również na rzędzie samogłoskowym *u*: prwn. gr. ὕδωρ, łać. unda, prus. undsit. d., łać. bos, skr. gāús, idrp. *gōų̈s i stoją zam. *oų̈da, *oų̈l. Bułg. uda, ul są późniejszym utworem powstałym na zakładzie ogólnosłow. voda, vol wskutek przemiany dźwięku *o* w *u*, zob. §. 8. Stopień słaby zachodzi również w języku bułg. z przytoczonych wyżej przykładów na stopie mocnej przy vdovica Pavlovsk., vduvica Široka lъka, vdoica Struga. W Konopčii przechodzi *u* w zgłosce nieakcentowanej przed samogłoskami w *v*: Stvéńču zam. Stuéńču, t. j. Stojénčo, tvjágъ zam. tujágъ z tojagъ *Per. Sp.* 18, str. 399.

W dawniejszych epokach języka bułg. proces ten zachodzi również niekiedy: вразоумивсѧ zam. оуразоумивсѧ Triph. Zograph., савель, савля, савлоу zam. i obok саѵль Apost. Mac. Polívka 109, възрѧтъ zam. оузр- Triod Grig. 119.

34. o. Niekiedy, mianowicie na końcu wyrazu, przechodzi dźwięk *u* w *o*. W tem tkwi przeciwny proces temu, który przy przejściu dźwięku *o* w *u* poznaliśmy, §. 8.

Zjawisko to opiera się na podniesieniu się dźwięku *u* w skali muzycznej, który równy jest *f*, podczas gdy skala tonicznа dźwięku *o* odpowiada *b'*, Helmholz o. m. str. 172: pomoli sa bogo zam. bogu Pavlovsk., toga mo produma Široka łąka. Proces ten powtarza się w żywym języku wśród całego języka bułg. tylko w całych zdaniach, w których akcent zdaniowy w tym kierunku swój wpływ wywiera.

W dawniejszych zabytkach stbułg. jest on również znany i to w niektórych dość często w użyciu: ose cepit Sborn. Belgr. 35, врьхо вupra, междо, човѣко тому, старцо тому, rkp. Odes. 140, 147, одари zam. удари rkp. Lublan. 232, междо tamże 336, огѫди ob. оугѫдеть 342, 343. Хво неиздреченно сьшесвиѫ Okt. Mihan. Arch. III, 350, дрогихь zam. друг-, модны zam. мѫдно, Херовима χερουβείν Apost. Mac. Polivka 123, мѫдрьствоѫщи, вѣрожи, вѣрожщомоу, холна сѫда, холѫще Apost. slepč. 116, холъны ob. хоулъныѫ tamże 301, то zam. тоу 309, дрога alterum 314, послоушьствовани 317, сложб (a) 318.

35. ъ. Pokrewny z poprzednim jest ten proces, według którego w zgłosce nieakcentowanej stoi dźwięk ъ zam. *u*. Jest to ten sam objaw językowy, tylko z tą różnicą, że zamiast dźwięku *o* występuje słabszy jego stopień ъ, zob. §. 10: dъch zamiast duch Gabrovo, prwn. pol. dech i duch, mъchá ob. mu'á Kъzanlik; stanbъlski zam. stambulski Sakъrdži; k'ъšta, srb. kyћa, goc. hus; k'ъso zam. kuso Teteven; sandak zamiast sanduk Pavlovsko, gdzie *a* zastępuje ъ.

Również i w dawniejszych rękopisach powtarza się to samo zjawisko: емѫ, врьхѫ, rkp. Sof. Nr. 6 z w. XV, дню сѣѫщѫ rkp. Dečan. 276, мъ ei dat., емъ dat. Troj. 176, еѫ dual, ѡть рѫкоу егупетьскѫѫ, междѫ Sborn. Berlin. 51, еѫ dual. gen. Θеодосиѫ великомоу цр̃ Triph. Zograph. 426, фрѫгиѫ φρυγίαν, при дъвоѫ, gdzie ѫ stoi zam. ѫ, Apost. Mac.

Pol. 122, сребролюбци щѧдимъ, при ногѫ Apost. slepč. 115, 303, по сѫщ'ствѫ Okt. Strum. 174, 353, uw. 1.

36. i. Na wzór języka czesk. przechodzi niekiedy *u* w *i* w zgłoskach miękkich w języku bułg. w niektórych tylko narzeczach i tylko w niektórych wyrazach: l i b e - l e Tat. Pazardž., l i b i, l i b i l a zam. l j u b i l a i t. p. Tat. Pazardž., Panagjurište, l i b o v n i k wogóle w wschodnich narzeczach zam. l j u b o v n i k, l j u b i zachodnich. k l i č, k l i č j o v i pl. Kotel, *Per. Sp.* 1, str. 106, b l i v a t 3 pl., Dżidżevo w Nevrokop., Ved. II, 119. n a r g j u l j e zach. - n a r g i l e wsch., č j u b u k zach. - č i b u k wsch.; d o b r o i t r o zam. u t r o Köstend., Kačan. 227.

W stbułg. zabytkach zachodzą również przykłady tego procesu: да затрить - t r u - Sborn. belgr. 32, затрива tamże, ипитеръ zam. Jupiter Troj. 154.

Przeciwny zaś okaz przedstawia wyraz c u t i utworzony od niego czasownik c u t i Mac. Mil. 256, zam. stsł. c v ь t ъ, c v i s t i: c v ь t ą, w którym zam. kombinacyi v i mamy *u*.

37. Oznaczenie dźwięku *u* przez pismo odbywa się w zabytkach stbułg. przez dwa znaki оу i ѹ, z których drugi ligaturą jest pierwszego. W XI. wieku przeważa jeszcze znak podwójny оу, zam. którego 2 r. zachodzi znak prosty ꙋ w Psłt. słck., podczas gdy znak ѹ zachodzi rzadziej w tymże samym zabytku, w innych zaś nie jest w użyciu. W XII. wieku ѹ jest już częstszem, chociaż nie wyrównywa jeszcze znakowi оу, i przywiązane jest do nagłosu i środka wyrazów. Przechodząc z XII. do XIII. wieku, napotykamy znak ѹ jeszcze częściej, ale także tylko w nagłosie, lub w środku wyrazów, podczas gdy w zakończeniu jest rzadkim. W XIII. wieku zaś stoi na równi z znakiem оу, z którym się używa bez różnicy miejsca, a w niektórych zabytkach, jak Apost. Mac., stanowi nawet prawidło ortograficzne. W Apost. Ochrid. zachodzi obok obydwóch poprzednich jesz-

cze niekiedy prosty znak ѵ. Wiek XIV. przedstawia ten sam, co poprzedni, stosunek, przyczem zauważyć można, że znak ꙋ ustępuje miejsca w niektórych zabytkach znakowi оѵ. Wiek XV. pozostaje na tem samem stanowisku podobnie jak XVI, tylko użycie znaku ꙋ staje się coraz bardziej ograniczonem, co powtarza się także w wiekach następnych.

Samogłoska ъ.

38. ъ. Znakiem ъ oznaczam dźwięk języka bułg., który stanowi wyłączną własność niektórych jego narzeczy. Wymowy jego można nauczyć się tylko na miejscu, która nie jest jednakową. Dźwięk ten nosi nazwę w gramatyce „zamkniętego“ *a* (zatvoreno *a*), przez co oznaczoną jest wymowa jego, jako zbliżona do dźwięku *a*. Przy wymowie jego czynną jest tylna część języka w ten sposób, że podnosi się w górę, podczas gdy przednia część opiera się o dolne zęby, a usta pozostają otwarte jak przy wymowie dźwięku *a*. Dźwięk ten, nazwany „głuchym“ (dumpf), może stać w akcentowanej, jako też nieakcentowanej zgłosce: w pierwszym razie wymawia się z większą energiją, podobnie jak każdy inny dźwięk akcentowany, w drugim z mniejszą. Różnica fizyjologiczna pomiędzy jednym a drugim dźwiękiem, jaką przyjmuje Drinov: *Beiträge zur Kunde der neubulgarischen Sprache, Arch. V*, str. 370 n., polega na tym ogólnym kierunku języka bułg., według którego nieakcentowane samogłoski podnoszą swój ton muzyczny. Dźwięk ъ znajduje się niżej od dźwięku *a*, co tylko w akcentowanej zgłosce zachodzi, a podnosząc się w skali muzycznej z powodu braku akcentu, przyjmuje jaśniejszą barwę, podobną do dźwięku *a*.

Etymologicznie odpowiada dźwięk ъ dźwiękom: *a*, zob. §. 2, i *o* §. 10, niekiedy *u* §. 35, podczas gdy zamiana dźwięków *e*, *i* w ъ, odbyła się na zakładzie innych dźwięków, które jako przejściowe wytworzyły się z *e*, *i*. Ponieważ

czynnikiem twórczym w tej przemianie jest akcent, stąd wypływa ta konieczna konsekwencyja dla głosowni bułg., że pierwotnie wszystkie ъ mogły tylko stać w zgłosce nieakcentowanej, a dopiero później z zmianą akcentu dostały się także w zgłoski akcentowane. Równem prawem i jednozgłoskowe wyrazy z dźwiękiem ъ, n. p. dъž zam. dъždь, sъn i t. p., mogą być tylko późniejszą warstwą formacyi języka bułg., która powstała na starszej więcejzgłoskowej, którą stanowiły inne przypadki deklinacyi, mające na zakończeniu akcent. Pod wpływem więc takich form deklinacyjnych jak: *daždá, *daždú i t. p., *sunú i t. p., powstała forma mianownika dъžd, sъn. Ta przemiana dotknęła tylko krótkie *a*, *o*, *u*, podczas gdy długie pozostały w swej naturze nieporuszone, chociaż stały w zgłosce nieakcentowanej. Tak ostały się takie przykłady jak następujące: vrag, grad, duša i t. p., w których dźwięki *a u* musiały być długie, wskutek czego zostały przez proces ten nie dotknięte, prwn. srb. vrâg, pol. wróg; srb. grâd, pol. gród; srb. dúša, dat. dûši, pol. duch ale dech: tchu zam. d(e)chu. Długość samogłosek była więc jednym czynnikiem, który chronił je przed przemianą w dźwięk ъ.

Obok tego zachodzą także i krótkie dźwięki, które ocalały jak n. p. brat, pol. brat, srb. brät; rak, srb. räk; koń, srb. köń i t. p., noga, srb. nȍga i t. p. Jeżeli dźwięki *a o* w tych przykładach nie przeszły w ъ, to stało się tylko z tego powodu, że musiały stać w zgłosce akcentowanej, czyli że inne przypadki od brat, rak, koń miały akcent na zgłosce rdzennej. Tak też jest po dziś dzień w języku bułg., w którym przytoczone przykłady mają rzeczywiście akcent w innych przypadkach na zgłosce rdzennej: dat. brátu, ráku, kónju; acc. bráta, ráka, kónja, a podobnie także nóga z akcentem na zgłosce tematowej. Wobec tego faktu trzeba przyjąć dla języka

bułg. dwie epoki przemian głosowych: w pierwszej pozostały długie i krótkie samogłoski akcentowane *a*, *o*, *u*, niezmienione, a nieakcentowane krótkie przeszły w głuchy dźwięk ъ, w drugiej nastąpiła zmiana akcentu, z którą krótkie przeszedłszy w zgłoskę nieakcentowaną, obniżyły się w skali samogłoskowej *a* w ъ, *o* w *u*, *e* w *i*, (*u* w *o*) a długie po zatracie iloczasu pozostały jako krótkie w naturze swej niezmienione.

Co się tyczy natury fizyjologicznej dźwięku ъ, takowa zbliża się podstawą swą do dźwięku *a* (*a* zamknięte) w wschodnich narzeczach: Bъlgarin - Bâlgarin, nâpâlni sâ, sârce Šumen; bregâ-t, snjegâ-t, vâlnâ-vъlna, vârbá Kotel. Podobnie brzmi dźwięk ten w Gabrovo, Tъrnovo, Kъzanlik, Sliven, Aitos, Sakъrdži, Panagjur., Koprišt, Sofja, Tъrn, Pirot, wogóle w wschodniej części i północno-zachodniej języka bułg. a z macedońskich narzeczy w niektórych tylko i to przeważnie w zgłoskach rdzennych jak w Kratovo, Veles, Strumnica, Kukuš i w zachodniej części jak n. p. w Ochrida i Struga. Dźwięk ъ, wymawiany w sposób wyżej oznaczony, używa się tylko w zgłoskach akcentowanych, podczas gdy w zgłoskach nieakcentowanych przechodzi w północno-zachodniej części języka bułg. w dźwięk jasny *a*, w macedońskich zaś narzeczach w *o*, a w narzeczach wschodnich pozostaje jako ъ z więcej lub mniej zbliżoną naturą do jasnego *a*: sъń sънuvach, slъncitu Sliven; vълnâ, vârbá Kotel; tънak Koprišt.; mómâk, četvъrtâk, písâk, dobítâk wsch. — mómok, čétvъrtok, pisok, dóbitok zach.; snachá, kaštá Tъrn, Pirot, Vidin.

Zamiast ъ z podstawą dźwięku *a* głuchego, wymawia się w niektórych narzeczach dźwięk ten podobnie jak pol., lub ros. *y* w zgłoskach akcentowanych, a w nieakcentowanych jak krótkie jasne *a*. Tak mówi się w powiecie Tatar-Pazardž.: lýžeš, dyž-dъždь, văv kýšti, să sina,

v a v o d á, m l ă č í ipt.; w Samokov: s ŷ r n a, d l y g o ob. č e t v e r t ă k, p é t ă k; Radomir: s e d y m, o s y m, d y c h, s y b e r, d y s k a i t. p.

39. a. Zamiast ъ używa się dźwięk *a* w niektórych z narzeczy rodopskich, jak n. p. w Pavlovsko: p a r v a n, v t o r a n, s a s cum, v a v in, b a r d o, o b a r n a s e, j a b a l k a, g a r m i, m a l' č i ipt., d a š t e r j a, s r e b a r n i, k a š t a i t. p. W ten sam sposób wymawia się dźwięk ten w niektórych miejscowościach w powiecie Tatar-Pazardž. jak n. p. w Selče: k a š t a Ved. II, 2; potem w Čepino, gdzie dźwięk ъ rzadko się używa, tylko na jego miejsce *a*: s a m, k á s n o, lub *o*, Ireček, *Per. Sp.* 8, str. 86. Dalej na północ używa się w Sofijskim powiecie: z a t a k n a' a, s a b u d i *Per. Sp.* 1, 168; d a n o, l a ž a *Arch. V*, 374; mianowicie w Etropol jest bardzo rozpowszechnione: k a š t a, d a n o, l a ž a, Drinov w *Arch.* V, 374, s t o l a (*t*), k r a k á (*t*), ale mówi się d e š t e r á *Per. Sp.* 13, 147; 14, 318. Do tego trzeba zaliczyć całą północno-zachodnią część księstwa Bułgarskiego, w której w nieakcentowanej zgłosce wymawia się również jasny dźwięk *a*. Z macedońskich narzeczy używają go niektóre tylko mianowicie w zgłoskach rdzennych jak w Ščíp: s a s n o š (nож), m a g l a, l a ž j a m; Veles: s e d a m, o s a m, m a g l a, s a n i t. p.

40. o. Najszersze granice zajmuje dźwięk *o*, który używa się we wschodnich narzeczach w zakończeniu rzeczowników r. m. w połączeniu z artykułem: b r e g ó zam. b r e g ъ - t, s n j e g ó Šumen, Tъrnovo, lub ze zmianą w *u*: s a c h a t u, k o m i n j u w Žerownie w Kotelsk. Niezmieniony zaś dźwięk ъ z artykułem pozostaje w Gabrovo: g ъ r b ъ - t, v ъ l k ъ - t ob. v l ъ k; w Kъzanlik: b r e g ъ - t, g ъ r b ъ - t, ale we wsi Mogliš: v ъ l k o - t, b r e g o - t; w Kotel: s n j e g ъ - t, n o k' e k ъ - t, s v e t ъ - t.

Z rodopskich narzeczy używa się *o* w Čepino obok *a*, Ireček *Per. Sp.* 8, str. 86; w Široka lъka: v o l' k, v o l' e k;

w Malevo: Bolgarin, dorva, vorba, molči, doštirja, pl. doašteri, odvon, vosedni, vosok wosk; Čepelare: mlečok mlecz, volnenik wełniana suknia, navorvim narzucę i t. p. W macedońskich narzeczach używa się we wszystkich na końcu wyrazów i w połączeniu z artykułem przy rzeczownikach r. m.; w zgłoskach rdzennych zaś w Skopje: volna, w mieście zaś vuna, vosok, nokot, sonoš, polna, volk; Veles, w przyimkach i w zakończeniu: svekor, gorok sonok sonoja, VERK. 338, soboro-t, kumo-t *Per. Sp.* 3, 181; Strumnica: doš-dъždь; Prilep: brato-t; Kostur: bunaro, kameno, pojaso, MILAD. 388; Ochrida: loža, son, mogla, dobor *Per. Sp.* 8, 86; son, pozova Deber, *Per. Sp.* XI—XII, 160.

Zamiast *o* wymawia się *o͡a*, mianowicie w połączeniu z płynnemi *r l*, na niektórych miejscach Rodopów. Wymowa ta jest zawisłą od akcentu toczonego, który pojedyńczy dźwięk *o* rozkłada w diftong zamiast przedłużyć go w długie *o*. Tak mówi się w Široka lъka: čjo͡aran zam. črъnъ, vo͡arch, fo͡arkaš, raso͡ardise, moje do͡ašterjo voc., vo͡arna sa 3 poj., mo͡alči ipt.

41. ä. W Teteven i w niektórych wsiach okolicznych wymawia się dźwięk ъ jak *ä* w zgłoskach rdzennych akcentowanych, zob. §. 3: läža l. poj. -lѣžą, däš-dѣždь, sän, gälap-gъlъb, tăzi-tѣzi, täj-tъj. W podobny sposób brzmi dźwięk ten na końcu jednozgłoskowych wyrazów, połączonych z artykułem, jeżeli nad nim stoi akcent: mechä-mêchѣ-t, snegä snêgѣt, pletäpletѣt. W połączeniu zaś z *r l*, wymawia się jak wschodnie ъ, chociaż stoi w zgłosce akcentowanej: pъrs, krъv, Bѣlgarin, gѣrlo, pѣlno, vѣlna, ale došäl zam. došъl, VASILJOV w *Per. Sp.* 6, str. 149.

Podobną wymowę można słyszeć także wśród niektórych innych narzeczy: völk, osök, nök'et-nъkъt,

Jeni Mahale; w rodop.: vȍlna, jabȍlka, vosȍk, nȍk'at, Bȍlgare, Gȍrk, vȍl'k - pl. vȍl'kjove, dl'ȍgo-dlъgo, dȍrva Čukurkȍi.

42. e. Pokrewna z powyższem *ä (ö)* jest wymowa dźwięku ъ jak *e*, która pojawia się sporadycznie we wszystkich narzeczach i przywiązaną jest do pojedyńczych wyrazów: mene dat. -mъnê we wszystkich narzeczach, mъńe Šumen; aze Tat.-Pazardž.; cerkova Tat.-Pazardž., čerkuvъ Sliven, čorkva Široka lъka, w którem *e* stoi właściwie za ь z *i*: stgn. chirihha, niem. Kirche, pol. cerkiew; tekmu-tъkъmo Kotel, tek zach. -tъk wsch.; sétninkъ, sétni čásuvi od sъto Šumen, *Per. Sp.* VII—VIII, str. 110, 111; žélti Šumen zam. ь: žьltъ; dlegu zam. dlъgo Šumen, dljogi Stara-Zagora, *Arch.* VII, 324, dljégo w rodop. Čukurkȍi, dljaga Sakъrdži; kamen, izven, preferli Sakъrdži; terlik, terlice pończochy, rodop. Čepelare; nekat rodop. Čukurkȍi; desk'ä-dъska Teteven; dober put Neresi w Skopij., dober den, veter Sêres, Verk. 67, 71, vêtъr ob. vêtar wsch., vjátъr ale veterá-t Koprišt.; oven, najcharen Veles, Verk. 325; dešterja, dešterka mac., dešterá Etropol, *Per. Sp.* 13, 147, deštéri Zajčar, *Per. Sp.* 8, 107; sen, senil sem Tъrn, Vranja, Dupnica, Kačan 407, 470, 206; šjev zach. -šъv wsch., šif Koprišt.; cfeti zach. -cъvti Koprišt. W wyrazach zaś takich jak: cerven, cer zam. cern, cerni Jeni Mahale, černi rodop., červjeno Teteven, červen wsch., cernica zach. -černica Koprišt. i tym podobnych, w których dźwięk *e* stoi zamiast ь, nastąpiło wyrównanie dźwięków ъ i ь, zob. niżej §. 48.

43. u. Sporadycznie tylko i przeważnie przed następnym nosowym dźwiękiem *m*, *n* używa się dźwięk *u* zam. ъ, który niekiedy powstał także z *o* w zgłosce nieakcentowanej: duvar ob. dovar, stsł. dvьrь, Tat.-Pazardž.;

s e d u m, o s u m Skopję, Ščip, wogóle zach. zam. s e d e m, o s e m wsch., o s a m, s e d a m d e s e t Veles, Verk. 309, 313, Sêres Verk. 5, s e d u m d e s e t Strumnica, Milad. 28; s u m l. poj. zach. -s ъ m wsch., s a m Koprišt., Čepino; o s u n a zach.- o s ъ m n a wsch., o s ѣ v n a Koprišt.; v o s u k zach.- v o s ъ k wsch.; n u š t u v á bessarab., n o š v a Visoka zam. n ъ š t v y *Per. Sp.* 15, 403. Mianowicie w połączeniu z *r l* wymawia się dźwięk ъ jak krótkie *u* w większej części narzeczy bułg., n. p. k r ŭ š i s a, d ŭ r v o, s l ŭ z i, ž l ŭ t i, l ŭ ž a l. poj. Tat.-Pazardž.; j a b u l k a, p o g l u t n e š Sêres, Verk. 82, 231, g ѣ t a zach. zam. g l ъ t a *Per. Sp.* 19—20, str. 149, zob. Drinov w *Arch.* V, 372, niżej §. 120.

44. Ten sam stosunek, który, odnośnie użycia dźwięku ъ, i zastąpienia go przez inne, panuje w dzisiejszych narzeczach bułg., powtarza się także w zabytkach piśmiennych, pochodzących z najdawniejszych już czasów. Tak zachodzi *y* zam. ъ przed następnem *i*: приѫтыи, видѣвыи itd. rkp. Curz. 191, въї имѧ, въї истинѧ, обрѫщѧтъїи, bez następnego *i*: противѧ къїзнемъ, небрѣгъїше Apost. Ochrid. 98; протешетъї 3 poj. Evang. Belgr. 14; въї Иѵ́ковѣ, въї Егуптѣ, въї имѧ, въї истинѣ, вьзнесѧтъї и, тъїи, да й привлѣчѣтъї 3 poj. Pslt. Bolon. 133, 361.

Dźwięk *a* zam. ъ zachodzi dość często w zabytkach stbułg.: авагѣсть рекѣми српань, бесамртни rkp. Filip. Nr. 32 z XVIII w.; сась cum, ва земли-та Sborn. Belgr. 31, 33, ва домь 37, дано 38, петакь 47, кашта 46, отак'миль, лакать, таи, самь zam. jesmь, gdzie *a* nie stoi z powodu wpływu serbskiego, jak sądzi Jagić *Starine IX*, 142, rkp. Odes. 142; сабра, сабѡрни, ѡсак, ва in, Abagar. 519; сась Latopis Petra, Per. Sp. 3 str. 8; Адама не злобивъ бо сы паде Pslt. Pogod. Łam. 39. Do tych przykładów trzeba zaliczyć i te, w których stoi znak ѧ, lub ѫ zam. ъ: дѫщерѫ Alex. Drin. 611; нѫ reg. rkp. Curz. 52; да бѫдеть всѣмь рабѫ Evang. Dečan.

142; лѫжа, лѫжѫщимь, мѫздѫ, сѫть, ωгнѫнѫѫ Sborn. Berlin. 52 n.; азь ѥсмь rkp. Filip. Nr. 2 z XIII w., лѫжа, мѫздѫ, противѫ, нѣсмь Evang. Belgr. 2, 3; стѫꙗ Pslt. Bolon. 130, книгѫ gen. pl., нѣсмь, ωтлѫчѫнь Apost. Mac. Pol. 122. W niektórych z tych przykładów stoi znak ѫ lub ѫ bezpośrednio na miejscu ъ, pośrednio zaś należy właściwie zamiana ta pod rubrykę dźwięku ь, zob. §. 50.

Najczęściej atoli zachodzi dźwięk *o* zam. ъ: возвеселиха ca Sborn. Belgrad. 35. ѱаломь 39, сотвори 47, своимь оученикомь, тогда rkp. Filip. z r. 1600; тогда rkp. Filip. Nr. 11 z XVII w.; утокмили, тои, тоизи, rkp. Odes. 142; вовь Latop. Petra *Per. Sp.* 3, str. 8, вѣтрωмъ rkp. Sof. Nr. 7 z XVI w.; крѣпокь, подо миожѫ Sborn. Bukar. 84, 96; во снѣ rkp. Sof. Nr. 6 z XV w.; соньныймъ, токмо rkp. Tow. PN. w Sof. Nr. 2 z XIV w.; ωстанокь, сѫдобь, пѣсокь, Pslt. Dečan. 145; начѧтокъ Sborn. Bułg. 49; той nom. poj., тогда, ветохь, крѣпокь, храборьства, ровъ, изь рова сего, ровоу Sinaks. belgr. 23, 24; за не е агаменъ рижєоуша попа дъщере възѧло, на коемъ (щитѣ) бѣ писано образъ, gdzie według Miklosicha jest brak kongruencyi syntaktycznej, Troj. 152; кротокъ, домохъ, пѧтокъ rkp. Curz. 36; въ любови, свѣтомъ, крѣпокъ, прѣстоло nom. Stich. par. 67; родо сь Evang. Dečan. 141; ыр"момь, безочьст"виѣ Jefrem Syrin. 148, 401; начѧтокъ Apost. Mannjł. 47; сонъмище, въ тои часъ, во снѣ, прѣдо нъ, гласо съ, хлѣбо съ, придемо itd. Apost. Ochrid. 97; оупование, начѧтокъ Okt. Mihan. 136, 147; роть, прибытокь, лакоть, вь мѣстохь, тои, порть zam. прътъ vestis Sborn. Berlin. 49, 50; той, крѣпокъ Triph. Zograph. 122; когда, къ сонмищемь Apost. Mac. 488, 472; nawet w takich razach, gdzie nie ma potrzeby, zachodzi: вь конидѣ κατὰ τὴν κνίδον, по саломени κατὰ Σαλμώνην, Polivka 119; во дне Jefrem Syrin. 136; домо-ть, родо-сь, крѣпокь Evang. Belgr. 4; гнѣвомъ, reg.-омъ, Apost. slepč. 114; когда, тои, сонъ, ко крщению itd., bardzo często, Pslt. Bolon. 132, 206; сохраниша Pslt.

słck. 164; тогда, гласомъ, zresztą rzadko używa się *o* zam. ъ, Evang. Novogrd. 26; тѣломъ, тогда Evang. Undol. 44; крове, ѡкровави, плоть Okt. Strum. 175.

Dźwięk *e* zam. ъ: гриехе нашь rkp. Filip. Nr. 32 z 18 w.; вѣ веки, ѣ zam. *e*, Sborn. Belgr. 43; ѿ плезе, сьѡбещникъ Sborn. Sevast. 72, 222; вепль, порепщѫт Pslt. Dečan. 145; съ веплемъ rkp. Dečan. 275; вепль Jefrem Syrin. 148; съ веплемъ, есме, имаме, есте 3 poj., вѣруеме, ıаме Apost. Ochrid. 98; поемеше, сьграмаждешѹ Apost. Mac. 488, репеть, веплемь Polívka 120; гладемъ, бъıхоме, есме Pslt. Bolon. 131; из нихе ἐξ ὧν, Okt. Strum. 175.

Dźwięk *u* zam. ъ, zachodzi tylko w rkp. Filip. Nr. 7 z XVII w.: ноу zam. нъ sed. 45.

45. Najczęściej jednakże używa się od najdawniejszych czasów w zabytkach stbułg. znak ъ, który wyrażał odpowiedni dźwięk jak dzisiejszy ъ. Jednakże już w XI w. dźwięk ъ zanikał często mianowicie w zgłosce nieakcentowanej, jeżeli wskutek jego wypadnięcia zchodzące się spółgłoski stanowiły grupę łatwą do wymówienia, co wówczas zachodziło, jeżeli jedna z nich była syczącą, powiewną, lub płynną, np. пос-ли, с-леть Okt. Strum. 174; подѡбно Evang. Undol. 44; двѣ, кто Evang. Novogrd. 168. W tym kierunku proces ten rozwijał się w miarę postępu czasu coraz bardziej, nietylko w nagłosie złożonych wyrazów z przyimkiem, ale także w środku i w przyrostkach: свѣтъ, оумртвити, оупвахъ Pslt. Bolon. 133; въ зборѣ, свѣсть Apost. slepč. 114; спѫдомь, скровѣ Evang. Undol. 136; вь снмищехь, на снмищихь, изь снма, ѿ снма, ob. сньмище, вьзпи Apost. Mac. Pol. 119; мдли, скровище, слеми, свршени Apost. Ochrid. 98, itd. itd.

Obok tego kierunku był czynny także proces zanikania dźwięku ъ na końcu wyrazów, co dopiero poczyna się w XII wieku: дал ми ѐси, прѣд, из рѫкы Pslt. Pogod. 55. W tych przykładach znak ъ opuszczony został, z czego wynika, że w żywym języku dźwięk ъ na tem miejscu nie

wymawiał się. To samo przyjąć trzeba, jeżeli zamiast znaku ъ piszą się dwie kreski ", lub apostrof ', które miały znaczenie graficzne tylko, a nie fonetyczne. Użycie tego sposobu pisania poczyna się w XII wieku i ciągnie aż do XVII, w którym słabo się używa podobnie jak w XVI i XV, podczas gdy w XIV i XIII jest dość częste: вз"ва, д"брехъ Psłt. Bolon. 50, придет" 3 poj. Evang. Belgr. 3 n. д"ва, грѣх" Triod Grig. 118, на том' rkp. Sof. Nr. 25 z XIII w. прѣд", вет"хын Triph. Zograph. 122, наслѣдят'ся Psłt. Dečan. 144, ѡн"же, влѣз"же Evang. Hilund. 124, быв"шоу, м"ношѫ, многом" Sborn. Sevast. 72; вь д'ворь rkp. Tow. PN. w Sof. Nr. 17 z XV w.; прѣстып'нѣкь rkp. Filip. Nr. 19 z XVII. w. Że znak " nie wyrażał żadnego dźwięku żywego, ale był tylko znakiem czysto graficznym na oznaczenie opuszczonego ъ, pokazuje się z tego, iż niekiedy pisze się tam, gdzie nie powinien, mianowicie pomiędzy dwiema spółgłoskami, n. p. п"рик"лони Psłt. Bolon. 50, довольс"тво, патриар"хь Jefrem Syrin. 147. To samo zachodzi także niekiedy przy znaku ъ: сьлавлѧ (ь zam. ъ) Okt. Strum. 174; Клименътоу, Марѣка Evang. Undol. 44. W przykładach zaś: съв'тѧ сѧ, съв'тѧще сѧ, процъвте, процьвте Okt. Strum. 174, nie stoi znak ъ (ь) na niewłaściwem miejscu, jak Jagić tamże mylnie twierdzi, lecz przykłady te odpowiadają prawidłowo dzisiejszym cъvti Koprišt., cъfte wsch. - cfetim zach., sъvne sъ ob. sъmne sъ wsch. zam. * sъvtne z svьtne. Jeżeli więc pisze się znak ъ na końcu, lub w środku wyrazów aż do XVIII. wieku tam, gdzie równocześnie na tem samem miejscu opuszcza się, to trzeba przyjąć za konieczne to przypuszczenie, że w żywym języku dźwięk ten nie wymawiał się, a oznaczenie jego przez pismo należy tylko do tradycyi ortograficznej, nie mającej istotnej podstawy w żywym języku. Również tej samej tradycyi ortograficznej zawdzięcza znak ъ swoje użycie, który w żywym języku mógł mieć odpowiednio do narzecza inne

znaczenie; odstąpienie zaś od niej należy do zwyczajnych zjawisk pracy umysłowej człowieka, w której zachował się rzeczywisty obraz języka pisarza.

46. Oznaczenie dźwięku ъ przez pismo odbywa się przeważnie przez dwa znaki ъ, ь, które od XI. stulecia począwszy naprzemian się używają. Fakt ten ortograficzny opiera się na procesie językowym, który zaszedł z dźwiękiem ь, zob. §. 48. Ponieważ w języku nie istniała różnica pomiędzy dźwiękami, wyrażonemi przez znaki ъ, ь, dla tego użycie jednego z nich zależnem było wprawdzie od zwyczaju ortograficznego, który jednakże ulegał zbyt często dowolności pisarza. Stąd poszło, że w XI. wieku, w którym tradycyja była jeszcze żywszą, używają się więcej w sposób prawidłowy jak w *Evang. Novogrod.*, *Frgm. Hiland.*, lub, co także możebnem jest, że zabytki te są wierniejszemi kopijami starszych oryginałów. Że znaki te nie wyrażały odrębnych dźwięków, dowodem tego ta okoliczność, że niektóre zabytki używają wyłącznie tylko jednego z tych znaków, jak *Maced. frgm.*, w którym zachodzi tylko ь, podczas gdy ъ znowu wyłącznie w *Evang. Undol.* Ograniczenie się do jednego tylko z obu znaków w tych zabytkach jest wypływem systematyczności pisarskiej, podczas gdy użycie obydwóch naprzemian w innych zabytkach polega na zwyczaju ortograficznym. Ten sam stosunek panuje w XII. wieku, w którym obydwa znaki mięszają się w wszystkich zabytkach, jednak tradycyja ortograficzna utrzymuje jeszcze znak ъ w przewadze, która na przejściu do XIII. wieku poczyna opadać na korzyść znaku ь. W XIII. wieku przeważa stanowczo znak ь w wszystkich zabytkach, w niektórych jak rkp. Sof. Nr. 25, Filip. Nr. 1, 2, Apost. Mac., Sborn. Berlin., Min. Grig., Evang. Norov., Apost. Manujł., Evang. stanowi regułę ortograficzną, podczas gdy znak ъ albo całkiem nie używa się, albo tylko w nieznacznej mierze, w innych zaś piszą się naprzemian, jednak częściej znak ь. Ten sam sto-

sunek zachodzi na przejściu od XIII. do XIV. i w całym XIV. wieku. Jeżeli więc w rkp. Curz. i Troj. używają się dość prawidłowo obydwa znaki, to wobec panującej reguły ortograficznej tego wieku właściwość tę trzeba złożyć na karb tego, że zabytki te muszą być dobrą kopiją starszego oryginału. Od XV. wieku począwszy, poczyna użycie obydwóch znaków ulegać pewnemu ograniczeniu, które na tem się zasadza, że na końcu pisze się regularnie znak ь, a w środku ъ. Ten stan pozostał aż do XVIII. wieku, od którego jeżeli zachodzą wyjątki, to dotyczą one znaku ъ, zamiast którego wówczas pisze się ь. Zasługuje jeszcze na uwagę, że w Stich. Par. zamiast ъ pisze się za przykładem serbskim niekiedy znak podwójny ьь.

Samogłoska ь.

47. ь. Znakiem ь oznaczam dźwięk, który żyje w niektórych narzeczach języka bułg. wśród pewnych warunków, a którego wymowa równa jest krótkiemu *i*, zbliżonemu do niem. *i* w takich wyrazach jak: mild, wild, hin i t. p., lub pol. *i* w włościanin, rzymianin i t. p. W ten sposób wymówiony żyje dźwięk ten w niektórych wsiach Svistova, potem we wsi Batak w takich wyrazach jak: lьko, lьv, spьni, stьklo, tьmno, tьmnica, zob. A. Teodorov: За звука ь въ новобългарския езикъ, *Per. Sp.* 4, str. 106 n.; 5, str. 19 n.; Къмъ звука ь въ повобългарския езикъ, *Per. Sp.* 15, str. 344 n.; — 4, str. 121, prwn. 15, str. 347. Mianowicie w połączeniu z *r* przed następną zgłoską miękką, lub przed następnemi gardłowemi i powiewnem *v* używa się dość powszechnie dźwięk ь wśród narzeczy wschodnich, n. p. krьst, prьst, w Koprišt.: krьs, prьs, mrьtav; na sьrci, ale serce-to Tat. Pazardž., dьrvo, dьrźi, fьrli, čьrni, den mrьkne

Tat. Pazardž., vrьch, pьrvijet večerj Kotel. W ten sam sposób wymawia się w tych połączeniach w Macedonii: cьrkva, pьrv, sьrce i t. p. Również po gardłowych słyszy się niekiedy jak: og'ьń MTьrnov, og'ьn Zajčar, ogin Tatar-Pazardž., Kratovo.

Oprócz tego żyje dźwięk ten dynamicznie w języku w ten sposób, że poprzedzające spółgłoski pozostają miękkie. To zachodzi w zakończeniach tematów -*i*: ug'eń Kotel, ogań Šumen, Sliven, Etropol, og'ьń MTьrnov, ógeń Široka łъka, ogъń Čepino, *Per. Sp.* 8, 88, jogań Selče w Tatar-Pazardž., Ribnica w Nevrekop. Ved. II, 10, 275, 276, ogiń Mac., vogeń Sêres, Verk. 238; dъń Šumen, deń Kotel, węg. Czirbusz 379, Mac., Selče w Tatar-Pazardž., Kruševo w Nevrekop. Ved. II, 1, 257, Široka łъka; peseń Kotel; zek'-zek'ove, stsł. zęty, pъk'-pęty, devik'-devęty Kotel; peseń, chubust' (chubosty) Tьrnovo; zet'o, zet'ove Gabrovo; pъt' Trjavna, Svistov; zet'ъt, zet'ove Kъzanlik, Janina; zet', pöt', na pöt'a Jeni Mahale, Sofja; pet'-pęty, deset', zet', pot'-pąty Široka łъka; pöt' Kukuš; kost', sol' Maced.; boleś-bolesty Köstend., *Per. Sp.* 14, 319; pjes'ъń, sed'ъm', os'ъm' Kalofer. W zakończeniu 1. os. poj. wymawia się w zachodnich narzeczach dźwięk *m* niekiedy miękko: sum', vikam', pišjam' i t. p.

48. ъ. Oprócz wyżej przytoczonych przykładów egzystencyi dźwięku ь, bądź to jako samodzielnego w żywym języku, bądź też widocznych śladów jego wpływu na poprzedzające dźwięki spółgłoskowe, dźwięk ten nie istnieje w dzisiejszym języku bułg. Zamiast niego używa się dźwięk głuchy ъ miękki, w który przemienił się w zgłoskach nieakcentowanych dźwięk ь. Ponieważ dźwięk ь odpowiada etymologicznie dźwiękowi *'e* (miękkiemu), lub *i*, dla tego w przemianie tej mamy wyrażony analogiczny stosunek, jaki zachodzi pomiędzy *i* a *e*, zob. §. 25, lub *i* a ъ, zob. §. 26,

albo pomiędzy *e* a ъ, zob. §. 16. Stosunek ten polega na obniżeniu się dźwięku ь w skali tonicznej, który będąc w tejże wyżej od dźwięku ъ, przyjmuje w zgłosce nieakcentowanej jego barwę ciemniejszą. To zachodzi przy tematach *-i* r. m. w połączeniu z artykułem, które pod wpływem tematów *-o* przyjmują zamiast ь dźwięk 'ъ=jъ: ogan'ъt Kotel, ogъn'ъt wsch.; w przyrostku -ьn: ból'ъn Gabrovo, Kъzanlik, Janina; sit'ъn Sliven; vér'ъn, gór'ъn, dol'ъn, žed'ъn, lét'ъn, sréd'ъn, blagd'ъn, Ignažd'ъn, Ilind'ъn, Konopčii, *Per. Sp.* 18, 392; jes'ъń, pjes'ъń, sit'ъń, drjeb'ъń, bol'ъń Kalofer; w środku wyrazów: óg'ъn, ós'ъm, séd'ъm, id'ънájsi Konopčii, Kalofer.

Zamiast miękkiego ъ stoi tenże sam dźwięk twardy na miejsce ь w tych samych warunkach, co poprzedni miękki, i w tych z narzeczy bułg., w których dźwięk ъ żyje w nieporuszonej naturze. Proces ten jest ściśle związany z całym kierunkiem języka bułg., w którym się rozwijał ku zatracie miękkich zgłosek. Pierwotnie zamiana ta dźwięku ь w ъ, odbyła się tylko w zgłoskach nieakcentowanych, z biegiem czasu przeszła także i na akcentowane, wogóle na cały obszar, w którym zachodził dźwięk ь: dъń, vъrba, sъrce, prwn. stpol. sierce, Šumen; kamъnje, stъklen, prwn. lit. stiklas, cъfti-cvьt- Tъrnovo; tъnko, cъrvén Gabrovo; čъrvén, vъrbá, željezъn, tъnkó Kotel; dъn, edъn, ógъn Tъrn, starъc, sílъn, sъvnúlo tamże, *Per. Sp.* 12, str. 111, 121, 122; tѣnki Zajčar, *Per. Sp.* 8, 108, Plêven, *Per. Sp.* 10, str. 110; edъn, šumъn silvestris Kratovo; tъmnica, tъmna Mac. Mil. 144; pjesъn, tъnki Sofja; drebъn Fetuš w Nevrekop., bolъn Dol. Drjanovo; silъn, studъn Lъžena, Ved. II, 377, 272, 433; sъrdce, prъst Teteven, *Per. Sp.* 6, str. 149.

Wreszcie nastąpiła ostatnia warstwa tego procesu, który polega na całkowitej zatracie dźwięku ь. To zaszło na końcu wyrazów z powodu padającego akcentu na zgłoskę rdzenną. Pośrednikiem był tu dźwięk twardy ъ, ktory z małemi wyjątkami zaginął na końcu wyrazów, zob. §. 45. Właściwość ta zachodzi w tych z narzeczy bułg., które nie znają wogóle zgłosek miękkich: pьrsten, ogin, den, sedemdeset Tat.-Pazardž.; sedem, osem Kotel, St. Zagora; dъn, ógъn, gospod Tъrn; den Vidin, Zajčar, *Per. Sp.* 8, 102; pesen Panagj.; ogen, kamen Jeni Mahale; s'edem, osem Teteven; osem, ógen, d'evet, d'eset, zet Pavlovsk.; gospod Široka łъka; p'et Neresi w Skopij.; ogan Strumnica; ogan ob. ogon Prilep.; ogon, pet Ochrida; den, vasdaden Sêres; devet, jačmen, vesden Bitol, zob. niżej §. 123, 124.

Stan ten przemiany dźwięku ь w ъ przedstawiają zabytki bułg. począwszy od XI wieku. Czy zaś dźwięk ъ na miejsce ь wymawiał się miękko, podobnie jak to po dziś dzień w niektórych narzeczach, czy też twardo, to rozstrzygnąć może tylko ogólny stan języka bułg. ze względu na zachodzące w nim zgłoski miękkie, zob. niżej §. 123. Z samego znaku ъ lub ь niemożebnem jest, oznaczyć naturę fizyjologiczną odnośnego dźwięku, czy była ona miękką, lub twardą. W XI wieku pomięszanie znaku ь z ъ postąpiło dość znacznie, w niektórych jak Okt. Strum., Hiland. fragm. używa się wprawdzie znak ь jeszcze stosunkowo dość prawidłowo, ale za to w Evang. Undol., Psłt. słck. jest on już prawie regularnie zastąpiony znakiem ъ, a w Maced. fragm. znak ь pełni funkcyją wyłączną na oznaczenie obydwóch dźwięków ь ъ. W XII wieku zostaje ten stosunek o tyle zmieniony, że znak ъ staje się coraz częstszym jak w Psłt. Pogod. a prawie wyłącznym w pierwszej części Apost. slepč., podczas gdy w drugiej znów znak ь jest częstszym. Na przejściu XII do XIII wieku poczyna się stosunek

ten przechylać na stronę znaku ь, który używa się o wiele częściej od ъ w Evang. Belgr., Min. Grig., a w Evang. Undol. prawie wyłącznie, w innych zaś naprzemian z ъ. W XIII wieku zachodzi podobny stan rzeczy. Niektóre zabytki jak rkp. Filip. Nr. 3, Sborn. Berlin., Okt. Mihan., Apost. Ochrid., Apost. Manujł. używają przeważnie, jeżeli nie wyłącznie znaku ъ zam. ь, w innych znów jak rkp. Filip. Nr. 2, Sof. Nr. 25, Apost. Zagrzeb., Evang. Stamav. panuje przeciwny stosunek, t. j. znak ь stanowi regułę ortograficzną, podczas gdy znak ъ jest albo nieznany, lub w znacznej mniejszości. Przechodząc do XIV wieku, napotykamy ten sam stosunek, że w wszystkich zabytkach znak ъ zastępuje często ь a tylko w Jefrem Syrin pozostaje znak ь jako jedyny reprezentant obydwóch dźwięków. Od XIV do XVIII wieku pozostaje reguła ta ortograficzna w głównych zarysach niezmienioną, jeżeli zaś zachodzi jaka zmiana, to tylko w ten sposób, że w XVI i następnych obu wiekach znak ь staje się częstszym nie tylko tam, gdzie według prawa stać powinien, ale także jako zastępczy znaku ъ.

Z porównania użycia obydwóch znaków ь ъ na wyrażenie obydwóch dźwięków głuchych wynika, że już w XI wieku obydwa znaki używały się naprzemian obok siebie, przyczem pokazuje się jakby regula ortograficzna, żeby zamiast ь pisać znak ъ i naodwrót zamiast ъ znak ь. To trwa aż do wieku XV, od którego znak ь nabiera przewagi i służy na wyrażenie obydwóch dźwięków.

Widoczna jest, że w użyciu obydwóch znaków panowały w ortografii bułg. rozmaite systemy, które choć się mięszają często, przecie w głównych rysach występują na jaw jako obowięzująca reguła ortograficzna. Jako najstarsza reguła, oparta na żywej wymowie, pokazuje się użycię prawidłowe obydwóch znaków, następnie reguła ta ulega zmianie w ten sposób, że zamiast ь pisze się ъ i naodwrót zamiast ъ znak ь. Równocześnie panował drugi system, we-

dług którego pisano tylko jeden znak ь, lub ъ na wyrażenie obydwóch dźwięków. Wreszcie od XV wieku połączono obydwa systemy w ten sposób, że na końcu pisano ь a w środku znak ъ. Samo się przez się rozumie, że od tej reguły ortograficznej zachodzą liczne wyjątki, jednakże stan ortografii stbułg. w pojedyńczych zabytkach z różnych wieków pokazuje, że w tym kierunku rozwijała się ortografija bułg.

Również od najdawniejszych czasów opuszczał się niekiedy znak ь zwłaszcza tam, gdzie dla schodzących się dźwięków spółgłoskowych wskutek jego wypadnięcia nie było żadnej trudności w wymowie: всако, прилпе Psłt. słck. 22, 156; дври Psłt. Bolon. 367; незклон'но Stich. Norov. 214; тма Evang. Undol. 136; старцемъ, распнѫтъ Triod Grig. 119, 334 i t. d.

49. e. Oprócz przytoczonych przykładów, w których używa się dźwięk ь, regułą jest języka bułg. zamieniać go dźwiękiem *e*. To zachodzi w zgłoskach akcentowanych w tych z narzeczy, w których w zgłoskach nieakcentowanych używa się dźwięk ъ, w innych zaś w obydwu razach dźwięk ь zastąpiony został przez *e*: ténku zam. tьnьko Šumen; crъvén, želézen Gabrovo; zvenec, čъrvén, Kъzanlik; čerkuvъ, čъrven, žélti ale žъltici, nuštés noctu Sliven; ferli, dъždec, silen, sedem, ugéń, čъrvén, čérno Kotel; cerven, cer zam. črъnъ, pl. cerni, ogen, stud'ena voda Jeni Mahale; s'edem, osem, čjer zam. črъnъ, červ'eno, dzvonec, ov'es, l'en, konop'ec Teteven; tenki St. Zagora, Arch. VII, 324; den Vidin, Zajčar, Sofja; pesen, temen Panagjur.; len, červén, pьrstenec, pьrsten, sérce-to, grechoven, venec, temnica, černi, jasen mesec, vesden, loza vinena, winna, sedemdeset, cevticvьtetь Tat.-Pazardž.; osem, ógen Pavlovsk., Čukurköi; tenka, deń, srjebaren, ogeń Široka lъka;

sedem, deń, jasen, siten Kruševo w Nevrekop. Ved. II, 256, 257, 276; den, veligden Veles, *Per. Sp.* IX—X, 95; noktec, cerno, cerveno Ščip; cerno, junec Skopje; tenka, den, lenena košulja, ovén, junec, godišen, vasdaden Sêres, Verk. 9, 20, 50, 179, 193; pekolo-t Struga, Mil. 48, pъrsten, tenko Deber; ezmi zam. * zьmi, vъzьmi Visoka, *Per. Sp.* 5, 42; vedovica-vьdovica Mac. Verk. 99, 325. We wschodnich narzeczach przeważa więc dźwięk *e* zam. ь, podczas gdy w zachodnich jest ograniczony na niektóre tylko miejscowości. Dodać należy, że w większej liczbie przykładów stoi dźwięk *e* we wschodnich narzeczach w zgłoskach akcentowanych, podczas gdy w zachodnich reguła ta nie ma zastósowania.

W dawniejszych epokach języka bułg. należy zastąpienie dźwięku ь przez *e* do zwyczajnych właściwości zabytków piśmiennych wszystkich czasów: нѹни рекѹми свиване rkp. Filip. Nr. 32 z XVIII w.; писець, безѹмень Sborn. Belgr. 31, на мрьтвеца 43, при дверехь rkp. Filip. Nr. 10, 15, z XVII w.; весь дн҃ь rkp. Filip. Nr. 19, чл҃колюбець rkp. Filip. Nr. 23, бесьмрьтень rkp. Sof. Nr. 4 z XVII w.; весь, день, темници, честно, пришествіе, днесь, нощесь, праведень, вѣнець, кладенець, z znakiem ѣ=*e*: чтѣць, оцѣть, огнѣнꙗ-ть ob. огнь-ть rkp. Odes. 142; честита, чете legit, Latop. Petr. 8; неѹкротень, грьнець rkp. Lublan. 232, 332; страшень, весь omnis, Sborn. Bukar. 81; ѡрѣлъ, чрънецъ, вьземь prtc., кръчем'никомъ, старецъ, за двер"ми Sborn. Sevast. 72, 220, 221, 222; оумерьша, по трехъже дънехъ Jan Bogosł. 185, 186; весь, пришлець, безоумень, мьчетаниꙗ, да исповѣмесѧ, честно Psłt. Dečan. 145, 394; пръвѣнецъ, въшедъ itd. Sborn. Bułg. 49; старецъ, въ весех-vьsь rkp. Dečan. 225, 276; агнець, храберь, темница, мечь, весь, день itd. Sinaks belgr. 23; вѣнецъ Troj. 158; конецъ, пѫтемъ, повиненъ, — емь instr. poj., -емъ dat. pl., -ема dat. instr. du. reg. rkp. Curz 36, 167 n.;

четно, вѣнець, храберъствѣ Stich. Par. 67; пришедъ reg. Evang. Norov. Vostokov Филол. набл. 176; пришедьши, темници, реци Evang. Dečan. 141; грѣшень Jefrem Syrin. 148; честъ, денъ, весъ, пиꙗнествию, полъ женескъ, въ жидовестви Apost. Ochrid. 97; дверь, днесь Okt. Mihan. 136, 140; двери, денесь, оумершоу, ѡрель, prawie reg., potem w przyrostkach - ець, - ень Sborn. Berlin. 49; весь, честно Triph. Zograph. 122; обложѧще ѡблакь acc., съходѧще съсѧдь, чловѣка лежѧще, есте 3 poj. Apost. Mac. Pol. 119 n.; изъ темница rkp. Filip. Nr. 3 z XIII w.; день, вѣренъ itd. Triod Grig. 341, 119; темно, конець Evang. Undol. 136; мечь, шедъ Evang. Belgr. 4; жезлъ, мѫже nom. poj., дение pl. Apost. slepč. 114, 116, 308; чювествънааго, ѡтечъства, bardzo często, Psłt. Bolon. 51; къ заповѣдемъ Psłt. słck. 158; лестиѭ, доброчестъны Hiland. frgm. 38, пришедъше, праведъни, ѡгнемъ Evang. Undol. 44; начертавь, co Jagić uważa za błąd drukarski; дверь, двремь, лесть, лестиѫ, птенецъ, храберьскимь, w prtc.: распенъ, распены сѧ, распенъшаго, заченьши, сънемъше, почет'ше, простерь, распростеръ, простер'ши, оумеры, оумершим Okt. Strum. 174.

Z przykładów tych, które zachodzą w wszystkich zabytkach wszystkich wieków, pokazuje się, że dźwięk ь zamieniony został w *e* już w najdawniejszych czasach. Proces ten zaszedł przeważnie w zgłoskach rdzennych i przyrostkach gramatycznych, podczas gdy na końcu całkiem nieznany jest, z wyjątkiem kilku przykładów, które jako prosty błąd uważać się muszą.

50. a. Dźwięk *a* miękki i twardy na miejsce ь jest niczem innem, jak analogicznym procesem, który zaszedł przy przemianie dźwięku ь w miękkie i twarde ъ, zamiast którego w niektórych narzeczach wymawia się *a*, zob. §. 39. Dźwięk *a* używa się też przeważnie w narzeczach rodopskich i macedońskich, a poniekąd także w północno zachodnich, podczas gdy w wschodnich jest albo nieznany całkiem, lub

tylko w ograniczonej mierze w użyciu, np. o g a n Sakъrdži, o g a ń Šumen, Sliven, Etropol, o g a n, o g a n e t Pavlovsk., Strumnica, Prilep, j o g a ń Selče w Tat.-Pazardž., Ribnica w Nevrekop. Ved. II, 10, 275, 276; t a n k á Panagjur., Skopje, Prilep; t e m a n, c a r a n m r a k Selče, Ved. II, 12; c a r'a n Široka lъka; r u d i j a g a n c a Veles, Verk. 321; o g a n Prilep, Arch. XII, 82; o s a m Sêres, Verk. 252; m a g l a Radomir, Kačan. 222; č a t i, legit, Köstend. *Per. Sp.* 12, 115; š u m a n silvestris Kratovo, *Per. Sp.* 16, 155; t r i m e s e c a d a n a ob. d ъ n a, d ъ n a s k a, k o n j a k, b r o b i n j a k, s i l a n Tъrn, *Per. Sp.* 11, str. 132, 135; 12, str. 112, 123, w których dźwięk *a* nie potrzebuje być błędem, jak sądzi Teodorov w *Per. Sp.* 19—20, str. 170.

Również i tego rodzaju przykłady zachodzą w zabytkach stbułg.: ѳ васакое цкврни, немощань есамь rkp. Filip. Nr. 32 z XVIII w.; на васако мѣсто, о васакомь Sborn. Belgr. 45, 47; цеастнѡмя карств, васакѡ време, цатет legit, песан, мацем-т ь č ь, дан Abagar 519, 520; тачать zam. čьtątь rkp. Lublan. 331; снѣжанымь, ѥлиньскымь книгама (serbsk.?) Sinaks. belgr. 22.

Do tych przykładów trzeba zaliczyć i te, w których pisze się znak ѧ, lub ѫ ze znaczeniem fonetycznem dźwięku *a* zam. ь: огьнѧть rkp. Lublan. 331; пришѧше rkp. Sof. Nr. 7 z w. XVI; тѫмѫ, рѫцѣте Georg. Hamart. Vostokov Фил. набл. 97; ѥсмѫ, 1. poj., мѫздѫ Sinaks. belgr. 22; стѫзѫ, стѫза, по стѫзамь, пожрѫть, есмѫ Okt. Mihan. Arch. III, 347, uw. 1; сѧмь, sum, Apost. Mac. 487; азь есмѫ rkp. Filip. Nr. 1 z w. XIII; пешѫць, огнѫнѫѫ Sborn. Berlin. 52 n.; стѫ̨за Pslt. Bolon. 130.

5l. o. W niektórych z narzeczy zachodnich, mianowicie macedońskich, używa się dźwięk *o* na miejsce ь, które niczem znów innem nie jest jak ъ, wymawianym w narzeczach tych jak *o*: o g o n Prilep, Mil. 22, 23, Ochrid.; t o n k i Struga, Mil. 16, 310; l'o s k a s a lśni się, Široka

łka'; mogła Tъrn, *Per. Sp.* 11, 137; 12, 105. Z tym procesem łączy się ściśle użycie dźwięku *u* zam. ь, co zachodzi tylko przed następnem *m* i jest zwyczajną przemianą dźwięku *o*: sedum, osum Bitol, Osoj w Deber., zob. §. 43; sůga Tъrn, *Per. Sp.* 12, 107, prwn. *Per. Sp.* 19—20, str. 170.

W starszych zabytkach nie zachodzą przykłady tego rodzaju. Jedyny przykład tego rodzaju: на хрѹ́бтѣ Psłt. Bolon. 132, nie należy do tego rzędu, gdyż znak ѹ stoi w nim niezawodnie w znaczeniu ѵ zam. zwyczajnego и, jak tamże rzeczywiście zachodzi: на хр"ипътѣ 132.

52. i. Częściej aniżeli *o* używa się dźwięk *i* mianowicie w maced. narzeczu: edin Tat.-Parardż., Kratovo; ogiń Mac., ogin Bitol, Kratovo, Tat-Pazardż.; srebaran porstiń, porstiña-n, prwn. słowień. prstań.

W dawniejszych zabytkach: огинь ob. огнь Sborn. Belgr. 48; ѡгьннь reg., ѡгьнныи adject. rkp. Handžar. 296; сънимъ ob. сънъмъ, сьнемь, сьнмь rkp. Curz. 37, сии 2. r. ob. сьи 1 r., съи, съ hic, tamże; зависти zam. зависть Apost. Ochrid. 98; чѧколюбицъ Parem. Grig. 69; на хрибтѣ, на хрѹбѣ, да крѹ́мится Psłt. Pogod. Łamanskij 38, мисти твож tamże, Sreznevskij 57; грѣшинъı, на хр"ипътѣ, падетъ тисѧщи, крѣпости моѧ, вижди, съ гѧслими Psłt. Bolon. 127, 132 n., 222; вѣ заповѣдіхъ Psłt. słck. 22; крьмениими Okt. Strum. 176. Również należą tu dotąd przykłady z znakiem ы, który z powodu wymowy twardej dźwięku *i* stoi zam. и: молихоутьı и оученици Evang. Dečan. 141; имы Apost. Maced. Polívka 120; Алеѯандрыскь Maced. frgm. 192.

53. Co się tyczy oznaczenia przez pismo dźwięku ь, takowe odbywa się, jak wyżej rzeczono, od najdawniejszego czasu przez oba znaki ь ъ w sposób wyżej oznaczony. Oprócz tego używa się także począwszy od XII wieku niekiedy znak ", lub ' zamiast znaku ь (ъ): поч"тете, тѧж"ка Triph. Zograph. 122; неѩклон'но Stich. Norov. 214; пшенич'ному,

тол'мн, Sinaks. belgr. 23; ч''то Evang. Hiland. 124; теж'кь rkp. Lublan. 232.

Zamiast znaku ь używa się w Sinaks. belgr. za przykładem serbskim często podwójne ьь: сьь 22, a w Sborn. Belgrad. osobny znak s, zob. Novaković str. 31. Funkcyją czysto graficzną pełni znak ь w przykładach: (д)ьвизахьмь, съмѣнимѣмь, зьвѣзда Maced. frgm. 42, w których służy do miękczenia poprzednich dźwięków spółgłoskowych, zob. niżej §. 123.

Samogłoska ą.

54. **ą**. Dźwięk *ą* jako nosowy żyje podziśdzień w języku bułg. tylko w niektórych jego narzeczach południowomacedońskich, leżących na linii, ciągnącej się od Kastorji aż do Sêres. Na zachód od Kostura ma się również w ten sposób używać, mianowicie w Prêspa, a w niektórych resztkach także w Ochridzie, ku północy zaś sięga aż ku Bitolu z jednej strony, z drugiej od Sêres w Demir-Hissarski okręg, zob. Šapkarev w *Per. Sp.* 19—20, str. 257 n.; P. D. Draganov: Носовые гласные звуки въ современныхъ македонскославянскихъ и болгарскихъ говорахъ w Русск. Филол. Вѣстникъ 1881, zesz. 1, gdzie podaną jest dotycząca literatura; prwn. Jagić w Arch. XI, str. 264 n.; Ofe'coff: La Macédoine au point de vue ethnographique, historique et philologique, Philippopoli 1887, str. 143 n., 238 n. Mianowicie okręgi Salonicki i Kosturski, zachowały dźwięk ten w wysokim stopniu, w których zajmuje on szersze terytoryjum, podczas gdy w innych miejscowościach ograniczony jest na pewne tylko miejsca i do niektórych tylko wyrazów. [1]) W in-

[1]) W podróży swej, którą podjąłem do południowej Macedonii wyłącznie dla tego, żeby kwestyję, dotyczącą nosowych

nych dzielnicach języka bułg. żyje dźwięk ten w narzeczu Bracigowskiem w zachodnich Rodopach na wschód od miasta Peštera, którego pierwotna ojczyzna była okolica Kastoryi, zob. A. T. (eodorov): Приносъ къмъ въпроса за българскитѣ носовки w *Per. Sp.* 3, str. 142 n.. prwn. C. Ireček w Arch. VIII, str. 100. Oprócz tego można go napotkać w pojedyńczych wyrazach na całem terytoryjum języka bułg., nie mniej w wyrazach obcego pochodzenia, w których zachodzi w połączeniu z nosową spółgłoską. Wymowa jego, którą słyszałem na drodze od Sêres do Saloniki i od wieśniaków w Salonice, przychodzących z okolicznych wsi do miasta, różni się jednakże od polskiego *ą*, wymawianego na sposób wielkopolskiego narzecza i literackiego języka, jak *o* z oddźwiękiem nosowym, a natomiast podobną jest do samogłoskowego *a*, względnie *e*, z oddźwiękiem nosowej spółgłoski *n*, podobnie jak dźwięk ten wymawia się w niektórych narzeczach polsk. na Szląsku, lub w Galicyi. Tak wymawiają się wyrazy, które słyszałem: p a n t, s k a m p o, s a m b o t a, r a n k a, m a n č n o, w których *a* równa się krótkiemu dźwiękowi głuchemu ъ, a w zachodniej części w okolicy Kostura:

---

dźwięków języka bułg. zbadać na miejscu, nie mógłem wywiązać się należycie z tego zadania dla tej przyczyny, że władza Turecka, do której za pośrednictwem Ambasady austryjackiej w Konstantynopolu udałem się o udzielenie mi fermanu do wolnego podróżowania po kraju, nietylko mi takowego nie udzieliła, ale upatrując w podróży mej cele polityczne, otoczyła mię najściślejszą kontrolą. Całą podróż od Kawali przez Sêres do Saloniki odbyłem pod konwojem dwóch żandarmów i dla tego tylko przypadkowo w drodze, lub w hanach miałem sposobność posłyszeć wymowę tych dźwięków. Ponieważ nie było mowy, ażeby z Saloniki udać się dalej do Ochridy, dla tego musiałem zadowolnić się tem, co los mi nadarzył przez ludzi, pochodzących z zachodnich stron Macedonii. Mówiłem z mieszkańcami Ochridy, Bitola, Vodeny, Kukuš i w mowie ich nie znalazłem żadnych nosówek.

pent, skempo, sembota, renka, menčno. Dźwięk ten, odpowiadający stsłowiańskiemu *ą*, wyraża się zwyczajnie przez ъn, ъm, prwn. Draganov o. m.; Drinov w *Per. Sp.* XI—XII, str. 164; Teodorov w *Per. Sp.* 3, 143; 15, str. 403, przez co jednakże nie jest oznaczona dokładnie natura fizyjologiczna podstawy samogłoskowej tego dźwięku, czy nią jest dźwięk *a*, czy też *o*.

We wszystkich przytoczonych przykładach dźwięk nosowy ъn, odpowiadający stsł. *ą*, jest twardy i jako taki powtarza się także w języku polsk.: mъndro, pol. mądro, zъmbi, pol. zęby, ale ząb, gъmbi, pol. gęba, ale gąb, Kostur, Drinov o. m. 164; gъmba, dъmb, l. mn. dъmbi, prwn. wieś w Mac. Dъmbene, kъndélja, p. kądziel, w Bracigovo, Teodorov w *Per. Sp.* 3, 143, pъnt, pol. pąt w pątnik, rъnka — ręka, dъmp-dąb, zъmp-ząb, mъnž-mąż, kъndelja, gъmba, tъmpan-tępy, vъnzel-węzeł, vъntok-wątek, mъndъr, rъmp-rąb-ek, pъmp-pęp-ek, pъnda-pęd-, Visoka z listu E. S. Krъstova, ucznia gimnazyjum w Salonice, pisanego do V. D. Stojanowa, *Per. Sp.* 15, str. 403; bъnz, bъnda-będę, vъnže-vъnzel, vъnglen, pl. vъnglišta-węgiel, vъntъk, gъmba, gъlъmb-gołąb, dlъmboko-głęboko, dъmb, želъnd-żołądź, želъndъk ob. želъndrъk-żołądek, zъmb-zъmba, kъmpina-kępa, kъmpja-kąpię, kъndelja, kъndr-kędzior, klъmbo-kłąb, krъng-krąg, kъnt-kąt, mъndr, mъndž-mąż, mъntno-mętno, mъnka-męka, mъnčen, nikъndê-nikąd, obrъnč-obręcz, ottondê-odtąd, pъnť, pъndja-pędzę, pъndilo ob. pondilo, pъndarin, porъnčam-poręczam, pъmp, prъnt, prъnčka-pręt, rъmb-rъmbem, rъnka, rъnka-vica-rękawica, skъmp-skąpy, sekъndê-wszędzie,-ką̨d, sъnd-sąd, sъnsêd-sąsiad, trъmba-

trąba; w konjugacyi: sъsъnt-są, Draganov o. m. Do tych wyrazów dodać można jeszcze te, które podaje tenże sam Krъstov w liście do Stojanova *Per. Sp.* 17, str. 321 n., z pominięciem tych, które zachodzą u Draganova: rankáv-rękaw, mѧnčechą są, tъpъn-tępy, bъnč-pol. bądź. W Ochridzie mówi się: kąndro (ą = stsł. ѧ = ъ), wymawiane kendro, jak ja słyszałem, kąngъl-kąkol, Šapkarev w *Per. Sp.* 19—20, str. 257 n., zemby-stsł. zęby, dembeny-stsł. dąbьnъ w okolicy Kostura z własnej notatki.

Oprócz tego zachodzi jeszcze dźwięk ten sporadycznie na całym terytoryjum języka bułg., mianowicie w wyrazach obcego pochodzenia: škembe-to Tat. Pazardż., menča kociołek Jeni Mahale, mandža z tur. mandža, włosk.; mandakare nazwanie pola, Jeni Mahale; mandri koszary, dla owiec schronisko, rodop., skr. mandurā obora, szałas; podrenka Široka lъka, bendisam tur. Mil. 480, Verk. 42; spančove Verk. 101, temna zandana Mil. 57, Verk. 103; žito kankal'ivo Sêres, Verk. 249, c'rveno zambače lilium, Verk. 266, krondil Mil. 495, trandafil Mil. 5, 12, 387, trъntur, wołosk. trândav, pol. truteń; angula Draganov o. m., srb. jegulja, vanzal'ivo Verk. 33.

Z porównania przykładów języka bułg. z polskimi wynika, że w jednych z nich stoi w języku polsk. dźwięk *ą*, w innych zaś dźwięk *ę*, które odpowiadają stsłowiańskiemu *ą*. Nierówność ta języka polsk. w użyciu dwóch dźwięków *ą ę* na miejsce jednego języka stsłow., przywiązaną jest do pozycyi dźwięku, czy stoi on w jednozgłoskowych lub więcejzgłoskowych wyrazach, potem czy następują twarde, lub miękkie zgłoski, n. p. ząb, ale zębu, mądry ale mędrzec. Jednakże oprócz tego czynnika, wpływającego na zmianę natury fizyjologicznej nosowego dźwięku, musiał zachodzić także inny, który w innym kierunku działał na tę

przemianę, n. p. mądrze, kądziel, kącik, mąka ob. męka i t. p. W przykładach tych stoi *ą* chociaż następna zgłoska jest miękką, z czego wynika, że przyczyną, utrzymującą je przy tym dźwięku, była natura jego fizyjologiczna, która musiała różnić się od tej, jaka występuje w przykładach takich jak: ząb - zębu, dąb - dęby i t. p. Z porównania innych języków słow., jak n. p. czeskiego, serbskiego i t. p., pokazuje się, że polskiemu *ą* — *ę* odpowiada w językach tych prosty dźwięk *u* krótki, n. p. czesk. zub, srb. mûka, czesk. muka, podczas gdy dźwiękowi *ą* — *ą* długi dźwięk *u* tychże języków: srb. mûka, czesk. mouka; srb. kût, czesk. kout; srb. kûdjelja, czesk. koudel; srb. mûdro, czesk. moudře i t. p. Fakt ten pokazuje, że dźwięk polski *ą* zastępujący długi, pozostaje niezmieniony, podczas gdy na miejsce krótkiego przechodzi w *ę*, zob. Miklosich: *Über die langen Vocale in den slav. Sprachen* w *Denkschrift. d. Akad. d. Wiss.*, Wien 1879, tom 29, str. 126 n.

Czy w języku bułg. podobny zachodzi stosunek jak w języku polsk., niemożebnem jest oznaczyć na podstawie przytoczonych przykładów, a o zmianie wymowy dźwięku nosowego ъn (ъm) odnośni autorowie nic nie wspominają. Jednakże sądząc z przykładów, które słyszałem: zemby, dembeny obok: pąnt, skąmpo, sąmbota, rąnka, mąčno, można wnosić, że dźwięk nosowy *ą* ulega przemianie w języku bułg. podobnie jak w języku polsk., t. j. w pewnych razach wymawia się jak *ą* z podstawą samogłoskowego *a* (*o*), w innych zaś jak *ę* (twarde) z podstawą dźwięku *e*, lub też ъ. Stosunek ten byłby tylko konieczną konsekwencyją kierunku, w jakim cała głosownia języka bułg. się rozwinęła i miałby odpowiednią analogiją, jaka zachodzi pomiędzy dźwiękiem *a* i ъ, zob. §. 2, lub pomiędzy *a* i *e*, zob. §. 4, pomiędzy *o* i ъ, zob. §. 10 i t. p. To zdają się także potwierdzać takie przykłady jak: lъnk ob. lon-

kav, pъndilo ob. pondilo, ottondê ob. sekъndê, lub stъndžen a stsł. sędъnъ, prwn. pol. sążeń a sięgnąć, Draganov; vъnže Draganov, Krъstov a stsł. vęzati, prwn. pol. wiąże a węzeł, stsł. vęzati aązlъ; vъnče a stsł. vęšte Krъstov, w których kombinacyja ъn zdaje się mieć inne znaczenie fonetyczne, aniżeli zawarte jest w kombinacyi *on*. To stoi znów w związku z doniesieniem V. Grigoroviča o nosowych dźwiękach języka bułgarskiego, które słyszał na południe od Bitola i Ochridskiego jeziora w słowach takich, jak: mendr, bądeš, i P. R. Slavejkova o wymowie stsłow. ѧ jak ъn, *on* w Deber i okolicy Kostura, zob. K. J. Jireček: *Starobulharské nosovky* w *Časop. mus. česk.* 1875, str. 328. W przykładach: stъndžen, prwn. rum. stъndžen, vъnže, vъnče, mamy również dźwięk ten nosowy w zmienionej postaci wyrażony, aniżeli stsł. ѧ, które zwyczajnie, jak później zobaczymy, oddaje się przez *en*. Stosunek ten języka bułg. i stsłow. odpowiada zupełnie temu, jaki zachodzi w języku polsk. pomiędzy *ą—ę*, i pokazuje, że w języku bułg. przemiana ta również w ten sam sposób może się odbyć jak w języku polsk.

Kombinacyja *on* na oznaczenie nosowego dźwięku, zachodzi w zachodniej części Macedonii, jak wynika z przykładów, podanych przez Draganova, z czem zgadza się także to, co Slavejkov donosi o wymowie dźwięku tego w Kastoryi i Deber. To potwierdzają także nazwy miejscowe zachodniej Macedonii, w których zachodzi dźwięk nosowy w postaci *on*: longa dopływ jeziora Kosturskiego, glombotziani, drombitista osady w Prêspie obok lenk, rembi lub rambjé osady tamże, podczas gdy ku wschodowi w bliskości prawego brzegu Vardaru zachodzi dambovo, zob. Jireček o. m. str. 330. W takich przykładach jak lenk, rembi w przeciwieństwie do longa, glombotziani, drombitista, mielibyśmy z jednej strony *en*, z drugiej *on*, co odpowiadałoby podobnemu sto-

sunkowi języka polsk. ę - ą i języka stsł. pomiędzy ѧ i ѫ. Dźwięk ę (*en*) byłby słabszym stopniem w skali samogłoskowej, podczas gdy ą (*on*) mocniejszym, które zależne są od wpływów zewnętrznych, jak n. p. akcentu, pozycyi w wyrazie, lub otoczenia sąsiednich dźwięków. Tę samą funkcyją co ę (*en*) pełni także ъn, które jest słabszym stopniem mocniejszego ąn, podobnie jak ъ jest niższym stopniem od *a*, zob. §. 2. Dźwięk ą z podstawą samogłoskowego *a* (ąn) zachodzi w wschodniej części Macedonii, jak rzeczywiście to ma miejsce w przykładach przezemnie słyszanych, potem także w tych, które z tej części ziemi bułg. rozrzucone są w pieśniach zebranych przez Verkovića, zob. wyżej, co potwierdza także przykład r a n k á v u Krъstova, i wyżej przytoczona nazwa miejscowa d a m b o v o. Jaki zaś zachodzi stosunek pomiędzy ъn a *an*, lub pomiędzy *en* a *on*, oznaczyć to, jest zadaniem dalszych badań, które na miejscu podjęte być mogą.

Oprócz dźwięku nosowego, który etymologicznie jest uzasadniony, zachodzi on także tam, gdzie stać powinna czysta samogłoska. To zachodzi w narzeczu Bracigowskiem w tych przykładach: s ъ m b o t a, podobnie u Krъstova i Draganova, zob. Miklosich *lex. p. sł.*, g r o m b ó v e, g r o m b i š č a, ale l. poj. g r o b; b ъ n č v a u Krъstova zam. b ъ č v a, stsł. b ъ č ь v a, l ъ n ž a Krъstov, l ъ n d ž a Draganov, stsł. l ъ ž a, pol. łeż, podobnie l ъ n ž a u Verkovića: Описаніе быта Болгаръ, населяющихъ Македонію, Moskwa 1868, str. 27, zob. Jireček o. m. str. 328; Teodorov w *Per. Sp.* 15, str. 403, uw. 3; l ъ n d ž i c a zam. l ъ ž i c a w okolicy Saloniki, Draganov; w narzeczu Avlońskiem w Albanii nawet w takich przykładach: s l o n ž i m, s o n l z i zam. s l ъ z i, l j o n t a zam. l j u t a, Draganov. Czy przykłady te, n. p. narzecza Avlońskiego, istotnie opierają się na tem samem źródle, jak inne, czy też wypisane są tylko z pieśni, którą wydał Milojević: Песме и обичаи

укупног народа српског I. Belgrad, 1869, str. 159, w której zachodzą te same, co wyżej przytoczone przez Draganova i oprócz tego jeszcze takie: čondna, koan zam. koją, proonǒil kniga, zob. Jireček o. m. str. 329, tego nie podaje autor [1]). Użycie nosowego dźwięku zamiast czystego w tych przykładach miałoby analogiją n. p. języka polsk., w którym używa się między zam. stpol. miedzy, sędziwy zam. stpol. szedziwy i t. p., która powtarza się także w języku stsłow., zob. Miklosich *Vrgl. Gr.*, I [2], str. 87 n. Przyczyną tego były albo wpływy analogii wyrazów podobnych z nosowym dźwiękiem, albo też inne czynniki psychologicznej natury, które podobne wyrazy z różnem znaczeniem starają się rozróżnić we względzie formalnym.

Wobec faktu egzystencyi nosowych dźwięków jako żywych w dzisiejszym języku bułg., nabiera kwestyja, dotycząca ich historyi, całkiem innego znaczenia. Na początku bieżącego stulecia żyły one w całej pełni w języku Słowian w dawnej Dacyi, który był tego samego pochodzenia jak język bułg., zob. wyżej str. 220 n. Natura fizyjologiczna dźwięku nosowego, odpowiadającego stsłowiańskiemu *ą*, ozna-

---

[1]) Również zachodzi sprzeczność pomiędzy Drinovem i Draganovem, z których pierwszy w *Per. Sp.* XI—XII, str. 164 przytacza świadectwo niejakiego Piotra Prekopančanina, według którego w Prekopani nie wymawiają się nosówki, podczas gdy Draganov wieś tę wymienia pomiędzy temi, w których dźwięki nosowe są w użyciu. Również odnośnie Poroj w Demir-Hissarskim powiecie mogę nadmienić, że z tej samej miejscowości mam notatki, które spisałem od mieszkańca pewnego tej wioski, a o nosówkach nie ma w nich żadnego śladu. Przez to nie chcę podejrzywać prawdziwości podanych przez Draganova przykładów, tylko uważam za obowiązek, który dyktuje ważność sprawy, ażeby zwrócić na to uwagę, co może stać się tylko podnietą do dalszych w tym punkcie badań.

czona jest w nim przez pismo za pomocą *an*, rzadko przez *on*: b a n d, d o b a n d a, m a n k a, m a n s i t. d. ob. p o r o n c s e n i e, t r o m b e n i e. Niekiedy występuje *en* zam. *an* w zgłoskach miękkich, lub przed następną miękką: b i h e n t - stsł. b i j ą t ь, c s u i e n - stsł. č u j ą t ь, p a z e n s t e - p a s ą š t e, a w następnych przykładach zachodzi jako dźwięk nieorganiczny: g l a n d n i - stsł. g l a d ь n ъ, s z n a n t i e - stsł. z n a t i e, zob. Miklosich: *Die Sprache der Bulgaren in Siebenbürgen* w *Denkschrift. d. Akad. d. Wiss. phil. hist. Cl.* Wien 1856, tom VII, str. 142; *Vrgl. Gram.* I ², str. 91 n. [1]) Stan ten nosowego dźwięku *ą* przedstawia zatem te same właściwości, które powtarzają się po dziś dzień w języku bułg., przyczem natura fizyjologiczna dźwięku tego *a͡n* pokazuje, że język Bułgarów siedmiogrodzkich należał do wschodniego działu językowego.

W dawniejszych epokach zachował język bułg. również ślady nosowych dźwięków w dokumentach greckich i łacińskich jak: ζόμπρος, ζοῦμπρος - stsł. z ą b r ь, pol. ż u b r, prwn. Miklosich *lex. p. sł.*, σουνδίασκον, σουνδέασκον z r. 1020, stsł. *s ą t ê s k a, σουντιασκός, zob. Jireček, Starobulh. nosovky o. m. str. 325 n.; Miklosich *Vrgl. Gr.* I ², str. 34 n. Wyraźnie oznaczony dźwięk nosowy zachodzi w Apost slepč.: сѫндельникъ, въ сѫндѣлънѣхъ съсѫдѣхъ 115, сѫнделъни Miklosich I ², str. 35, сомбота Psłt. Bolon., gdzie późniejsza ręka *m* wyskrobała, Miklosich *lex*, сънграждане Apost. Ochrid. 98. W przykładach stbułg. oznaczenie nosowego dźwięku przez ѧн, ън trzeba uważać za błąd ortograficzny, ale w błędzie tym podany jest dowód, że pisarz zabytków tych wymawiał jeszcze dźwięk nosowy. Czy zaś dźwięk ten wymawiał się jak ъn, z czego ъ powstało, podobnie jak

[1]) Zob. M. Hattala: O nosnih samoglasih u bugarštini u obće i napose u novoj. Književnik II, str. 462 n.

n. p. w południowo-maced. narzeczu po dziś dzień się wymawia, to jest podrzędnej wagi, ponieważ kwestyja ta rozwiązaną być może na podstawie całego aparatu ortograficznego w porównaniu z dzisiejszym stanem języka. Przykłady te dowodzą tylko tego, że w XII wieku rzeczywiście istniał jeszcze dźwięk nosowy w języku bułg., co także potwierdzają przykłady dokumentów greckich. W tem leży istota znaczenia tych błędów ortograficznych, podczas gdy oznaczenie natury fizyjologicznej dźwięku z gołego znaku piśmiennego jest rzeczą nader wątpliwą i wobec doniosłości kwestyi, o którą tutaj idzie, małoznaczącą. Zatem można przyjąć za fakt, że w języku bułg. istniały nosowe dźwięki począwszy od najdawniejszych czasów, zob. str. 184 n., aż do wieku XII, a ponieważ istniały w nim jeszcze na początku tego stulecia jako też i po dziś dzień istnieją, zatem przez całą historyją języka bułg. Twierdzenie to atoli trzeba brać tylko w ogólnem znaczeniu, o ile ono dotyczy egzystencyi wogóle nosowych dźwięków w języku bułg.; w jakiej zaś rozciągłości dźwięki te panowały w języku bułg., to stanowi przedmiot osobnego badania.

55. a. W przywiedzionych przykładach egzystencyi nosowych dźwięków w południowych narzeczach języka bułg., ogranicza się dźwięk ten tylko na zgłoski rdzenne i tematyczne, t. j. na środek wyrazu, podczas gdy zakończenia są całkowicie pominięte. Przykłady bowiem, które podaje DRAGANOV: n a z é m e ń zam. z e m l j ą albo z e m j ą, g o v o r i' e n zam. g o v o r i c h ą, są albo niedokładne, lub niepewne. Forma bowiem z é m ẽ ń nie jest biernikiem zam. stsł. z e m l j ą, tylko stoi zam. z e m n j a, która się używa w zachodnich narzeczach i przedstawia ten sam stosunek jak n. p. czesk. z e m do z e m ě. Co się tyczy formy g o v o r i' e n, ta traci wiele ze swego znaczenia wobec przykładów: z a i d ą l. poj. fut., (ą=ъ), są m ѣ n č e c h ą, l ъ n č a (lazją) l. poj., i š t a, n i š t a zam. i s k a m, n e i s k a m

l. poj., p ъ t ъ t zam. p i t a j ą t ь *Per. Sp.* 17, 321, 322, które przytacza Krьstov *Per. Sp.* 15, str. 403, a w których o nosowej wymowie zakończenia *ą* nic nie wspomina. Wyjątek stanowi: s ъ s ъ n t sunt, Draganov, zamiast czego stać powinno zapewne j e s ъ n t, w którem zakończenie *ą* występuje jakby w środku wyrazu. Zdaje się więc nie ulegać wątpliwości, że nosówki w narzeczach tych w zakończeniach nie wymawiają się, w czem przedstawiałyby odnośne narzecza podobny stosunek jak język polski, w którym nosowe dźwięki w zakończeniach zwyczajnie giną nie tylko w języku ludowym, ale także klasy inteligentnej. Proces zagłady nosówek przechodzi również w środek wyrazów w tychże narzeczach, z których w Bracigovskiem n. p. mówi się m u d r o zam. Kosturskiego i południowo-maced. m ъ n d r o, Drinov, Draganov, Krьstov. Podobnie w Kosturskiem używa się r ъ k a, Drinov 164, podczas gdy w południowomaced. r ъ n k a, Draganov, Krьstov. Żeby zaś Pomacy rodopscy mieli wymawiać wyraz ten z dźwiękiem nosowym jak r ъ n k a, co także i w Filipopolu na rynku słyszeć można, Jireček o. m. str. 329, Miklosich I ², str. 35, podanie to trzeba zaliczyć do rzędu tych wieści głuchych, jakich pełno nasłuchałem się o istnieniu na pewnem miejscu nosówek w języku bułg., a które po przybyciu mem na to miejsce, znikały przedemną jakby jakie fata morgana.

Podobny stosunek przedstawia język Bułgarów siedmiogrodzkich, w którym w zakończeniach dźwięk nosowy zwyczajnie już zaginął: d i g n a, i s z b e a g n a i t. d. zam. d v i g n ą i t. d., w 3 pl. aor. i imperf.: b i a h a, d a d o h a i t. d., t k i n u v a h a, w 1 os. poj. s t a zam. c h o š t ą, prwn. maced. z a; rzadziej w środku wyrazów: k a s t a - stsł. k ą š t a, r a s z t e g n a l, Miklosich o. m. 142.

Oprócz przytoczonych narzeczy, wszystkie inne zatraciły nosowy dźwięk, a na miejsce jego używają czystych samogłosek, które w różnych narzeczach są różne. I tak

dźwięk *a* używa się na miejsce *ą* w całej zachodniej dzielnicy języka bułg., a ze wschodnich w Kopriŝtica i Etropol, przyczem jedne z nich ograniczają go tylko do zgłosek akcentowanych, inne przeciwnie do nieakcentowanych, a większa część z nich nie zna tego ograniczenia. Z narzeczy rodopskich używają go w niektórych tylko miejscowościach jak w Pavlovsko, Čukurkŏi, a w Čepino w niektórych tylko razach: sa sunt, gálabe, matna voda, dab, raka, padnach Etropol, *Per. Sp.* 13, 144, 146, Drinov w *Arch.* V, 374; gálab, pat, pat'at, móga da pospá i da si počína, dvignála, vednáš Kopriŝtica, Drinov *Arch.* V, 373. W niektórych okręgach Vidina używa się dźwięk *a* tylko w zgłoskach nieakcentowanych: mažé-te zam. mąže-te, račica, izmínacha, *Arch.* V, 373; da dodat pl., mašk o dete Pirdon, *Per. Sp.* 15, 437, 440; izleznalo, fanale Jukari-Banja w Sofijsk. *Per. Sp.* 3, 178. Podobnie na wschód od Sofii (Budžak) dźwięk *ą* = *a*: dab, raka, laža, Drinov *Arch.* V, 374; bade erit, okape, okapa' 3 pl., tri páti trzy razy, Sofja. W południowej części obwodu Sofijsk. używa się dźwięk *a* tylko w zgłoskach nieakcentowanych: patúvam, mínacha Drinov, *Arch.* V, 373; maš, sabota, pat Samakov; sa sunt, raka, race, mašk o, zaginal, k'e pog'inat pl., Kratovo; dab, pat, dve race, edna ráka Neresi w Skopijsk.; raci, maž, mašk o, madro, venčaat pl. Veles, zob. *Per. Sp.* 3, 181, uw. 1; IX—X, 191, uw. 12; raka, zab, maž, pat, hidajat, vikajat, pišajat pl., Prilep; pišat i t. d. Bitol; pat, maka Ochrida; mašk o tak zwyczajnie, niekiedy mušk o Sêres, Verk. 2, uw. str. 3, uw. W Rodope: dab, dabove pl., pachat pl. Pavlovsko; prat, raka, raki pl., laka. stanali ob. pot' Čukurkŏi. W Čepino przechodzi *ą* w *a* w zakończeniach słownych, a zwyczajnie także w zgłoskach rdzennych akcentowanych i nieakcentowanych; w Dospad

zaś w zgłoskach nieakcentowanych: raká-ta, mažót, patót lub pató, skápo, dáb, prát, máčiš, sa sunt, turicha, fanacha, Jireček *Per. Sp.* 8, 85 n.

Tę samą właściwość napotykamy w rękopisach bułg. od najdawniejszych czasów, że na miejsce nosowego dźwięku, oznaczonego przez znak ѫ, stoi czysta samogłoska *a*: ѹ сѹбота ob. ѹ сабота, попадахá, станаха zapis z r. 1816 w *Per. Sp.* 8, 127; погиналъ, беха, доходеха zapis z Sofii z XIX w. *Per. Sp.* 10, str. 94; Sborn. Belgr.: за молитва, са sunt, баща acc. 31, раце-те, да баде 33, стьпѧха, зафарлꙗха 38, надеꙗха се 39, гѹлꙗба-goląbь 51, zob. Jagić Arch. III, 320 n.; са sunt, въ вѣчънъ мѣка acc. rkp. Tow. PN. w Sof. Nr. 1 z XVII w.; можат-ли pl., петрова велика любовь acc., надежда acc., се исцелатъ pl. rkp. Sof. Nr. 14 z XVII w.; rkp. Odes.: w zakończeniach stoi *a* lub ꙗ za stsł. ѫ, ѭ: неꙗ, моа lub моꙗ, са sunt, на среща, reg. acc. na-*a*; l. os. poj.: ида, мога, кажа, стоꙗ; 3. poj. aor. od słów na-*ną*: мина, обрьна са, падна itd.; 3, pl. aor. i impf.: бѣха, дудоха, ѡтговориха, принесоха itd.; 3, pl. praes.: влѣзать, вьскрьснать, идать, земать, плачать, знаꙗть, живеꙗть i t. d.; w przyrostku-*ną*: поникнали, ѡтбѣгнали, починахме i t. d.; w rdzennych zgłoskach: испадени, откаде, зарачано, в раката, сасединь 141, prwn. Jagić w Arch. III, 321, 322; нераслацене-ląčiti Abagar 519; засрамиха, боꙗхасе, главь та acc., вь Ермеилїйска земꙗ acc., щь да започна 1. poj., щьть да исьхнать rkp. Lublan. 330, prwn. Jagić w Arch. III, 322n.; ꙗ eam, бѣжащи prtc. Sborn. Bukar. 83, 93; въ пагоуба Georg. Hamart. Vostokov Фил. набл. 97; съ братиа rkp. Chludov. 473, Arch. III, 331; брижеида госпождѫ acc. Troj. 174; гнѣваꙗсѧ prtc. Evang. Dečan. 385; окаанаа дш҃ѫ, дш҃ѫ моѧ помрачена Okt Mihan. 335; рака, ракѫ, тысꙗща, дш҃и наша acc. Triph. Zograph. 410, 417, 418, 426; вѣра acc., храмина нерѫкотворена вѣчна acc., скрьвена acc., благодѣть ваша acc.

Apost. Maced. Polívka 121; бл҃наа zam.-ѫѫ, маньна zam· маннѫ, jak stoi w rkp. Zagreb., Okt. Strum. 352.

Co się tyczy wyrażenia znaku ѫ przez czysty *a*, trzeba położyć na to przycisk, że w XI wieku jedyny tylko Okt. Strum. bierze w tem udział, podczas gdy inne zabytki z tego, podobnie jak z XII wieku tej właściwości nie znają. Wiek XIII jest dopiero początkiem, w którym zamiana ta odbywa się częściej, co także i w następnych w ten sposób postępuje. Ta okoliczność w połączeniu z tylu innemi przemawia przeciw temu, żeby zabytek ten odnosić do XI wieku, i to do pierwszej jego połowy. Również i to zasługuje na uwagę, że znak *a* zam. ѫ występuje przeważnie w zakończeniach i to na 82 przykłady 65 r., podczas gdy w środku wyrazu 17 r. W tem mamy więc podobne zjawisko, jak podziśdzień w tych z narzeczy bułg., w których żyje dźwięk nosowy *ą*.

56. o. Dźwięk *o* zamiast nosowego *ą* używa się w części najbardziej na zachód położonej terytoryjum języka bułg., t. j. w Deber i Struga, a z narzeczy rodop. w Široka lъka, Čepalare, Acha-Čelebi i w Skrebatno w Newrekop., a w zgłoskach akcentowanych w środku i w zakończeniu rzeczowników r. ż. w połączeniu z artykułem w Čepino. Dzwięk *o* wymawia się w sposób przeciągły pod wpływem akcentu toczonego, jakby z pewnym odgłosem w postaci samogłoskowego *a*, w Deber w wyrazach więcej-zgłoskowych, podobnie ma się także wymawiać w Acha-Čelebi: m o ᵃ k a, r o ᵃ k a, ale z ô b, m ô ž, p ô t, g ó l o b Deber; g l o b i n a, m o k a Struga; p o ť iter, r ó k a, l ó k a, m o s k o - t o d e k'a, r o k i pl., c h o m o t i - chomąto Široka lъka; p o ť o v a - pątь - 3. poj., v ᵘ o t r e - stsł. vъ n ą t r ь, Čepelare; e d n o ᵃ, k o ᵃ ž l - j u v e, g u r o ᵃ - n a Acha-Čelebi; m o k a, g l a v o - t a Skrebatno; m o ž, r o k a, k o š t a, g l a v o - t a acc., n o - g o - t a, t r e v o z e l e n o acc. rupč. Nauka 1882, str. 559. W Čepino tylko w zgłoskach akcentowanych: t r e v ó t a,

košta, rekóta, rjáka-ta Dospad; kikvóta-tikvata Dosp., bornóta-borná Dosp., odonó (edna) straná. Ireček, *Per. Sp.* 8, 85 n.; kos, pol. kęs, Tat. Pazardž. W zakończeniach i w zgłoskach nieakcentowanych natomiast dźwięk ten wymawia się jak *a*: sednal Osoj w Debersk., k'e pojda, k'e pitá 1. poj., k'e jada edam, jasborva 1. poj., kažat pl. Deber, *Per. Sp.* XI—XII, 159; račenik chustka na głowie, minali, daidat, ja šta da je (eam) zema, vpregnach, puskat pl., gólabe pl. Široka łъka.

Podobnie jak w dzisiejszym języku bułg. dźwięk *o* zam. *ą* jest ograniczony na ciasne terytoryjum języka bułg. tak samo zachodzi on rzadko w stbułg. rękopisach: рѫкы rkp. Dečan. 165, крѧгло брадѫ acc. Sinaks. belgr. 22, но zam. нѫ, lub нъ Jefrem Syrin. 136, соботы Psłt. Pogod. Łamanskij 37.

57. u. Dźwięk *u* na miejsce stsłow. *ą* używa się w narzeczach północno-macedońskich, jak w Kratovo, Skopje, Ščip, a niekiedy w Sêres; z północno-zachodnich narzeczy zachodzi w Rodomir, Pirot, Тъrn, również i u Bułgarów węg. Dźwięk ten opiera się bezwątpienia na nosowym *ą* z podstawą samogłoskowego dźwięku *o* (*on*), który przed następnem nosowem *n* względnie *m* przyjął barwę ciemniejszą, zbliżoną do dźwięku *u*. Ten sam proces zachodzi w języku polsk., w którym czyste samogłoski *o e* pochylają się przed następnemi spółgłoskami nosowemi przechodząc w *ó é*, które w wymowie równają się zwyczajnym czystym *u*, *i* (*y*): ruka, ruk'i, ne možu da ga doju, otnesu, vidu. Obok tego mianowicie w pieśniach ma się używać częściej *a*: raka, race, mažko, Kratovo, *Per. Sp.* XI—XII, str. 171, uw. 1; izmacbnal, usteko'a, iskoči'a, sretnach *Per. Sp.* 5, 120, 122, uw. 1; muka, muž, skupo, dober put, mudros, kazvut 3. pl. w Skopje; po wsiach zaś okolicznych jak np. w Neresi *ą*=*a*: dab, pat; dub, ruka, put Ščip. W Sêres używa się także

niekiedy *u* obok częściejszego *a*: muško, poručala, Verk. 2, uw. 1.; 3, uw.; muško, ruka Radomir; zamučili se, su zbirali skupštinu, da porušu pl., muško dete Tъrn, *Per. Sp.* 11, 131; 12, 109; gúska, u vodútu, trávu acc., kupevoše Pirot, *Per. Sp.* 16, 165, prwn. 18, 454, uw. 1. Z narzeczy rodopskich używa się *u* we wsi Kostandovo: rukóta Iireček w *Per. Sp.* 8, 87. U Bułgarów węgierskich *ą*=*u* ob. *a*: su uzeli, ruku, nogu acc. ob. pračca-prąt-, da bâdi, neka bâdi, povena Czirb. 366, 375, 377. Oprócz tego zachodzi dźwięk *u* sporadycznie we wschodnich narzeczach, w takich wyrazach jak: dubráva, ponúda-mac. ponadi, sùmrak, sùkrъvica, rùga se, a w ogólno-bułg. języku w lukav, grub *Per. Sp.* 19—20. str. 150, 196; bude sobota, na put'a, putišta, putnik Jeni Mahale; na put' ob. roki-te, da bode w marwackiem, Jelešnica Ved. I, 246; sudam Prilep, Mil. 49.

W zabytkach stbułg. zamiana *ą* przez *u* należy do zwyczajnych właściwości wielkiej liczby rękopisów począwszy od XI wieku: госпожоу Еленоу acc. Pogan. *Per. Sp.* 7, 71; нѫжда, мѫчити zapis z Srêdec z XIX w. *Per. Sp.* 10, 95; XVIII w.: спадоуть, пѫть rkp. Filip. Nr. 9; под спѫдомь rkp. Filip. Nr. 28; мѫжие, знають, за дѫшѫ Sborn. Belgr. 31, 41; XVII w.: при поути, глю͡ща, прикоснѫсе rkp. Filip. Nr. 7; полагаю доушоу мою rkp. Filip. Nr. 8; ѕвѣздѫ, боудеть, съберѫтсе rkp. Filip. Nr. 10; боуди, рекоу, нѡщїю rkp. Filip. Nr. 11; правдѫ, лѫкава rkp. Filip. Nr. 13; покоушаю се, въспою rkp. Filip. Nr. 14, podobnie w Nr. 15, 17, 19, оусноу, почню rkp. Filip. Nr. 25, 29; есѫ, имѫтъ, вънимаютъ rkp. Sof. Nr. 14, 26; бехѫ, erant, rkp. Sof. Nr. 32; буди, голубь, желають, ѡткусають, преступꙗвать, судь sunt, утроба; acc. tem.-*a* r. ż. ma *u*, rkp. Odes. 141, Jagić Arch. III, 321, 322; бѫдет, за недѫге pl., могѫ Abagar. 520; орѫжїе, сѫдъ бѫде rkp. Lublan. 329, prwn. Jagić Arch. III, 322 n.; XVI wiek:

соущїи, прикоснѹсе 3. poj. rkp. Sof. Nr. 8; ю eam, боудеть rkp. Sof. Nr. 19; милостїю божїею, сію кнігѹ acc. Prochor. 134; послоушаахѹ Sborn. Bukar. 83, муки Alex. Drin. 611; XV w.: роуки, плюноу на землю rkp. Tow. PN. w Sof. Nr. 17; глюще, радостїю велиею rkp. Sof. Nr. 6, пшеницоу, пороуганиѥ rkp. Ončevsk. 44, боудеть rkp. Bistrick.; XIV w.: волю, соущі, цѣломѹдриѥ, нарѝчють rkp. Tow. PN. w Sof. Nr. 2; изѹтре, придѹщее, в мѣроу, ѿлученыи, изноутрьѹдоу, имоутсѧ, соудищи, пошлоу Jan Bogosł. 188, глаголющи Troj. 164; междоу, оутръ Apost. Ochrid. 98, мѹскы ἀνδρείως Okt. Mihan. 139; вь водоу, кожоу, напоеноу, знаменаноу доушѫ, рекоу, могоу, имахоу Sborn. Berlin. 51, 53; тлѣющаа, крщѹ 1. poj., мученика Triph. Zograph. 405, 407, 410; ѹже zam. ѭже Apost. Mac. Pol. 122; ѡ соудѣ, въспрѧноути, молю pl., оу zam. ѫ bardzo często, Jefrem Syrin. 134, 135; блгоѹханиемъ Stich. Norov. 215; моудить, цѣлевахусѧ, недугь, на поути Evang. Belgr. 9, 13, 15; наоучѹс, поглѹмюс, глюще, землю, pisane inną ręką, Psłt. Słck. 23; дьрзноу, ноужда Maced. frgm. 42; силою, любовию, ѡроужиѥ Okt. Strum. 174, 353, uw. 1.

58. ъ. Dźwięk ъ zam. *ą* używa się w całej wschodniej części języka bułg., który w zgłoskach akcentowanych wymawia się jak głuchy dźwięk, przy którym czynną jest tylna część języka, w nieakcentowanych zaś przyjmuje naturę jaśniejszą, podobną do czystego *a*, zob. §. 38: grѣdi, mъž, mъžki Ruščuk; gъlъb, viknъli Tъrnovo; pъt, dъb Gabrovo; ídъ, stánъ 1 poj., kъsuvi, pl. pol. kęs, jъ eam, vъtuk, vъglen Šumen; mъdros, zѣbi, dъbdѣbove, rъká, l. poj.: chodjъ, moljъ, nosjъ, idъ, nesъ, 3. mn.: rábotjat, lubjъt Kъzanlik; sъbutъ, štъ jumrъ l. poj., minъli, jeknъ, pъt Sliven, Jambol; pъk'-pątь, dъbъ-t, mъško, kъpala, otechă, čuchă, rasbrachă 3. pl. Kotel; zimă capio, kăde St. Zogara; na pъt'a, skъpa, mъško detence, stъpuli, rъkí, stъpne, gdzie ъ wymawia się

jak pol. *y* w zgłosce akcentowanej, a jak ă w zgłosce nieakcentowanej, Jeni Mahale; ostanali, rъka, rъkavi› pomъči sa l. poj. Sakъrdži; jъ eam, sъ sunt, niknъlo M. Tъrnov, Sp. XI—XII, 165; okъpa mъško detence, kažat, davat pl., natopъ l. poj. Panagj.: ъ w środku wymawia się jak szeroki i głęboki dźwięk głuchy, na końcu zaś jak krótkie *a*, Drinov w *Per. Sp.* XI—XII, 148, uw. 1; pъt, mъž, mъčno, rъkáta Koprišt.: v pъti, mъško, stъpja, rъce, zarъčala, ispъdi, pъtnici, mъdro, na grъdi, mъtna voda. W zakończeniu 1 os. poj. i 3 os. mn. jako też w przyrostku -*nq* u słów, wymawia się *q* jak *a*: ostana, gora, stora, caluna, sada, reka, smeja sa; pomolatsa, zatvorat, ljubjat, pominat, počinat, zarijat, ferlat, saderat, sa sunt, vidat, dodat, svalat, rijat, nosat; nadniknach, trъgnala, minali, sednali, fanali Tat.-Pazardž.

W zachodniej części języka bułg. używa się ъ zam. *q* w niektórych narzeczach i tylko w zgłoskach akcentowanych, podczas gdy w nieakcentowanych wymawia się jako *a*. Tak mówi się w okręgu Widinskim: rъka, mъžko, minъcha, Drinov w Arch. V, 373; podobnie w Zajčar. dobra pъta, pъtuva'me, rъkave, bъde, *Per. Sp.*: 8, 105, 107; 9, str. 88; w południowej części okręgu Sofijskiego: pъt, mъka, bъde, Arch. V, 373; w dolinie Strumy: mъško, mъka, podstъpi, kъso, Arch. V, 373; w Strumnicy: mъka Mil. 26; w Sêreskiem: tъga, tъžiš, tъžno, porъčala Verk. 3, 31, 51, 106; w południowej Macedonii: pъt, mъž, tъpčeše Archiv V, 373 n. Z narzeczy rodopskich wymawia się *q* jak ъ w Dospad tylko w zgłoskach akcentowanych, bez akcentu jak *a*: mъš, pъt'a, ale: raká-ta, mažó-t; to samo zachodzi niekiedy w Čepino w zgłoskach nieakcentowanych, Jireček w *Per. Sp.* 8, 85 n.; w Čavdarli w Tatar. Pazardž.:

tъžnu, tъžiš Ved. II, 299; w Banja: mъžku dete, v grъdi Ved. II, 330, 331; w Teplen w Nevrekop.: rъka Ved. II, 193; w marwackiem wogóle ą=ъ: rъka, Verković, Ved. I, str. XVI.

Podstawą dla dźwięku ъ na miejsce nosowego ą może być tak samogłoskowe *a*, jako też *o*. Po zatracie rynezmu powinien pozostać dźwięk czysty, który stanowił podstawę dla nosowego, a więc z jednej strony *a*, z drugiej *o*. To zaszło istotnie w obrębie języka bułg. w tych z narzeczy jego, w których dźwięki *a* i *o* występują jako przedstawiciele nosowego ą. Do tej kategoryi trzeba zaliczyć i te narzecza, w których występuje *u* na miejsce ą, ponieważ w tej przemianie mamy proces czysto fizyjologicznej natury, według którego dźwięk *o* przyjął barwę ciemniejszą, t. j. *u*, tak że narzecza te stoją na równi z temi, w których używa się dźwięk *o*. Dalsze procesy mogły się odbywać przy zastępczych dźwiękach *a*, *o* (*u*) w ten sam sposób, jak przy pierwotnych czystych, t. j., dźwięki te mogły w pewnych narzeczach w zgłoskach nieakcentowanych obniżyć ton swój, lub też pozostać nieporuszone. Tak zastępcze *a* (zam. *an*) mogło przejść we wschodniej części w dźwięk głuchy ъ, zob. §. 2, a zastępcze *o* w dźwięk *u*, zob. §. 8; w zachodniej zaś części mógł jeden i drugi dźwięk pozostać nieporuszony tak w zgłoskach akcentowanych, jako też nieakcentowanych. Tej konsekwencyi stało się zadość tylko w tych narzeczach, w których używa się dźwięk zastępczy *a* w zgłoskach akcentowanych i nieakcentowanych, a we wschodniej części normalny stosunek byłby ten, że w zgłoskach akcentowanych pozostałoby zastępcze *a*, a w nieakcentowanych zastępcze ъ. Odnośnie do dźwięku zastępczego *o*, musiałby nastąpić ten sam stosunek, t. j. w zgłoskach akcentowanych pozostałoby *o*, a w nieakcentowanych w wschodniej części *u*, w zachodniej zaś *o*, albo także *a*. Stosunek ten został w pewnej tylko części przeprowadzony w tych narzeczach, które uży-

wają dźwięku tego zastępczego w zgłoskach akcentowanych, podczas gdy w nieakcentowanych zachodzi w nich dźwięk *a*, co może być także przemianą pierwotnego *o* zastępczego, zob. §. 9. Na podstawie tej indukcyi, zastosowanej do procesów, jakie w języku bułg. są czynne, powinny istnieć tylko takie narzecza bułg., które używają dźwięku *a* w zgłoskach akcentowanych i nieakcentowanych, lub *a* w zgłoskach akcentowanych, a ъ w nieakcentowanych, albo też takie, które mają *o* w zgłoskach akcentowanych, a *u* w nieakcentowanych, zamiast czego mogłoby stać także *a*. Wśród całej rozmaitości narzeczy bułg. czynią zadosyć temu procesowi tylko te, w których używa się zastępczy dźwięk *a* i *o*, podczas gdy narzecza z dźwiękiem ъ w zgłosce akcentowanej przedstawiają stosunek odrębny. Z tego pokazuje się, że w języku bułg. musiał być jeszcze inny dźwięk nosowy, który w tym samym kierunku zmieniał się, jak odpowiedni mu czysty dźwięk głuchy ъ, który w wschodniej części może stać tak w zgłoskach akcentowanych lub nieakcentowanych, a w zachodniej w akcentowanych, podczas gdy w nieakcentowanych przechodzi w jasny dźwięk *a*. Ponieważ stosunek ten powtarza się zupełnie w ten sam sposób przy zastępczym ъ na miejsce *ą*, stąd wniosek naturalny, że podstawą samogłoskową dźwięku tego nosowego mógł być tylko dźwięk ъ, podobnie jak były nią *a o*, i która jako taka ostała się po zatracie rynezmu w języku bułg. Ponieważ głuchy dźwięk ъ może zastępować krótkie *a* lub *o*, stąd konsekwentnie można przypuszczać, że zastępcze ъ zastępuje krótki nosowy dźwięk ъ*n*.

W ten sposób otrzymujemy na podstawie refleksów językowych, które po dziś dzień objawiają się w języku bułg., jako fakt, że język bułg. posiadał długie i krótkie dźwięki nosowe, których podstawą mogły być czyste długie, lub krótkie *a*, *o*. Długie dźwięki nosowe pozostawiły po zatracie rynezmu jako refleks po sobie *a*, *o* (*u*), podczas gdy

krótkie dźwięk ъ. Ten stan przedstawia dzisiejszy język bułg. w ogólnym jego przebiegu, a pojedyńcze faze tego przebiegu historycznego rozłożone są w nierówny sposób. Epokę starszą, w której występują długie nosówki w postaci zastępczych *a*, *o* (*u*) w zgłoskach akcentowanych i nieakcentowanych, przedstawiają narzecza zachodnie, podczas gdy nowszą warstwę te narzecza, w których pierwotnie długie pozostały nietknięte po zatracie długich samogłosek, a krótkie przeszły w dźwięk głuchy. Zaszedł więc zupełnie ten sam stosunek w języku bułg. jak w polskim, że nosowe dźwięki długie ostały się po zatracie rynezmu w postaci zastępczych *a o*, a krótkie w postaci ъ w tych narzeczach, które dźwięk ten posiadają, lub też w postaci odpowiednich mu *a o* drugich narzeczy: bułg. r o k a lub r a k a = prw. r ŏ n k a (r ă n k a), stpol. r a n k a (r o n k a), podczas gdy dzisiejsze pol. r ę k a = bułg. r ъ k a. Pol. *ą*-*ę* odpowiada więc bułgarskiemu dzisiejszemu refleksowi *a*, *o*-ъ, z których *a* i *o*, pol. *ą*, mogą stać w zgłoskach akcentowanych, lub przed następną twardą, podczas gdy pol. *ę*, bułg. ъ, w zgłoskach nieakcentowanych, lub przed następną miękką. Jeżeli mimo to zachodzi tak w języku polsk. *ę*, jako też w bułg. ъ na takich miejscach, na których powinien stać dźwięk *ą*, bułg. *a*, *o*, n. p. pol. m ę d r z e c ob. m ą d r z e, bułg. m ъ d a r, m a d a r, m o d a r, w takich razach mamy procesy drugorzędne, w których dźwięk *ę* nie jest zależny od wpływów zewnętrznych (akcentu, pozycyi), ale opiera się na odpowiednim systemie morfologicznym, który wymaga przedłużenia lub postąpienia dźwięku, długiej lub krótkiej stopy samogłoskowej w temacie. Podobnie i w tych z narzeczy, które używają dźwięku ъ w zgłoskach akcentowanych na miejsce długiego nosowego *ą*, pol. również *ą*, nastąpił proces obniżenia skali dźwięków *a*, *o* zastępczych, w czem mamy nowszą warstwę językową, która odpowiada analogicznej przemianie dźwięków pierwotnych *a o* w ъ. Że pro-

ces powyżej przytoczony w ten rozwinął się sposób, na to mamy dowód, który jakby przed naszemi oczami zjawisko to w czynnem pokazuje zastosowaniu. Tak rzeka Jantra, Ἄϑρος u Herodota, Jatrus u Rzymian, nosi nazwę tę w ogólnobułg. języku, podczas gdy w górnym jej biegu pomiędzy Gabrovem i Bałkanami nazwa ta wymawia się jak Jъtra, lub Jetra. Podobnie Tundža, dawniej Tonzus, przedstawia nosowy dźwięk w postaci *un* zam. *on*, podczas gdy poboczna jej rzeka Tъža, która nosi na sobie tę samą nazwę, występuje już z dźwiękiem ъ na miejsce *un*, a to jeszcze starszego *on*. W tym samym kierunku rozwinął się także cały proces nosowych dźwięków języka bułg., który w tych dwóch przykładach jakby plastycznie uwidoczniony został.

W zabytkach stbułg. zamiana nosowego dźwięku, wyrażonego znakiem ѫ, przez znak głuchego dźwięku ъ lub ь, zachodzi również dosyć często: Sborn. Belgr.: мьжа 32, да бьде, надъмьдри, да сьди, отпьжда 33, пьтници 35, стьпѫха 38; шесто-то зарьчанїе, съсѣдинъ, заръкы, зовътьса, рекьть, бъдеть, въ вѣчнъ мъка acc., rkp. Tow. PN. w Sof. Nr. 1 z w. XVII; примньные zam. прѣминѫли rkp. Odes. 140; w zgłoskach rdzennych zwyczajnie stoi ь zam. ѫ: бьде, выглища, вьтрѣ, кьще-тѣ, мька, мьчи, пьть, пьтници, мьжь, зьбите, кьсаха, орьжени, сьди, сьща, сьщиму, рьце-те, сьсединь, пидьть 3 pl., викахь pl., стань, въ дльбинь acc., rkp. Odes. 141, prwn. Jagić Arch. III, 321, 322; скьпо 2 r. latop. Piotra, *Per. Sp.* 3, str. 10; w rkp. Lublan.: мьжа, испьди, испьдень, да сьди 329, мьчи, да бьде, доведъ l. poj., сь дмале pl. 329, стань 3 poj. aor. 333, prwn. Jagić Arch. III, 322 n.; бьдеть rkp. Handžar 291; въ гльбинѣ rkp. Sof. Nr. 8 z XVI w.; сьть Alex. Drin. 611; съдъ, вьсплачьтьсѧ pl. Jan Bogosł. 185, 414; мъдръ Troj. 168; мльчаахъ 3 pl., съсѣдъ 3 r, створъ l. poj. rkp. Curz. 52, 53; лъщеѧ ob. лѫщеѫ, тьчѧ ob. тѫчѫ, въдръжи ob. въдрѫжи, забльждьшаго ob. блѫ-

ждѣшѫ Okt. Mihan. Jagić Arch. III, 346; вьздвигь 3 pl. aor. Apost. Maced. Pol. 121; съперѣ моего, съще Evang. Belgr. 2; лъщею zam. лѫщею Psłt. Pogod. 56. W przykładzie: жѣзль zam. жѧлъ rkp. Filip. Nr. 15 z XVII w., mamy oznaczony sposób, w jaki starsze formy ulegały modernizacyi w pisowni. Zamiana znaku ѧ przez odpowiedni głuchego dźwięku sięga, jak z przykładów tych się pokazuje, do XII wieku.

59. ä. W Teteven i okolicy używa się dźwięk *ä* zam. ѧ w zgłoskach rdzennych i zakończeniach, jeżeli stoi nad niemi akcent, zob. Vasiljov w *Per. Sp.* 6, str. 148, prwn. §. 3, 41: mäš, pät, gäba, skäp, säbota, läk, mädar; w 3 mn. praes.: kovät, pečät, snovät, lovät; w aor. od słów na *-nq*: skoknäch, skoknä, skoknächme, skoknächte, skoknächa; pisnäch, stanäch, vъnäch. Do tych można dodać, które ja słyszałem: räka-ta, mäka, bädeero, mäči se, däb. Jeżeli zaś dźwięk ten stoi w zgłosce nieakcentowanej, wówczas wymawia się jak *a*: pät ale patéka, mäš ale mažéc, gälap ale galabica.

Ten sam dźwięk, tylko bardziej zbliżony do niem. *ö*, można usłyszeć także w innych miejscowościach bułg.: pöt' Svistov, Jeni Mahale, Pavlovsko, Kukuš; dobro möž Voden; l'etöt 3 pl. Pavlovsko.

60. e. Pokrewny z powyższem *ä* (*ö*) jest dźwięk *e*, który stoi zam. nosowego *ę* i różni się od poprzedniego tem, że ma barwę jaśniejszą. Przyczyną tego jest ta okoliczność, że *ä* stoi w zgłoskach akcentowanych, a *e* przeważnie w zakończeniach, rzadziej w środku wyrazów. W użyciu dźwięku *e* zam. *ę*, mamy pomięszanie dźwięków *ę*, *ẹ*, z których jako refleks występuje *e* = *ẹ* na miejsce pierwotnego *ę*. Ponieważ właściwość ta zachodzi przeważnie w zgłoskach miękkich, więc można w tem upatrywać przemianę dźwięku zastępczego ъ w ь, zamiast którego używa się, jak od pierwo-

tnego dźwięk *e*. Wymowa ta zachodzi rozrzucona po całem terytoryjum języka bułg. we wschodnich narzeczach jak w Kotel, Šumen, Jeni Mahale, Sakъrdži; potem w rodopskiem narzeczu jak w Pavlovsk., w marwackiem, a dość często także w zachodnich: 1 os. poj. m o g e, a s c h o g'e, v o g'e, r o g'e, ze zmianą dźwięku *d* na *g'*, v i k n e l a Kotel; p r i k a ž e, l i ž ė, b u l j ė l. poj., j e eam, d u š e acc. Šumen, *Per. Sp.* VII—VIII, 109, 110; j a š t e d a c h o d e, j a i d e, p o m ъ č i s a zam. p o m a č e s a l. poj., d u m a c h e 3 pl., z a p r e g n e 3 poj. aor., r e k a - r ą k a, i s p e d i Jeni Mahale, Sakъrdži; a z ъ (= a z ў) n o s e Tetcven; j e eam, Panagj. *Per. Sp.* XI—XII, 149, uw. 1; k a ž e, l ъ ž e, l i b e, i d e, s a d e, d a r e, j e eam, s e sunt, Tat.-Pazardž. W 3 os. pl. praes.: p l e t e t, o b ъ r n e t, p á d n e t St. Zagora, *Per. Sp.* 15, 349; j a c h o d e, v o d e, j e eam, Pavlovsko; s e sunt, s e d e t, p i e t, g o s t e t, p r a v e t Ved. I, 32, 162; s e sunt, d a f o d e t Jelešnica, Ved. I, 252; l o v e t Ved. II, 6. W zachodnich narzeczach dźwięk *e* zam. *ą* używa się mianowicie w 3 os. pl. praes. i aor.: i z e d e v, u d a v e v, p i š e v, przeważnie - *ev*, Kratovo, *Per. Sp.* 5, 122; r a z p l e t e t, k ъ l v a j e t Veles, Verk. 327, 332; d a p u s t n e t, v e l e t, ž n i j e t, s e j e t, n e k e t Sêres, Verk. 3, 10, 72, 146, 153; s e t Kukuš, Mil. 19; r a s p n e l, s e sunt., g o r j e t, t l e j e t, k u p e e t, d a 'o d' e t pl. Prilep, Mil. 14, 47, 237, 254; i z b e g a' e, d a d a r u v j e t, d a i g r j e t pl. Voden, Mil. 393; d o j d o' e, p o b e g n a' e, p a s e' e, z o b e' e, d a v a e t, k o p a e t, j a d e e t Struga, Mil. 6, 17, 36, 47 i t. d.; g o v o r e t, 'o d e t, v i k e e t, p i š e t 3 pl. wymawiane jak: g o v o r e e t i t. d., 'o d e' e, p o' o d e' e, p o j d o' e, s e t ob. s e Debor, *Per. Sp.* XI—XII, 161, prwn. M. Drinov: Нѣсколько словъ объ языкѣ, народныхъ пѣсняхъ и обычаяхъ деберскихъ славянъ, Спб. 1888, str. 11. Ten sam dźwięk *e* używa się także w imiesłowie

teražn. czyn. na -eštic Šumen, -ešti, -ejki, -eštem, -ek'um Maced., zob. niżej §. 237.

W rękopisach stbułg. zachodzi również ta zamiana dźwięku *ą* na *e*: дрьжехе, проврьвихе се, избрахе, врьне се, изгинехе, истровихе се, затворихе, идехе, пустеть pl., трьгне, додохе, опрехе, прѣвьземеть pl. Latopis Piotra, *Per. Sp.* 3, 8, 9, 10, 11, prwn. Drinov tamże, str. 17, 18; потурчихе rkp. z Prilepu z XVII w., prwn. Drinov w *Per. Sp.* 3, 16; послѣ l. poj., znak ѣ zam. *'e*, Georg. Hamart. Vostokov Филол. Набл. 97; приѥмлеть pl. rkp. Curz. 53; ведеще Apost. Ochrid. 98; приеметь, снидеть, свѧжеть, непослѹшаеть pl., сниде 3 pl. aor. Apost. Mac. Pol. 121.

W niektórych z rękopisów stbułg. używa się niekiedy znak ы zam. nosowego *ą*. W tem mamy oznaczoną fizyjologiczną naturę dźwięku ъ jako *y* zam. *ą*, który po dziś dzień w niektórych narzeczach w ten sam wymawia się sposób, zob. §. 38. Tak mówi się w Tatar-Pazardž. powiecie: pyt, mydro, ryka, zaryča, ispydi i t. p. Podobną wymowę ma dźwięk ъ = *ą* także w Jeni Mahale: na pyt'a, skypa, myž, stypne i t. p. Ściśle rzecz biorąc, właściwość ta zamiany dzwięku *ą* przez *y* należy pod rubrykę §. 58.

Przykłady tego procesu w zabytkach stbułg. nie są liczne, przecie zachodzą dość często, przez co pokazują, że opierają się na faktycznej podstawie żywego języka: тыѫ нощь 2 r., за ѡны кошоуты pro ea cerva, zapewne jest acc. pl., за своѫ дъщерь цвѣтаны госпождѫ, на рѣкѫ шимоишеви, и zam. ы, Troj. 149; избыдемъ, podobnie używa się w Lamanskij 3: насыщныи, злобы сиꙗ есть Chlud. 298; сѣны прѣвыше главы tamże 299; пръвѫѧ доброты, тѧготы безакони моихь погрѧжаеть, тѧготы вара дневнаго понесы Okt. Mihan., prwn. Jagić Arch. III, 345, uw. 2; хлѣбь насыщныи Evang. Belgr. 3. Przeciwny stosunek mamy wyrażony przez pismo w przykładzie: пашалѫкь Latop. Piotra, *Per. Sp.* 3, 10,

w którym przez znak ѫ został oznaczony ten sam dźwięk, jak w poprzednich przykładach przez znak ы, a który w wymowie brzmiał niezawodnie jak pol. *y* zam. pierwotnego *i*, zob. §. 24. To samo zachodzi w przykładach następujących: Фрѫгиѫ, видѣ ѿвръстѫ дври, възѫпилъ еси Apost. Ochrid. 98, w których znak ѫ wyraża dźwięk *i* i równy mu w wymowie *y*, którym znowu równy pod względem fizyjologicznym dźwięk ъ, wymawiany jak *y*, został przez ten sam znak ѫ oznaczony.

61. Wśród całej rozmaitości wyrażenia jednego i tego samego dźwięku, którą napotykamy wśród obrębu języka bułg., możemy przyjąć za charakterystyczne znamiona narzeczowe tylko te dźwięki, które są przeważnie w użyciu odnośnego narzecza, i które zależne są od pewnych prawideł, wpływających na cały ustrój języka bułg. W narzeczach więc, które używają nosowych dźwięków jako żyjących, dźwięk nosowy i jego przemiany muszą stanowić charakterystyczne ich znamię, a wszelkie uchyłenia od tego muszą się uważać jako drugorzędne procesy. Co się tyczy najpierw nosowego dźwięku, odpowiadającego stsłow. *ą*, to zachodzi on, sądząc z wyżej przytoczonych okoliczności, w dwojakiej postaci: raz z podstawą samogłoskowego *a* lub *o* (*a͡n*, *o͡n*), powtóre z podstawą węższą, jaką stanowi dźwięk *e* (*en*), lub ъ (*ъn*). Oprócz tego w narzeczach tych występuje w zakończeniach dźwięk zastępczy w postaci czystej samogłoski *a*. Ten stan przedstawiają narzecza te w ogólnym swym ustroju i dla tego musi się go uważać jako ich charakterystyczna właściwość, która przywiązaną jest do tego prawidła, że w zgłoskach rdzennych i w zakończeniach tematycznych, na których zwyczajnie spoczywa akcent, używa się dźwięk nosowy, a w zakończeniach gramatycznych, które są zwyczajnie w zachodniem narzeczu nieakcentowane, dźwięk zastępczy *a*. Stosunek więc odnośnie do przemiany nosowego dźwięku w tych narzeczach jest następujący: *ą*, (które

może oznaczać nosowy dźwięk *an*, lub *on*) - *ę*, (które może oznaczać nosowy dźwięk twardy *en*, lub ъ*n*)- *a* (*ą*-*ę*-*a*).

Jeżeli oprócz tego zachodzą w tym dziale przykłady z czystą samogłoską na miejsce nosowej, jak m u d r o, r ъ k a, to zjawisko to przedstawia proces drugorzędny, który nie należy do charakterystycznego znamienia tych narzeczy, ale mimo to musi być uwzględniony, ponieważ zachodzi w nich jako fakt językowy. Uchylenie to od panującej reguły, będzie się odnosić do tego punktu, wśród którego nastąpił proces drugorzędny, a więc w odnośnym przypadku do nosowego dźwięku. Formułka więc fonologiczna tych narzeczy przedstawia się w ten sposób: *ą*:*ę*-*a*, z których *ą*:*ę* zachodzą w środku wyrazów jako prawidłowe okazy tych narzeczy, a *a* w zakończeniach, zamiast czego jako proces drugorzędny występują: *u*-*a*, lub ъ-*a*, t. j. *u*, ъ jako zastępcze nosowego dźwięku w środku wyrazów a-*a* w zakończeniu. Według tego oznaczenie przemiany dźwięku czy to nosowego, lub zastępczych czystych samogłosek, musi odbyć się przez 5 znaków piśmiennych: *ą*-*ę*-*a*-*u*-ъ, z których, samo się przez się rozumie, nie wszystkie naraz mogą być użyte, tylko tyle, ilu faktycznie w języku dźwięk ten uległ przemianom, co w jednym wyrazie może w dwojaki, lub najwięcej trojaki zachodzić sposób.

Podobny zachodzi stosunek w tych narzeczach, które używają czystych zastępczych samogłosek na miejsce nosowego. Tak narzecza, w których używa się dźwięk *a* zam. *ą* w zgłoskach akcentowanych i nieakcentowanych, przedstawiają formułkę fonologiczną *á*-*a*, która stanowi ich właściwość charakterystyczną. Również i tutaj mogą być czynne procesy drugorzędne, które w tym kierunku postępować muszą, w jakim narzecza te, odnośnie dźwięku czystego *a*, się rozwinęły. Ponieważ akcentowane *a* pozostaje nie poruszone na całym obszarze języka bułg., więc wszelkie przemiany mogły dotknąć tylko nieakcentowany dźwięk *a* za-

stępczy. Ten zaś przechodzi w zachodnich narzeczach, a podobnie i we wschodnich, mianowicie w zgłoskach miękkich w *e*, zob. §. 4, lub we wschodnich w zgłoskach nieakcentowanych w *ъ*, zob. §. 2. Z tych możliwych kierunków, w jakich przemiana powyższej formułki fonologicznej odbyć się mogła, zachodzi tylko pierwsza, t. j. przemiana w dźwięk zastępczy *e* i to przeważnie w zakończeniach tak na zachodzie, jak i na wschodzie. Fakt ten, że na wschodzie dźwięk nieakcentowany *a* przeszedł w *e*, a nie w *ъ*, w zgłoskach nieakcentowanych, w połączeniu z tym, że w Teteven zachodzi *e* zam. *ą* tylko w zgłoskach akcentowanych, a *a* w nieakcentowanych, pokazuje, że proces ten odbył się nie na zakładzie zastępczych czystych samogłosek *a-a*, lecz nosowych *ą:ę*, z których po ulotnieniu rynezmu pozostał jako refleks dźwięk *e*. Na przemianę zaś *ą:ę* działał nie tylko brak akcentu, ale także pozycyja i natura następnej zgłoski, a niezawodnie także wpływy wewnętrzne. W ten sposób otrzymamy do formułki poprzedniej: *á-a* nową *á-e* i *é-a*, z których pierwsza mogła powstać z powodu braku akcentu nad *a*, lub pozycyi jego w zgłosce miękkiej, lub przed miękką, druga zaś z powodu pomięszania *ą* z *ę* dla braku akcentu lub pozycyi w wyrazie i natury zgłoski.

Narzecza, które używają dźwięku *o* zam. *ą*, dzielić będą te same koleje odnośnie do przemiany dźwięku *o*, jak poprzednie z dźwiękiem *a*, ponieważ obydwa dźwięki *o a* przedstawiają różną tylko naturę fizyjologiczną pierwotnego nosowego *on*, lub *an*. Ponieważ *o* akcentowane nie ulega żadnej przemianie, dla tego proces ten mógł odbyć się tylko na dźwięku nieakcentowanym, który we wschodniej części przechodzi w *u*, a w zachodniej zwyczajnie pozostaje, lub rzadziej ulega temu samemu losowi, zob. §. 8. Jednakże narzecza te nie znają tego procesu, a natomiast w zgłoskach nieakcentowanych występuje *a*, tak że formułka fonologiczna w nich brzmi: *ó-a*. Właściwość ta może opierać się na prze-

mianie dźwięku *o* w zakończeniach w *a*, zob. §. 9, ale możebnem jest także, że odbyła ona się na stosunku dawniejszym, jaki zachodził pomiędzy nosowemi dźwiękami *ą*:*ę*, z których drugi mógł mieć naturę fizyjologiczną z podstawą czystego *a* (*an*), a pierwszy czystego *o* (*on*). Dalsze przemiany mogły dotknąć tylko dźwięk *a*, który w tych narzeczach mógł przejść w *e*, tak, że formułka ta będzie brzmiała: *ó* - *e*.

Narzecza z dźwiękiem *u* na miejsce nosowego, przedstawiają tylko waryjacyją tych, które używają dźwięku *o*. Ponieważ dźwięk *u* zam. *ą* używa się także w zgłoskach akcentowanych, dla tego przemiana ta nie mogła nastąpić przy czystym zastępczym *o*, tylko jeszcze wtenczas, kiedy dźwięk ten miał wartość nosowego dźwięku. Po zatracie rynezmu ostał się dźwięk *u* w zgłoskach akcentowanych lub nieakcentowanych, obok którego zachodzi także dźwięk *a* w tych narzeczach, lub dalsze jego przemiany. Stosunek jest więc ten sam, jak przy poprzedniem *o*, tylko występuje zamiast niego przemiana fonetyczna *u* z *on*, obok którego zachodzi także *a*. Właściwość ta potwierdza poprzednie przypuszczenie o stosunku *ą* : *ę* z naturą fizyjologiczną $\widehat{on}$: $\widehat{an}$, zamiast których w tym dziale narzeczy używały się $\widehat{un}$: $\widehat{an}$, z czego pozostało *u* : *a*. Ponieważ dźwięk *u* nie ulega prawidłowo przemianie, czy stoi w zgłosce akcentowanej, lub nie, dla tego przemiany te mogły odbyć się na dźwięku *a*, który w narzeczach tych mógł przejść w *e*. Formułka więc fonologiczna będzie dla tych narzeczy: *ú* - *u*, lub *ú* - *a*, a jako drugorzędna *ú* - *e*.

Narzecza, które używają dźwięku ъ na miejsce nosowego, mogły dojść w zgłoskach nieakcentowanych do tegoż na zakładzie tak dźwięku *a*, jako też *o*, które wówczas musiałoby przejść przez skalę dźwięku *u*, co zdaje się być nieprawdopodobnem. Prawdopodobniejszem jest, że dźwięk ъ w zgłoskach nieakcentowanych opiera się bezpośrednio na

a, podczas gdy w zgłoskach akcentowanych zamiana ta nie byłaby możebną. Zatem stosunek formułki fonologicznej ѣ - ъ może pochodzić tylko wprost z nosowego dźwięku ъ*n*, który stał tak w zgłoskach akcentowanych, jako też nieakcentowanych, a który znów przedstawia nowszą warstwę dawniejszego dźwięku nosowego krótkiego, lub takiego, który powstał z dawniejszych długich wskutek zatraty ilości czasu. Nowszy proces mógł nastąpić na zakładzie nieakcentowanego ъ, które w zachodnich narzeczach przyjęło barwę jaśniejszą, jaką ma dźwięk *a*, zob. §. 39.

Na podstawie powyższej analizy wszystkich dźwięków, odpowiadających nosowemu *ą*, jakie zachodzą w dzisiejszym języku bułg., otrzymujemy pięć grup, które układają się w następujący sposób:

1. *ą* : *ę* - *a*.	2. *á* - *a*.	3. *ó* - *a*.	4. *ú* - *u*.	5. ѣ - ъ.
u - *a*.	*á* - *e*.	*ó* - *e*.	*ú* - *a*.	ѣ - *a*.
ъ - *a*.	*é* - *a*.		*ú* - *e*.	

W grupie pierwszej stosunek przedstawia się właściwie tak: *ą* - *ę*, lub *ę* - *a*, gdzie w zgłoskach rdzennych nastąpiło pomięszanie dźwięków *ą ę*, czy to w zgłoskach akcentowanych, czyteż nieakcentowanych.

Te same procesy musiały zachodzić także w dawniejszych epokach języka bułg., których rezultat przedstawia się w powyższych formułach w dzisiejszym języku bułgars. Ten też poznajemy istotnie na podstawie analizy ortograficznego sposobu wyrażenia dźwięku nosowego *ą* przez odpowiednie znaki piśmienne, które układają się w następującą mozaikę, opierającą się jednakże na jednej z powyższych formuł fonologicznych, mających swoją podstawę w żywym języku. Dźwięk nosowy, jaki podziśdzień istnieje w niektórych narzeczach bułg., oznaczam przez znaki *ą ę* na miejsce ѧ ѧ zabytków piśmiennych, przez co pozostawia się zupełnie nietkniętą ta kwestyja, jaką wartość przypisać im się należy. Poczynając chronologicznie od czasów naj-

bliższych nam, znajdujemy najczęściej użytą formułę *u-u* w rękopisach wszystkich wieków, w których na miejsce nosowego znaku ѧ używa się *u*. Rękopisy te dzielą się na takie, w których zachodzi wyłącznie tylko znak оу (ꙋ) zam. ѧ i takie, w których obok znaku ѧ używa się także оу (ꙋ). W wieku XVIII przeważa pierwszy sposób ortograficzny podobnie w XVII, podczas gdy od XVI poczynając, drugi stanowi wyłączną regułę. Formuła ortograficzna więc jest następująca: (*ą*) *u-u*, która służy dla oznaczenia dźwięku nosowego *ą* przez zastępczy czysty *u*, tak w zgłoskach akcentowanych, jako też nieakcentowanych. Tą ortografiją *u-u* napisane są następujące zabytki: Pogan., rkp. Filip. 9, 28 z XVIII w., 7, 8, 10, 11, 13, 14, 15, 17, 19, 25, 29; rkp. Sof. 26, 32 z XVII w.; rkp. Sof. 19; Prochor. z XVI w.; rkp. Tow. PN. w Sof. Nr. 17; rkp. Ončevsk., Bistrick. z XV w.; Tow. PN. w Sof. Nr. 2 z XIV w. Ortografija zabytków tych w liczbie 22, która sięga aż do XIV wieku, przedstawia nam język grupy czwartej, w której dźwięk *u* na miejsce nosowego *ą* używa się tak w zgłoskach rdzennych jako też w zakończeniach.

Do tej samej grupy językowej należą także i te zabytki, które używają formuły ortograficznej *u-a*, t. j. *u* w zgłoskach rdzennych, a *a* w zakończeniach. Takowa znachodzi się w tych zabytkach: zapisy z Sofii, pochodzące z r. 1816, Abagar.

Na równi z poprzednią formułą jest następująca: *u-a-*ь rkp. Odes. i *u-a-*ь-ѧ Sborn. Belgr., rkp. Lublan., w której znak ь oznacza dźwięk *a*, podobnie jak znak ѧ, zob. §. 6. Podobnie rzecz się ma z formułą *u-*ь rkp. Filip. Nr. 22 z XVII w., rkp. Handžar., Sof. Nr. 8 z XVI w., gdzie znak ь w tychże zabytkach zastępuje często także znak *a*, zob. §. 6. We wszystkich przytoczonych zabytkach 31 mamy zastąpiony język grupy czwartej, w których także waryjacyja *ú-e* może zachodzić, jeżeli znak ь weźmie się w znaczeniu *e*, jak rzeczywiście w Sborn.

Berlin. to zachodzi, zob. §. 16. W zabytkach przytoczonych mamy przeprowadzoną ortografiją fonetyczną, która umożebnia nam poznanie języka tychże. Język ten musi dać się ująć w jedną z przytoczonych grup językowych, jeżeli wogóle chcemy w pisanych zabytkach odnaleść język żywy z pod obsłonek ortograficznych. Jeżeli ortografija jest jednolitą, wówczas zadanie to staje się łatwiejszem, jeżeli zaś, jak częściej to ma miejsce, przedstawia różnorodny zlepek różnych systemów, wówczas oznaczenie natury fonetycznej dźwięków, wyrażonych przez różne znaki, staje się często niemożliwem. Często się zdarza także, że w zabytku pisanym przez kilku pisarzy, lub odpisywanym z kilku oryginałów, będzie ortografija niejednostajna, ponieważ i język w nim jest odmienny. To zachodzi np. w rkp. Lublan., w którym pisze się: бѣде ob. бьде, сѣдъ ob. да съди, lub w rkp. Odes.: буди ob. бьде, мука ob. мька, руцѣ ob. рака itp. W tych i tym podobnych razach, chcieć język tych różnorodnych form sprowadzić do jednego wspólnego źródła, znaczyłoby po prostu zapoznawać prawa żywego języka i ignorować wpływ, jaki każdy pisarz wywiera na dzieło przez siebie przepisywane.

Obok tego fonetycznego systemu panuje w zabytkach stbułg. drugi, który można nazwać historyczny, a który polega na użyciu znaków ѫ ѧ dla nosowego dźwięku ѫ, lub też zastępczych czystych samogłosek. Stan ten ortografii, która przedstawia tę formułę ѫ-ѧ, ciągnie się od XVII aż do XI wieku i używa się w następujących zabytkach: rkp. Sof. 15, 34 z XVII w.; rkp. Sof. 3, 7, Alex. z XVI w.; Evang. Akad., rkp. Tow. PN. Nr. 3 z XV w.; Sborn. Sevast., Evang. Zograph., Hiland., Pslt. Dečan., Sborn. Bułg., Parem. Lobkov., Jefrem Syrin. z XIV w.; Evang, Apost. Manujł., Pslt. Norov., Min. Grig., Żeravin. frgm., Evang. Trnov., Apost. Zagreb., rkp. Filip. Nr. 1, 2, 3, Sof. Nr. 47, Min. Grig., Parem. Grig., Evang. Undol. z XIII w.; Apost. slepč., Pslt. Bolon. z XII wieku,

ogółem w 30 zabytkach rękopiśmiennych. Różnica pomiędzy obydwiema systemami ortograficznemi pod względem chronologicznym pokazuje się najlepiej z tego, że na równą ilość zabytków, pisanych jedną z obu ortografij, używa 29 zabytków od XIX—XIV wieku ortografii fonetycznej, podczas gdy 7 zabytków od XVII—XIV wieku pisanych jest ortografiją historyczną, a reszta 23 przypada na późniejsze wieki. Jakie znaczenie mają znaki *ą ę* w tych zabytkach, tego nie można poznać z gołego znaku. Żeby znaki te nie oznaczały nosowego dźwięku, jak to powszechnie się utrzymuje, tego dowieść nie można i nikt twierdzić nie będzie ze względu na fakt, że w dzisiejszym języku bułg. istnieją nosowe dźwięki i podobnie istniały w dawniejszych jego epokach, zob. §. 54, str. 379. To potwierdzają nie tylko przywiedzione tamże przykłady, ale za tem przemawiają także i takie jak następujące: имѣхомь, разумѣвахомь, 3 pl. imperf. zam. имѣхѫ, разумѣвахѫ, Apost. Mac. Pol. 121. W przykładach tych zakończenie *ą* wyrażone zostało przez *om*, podobnie jak to samo zjawisko powtarza się jako całkiem zwykłe w języku polsk., np. *som*. zam. *są*, r o z k r a j o m - *ją*, zob. Zawiliński, gwara Brzezińska str. 21; Kryński: gwara Zakopańska, str. 9; Leciejewski: gwara Miejskiej Górki, str. 42. Ponieważ pisarz tego zabytku wymawiał dźwięk nosowy *ą* jak *on* (*om*) i odpowiednio go także w tych dwóch przykładach napisał, dla tego przeciwnie napisał kombinacyją głosową *om* przez *ą*: ѡбрѣтѫ 1 pl. aor. zam. - томь Apost. Mac. Pol. 121. To samo mamy także w архимѫдрита Sinaks. belgr. 26, gdzie dźwięk *an* oznaczony został przez znak nosowy ѫ, ponieważ w języku żywym dźwięk ten musiał zachodzić. Z tego pokazuje się, że znak ѫ m ó g ł oznaczać dźwięk nosowy w ortografii stbułg. i oznaczać go musiał, ponieważ dźwięk ten istniał wśród obrębu języka bułg. od najdawniejszych czasów aż do obecnej chwili. Czy zaś znak ten zawsze i wszędzie oznacza dźwięk nosowy, kie-

dykolwiek używa się w zabytku piśmiennym, tego twierdzić nie można; przeciwnie można z pewnością twierdzić, że w większej liczbie przykładów stał on się tylko prostym znakiem graficznym, którym oznaczono dźwięk zastępczy czysty, podobnie jak po dziś dzień w ortografii bułg., używającej znaku ѫ na wyrażenie głuchego dźwięku, lub w ortografii rusk., która tym samym znakiem wyraża w cerkiewnych książkach czysty dźwięk *u*. Wnosić zaś z tego, że znaki *ą*, *ę*, używają się naprzemian za stsł. *ą*, czyli „mieszają się", także o naturze ich, która według tego musiała być czystą a nie nosową, jak to za Miklosichem większa część filologów słow. czyni, na to nie pozwala wzgląd na dzisiejszy język, którego grupa pierwsza przywiedzionych wyżej narzeczy, przedstawia podobny stosunek odnośnie do „pomieszania" dźwięków *ą ę*. Faktem jest, że począwszy od XII wieku, znaki nosowe *ą ę* używają się odpowiednio do stsłow. *ą* nieprawidłowo, ale nieprawidłowość ta nie dowodzi jeszcze tego, jakoby proces zatraty nosowych dźwięków musiał się skończyć w tym czasie w języku bułg.; ona może tylko to dowodzić i ten wniosek może jedynie być z tego pomieszania znaków *ą ę* wysnuty, że dźwięk *ą* w języku bułg. przedstawiał w XII wieku, w stosunku do stsłow. *ą*, przemianę głosową podobnie, jak język polsk. *ą*:*ę* i jak podziśdzień język bulg. to samo czyni. Kwestyja więc, jaką naturę fonetyczną przypisać trzeba znakom *ą ę* w zabytkach stbułg., może być rozwiązaną tylko na podstawie dokładnej analizy stanu ortografii stbułg. wszystkich wieków i każdego zabytku z osobna.

Oprócz tych dwóch systemów ortografii stbułg., zachodzą jeszcze rozmaite odmiany tejże, które przedstawiają kombinacyję obydwu. Tak używa się formuła ortograficzna *ą*-*a*-ь rkp. Tow. PN. Nr. 1 z XVII w., w której znak ь może zastępować *a*. W tej mielibyśmy zastąpioną grupę pierwszą narzeczy języka bułg., ale tylko w tym razie, je-

żeli znak *ą* oznaczałby dźwięk nosowy, w razie zaś przeciwnym, jeżeli przyjmie się, że znak ten oznaczał dźwięk *a*, jak w rkp. Tow. PN. Nr. 1, zob. §. 6, lub dźwięk głuchy *ъ*, jak w Evang. Dečan., zob. §. 44, wówczas byłby zawarty w niej język grupy drugiej, lub piątej: *á-a*, *ъ-a*.

Również do grupy pierwszej językowej należy formuła ortograficzna *ą-u* Maced. fragm., w której *u* zachodząc w zgłoskach akcentowanych i nieakcentowanych, przemawiałoby za tem, aby znakowi *ą* nadać znaczenie dźwięku *a*, przez co formuła ta zrównałaby się z grupą czwartą *ú-a*. Ponieważ jednak w zabytku tym ten sposób ortografii nie zachodzi, i ponieważ znak *ą* nie używa się w znaczeniu dźwięku *u*, przez co język zabytku tego przedstawiałby grupę czwartą: *ú* (*ą*)-*u*, *ú-a* (*ą*), dlatego koniecznem jest to przypuszczenie, że znak *ą* oznacza dźwięk nosowy. Ten sam stosunek przedstawia formuła ortograficzna: *ą-a-u*, rkp. Sof. Nr. 14 z w. XVII, w której znak *ą* równa się znakowi *a*, przez co formuła ta przedstawia język grupy pierwszej, względnie czwartej *ú-a*. Inne formuły ortograficzne używają znaku *ę* i dla tego koniecznem jest poznać jego naturę fizyjologiczną.

Samogłoska ę.

62. **ę**. Dźwięk *ę* jako nosowy, wymawiany na sposób języka polsk., zachodzi w tych samych narzeczach, w których istnieje nosowy dźwięk *ą*, zob. §. 54. Ta sama uwaga, która dotyczy wymowy nosowego dźwięku *ą*, odnosi się także do *ę*, które brzmi zwyczajnie jak *en*, lub *em* odpowiednio do natury fizyjologicznej następnej spółgłoski. W tym względzie narzecza te nie różnią się od wymowy ludu polsk., który regularnie dźwięk ten, mianowicie w środku wyrazów, wymawia zupełnie w ten sam sposób: r e n d ó v e pl., ale

l. poj. r e d, j e n z i k, g r e n d a, ale słowo brzmi g r e d i, p e n d e s e Drinov, *Per. Sp.* XI—XII, str. 163; č é n d o, p r é n d e, o g l e n d á l o, g l é n d a, g r é m b l o, g r é n d e, p é n d e s e, d e v é n d e s e, r e n d ó v e pl., ale l. poj. r e d, podobnie jak w Kostkurskiem narzeczu, Teodorov, *Per. Sp*, 3, 143; č e n d o, g l é n d a, o g l e n d á l o, g r é n d a (g r é n d j a), š é n p a, r é n t, p é n t a, p é n d j a, p r é n d e, k l e n t v a, ž e n t v a, m e n c o Zarevo, p e n t, stsł. pędь, p e n t o k; w przyrostkach: k u č e n t o, d e t e n t o, z a e n c Krstov w *Per. Sp.* 15, 403; 17, 321 n.; b r a t o č e n d', g l e n d a m, g o v e n d a r', g r e n d a, d e v e n t', d e v e n d e s e t', d e s e n t', e n d r - e n d r o, e n d z v a, e r e m b i c a, ž e n t v a, z a e n c, z e n t', k o l e n d a, l e n š t a, m e n k o, m e n t a, m e n t o, m e s e n c, n a r e n d ž a m, o g l e n d a l o, p a m e n t a m, p e n t a, p r e n d a, p r e n d ž a, p e n t', p e n d e s e t', p e n t o k, r e n d, r e n d z a m, s v e n t, s v e n t e c, t e n ž i n a, t e n ž i t 3 poj., č e n s t o, č e n s t', č e n d o; w przyrostkach: d ê t e n t o, t e l e n t o, p i l e n t o, Draganov Русск. Филол. Вѣстн.; Ofeïcoff, la Macédoine, str. 15 n., 259 n.

Oprócz tego używa się niekiedy dźwięk nosowy *en* (ę) na miejscach, gdzie według etymologii stać powinien dźwięk samogłoskowy czysty: s r e n d a Bracigovo zam. s r ê d a, b l e n d a v, stbł. b l ê d ьn ъ, v e n t r zam. v ê t r ъ, p e n t e l zam. p ê t e l ъ, s t e n k l o zam. s t e k l o, t r a p e n z a Deber, w Osoj: t e r p e n z a z mojej notatki, p o v e n l i k a zam. p o v e l i k a w Avlona, Draganov. Przykłady te stoją na równi z odpowiedniemi języka polsk., np. m i ę d z y zam. m i e d z y itp., w których dźwięk nosowy stoi pod wpływem analogii innych wyrazów z nosową samogłoską, albo też z przyczyn, sięgających w psychologiją języka, które dla nas dotychczas są jeszcze zakryte.

W innych narzeczach bułg. zachodzi dźwięk ę również sporadycznie, mianowicie w p e n d e s e t, d e v e n d e s e t

Tъrnovsk., Elene, Drjanov, pendeset Struga, Mil. 504, ob. pedeset 505; jarembica Mil. 387; telengi w Sêres, Verk. 10; kalendare obok koledare l. mn. Milad. 116; v'endra pręcik Pavlovsk.; devendese Kasakli w Tatar.-Pazardž. Ved. II, 146, 157; detence Jeni Mah., Tat.-Pazardž., Panag. *Per. Sp.* XI—XII, 153; d'etence Pavlovsk., bratenca, darenca Samokov, siračence Sêres, Verk. 25. Jeszcze zasługuje na wspomnienie zakończenie l. os. poj. od tematów słownych, zakończonych na *jo-je*, które w Ochridzie wymawia się jak *ęm*: pišęm, a według tej analogii także: idęm itd. W tych formach tkwi niezawodnie dawne zakończenie *ę* podobnie, jak w języku polsk. na miejsce stsł. *ą*, a nie jest dźwięk ten analogicznym, podług pierwiastkowej konjugacyi dodanym, ponieważ, jak niżej zobaczymy, analogija ta jest czynną u słów innej kategoryi.

Ponieważ dźwięk *e* przechodzi w zgłoskach nieakcentowanych w *i*, zob. §. 14, dla tego też występuje odpowiednio do tego niekiedy *in* zam. *en*: inzik zam. językъ, záintč-zajęcь, jarinbica, Krъstov.; kolinda, mindža-stsł. męčь, pamynt-pamętь, cynta-cęta, Draganov. W podobny sposób mówi się: pindisé, píndiset i pet, devindisé, devindiseti pet Ruščuk, Tъrnov; pindiset' Šumen, *Per. Sp.* VII—VIII, str. 108. Do przemiany tej mogła dać powód miękkość następnej zgłoski, przed którą poprzedzające *en* przeszło w miękciejsze *in*. W tem byłby dowód, że nosowy dźwięk *ę* może podlegać przemianie, przechodząc w inny z węższą naturą samogłoskową przed następną zgłoską miękką, a z szerszą przed następną zgłoską twardą, lub dla innych powodów jak np. akcentu itp. To zaszło rzeczywiście w vъnže-pol. wiąże, stsłow. vęžetь, stъndžen-stsł. sęžьnъ, ale pol. sążeń, vъnče-stsł. vęšte, pol. więcej, zob. wyżej str. 375. Na tym procesie przemiany dźwięku *ę* w *ą*

i ą w ę, polega także przykład p a e n d ž i n a-stsł. p a ą t i n a, pol. p a j ę c z y n a, a odpowiednio do tego także p a i n g, Draganov, które nie koniecznie powstały pod wpływem rumun. p a i n g, p a i n j i n, jak sądzi Jagić, Arch. XI, 268, lecz mogą opierać się na tym samym procesie, który włada w języku polsk., a podobnie także i w bułg., a który także powtarza się w języku rumun., zob. Miklosich: Beiträge zur Lautlehre der rumun. Dialekte w Sitzber. d. Akad. d. Wiss. phil. hist. Cl. Bd. 102, str. 31.

Ten sam stosunek przedstawia dźwięk ę w języku Bułgarów siedmiogrodzkich, który zwyczajnie wyraża się przez znak *en*: c s e n z t o, d e s z e n t a, d e v e n t a, g l e n d a, m a s z e n t z - m ê s ę c ь, d a r s e n t, f a l l e n t itd. Niekiedy stoi *in* zam. *en*: i n z i c - j ę z y k ъ, lub *an*: v i d a n t - v i d ę t ь, h a n t - c h o t ę t ь, lub *un*: b u i u n t - b o j ę t ь, Miklosich o. m. str. 141; Hattala o. m. str. 463. Nieorganicznie używa się ę w n e b e n t z k a - n e b e s ь s k a j a, p o c s e n t z - p o č ь s t ь, porówn. pol. p o c z ę s t o w a ć, rumun. č i n s t e.

Również i ten dźwięk był w użyciu w dawniejszych epokach w języku bułg., jak się to pokazuje z następujących przykładów: S f e n t o g o r a n i w dokum. z r. 1274, σφεντίσθλαβος u Pachymera, σφενδόσθλαβος u Kantakuzena, Свѧтославъ na monetach, πρωτοχνένζη-stsł. p r o t o k n ę z i, zob. Irireček: Starobulharské nosovky o. m. str. 326, Miklosich I^2, str. 35.

63. e. Zamiast dźwięku nosowego ę, ograniczonego na południowo-zachodnie miejscowości języka bułg., używa się na całym obszarze języka bułg. czysty dźwięk w postaci samogłoskowego *e*. Ten proces zatraty rynezmu począł zapuszczać korzenie także w tych narzeczach, w których dźwięk ę żyje w całej sile. Tak w narzeczu Bracigovskiem używa się regularnie r e d obok r e n d o v e pl., podobnie k ó l e d a, Teodorov o. m. str. 143, 144; tak samo w Kos-

turskiem zachodzi l. poj. r e d obok r e n d ó v e l. mn. Drinov o. m. 163. Również i w języku Bułgarów siedmiogr. ginie niekiedy rynezm, a na miejsce jego występuje czysta samogłoska *e*: d e t e ob. d e t e n - t o, raczej d e t e n t - o, c s e t b i n a, p o t e g n i, r a s t e g n u h a, p r a e j e l, z a j e l e - j ę l ъ, w których przyczyny zatraty nosowego dźwięku nie trzeba szukać w podwójnej spółgłosce następnej, lub w *l*, jak sądzi Miklosich o. m. str. 141, lecz w ogólnym kierunku, w którym proces ten rozwijał się w języku bułg. aż do zupełnej jego zatraty.

To samo zachodzi także wśród obrębu języka bułgar., w którym regułą jest czysty dźwięk *e* na miejsce stsłow. *ę*. Dźwięk ten wymawia się miękko jak pol. *e* po *l m n* prawie we wszystkich narzeczach, w większej części po niektórych tylko spółgłoskach, mianowicie po wargowych *p v*, po innych spółgłoskach w niektórych tylko, w których miękkie zgłoski na szeroką skalę są w użyciu: k l' e t a Tъrnovo; b o l' e l. poj., g l' e d a l a Šumen; p' e t, g l' e d a m Gabrovo; g l' e d a m Kъzanlik; s e d e m d e s' e t, g l' e d a m, p' e t Kotel; p' e t, š e d e s' e t, g l' e d a m St.-Zagora; m' e s o, g l' e d a m, d e v' e t Jeni Mahale; p' e t Chaskŏi; g l' e d a m Koprištica; s v' e t a ob. s v e t Panagj.; p' e t Teteven; m' e k o, d e k' e Široka lъka; t e l' e, p i l' e Čukurkŏi; s e d e m d e s' e t Pavlovsk.; g l' e d a m, p' e t Skopje; d e v' e t Ščip; s v' e t i, s' e Strumnica, Mil. 25, 26; s v' e t i Prilep, Kostur, Mil. 46, 34; g l' e d a m Kukuš; m' e s o Struga, Mil. 71; d o g l' e d a Osoj w Debersk. Dźwięk miękki *'e* musi więc opierać się na miękkim nosowym *ę*, z którego po zatracie miękkich głosek w języku bułg. pozostało twarde *e*, które stanowi przeważnie własność całego języka: č e s t o, t é l e, m é s o, r e d, r e ž d a m Tъrnovo, Gabrovo; p e t', t e š k o, s e d i m d i s e t' Šumen; z e k' ъ t - z ę t ъ, d e v e t, d e s e t, g' e t e t o - d ê t ę, a g n e Kotel; m e s ó, z e t - z e t' o v e pl., p e t', r e d, d ć t i Kъzanlik; g l e d a m, z e t

Sliven, Jambol; jeknъ Ajtos; pet, zet', redom porządkiem, zapregne Jeni Mahale; trireda, gledami, čedo, devet, teglicha Sakъrdži; pidisé, šijsé, sidimdisé, usimdisé, dividisé Konopčii, *Per. Sp.* 18, 410; devet, deseta, pregleda, svet Panagj. *Per. Sp.* XI—XII, 151, 157; devedesé, pet Koprišt.; dete, kletva, gledam, devet, redom, čedo, mesec, meso, često, sedemdeset Tat.-Pazardž.; d'evet, d'eset, pet, meso, dete, t'ele, jagne, jare kožlę, zet, zajek-zajęcь Pavlovsk.; pet', deset', ečmik, vpregnach, teško Široka lъka; petak, vreme, meko, dete, zet Čukurköi; d'evet, d'eset Teteven; petek, devedesét, tries 30, Vranja; dete Radomir, Tъrn, Pirdon; devet, deset, pregní Sofja; petak Samokov; devet, kleto Kratovo; meso, tele, devet, me-mę, jagne Skopje; zajec, pet, ječmik Ščip; često, težko, devet, deset, tresc se, raspel Veles, *Per. Sp.* IX—X, 95, Mil. 408; devet, deseta, dete, sveta, zeto, meka Sêres, Verk. 1, 2, 11, 14, 290; devet, često Osoj w Debersk.; devet, jagne, gledam, meso Bitol; meso Visoka.

Zamiana dźwięku nosowego na czyste *e*, sięga w języku stbułg. aż do XI wieku, przyczem dźwięk zastępczy *e* występuje w niektórych zabytkach jako miękki, oznaczony przez ѣ, które może zresztą oznaczać także dźwięk *ja*, zob. §. 5: еѥ ejus r. ż. rkp. Filip. Nr. 10 z XVII wieku; творѣщее prtc., творѣи, землѥ gen. rkp. Filip. Nr. 14 z XVII w.; зрѣщи prtc. rkp. Filip. Nr. 17; поминаѥи rkp. Filip. Nr. 25 z XVII w.; ѥ eos rkp. Sof. Nr. 8 z XVI w.; кнѣзь rkp. Sof. Nr. 11 z XVI w.; носѣще Sborn. Bukar. 84; мнѣщи, врѣмѣ tamże 93, 94; обычаіе злъıе rkp. Tow. PN. w Sof. Nr. 2 z w. XVI; изывишѣ rkp. Dečan. 263; присвѣнжшѫ ob. присвѫде, сѣди ob. сѫдѣте rkp. Curz. 52; помѣнѣте Parem. Lobkov. 218; вьспомѣнжвь, помѣнжшѫ, сьбираѥи, сѣки

Evang. Dečan. 142; помѣни Apost. Ochrid. 98; прѣзрѣще, грѣди, грѣдеть Okt. Mihan. prwn. Jagić, Arch. III, 349; помѣновенѣ, висѣи Apost. Maced. 487, Pol. 122; клѣше сѧ rkp. Filip. Nr. 3 z w. XIII; грѣдѫщоу Triod Grig. 119, prwn. Arch. III, 348, uw. 1; помѣновенꙑ, грѣдетъ, Apost. slepč. 115; поꙗсѣ 3 pl. aor., помѣни Psłt. Pogod. 56; помѣнѫлъ, помѣнѫ, ꙗвлѣ prtc. Psłt. Bolon. 51, 132; вьсѣ 2 r. Psłt. słck. 23, ѣ acc. pl. r. m. Evang. Undol. 194

Помени, д(оу)ше acc. pl. Pogan. *Per. Sp.* 7, 71; месецъ, свети, време z roku 1816, *Per. Sp.* 8, 127; 10, 94; ведоше pl., зачелѡ, стьѕе acc. pl., кнеѕꙋ rkp. Filip. Nr. 9 z XVIII w.; светое, времето, езикь, те Sborn. Belgr. 31, 34, 45; исходещоу, се, начеше rkp. Filip. Nr. 7 z XVII w.; ме, прїети, прїехь rkp. Filip. Nr. 8. Podobnie wyraża się w rkp. Filip. Nr. 10, 11, 13, 14, 15, 17, 19, 22, 25, 29; Sof. Nr. 4, 14, 26, rkp. Tow. PN. w Sof. Nr. 1 z w. XVII; каме ob. камень rkp. Filip. Nr. 29 z XVII w.; име, време, светь rkp. Odes., Abagar., Latop. Piotra, rkp. Lublan., rkp. Sof. Nr. 7, 8, 19 z XVI w., Prochor., Alex. Drin., rkp. Tow. PN. Nr. 17 z XV w., rkp. Ončevsk. Bistrick., Tow. PN. Nr. 2 z XIV wieku; Sborn. Sevast., Troj., rkp. Curz., Filip. Nr. 6 z XIV w., Evang. Dečan.; прѣходе, творе Apost. Ochrid. 98; движеть сѧ, pl. Okt. Mihan. Arch. III, 349; причещение, приеше, доуше Sborn. Berlin. 50 n. имѣáше Evang. Trn. 178; сеженеи ob. сѧженеи, олекьчише pl., свѣдѣтелѧ гл҃ще acc. pl. Apost. Mac. Pol. 122; Іс҃ ѣвлеи ти сѧ Apost. slepč. 307; ме Psłt. Bolon. 370; жьдаше Psłt. słck. 23.

Dźwięk *e* w zakończeniu 1 os. poj. słów, których tematy kończą się na *jo*: *je*, lub *jo*: *ı*, i w zakończeniu 3 os. pl. od tych samych słów, może zastępować pierwotne *ę*, a dźwięk *ą* języka stsłow. w 1 os. poj. i 3 os. mn. słów na *jo*: *je* może być późniejszym analogicznym utworem, jak nim jest istotnie. Wówczas wszystkie przykłady jak k a ž e, c h o d e, s e j e t, g o s t e t i t. p. zob. §. 59, należałyby

właściwie pod tę rubrykę, za których przykładem poszły także słowa, których tematy kończą się na *o: e*, *no: ne*. W takim razie mielibyśmy w języku dzisiejszym bułg. przeciwny stosunek jak w języku stsłow., w którym zakończenie *e* zam. *ę* pociągnęło za sobą formy słowne z zakończeniem *ą*, podczas gdy w języku stsłow. zakończenie *ą* wywarło wpływ przeważający na formacyją odnośnych osób. Zresztą przypuszczenie to może być także mylne, ponieważ zakończenie *e* w tych osobach może rzeczywiście opierać się na *ą*, a przez zamianę *ą* w *ę* powstało dzisiejsze *e*.

64. i. Dźwięk zastępczy *e* zam. *ę* uległ w niektórych narzeczach temu samemu losowi jak czyste *e*, t. j. w nieakcentowanej zgłosce przeszedł w *i*. Proces ten zachodzi w narzeczach Šumeńsk., Tъrnov., Gabrov., Kotel., Jeni Mahale, Konopčii, sporadycznie w rodop. a z zachodnich w ograniczony sposób w Zajčar. Ze wschodnich narzeczy najszerzej zapuścił granice w Šumen i Kotel, podczas gdy w innych ograniczony jest na niektóre tylko przykłady: désit', dévit', pindiset', imi-imę Šumen; dévit', désit' Tъrnovo, Gabrovo; ičmík ob. ječimík Gabrovo; ičmík, dičá pl. od déti Kъzanlik; ičimik Šípka; misó, dévik', svitá, na imi Kotel; ičmén Jeni Mahale; pidisé Konopčii; ičmík Pavlovsk.; izík Čukurköi, Zajčar. W dlibóka zam. glębokъ Čepelare, mamy przemianę *ą* w *ę*.

Proces ten zachodzi również w zabytkach stbułg.: ѡставиши 3 pl. Sborn. Bukar. 86, вдовици acc. pl., вьводищиѣ, благовѣстить сѧ pl., на краи, старци, стражи стоѫщи, влазѫщи, иже acc. pl. Apost. Mac. Polívka 122, пе имы чѧсти етеры тьмныи Evang. Undol. 136. Zamiast znaku и stoi ъı zam. ѧ pod wpływem wymowy dźwięku *i* jak *y*: дъбръı горъскъıѫ, птицъı Psłt. Bolon. 51, 131.

65. o. Podobnie jak *e*, które przechodzi niekiedy w niektórych narzeczach w *o*, zob. §. 15, uległo także za-

stępcze *e* zam. *ę* temuż samemu procesowi, że w zgłoskach akcentowanych, mianowicie przed następną zgłoską twardą przechodzi w *'o* (*jo*). Ta właściwość używa się tylko w niektórych z narzeczy rodopskich i w Deberskiem: g l' ó d a m, m' ó s o, z' o k' o vocat. ale z ö k', g l' o d a j ale ógl'adaj Široka ʟka; p o g l' o d a, s p r' o ž d a, sprzężka, Čepelare; v o ž e - v ę ž e tь, g l' o d a m, m' o s o Čukurköi. Podobnie mówi się: d a z' o m i š, u t n' o m i š Široka ʟka za stsł. j ę t i - ʟmą. W Jeni Mahale używa się v o ž i - pol. w i ę z y, w którem dźwięk *o* może stać zam. *ę*: v ę z a t i, lub też zam. *ą*, prwn. stsł. ą ž e, chociaż dźwięk *ą* nie oddaje się przez *o* w tem narzeczu; j o z i k Osoj w Debersk.

66. a. Zamiast *ę* używa się miękki lub twardy dźwięk *a* na całym obszarze języka bułg. W użyciu jego zachodzi jednakże różnica pomiędzy wschodniemi i zachodniemi narzeczami, z których pierwsze ograniczają dźwięk *a* na niektóre tylko przypadki, mianowicie zaimki osobiste i niektóre zakończenia, podczas gdy w zachodnich zachodzić może tak w zgłoskach rdzennych jako też w zakończeniach. Co się tyczy zaś warunków, wśród których dźwięk *a* (*ja*) zachodzi w zachodniej dzielnicy, to występuje w pierwszym rzędzie akcent a poniekąd i twarda następna zgłoska, które są czynne przy użyciu tego dźwięku: m a, t a, s a Jeni Mahale, Sakʟrdži, Pavlovsk., Široka ʟka, Teteven, Zajčar, Tat.-Pazardž. ob. m e, t e, s e; t r i m ê s j a c a Kotel, Nauka 367; ż a t' - ż a t' o v e, p' a t, r' a d Janina w Kʟzanl.; d e v' a t Kalʃfer, *Per. Sp.* IX — X, 103; k l' a t v a Panagj. Mil. 42; m' a ob. m a, d e k' a, o g l' a d a j s a, t e l' a, v r e m' a, gdzie dźwięk *a* wymawia się w sposób podobny do *ä* lub *ō* jakby pośredniczącо pomiędzy *a* i *e*, Široka ʟka; j a z i k, s t' a g a Tat.-Pazardž. Zakończenie 3 os. pl. słów, których tematy kończą się na *jo*: *i*, może zastępować także dźwięk *ę* podobnie jak w stsł. języku: m o l a t, z a t v o r a t,

vidat, nosat, turat Tat.-Pazardž. Ta sama uwaga służy także o *a* 1 os. poj. u tych samych słów: stora, gora, mola, stъp'a Tat. Pazardž.; jadat (edunt), činat, sedat rodop. Ved. I, 162, 168; mesjac Pirot, Kačan. 194; t'ašk o Sofja, Mil. 86; jačmen Skopje; zagubat, poplenat Veles, Mil. 306; jačmen, zajak Bitol; m'a, t'a, s'a, jačmen, jazik, sv'ata Prilep; gl'a'at Struga, Prilep, Mil. 464, 79; makat-mękъkъ Osoj; sv'ata, vlaz'at, st'aga, s'a Maced. Mil. 163; mjáso Socho, *Per. Sp.* 17, 321 n.

W zabytkach stbułg. znachodzimy tę samą właściwość języka bułg.: жатва, ꙗзика, чадо, та, са, tak przeważnie, Sborn. Belgr. 32, 33, 35, пріꙗха, ꙗзици, ма, та, са, reg. rkp. Odes. 141, Arch. III, 321, 322, са ob. се, przeważnie rkp. Lublan. 329, жатва rkp. Handžar 288, ꙗзыкь, пріидоша pl., бѣжащи Sborn. Bukar. 82, 85, 93, ꙗ eos rkp. Ončevsk. 44, отроча, прꙗидоша, рекоша, ꙗвльшаѧ сѧ ѕвѣзды gen., о отрочати rkp. Sof. Nr. 6 z XV w., кь ма оуготоваша, ѡскврьниша, сътвориша Jan Bogosł. 185, 413, 414, чадѡмъ, срѣтоша, быша rkp. Dečan. 225, начатокь Apost. Zagreb. 184, зачала, зачатие, доброты райскыꙗ, чада, тысꙗща, дши наша acc. Triph. Zograph. 406, 410, 415, 418, 426, начаток Apost. Mac. 476, отъ всеꙗ дша, ѿ земли Jefrem Syrin. 135, задѣша Triod Grig. 342, видѣша, събраша сѧ Pslt. Bolon. 242, 355, оубоꙗша сѧ, ꙗзыкь Okt. Strum. 174, 353, uw. 1.

67. ъ. Zamiast dźwięku *a* zachodnich narzeczy, używa się ъ w tych z narzeczy wschodnich, które dźwięk ten posiadają. Zjawisko to w naturze swej odpowiada zatem poprzedniemu z dźwiękiem *a*; różnica polega tylko na fizyjologicznej naturze dźwięku ъ, który w jednych z narzeczy wymawia się jak dźwięk głuchy (ъ), w drugich jak *a*, zob. §. 38: mъ, tъ, sъ w całej wschodniej dzielnicy języka bułg., w której dźwięk ъ jest w użyciu, dévjъt, désjъt, pjъtnájsi, acc.: mъ, tъ, sъ, nъ, vъ Konopčii, *Per. Sp.*

18, 410, 411; robjъt, Šumen, *Per. Sp.* VII—VIII, 111; chódljъ, moljъ, nósjъ, lubjъt, rábotjъt Kъzanl.

Z dawniejszych zabytków mogą tylko te przykłady tej zamiany być uwzględnione, w których wyraźnie używa się znak głuchego dźwięku ъ (ь) zamiast nosowego: жьдѹвать – žędati rkp. Tow. PN. w Sof. Nr. 1 z XVII w., жьдни, жьдовале, жьдованіе – stsł. žędьnъ, ꙗдьть, щьть rkp. Odes. 141, щьть, изѣдьть, жьдѹваніе rkp. Lublan. 329, 330, prwn. Jagić Arch. III, 322 n., грьдоущи, жьтїю, пожьти rkp. Handžar. 286, 288, дрьхль Psłt. Dečan. 145, лежьщь Sborn. Berlin. 75. W przykładach zaś: кльнисѧ, клънисѧ Evang. Belgr. 2, nie stoi ъ (ь) zamiast ѧ, jak Lamanskij o. m. utrzymuje, lecz formy te są prawidłowo utworzone.

68. Jeżeli sprowadzimy całą rozmaitość dźwięków, które odpowiadają jednemu *ę* języka stsł., do głównego mianownika, którym są pewne prawidła językowe, otrzymamy dla języka bułg. odnośnie tego dźwięku podobnie jak przy dźwięku *ą* następujące grupy fonologiczne. Grupa 1: *ę*: *ą* przedstawia proces przemiany dźwięku *ę* w *ą* w tych narzeczach, w których dźwięki nosowe istnieją. Sporadyczne użycie czystego *e* na miejsce *ę* w tych narzeczach schodzi się z grupą drugą *e-e*, w której dźwięk nosowy tak w zgłoskach rdzennych jako też nieakcentowanych zastąpiony został przez czyste *e*. Grupę trzecią stanowi ten proces, według którego w nieakcentowanej zgłosce dźwięk *e* może przejść w *i*,: *é-i*. Grupa czwarta polega na tym procesie, że dźwięk *e* przechodzi w zgłosce akcentowanej w *o*, a w nieakcentowanej pozostaje niezmieniony, lub przechodzi w *i*. Piątą grupę przedstawiają te narzecza, w których w zgłoskach akcentowanych używa się dźwięk *e*, a w nieakcentowanych dźwięk *a*, zamiast czego w niektórych narzeczach występuje ъ. Szóstą grupę przedstawiają te narzecza, w których w zgłoskach akcentowanych i nieakcentowanych stoi dźwięk *a*.

Grupa 1. *ę - ą.* Grupa 2. *é - e.* Grupa 3. *é - i.*
(*e*)
Grupa 4. *ó - e.* Grupa 5. *é - a.* Grupa 6. *á - a.*
ó - i. *é - ъ.*

Ten stan dzisiejszego języka bułg., który jako proces historyczny sięga najdawniejszych czasów, musi także w zabytkach stbułg. w odpowiedni sposób przez pismo być oznaczony. Wszystkie zatem formuły ortograficzne w wszelkich możliwych postaciach, muszą dać się sprowadzić do jednej z powyższych grup fonologicznych, jeżeli wogóle ortografija ma za zadanie, jak je ma rzeczywiście, wyrazić przez znaki piśmienne żywe dźwięki języka. Tak dźwięk *ę* został wyrażony przez znak czystego *e* w tych zabytkach: Pogan., zapis z Sof. z r. 1816; XVIII w.: rkp. Filip. 9: XVII w.: rkp. Filip. 7, 8, 10, 13, 14, 15, 17, 19, 22, 25, 29, rkp. Sof. 4, 14, 26, 32, Abagar, Latop. Piotr.; XVI w.: rkp. Sof. 8, 11, 19, Prochor.; XV w.: rkp. Tow. PN. 17, rkp. Bistrick.; XIV w.: rkp. Tow. PN. 2. Zabytki te, które znają jeden tylko znak na wyrażenie nosowego dźwięku, należą do drugiej grupy językowej, w której tak w akcentowanych jako też nieakcentowanych zgłoskach używa się zastępczy dźwięk *e*. Do tej samej grupy należą także i te zabytki, w których używa się formuła ortograficzna *e - ę*: zapis z Sof. z XIX w., rkp. Filip. 11 z XVII w., Sof. 7 z XVI w., lub *ę - ê*, Evang. Undol., gdzie *ê* oznaczać może miękkie *e*. Znak *ę* może oznaczać nosowy dźwięk *ę*, ale także czysty dźwięk *a* (*ja*), zob. §. 6, podobnie jak znak *ê* dźwięk *ja*, zob. §. 5, wskutek czego mielibyśmy w tych zabytkach zawartą grupę szóstą Również do tej grupy należy formuła ortograficzna *ę*, rkp. Sof. 3 z XVI w., 25 z XIII w., gdzie jednakże znak *ę* pełni funkcyją znaku *ę* i *ą*, i formuła *a - ъ*, rkp. Handżar.

Drugą formułą ortograficzną, stanowiącą pewien rodzaj normy, jest *ę - ą*, w której pisane są te zabytki: rkp. Filip.

26 z XVIII w., 23 z XVII w., Sof. 15; XVI w.: Alex.; w. XV: rkp. Tow. PN. Nr. 3, Evang. Akad.; w. XIV: Evang., Zograph., Evang. Hiland., Sinaks. belgr., Evang. Dečan., Jefrem Syrin.; XIII w.: Evang., Evang. Stamav., Žeravin. frgm., rkp. Filip. Nr. 1, Sof. 47, Min. Grig., Stich. Norov. Zamiast formuły tej ortograficznej, którą historyczną można nazwać, a która z poprzednią fonetyczną *e* była obowiązującą normą, używa się sporadycznie we wszystkich innych zabytkach kombinacyja obydwóch, jak: *e - a - ь*, rkp. Tow. PN. Nr. 1, rkp. Odes.; *ę - e - a - ь*, rkp. Lublan.; *ę - e - a*, Sborn. Belgr., które równają się grupie *e - a*, rkp. Ončevsk. Znaki *ę*, *ъ*, równają się w zabytkach tych znakowi *a*, zob. §. 6, wskutek czego formuła ortograficzna zastąpiona jest w zabytkach tych *e - a*, która przedstawia piątą grupę językową.

Inaczej się przedstawia sprawa w formułach ortograficznych, w których obok *ę*, *ą* występują jeszcze inne znaki dla czystych samogłosek *e a*, jak: *ę - ą - e*, Alex. Drin., Sborn. Sevast., Troj., rkp. Curz., Evang. Trn, w której gdyby znak *ę* oznaczał *a* jak n. p. w Sborn. Sevast., mielibyśmy wyrażoną grupę jezykową *e - a*. Jednakże użycie równocześnie znaku *ą* w tym zabytku pokazuje, że formuła ta została pomięszaną z nowym systemem ortograficznym, w którym znak *ą* przyjął funkcyją znaku *ę* w znaczeniu *a* lub *ъ*. Ten sam stosunek przedstawiają następujące formuły ortograficzne: *ę - ą - a*, rkp. Sof. z XV w., Jan Bogosl., Triph. Zograph., Okt. Strum.; *ę - ą - ь*, Pslt. Dečan., gdzie znak *ь = a*; *ę - ą - ė*, Parem. Lobkov., Pslt. Pogod., gdzie znak *ė = ja* w tych zabytkach, zob. §. 5; *ę - ą - a - ê*, rkp. Dečan., Triod Grig.; *ę - ą - ь - e*, Sborn. Berlin.; *ę - ą - ê - e*, Okt. Mihan., Apost. Ochrid.; *ę - ą - a - e - i*, Sborn. Bukar.; *ę - ą - i*, Evang. Undol. We wszystkich tych formułach mamy pomieszane oba systemy ortograficzne, które jako nienormalne zachodzą tylko w jednej z przytoczonych postaci w poje-

dyńczych zabytkach. W tem błędnem odstąpieniu od panującej reguły ortograficznej mamy podany klucz do wnętrza języka, którego dźwięk, odpowiedni stłowiańskiemu *ę*, w ten sposób można oznaczyć. Jeżeli mamy 27 zabytków, w których używa się wyłącznie znak *e* zam. stsł. *ę*, to w tym sposobie pisania musimy upatrywać pewien system ortograficzny, który odpowiada temu samemu, jaki w oznaczeniu przez *u* stslowiańskiego *ą* poznaliśmy. System ten, używający znaków *e u* zam. *ę ą*, opiera się na faktycznym stanie języka, t. j. na użyciu w nim dźwięków czystych zamiast nosowych, który ciągnie się aż do XIV wieku, i który po dziś dzień w języku istnieje. Zabytki, używające znaku *e* zam. *ę*, są prawie te same, które używają także znaku *u* zam. *ą*, zob. tablicę, z czego pokazuje się, że w zabytkach tych mamy jednolitą ortografiją a tem samem jednolity język.

Drugi system ortograficzny polega na użyciu znaków *ę ą* dla stsłow. *ę* i znaków *ą ę* dla stsłow. *ą*, który powtarza się mniej więcej w tych samych rękopisach, t. j. w 18 dla dźwięku *ę* i 30 dla dźwięku *ą*. Wszystkie inne sposoby oznaczenia tych dźwięków opierają się na kombinacyi obydwóch systemów, t. j. fonetycznego i historycznego, które zachodzą sporadycznie w pojedyńczych rękopisach, lub tylko w kilku z nich i nie przedstawiają żadnego systemu ortograficznego. Są to poprostu błędy ortograficzne, które mają swoje źródło albo w żywej wymowie pisarza, lub też w tem, że zabytek jest kopiją kilku oryginałów, pisanych rozmaitą ortografiją. W drugim wypadku, t. j. jeżeli ortografija zabytku przedstawia kilka sposobów pisania, odstępujących od zwykłej normy ortograficznej, właściwa przyczyna tego leży również w wymowie żywego języka, pod którego wpływem rozmaite dźwięki zostały w odpowiedni sposób przez rozmaite znaki wyrażone. W tem wyrażeniu jednego i tego samego dźwięku w sposób odmienny, mamy

narzeczowe różnice, które muszą dać się sprowadzić do jednego z dzisiaj znanych narzeczy, lub do prawideł, panujących w języku. Sposób zaś oznaczenia rozmaitych tych dźwięków musi stósować się znowu do reguł ortograficznych, któremi pisarz się posługuje. Jeżeli zatem na miejsce *ę*, lub zastępczego *e*, zachodzą jeszcze takie formuły ortograficzne, które zawierają inne znaki, jak n. p. *a*, ь, *ê* i t. p., wówczas pierwszem zadaniem być powinno, oprzeć formuły te ortograficzne na żywym języku, a jeżeli to się uda, nasuwa się drugie pytanie, czy formuła ta stosuje się do zachodzącej ortografii w zabytku w użyciu znaków piśmiennych na wyrażenie zastępczego dźwięku *ę*. W formule więc takiej jak *e* - *a*, mamy przemianę dźwięku *e* w *a*, która jednakże nie zachodzi wśród obrębu języka bułg., tylko *e* w ъ, zob. §. 16. Jednakże w żadnym z tych zabytków, w których używa się powyższa formuła, lub równa jej *e* - *a* - ь, nie przemienia się dźwięk *e* w ъ, dla tego też dźwięk *a* nie może być wymianą zastępczego czystego *e*, tylko powstał bezpośrednio z nosowego *a͡n*. W formule więc *e* - *a* mamy objętą grupę 5 językową, do której należy także formuła *e* - *a* - ь, gdzie znak ь równa się znakowi *a* jak n. p. w rkp. Odes., zob. §. 6. Do tej samej grupy należą także i te formuły, w których obok *e* - *a* - ь, zachodzi także znak *ę*, który równa się znakowi *a* (*ja*) n. p. w rkp. Lublan., lub znak *ê*, który jest równy *ja* w Evang. Undol., zob. §. 5. Wszystkie zatem zabytki, w których zachodzi zastępczy czysty znak *e* w połączeniu z innemi znakami n. p. *a*, ь, *ê*, *ę*, należą do grupy 5 językowej, w których znak *ę* nie wyraża nosowego dźwięku, lecz czysty *a*. Te same zabytki używają zamiast nosowego *ą* albo to wyłącznie dźwięku *u*, lub też *u* - *a*, t. j. należą do grupy czwartej językowej, która z grupą piątą *e* - *a* zam. *ę* przypada na zachodnią część narzeczy bułg.

Jeżeli zaś mamy taką formułę ortograficzną jak *a* - ь zam. *ę*, wówczas zawarta jest w niej grupa szósta językowa,

tak samo, jeżeli jest *ę - a*, ponieważ znak *ę = a* w Jefrem Syrin, zob. §. 6. Tę samą grupę przedstawia formuła ortograficzna *ę - ê*, Evang. Undol., ponieważ w zabytku tym tak znak *ę* jako też *ê* równają się *ja*, zob. §. 5, 6. Również do tej grupy należą i te formuły, które obok *a* używają *ę* i *ą*, jeżeli znak *ę = a*, a znak *ą = a* lub *ъ*. To zachodzi przy *a - ę - ą*, rkp. Sof. Nr. 6, gdzie znak *ę = a*, zob. §. 6, przez co formuła ta redukuje się do *a - ą*. Znak *ą* musi oznaczać tu dźwięk *a*, lub *ъ*, w każdym razie czysty, ponieważ wśród narzeczy nie ma grupy *ą - a*. To samo zachodzi w Triph. Zograph. i Okt. Strum., w których *ę = a*, zob. §. 6, przez co otrzymujemy formułę ortograficzną *ą - a*. Ponieważ znak *ą* w Jan Bogosł. i Okt. Strum. równa się znakowi *a*, zob. §. 6, stąd otrzymujemy dla formuły tej grupę językową szóstą i zarazem dowód, że w XI wieku dźwięki nosowe mogły wyrażać się przez czyste. Taki sam stosunek daje formuła *ę - ą - ê*, Parem. Lobkov, gdzie *ę = a*, *ê = a*, §. 5, 6, przez co otrzymujemy formułę *ą - a* i grupę szóstą językową. Ponieważ w formule tej *ę - ą - ê* znak *ê = ja* w Psłt. Pogod., dla tego możnaby w niej upatrywać także w znakach *ę - ą* czyste dźwięki i formułę tę zaliczyć do szóstej grupy językowej. To samo mamy w formule *ę - ą - a - ê*, rkp. Dečan., gdzie *ę = a*, przez co redukuje się do *a - ą - ê*, w której, jeżeli weźmie się znak *ê* za *ja*, mielibyśmy grupę szóstą językową, a jeżeli za *e*, wówczas znak *ą* trzeba wziąść za *a*, a grupa języka byłaby w niej zawarta piąta.

Przez taką analizę ortografii każdego zabytku, otrzymujemy formułę ortograficzną, która przedstawia jednę z dzisiejszych grup językowych. Rozmaite znaki pisarskie są więc użyte z rozmaitych systemów ortograficznych, które jednakże w odnośnym zabytku mają konsekwentne zastósowanie. Jeżeli więc w zabytku używa się znak *ę* lub *ą* w znaczeniu dźwięku *a*, wówczas w zabytku tym w formule ortograficznej dla nosowego *ę*, będzie także *ę* lub *ą* w tym

sensie użyte, a oprócz tego sporadycznie także czysty znak *a*, lub ъ z temże znaczeniem. To daje nam klucz do zrozumienia fonetycznej wartości formuły ortograficznej *ę - ą* dla nosowych dźwięków *ą*, *ę*, która wyrażać będzie czyste dźwięki, jeżeli w odnośnym zabytku znaki *ę*, *ą* używają się dla czystych samogłosek. Tak n. p. w Alex. używa się formuła ortograficzna *ę - ą* dla nosowego *ą* i *ę*, ale oprócz tego używa się znak *ę* dla czystego *a*, podobnie także znak *ą* dla czystego *a*, zob. §. 6, przez co w formule tej mamy zawartą grupę językową *a - a*, która zachodzi wśród języka bułg. tak dla nosowego *ą*, jako też dla nosowego *ę*. Obydwa dźwięki *ę ą* spłynęły więc w jeden i to czysty *a*, który dla *ę* mógł być miękki: *ja*, ale niekoniecznie. To samo może zachodzić we wszystkich zabytkach, w których znaki *ę*, *ą* używają się w znaczeniu czystego *a*, co już poczyna się w zabytkach tego wieku jak Okt. Strum., Evang. Undol. i t. d. Z gołego znaku więc nie można dowieść wartości fonetycznej wyrażonego przezeń dźwięku: wartość fonetyczna znaków *ę ą* może oznaczoną być tylko z uwzględnieniem całego systemu ortograficznego, jaki użyty jest w jakim zabytku. Na podstawie zaś analizy systemu ortograficznego musi przyjąć się za fakt, że już w XI wieku znaki piśmienne *ę ą* używały się także w znaczeniu czystej samogłoski *a*. Fakt ten pociąga za sobą tę logiczną konsekwencyją, że w znakach *ę ą*, zam. nosowej samogłoski, może być zawartą w XI wieku czysta samogłoska *a*, t. j. że nosowe dźwięki w wieku XI mogły już nie istnieć w języku bułg. Jednakże dedukcyja ta nie potrzebuje być prawdziwą: znaki *ę ą* mogły używać się dla czystego *a*, ale także mogły wyrażać one dźwięk nosowy, podobnie jak n. p. w najstarszych zabytkach stpol. znaki piśmienne dla czystych samogłosek *a o* i t. p. wyrażały także nosowe dźwięki, jak znów naodwrót znaki dla nosowych dźwięków mogły niekiedy oznaczać także czyste samogłoski, zob. *Ueber die*

Schreibung der Nasalvocale in den altpoln. Denkmälern w *Arch. IV*, str. 29 n. Że znaki te oznaczały także nosowe dźwięki w zabytkach stbułg., to wypływa z tego, że w języku stbułg. istniały nosowe samogłoski, których egzystencyi niezbite dowody sięgają aż do XIII wieku; to potwierdza także oznaczenie dźwięków tych przez odpowiednie znaki piśmienne.

69. Oznaczenie dźwięków, odpowiadających stsł. nosowym *ą ę*, odbywa się w zabytkach stbułg. za pomocą dwóch znaków ѧ ѫ, które używają się przez całą historyją piśmiennictwa bułg. od najdawniejszych czasów aż do XIX wieku. Nie ulega wątpliwości, że dźwięki oznaczone przez różne znaki, jakiemi są ѧ ѫ, miały odmienne znaczenie fonetyczne, które z biegiem czasu musiały uledz rozmaitym przemianom, podobnie jak cała głosownia języka bułg. temuż uległa procesowi. Jako rezultat tego procesu, stanowiący historyczny rozwój języka bułg., jest ten obraz, który przedstawiają dzisiejsze narzecza bułg., a który polega na tem, że stsłowiańskiemu *ą* odpowiadają zastępcze czyste samogłoski *a o u ъ e*, podobnie stsłowiańskiemu *ę* odpowiadają *a o e i ъ*. Z tego pokazuje się, że obydwa dźwięki nosowe *ą ę* mają wśród zakresu języka bułg. te same zastępcze czyste samogłoski *a o e ъ*, które obok procesu zagłady rynezmu przedstawiają także proces fonetyczny przemiany dźwięków *ą ę* w przytoczone czyste samogłoski. Jeden i drugi proces sięga najdawniejszego czasu t. j. XI wieku, z czego wynika, że w tym czasie były już narzeczowe różnice w języku bułgarskim.

Ponieważ tak *ą* jako też *ę* przemieniły się w te same dźwięki, dla tego mogły używać się jedne za drugie a tem samem być oznaczone przez te same znaki piśmienne. W tem „pomieszaniu“ znaków ѧ ѫ mamy więc proces językowy, który odbył się w obrębie dźwięków nosowych na zakładzie tej natury fizyjologicznej, jaką dźwięki te pierwotnie posia-

dały t. j. nosowej. W tem pomieszaniu dźwięków *ą ę* mamy analogiczny proces jak n. p. pomiędzy *ę*: *ą* i *'ę*: *'ą* języka polsk.: ręka: rąk, święto: świąt, który w języku bułg. zaszedł tak w obrębie dźwięku oznaczonego przez ѧ, jako też przez ѧ. W przemianie dźwięku *ą* w *ę* i naodwrót *ę* w *ą* mamy pierwszą warstwę, przedstawiającą pierwszą epokę a w porównaniu do stslowiańskiej drugą historyi dźwięków *ą*, *ę*, które były nosowe. Drugą epokę przedstawia ten proces, który polega na zatracie rynezmu nosowych dźwięków poprzedniej epoki. Ponieważ podstawą nosowego dźwięku jest czysta samogłoska, dla tego po zaginieniu nosowego oddźwięku pozostaje samogłoska ta taką, jaką była z oddźwiękiem nosowym. Jako logiczna konsekwencyja tej dedukcyi, opartej na fakcie językowym, jest to twierdzenie, że w języku bułg. były nosowe dźwięki *a͡n*, *o͡n*, *ę* (*e͡n*) z twardą i miękką naturą fizyjologiczną, z których po zatracie rynezmu wypłynęły *a o e*, a wskutek dalszych przemian głosowych *u i ъ*. Twierdzenie więc, które za Miklosichem: *Starine* III, 149 powtarza Jagić w *Starine* V, 51, a które stało się dość powszechnem, że dźwięki stsł. *ą ę* przeszły najpierw w głuchy dźwięk ъ (ę), na podstawie którego stało się możebnem pomieszanie znaków *ą ę*, sprzeciwia się nie tylko istotnemu stanowi języka stbułg., ale i kierunkowi, w jakim proces jego rozwoju postępował. Gdyby tak było rzeczywiście, że stsł. *ą ę* zlały się w jeden dźwięk głuchy ъ, wówczas niemożebne byłyby zastępcze dźwięki czyste *e i u* nosowych *ą ę*, ponieważ z głuchego ъ mogły wywinąć się jako prawidłowe okazy wśród narzeczy bułg. tylko *a o*, zob. §. 39—43, podczas gdy *e i u* a nawet *o* byłyby albo wręcz niemożebne, albo używałyby się sporadycznie i pod wpływem pewnych warunków zewnętrznych.

Że proces przemiany *ą* w *ę* i *ę* w *ą* stoi w ścisłym związku z całym rozwojem języka bułg. a tem samem, że pomieszanie znaków *ą ę* przywiązane jest do przemiany

natury fizyjologicznej tych dźwięków, to wynika także z samego procesu tego i warunków, wśród których się rozwinął. Jako rezultat badań, podjętych w tej materyi przez LESKIENA: *Bemerkungen über den Vocalismus der mittelbulg. Denkmäler* w *Arch.* II, 269 n., IV, 565 n. i SCHOLVINA: *Einleitung in das Johann. Alexander Evangelium*, *Arch.* VII, 42 n., może się uważać ten fakt, że „pomieszanie“ znaków *ą ę* przywiązane jest do pewnych warunków, czyli że w tem mamy proces językowy, zależny od pewnej działającej przyczyny. Przyczynę tę podaje zjawisko samo, według którego w miękkich zgłoskach, t. j. po podniebiennych spółgłoskach i po miękkich *ń l' r'* i t. p., dźwięk ѧ przeszedł w ѧ, zob. LESKIEN Arch. II, 276; SCHOLVIN Arch. VII, 43 n. W tym procesie powtarza się ten sam, jaki zaszedł pomiędzy *a*: *e*, zob. §. 4, pomiędzy *ja*: *je*, zob. §. 5, lub pomiędzy *ja*: *je*= *ê*, zob. §. 18, 20, a który polega na tym ogólnym kierunku rozwoju języków słow., według którego w zgłoskach miękkich szerokie samogłoski zwężają się, przechodząc w podniebienne: *e* z *a*, *o*, *i* z *u*. Ale oprócz tego kierunku, wpływającego na tę przemianę dźwięku ѧ w ѧ w zgłoskach miękkich, musiał działać także inny czynnik, którym była asymilacyja. To pokazuje się z tego, że po twardych samogłoskach *a o u y* stoi zawsze w rkp. Curz. dźwięk ѧ, a po *e i* dźwięk ѧ zam. stsł. ѩ lub ѥ, zob. SCHOLVIN Arch. VII, 48 n., co także można przyjąć za normę dla innych zabytków stbułg. Z tego można wysnuć ten wniosek, że dźwięk ѧ brzmiał jak *a*, podczas gdy w dźwięku ѧ zawartą była natura fizyjologiczna miękkiego *e*. To stoi znów w związku z zamianą dźwięków ѧ ѧ przez czyste samogłoski, z których pierwszy wyrażał się przez *a*, zob. §. 55, a drugi przez *e*, zob. §. 63, a po podniebiennych *j č ž š* przez *a*, zob. §. 66 przykłady stbułg.

Co się tyczy chronologicznego następstwa wyrażenia nosowych *ą ę* przez odpowiednie znaki i procesu ich wza-

jemnej przemiany, to znachodzimy w zabytkach stbułg. następujący stosunek. W XI wieku używają się prawidłowo nosowe znaki dla nosowych dźwięków we wszystkich zabytkach z wyjątkiem Okt. Strum., w którym zachodzą takie przykłady jak: раздрѹшишѫ, просрамишѫ, ѭзыкь 353, podobnie w Psłt. słck. na trzeciej karcie wiersz 113—168, która pisana jest inną ręką, 23. Na podstawie tej właściwości w połączeniu z innemi, trzeba przenieść zabytek Okt. Strum. do XII wieku, w którym przemiana ta jest znaną w każdym zabytku. Proces ten, którego początki przypadają na XII wiek, stał się odtąd własnością języka bułg., wskutek czego biorą w nim udział wszystkie zabytki aż do najnowszego czasu. Jeżeli mimo to znachodzą się zabytki, jak rkp. Tow. PN. Nr. 3 z XV w., Alex., Sborn. Bukar., rkp. Sof. 7 z XVI w., w których nosowe znaki ѫ ѧ używają się w prawidłowy sposób, to trzeba w nich uznać dobre kopije, które pochodzą ze starych oryginałów, nieznających tego procesu. Zarazem w tym fakcie leży dowód, ażeby z ortografii samej nie wysnuwać wniosków, dotyczących natury języka, ponieważ ta może być niepewnem źródłem.

W doborze znaków dla nosowych *ą ę* zachodzi różnica w poszczególnych zabytkach, która zdaje się opierać na pewnej normie ortograficznej. Tak niektóre zabytki używają znaku ѧ zam. ѧ, przyczem jedne z nich ograniczają jego użycie po samogłoskach, jak Hiland. frgm., Min. Grig., inne znów po spółgłoskach, jak Psłt. słck., Stich. par., Apost. Zagreb.; w pierwszym razie znak ѧ oznacza dźwięk *ję*, a dźwięk *ę* wyrażony jest w tych zabytkach przez znak ѧ, w drugim zaś oznacza on dźwięk *ę* a *ję* wyrażony jest przez znak ѧ. Norma ta atoli została w największej liczbie przykładów zaniechaną a znak ѧ używa się dla dźwięku *ę*, *ję* wyłącznie, tak po samogłoskach, jako też po spółgłoskach, n. p. w Maced. frgm. (ѧ 1 r.), Apost. slepč. (ѧ 4 r.), a obok ѧ w nastę-

pujących zabytkach: Psłt. Bolon. (1 r.), Evang. Belgr., Parem. Grig., rkp. Filip. Nr. 3 z XIII w., Apost. Mac., Apost. Manujł., Psłt. Norov., Sborn. Bułg. Znak ѧ używa się więc w zabytkach stbułg. począwszy od XI aż do XIII wieku, w którym wychodzi z użycia, a do Sborn. Bułg. z XIV wieku dostał się tylko ze starszego przepisu. Ponieważ znak ѧ w znaczeniu ѧ wskutek procesu fonetycznego oznaczać mógł także dźwięk *ą*, dla tego używa się także w tej funkcyi w niektórych zabytkach jak: Stich. par., Parem. Grig., Psłt. słck. (1 r.).

Zamiast znaku ѧ zachodzi znak Ѧ w znaczeniu ѧ 1 r. w Apost. slepč., a w znaczeniu ѩ częściej w Parem. Grig. Oprócz tego używają się jeszcze następujące znaki dla dźwięku *ę*: ⩓ rkp. Filip. Nr. 2 z XIII w., ⩔ Apost. slepč. 1 r., a dla *ą* znak ⩓ ob. ѧ w Evang. Undol., ⩓ Apost. Mac., ⩒ rkp. Sof. Nr. 14 z XVII w.

Wskutek zlania się dźwięków *ą ę* w jeden dźwięk, został także odpowiednio do tego użyty w niektórych zabytkach tylko jeden znak ѧ, lub ѧ. Tak używa się ѧ prawie wyłącznie na pierwszych kartach w Apost. Ochrid. a częściej aniżeli ѧ w Žerawin. frgm., zaś znak ѧ wyłącznie w rkp. Sof. Nr. 25 z XIII w., Jefrem Syrin., a przeważnie także w Apost. Maced., częściej w pierwszej części w Apost. slepč., a wyłącznie w drugiej; również w Fil. 2 z XIII w. używa się ѧ zam. ѧ, ale przeciwnie ѧ zam. ѧ nie używa się.

Ponieważ w języku bułg. były miękkie i twarde nosowe dźwięki, podobnie, jak po dziś dzień na ich miejsce są miękkie i twarde czyste samogłoski, dla tego zostały także odpowiednio oznaczone przez ѩ́ i ѫ́, z których ѩ według Vostokova Филол. набл. str. 180, ma być wyłączną własnością Bułgarów. Zamiast znaków z wyraźnie miękką (jotowaną) artykulacyją, używają się jednakże w niektórych zabytkach znaki proste ѧ, ѧ dla oznaczenia miękkich dźwięków *ję*, *ją*, w czem powtarza się tylko ten zwyczaj orto-

graficzny, który przy czystych samogłoskach mianowicie *e* jest zwykłem zjawiskiem, że miękkość dźwięków nie oznacza się w piśmie. Tak w Evang. Belgr. znak ѣ nie używa się, lecz jego funkcyją objął znak ѧ, podobnie używa się ѧ zam. ѣ i ѣ̀ w Parem. Grig. a zam. ѣ̀ w Evang. Akad. 190; przeciwnie znak ѧ używa się zam. ѣ w rkp. Filip. 3 z XIII w. a zam. ѣ i ѣ̀ w Min. Grig. Ponieważ znaki ѧ ѧ po zatracie rynezmu oznaczały czyste samogłoski zastępcze, dla tego używały się niekiedy także dla czystych pierwotnych dźwięków jak: ѧ = ѥ id, illud, днѧ = дьнѥ Sborn. Berlin. 52, uw., a pleonastycznie: вѣроваше ѧ Apost. Ochrid. 96.

TABLICA

oznaczenia przez pismo nosowych dźwięków, lub zastępczych czystych w stbułg. zabytkach.

stsłow. ą:

u: Pogan., rkp. Filip. 9, 28, 7, 8, 10, 11, 13, 14, 15, 17, 19, 25, 29, rkp. Sof. 26, 32, 19, Prochor., rkp. Tow. PN. 17, rkp. Ončevsk., rkp. Bistrick., rkp. Tow. PN. 2.

ą - ę: rkp. Sof. 15, 34, 3, 7, Alex., Evang. Akad., rkp. Tow. PN. 3, Sborn. Sevast., Evang. Zograph., Evang. Hiland., Psłt. Dečan., Sborn. Bułg., Parem. Lobkov., Jefrem Syrin., Evang., Apost. Manujł., Psłt. Norov., Min. Grig., Žeravin. frgm., Evang. Trn., Apost. Zagreb., rkp. Filip. 1, 2, 3, rkp. Sof. 47, Min. Grig., Parem. Grig., Evang. Undol., Apost. slepč., Psłt. Bolon.

u - a: zapisy z Sof. z XIX w., Abagar.

u - ь: rkp. Filip. 22, rkp. Handžar., rkp. Sof. 8.

u - a - ь: rkp. Odes.
u - a - ь - м: Sborn. Belgr., rkp. Lublan.
ą - a - ь: rkp. Tow. PN. 1.
ą - a - u: rkp. Sof. 14.
ą - ь - e: rkp. Piotr.
ą - a - e: Georg. Hamart.
ą - u: Maced. frgm.
ę: rkp. Sof. 25.
ę - o - u: Jefrem Syrin.
ą - ę - a: Evang. Dečan.
ą - ę - o: rkp. Dečan., Sinaks. Belgr.
ą - ę - u: rkp. Sof. 6, Sborn. Berlin., Apost. Ochrid., Stich. Norov.
ą - ę - a - u: Sborn. Bukar., Triph. Zograph., Okt. Strum.
ą - ę - ь - u: Alex. Drin., Jan Bogosł.
ą - ę - ъ - o: Psłt. Pogod.
ą - ę - ъ - e: rkp. Curz.
ą - ę - ъ - u - y: Evang. Belgr.
ą - ę - ъ - u - y - a: Troj., Okt. Mihan.
ą - ę - ь - u - e - a: Apost. Mac.

stsł. ę:

e: Pogan., zapis. Sof. z XIX w., rkp. Filip. 9, 7, 8, 10, 13, 14, 15, 17, 19, 22, 25, 29, rkp. Sof. 4, 14, 26, 32, Abagar., Latop. Piotr., rkp. Sof. 8, 11, 19, Prochor., rkp. Tow. PN. 17, rkp. Bistrick., rkp. Tow. PN. 2.
ę - ą: rkp. Filip. 26, 23, rkp. Sof. 15, Alex., rkp. Tow. PN. 3, Evang. Akad., Evang. Zograph., Evang. Hiland., Sinaks. belgr., Evang. Dečan., Jefrem Syrin., Evang., Evang. Stamav., Žeravin. frgm., rkp. Filip. 1, rkp. Sof. 47, Min. Grig., Stich. Norov.
a - ь: rkp. Handžar.
e - a: rkp. Ončevsk.

ѥ - *а* - ь: rkp. Tow. PN. 1, rkp. Odes.

ѥ - *а* - ь - ѧ: rkp. Lublan.

ꙗ: rkp. Sof. 3, 25.

ꙗ - *а*: Jefrem Syrin.

ꙗ - *е́*: Evang. Undol.

ꙗ - *е*: zapis z Sof. z XIX w., rkp. Filip. 11 (*ꙗ* 2 r.).

ꙗ - *а* - *е*: Sborn. Belgr.

ꙗ - *ꙋ* - *а*: rkp. Sof. 6, Jan Bogosł., Triph. Zograph., Okt. Strum.

ꙗ - *ꙋ* - ь: Psłt. Dečan.

ꙗ - *ꙋ* - *е*: Alex. Drin., Sborn. Sevast., Troj., rkp. Curz., Evang. Trn.

ꙗ - *ꙋ* - *е́*: Parem. Lobkov., Psłt. Pogod.

ꙗ - *ꙋ* - *і*: Evang. Undol. z XIII w.

ꙗ - *ꙋ* - *а* - *е́*: rkp. Dečan., Triod Grig.

ꙗ - *ꙋ* - *е* - *е́*: Apost. Ochrid., Okt. Mihan.

ꙗ - *ꙋ* - *е* - ь: Sborn. Berlin.

ꙗ - *ꙋ* - *а* - *е* - *і*: Sborn. Bukar.

ꙗ - ѧ: Hiland. frgm., Maced. frgm.

ꙗ - ѧ: rkp. Filip. 2 z XIII w.

ꙗ - *ꙋ* - ѧ: Sborn. Bułg., Stich. par., Apost. Manujł., Psłt. Norov., Parem. Grig.

ꙋ - ѧ - ѧ: Min. Grig.

ꙗ - *ꙋ* - *а* - ѧ: Apost. Zagreb.

ꙗ - *ꙋ* - *е́* - ѧ: rkp. Filip. 3 z XIII w.

ꙗ - *ꙋ* - ь - ѧ: Evang. Belgr.

ꙗ - *е* - *е́* - ѧ: Psłt. słck.

ꙗ - *ꙋ* - *е* - *е́* - *і* - ѧ: Apost. Mac.

ꙗ - *ꙋ* - *а* - *е* - *е́* - *у* - ѧ: Psłt. Bolon.

ꙗ - *ꙋ* - *е* - *е́* - ѧ - ѧ - ѧ: Apost. slepč.

II. SPÓŁGŁOSKI.

Spółgłoski płynne l, r.

70. *ł.* Wśród obrębu języka bułg. zachodzi trojakie *l*: jedno twarde, zębowe *ł*, wymawiane na sposób języka pol. lub rosyjskiego, drugie *l*, wymawiane jak w niem. l a d e n, l o b e n, i wreszcie *l'* miękkie, jak w pol. i innych językach słow. Zębowe *ł* używa się w zgłoskach twardych na całym obszarze języka bułg., mianowicie w wschodniej jego części, a z zachodniej szczególnie w Prilep, Bitolu, Deber (Osoj) itp. Oprócz zgłosek twardych i twardych samogłosek, przed któremi używa się twarde *ł*, zachodzi dźwięk ten jeszcze w niektórych narzeczach w takich razach, w których zwyczajnie *l* lub *l'* stać powinny. Tak w zakończeniu tematów *-i* r. ż. i *-jo* r. m. wymawia się *l* twardo w narzeczach wschodnich z wyjątkiem Kotelskiego i Eleńskiego, gdzie używa się miękkie *l'*: s o ł zam. s o l ъ, t r e n d a f i ł, t r e n d a f e ł Koprišt., s ъ p o ł Sliven, s a p ó ł Koprišt., p a t r a c h i ł, p i s k' u ł Trnov., k r a ł, a p r i ł, t e ł; w Kotel i Elena zaś: s o l', k r a l' itd. Z zachodnich narzeczy w Bitolskiem używa się w tym wypadku dźwięk *ł*: u č i t e ł, t e s t e m e ł, podczas gdy w innych wymawia się miękkie *l'*. Niekiedy w różnych wyrażach, odpowiednio do twardych lub miękkich następnych zgłosek, używa się dźwięk *l* twardy lub miękki:

Túri li sół nъ mándžъtъ i sol' čukъm. Gół kъtu kléčkъ i as vidjъch gol' čuljak. Toz doł ni e dъlbók i pris toz dol' lisícъ minъ, Konopčii, *Per. Sp.* 18, 402. W tematach *-ja* r. ż. stoi w narzeczu Bitolskiem również twarde *ł*: posteła, nedeła, kadeła, Bitoła zam. postelja, nedelja, kadelja, Bitolja innych narzeczy. W zakończeniu tematów *-jo* r. n. używa się twarde *ł* w Panagjur. i Koprišt., gdzie w innych narzeczach stoi *l'* miękkie: zełe, połe zam. zelje, itp.

Przed *e i* używa się we wszystkich narzeczach średnie *l* z wyjątkiem tych, w których dźwięki te wymawiają się miękko, zob. §. 13, 24. Mianowicie w zgłosce akcentowanej używa się *l'* miękkie, a średnio-miękkie w nieakcentowanej i po spółgłosce. W tej mierze zachodnie narzecza częściej używają *l'e*, *l'i*, wschodnie zaś *le*, *li* z wyjątkiem Šumen, gdzie przeważa *l'e*, *l'i*. Zamiast obydwóch *l*, wymawia się *ł* twarde przed *e* w Sofijskiem narzeczu: piłe, zełen, izłezne, gołem, pištołe, *Per. Sp.* 3, 178, 179, 180.

Przed przyrostkami -ьnъ, -ьcь, -ьba itp., -ov w połączeniu z tematami zakończonemi na *l'* miękkie, nie mniej u słów pochodnych od słów na *jo*, używa się *ł* twarde w wschodnich narzeczach, zamiast czego stoi *l'* miękkie w zachodnich: bołna, ned'ełna, piłci, Anatołci, mołba, chvałba, kriłca, postełka, izd'ełvam, razbołvam sъ, moła vi se Etropol, krałova ta Čepino, zamiast zachodniego narzecza: bol'na, nedel'na, pil'ci, Anatol'ci, mol'ba, fal'ba, kril'ca, podobnie: kril'a-ta, postel'ka, izdel'vam, razbol'vam se, kral'ova-ta itp. Z zachodnich narzeczy zapuściło *ł* twarde najgłębiej korzenie w Bitolskiem, w którem dźwięk ten prawie zupełnie zawładnął nad miękkim *l'*: łut zam. ljut, łupam zam. ljupam, fъrłam zam. chvъrljam, pałam zam. paljam itp.

71. l'. Miękki dźwięk *l'* używa się w zgłoskach miękkich, przed *e i* z wymową ich miękką, zob. §. 13, 24, przed jotowanemi samogłoskami na całym obszarze języka bułgar. z wyjątkiem tych narzeczy, w których w tych przypadkach stoi twarde *l*, §. 70. W zakończeniach tematów -*i* r. ż., -*jo* r. m. używa się *l'* zwyczajnie w narzeczach zachodnich: s o l', u č i t e l', a n g' e l' Maced., p r i j a t e l', k r a l' Ochrid, Lerin, s o l' c a Struga, p e p e l' Etropol, *Per. Sp.* 14, 315. W podobny sposób wymawia się dźwięk ten przed *e* z naturą fizyjologiczną miękką, co zwyczajnie zachodzi w zachodnich narzeczach, a ze wschodnich tylko w niektórych, zob. §. 13: p o l' e, b i v o l' e, d e l' e n a Pirot, *Per. Sp.* 19—20, str. 254; u č i t é l' e, k r a l' e Тъrn; b o s i l' e k zach., g l' e d a m, l' e b, k o l' e n o, l' e t a 3 poj., Neresi (Skopje) itd.; d o š l' e, P l' e v e n s k i, s l' e z i, l' e n Teteven. Oprócz tego używa się miękkie *l'* w niektórych narzeczach tam, gdzieby twarde stać powinno: č j u l' u zam. č j u l o, p r o č j u l' s a j e Sakъrdži. W tem czynną jest asymilacyja poprzedniej miękkiej zgłoski, pod której wpływem dźwięk *l* przeszedł w *l'*. Na tym samym procesie polega miękczenie dźwięku *l* w *l'* przed następną miękką zgłoską: b i l' k i, V ъ l' č á n, V ѣ l' k e, d ѣ l' g i, ž e l' t i, k ъ l' v é š Konopčii, *Per. Sp.* 18, 402; m ъ g l' á v o v r' e m e Koprišt; d j u l' a Jambol; v ö l' k - pl. v ö l' k' o v e Pavlovsk.; č j u z l' u m, c a r j o l' o voc. Široka lъka; M o l' ъ c przezwisko, Pirot, *Per. Sp.* 18, 454; k r i l' a, o l' u p i š Maced. Mil. 249, 349; k r i l' a l e b e d o' i Struga, Mil. 5; z a l' u b i l a Veles, Mil. 481.

Oprócz powyższych przypadków, w których używa się twarde *l*, lub miękkie *l'*, we wszystkich innych zachodzi średnie *l*, które w narzeczach ludowych stoi zwyczajnie w zgłosce nieakcentowanej po spółgłosce przed *e i*, w języku zaś książkowym jest wyłączną własnością.

72. W zabytkach stbulg. może dźwięk ten tylko w tych razach uznany być za twardy lub miękki, jeżeli oznaczenie jego przez pismo za taki uważać go każe. Jednakże w największej liczbie przykładów, nie możebnem jest oznaczyć naturę jego fizyjologiczną, która, sądząc z dzisiejszego języka bułg., była twardą (*ł*) i miękką (*l'*), a dźwięk średniomiękki *l* jest późniejszym.

Dźwięk twardy zam. miękkiego napotykamy w następujących przykładach: вола твоꙗ rkp. Bistrick. 44; прѣлатааше, прѣлатаѭ zam. прѣлꙗтааше Sborn. Sevast. 72; земла, пошлоу, ѡ лоутѣ Jan Bogosł. 188; неклоучимаго, сьблоуде, Psłt. Dečan. 145; празднолоубьцї, съдѣтелоу Stich. par. 67; дивлашесѧ, приемлѫть, приклоучьшоусѧ Evang. Dečan. 141; приклоучшихсѧ, вьзлоуби Evang. 46; лꙋди Evang. Stamav. 49; земла, землѫ Sborn. Berlin. 74; блоудѫ, лоудѧ, неклоучима Apost. slepč. 114. Do tych przykładów można dodać i te, w których stoi *l* przed *e* bez oznaczenia jego miękkości: ѡставленїе rkp. Filip. Nr. 9 z XVIII w.; повѣлеваѧ rkp. Sof. 15 z XVII w.; земле rkp. Curz. 42. Jednakże w przykładach tych miękkość dźwięku *l* jest także możebną, ponieważ znak *e* mógł oznaczać także dźwięk miękki *'e*.

Miękkie *l'* oznacza się czy to przez następną jotowaną samogłoskę, czy też w inny sposób, jak np. przez znak ѣ zam. *e*, lub osobny znak ѧ w Hiland. frgm. Znak ь zaś może odpowiednio do systemu ortograficznego stać zam. ь lub ъ, zob. §. 48, 53, wskutek czego połączony z nim dźwięk *l* może być twardy lub miękki. Jako miękki mamy wyraźnie oznaczony dźwięk *l* w następujących przykładach: послю, оставлѥнїе rkp. Filip. 9 z XVIII w.; молѣши са̀ (impf.) Sborn. Belgr. 47; ꙗвлꙗетсе, велїемь rkp. Filip. 10 z XVII w.; сълюблѥнїи, rkp. Filip. 13; прѣстоуплѥнїе rkp. Filip. 14, 15, 17; лютаа rkp. Sof. 1; очрьвл'енно rkp. Sof. 4; ѿ тлѥ rkp. Sof. 13; виселꙗть rkp. Odes. 140; землѣ (nom.) rkp.

Tow. PN. w Sof. Nr. 2 z XIV w.; стъклѣницѣ Sborn. Sevast. 222; любѧ 1 poj. Evang. Zograph. 348; съвъкоуплѣѧщомоу сѧ Sborn. Bułg. 47; рѫгателѣ (pl.), на чѧлѣ (rkp. Rumjanc. ma: на челѣ), побѣдителѣ (pl.) rkp. Dečan. 266, 274, 275; елѣноушь Helenus, съ веселѣмь Troj. 154, 182; ищѣлѣвшомоу, глѣте, ѫглю Evang. Dečan. 141. 388; похваляѣть Jefrem Syrin. 147; велѣѥмь Apost. Ochrid. 96; любовиѧ Okt. Mihan. 130; блюдѣте, лючше, Люка, ставлѣѧ Apost. Maced. 463, 487, Polívka 110, 121; людемъ rkp. Filip. 3 z XIII wieku; доброу и злю, люче Parem. Grig. 69; олѣи Evang. Belgr. 4; въ людѣхъ Apost. slepč. 301; людемъ Psłt. Bolon. 130, 367; прнемлѧи, одолѣти, блюдѣте, львъ Hiland. frgm. 37.

73. u. Zamiast *l* pomiędzy dwiema spółgłoskami używa się w niektórych narzeczach zachodnich dźwięk *u*. Właściwość ta językowa zachodzi w następujących narzeczach: Tъrn: B u g a r i n, v u n a, *Per. Sp.* 12, str. 111, 113; Kalkovo w Samakovskiem: B u g a r i n, m u ń a, v ъ n a zam. v u n a, *Per. Sp.* 19—20, str. 192; Kratovo: v u k, ž u t, j a b u k a, t u k u, c u n a zam. c l ъ n a; Skopje: ž u t, d u ž e n, d u g a č e n, p u n o, v u n a, w Neresi i okolicy: v o l n a; Ščip.: v u k, v u n a; Veles: i s p u n i l o Verk. 306, ž j u t o - ž l ъ t o, d u g o; Razlog: ž u t i; Dubnica: v u k, p u n. Oprócz tego używa się *u* zam. *l* w niektórych wyrazach w innych miejscowościach narzeczy zachodnich jak np. w Bresnik, Vranja, Pijanečko, a podobnie także u Bułgarów węgierskich: s u n c é Czirbusz 388. Na całym zachodzie zaś zachodzi forma B u g a r i n, B u g a r k a zam. B ъ l g a r i n, B ъ l g a r k a, lub B l ъ g a r i n wschodnich narzeczy, a B o g a r i n w Besan pod Ochridą.

W dawniejszej epoce języka bułg. proces ten zachodzi tylko w rkp. Filip. Nr. 32 z XVIII w.; дужникомь, пѫна, бѫгарска.

74. o. Zamiast *l* używa się w Köstendil, Dubnicy i Vranja, podobnie jak w języku serbskim, w zakończeniu prtc. perf. act. II dźwięk *o*: bio zamiast bil, molio. Dźwięk ten jednakże nie równa się zwyczajnemu *o*, lecz więcej zbliża się do °*o*, lub °*u*, z czego wywinęło się krótkie *ŭ*, używane w tym wypadku w Kratovo: rekaŭ, cicaŭ *Per. Sp.* 5, 116, prwn. str. 122, uw. 10. W środku wyrazu zachodzi ta sama właściwość w narzeczach maced. w wyrazie sonce, w czem mamy zwyczajny proces wyrzutni dźwięku *l* przed następnym zębowym *n*. W ten sam sposób wymawia się wyraz ten u Pomaków rodop.: sonce Ved. I, 32. Natomiast w wyrazie zoova zam. zolva, stsł. zlъva, mamy przemianę dźwięku *l* w *o*, Veles, Verk. 351, prwn. rus. zaova.

Z zabytków stbułg. używa tej właściwości tylko ten sam rkp. Filip. Nr. 32; изгѹбиѡ, напѧниѡ.

75. ъ. Zamiast *u* lub *o* na miejsce *l*, używa się dźwięk ъ w niektórych narzeczach i to w niektórych tylko wyrazach: gъta zam. gъlta, Kratovo, Tъrn; sъnce Struga, Pijanečko; sъzi zam. sъlzi Köstendil; žъtí ob. žólti i žélti, žъtica, vъchva Čepino, *Per. Sp.* 8, 86. We wszystkich przytoczonych przykładach może być czynny także zwyczajny proces elizyi, gdzie dźwięk ъ stoi zam. ъl, zob. §. 142.

76. j. Zamiast *l* w miękkiej zgłosce używa się niekiedy *j*: jemeš zam. l'emeš, Jeni Mahale. Podobnie używa się dźwięk ten w zachodniem, a niekiedy i wschodniem narzeczu w wyrazach; kojko zam. kol'ko, tojko zam. tol'ko itp. Przeciwnie znów stoi *l'* zam. *j* w pesnopol'ka zam. — pojka Ribnica, Ved. II, 284, 286; Sêres, Verk. 106, 259.

77. r. Dźwięk *r* jest dwojaki w obrębie języka bułg.: twardy i miękki, wymawiany na sposób języka rosyjsk. jak miękkie *r'*, np. carь. Twarde *r* używa się w zgłos-

kach twardych nie tylko z natury, ale także w niektórych narzeczach tam, gdzie według etymologii miękkie stać powinno. To zachodzi w narzeczach zachodnich przed jotowanemi samogłoskami, w których używa się zwyczajnie twarde *r*: c a r a, c a r o, l'e b a r o, m l'e k a r o, i tak przeważnie od imion zakończonych na — a r, v e č j e r a m, b o r a m s e. Ze wschdnich narzeczy używa się w tym wypadku twarde *r* w Kotel i Kъzanlik: c a r o v e, g o v o rъ l. poj., o t v o rъ itp. W zakończeniu l. poj. imion rzeczownych na -a r ь, wymawia się *r* twardo w narzeczach zachodnich po twardych zgłoskach, a ze wschodnich mianowicie w Tъrnovo, Gabrovo, Kъzanlik, Konopčii i w narzeczach rodopskich: c a r, p a n a g i r, c h l e b a r, ale s f i n j a r'. Przed *e*, czyto czystem, czyli też jotowanem, używa się miękkie *r* przeważnie w narzeczach zachodnich, twarde w rodopskich, i w niektórych ze wschodnich: p r'e d e n, s r e' d n a zach., g o r e n, d r e b n o, o v č j a r e rodop., c a r e Gabrovo.

Ten sam proces twardnienia miękkich zgłosek, a tem samem użycia twardego *r* zam. miękkiego, zachodzi także w dawniejszych epokach języka bułg., począwszy od jedenastego stulecia: бъра rkp. Sof. 1 z XVII w.; разарать, небрази Sborn. Sevast. 72; мора, сѣрахсѧ Pslt. Dečan. 145; боура, варать, разараше, мора, морои, створѧ, прозрѧ Evang. Dečan. 141; мытарои Okt. Strum. 173. Przed *e* zaś mogło wymawiać się *r* miękko lub twardo, ponieważ znak ten mógł wyrażać dźwięk miękki lub twardy: іеремѣем rkp. Filip. 11 z XVII w.; твореѣе rkp. Filip. 14 z XVII w.

78. r'. Miękki dźwięk *r'* używa się w zgłoskach miękkich, które tworzą jotowane samogłoski, albo też miękkie. Miękki dźwięk *r* przed jotowanemi samogłoskami używa się przeważnie w narzeczach wschodnich, podczas gdy przed miękkiemi samogłoskami (*e*) w narzeczach zachodnich: c a r j a, c a r j o, c a r j e - t, m l'e k a r j a, c h l'e b a r j a, p s a l t i r j a, v'e č e r j a, v'e č e r j a m, b o r j ъ s ъ 1. poj. wsch.;

car' - pl. carove, grjach, brjaz - brêza, otgovorjaše Kotel.; srjed, stur'éti 2 pl., dr'ebni, šjur'e Šumen, *Per. Sp.* 1, str. 169; do carjъ, carju, zъtvarjъt, utrjaza Tъrnovo, *Per. Sp.* III, 111; carjo - pl. cárjuve ob. caré, carove Gabrovo; morje Jeni Mahale; otgovarja Panagj.; mrjamor, prjasno, izgorja Tat.-Pazardž.; carjove Pavlovsk.; otgovarja, gorja, carjovi pl. Široka lъka; dvor'e, r'ediš, strjecha, grjach Teteven; ovčar'e-to, konjar'e-to Köstend., Kačan. 102; zorja Dubnica; izgovarja Kratovo; dvor'e Veles, Mil. 479; Marja Strumnica, Mil. 26; ramni dvor'e Kukuš, Deber; vr'eva Prilep, Mil. 22.

Niekiedy używa się miękki dźwięk *r'* tam, gdzie twardy według etymologii stać powinien: doštirja-dъštera, purjuka zam. poruka Široka lъka.

W dawniejszych zabytkach języka bułg. może dźwięk *r* uznany być za miękki tylko w tych razach, w których przez ortografiją miękkość jego wyraźnie została oznaczoną, w przeciwnych razach mógł on się wymawiać twardo, ale także miękko: сътворю rkp. Filip. Nr. 7 z XVII w.; мытарie pl. rkp. Sof. Nr. 8 z XVI w.; нарѥчет rkp. Curz. 42; вѣтрю, вѣрюйте Evang. Dečan. 141; градарѣ, пастырѣ Okt. Strum. 173.

79. l. Zamiast *r* używa się niekiedy *l*: Lachmanláre zam. Rachmanlare, wieś niedaleko Klisury, *Per. Sp.* 9, 33; Gligor zam. Grigor Maced.; brъnbъl zam. brъnbъr Konopčii, *Per. Sp.* 18, 404.

To samo zachodzi już w dawniejszych czasach: Ѥрмолы ob. Ѥрморы Sinaks. belgr. 26; стго Глигориѣ Apost. Maced. 482, Evang. Undol. 195.

Spółgłoski nosowe n, m.

80. n. Twardy dźwięk *n* używa się w zgłoskach twardych na całym obszarze języka bułg. Oprócz tego używa się w niektórych narzeczach tam, gdzie według etymologii miękkie *ń* stać powinno. To zachodzi na końcu wyrazów od tematów *-jo* r. m., *-i* r. ż.: kon Gabrovo, Kъzanlik, Sliven, Panagj., Teteven, Tat.-Pazardž., Pavlovsk.; den Svistov, Vidin, Zajčar, Tat. Pazardž., Džumalija, Bitol, Sêres; dъn, ogъn Tъrn; p'esъn Sofja; porsten, ogin Tat.-Pazardž., ogan Strumnica, ogen Jeni Mahale, Pavlovsk, ogon Prilep, Ochrid; jačmen Bitol; pesen Panagj. i t. p., zob. §. 48. Przy tematach *-ja* r. ż. rzeczowników i przymiotników, używa się w zachodnich narzeczach twarde *n* na miejsce *ń* miękkiego narzeczy wschodnich: stomna, stovna Koprišt., sina boja, ob. sinjo-to nebo Milad. 132, gorna, dolna; bajna zam. banja wsch. Podobnie od tematów *-jo* r. m.: kone Džidževo w Nevrekop. Ved. II, 95, kona Dubnica, Džumalija, kone-t Pavlovsk.; tak samo w pochodnem končе Jeni Mahale, Konopčii, Kotel. Od tematów *-je* r. n. w zachodnich narzeczach, mianowicie około Bitola, używa się z wsuniętem *j* przed zakończenie: pišejne, pišene zach., Panagj., Koprišt., zob. §. 13. W środku wyrazów stoi twarde *n* przed *e*, przeważnie w niektórych narzeczach zachodnich, czy zastępuje ono jotowane *e*, czyli też *ê* (stsł. ѣ), lub też jest pierwotne: venec Zajčar, ginemo Tъrn, snego-t Mac., nekoj, nekoga zach.; nego, nemu zach., Panagj.; podobnie w niektórych ze wschodnich narzeczy w zgłosce nieakcentowanej: gnezdó Kъzanl., obok sneg Jeni Mahale; w zakończeniu deklinacyjnem: korene, rasturene Čepino; Stojene voc. Tat.-Pazardž.

Proces ten zachodzi także w dawniejszych zabytkach bułg.: милостина Sborn. Belgrad. 36; кь немъ rkp. Filip. 8 z XVII w.; него, reg. samo *e* po *n*, rkp. Curz. 42; по немъ, на нѫ Evang. Dečan. 384; на немъ Apost. Ochrid. 273; вона zam. вони Sborn. Berlin. 74; на немь Evang. Novogrod. 168.

81. ń. Dźwięk miękki *ń* używa się przed jotowanemi samogłoskami, lub w zgłoskach, które stoją na miejsce jotowanych, we wszystkich narzeczach z wyjątkiem tych, które w tych razach używają twardego *n*, zob. §. 80. To zachodzi w zakończeniach tematów -*jo* r. m., n. p.: k o ń, k o n j a i t. d., k o n j ъ - t, k o n j e - t = k o n ь - t i t. p., k o n j o Svistov, Gabrovo, k o n j ъ - t Kъzanlik, k o n j o Mogliš w Kъzanl., Ajtos, Jeni Mahale; k o ń, k o n j e t, t u t o ń Kotel, Tat.-Pazardž.; k o n j o v e, k o n j e - n e pl., ale k o n, k o n e - t Pavlovsk.; k o ń - e s, k o ń - e n, k o ń - e t, o g a ń Široka łъka; k o n j a - t Čepino i Dospad; o g ъ ń Dospad. Miękkie *ń* używa się w tych razach także w zachodnich narzeczach, jak: Etropol, Tъrn, Radomir, Sofja, Köstendil; o g i ń, k a m i ń, k o ń, t u t o ń Skopje, Ščip, Veles, Bitol, Ochrida; tak samo pozostaje *ń* miękkiem w pochodnych wyrazach, n. p. k o ń č e Tat.-Pazardž., Kotel, Konopčii i t. d.; od tematów -*je* r. n.: s t a n j e Jeni Mahale; j e d e n j e Kotel; przyrostek -*nje* u rzeczowników słownych w narzeczach zachodnich, a ze wschodnich mianowicie w Kotel i Šumen.; od tematów -*ja* r. ż.: z e m n j a zach.; S r ъ b k i n j a, m u n j a, s f i n j a Konopčii; s t o v n j a, s t o v n a Koprišt.; b a n j a wsch.; podobnie u przymiotników: p r' e d n j a, g o r n j a wsch. obok d o l n a Koprišt. W zachodnich narzeczach używa się rzadko miękkie *n* w tych razach: m l a d o ž e n j a Pirot, Veles; G ъ r k i n j a Kostur. W tematach przymiotników na -*jo* we wszystkich rodzajach: s i n j o, s i n j a Kotel, Panagj., Čepino, Zajčar, Pavlovsk., Maced.; p ъ r v n j o Strumnica, Sof.; c ъ r n j, p ъ l n j zam.

cъrn, pъln Sliven; Černjo imię własne ob. černo Zajčar, *Per. Sp.* 9, 89; sregńiъt Tъrn, *Per. Sp.* 11, 137; w pochodnych tematach: pocъrnja Jelešnica w marvack. Ved. I, 280; napъlńvam, razgъrńvam zach.

Nawet w twardych zgłoskach używa się niekiedy miękkie *ń* w niektórych narzeczach, n. p. sъń sen Sliven; sъnjo syn Zajč. *Per. Sp.* 8, 103; michanja Kotel; mladoženja Pirot, Veles; pet momčinja Ochrid, Kačan. 527; odvoń extra Široka lъka. W zakończeniu tematów *-i*: deń, pleń, peseń Kot., Tъrnov, Elena, Maced.; dъń Šumen.; eseń Tat.-Pazardž.; w pochodnych tematach: pъrstenjujal Veles, *Per. Sp.* 3, 180. W środku wyrazów wymawia się *n* miękko przed *i*, mianowicie w zachodnich narzeczach: ńiva, kńiga, końi-te Tъrn, Köstend. i t. d.

Przed *e*, jakiegokolwiek jest pochodzenia, wymawia się *n* miękko w zachodnich narzeczach, a ze wschodnich mianowicie w Kotel. i Šumen.: meńe Kotel., Šumen, zach.; agńe Kot.; zańela Teteven; snjag Kot.; gńezdo, ńema Široka lъka; ńešto Teteven; remeńe pl. Ochrid; ńe non Maced. Przed *e* = *ê* i w zaimkach z nagłosowem *n* wymawia się na zachodzie w niektórych narzeczach *n* twardo, podczas gdy na wschodzie miękko: negova Deber; neko'a, po nego Zajčar, Panagj., obok sńu Pirot; pońega, ńemu, sъsńega Tъrn, Vidin, njakoj, njákoga i t. d. wsch.; sneg Bitol, Maced., obok sńeg, gńezdo Ščip, Skopje.

W dawniejszych zabytkach bułg. powtarza się ten sam stosunek jak w dzisiejszym języku żywym. W zgłoskach przed jotowanemi samogłoskami, oznaczony jest dźwięk *n* jako miękki przez jotacyją następnych samogłosek ѩ, ѥ, ю, иж, ыа, zob. wyżej §. 13 i niżej §. 119. Również przed *ê* (cyr. ѣ) trzeba przyjąć miękkość poprzedzającego dźwięku *n*: нбснѣмъ rkp. Curz. 41 ;храбърнѣ rkp. Handžar. 230; мило-

стины Sborn. Belgrad. 35; по нѣмь, понѣже rkp. Filip. Nr. 7 z w. XVII; ѡ нѣго, въ нѣмь rkp. Filip. Nr. 13; искрѣнаго rkp. Fil. Nr. 14; на нѣмь rkp. Tow. PN. w Sof. Nr. 17 z w. XV; нѣ non rkp. Curz. 42; заиѣ, к' нѣмоу, по нѣмь Evang. Dečan. 141, 392; подвигнѣте сѧ Jefrem Syrin. 398; въ нѣмъ Apost. Ochrid. 96; къ нѣмоу Evang Novogrod. 169.

82. l. Zamiast *n* używa się w niektórych z narzeczy wschodnich i zachodnich dźwięk *l* w wyrazie m l o g o zam. m n o g o: Šumen, Kot., Sliven, Jeni Mahale, Konopčii, Panagj., Zajčar, Radomir, Vranja, Sêres, m l o g o ob. m n o g o Sofja. Wymiana ta dźwięków *l n* polega na różnych pierwiastkach i przypomina podobny stosunek, który zachodzi pomiędzy m a l ъ a m ь n i j, bułg. m a l a m a n i č e k itp. W formie zaś c a l u n ъ l. poj. Tat.-Pazardž. ob. c u n a 3 poj. Kratovo, zam. c l ъ n a, która się zamiast i obok c a l u v a, c e l u v a w niektórych narzeczach używa, mamy dwie odmienne formacyje konjugacyjne, a nie proces fonetyczny. Podobnie stoi *l* zam. *n* w кумбаль obok въ кумбанѣ Pslt. Pogod. Łamansk. 86.

83. m. Również sporadycznie stoi *m* zam. *n*: z á k u m zam. z a k o n Konopčii, *Per. Sp.* 18, 404; o s f ' e m i o t s ' e m zam. o s v ' e n Bitol; t a m a m zam. t a m a n, p ' e s m a zam. p ' e s n a Ochrid; m i e ob. n i e zam. n i j nos Deber; B u d i m ob. B u d i n *Per. Sp.* 3, 177, Kačan. 386 i t. d.

Ten sam proces zachodzi w przykładzie Паномскаа zam. Панонскаа, jak w tej formie częściej się używa w Triph. Zograph. 429; наръмитъ zam. нахранитъ Troj. 180.

84. m'. W obydwu działach języka bułg. wymawia się dźwięk *m* przed jotowanemi samogłoskami miękko: z e m j a wsch. i rodop., Veles, Strumnica, z e m ' i Kratovo, *Per. Sp.* 5, 122, uw. 4; k ъ r m j a, l a k o m j ъ s ъ i t. p. We wschodnich narzeczach używa się miękkie *m'* przeważnie także przed miękkiemi samogłoskami *i, e,* jeżeli jest pier-

wotnem (*e*), jeżeli zaś stoi zam. stsł. ъ, *ę*, *ė* po większej części twarde, rzadko tylko miękkie: z e m ' e t e 2 pl., m j a s t o Kot.; m ' e k o Tetev., Široka łka; m ' o s o Široka łka; k o m ' i ń, k a m ' i ń Široka łka, Ščip, Skopje. Na końcu w zakończeniu 1 os. poj. wymawia się niekiedy *m* miękko w zachodnich narzeczach: p i š a m ', p l a č a m ' i t. p., ale także t a m ', k a m '. Twardym zaś jest dźwięk *m* w zgłoskach twardych, do których należy także *e*, jeżeli stoi zam. stsł. *ę*, *ė*: v r e m e, m e s t o zach., s p o m e n j a ' a Džumalija. W przyrostku - *men* używa się także twarde *m*: k a m e ń MTъrnov; r e m e n j e, k r e m e n j e Ochrid; j a č m e n Bitol; k a m e n j e Tъrn.

W zabytkach stbułg. miękkość dźwięku *m* przed jotowanemi samogłoskami, wyraża się przez wtrącenie wsuwnego *l* (*epentheticum*), zob. niżej § 137, często jednakże dźwięk ten opuszcza się: на земи Psłt. Bolon. 370; земѣ ob. земль Psłt. Dečan. 145; ѣмлѫ Sborn. Sevast.; земли rkp. Lublan. Отч. 232. Przed miękkiemi samogłoskami i na końcu wyrazów, dźwięk *m* mógł się wymawiać miękko lub twardo: знаменїе rkp. Filip. Nr. 10 z XVII w.; мѣне ob. мене rkp. Odes. 140; вънѣщ'шїа rkp. Filip. Nr. 15 z XVII w.; имѣ rkp. Handžar. 294; знамении rkp, Tow. PN. w Sof. Nr. 17 z XV w.

85. n. Niekiedy stoi sporadycznie zam. *m* dźwięk *n*: k u r š ú n, p r i n k ъ Konopčii, p r i ń k a zach. zam. p r i m k a wsch.; b r ъ n b ъ l Konopčii, *Per. Sp.* 18, 404; o s u ń v a zach. - o s ъ m v a wsch.; k o ń n e g o Bitol zam. k a m; S t a n b u l, s t a n b e l s k i zam. S t a m b u l Sakъrdži; b e v n e zam. b e c h m e, v e n č a v n e zam. v e n č a c h m e Prilep, Arch. XII, 86, 93.

To samo powtarza się w zabytkach stbułg.: хлѣбъ ѥч'нѣних rkp. Tow. PN. w Sof. Nr. 17 z w. XV.

O przemianie kombinacyi *mn* w *vn* i naodwrót, zob. niżej §. 125, 126.

Spółgłoski wargowe p, b, f, v.

86. Miękkie wargowe dźwięki używają się w obu narzeczach przed jotowanemi samogłoskami, a we wschodniem także przed miękkiemi: sabja, dъrvje, kъpjъ, dъlbjъ, sab'i i t. p., sv'ela-ved, p'et, ob'esja l. poj. Kot.; vъrvjal Šum.; dev'et, teb'e Jeni Mahale; sv'eš-svêšta, vjara, dv'e, p'et, neb'e-to, červ'eno, deb'ela, konop'ec, b'ez Teteven, prwn. *Per. Sp.* 15, 434, uw. 1; b'egali, ljubov'e rodop.; klepja przeklina Čepelare; izgrjavjaj rupč.; zdravje, dъrvje Tъrn, Dupnica; sabja, sab'i Sofja, Kratovo; dъbje, nivje Struga, Mil. 5, 36; nev'esta, stav'alo, domostwo, Veles; p'et Skopje.

Twardo wymawiają się dźwięki wargowe oprócz twardych zgłosek przed miękkiemi samogłoskami, mianowicie w zachodnich narzeczach. Szczególnie, jeżeli w wyrazie znajduje się już jedna zgłoska miękka, wówczas druga w połączeniu z wargowemi jest twardą: nebe, verli zam. fъrli Kot.; carove, zet'ove we wszystkich narzeczach; zdrave rodop.; d'evet, t'ebe Teteven; d'evet, d'everčje, šjube podejrzenie, čvete Pavlovsk., Široka lъka; venec Zajčar; svek'i świece Krat.; cvek'e Skopje; vera Ščip; devet, dve perja Veles; svek'a, cvek'e, devet, ves den Bitol; pet, svek' Osoj; perenje Sêres.

W dawniejszym języku bułg., wyraża się miękkość wargowych przed następnemi jotowanemi samogłoskami przez wtrącenie dźwięku *l*, który od najdawniejszych czasów opuszcza się także, zob. niżej §. 137. Przed miękkiemi samogłoskami *e, ê, ь, ę*, mogły się dźwięki wargowe wymawiać miękko lub też twardo, podobnie jak w dzisiejszym języku bułg.: бlговѣствованїе rkp. Filip. Nr. 9 z XVIII w.;

веселіе rkp. Sof. Nr. 2 z XVIII w.; свѣза-вмзати, rkp. Tow. PN. w Sof. Nr. 1 z XVII w.; крьвїю rkp. Sof. Nr. 4 z XVII wieku; трьпенїе rkp. Sof. Nr. 32 z XVII wieku; спещїимже-spati, rkp. Ončevsk. 44; рабе voc. Jan Bogosł. 406; ис кораба rkp. Filip. Nr. 2 z w. XIII.

87. p - b. Przemiana dźwięku *b* w *p* i na odwrót wskutek większej lub mniejszej ekspiracyi, lub też pod wpływem sąsiednich dźwięków, zachodzi niekiedy sporadycznie we wszystkich narzeczach bułg., np. A r a p i zam. A r a b i pod wpływem liczby poj. A r a p zam. A r a b. Ta właściwość powtarza się częściej jakby charakterystyczne znamię w zachodnich narzeczach w takich wyrazach jak np. s t a m'b a zam. štampa, l a m b a zam. l a m p a, t o l u m b a zam. t o l u m p a itp.

To samo napotykamy w dawniejszych zabytkach piśmiennictwa bułg.: пратіе, опразь, опрадованнаа zam. братіе, образь, обрадованнаа, napis w cerkwi w Mečka niedaleko Panagjurište z XVII w.; препотопна zam. преподобна Параскева, napis z r. 1610 w cerkwi św. Petki w Dolnja Lisina w obwodzie Köstend., Ireček, *Per. Sp.* 9, str. 8; опщеножитца Sinaks. belgr. 26.

88. p - v, b - v. Również sporadyczną jest zamiana dźwięków *p*, *b* w *v*: v t i č k a zam. p t i c a Maced. Mil. 114, f t i č i St. Zagora, s t i č i Konopč. *Per. Sp.* 18, 404; d r e v n o zam. d r e b n o, stsł. d r o b ьn ъ, Tat.-Pazardž.

To samo zachodzi również w dawniejszych zabytkach bułg.: септевръа, октоври, ноевръи rkp. Curz. 54; дьври горнмм ob. въ дьбрехъ Psłt. Pogod. Łamansk. 81.

Na przeciwnym procesie opiera się wyraz r u b o Maced., które stoi zam. r u v o = r u c h o, jak się używa w niektórych narzeczach, prwn. stczesk. r u b, ros. r u b a š k a.

89. p, b - m. W zachodnich narzeczach używa się niekiedy dźwięk *m* zamiast *p*, lub *b* wschodnich narzeczy: t e m e š i r zamiast t e b e š i r Bogorov, t u m' k a m zamiast

tupkam Kъzanlik.; podobnie gramne zam. grabne Svistov.

Jeszcze zasługuje na uwagę zamiana *p* w *k*, która zachodzi w zabytkach stbułg. w przykładzie сектаб = септѧбра Stich. Par. 215; сектóрь Apost. Maced. Polívka 125.

90. v - f. Zamiana dźwięku *v* na *f* na końcu wyrazów, polega na procesie czysto fizycznym i zachodzi prawie we wszystkich narzeczach bułg.: lof zam. lov Kotel, Sofja itd. Również na tem samem źródle opiera się przemiana ta w środku wyrazów w połączeniu z spółgłoskami twardemi, powiewnemi, lub płynnemi, która częściej jest w użyciu w zachodnich narzeczach, aniżeli w wschodnich. Do tego prawidła stosuje się także przyimek *v*, stsł. *vъ*, który w połączeniu z następnemi wyrazami, zaczynającemi się od jednej z przytoczonych spółgłosek, przechodzi w *f*: fnuk zam. vnuk, sfoj zam. svoj, sf'etec zam. sv'etec, cf'ek'e zach. zam. cv'ete wsch., sf'ekor zach. zam. sv'ekъr wsch., kl'etfa zam. kl'etva itp.; sfunjá sъ, cъfnъ, klъfnъ, fues zam. vnes, fljázъch, frékъch sъ, fret zam. vred, fъrgam zamiast v vrъgam obok vljak, vljakъch Konopčii, *Per. Sp.* 18, 404.

W dawniejszych zabytkach bułg. powtarza się ten sam proces: хфалено Abagar 519; фторы, często, Sinaks. belgr. 26; фъ Филипи Sborn. Berlin. 183; процьфтай Triph. Zograph. 415; фторицеѫ, фторѫѫ Apost. Maced. 488; фтороѥ Pslt. Pogod. Łamansk. 83.

91. f - v. Przemiana bezdźwięcznego powiewnego *f* w dźwięczne *v*, należy do charakterystycznych właściwości narzeczy zachodnich: Kaloverčane, mieszkańcy Kulofer, Tъrn, *Per. Sp.* 11, 132; varli Maced. zam. ferli wsch., verli Kot., prwn. *Per. Sp.* IX—X, str. 95, uw. 3; 3, str. 183, uw. 6; vurna zam. foruna Prilep. Mil. 60; Vilip zam. Filip, Vr'eng zam. Fr'eng w Rjesansk.

To samo zachodzi w dawniejszych zabytkach bułgarsk.: власфимиѫ ob. власвимиѫ, rkp. Curz. 54; власвимиѫ Pslt. Pogod. Łamanskij 83.

Zamiast *v* używa się *p:* Кирила пилисопа, Степана, grecko-łac. Stephanus, rkp. Filip. Nr. 32 z XVIII w.

92. v - l. W niektórych narzeczach zachodnich, jak w Skopji, Bitol, a z wschodnich w Šumen stoi *l* zamiast *v* w wyrazie slobodno, slobodja itp., zam. svobodno, svoboda wsch., potem w ognilo zach. zam. ognivo wsch.; potem zamiana ta zachodzi w wyrazie, który brzmi we wschodnich narzeczach čiljak, čjuljak i čivjak, w zachodnich: čelov'ek, člov'ek, čjov'ek i čjojek.

93. v - ch. Sporadyczny przykład przemiany dźwięku *v* w *ch*, zachodzi w Smiaduchčeni zam. Smiadovčane, mieszkańcy wsi Smiadovo, Šumen, *Per. Sp.* VII—VIII, str. 111, uw. 4.

94. v - u. W niektórych narzeczach bułg. jak w St. Zagora, Tъrn, Veles itp., używa się dźwięk *u* zam. *v*. To dotyczy mianowicie przyimka *v*, stsł. *vъ*, i nagłosu niektórych wyrazów, które wymawiają się z dźwiękiem *u* w zachodnich narzeczach zam. *v* innych narzeczy bułg. i innych języków słow., zob. *Per. Sp.* 19—20, str. 155. W tym procesie jest zawarty ścisły związek, jaki pomiędzy dźwiękami *u v* zachodzi, które przedstawiają różne stopnie jednego dźwięku *u*, zob. wyżej §. 33. W narzeczu St.-Zagorskiem w ogóle dźwięk *v* wymawia się jak krótkie *u*, które w nagłosie z następną samogłoską w zgłosce akcentowanej przechodzi w *u* z nagłosem *j:* sŭjat zam. svjat, stsł. svętъ, júd'ech zam. vidêchъ, zob. Archiv VII, 324; uflezli zam. vъl-Tъrnov; juze zam. vъze Panag., *Per. Sp.* XI—XII, 151, Mil. 85; udovica Skop, Sêres ob. evdovica Sêres, Verk. 328; uzemi Sêres, Verk. 1, uzimaš Palank. Kačan. 174, prejuznu Tъrn, *Per. Sp.* 11, 133; unuk Berkovica, Kačan. 498, Čepin., Pijanc.

W dawniejszych zabytkach języka bułg. znachodzimy to samo zjawisko: ѣ големи c. ѣ пръквата, ѣ село Бояна, ѣ храмъ, ѣ кервасарата, ѣ хано, ѣ церква, zapiski z Srêdec z XIX w. *Per. Sp.* 10, str. 93, 94; ва време (2 r.) Abagar 519. Аонеша, Оунешь ob. Веноуша, Веноушь zam. Venus; Дицеоушевъ, Дичевъ сынъ Тивоуцеръ zam. Teucer, Troj. 154; прауда, ѡучѧте zam. ѡвчѧте, вьсиаушоу, урачъ zam. врачъ, урѣмѧ, урѣменнѡ Evang. Norov, Vostokov Филолог. набл. str. 176; къ Ѯурешмъ, книгами Ѯурейскаами, въ праудѫ, ѡправдати, въ правдѣ Parem. Grig. 119, 340, 343.

Jeżeli się weźmie znak *v*, odpowiadający greckiemu *υ*, za równoznaczący z dźwiękiem samogłoskowym *u*, wówczas należą dotąd jeszcze takie przykłady jak: evarrelïe i imiona własne greck. zaczynające się od *ευ*: evctaeïa rkp. Curz. 53.

Spółgłoski zębowe t, d.

95. t - d. Zamiana dźwięcznego *d* w bezdźwięczne *t* na końcu wyrazów i w środku w połączeniu z bezdźwięcznemi, powiewnemi lub płynnemi, należy do ogólnej własności języka bułg., która się opiera na fizyjologicznem prawidle: Carigrat, carigratski Kotel, MTъrnov; srjat zam. srêdъ Sakъrdži; nazat zam. nazad, mlat-mlad, napret Veles, Mil. 96, 186; pot Budina Sofja, Mil. 177; ret Panagj. Mil. 173.

Ten sam proces fonetyczny zachodzi w dawniejszych zabytkach bułg.: меть zam. медъ Sborn. Belgrad. 32; докъть, pol. dokąd, rkp. Tow. PN. w Sof. Nr. 1 z XVII wieku; препотопна Параскева zapis z r. 1600, Ireček w *Per. Sp.* 9, str. 8; мет Abagar 519.

Przeciwny temu proces, polegający na zamianie dźwięku *t* w *d*, zachodzi w pewnych wyrazach we wszystkich narzeczach bułg.; jako charakterystyczne zaś znamię używa się częściej w niektórych wyrazach w narzeczach zachodnich:

košuda zam. košuta, Kot., Anadol Šumen, Veles, zob. o wymowie dźwięków *t d* w Šumen *Per. Sp.* 1, str. 174; oddek unde Tat.-Pazardž.; Andun Jeni Mahale, Köstend.; Kostadin zach., Kustъdiu Konopčii; dopъrva zach., zam. tepъrva wsch.; diftik zach., zam. teftik; sfadba zach., zam. svatba ob. cvatba wsch.; dukada, dukadi zam. dukata Maced. Mil. 174, 233; ejdi majko zam. ej ti *Per. Sp.* 3, 189.

To samo zjawisko napotykamy w zabytkach stbułg.: Ѡстан'дина Pogan. *Per. Sp.* 7, str. 31; крѡѡньдирь zam. greck. χρυντήρι Alex. Drin. 611; прии тарсидьсти Pslt. Dečan. 146; Костандинь, ѡдъ, оуаленда ob. оуалента, понда, Андонию, Панделеймонъ, Андиохиа Sinaks. belgr. 26; Ѡнстандин rkp. Curz. 54; ѡдьмъиваетъса Stich. Par. 68; Видьсандж zam. ѳ Evang. Dečan. 142; Голиада zam. ѳ Min. Grig. 64; пендикостиж Evang. Belgr. 5.

96. t' - k', št. W miękkich zgłoskach i przed jotowanemi samogłoskami, przechodzi dźwięk *t* w całej zachodniej części języka bułg. z małemi wyjątkami, a z wschodniej w Kotelsk. i południowo-trakijskiem (MTъrnov.) narzeczu w dźwięk *k'*. Przemiana ta zajmuje szerokie granice mianowicie w maced. narzeczu, podczas gdy w północno-zachodniej części ograniczona jest przeważnie na narzecza, dotykające do języka serbskiego. Również w niektórych częściach rodopskiego narzecza proces ten na szeroką zachodzi skalę: pъk', pъk'e-t zam. pątь, zek'e-tzętь, trek'a r. ż. Kotel; carogratsko pъkk'e, trek'iъ-t, baruk' zam. barut', barut, MTъrnov, *Per. Sp.* 11, str. 167, 168; 15, str. 436; sret pъk'a, trek'i den Plêven, *Per. Sp.* 10, 109, 110; trek'ija margarit, pak', brak'a Etropol, *Per. Sp.* 13, 146; 14, 311, 318; svoto cvek'e, brajk'a Pirot, *Per. Sp.* 19—20, 255, 256; mák'a zam. majka, trek'o pismo, brák'a Tъrn, *Per. Sp.* 11, 131, 134, 137; brajk'a,

cvek'e, na gosk'e zam. goste Sofja, *Per. Sp.* 16, 162; 18, 451; vek'e, cvek'e Panagj.; na gosk'e Dupnica; povek'e, kuk'a, sinok', brak'a, cvek'e Kratovo; vruk'ina Skopje; brak'a, veke, treki, tri noki, makeja - maštecha Veles; cv'ek'a, strek'a - srešta, pozlak'en, kuk'a Prilep; cvek'e, svek'a Bitol, Deber.

To samo zachodzi w narzeczu rodopsk. mianowicie w Široka lъka: ocek', tjuk'on tytoń, dek'e, brak'a, zjok'o-zętь, devik-devętь, veki plus, lik'ot 3 pl. lecą, k'onka-tьnьkaja, mosku dek'anci, k'ožku sr'ebru - tęžьkъ, svek'-svešta Široka lъka; majk'a Čepino, *Per. Sp.* 8, 88.

Przemiana dźwięku *t* w *k* zachodzi oprócz tego sporadycznie na wschodzie, mianowicie w ścieku głosowym *kl* zam. *tl*: kleje ob. tlje zam. tleje Svistov, klanik ob. tlanik ognisko, Maced.

Zamiast stsłow. choštetь używa się w języku bułg. cała mozaika odpowiednich utworów, które służą do tworzenia czasu przyszlego. Formy te przedstawiają zamiast kombinacyi *tj* dźwięk *k*: k'e, lub ke, używane w narzeczu rodop. i całej Macedonii, niekiedy także w Tat.-Pazardž. (Čepino, Kratovo, Pijanc., Skopje, Veles, Prilep, Bitol, Struga, Deber, Kukuš, Sêres), k'a: Kostur, Deber; dźwięk *č*: če, używane w północno-zachodniej części języka bułg. z małemi wyjątkami: Pirot, Tъrn, Sofja, Dupnica, Köstend.; kombinacyja *št*: šte, używane w północno-wschodniem narzeczu: Šumen, Kotel, Gabrovo, Plêven, Teteven, potem w Pirdon, Zajčar i po części w Tat.-Pazardž.; štъ: Panagj., Etropol i częścią w rodop.; dźwięk *š*: še, Šumen, Tъrnovo, Sliven, Čirpan, MTъrnov, Dospad i część rodop.; dźwięk *s*: se: węgierscy Bułgarzy; dźwięk *ž*: že, ža: Sliven, Široka lъka; dźwięk *s*: za, banaccy Bułgarzy, Jeni Mahale, Visoka

Kombinacyja *tj* wymawia się w niektórych narzeczach zachodnich, jak w Ščip a poniekąd w Veles, Prilep, Köstend. i Dupnicy na sposób języka serbskiego jak ћ, *tj*: v r u t' i n a, c v e t' e, s v e t' a, p l a t' a, ale: n e k' a t nolunt Ščip; b r a t' e Veles, Verk. 305.

Zamiast *k'* zachodniego narzecza, używa się *št* we wschodnich narzeczach, ale tylko w połączeniu z jotowanemi samogłoskami, podczas gdy przed miękkiemi pozostaje dźwięk *t* niezmieniony, lub miękczy się tylko w *t'*: p l a š t a m, p r a š t a m Tat.-Pazardž., ogólno-wsch.; k' e š t a domus, s v' e š zam. s v ê š t a Teteven; č a t e š t i c prtc. Šumen. Jeżeli od tego prawidła zachodzą uchylenia, wówczas są to formy analogiczne, n. p. l. poj. š ê n a p u s t j ê Šumen, *Per. Sp.* 2, 166, 167; r a b o t j a t 3 pl., utworzone podług analogii innych osób z dźwiękiem *i*: n a p u s t i - š, r a b o t i - š i t. p.

Dźwięk *št* używa się we wschodnich narzeczach, a w zachodnich *k*, lub *č* na miejsce *d*, które na końcu wyrazów, lub w połączeniu z bezdźwięcznemi, przyjęło barwę bezdźwięcznego *t*: g l a k' zam. g l a t', t. j. g l a d MTъrnov, *Per. Sp.* 15, 446; š t e r k ъ zam. d ъ s t e r ь k a, stsł. dъšti, Šumen, š t e r k a Köstend., Kukuš., Mil. 8, d a š č e r k a Berkovica, k' e r a, k' e r k a Kratov., k e r k a Veles, Deber, rodop., t' e r k a Ščip, č e r k a Radomir, Tъrn; n ъ d z a k' - n a z a d Kotel, *Per. Sp.* VII—VIII, 115, n a z a k' Široka lъka.

Kombinacyja *tj* przechodzi niekiedy we wszystkich narzeczach w *č*: č i č j o, zam. czego używa się w Šumen t' i t' u, č u ž d, stsł. š t u ž d ь ob. č u ž d ь, rodop., č u ž i n a Komaničevo pod Kostur., t u d j a Trъn, č u ž d a Etropol, *Per. Sp.* 13, 147; d' e č a zam. d' e c a Šumen; n a k i č i l a k i t- Selče w Tat.-Pazardž., Ved. II, 208; v a č a zam. c h v a š t a Tъrn, *Per. Sp.* 12, 104; b r i č, b r i č j a m, k i-

ǒjam, cъrǒjat na zachodzie, zam. wsch. brit', kitjъ, cъrtjъt.

Mianowicie z poprzedzającem *s*: *stj*, przechodzi w zachodniem narzeczu kombinacyja *tj* w *č* (*šč*): pl'ešči zach. zam. pl'ešti Koprišt.; teščja zach., tъšta wsch.; kl'ešči zach., kl'ešti wsch.; ščica zach., dъštica, dъska wsch.; ošče ob. ošte zach., ošte wsch.; snošči ob. sinok'a Veles, zam. snošti; podobnie w słowach: plaščam, praščam, vьrščam zam. wsch. plaštam, praštam, vrъštam it. p.; odpuščeše Osoj; ščerka Maced. i t. p. zob. niżej §. 112.

W dawniejszych zabytkach bułg. napotykamy podobny stosunek odnośnie przemiany kombinacyi *tj*, *t'* jak w dzisiejszym języku bułg. Dźwięk *k* używa się zamiast *št*, lub *t* miękkiego przeważnie w przykładzie, odpowiadającym stsłow. vęšte: векıє rkp. Tow. PN. w Sof. Nr. 1 z w. XVII, rkp. Lublan. Отч. 330; вѣкє rkp. Odes. 154, prwn. Arch. IV, 694; веке Latop. Piotra, *Per. Sp.* 3, 10. Częściej aniżeli *k*, używa się *št*, które wyraża się w zabytkach, cyrylicą pisanych, przez шт, zamiast czego używa się niekiedy ѿ, Stich. Norov. 66. Obok *št* (шт) zachodzi w zabytkach stbułg. począwszy od XI wieku znak ѱ, który w XI wieku zachodzi jako wyłączne ortograficzne prawidło w Evang. Undol., Psłt. słck. i Frgm. Hiland., podczas gdy kombinacyja шт w Evang. Novogrod. i Maced. frgm.; w XII w. ѱ wyłącznie w Apost. slepč., Psłt. Pogod., a шт obok ѱ w Psłt. Bolon.; na przejściu od XII do XIII wieku, używa się wyłącznie ѱ w Min. Grig., potem w Triod Grig. obok шт, podczas gdy шт ob. ѿ w Stich. Norov. W XIII w. ѱ wyłącznie używa się w Okt. Mihan., Apost. Maced., przeważnie także w Apost. Ochrid., podczas gdy шт ob. ѱ w Psłt. Norov. i Apost. Ochrid.; w XIV w. ѱ pisze się wyłącznie w Evang. Dečan., rkp. Curz., Sinaks. belgr., Psłt. Dečan. Ten sam stosunek zachodzi także w rękopisach z późniejszych wieków, które

przeważnie używają znaku щ, w czem widoczny jest wpływ wzorów starszej ortografii. Z tego pokazuje się, że znak щ przeważa w zabytkach bułg. od XI—XIV w., podczas gdy kombinacyja шт obok ш̃ stanowi mniejszość. Również i to zasługuje na uwagę, że zabytków, używających wyłącznie tylko kombinacyi шт, mamy tylko 2 z XI w., podczas gdy zabytków, piszących wyłącznie щ, jest 12, a używających znaku щ obok шт 5. Widocznem więc jest, że mamy tu dwa odrębne systemy ortograficzne z których jeden opiera się na znaku щ, drugi na znaku шт, na podstawie których powstał kombinowany system z obydwu znaków. Fakt ten w połączeniu z dzisiejszym stanem języka bułg., w którym kombinacyja *šč* na miejsce *stj* jest znamieniem jednego działu języka bułg., każe przyjąć za pewnik, że znak щ nie wyrażał, jak się powszechnie utrzymuje, kombinacyi *št*, tylko *šč*, podczas gdy do wyrażenia kombinacyi *št* służył znak шт, lub ш̃. To służy tylko o tych zabytkach, w których używa się wyłącznie jeden z obu systemów, piszących znak щ lub шт; w zabytkach zaś, piszących ortografiją kombinowaną, mógł znak щ wyrażać tak *šč* jako też *št*.

97. t - f. Zasługuje na uwagę właściwość narzecza Šumen., w którem dźwięk *t* przed następnem *t* przechodzi w *f*. To zachodzi mianowicie w liczbie mn. tematów imiennych r. n. w połączeniu z artykułem, w których końcowe *a* tematu wypada: m o m č a f t a z m o m č a t - t a, zam. m o m č a t a - t a, g ъ n ê f t a, *Per. Sp.* 18, 398, uw. 1.

Pod tę kategoryję przemiany dźwięku *t* w *f* w kombinacyi *ft*, można podciągnąć wymianę ѳ i *t*, która niekiedy zachodzi w zabytkach stbułg.: Аѳинѣне ob. Атинѣне Apost. Ochrid. 99, Apost. Mac. 488; Гѡлгѡѳа, Хтани Triod Grig. 119; Назарета, Саваотъ, Теклы Apost. slepč. 115; Оѳанасиіи, Ариматеистѣмъ Psłt. Bolon. 51, 133; lub wymianę pomiędzy ѳ i Ф: евфимѫ, ефимиѫ rkp. Curz. 53; надъ стымъ Голгофомъ Triph. Zograph. 422; Apost. Maced. 463, Polívka 109.

98. d'-g', žd. W tych samych warunkach i w tych samych narzeczach, w których dźwięk *t'* przechodzi w *k'*, *št* i t. p., przechodzi także dźwięczne *d* w *g'*, *žd*. Ze wschodnich narzeczy używają więc Kotelskie i MTъrnovskie dźwięku *g'* zamiast *d'* w zgłoskach miękkich i przed jotowanemi samogłoskami: g'ete-dêtę, utig'i zam. otide, pruvog'i-provodi, provog'a l. poj., chog'im, vig'im i t. p., jeg'achъ 3 pl., ig'eši 2 poj. Kotel.; livag'a zam. livada, vig'uva, częstotliwe zam. vižda, MTъrnov, *Per. Sp.* XI—XII, 166; 15, 446; g'ado-dêdo, krag'ana zam. kradena, vig'a l. poj., vig'alu zam. vid'elo, razg'ali-d'eli, g'alechmi Široka łъka. Z zachodnich narzeczy zachodzi *g'* w Etropol: g'avole pl. *Per. Sp.* 14, 314; Tъrn: sreg'niъt średni; Dupnica: meg'u. g'avolo *Per. Sp.* 13, 151, 153; Kratovo: róg'eni, tug'a tug'inka *Per. Sp.* XI—XII, 174, grag'ano vocat., sъg zam. sada tamże str. 171, 172; meg'u Veles; livag'e, g'avol, sug'eno, tug'i ljug'e Prilep; g'avol Deber.

Zamiast *g'* używa się niekiedy *d'* w pojedyńczych wyrazach w niektórych z narzeczy, mianowicie północno-zachodnich, ale także macedońskich: tudja Vranja, Tъrn, Kačan. 138, 369; medju Bitol; ljudje Deber. Niekiedy kombinacyja *dj* przechodzi w proste *j*: izvaje zam. izvadiche Struga, Mil. 70.

We wschodnich narzeczach używa się we wszystkich tych przykładach kombinacyja *žd*: meždu, graždanin, ražd am i t. p. Koprišt.; vižd am, nareždam Kъzanl., i t. d.; pomeždu Sakъrdži; ražda Tat.-Pazardž. Podobnie w zachodniem narzeczu używa się kombinacyja *žd* w słowach, pochodnych od słów z przyrostkiem -*jo*: ražd am, razsaždam, vižd am i t. p.; oprócz tego także sporadycznie *dž*: gospodža, medži inter obok mežu Sofja, Kačan. 70, 254, 508, medži Tъrn, Kačan. 389;

rodžena Pirot, *Per. Sp.* 19—20, 255; gospodžica Kotel; podobnie także w Srêdnagora: gospódža *Per. Sp.* 8, 87. Dźwięk *ž* zam. *dž*, *žd* zachodzi mianowicie w zachodniem narzeczu w wyrazach: čjužbina zam. čuždina wsch.; nužba zam. nužda wsch.; rožba Berkovica, Kotel, rožbina Šumen, *Per. Sp.* VII—VIII, 111, ražba Džumal.; miž inter Tat.-Pazardž.; čuža Maced. Mil. 24, 391, 454, čužina Ochrida, Mil. 378; gražane Mil. 149; dźwięk *s* zam. *d*: podbraznik zam. podbradnik Čepelare; zlaboko zach., zam. dъlboko wsch.

W dawniejszych zabytkach bułg. proces ten zachodzi bardzo rzadko: дуге ob. доде, дуде rkp. Odes. 143, które niepotrzebnie każe czytać Jagić jak srb. дође, prwn. Drinov Arch. IV, 694. Евагрид мегник nie jest serbizmem zam. междьникъ, jak utrzymuje Jagić, Alex. 26; осжденн Evang. Belgr. 5. Z wyjątkiem przytoczonych przykładów, zachodzi regularnie *žd* zam. *dj* jako właściwa forma zabytków stbułg.

Spółgłoski gardłowe k, g, ch.

99. k - g. Proces, według którego dźwięczne *g* przechodzi w bezdźwięczne *k* na końcu wyrazów i w połączeniu z bezdźwięcznemi, lub powiewnemi i syczącemi, dzielą gardłowe razem z innemi dźwiękami zamkniętemi: rok zam. rog, bok zam. bog Sofja, *Per. Sp.* 3, 176; bek zam. beg: Murat bek *Per. Sp.* IX—X, 93; podobnie kruša zam. gruša Tat.-Pazardž., Sêres i t. d. Verk. 41, prwn. stsł. krušьka i gruša; maska zam. mazga Sêres, Verk. 83.

Również i przeciwny proces zamiany bezdźwięcznego *k* w dźwięczne *g*, polega po większej części na fizyjologicznej podstawie: Veligden zach., zam. velikdeń wsch.;

ńegde ob. nejde zam. nêkъde, nigde ob. nijde zam. nikъde, śegde ob. śejde zam. sekъde, t. j. vьsekъde. Niekiedy wzorów do tej przemiany trzeba szukać w gotowych formach z dźwiękiem *g*, jak n. p. w przyrostku *-ga*, *-gъ* i t. p.: damka ob. damga, d'ug'en ob. duk'an *Per. Sp.* 2, 120; peruniga MTъrnov, *Per. Sp.* XI—XII, 167, zam. perunika Kratovo, *Per. Sp.* XI—XII, 177.

To samo zjawisko napotykamy w dawniejszych zabytkach bułg.: дикнути се zam. dignąti Abagar 519; дрьголиємь Sinaks. belgr. 26; дрьголми ob. дръколми, грькомь ob. крькомь rkp. Curz. 54; на певки zam. певги Triod Grig. 334; дрьголиємь Evang. Belgr. 5; навъгнѫтъ, ѡблекчи Psłt. Pogod. Lamansk. 89.

100. k - t, g - d. W zachodnich narzeczach, mianowicie w północnym dziale, przechodzi dźwięk *k* w zgłoskach miękkich, szczególnie w zakończeniu wyrazów, w zębowe *t'* miękkie. W tem mamy przeciwny proces poprzedniemu, dotyczącemu przemiany zębowego *t'* w tychże narzeczach w gardłowe *k'*: majt'a Breznik, Leskovec, Köstend., Palanka, Džumal.; devojt'a, bil't'a zam. bilka Tъrn, Kačan. 271, 405; vojst'a, postil't'a Sofja; pomot' Vranja; vojst'a, devojt'i, majt'i pl. Samakov, Kačan. 428; oblet'e zam. oblek'e, obleče Sêres, Verk. 7; čovet zam. čovek Kukuš, Mil. 8. Ta wymiana pomiędzy *k - t* powtarza się sporadycznie w zachodnich narzeczach w takich wyrazach, jak n. p.: pekm'es zam. petmez, gъrklan - gъrtlan, kako - kato.

Pokrewne z tym procesem jest to zjawisko, które polega na użyciu w zachodnich narzeczach dźwięku *k* w takich razach, w których inne narzecza bułg., podobnie jak i inne języki słow., przemieniają dźwięk ten w podniebienne *č*, lub zębowe *c*. Pochodzi to stąd, że dźwięk *k* wymawia się na zachodzie języka bułg. miękko, w sposób bardzo

[illegible] serdeckiego k. wskutek czego przykłady te następują nie jako odpowiednie [illegible] z dźwiękiem ć i późniejszą jego wymianę [illegible]: k e l a k zam. k o l a č. z o k i j o v a l Sêres Verk. 24 [illegible]: [illegible] k'a Kukuš Mil. [illegible]; M a r k o k r a l e v i k e Prilep. Mil. [illegible] M a r k o k r a l e v i k o Radovo. Kazan [illegible]: b e l k i zam. [illegible] Prilep, Mil. [illegible] [illegible] k' Maced. Mil. [illegible] [illegible] k'a Lerin, ale nošten [illegible]: p e s o k l [illegible] v zam. p e s c [illegible] itd. To samo powtarza się niekiedy we wschodnich narzeczach, n. p.: b s l k i n [illegible] [illegible] od [illegible] k a przymi [illegible]. Gabrovo. Podobnie w St. Zagora nie przemienia się [illegible] przed podniebiennemi samogłoskami: w [illegible] r s k i - t e Arch. VII. [illegible]. r u k'i - t e Kazanlik. Per. Sp. XI—XII. 17[illegible].

W dawniejszych zabytkach proces ten nie jest znany; [illegible] mamy zaledwie pod tę rubrykę przykład: [illegible] pisu i [illegible] w [illegible] psam [illegible] zam. [illegible] plurk. pisek, Paren. Grig. [illegible].

To samo powtarza się przy miękkiem ǵ, zamiast którego używa się niekiedy w [illegible] narzeczach d: druc[illegible] zam. [illegible] Maced. Mil. [illegible]; we wszystkich narzeczach w wyrazie odpowiadającym staroświańskiemu g l ą b o k ъ [illegible] k ъ Jezi Mahale. [illegible] d s l b o k i Tat.-Pazardż. D s l [illegible] k a r e k a [illegible] rzeka Tsiy. z którą wpada [illegible] [illegible] Per. Sp. [illegible]. D s l [illegible] k i V a l Per. Sp. [illegible] d s l [illegible] o k i Burgas. Marica Nr. [illegible] str. 5, Sêres, Verk. [illegible] [illegible] l b [illegible] k o Kukuš. Mil. [illegible], d l a b o k i Prilep. Mil. [illegible] [illegible] k i Tarn. Kazan 448, d s l b i n a Zaječ. Per. Sp. [illegible] [illegible] Również niekiedy używa się [illegible] ǵ zamiast [illegible] zębowego, lub poza tem [illegible] zam. [illegible] Maced. v l e g v'e t Struga Mil. [illegible] i t. p.: [illegible] używa się w Maced. formy słowa l e g [illegible] zamiast [illegible] a odpowiedniej l'e z [illegible] Podobnie w St. Zagora i gdzieindziej mówią [illegible] g i - t e zam. [illegible] w [illegible] innych narzeczy. Prz[illegible]

ciwnie w maced. narzeczu używa się dźwięk *ž* zam. *g* ogólnobułgarskiego w przykładzie n e m o ž l o zam. m o g l o non potuit.

W dawniejszych zabytkach zachodzi podobny przykład zamiany *g* przez *d* w Evang. Belgr. Lamansk. 5: дроугымь дрaдомь zam. градомь; дльбоко rkp. Lublan. 351, дльбокь rkp. Tow. PN. w Sof. Nr. 1 z XVII w.

101. ch. Dźwięk *ch* wymawia się w całym języku bułg. bardzo słabo, mianowicie zaś w zachodniej jego części, w której w nagłosie, lub w środku wyrazu, pomiędzy dwiema samogłoskami zwyczajnie ginie: u b a v a zach. zam. c h u b a v a wsch., m u' a zach. zam. m u c h a wsch., d a d o' a zam. d a d o c h a i t. p. W pisowni łacińskiej byłoby zatem odpowiedniej używać znaku *h* na wyrażenie jego, w czem język niem. z dźwiękiem *h* mógłby być stosownym przykładem.

102. ch - k. Sporadycznie, mianowicie na końcu wyrazów, przechodzi *ch* w *k*, co przywiązane jest do niektórych tylko wyrazów: s i r o m a k Veles, Verk. 349; s v a k i - t e zam. s v a c h i - Mac. Mil. 191.

Przeciwny poprzedniemu zachodzi proces przemiany dźwięku *k* w *ch*, mianowicie w połączeniu z następnem *t*: l ъ c h t é, n i c h t é Konopčii, *Per. Sp.* 18, 404; n o c h t i, l a c h t i zach., n o c h t e, l a c h t e wsch.; podobnie przed następnem *l*: c h l o p ъ c h ъ - k l o p - Kot. *Per. Sp.* VII—VIII, 113.

To samo powtarza się przy dźwięcznem *g* w połączeniu z następnem *t*, *d*, które w zachodnich narzeczach wymawia się zwyczajnie jak *ch*: n o c h t zam. n o g t, stsł. n o g ъ t ь, B o c h d a n; tak samo przed *n*: p r i s t i c h n a - s t i g, Pavlovsk.

W stbułg. zabytkach zachodzi to samo zjawisko; Искарста Abagar 520; Керсонь ob. Херсоноу Sinaks. belgr.

26; хто reg. Evang. Dečan. 387, 389 i t. d., Apost. Maced. 488; вихтора Apost. Maced. Pol. 125.

103. ch - f, v. W niektórych narzeczach wschodnich, jak Svist., Šumen, Šipka, St. Zagora, Etropol, a z zachodnich w zachodnio-macedońskich, przechodzi dźwięk *ch* w *f*, zamiast którego na zachodzie w środku wyrazów, zwłaszcza między samogłoskami, wymawia się *v*: r e k o f, f o d i f zam. r e k o c h, c h o d i c h Svistov; o r e f, m u f á, p r a f, d o d u f, d u v e d u f Šumen; p r a f - l. mn. p r a v o v e Šipka; f o d i v, f o r a - c h o r a St. Zagora, Arch. VII, 324; o t v o ž d a - o t c h o ž d a Etropol, *Per. Sp.* 13, 145; n a s u v a p e s k a Тъrn, *Per. Sp.* 12, 109; d a d o v a Köstend.; s t r a f, o r e f - pl. o r e s i, d o j d o f Skopje; d a d o v a Veles; b'e f zam. b y c h, p i t a f Kukuš; vъrf - vъrch, r u v o zam. r u c h o, b o l f a ob. b o l v a zam. blъcha, g l e d a f, p e e f t e zam. p e e c h t e Prilep, Mil. 2, 13, 22, 59, 254; z a p a l i f Bitol, Mil. 336; s u v o d e r v o Kostur, Mil. 387; vъrf, d o j d o f Ochrid; b'e f, g r'e f, r u v o, e v l a olcha, m i l u'a f t e zam. m i l o v a c h t e, n i v n a s e s t r a zam. n i c h n a, j a v n a'o zam. j a c h n a c h a Struga, Mil. 5, 35, 36, 69, 70, 73; r u v o Deber. To samo zachodzi w niektórych częściach narzecza rodopskiego: f o d e n e zam. c h o d e n e rodop. Pomacy, Ved. I, 30.

Szersze jeszcze granice osiągnęła przemiana dźwięku *ch* w połączeniu z następnem *v* (*chv*) w *f*, która stanowi rzec można właściwość całego języka bułg.: v e r l i zam. f e r l i zam. c h v e r l i Kotel; f á š t a m zam. c h v á š t a m, f á l i š, fъrkъ l. poj. Konopčii, *Per. Sp.* 18, 404; f a n a, f a n a l i zam. c h v a t n a, f a l i š Tat.-Pazardž.; f a l'b a, f a l e t Selče w Tat.-Pazardž. Ved. II, 24; f o j n a zam. c h v o j n a Pavlovsko, f u j n a ob. f u c h i n a Čepino, *Per. Sp.* 8, 93; f a n i ipt. Zajčar, *Per. Sp.* 8, 103; v a n u Тъrn, *Per. Sp.* 11, 137; f a t i f t e Maced., Kukuš, Mil. 31; f a n a s e Sofja, Veles, *Per. Sp.* 3, 176, IX—X, 95; f a l e t pl.

Sêres, Verk. 281; vati, varlete zam. *f*, Prilep, Mil. 22, 60.

W stbułg. zabytkach proces ten jest również znany: пофащаше rkp. Lublan., Отч. 333; фторы zam. кторы, często Okt. Mihan. Arch. III, 352.

Natomiast w narzeczach wschodnich pozostaje niezmieniony dźwięk *ch* w niektórych razach, w których w zachodnich przemienia się w *š*: strachliv zam. strašliv, sm'echliv Bogorov.; čedo siromachče Tat.-Pazardž. To samo zachodzi w kombinacyi *šč*, która przechodzi na wschodzie niekiedy w *chč*: bachčja zam. baščja, bafča Struga, Mil. 506; achčjá zam. aščja; tak samo ichčuva zam. išču va, izčuva Tat.-Pazardž. Na tym samym procesie disimilacyjnym opiera się właściwość niektórych narzeczy wschodnich, w których przed č wszystkie syczące dźwięki przechodzą w *ch*, zob. niżej §. 130.

104. ch - j. Z powodu słabej wymowy dźwięku *ch* i całkowitego jego zaginienia, występuje niekiedy na jego miejsce dźwięk *j*, który w tych razach pełni zupełnie tę samą funkcyją, jak w samogłoskowych nagłosach, lub w środku wyrazów pomiędzy samogłoskami, wsuwne *j*: jora zam. chora homines, jubave zam. chubave Jeni Mahale; jubav, najjubav Etropol, *Per. Sp.* 13, 146, 147; játa: na síva játa jáchaše Čepino, Jireček w *Per. Sp.* 8, 87; joro zam. choro Voden, Mil. 393; jortoma zam. chortoma, greck. χορτομαναίω, Veles. Tak samo w čejli zach. zam. čjechli wsch., nejni ob. nichni, techni. Na tej samej podstawie opierają się utwory: nijde, ńejde, śejde zam. nikъde itd., w których dźwięk *g* wymawia się także jak *ch*: nichde, które z powodu miękkiej wymowy zastąpione zostało przez *j*: nijde i t. d. Na greckiej wymowie zaś opiera się ogólnobułg. panair, greck. πανήγυρις, podczas gdy w na-

zwie miejscowej P a n a g j u r i š t e mamy jako podstawę jego pochodzenia wyraz p a n a g j ú r.

Przeciwnie znów przechodzi dźwięk *j* niekiedy w *ch*: k a d i c h a zam. k a d i j a Tat.-Pazardž.; z m e c h zam. z m a j Maced. Mil. 11, 12; f u c h i n a zam. f u j n a, c h v o j n a Čepino, *Per. Sp.* 8, 93.

Spółgłoski syczące c, dz, s, z.

105. s - c. Wymiana dźwięku *s* w *c* zachodzi w niektórych narzeczach zachodnich jako charakterystyczna właściwość: c v a t b a zach. zam. s v a t b a wsch., p c a l t, p c a l t i r zam. p s a l t i r wsch., p c e t a zach. n. p. Tъrn, *Per. Sp.* 12, 109, zam. p s e t a. W ogóle kombinacyja *ps* ma skłonność do przemiany w *pc*: s t i p s a wsch., s t i p c zach., k a p s - k a p c, p s u v n i - p c u v n i zach., rzeka G j o p s a nazywa się od miejscowych Bułgarów i Średniogórców także G j ó p c a, G j ó p c a - t a, *Per. Sp.* 9, 31. Przeciwnie znów niekiedy przemienia się pierwotne *c* w *s*, n. p. s f ' e k l o zam. c v ' e k l o.

Ten sam proces zachodzi także w dawniejszych zabytkach bułg: липца zam. липса, липсува Sborn. Belgr. 34; цкврни zam. сквръни rkp. Filip. Nr. 32 z XVIII w.; липцваха, jak dobrze poprawił Drinov, Arch. IV, 695, zamiast wydrukowanego przez Jagića: или пцваха, od greck. λείπω, praes. липсвамь, rkp. Odes. 156. Na tym procesie opiera się przemiana dźwięku *ch* w *c* w imionach własnych w Troj., gdzie *ch* przed następnem *i* przeszło w *s* a to w *c*: анцидешь Anchises, ацилешь, ацилеешь, ациелешь Achilles, Troj. 153.

106. z - dz. Podobny stosunek, jak pomiędzy *s - c*, zachodzi także pomiędzy dźwięcznemi *z - dz*. Dźwięk *dz* żyje w języku bułg. nie tylko jako przemiana dźwięku *g* przed pewnemi samogłoskami, ale także używa się w narzeczach

bułgarskich jak wschodnich, tak też, i to przeważnie, zachodnich zwłaszcza macedońskich w takich razach, w których zwyczajnie używać się zwykł dźwięk *z*. Ze wschodnich narzeczy zachodzi *dz* w Gabrovsk: dzvizdá - stsł. zvêzda, dzvъnéc - stsł. zvonьcь; dzvézdъ, dzvéńec Šipka; dzvizdi - ti Sliven, *Per. Sp.* V—VI, 207; w Kotel: sъldzi, dzvonec, dzv'ezda. Podobnie w Konopčii: blъdzjá mu, mludzinъ, dzvizdá, ondzi, dzъnkъm (zvъnjъ), sъldża - pl. sъl'dzi, bъrdzinъ, bъrdzъm *Per. Sp.* 18, 400. W Filipopolsk. zachodzi także choć rzadko *dz*, częściej używa się na jego miejsce *dž*: poldza - stsł. polьza, vъrdzan ob. nodžove zam. nožove, noževe, ladžica - stsł. lъžica, *Per. Sp.* 8, 87; w Teteven: dzvezdi, dzvonec - pl. dzvenci; w Tat.-Pazardž.: dzvezdi, nadzad zam. nazad.

Z zachodnich narzeczy używa się dźwięk *dz* w Etrop.: najnadzádi *Per. Sp.* 13, 149; Pirot: dzvezdica Kačan. 194; Tъrn: dzvezda, nadzerne - nazrêti Kačan. 523, nadzad, pomodzi Bog, dzъdove (zid), dídza zam. dviza *Per. Sp.* 11, 137; 12, 111; w Sofijsk.: didzaj zam. dizaj, dvigati, didza 3 poj.; w Radomir: dzvonove Kačan. 534; dzv'ezde pl. Dupnica; nodze Köstend. *Per. Sp.* 12, 115; dzvezdi, kovčedzi - kovčeg pl. Kratovo, *Per. Sp.* XI—XII, 174; mlodzina Skopje; dzvezda, dzid, zadzidano, sъldzi Veles, *Per. Sp.* III, 183; IX—X, 94; sъldzi, nodze Kukuš, Mil. 30, 31; nejdzini rъkavi, nodze, dzvezda, dzido - t Prilep, Arch. XII, 92; Mil. 50, 60, 472. Tak samo używa się *dz* w Kostur, Ochrid, Struga; w Deber natomiast zachodzi także *z* w sъlzi ob. nodzi *Per. Sp.* XI—XII, 159, 160, 162. W Maced. zachodzą jeszcze takie wyrazy z *dz* jak następujące: dzver, vъrdzel (powróslo) - vrъzati, dzirkam, dzъr-

dzalo zam. zъrcalo, bladže, mnodzina; w liczbie mn. od tematów na *g*: vradzi - vrag, zaladzi i t. p.

Z rodopskich narzeczy używa się *dz* w Čepino: dzvézdi, nadzádi, częściowo także w Dospad: dzézdi obok szlzi; w innych narzeczach rupalańsk. żyje dźwięk *z*. Również i węgierscy Bułgarzy używają dźwięku *dz* zam. *z*: dzvezdi Czirb. 377.

W dawniejszych zabytkach bułg. zachodzi ten sam stosunek. Dla dźwięku *dz* używa się znak ѕ od najdawniejszych aż do najnowszych czasów. Obok tego używa się drugi znak ꙁ, lub ꙁ w tem samem znaczeniu, który od XI wieku ciągnie się aż do XIV. W wieku XI, XII i XIII, znak ꙁ jest częstszym aniżeli ѕ, w niektórych zabytkach, jak: Hil'and. frgm., Psłt. Bolon., Triod Grig., Parem. Grig., Apost. Zagreb., Sborn. Berlin., Jefrem. Syrin., Evang. Dečan., Evang. Hiland. jest on wyłącznie panującym, w innych jak: Apost. slepč., Triph. Zograph., Okt. Mihan., Apost. Ochrid., rkp. Curz., Troj., używa się obok znaku ѕ lub to z nim na równi, lub, i to częściej, w daleko wyższym stopniu. Znak ѕ zaś zachodzi wyłącznie w Psłt. Pogod., Min. Grig., rkp. Dečan., Sborn. Sevast. i odtąd (14 w.) aż do XVIII wieku.

Co się tyczy użycia dźwięku *dz* zam. *z*, to zachodzi on w tych samych warunkach, nawet w tych samych wyrazach, co w dzisiejszym języku bułg. W niektórych zabytkach używa się *dz* często, w innych mniej często, ale we wszystkich zachodzi także równocześnie dźwięk *z*: ѕвѣздѣ, стьѕе acc., мноѕи, ѕѣло, кнеѕь rkp. Filip. Nr. 9 z XVIII w.; подвиѕанїе rkp. Sof. Nr. 2 z XVIII w.; ѕвезда, ѕело reg. Sborn. Belgr. 32; XVII w.: ѕвѣздѫ, стеѕати се, проѕебнеть rkp. Filip. 10, 15; ѕѣлѡ rkp. Filip. 11; ѕъвнещи мѣдь, кѵ̈валь ѕвецае rkp. Filip. 13; растрѣѕаль, въздвиѕаѣма Fil. 23; сквоѕѣ Fil. 22; скроѕе Fil. 29; мноѕѣмь (instrum.), мноѕы pl. r. m. rkp. Sof. 5; помоѕи ipt., ѕѣл'нѣ, ѕиждителю Sof. 13; ѕвѣрь rkp. Tow. PN. w Sof. Nr. 1; беѕстѫднѣ, ѕвѣрь,

въѕиде, на роѕѣ, иѕнамеменоваше zam. - меноваше, ѕвѣзды rkp. Handžar. 230, 295; XVI w.: кнеѕь, дроуѕы pl. Sof. 7; мноѕи pl., проѕебоше, пол'ѕа Sof. 8; въ недѹѕѣх, проѕеблѥнїѥ, ѕвѣзда Sof. 9; на стьѕе, въ блаѕѣи вѣрѣ Sof. 20; ѕиждителю, очнѣиѕѣници, разждиѕаемь, дрѹѕи, ѕвѣрѣ pl. Sof. 23; враѕи се ниѕѹ zam. връжи Sof. 24; XV w.: иѕыдет, иѕ'ми eripe Sof. 6; ѕѣло, ѕвѣзда, на тръѕѣ itd. Sb rn. Sevast. 72; при брѣѯѣ, връѯѣте, дроуѯий Evang. Hiland. 124; ѕвѣре, трие рѡѕи, въздвиѕаѫ prtc., съ ѕвѧкы rkp. Dečan. 267, 268, 272, 275; ѯиздь, ѯиздати, витеѯа, мноѯи ob. мноѕи, мнози itd. Troj. 150; враѯи, ѯвѣрми, лѡѯѣ itd. rkp. Curz. 25 n., 27 n.; стѧѯаѫщесѧ, оуѯрѧть Evang. Dečan. 140, 385; мноѯѣ Jefrem Syrin. 147; кнѫѕемъ, бѯи, полъѯа, ѯвѣнѧщи, съѯиждетъ Apost. Ochrid. 96; Okt. Mihan. 130; вь ѯѫбѣ(х), на трапѣѯѧ, вьлѣѯѧ, желеѯо, рїѯы Sborn. Berlin. 49, Apost. Zagreb. 186; стъѕѧ ob. стъѯѧ Triph. Zograph. 121; ѧѯикомь Apost. Maced. 488, Pol. 108, Min. Grig. 63, Parem. Grig. 68, Triod Grig. 117, Apost. slepč. 113, Psłt. Pogod. 53; ѯвѣриѥ Psłt. Bolon. 129.

Zamiast *dz=z* używa się niekiedy na końcu wyrazów, lub w połączeniu z bezdźwięcznemi spółgłoskami, lub też na innych miejscach, dźwięk *c*: s o l c i Strumnica, p r ' e v c c zach., zam. p r ' e v e z wsch.

Podobnie w stbułg. zabytkach: Фарицен - те Sborn. Belgr. 41; въцимати, цакланиа, працдноваахѫ, цицдалъ, прицизда Manass. Vostokov, Фил. набл. 99 n.; кладѧцъ, пѣнѫць, пѣнѧць, кнѧци, процѧбнеть rkp. Curz. 29, 30; кладѧци Psłt. Pogod. Lamansk. 90.

107. s - z. Zamiana dźwięku *s* w *z* i naodwrót, opiera się na czysto fizyjologicznej podstawie, którą stanowi otoczenie innych dźwięków spółgłoskowych: r a s k o p a c h, b e s t e b e, z b i r a, r o z b r a obok: i s v ь r š i, i z m e t i, a s, ego, Šumen, — przykłady, które stanowią podstawę wymowy na całym obszarze języka bułg.: m j á s ъ w Konopčii zam.

mjázъ St. Zagora, miluzlif zam. milosliv Konopčii, *Per. Sp.* 18, 404.

To samo zachodzi w stbułg. zabytkach: бесчьти rkp. Sof. 11, z w. XVI; ис тебе rkp. Sof. 6, z w. XV; смирнѫ ob. змирно rkp. Curz. 54; зъ zam. съ cum Stich. Norov. 67; бесь Evang. Belgr. 8, 10; бес помощи, ꙁвѣстъ zam. ꙁвѣздъ gen. pl. Psłt. Bolon. 203, 361; бес правдъı Psłt. słck. 159.

Na tej zobopólnej zamianie dźwięków *s z* polegają sporadycznie zachodzące przykłady, w których się używa *z* zam. *c*, lub *dz* zam. *c*: dzъrdzalo Maced., zam. zъrcalo; diredzi Mac., zam. direci, direk. To samo w dawniejszych zabytkach: деснизем zam. десницем, сизевая, зрь zam. црь, зѣнизамъ zam. зѣницамъ Manass. Vostokov, Фил. набл. 100; мнозы ꙗеретизы ob. ꙗеретици Sinaks. belgr. 26.

108. c, s, z - č, š, ž. Użycie dźwięków *č, š, ž*, zamiast *c, s, z*, należy do właściwości niektórych narzeczy, mianowicie zachodniego działu, w których używa się *c, s, z*, zam. *č, š, ž*. We wschodnich narzeczach zjawisko to jest równie znane, choć mniej systematycznie przeprowadzone: d'eča zam. d'eca St. Zagora, Arch. VII, 324; čьrkva zam. crъky Jeni Mahale, čerkov Panagj.; w impt. reči, preseči; w 3 pl. słów na *-ejo*: puštat; w słowach częstotliwych: naričala Tat.-Pazardž.; čerkva - ta Tъrn, *Per. Sp.* 11, 132, gdzie dźwięk *č* zam. *c* nie jest błędem, jak sądzi Teodorov w *Per. Sp.* 19—20, str. 174; čerkva Dupnica, Kačan. 134; pčeško meso zam. pseško Kačan. 289; češ neja zam. čez Sofja, *Per. Sp.* 3, 176. W słowach częstotliwych od słów z zakończeniem *z* w temacie pierwotników, używa się na zachodzie zwyczajnie *ž*, zam. *z* na wschodzie: kažvam, kažuvam Neresi, kažuje, kažujat Veles, prikažuvat Strumnica, Mil. 28, kažuješe Vel. *Per. Sp.* IX—X, 94, kažveše Mil. 197, kažacha, kažal Sêres, Verk. 11, kažali Köstend.; zabel'ežvam zach., zam. zabeljazvam wsch.; puštiš,

opašal zam. opasal, pištoli, pušti ipt. Veles, Mil. 336, 348, *Per. Sp.* IX—X, 99; zapaša, štapo - niem. Stab, pišacha, pišan ob. pisan, puštil Sêres, Verk. 9, 43, 81, 237, 272; pomoži ipt., napišana Prilep, Arch. XII, 90, Mil. 476; čerkov Ochrida, Kačan. 131. Również w zachodnich narzeczach używają się następujące wyrazy z podniebiennemi dźwiękami na miejsce syczących wschodnich narzeczy: špijon zam. spionin wsch., čješjalo zam. česalo, čješjaňe zam. česane, višini zam. visini, žel'ešce zam. žel'asce, chariža zam. charisa, charesa.

Podobnie w rodop. zachodzą niekiedy podniebienne zamiast syczących: čvete zam. cvete, čvilnecha zam. cvilnecha Pavlovsk., Široka lъka.

W stbułg. zabytkach powtarza się ta sama właściwość językowa: черквата ob. црьква-та Sborn. Belgr. 36; мѵроносицамь женам zapewne zam. мѵроносицамь rkp. Sof. Nr. 4 z XVII w.; черковь та rkp. Lublan. Отч. 330; лишемѣры zam. лисемѣры=лицемѣры rkp. Tow. PN. w Sof. Nr. 2 z XIV w.; чвѣтъ, поточи pl., конча, многочѣнымь, кадилниче, привлѣчи, въ члчѣхъ, вь мрачѣ, вѣнчѧ, вѣнченосци, величѣи, срдче, сь ѡчемь Okt. Mihan. Arch. III, 351; ѡвчѧ, вь чловѣча, чловѣчи pl., пророчи, чловѣчахь, ѡчастите сѧ, ѡбѧзаечѧ, вѧзечѧ zam. ѡбѧзаеть сѧ, вѧзсть сѧ Apost. Maced. Pol. 124; иш zam. изъ Stich. Norov. 67; бещислъни zam. без-числъни Apost. slepč. 326.

109. s - ch. Jako sporadyczne przemiany w obrębie kategoryi dźwięków syczących, trzeba jeszcze zapisać przejście dźwięku *s* w *ch* w przykładach: da chmi prusti grjachove zam. smi rodop. Marica 1884, Nr. 609; s roki - chi macha, s oči - chi miga zam. si Široka lъka; mechicъ zam. mêsica, stsł. mêsęcь, Sliven, *Per. Sp.* V—VI, 207.

Na tym samym procesie opiera się forma f e f č e od f e s, zdrobniała zam. f e c h č e, z powodu przemiany *ch* w *f*, Maced. Mil. 458. Użycie zaś formy z a j e k n. p. Skopje i t. d. zam. z a j e c, n. p. Ščip i t. p., należy do odmiennych formacyj za pomocą odmiennych przyrostków.

Spółgłoski podniebienne č, dž, š, ž.

110. Jako właściwość języka bułg., którą dzielą wszystkie jego narzecza, trzeba zaznaczyć miękką wymowę dźwięków podniebiennych *č dž š ž* przed następującemi samogłoskami, n. p. ž a b a jako ž j a b a, d u š a - d u š j a, č u ž d i - č j u ž d i, d ž a m i j a - d ž j a m i j a. Właściwość ta, która wyróżnia język bułg. przed innemi słowiańskiemi, sięga w daleką jego przeszłość, jak się z tego pokazuje, że po dźwiękach podniebiennych używają się bardzo często jotowane samogłoski w takich razach, w których w innych językach słow. stoją samogłoski twarde: оучюва rkp. Tow. PN. w Sof. Nr. 1 z XVII w.; въсплачютсе rkp. Fil. Nr. 10, z XVII w.; чюдитесе rkp. Fil. 13; оучю l. poj. rkp. Fil. 14; чюдо, чюдесем rkp. Fil. Nr. 17; омочю l. poj. rkp. Fil. Nr. 25; множишаа rkp. Sof. 32 z XVII w.; чювьствиѥ Sborn. Sevast. 72; шюмъ rkp. Dečan. 266; скончѣваемъ ob. скончаваемъ; ю używa się zwyczajnie po *č*, po innych podniebiennych zaś nie: врачю, мечю, чюдесъ rkp. Curz. 41, 42; бесконьчѣннѣ Stich. Par. 67; печѣли Jefrem Syrin. 147; ищѣзаѫщеѥ Apost. Manujł. 47; вѣровашьѧ, приложишьѧ сѧ, чьѧстивъ Apost. Ochrid. 272; мечѣ i t. d. Okt. Mihan. 130; наоучѣетъ Triph. Zograph. 344; ~~очѥ~~ rkp. Sof. Nr. 25 z XIII w.; чѣмъ, чѣсѣ, пріѣтчѣми Min. Grig. 64; бесконьчѣннѣ Stich. Par. 68; печѣли, разлѫчѣѫщи Parem. Grig. 69; чѣѫщимъ, чѣсѣ Evang. Und. 136; чю(деса), очоı=очю, чюждахѫ Apost. slepč. 301, 308; чѣѫть, чѣшѫ Pslt. Pogod. 56; чювествънааго,

чювьствьна, чюдеса Psłt. Bolon. 205, 241, 357, 358; сътажѣѭщии, пооучѣтиса Psłt. słck. 22; сконьчѣние Evang. Undol. 44; плачѣ, кричѣше Okt. Strum. 173.

III. ž, č-š. Zamiana dźwięków *ž č* w dźwięk *š*, zachodzi w zwykłych warunkach, które mają źródło w fizyjologicznej właściwości schodzących się dźwięków i powtarza się na całym obszarze języka bułg.: tojaška zam. tojažka od tojaga Tat.-Pazardž.; ńešto zam. ńečto Tetev.; što wsch., zam. čto, čo Strumnica, ščjo zach., šo ob. što rodop., MTъrnov, šo Prilep, Arch. XII, 82; druški zam. družki : drug; ovoška : ovoc Kot.; junaški wsch., zam. junački zach. : junak i t. p.

To samo zachodzi w stbułg. zabytkach: тѧшка Sinaks. belgr. 26; що ob. што, нечто rkp. Sof. Nr. 14 z XVII w.; ничто rkp. Lublan. Отч. 232; орѹшем zam. орѫжиѥм Abagar 520. Przeciwnie dźwięk *š* przeszedł w *ž* w tych przykładach: помааже имь роукою-махати rkp. Sof. Nr. 16 z XVI w.; ѡ вльжьствѣ od вльхва Sinaks. Belgr. 26.

II2. š-č. Analogicznie do zamiany dźwięku *s* w *c*, zachodzi także przejście dźwięku *š* w *č*: pčenica zam. pšenica rodop., Veles, Prilep Mil. 237, ob. čenica zach. n. p. Struga, Mil. 36; jednoč semel Sêres, Verk. 74, ob. dvaš, triš Panagj. i t. d. Mil. 161; paličnik zach. ob. pališnik wsch. Na tym procesie opierają się także formy takie, jak: čerka Tъrn, Radomir, Sofja, zam. šterka wsch., Köstend., daščerka Berkovica, ščerka Mac. ob. kerka; čuždi wsch., čuži zach., čužina Ochr., tudji Vranja, Tъrn; če Pirot, Tъrn, Sofja, Dupnica, Köstend. zam. še Šumen i t. d., šte, ke, zob. §. 96; učeli zam. ot-šeli Berkovica, Kačan. 85, w których dźwięk *č* ma z drugiej strony odpowiedni sobie dźwięk *š* i kombinacyję *št*.

To samo powtarza się w dawniejszych zabytkach bułg.: вече, вѣче ob. веке zam. stsł. вѧште rkp. Odes. 143; чюж-

дею Evang. Belgr. 5; непьшева ob. непьщева Pslt. Pogod. Laman. 93.

113. č, ž - dž. Zamiana dźwięku *č* w *dž* zachodzi sporadycznie tylko w takich przykładach, jak: b a d ž i zam. b a č i Prilep, Mil. 3; l i d ž b a zam. l i č b a Veles, *Per. Sp.* 3, 183, uw. 4; d ž j a m a d a n zach. ob. č j a m a d a n wsch. Natomiast użycie dźwięku *dž* na miejsce *ž* należy do charakterystycznych własności nie tylko zachodnich, lecz także i wschodnich narzeczy: d ž u l j á z u zam. d ž e l j á z o wsch., ž e l ê z o, d ž e l j a z n a r. ż. Tat.-Pazardž., d ž á s nъ c h, b ѣ r d ž i, v ѣ r d ž ъ, d ъ r d ž ѣ, p ѣ r d ž ъ, s t ѣ r d ž ъ Konopčii, *Per. Sp.* 18, 400; l a d ž i c a żam. l ъ ž i c a Panagj. *Per. Sp.* XI—XII, 151; s n a d ž i c a : s n a g a Tat.-Pazardž.; d ž a b a - ž a b a Pavlovsk.; d ž e p o v e Kratovo, *Per. Sp.* XI—XII, 177; s i n d ž i r Kratovo, obok s i n ž i r Široka łъka; m r e d ž ę zam. m r e ž a Sof., Kačan. 135.

Również w zachodnich narzeczach używa się *dž* zam. *ž* wschodniego działu językowego w takich wyrazach jak następujące: j o r g a n d ž i j a - j u r g a n ž i j a, k ъ r d ž a l i j s k o - k ъ r ž a l i j s k o, k r ъ ž a l i j e Panagj. Mil. 172; potem w d ž j a r k a m, d ž j a f k a m, d ž i t k a m i t. p.; w formacyjach zdrobniałych od tematów imiennych, zakończonych na *g*: k o f č j e d ž j e : k o f č e g, n o d ž j e : n o g a i t. p. Dźwięk *dž* zastępuje niekiedy w zachodnich narzeczach dźwięk *ž* lub *žd* zam. *dj* narzeczy wschodnich: g o s p o d ž a, g o s p o d ž i c a, podobnie także w Kotel i Srêdna gora; r o d ž e n i zam. r o ž d e n i Pirot; m e d ž i Sof., zam. m e ž d u wsch., m e ž d ž a zam. m e ž d a, ale m e d j u inter Maced.

W dawniejszym języku bułg. właściwość ta zachodzi tylko w przykładzie: осѫдженн Evang. Belgr. 5. Potem przeciwnie używa się *žd* zam. *ž* w przykładzie: вьждѫдах"-сѧ, въждѫдахъ zam. въжѫдахъ Evang. Belgr. 5. Oprócz

tych przykładów, regułą jest języka stbułg. dźwięk *ž* i *žd* zam. *g* i *dj*.

14. č, (dž), š, ž - c, s, z. Podobna właściwość, jak w niektórych narzeczach języka polsk. (mazursk.), że zamiast podniebiennych używają się syczące dźwięki, zachodzi także wśród języka bułg. W niektórych z narzeczy wschodnich i zachodnich używają się dźwięki *c s z* zam. *č š ž*, w całym obrębie tej kategoryi dźwięków, co mianowicie w narzeczach maced. ma miejsce, lub też tylko w pewnych wyrazach, jak: cъreni zam. červeni, obl'eci zam. obl'eči St. Zagora, Arch. VII, 324; cerven, cer zam. črъn, clovek Jeni Mahale; cerna, posto zam. pošto Chasköi; cъrno Tat.-Pazardž.; cъrvena MTъrnov, *Per. Sp.* XI—XII, 167; cerno Neresi; cъrna, cъrvena Veles, Verk. 305, 321, *Per. Sp.* 3, 181; cъrna Strumn. Mil. 26; cerno Bitol; cerven Ochrida; w samem mieście używają się podniebienne: červen, a w okolicy syczące. Przeważnie w zachodnich narzeczach używają się syczące zamiast podniebiennych w narzeczach wschodnich jeszcze w takich przykładach jak następujące: vъrzat 3 pl., zam. vъržat; dzizdańe Prilep, zam. ziždane; mirisam zam. mirišjъ, sterna zam. št'erna, stamba zam. štamba; cъrpam - čъrpъ, cervo zam. červo it. p.

Ten sam stosunek zachodzi także w zabytkach stbułg.: съзьгана zam. съжьгана rkp. Filip. Nr. 22 z XVII w.; послоузьте zam. послоушьте, lub послоушаите napis w cerkwi w Mečka niedaleko Panagj. z XVII w., Ireček w *Per. Sp.* 9, 8; ѡцѣсти zam. очисти rkp. Sof. Nr. 3 z XVI w.; показасѧ aor. 3 pl. rkp. Dečan. 268; црьвеноу Sinaks. belgr. 26; ѡцѣщение rkp. Sof. Nr. 1 z XVII w., Apost. Ochrid. 284; пѡцивани zam. почиваѭ, prawie reg. č wyraża się przez *c*, Abagar Arch. III, 519, uw. 2, вѣнцѣсте сѧ, концыны, истацѣѭще, крѣпцѣе, ѡроцѧ Okt. Mihan, Jagić Arch. III, 351; ѡцащение, ѡцастивь, стение, нѣсто, носѧ l. poj.,

вьзвратисѧ сѧ, испльнисѧ, цесо, пр҃рцство Apost. Maced. 487, 488, Pol. 124; до днесьнѣаго дне Psłt. Pogod. 57. Formy zaś takie aorystu jak: шсѧ od шд-, ѣд-, ѧсѧ od ьm-, j ę t i, вьзвѣсь od v ê d- Psłt. Dečan. i t. d. i t. d., w których Sreznevskij na odnośnych miejscach uważa dźwięk *s* za wymianę dźwięku *š*, przedstawiają prawidłową formacyję aorystu sygmatycznego, w którym *s* stoi na właściwem miejscu, zob. Przyczynek do historyi konjugacyi słowiańsk. Warszawa 1889, str. 273 n.

• **115.** ż - r. Sporadyczne przemiany zachodzą takie, jak n. p. b o r e zam. b o ž e Deber, *Per. Sp.* XI—XII, 159.

III. DŹWIĘKI W ZGŁOSKACH I WYRAZACH.

1. *Skrócenie dźwięków samogłoskowych.*

116. Wszystkie dźwięki samogłoskowe, wymawiają się w języku bułg. w sposób zwyczajny innym językom słowiańsk. tylko w zgłoskach akcentowanych, w których zatrzymują swoją zwyczajną naturę fizyjologiczną: á s ego, n é non, š t ó quid, b í č, b ú k, d ъ c h. W zgłoskach nieakcentowanych natomiast następuje zmiana natury dźwięku samogłoskowego, która polega albo na zmniejszeniu siły ekspiracyi przy wymowie jego, albo też na zmianie jego skali tonicznej. W pierwszym razie nastaje skrócenie dźwięków i to ă w ъ, zob. §. 2, *o* w ъ, zob. §. 10, *e* twarde w ъ, zob. §. 16, 26, *u* w ъ, zob. §. 35, dźwięki ъ ь giną zupełnie, zob. §. 45, 48; w drugim zaś obniżenie skali tonicznej, jak przy przemianie dźwięku *a* w *o*, zob. §. 2, *o* w *u*, zob. §. 8, *i* w *e*, zob. §. 25. Proces skrócenia dotknął zarówno krótkie jako też długie dźwięki samogłoskowe, z których pierwsze przeszły w dźwięki, stojące na linii samogłoskowej niżej od krótkich, drugie zaś zatrzymały swoją naturę fizyjologiczną niezmienioną, ale zmieniły tylko ich iloczas z długiego na krótki. Przy skróceniu dźwięków krótkich nastała zmiana natury fizyjologicznej tychże, z których twarde *a o u e* przeszły w dźwięk ъ, właściwy językowi bułg., miękkie zaś *e i* powinny konsekwentnie przejść w dźwięk ь, zamiast czego

zachodzi przy dźwięku *e*, jako jego zesłabienie, dźwięk *i*, zob. §. 14, a przy dźwięku *i* natomiast dźwięk *e*, zob. §. 25. Proces ten jest drugorzędny, który polega na wymianie dźwięku ь przez pełne *e*, zob. §. 49, lub *i*, zob. §. 52, podczas gdy w dawniejszej epoce języka bułg. dźwięk ь był jego własnością podobnie, jak to po dziś dzień ma miejsce w niektórych narzeczach i w niektórych tylko połączeniach głosowych, zob. §. 47. Zamiana zaś dźwięków *e* w ъ, zob. §. 16, *ê* w ъ, zob. §. 21, zamiast w ь, polega na procesie twardnienia miękkich zgłosek, wskutek czego dźwięk ь zastąpiony został przez twardy ъ, zob. §. 48. Użycie znaków ь ъ na wyrażenie krótkich dźwięków na stopniu niższym w XI wieku w sposób stosunkowo jeszcze dosyć prawidłowy, jest dowodem, że w owym czasie jeszcze istniały w języku bułg. długie samogłoski. Z zatratą znaków ь ъ w ortografii bułg. w XII wieku, począł się proces zatraty iloczasu w języku bułg., w którym długie dźwięki skróciły się i pozostały jako takie do dzisiejszego czasu w języku, podczas gdy krótkie ь ъ zaginęły, aż do słabych śladów.

2. *Przedłużenie dźwięków samogłoskowych.*

117. Przeciwny poprzedniemu proces polega na przedłużeniu krótkich dźwięków w długie, co pod wpływem tocznego akcentu zachodzi dość często w żywym języku. W ten sposób wymawia się dźwięk *a* w zgłosce akcentowanej w Teteven jak długie *e* (*ä*), zob. §. 3. Na tym procesie polegają przykłady w niektórych zabytkach stbułg., w których używa się podwójny znak *a* (*aa*), lub ъ, na wyrażenie prostego dźwięku *a*, zob. str. 290, 301. Podobnie dźwięk ъ wymawia się jak długie *ä* w zgłosce akcentowanej w Teteven, zob. §. 41, a przed *i* przedłuża się w języku stbułg. w *y*, zob. §. 44. Również i zastępczy dźwięk długi *o*, lub *ä*, *ö* zamiast nosowego *ą*, należy do tej kategoryi przedłużenia krótkiego dźwięku w długi, zob. §. 56, 59.

3. *Połączenie samogłosek ze samogłoskami.*

a) Dwugłoski.

118. Połączenie dźwięków samogłoskowych z samogłoskowemi w dwugłoski, nie zachodzi w języku bułg. podobnie jak w innych słowiańskich. Przy zbiegu dwóch samogłosek, z których druga ma osobny akcent, czyli tworzy osobną zgłoskę, odbywa się połączenie tychże za pomocą wsuwnego *j* lub *v*, zob. niżej §. 134. Jednakże dwugłoski istnieją w języku bułg., ale tylko skutkiem procesów fonetycznych, z których najważniejsze są następujące:

Dźwięk *i* przechodzi po samogłosce wskutek zatraty akcentu zgłoskowego w *j*, przez co z dwóch zgłosek staje się jedna: w liczbie mn. zaimków moj, tvoj, svoj, koj, čij i t. p., n. p. mójte pištole zam. moji-te, tvójte nužove zam. tvoji-te, Tat.-Pazardž.; moj mili sino'i, negoj-te mnuko'i Struga, Mil. 74. To samo następuje, chociaż *i* należy do innego wyrazu: naj produma zam. na i t. j. ji, Radomir, Kačan. 267; zъnéz gu nъ Jvánъ Konopčii, *Per. Sp.* 18, 399, zob. §. 28; róbili tri dni j tri nóšti zam. tri dni i tri nošti Šumen, *Per. Sp.* 2, 166. W złożonych tematach słownych z przyimkami, zakończonemi na samogłoskę, które (tematy) mają w nagłosie dźwięk *i*, przechodzi tenże w *j*: dojde, najde, prijme i t. p., zam. do-ide i t. d.; podobnie: jajdi zam. ja idi, dъjdém zam. da idem Konopčii.

Dwugłoska powstaje także wskutek wypadnięcia samogłoski w następnej zgłosce, której łączący dźwięk *j* zlewa się z poprzedzającą zgłoską: vojvoda zam. vojevoda, sum dojla zam. dojila Prilep, Mil. 50; pajton zam. pajeton, faeton. Mianowicie w zaimkach moj, tvoj, svoj i t. p. w r. ż. i n. liczby poj., w połączeniu z artykułem, wypadają zakończenia *a e* tak we wschodnich, jako też przeważnie w zachodnich narzeczach: tvojtъ chitrus zam. tvoja-ta chitrost Kotel, *Per. Sp.* VII—VIII, 115; moj-tъ majčicъ Šumen, *Per. Sp.* VII—VIII, 110;

mojta majka, tvojta sestra Tat.-Pazardž.; mojto libe zam. moje-to, tojto sabje zam. tvoje-to Jeni Mahale; mojto stado MTъrnov; w ogóle: mojta i t. d. zam. moja-ta, mojto i t. d. zam. moje-to i t. d.; podobnie: maloj mome, toj pole Veles, Mil. 323, *Per. Sp.* IX—X, 98. To samo powtarza się w dopełniaczu poj. r. m. i n. od tych samych zaimków: mojga, tvojga i t. p. zam. mojega i t. d.

W 3 os. poj. i 2 os. mn. od tematów słownych na *-jo*: *je*, wypada często dźwięk *e*, a *j* łączy się z poprzedzającą zgłoską: biléj sъ, vej, grej, zej, kupaj i t. p., zam. bileje sъ, veje i t. d. Konopčii, *Per. Sp.* 18, 398; znajte zam. znajete Jeni Mahale. Podobnie wypada dźwięk *a* z zakończenia *-java-* słów częstotliwych w zachodnich narzeczach w takich przykładach jak: skrojvam zam. skrojavam wsch., nabrojvam zam. nabrojavam, izdojvam zam. izdojavam i t. p. Proces ten jest zwyczajnym w całym języku bułg. przy 3 os. poj. od słowa posiłkowego je, którego nagłosowe *j* łączy się, po wypadnięciu dźwięku *e*, z poprzedzającą zgłoską: ili tъ-j ranu digala zam. tъje digala Kotel, *Per. Sp.* II, 107; chranila-j mamъ, gledala-j Šumen, *Per. Sp.* VII—VIII, 108; tъ-j mamъ gudilъ Sliven, *Per. Sp.* V—VI, 207; otljude-j sramota Tat.-Pazardž.; aku-j zam. ako je Pavlovsk.; toj tám li-j Konopčii, *Per. Sp.* 18, 398.

Dwugłoska powstaje bardzo często wskutek wyrzutni dźwięku spółgłoskowego przed następnem *i*, które łączy się z poprzedzającą zgłoską jako współczynnik dwugłoski w postaci *j*: vdojca zam. vdoica, vdovica Maced.; pijajci zam. pijavici Mil. 128. Mianowicie w zakończeniu l. mn. tematów r. m. *-ovi* (*-ove*) wypada w zachodniem narzeczu zwyczajnie dźwięk *v*, a kombinacyja *o-i* przechodzi w dwugłos *oj*: zetoj zam. zetovi, zetove,

svatoj-svatove, popoj, po pъtoj po drumoj Mil. 232; svoj dvoroj Mil. 275; kločej zam. kločevi Mil. 281; moi mili sinoj Struga, Mil. 75. W temacie słownym pravi- wypada także *v*: naprajš zam. napraviš, prajme Mil. 184.

Obok *v* wypada często także *d* w tematach słownych: sêd, êd, dad, id w narzeczach zachodnich, przez co tematy te ze spółgłoskowych stają się samogłoskowemi i odmieniają się na równy tymże sposób: śejš zam. sêdeš, jajš- êdeš, dajš zam. dadeš; od id tworzy się w ten sposób: dojъ, doiš, doi, dojme, dojte, obok tego używają się także od tematów tych formy bez dwugłoski: oit zam. chodit, odit, ke doit, da daiš zam. dadiš Mil. 220, 221, 222; izvaj ob. izva'i zam. izvadi Mil. 80, 222.

Szczególnie liczebniki od 11—20 i dziesiątki aż do 100, przedstawiają wskutek wyrzutni dźwięku *d* i ściągnięcia schodzących się zgłosek w dwugłoskę, wielką rozmaitość form: dvanajsi Sakъrdži, dvanajset wsch., dvanajeset Prilep, dvajset wsch., dvajse, dvajs, Bogorojca zam. Bogorodica. Na ten sam sposób powstały także następujące utwory w narzeczu zachodniem z dwugłoską, zamiast odpowiednich im wschodniego narzecza bez dwugłoski: ńejde zam. ńegde, nijde zam. nigde, śejde obok śegde, nijni zam. nichni, čejlar' zam. čechlar', orej ob. oref zam. orech i t. p.

W zabytkach stbułg. proces ten zachodzi bardzo rzadko, ponieważ język, ujęty w formę pisanego słowa, jest mniej wystawiony na takie przemiany. Przytem zachodzi i ta trudność, że niewiadomem jest, czy w tego rodzaju przykładach znak и oznacza dźwięk *j*, czy też samogłoskowe *i*, n. p. пріимель rkp. Sof. Nr. 4 z XVII w., może czytać się priišel, lub też prijšel, podobnie: приде, придох, Гавриилъ, zapis Prochora *Per. Sp.* 3, 134, 135, приимеши Sborn.

Bułg. 46, за товай бѣше мысль zam. за това ѥй i t. d. rkp. Tow. PN. w Sof. Nr. 1 z XVII w.

Dwugłoska z drugim współczynnikiem *u*, gubi się przez wymianę dźwięku *u* w *v*: савель, савла, савлоу ob. савль Apost. Maced. Pol. 109, Тивоуцеръ zam. Teucer Troj. 154.

Dwugłos z pogłosowem *u* powstaje skutkiem procesów fonetycznych, z których jedne polegają na wyrzutni spółgłosek, mianowicie dźwięku *v*, i ściągnięciu następnie schodzących się samogłoskowych elementów w dwugłosową kombinacyję, drugie na wymianie dźwięku *v* w *u*. Do pierwszego rodzaju należą takie przykłady jak: J a͡u r u u zam. J a v o r o v o, b j u͡u l i b j u͡u l i c ъ, t o j b é š i͡u d u m á, p o͡u d d o l u j p ó c h ú b u͡u, ъ t ъ n á s u͡u d e n, d a s ъ n ъ ú č i š d ъ͡u r é š Konopčii, *Per. Sp.* 18, 399.

Na drugim procesie opierają się takie przykłady w zabytkach stbułg. jak następujące: прауда, ѡучѧте zam. ѡвчѧте Evang. Norov. 176; къ Ѥўреѡмъ, Ѥўреискаами, въ праўдѫ, ѡправ̆дати, въ праудѣ Triod Grig. 119, 340, 343. Jeżeli weźmie się znak cyrylski ѵ, za równoznaczący z greckiem υ w kombinacyi ευ, wówczas trzeba zaliczyć także do tego rzędu takie przykłady jak: evarreлїe, evcтaфїa rkp. Curz. 53.

b) Półsamogłoski *i̯*, *u̯*.

119. Pokrewny z poprzednim proces połączenia dźwięków samogłoskowych zachodzi wówczas, jeżeli jedna z samogłosek *i*, lub *u*, poprzedza inną samogłoskę, z którą łączy się dla braku oddzielnego akcentu zgłoskowego w jednę zgłoskę. W tym razie z dźwięków *i*, *u* stają się półsamogłoski *i̯*, *u̯*, które z następną samogłoską spływają w dwugłos niewłaściwy, lub postępny (steigender Diphtong): *i̯a*, *u̯a* z *iá*, *uá* i t. p.

W języku bułg. łączy się *i̯* z wszystkiemi samogłoskami, nie wyjmując dźwięku *i*, n. p. s ъ d i j i l. mn. od s ъ d í j a, r a t a j: r a t a j i, b r o j i š i t. p. Zasługuje na uwagę ta właściwość, że dźwięk *i*, który w języku bułg.

zwyczajnie wymawia się grubo jak pol. *y*, w połączeniu z *i̯*, zatrzymuje podniebienną naturę.

W niektórych narzeczach macedońsk. dźwięk *j* wymawia się jak mocno przyciskowe miękkie *g* (*g'*), co przypomina sposób wyrażenia dźwięku tego w stpolsk. i stczesk. zabytkach przez znak *g*: k e c h a g' a zam. k e c h a j a Mil. 324, o d a g' a - o d a j a Mil. 401, č u v a g' a t, p e g' i t, g' e d n o, n e g' a, g' ъ eam, g' a, g' a r m i b i v o l i, g' a s k a ego, p o g' a s Mil. 401, 402, 403, 415, 419, 438, 447.

W zabytkach stbułg. używa się dźwięk *j* tylko w połączeniu z *a e u ę ą*, podczas gdy dźwięk *o* z powodu przemiany swej po *j* w *e*, nie zachodzi w tej kombinacyi. Również i kombinacyja *ji* nie ma osobnego wyrażenia, lecz używa się ku temu celowi znak и, który może oznaczać także prosty dźwięk *i*. Przykłady takie jak йиди ipt. zam. i d i rkp. Tow. PN. w Sof. Nr. 17 z XV w., są bardzo rzadkie i muszą się uznać za proste błędy, a sposób taki pisania, jak n. p. прииде, jest równoznaczący takiemu, jak прїйде rkp. Curz., i oznaczał dźwięk *ij* żywego języka: p r i j d e. Kombinacyja *ju* wyrażała się przez znak pisarski dla dźwięku *o*: ю, w czem mamy raczej jednę część znaku pisarskiego оу, aniżeli prosty znak *o* dla dźwięku *o*. Sposób zaś wyrażenia kombinacyi tej przez иꙋ, który zachodzi w Abagar w takich przykładach, jak: на шиꙋ сꙋвѡиꙋ (svoju), биꙋвших zam. бывшихъ, trzeba uznać za wyłączną właściwość tego zabytku, okazującego pod względem typograficznym i ortograficznym niejedno, co w innych zabytkach piśmiennych i drukowanych nie zachodzi.

Oznaczenie dźwięku *j* w zabytkach stbułg. odbywa się przez cały ciąg piśmiennictwa bułg. w rozmaity sposób. W zabytkach XI wieku używa się na wyrażenie jego znak І, który łączy się z następną samogłoską za pomocą łączącej poziomej kreski ⊢: ꙗ, ѥ, ю, ѩ, ѭ. Ten znak graficzny

służy na ten cel przy niektórych samogłoskach jako wyłączny przez całą historyją piśmiennictwa bułg., przy innych używa się obok niego także inny sposób wyrażenia jotacyi. Co się tyczy pojedyńczych samogłosek jotowanych, znachodzimy pod względem ich oznaczenia piśmiennego w pojedyńczych zabytkach piśmiennych bułg. następujący stosunek.

Znak ѣ używa się przy *a*: ѣа w Hiland. frgm., Psłt. słck., Psłt. Bolon., Apost. slepč. w 2-ej części, Evang. Und., Triod Grig., Parem. Grig., Min. Grig., Žeravin. Frgm., Triph. Zograph., Evang. Trnov, Sborn. Berlin., Apost. Zagreb. Apost. Ochrid., Apost. Manujł., Evang., Psłt. Norov., rkp, Filip. Nr. 2 z XIII w., Jefrem Syrin., Evang. Dečan., Sborn. Bułg., Psłt. Dečan., Jan Bogosł., Evang. Zograph., Sborn. Sevast., rkp. Bistrick., rkp. Tow. PN. w Sof. Nr. 3, 17 z w. XV, rkp. Sof. Nr. 26.

Oprócz tego używa się także znak ten w połączeniu z *a* w Psłt. Pogod., ale tylko w nagłosie, Apost. slepč. 2 r., Okt. Mihan. w nagłosie, w środku rzadziej i tylko po samogłoskach, rkp. Curz., w którym po samogłoskach częściej opuszcza się, prwn. str. 49, uw. 1, Psłt. Dečan., rkp. Odes., rkp. Sof. Nr. 1 z XVII w., rkp. Filip, Nr. 14 z XVII w.

Znak ѣ używa się przy *e*: ѣе w Maced. frgm., Evang. Nogrd., Psłt. słck., Psłt. Bolon., Triod Grig., Apost. Manujł., Evang, Jefrem Syrin., Evang. Dečan., Jan Bogosł., Sborn. Sevast, rkp. Tow. PN. w Sof. Nr. 2 z XIV w., rkp. Bistrick., rkp. Ončevsk, rkp. Tow. PN. w Sof. Nr. 17 z XV w., rkp. Filip. Nr. 25 z XVII w.

Oprócz tego używa się jeszcze znak ѣ w połączeniu z *e* w Parem. Grig. rzadko, rkp. Filip. Nr. 2 z XIII w., Triph. Zograph., Evang. Trnov., rkp. Curz.

Znak ѣ używa się przy *ę*: ѣѧ w Psłt. słck., Evang. Nogrd., Evang. Trnov., Apost. Zagreb., Apost. Manujł., Jefrem Syrin, Jan Bogosł., Sborn. Sevast. Oprócz tego używa

się także kombinacyja ѩ w Psłt. Pogod., Apost. Maced., Evang., Evang. Dečan., rkp. Curz. 7 r., Psłt. Dečan. 1 r.

Znak ı używa się przy ą: ѫ w Maced. frgm., Hiland. frgm., Psłt. słck., Psłt. Bolon., Apost. Manujł., Jefrem Syrin., Jan Bogosł., Sborn. Sevast.; rzadziej używa się także kombinacyja ѫ w Psłt. Pogod., Min. Grig., Apost. Maced., Sborn. Berlin., Žeravin. frgm. 1 r., Evang., Evang. Dečan., rkp. Curz. 1 r.

Przy dźwięku u używa się znak ı: ю przez wszystkie zabytki stbułg. aż do najnowszego czasu. Oprócz tego zachodzi także obrócona jego forma ᴝ w Psłt. Bolon. 1 r., Apost. slepč. reg., zamiast którego po samogłoskach stoi оу, Evang. Undol. rzadko, Apost. Maced. często, Apost. Ochrid. na pierwszych kartach obok ю, Evang. Dečan. rzadko; głagolskie ⱏ w przykładach: Еулогиⱏ, (прило)жениⱏ Maced. frgm. 192, 193.

Zamiast ı pisze się znak и: иѽта rkp. Filip. Nr. 28 z XVIII w., иест Abagar 520, июдѣйѥ rkp. Tow. PN. w Sof. Nr. 17 z XV w.

Innym środkiem, za pomocą którego wyrażoną została jotacyja samogłosek, były znaki dyjakrytyczne z punktem, lub apostrofem i to pojedyńczemi lub podwójnemi, położonemi nad jotowanemi samogłoskami: ӓ, ӓ, ӓ, ӓ = ѧ i t. p. Sposób ten graficzny poczyna się już w XI wieku, w którym jednakże słabo jest jeszcze w użyciu, częściej już w XII wieku, a od XIII poczyna być już stałym znakiem, który przetrwał aż do XVIII wieku. Znak ten służy nie tylko sam do wyrażenia jotacyi, ale kładzie się jeszcze ponad kombinacyjami ze znakiem ı i to ponad znak ten, lub też częściej nad połączoną z nim samogłoską: іа, ıа. Co się tyczy użycia jego w pojedyńczych zabytkach, zachodzi następujący stosunek. Prosty znak ⁻ używa się niekiedy ponad jotowaną samogłoską w Psłt. słck. твоа, zresztą w innych zabytkach XII wieku nie zachodzi wcale. W XII wieku

używa się w Pslt. Bolon. jeden, lub dwa punkty ¨ nad ѣ, lub ѧ w znaczeniu ѥ, ѩ, ale także kładzie się nad kombinacyją ze znakiem |: ꙋ; w Pslt. Pogod. kładzic się punkt nad ѣ w środku, w nagłosie zaś używa się ѥ, podobnie w nagłosie stoi ꙋ a w środku ѣ; oprócz tego używają się ѧ, ѧ w znaczeniu ѩ, ѩ, które bardzo rzadko zachodzą. W Apost. slepč. oznacza się za pomocą dwóch punktów jotowany dźwięk *e* w postaci ë a tylko 1 r. *ë*. Ten sam stosunek zachodzi na przejściu od XII do XIII wieku. W Min. Grig. używa się punkt nad ѣ ѣ i nad kombinacyją ꙋ ѥ, w Parem. Grig. używa się podwójny punkt nad ꙋ, a w Triod Grig. apostrof nad *ѣ*. W XIII wieku kładzie się jeden punkt w rkp. Filip. Nr. 2 nad ѣ i ѧ, oprócz tego nad kombinacyje ꙋ, ѥ, w Triph. Zograph. nad ѣ i ꙋ, które częściej się używają aniżeli jotowane ꙋ, ѥ; w Evang. Trnov. pisze się ѣ i ѥ obok ꙋ, podczas gdy ѥ używa się rzadziej; natomiast w Žeravin. frgm. regułę stanowią punktowane ѣ ѧ ѧ, podczas gdy znów dla jotowanego *a* używa się tylko kombinacyja ꙋ. Ten sam stosunek powtarza się w Min. Grig. jak w Žerawin. frgm., a poniekąd w Evang., które używa przeważnie ѧ ѧ zamiast rzadszych ѩ ѩ, podczas gdy regułę stanowią znów ꙋ ѥ. W Apost. Manujł. piszą się tak jotowane jako też kropkowane znaki dla *a*, *e*, *ę*, *ą*. Podwójny punkt pisze się w Apost. Zagreb. nad ѥ i ѩ, obok których używają się także znaki z apostrofem dla ѣ i ѧ; w Apost. Ochrid. używają się tylko kombinowane znaki z dwoma punktami ꙋ, ѥ. Na przejściu od XIII do XIV wieku używa się punktowanych prostych znaków w Jefrem. Syrin. dla ѣ, ѧ, ѧ, obok których używają się jotowane znaki dla tych samych dźwięków i punktowany kombinowany znak ꙋ; w Evang. Dečan. zaś punktowane proste znaki ѣ, ѧ, ѧ, są rzadsze zamiast jotowanych, z których ꙋ i ѥ otrzymują jeszcze regularnie punkt. W XIV wieku punktowane znaki poczynają znacznie zmniejszać się; zachodzą jeszcze w Pslt.

Dečan. dla ѧ i ė, obok których używają się kombinowane z punktem ѥ́, rzadziej ѣ́; w rkp. Ončevsk. i Tow. PN. Nr. 17, używa się punkt tylko nad ѥ́, a w Sborn. Sevast. piszą się proste znaki z jednym lub dwoma punktami dla *a*, (ѧ, ӑ) i ė, ë, obok których używają się rzadziej jotowane ѣ́ ѥ́ ѩ́ ѫ́ na miejsce zwyczajnych kombinowanych bez znaków dyjakrytycznych. W XV wieku ogranicza się jotacyja za pomocą punktu przeważnie do dźwięku *e*, co także powtarza się w XVI i XVII wieku, przyczem regułą jest pisać prosty znak *e* z apostrofem ė, podczas gdy jotowany z kropką lub kreską ѥ́ ѥ́ stanowi znaczną mniejszość.

Jotacyja samogłosek została oznaczoną jeszcze za pomocą odrębnych znaków piśmiennych. To zachodzi tylko przy *e* i nosowych samogłoskach, z których pierwsze wyrażone zostało przez znak ѥ, znachodzący się w zabytkach od XII do XIV wieku, podczas gdy przy nosowych samogłoskach używają się lub te same znaki, co przy niejotowanych, lub też znak ѧ. Znak ѥ w znaczeniu *je* zachodzi niekiedy w Pslt. Bolon., podobnie w Pslt. Pogod. ale tylko w środku wyrazów, podczas gdy w nagłosie pisze się ѥ. W Apost. slepč. zachodzi w tych wypadkach, w których wyrażoną ma być jotacyja dźwięku *e*, znak ë, podczas gdy *ë* jest tylko sporadyczne. Na przejściu od XII do XIII wieku powtarza się ten sam stosunek, który panuje w XII wieku. Znak ѥ używa się w Triod Grig., Parem. Grig. i Min. Grig. z punktem ė, obok którego zachodzi rzadko jotowane ѥ, jak w Parem. Grig., lub jotacyja opuszcza się całkiem. W XIII wieku znak ѥ stoi na równi z punktowanem ė, obok którego, lub apostrofowanego ė, zachodzi w Apost. Zagreb., Apost. Manujł., Triph. Zograph., a obok ѥ́ w Evang. Trnov., samo zaś wyłącznie używa się w Okt. Mihan. Przechodząc z XIII do XIV wieku, napotykamy wyłącznie ѥ w Stich. Par. i Parem. Lobkov., w innych zaś zabytkach zachodzi zwykły znak *e* z punktem. W XIV wieku znak ѥ

poczyna całkiem wychodzić z użycia; zachodzi on jeszcze w rkp. Curz. ale tylko po *e* i w Sborn. Bułg., w którym na szeroką używa się skalę. Po za wiek XIV znak ten nie sięga, na miejsce jego występuje prosty znak *e* z apostrofem, lub punktem, albo kombinowany ѥ.

Co się tyczy nosowych jotowanych dźwięków, to używa się dla *jȩ* osobny znak ѧ, który w tej funkcyi występuje w XI wieku w Hiland. frgm., a niekiedy w Maced. frgm.; przeciwnie w Psłt. słck. pełni funkcyję jotowanego *ę* znak ѧ, podczas gdy ѧ zachodzi po większej części po spółgłoskach w znaczeniu *ę*. Ten sam stosunek powtarza się w Parem. Grig., w którym znaki ѧ i ѧ zastępują jotowane ѩ, a znak ѧ jotowane *jȩ* i z powodu zmieszania nosówek także jotowane *jǫ*. W XIII wieku w Min. Grig. została przeprowadzoną różnica w użyciu znaków dla nosowych dźwięków w ten sposób, że znaki ѧ, ѧ używają się po spółgłoskach w znaczeniu *ę*, a znak ѧ w tych samych warunkach oznacza dźwięk *ǫ*, podczas gdy znak ѧ wyraża jotowane *jȩ* i *jǫ*.

4. *Połączenie samogłosek z dźwiękami spółgłoskowemi.*

a) Samogłoski z spółgłoskami płynnemi.

120. Dźwięki płynne *r l* używają się na całym obszarze bułg. języka jako spółgłoski, które tylko w połączeniu z samogłoskami mogą tworzyć zgłoskę. To dotyczy tak tych przypadków, w których dźwięki te pełnią w innych językach słow. funkcyję spółgłosek, jako też i tych, w których w pewnych połączeniach mają naturę samogłoskową. Jednakże podobnie jak w innych językach słow., tak też i w bułg. zachodzi różnica pomiędzy dźwiękami temi, które przed samogłoskami występują jako spółgłoski, przed spółgłoskami zaś łączą się z dźwiękami głuchemi, lub zastępującemi je

samogłoskami pełnemi, n. p. pol. d r w o (1-zgłoskowe), bułg. d ъ r - v o (2-zgłosk.), pol. k l n i e (1-zgł.), bułg. k ъ l n e (2-zgł.). Dźwięki głuche, lub odpowiednie im pełne, zajmują w połączeniu z płynnemi nierówną pozycyją wśród narzeczy bułg.: w jednych poprzedzają one płynne samogłoski, w drugich stoją po tychże. To samo zachodzi także wśród jednego i tego samego narzecza, że w pewnych razach używa się pozycyja t ъ r t, w innych znów t r ъ t, n. p. v ъ r b á obok v r ъ c h Konopčii i t. d. Obok pozycyi zasługuje także na uwagę i natura dźwięków głuchych, z których po zatracie głuchego dźwięku ь, używa się wprawdzie tylko dźwięk ъ w tych z narzeczy bułg., które go posiadają, zob. §. 38, 48, albo też zastępcze pełne samogłoski, zob. §. 39—43, 49—52, ale zachodzą także i takie przykłady, w których na miejsce pełnych samogłosek innych języków słow. stoi w języku bułg. samogłoska głucha.

Co się tyczy najpierw pozycyi dźwięków głuchych, lub zastępczych pełnych samogłosek, to zachodzi pomiędzy narzeczami wschodniemi i zachodniemi pewna różnica, która na tem polega, że w zachodnich narzeczach używa się przeważnie formuła t ъ r t, lub odpowiednie z pełnemi samogłoskami (t a r t, t o r t, t e r t), podczas gdy we wschodnich narzeczach formuła ta tylko tam ma swoje zastósowanie, kiedy stoi w zgłosce otwartej, po której następuje jedna spółgłoska jako nagłos następnej zgłoski: t ъ r - t + v o c. Ta sama pozycyja używa się także w książkowym języku w zgłosce otwartej, lub zamkniętej, zakończonej na jednę z spółgłosek *k g l*, zob. *Per. Sp.* 19—20, str. 151: s ъ l z i, a b ъ l k i Tъrnov; o k ъ r v a v i š, r a s ъ r d i, p ъ r v a, j a b a l k a Sakъrdži; t ъ r t i, s v ъ r t i, p r o k ъ l v a l i Burgas, Marica 1884, Nr. 590, str. 5; g ъ r d i - stsł. g r ą d i, c ъ r v e n a, s ъ r c e - t o, j a b ъ l k a MTъrnov; v ъ r n i s e, c ъ r n o, j a b ъ l k a Tat.-Pazardž.; d ъ r v o, s ъ l z i Teteven, *Per. Sp.* 15, 434, uw. 1; o b ъ r n a s e, d ъ r ž e š c, ž ъ l t i,

sъlzi ob. srebarna, žaltici Etropol, *Per. Sp.* 13, 145, 146, 147; 14, 311, 317; žъlti žъltici, etъrvi, dъrvo, gъrdi Zajčar, *Per. Sp.* 9, 88, 89; jabъlka, gъrdi Berkovica; pъrvo, vъrnu se 3 pl., zъrno, istъrgal Trъn, *Per. Sp.* 11, 131, 132, 137; vъrnála, jabulka Pirdon, *Per. Sp.* 15, 438; kъrvi, sъrce Sofja; dъrva, kъrvave, sъrce Kratovo; cerno, cerveno Skopje, Ščip; svekъrva, sъrce, kъrpa Veles, Mil. 479, 480, 481, prwn. *Per. Sp.* 3, 180, uw. 3; jabolka, cerno, sъrna Bitol; varlete, targovče Prilep; verzovanje, molči Sêres, Verk. 21, 27; soldzi, jabolka, volna, Gъrkino voc. Ochrid., *Per. Sp.* 8, 86; Mil. 248; cъrkov, vъlci Struga, Mil. 5, 73.

Ten sam stosunek zachodzi w narzeczach rodopskich i u Bułgarów węgierskich: varzacha 3 pl., napalnicha, jetarva, carvuli Široka lъka; poarvu, čjoarni, foarli, voarše, voarvi, prikalnite sa Marica 1884, Nr. 577, str. 3; Nr. 581, str. 3; Nr. 609; sъlzi Dospad, Ved. I, 258; cъrna, pъrve, sorce-tu, dorži Jelešnica, Ved. I, 230, 236, 238; barza, carna, sarpica, jabalka Nevrekop, Ved. I, 95, 96, 104, 111; pórvi, dórva, vórna se, voršim, žólti w Čepino, *Per. Sp.* 8, 86; čarvena jábałka, marva Czirb. 375.

Ta sama pozycyja używa się także w zgłoskach zamkniętych, t. j. jeżeli po kombinacyi *ъr* następują dwie, lub więcej spółgłosek, z których jedna lub dwie należą do następnej zgłoski, lub też, jak w jednozgłoskowych wyrazach, zamykają kombinacyją *ъr*. Ta właściwość znachodzi się jednakże tylko w narzeczach zachodnich i to przeważnie macedońskich, chociaż w tym względzie zachodzą także liczne wyjątki: pъrsne, sъlnce Pirot, *Per. Sp.* 18, 453; Kačan. 135; gъlne, stsł. -glъtiti, pъrsten Trn, *Per. Sp.* 12, 137; pьrs zam. pъrst Skopje, Ščip; pъrste, opъrskana, tъrgna, sъlnce Veles, Mil. 481; Verk.

306, 338; *Per. Sp.* IX - X, 94; kъrštavaš Sêres, Verk. 299; bъlsna Kukuš, Mil. 11; tъrnče, karčmarica Prilep, Mil. 22, 49; gъrcka, poparskach Struga, Mil. 470, 492; volk, polu Bitol.

Jeżeli w zakończeniu wyrazu zachodzą dwie spółgłoski, z których druga jest *r*, *l*, wówczas dźwięki *r l* otrzymują także przed sobą dźwięk ъ, lub odpowiedni mu inny pełny samogłoskowy. Ten proces zachodzi mianowicie w imiesłowie przeszł. na *l*, który regularnie otrzymuje przed zakończeniem *l* u tematów spółgłoskowych samogłoskową wstawkę: rasъl, porásъl, pasъl zam. rasl, pasl, viatъr Šumen, *Per. Sp.* VII—VIII, 108, 112; 2, 166; Dimitъr Tъrnov; dobъr Sakъrdži; svekar, ostar Tat.-Pazardž.; otišъl, vljazal Panagj. Mil. 161; *Per. Sp.* XI—XII, 151; Petar Sof.; rekъl, istъrgal Tъrn, *Per. Sp* 11, 137; oslepel, dober, chiter, Petar, oblekol, svekor, izlegol Veles, Verk. 310, 314, 322, 325, 348, 350; *Per. Sp.* 3, 185; veter, dober Sêres, Verk. 2, 161; oblekol, dotekol, donesol, svekor Prilep, Mil. 313, 477; topol Struga, Mil. 6.

Jeżeli dźwięki *r l* stoją w nagłosie, wówczas przyjmują zwykle po sobie głuchy dźwięk ъ we wszystkich narzeczach z wyjątkiem niektórych, w których dźwięk ten poprzedza płynne spółgłoski, jak: ъrž- stsl. rъžь, ъrg'a- srb. pḫa, Maced., ъržit Kraina, Mil 204, ъržna Maced. Mil. 224, ъržavo železo Mil. 264, slama eržanica, pol. rżana, Samok. Kačan. 423.

W dawniejszych zabytkach bulg. powtarza się ten sam stosunek. Jednakże trzeba nadmienić, że pozycyja tъrt należy do rzadszych przykładów, zamiast której występuje trъt. W kombinacyi tej dźwięk *r* pełnił funkcyją spółgłoski, tak samo, jak to po dziś dzień w języku bulg. ma miejsce, a znaki ъ, ь stanowiły podkład dla zgłoski. To pokazuje się nie tylko z dzisiejszego języka bulg, ale i z tego,

że bardzo często zamiast głuchych dźwięków używają się pełne w połączeniu z płynnemi: крове zam. кръве, ѡкровави, плоть; *e* zam. ь: начертавь, храберьскимь, простерь, простер'ши, оумершим Okt. Strum. 174; на хр"ипътѣ Pslt. Bolon. 132; Pslt. Pogod. Laman. 38; порть zam. пръть Sborn. Berlin. 50; оумершѫ Okt. Mihan. 156; оумеры prtc. prf., Apost. Ochrid. 298; реци, пол"зѫ Evang. Dečan. 141; храберъствѣ Stich. Par. 67; храберь Sinaks. belgr. 23; ѡрелъ Sborn. Sevast. Srezn. 72; врази се rkp. Sof. Nr. 24 z XVI wieku; черковь та rkp. Lublan. 330; Блгарие, Блгарскѡмѫ, сарце, карсть, далговецни, палти, салзи, делгѡ Abagar 519, 520; дервѣна, терніе, перво-, i w połączeniu чер-: червіе, черкова, i t. d. rkp. Odes. 142; оумершоу rkp. Filip. Nr. 11 z XVII w.; перва, добарь, напалнено, прокалнє, сребарень, доварьши, на ползѫ Sborn. Belgr. 33, 35, 39, 44, 59; вирби, гирме zapis z r. 1816, *Per. Sp.* 8, 127; болгарское, держалъ, терговцы, церкве, Терново, черка, filia, перво, церква zapis z Srêdec, *Per. Sp.* 10, 94, 95, 97, 99.

Z przykładów tych i im podobnych, ciągnących się przez całą historyją piśmiennictwa bułg., wynika jako pewnik, nie ulegający żadnej wątpliwości, że płynne dźwięki w języku bułg. od najdawniejszych już czasów używały się tylko jako spółgłoski, podobnie jak n. p. w języku polsk. Użycie stałe jednych z dźwięków głuchych obok rzadszych pełnych w połączeniu z niemi, opiera się zatem na faktycznym stanie języka żywego, a nie na zwyczaju ortograficznym, według którego sposób ten pisania miał oznaczać naturę samogłoskową dźwięków *r l*. Również i użycie pozycyi търт, lub трът ma realne źródło w żywym języku, a nie jest dowolnym, a tem mniej błędnym zwyczajem pisarskim, z których търт, jak rzeczono, jest znacznie rzadszem, ale przecie dość częstem, ażeby można je uważać za prosty błąd pisarski. Zatem takie przykłady, jak: вълнами, вълнѫ, ѡдьржимъ, zachodzące w Okt. Strum. 174, 353, uw. 1, lub

дьрзостиѫ, вьрхь, пѣти, дьрзь, дьрзноу Maced. frgm. 42, są własnością żywego języka, począwszy od najdawniejszych czasów, aż do obecnej chwili i pokazują, że nie można rozumieć przeszłości jakiegokolwiek języka, nie znając jego istotnego życia najnowszego czasu.

Pozycyja trъt jest własnością wschodnich narzeczy i używa się w zgłosce zamkniętej, lub przed dwiema spółgłoskami, jako nagłosem następnej zgłoski: vrъf, vrъch, grъk, grъp, drъt, krъf, strъk; brѣknъ, brѣšku, vrѣmnicъ, drъvnik, mrѣnnъch, skrѣcnъ; vlъk, blѣvnъ, vdlѣbnъtu, glѣtnъch, dlѣgnjъs, žlѣtnъ sъ i t. d. Konopčii, *Per. Sp.* 18, 407. Język książkowy trzyma się także tej samej reguły, tylko że w zgłoskach zamkniętych na *k g l* używa się zwyczajnie formuła tъrt: vrъch, plъch, grъb, grъm, trъn, strъv, plъt, glѣtka, vrѣštam, drѣžka, prъvnina, Srъbkiňa, ale: tъrg, vъlk, bѣrka, vѣlna, žъltica, Tѣrnovo i t. p., zob. *Per. Sp.* 19 — 20, str. 151.

Stosunek ten powtarza się we wszystkich narzeczach wschodnich, niemniej i w języku książkowym. Tak mówi się: gъltam l. poj., ale glъtnъch aor.; dъrže l. poj. ale drъž ipt., as mъlče ale mlъkni ipt., mlъčni; Gъrk ale grъcki i t. p. Podobnie w pojedyńczych narzeczach jak: prъs zam. prъst, krъstupъk'e-t, krъvnina, omrъzni Kotel; trъgnъli Tъrnov.; w Šumen mówi się nawet: brъzam, dlъgo, drъpam, zob. Arch. V, 372; vlъk ob. vъlk Gabrovo; slъnci-tu Sliven; krъstupъt' Ajtos; trъgnela, trъsila, krъčmarnica Jeni Mahale; trъgna Sakъrdži. Mianowicie w Kopriśticy, a poniekąd także w Panagj., pozycyja trъt jest przeważnie używaną nawet w takich razach, w których w innych narzeczach wschodnich używa się tъrt. Stąd też utrzymuje się, jakoby w miejscowościach tych dźwięki *r l*,

wymawiały się jako samogłoski, zob. *Per. Sp.* XI—XII, 149; 9, str. 12, uw. 1. W wymowie mieszkańców tamtejszych słyszałem tylko spółgłoskowe *r*, *l*, co także potwierdza MILADINOV, pisząc n. p. w pieśniach z Panag. p r ъ v i (ъ=ǫ), p r ъ s t e n, k r ъ s t i m e 42, t r ъ g o v e c, v r ъ v e t e 169, d l ъ g, d r ъ v o 235. Podobnie w Koprišt. mówi się: g l ъ t a m, ž l ъ t, B l ъ g a r i n, k r ъ p a, k r ъ k i t. p.; m r ъ t v i, u m r ъ z n o, d r ъ n k a c h a, s l ъ n c e, k r ъ š i sъ, s l ъ z i, d r ъ v o, ž l ъ t i, m l ъ č i ipt. Tat.-Paz.

W rodopskich narzeczach używa się z malemi wyjątkami pozycyja t ъ r t; t r ъ t zachodzi w takich przykładach, jak: s l a n c e Šir. łka, s l ъ n c e Ved. I, 270; II, 331; k r ъ v Ved. I, 162, g r ъ m n a l Ved. II, 300.

Również i w zachodnich narzeczach zachodzi niekiedy pozycyja t r ъ t, jak n. p. p r o s t e n o Pirot, *Per. Sp.* 19—20, 253; p r ъ s t e n, k r ъ s c i Zajčar, *Per. Sp.* 8, 107; p o k r ъ š i l a, p r ъ v n a, c r ъ k v i c a Pijaneč., *Per. Sp.* 12, 116, 118; c h r ъ t, p r ъ ž e n i, d r ъ ž a l, g l ъ t a l o, s r ъ c e, c r ъ n Dupnica, *Per. Sp.* 13, 152, 153; p r ъ s n o t o Veles, *Per. Sp.* IX—X, 93, uw. 1; s l ъ n c e, k l a n a sa, b l ъ c h a Sêres, Verk. 24, 119, 126; s r ъ d b a, p o g r ъ d i Deber, Mil. 394.

Tę samą pozycyję przyjmują dźwięki *r l* w nagłosie, jak n. p. l ъ ž e š Kot. i t. d., l ъ ž a Šumen i t. d., p r e l o g a Deber, *Per. Sp.* XI—XII, 160; l a ž a t Kratovo, *Per. Sp.* 5, 159; l ъ ž l i v Burgas, Marica 1884, Nr. 597, str. 4; l o a ž a t rodop., l o z i, p o d l o z n a c h s e Čepino, *Per. Sp.* 8, 86; l ъ s n o Tъrn, *Per. Sp.* 12, 105; r ъ ž, r ъ ž d a i t. p.

W niektórych z narzeczy, mianowicie najbardziej na zachód wysuniętych, jak Pirot, Kratovo, Skopje, Veles a z rodopskich w Čepino, wymawiają się głuche dźwięki w połączeniu z płynnemi *r l* „głucho i prędko“, wskutek czego wymowa płynnych dźwięków zbliżoną zdaje się być do tej, jaką dźwięki te, jako samogłoski, mają w języku serbskim

lub czeskim, zob. *Per. Sp.* 16, 165 uw. 1; 3, str. 180, uw. 3; 8, str. 86. W niektórych z tych narzeczy używa się też zamiast kombinacyi *lъ* (*ъl*) dźwięk samogłoskowy *u*, zob. §. 73, *o*, zob. §. 74, lub ъ, zob. §. 75, w czem mamy pokrewne zjawisko, jak w innych językach słow., w których zgłoskowe *l* ulega podobnemu procesowi, prwn. Jagić: *Zur Frage über den Uebergang des silbenbildenden l in u*, w Arch. IV, 386 n.: grъnci, plъn, četvrъtъk Pirot, *Per. Sp.* 16, 165, uw. 1; krъpa, crъkva, crъveno, krъv, vuci, gъta, žuti, jabuk'i, cuna Kratovo, *Per. Sp.* XI—XII, 170, 171, 172, 174, 175; 5, str. 116, 122, prwn. 122, uw. 10; grъla, drъnkjata, srъce, krъpa i t. d. obok: kráti (kъrti), Sarbínovo, obok: trosi se, slonce (slъnce Dospad), obok: pórvi (Kostandovo) ob. prъvi, w Dospad prъvi i pъrvi, dórva (w Banja), durvá (Kostand.), vorna se (Kostand.), vrъna (Čepino i Dospad), žolti, žъlti (Dosp.), także žélti, žѣti, žъtica, vѣchva *Per. Sp.* 8, 86.

Pozycyja trъt, tlъt należy, jak wyżej rzeczono, do prawidła w stbułg. zabytkach, od którego tъrt, tъlt stanowią znaczną mniejszość. Przykłady więc takie, jak: въстръгнете, пристѫплъше Evang. Undol. XI w., str. 194, 195; наплънисѧ, мрътвыхъ Psłt. Bolon. 203; съмръти, дръжавѫ Okt. Mihan. 134; прьвѣѥ, вьстрьзающе rkp. Ončevsk.; Блъгаромъ, Сръблѥм zapis Prochor.; мрьтвые, вьврьже, лъжа та и льганїє то rkp. Lublan. Отч. 232, 239; млънїи rkp. Filip. Nr. 10 z XVII w. i t. d. i t. d., — stanowią zwyczajny sposób pisarski przez wszystkie wieki piśmiennictwa bułg. Wyjątki zaś takie, jak: оумртвити Psłt. Bolon. 133; възврстисѧ Evang. Belgr. 12; крвь Apost. Mac. 466; смрти Apost. Zagreb. 183; вьскрсень, крста Okt. Mihan. 132, 134, 137; ѿврзь Evang. Dečan. 384; Грцѣх Troj. 168; скржет rkp. Dečan. 281; цркви Latop. Petr. 8; скр'бы rkp. Filip. Nr. 19 z XVII w.,

nie zmieniają obowiązującego prawidła ortograficznego i muszą położyć się na karb błędów pisarskich.

121. Obok pozycyi zasługuje na uwagę także natura dźwięków, które używają się w połączeniu z płynnemi *r l* przed następnemi spółgłoskami. Ponieważ w języku bułg. nie tylko żyjącym, ale i starszej doby, są i były zgłoski miękkie, stąd naturalnem jest przypuszczenie, że w połączeniu z płynnemi *r l* mogą i mogły używać się samogłoski miękkie i twarde. Do samogłosek miękkich należy dźwięk ь, który w połączeniu z *r* przed następną zgłoską miękką, lub przed gardłowemi spółgłoskami, słyszeć można dość często w narzeczach bułg., zob. §. 47. Mianowicie w narzeczach zachodnich po podniebiennych kombinacyja ьr jest zwyczajną, co w ścisłym stoi związku z miękką naturą podniebiennych spółgłosek, zob. §. 110. Tak mówi się cьrven = cĭrven zach., zam. červen wsch.; cьrn zach., čeren wsch.; cьrpam - čerpъ, cьrkva - čerkva i t. p. Po przemianie dźwięku ь w ъ, czyli po zatracie zgłosek miękkich, używa się zwyczajnie dźwięk ъ jako stały spółczynnik dwugłosek ъr, ъl (*r*ъ, *l*ъ), na miejsce którego występują także pełne samogłoski. Jednakże wpływ dźwięku ъ na poprzednie spółgłoski gardłowe, które przeszły w podniebienne, niemniej zastępcze dźwięki pełne, jak n. p. *e*, dowodzą, że mamy tu proces drugorzędny, który zaszedł w języku bułg. w późniejszej dobie na miejsce dawniejszego, w którym istniał dźwięk miękki w postaci ь. Dźwięk ten musi się przyjąć jako nieodzowny warunek egzystencyi podniebiennych przed kombinacyją ъr, ъl (*r*ъ, *l*ъ), który określa zarazem pozycyją pierwotną formuły trъt, tъrt, która według tego musiała być tьrt, tьlt. Przemiana pozycyi tej w trьt, tlьt, stoi w ścisłym związku z przemianą pozycyi voc. + liqu. w liqu. + voc., jaka zaszła we wszystkich językach słow., zob. Miklosich I², 29 n., 84 n., a przejście jej w trъt, tlъt, jakie we wschodniej części

języka bułg. jest obecnie przeważająco w użyciu, odbyło się równolegle z innemi analogicznemi procesami tegoż języka. Fakta te, które w języku bułg. zachodzą w historycznej dobie, lub które jako konieczne przyjąć możemy na podstawie drugorzędnych procesów, opierających się na nich jako na swej podstawie, rzucają odpowiednie światło na analogiczne procesy innych języków słow. i pouczają nas, że procesy językowe nie odbywają się, podobnie jak n. p. w przyrodzie, na całym obszarze języka równocześnie i równolegle, lecz mogą zachodzić w nich przerwy pod względem czasu i miejsca. Przykłady więc takie języka bułg. jak: želti Šumen, Sliven, žjeltici, čeren, červeno Sakъrdži, čjer-črъnъ, červjeno Teteven, černi, čirveni Pavlovsk., želti želtici rodop. Ved. I, 390, černa Köstend., černi Zajčar, Etropol i t. p., przedstawiają najstarszą warstwę typu językowego tert, który jako najstarszy dla języków słow. przyjęty być musi. Jednakże typ ten w historyi języka bułg. jest młodszym aniżeli tъrt, który po dziś dzień żyje w języku bułg., przywiązany do pewnych tylko warunków, jako pozostałość dawniejszej przeszłości. To pokazuje się z historyi języka bułg., którego najstarsze zabytki piśmienne znają tylko znak piśmienny ъ w połączeniu z *r*, *l*; to potwierdza także rozwój języka i dzisiejszy jego stan, w którym dźwięk *e* jest późniejszym zastępcą dawniejszego ъ. Równym co do wartości kombinacyi voc. + liqu. w postaci tert, lecz różnym co do wieku, są przykłady takie, jak: cervon, cerni Jeni Mahale, Vranja, Skopje, Ščip, Bitol, cerkva Breznik, Trъn, cerkovi Tat.-Pazardž, w których dźwięk podniebienny č przeszedł w zębowy *c*.

Drugą warstwę przedstawiać będą te formy, w których dźwięk ъ (*e*) uległ dalszej przemianie, a która stosować się musiała do kierunku, w jakim proces, odnośnie do tego dźwięku, w języku bułg. się odbywał. Tym zaś była prze-

miana dźwięku ь w ъ, a stąd przemiana typu тьрт w търт, który reprezentują takie przykłady jak: čъrven Kot., Sliven; žъlti Etrop., Tat.-Pazardž.; žъltici Sliven; požъlteli Fetuš, Ved. II, 269, z któremi stoją na równi co do połączenia ър: cъrven Gabrovo, MTърn.; cъrno Tat.-Pazardž.; cъrkva redop. Ved. I, 414; cъrna, pocъrnja marvack. Jelešnica, Ved. I, 230, 280; Banja, Ved. II, 333; žъlti žъltici Zajč., *Per. Sp.* 9, 88. Dalsze przemiany odbywały się na zakładzie typu търт, w którym dźwięk ъ zastępował się odnośnie do narzeczy przez pełne samogłoski: *o:* žolti, čjorno ob. čoaran, čorkva Široka lъka i t. p., zob. §. 39 n.; žaltici Etropol, *Per. Sp.* 14, 317.

Obok typu тьрт, który jako punkt wyjścia dla języka bułg. uważać się musi, rozwinął się drugi typ трьт, który przedstawia to zjawisko, według którego nastąpiło przestawienie pozycyi voc. + l w językach słow. Proces ten odbył się na tej podstawie wokalizacyi, która w języku w odnośnym czasie istniała i która także po zaszłej przestawce pozostała nieporuszoną. Tak więc z тьрт stało się трьт i typ ten zawładnął przeważnie językiem bułg. w najstarszej jego dobie, lub poprawniej powiedziano, piśmiennictwo bułg. najstarszej doby rozwijało się w tem narzeczu, w którem pozycyja трьт stała się panującą. Dalsze przemiany dotyczyły znów dźwięku ь, który przeszedł w ъ, stąd powstała formuła трът i rozmaite jej waryjacyje z pełnemi samogłoskami, które w dawnej przeszłości istniały już w języku bułg., dowodząc tem samem istnienia w nim rozmaitych narzeczy: крестоу, по плоти (плъти) Triph. Zograph. 408, 425; скрежет rkp. Dečan. 281; врази се zam. vrъzi rkp. Sof. Nr. 24 z XVI w.; влѣхѡвание Abagar 520; поглитает rkp. Sof. Nr. 13 z XVII w.; лажливи, лажа, влакь (vlъkъ), трасихме, вьсекрасиль, слава Sborn. Belgr. 32, 36, 41, 47; испльнае,

дѹлѹги, исплѹнита се, слѹзами, слѹнце rkp. Filip. Nr. 32 z XVIII w.

Procesy te, które zawładnęły ustrojem języka bułg. od najdawniejszych czasów, powtarzają się ciągle w języku, zaciągając pod swój wpływ i takie utwory, które pierwotnie należały do innych formacyj. Tak zamiast stsłow. g l ą b o k ъ, używa się po zamianie *g* w*d* i ulotnieniu się nosówki, forma d l ъ b o k, lub analogicznie do typu t ъ r t, forma d ъ l b o k i odpowiednie z pełnemi samogłoskami: d l ъ b o k o rodop., Sêres, d l a b o k o Vel., Prilep, d ъ l b o k o Tat.-Pazar., Koprišt., Burg., d o l b o k o Razlog. Oprócz tego używa się druga forma, która opiera się na typie d l ь b: d l i b o k o Jeni Mahale, Široka lъka, Zajčar. Analogicznie do powyższego przykładu przedstawia się forma d l ъ g i - stsł. d l ъ g ъ, Tat.-Pazardž., Koprišt., d ъ l g zach., obok których używa się także d l e g o Šumen, d l' e g o Čukurköi, d l j ö g o Široka lъka, d l j o g o St. Zagora, Arch. VII, 324; greck. τράπεζα przechodzi w bułg. t ъ r p e z a Sakъrdži, Vel., t a r p e z a r Vinga; zamiast stsł. s t r a n a, pol. s t r o n a, używa się s t ъ r n a zach.; stsł. c ê l o v a t i brzmi w bułg. c l ъ n a, c a l u n a Tat.-Pazardž., c u n a Kratovo; stsł. k r o z ê, srb. k r o z, bułg. k r ъ z Trъn; greck. Κρηνός, Κρουνός, łac. C o r n u s, C o r i n u s, miasto w Rumelii niedaleko Kъzanliku, nazywa się po bułg. K r ъ n; podobnie gr. Κριτζιμός Nikit., κρυτζιμός Akropolit., κροτζιμός Kantakuz., gród w Rodopach, nosi nazwę bułg. K r ъ č i m, Jireček w *Per. Sp.* 9, 45; 11, str. 2, uw. 1.

b) Samogłoski ze spółgłoskami nosowemi.

122. Połączone dźwięki samogłoskowe z następnemi spółgłoskami nosowemi, zamieniły się w języku bułg., podobnie jak we wszystkich językach słow., w nosowe samogłoski,

które w języku bułg. istniały jeszcze w historycznej dobie i po dziś dzień istnieją w niektórych jego narzeczach, zob. §. 54, 62. Z dźwięków samogłoskowych może każdy łączyć się z spółgłoskami nosowemi, jednakże własnością jest języka bułg. podobnie jak innych słow., że nie każdy z nich zlewał się z niemi w dźwięk samogłoskowy nosowy. Dźwięki *i u* nie wytwarzają nosowej samogłoski z spółgłoskami nosowemi, które po nich zwyczajnie giną, prwn. słow. i g o, lit. j u n g a s, łać. i u n g o, skr. y u n a k t i; słow. s n ê g ъ, lit. s n i n g a, łać. n i n g u i t; słow. m y k - a t i, łać. m u n g i t, skr. m u ñ c a t i i t. p. Z dzisiejszych zastępczych dźwięków samogłoskowych czystych na miejsce nosowych, w porównaniu z całym rozwojem języka bułg., można przyjąć za fakt, że tylko dźwięki *a o e* wytwarzały w połączeniu ze spółgłoskami nosowemi, samogłoski nosowe, zob. §. 69, które przyjąwszy oddźwięk nosowy, brzmiały *an, on, en*, t. j. *ą, ą, ę*. Dźwięki *ą ǫ* były twarde, a *ę* miękkie, które nim pozostało dotychczas w niektórych narzeczach, w innych z nastaniem procesu twardnienia miękkich zgłosek stało się twardem. Pomiędzy dźwiękami temi zachodziły te same wymiany, jak pomiędzy innemi czystemi samogłoskami, i dla tego w zgłoskach nieakcentowanych, lub przed miękkiemi, przechodziły *ą ǫ* w *ę*, a w przeciwnych warunkach *ę* w *ǫ*. Z zatratą rynezmu w języku bułg., co pod koniec XIII i w XIV wieku nastąpiło, dalsze procesy odbywały się na zakładzie czystych samogłosek *a o e*, które ulegały tym samym przemianom, w tych samych warunkach, jak odpowiednie czyste samogłoski. Mniemanie zaś, jakoby dźwięki czyste zastępcze *a o* powstały na zakładzie ъ (Miklosich I², 368), sprzeciwia się zwykłym procesom języka bułg., w którym dźwięki te w odpowiednich warunkach innym ulegają przemianom, zob. §. 61, 69.

Przy połączeniu samogłosek z nosowemi spółgłoskami, trzeba zwrócić uwagę na przemianę dźwięków głuchych ъ (ь)

w *o*, lub *u*, przed temiż spółgłoskami, n. p. s u m, stsł. j e s m ь, s e d u m, o s u m zach., o s u n a zach., zam. o s ъ m u a wsch., zob. §. 43, 51.

c) Samogłoski ze spółgłoskami zamkniętemi.

123. Przy połączeniu samogłosek z spółgłoskami, może występować jako czynnik główny, który wpływa na przemianę zgłoski, albo to samogłoska, albo też spółgłoska. Samogłoski wywierają większy wpływ na spółgłoski, aniżeli spółgłoski na samogłoski, a to z tego powodu, że samogłoski stanowią podstawę zgłoski, na której spółgłoska jako na swym fundamencie się opiera i skutkiem tego stósować się musi do jej natury fizyjologicznej. Przy połączeniu twardych samogłosek z spółgłoskami, nie zachodzi żadna przemiana spółgłosek z wyjątkiem niektórych tylko wypadków, o których niżej, gdy przeciwnie miękkie samogłoski wywierają wpływ przeważny na spółgłoski, tworząc w połączeniu z niemi m i ę k k i e z g ł o s k i. Do miękkich samogłosek należą w języku bułg. *e*, *ê*, *ę*, *i*, ь, które poprzednie spółgłoski miękczą, lub je przemieniają całkowicie. Do tych przychodzą jeszcze jotowane samogłoski, czyli dwugłoski niewłaściwe, zob. §. 119, które wywierają również wpływ miękczący na połączone z niemi spółgłoski. Jednakże zachodzi pewna różnica w wpływie na spółgłoski pomiędzy miękkiemi i jotowanemi samogłoskami, której najważniejsze właściwości są następujące.

M i ę k c z e n i u ulegają tak przed miękkiemi jako też jotowanemi samogłoskami następujące spółgłoski:

a) płynne: u s t a r ' a l a, g r ' a c h, b r ' a s - b r ê z a, c a r ': c a r o v e, o t g o v a r ' a š e, c h l ' a b, p u l ' a n ъ, j a i z l ' e ż Kot.; Šumen: s r ' e d, s t u r ' e t i 2 pl., d r ' e b n i *Per. Sp.* VII—VIII, 112, 113; š j u r ' e *Per. Sp.* 1, 169;

ut dzur'u-zorja *Per. Sp.* 2, 164; l'ižal-ležati, navl'ezi *Per. Sp.* VII—VIII, 112; do car'ъ, guspudar'ъ, car'u, zъtvar'ъt, utr'azъ Tъrnov, *Per. Sp.* III, 110, 111; car'o: car'uve obok car, carét: caré, carove, mol'ъ Gabrovo; priatel', Tr'avna Trjavna; car'o Mogliš w Kъzanl.; nid'el'a Sliven, *Per. Sp.* I, 104; kral', mor'e Jeni Mahale; sabl'a Sakъrdži; kol'ano, džel'azo, l'en, testemel', došl'e, pl'evenski, sl'ezi *Per. Sp.* 15, 434, uw. 1, 435, str'echa, gr'ach, dvor'e, r'ediš Teteven; pepel', nedel'i Etropol, *Per. Sp.* 14, 315; otgovar'a Panag., *Per. Sp.* XI—XII, 148; bosil'ek, rozbol'al se, pr'asno, izgor'a Tat.-Pazardž.

W narzeczach rodop. miękczenie płynnych jest zwyczajnym procesem: car'ove: car Pavlovsk; car'ol'o voc., otgovar'a, gor'a, kral' Šir. łъka; mor'e-to, pol'a *Per. Sp.* 15, 443.

W zachodnich narzeczach: pol'e, krsta Mol'ъc (przezwisko), bivol'e Pirot, *Per. Sp.* 18, 453, 454; 19—20, 254; učitel'e, pol'e Tъrn, *Per. Sp.* 11, 132; sel'ańe *Per. Sp.* 8, 88; ovčar'e-to, końar'e-to Köstend., Kačan. 102; izgovar'a Kratovo, *Per. Sp.* XI—XII, 171; gl'edam, l'eb, žel'ezo, kol'eno, l'eta Skopje; ml'eko Ščip; dvor'e, zal'ubila Mil. 479, 481; dve per'a *Per. Sp.* IX—X, 96; dvor'e Kukuš, Mil. 485; vr'eva, kril'a Prilep, Mil. 22, 279; kril'a, sol'ca Struga, Mil. 5, 33; priatel' Ochrid; dvor'e Deber; l'eb, žel'ezo Bitol.

Oprócz tego używają się miękkie *r l* przed twardemi samogłoskami, n. p. majčol'o Šumen, *Per. Sp.* 1, 169; čjul'u zam. čjulo Sakъrdži; mr'amor Tat.-Pazardž.; doštir'a, pur'uka, car'ol'o voc. Široka łъka, zob. §. 71, 78.

b) nosowe: peseń, koń-końet, końa i t. d., gorńa, sńag, agńe, gńazdo, jedeńe, ugeń, pleń, deń, siño nebe, michańa, m'asto, zem'a, Kot.; sъń-sen, sъńъ Sliven, *Per. Sp.* I, 164; V—VI, 207; meńe, chrańanu konči, zem'eti 2 pl. Šumen, *Per. Sp.* VII—VIII, 108, 112, 113; peseń Tъrnov, *Per. Sp.* III, 110; końet, koño ale kon Gabrovo; koń ale den Svistov; konjъt: kon Kъzanl.; koń: koño Mogliš w Kъzanl.; koń Ajtos, *Per. Sp.* V—VI, 206; koń ob. końče, ńego, stańe, zem'a Jeni Mahale; zem'a Sakъrdži; siño ob. kon, od nego Panagj. *Per. Sp.* 2, 163; zańela-nes-, m'eki Teteven *Per. Sp.* 15, 434, uw. 1, str. 435; zemńa, konjъt ob. kon, końče, ńegovo, srešńa-strêti, og'eń, eseń Tat.-Pazardž.; końove, siño Pavlovsk.; ogeń, koń, kamiń, m'eko, ńema Široka lъka; deń ob. tri dena pomack. *Per. Sp.* 15, 143; zem'a marwack. Ved. I, 272; końat, końeto, siño sedlo Čepino; koń, końte, ogъń Dospad, *Per. Sp.* 8, 88.

Końъk, mladoženа-ta, kńiga, orańe, sńu Pirot, *Per. Sp.* 18, 453, 454; 19—20, str. 253, 254; zaklińali Tъrnov; ovčańe, po ńega, tri dńi, końi, sъs ńega, ńemu, kameńe Tъrn, *Per. Sp.* 11, 131, 132, 137; 12, str. 104, 112; žńemo, ńiva, ogińec, koń: końi-te, sel'ańe, Gorńo Ujno wieś, *Per. Sp.* 8, 88; kńiga, rońi Köstend., *Per. Sp.* 12, 115; koń, końa i t. d. Kratovo, *Per. Sp.* XI—XII, 174, 175; ogiń, sńeg, kamiń, koń, gńezdo, jadeńe, m'esto Neresi; sńeg, m'esto, kamiń Ščip; koń, końa, końu itd., mladoženа, proštańe Mil. 480, 481; jadeńe, zem'a, pъrsteń Veles, Verk. 305, 306; *Per. Sp.* IX—X, 95; vogeńo, pъrvńo den, ńiva, robińa, sińi oblaci, meseńe, pereńe Sêres, Verk. 24, 26, 47, 90, 191, 261; remeńe Prilep, Mil. 279; Gъrkińa Kostur,

Mil. 388; remeńe, pet momčińa Ochrid, Kačan. 527; ńe południowa Maced., koń, zemńa Bitol; zob. §. 81, 84.

c) wargowe: sab'ja, uluv'ъt Tъrnov, *Per. Sp.* III, 111; vъrv'al, sab'ja Šumen, *Per. Sp.* VII—VIII, 112; 2, 165; sv'ela-ved-, sab'ъ, ob'esja l. poj. Kotel; dev'et, teb'e Jeni Mahale; sv'eš-svêšta, v'ara, v'aruj, dv'e, p'et, neb'e-to, červ'eno, deb'ela, konop'ec, b'ez, Lov'eški, Lov'ec Teteven, *Per. Sp.* 15, 434, uw. 1; stъp'a l. poj., v'enčana, vъrv'ala, sab'a Tat.-Pazardž.

izgr'av'aj (istok) rupč.; b'egali, l'ubov'e pomack. Marica 1884, Nr. 581, str. 3.

zdrav'e, dъrv'e Tъrn, *Per. Sp.* 12, 104; sab'a Sofja, Kratovo; p'et Skopje; nev'esta Veles; niv'e Struga, Mil. 36; zob. §. 86.

d) zębowe: Dźwięki zębowe ulegają zmiękczeniu tylko przed miękkiemi samogłoskami w narzeczu wschodniem z wyjątkiem tych narzeczy, w których w tych razach przechodzą w *k' g'* zob. §. 96, 98, Šumen: vid'eli, št'eti 2 pl. *Per. Sp.* VII—VIII, 113, d'ečicъ, rъc'e-t'e, utd'eli, zet'ko, utvad'et, podobnie także: nadzat' *Per. Sp.* 1, 170; 2, 164, 166; nъpret', chod'ъ l. poj. Tъrnovo, *Per. Sp.* III, 111, 112; pъt', gospod', zet', Elena, *Per. Sp.* 19—20, 169; zet'-et, zet'o, zet'ove, chod'ъ l. poj. Gabrovo; čuvajt'e, rasbirajt'e, t'a r. ż., dod'ava, chod'achte Kot.; tr'et'a, pet'a r. ż. Sliven, Koprišt., tret'o, pet'o r. n. Koprišt.; pъt' Trjavn.; zet'ove: zet'ъ-t Kъzanl., zjat'ъ-t Janina; nid'el'a, vid'ъlъ, kъšt'a Sliven, *Per. Sp.* I, 104; V—VI, 207; zet', pъt', ut'ekal, d'e ubi, vid'alo, d'esna ale: pet, šest, dev'et Jeni Mahale; sed'a, sed'ala, vid'a 3 poj., st'aga-tęgn-, tret'a r. ż., chorat'ali, t'ut'un Tat.-Pazardž.; d'evet, d'eset, ot kad'a, t'ebe, bъd'eš Teteven, *Per. Sp.* 15, 434, uw. 1;

d'evet, d'eset, d'ete, t'ele, stud'eno, podobnie: t'at'o-tato Pavlovsk.; pet', deset', pot', zet', ot d'e Široka lъka; d'ete-nu rodop. Marica 1884, Nr. 581, str. 3; brat'a rodop. *Per. Sp.* 15, 443; cvet'e Pirot, Kačan. 135; rod'ena Vranja, Kačan. 313; brajt'a Radom., Dupnica, Kačan. 111, 546; d'edo, det'e Skopje; d'ete-to, pŏt', zresztą *t* wymawia się na końcu twardo, Kukuš; t'e prośaci Prilep, Mil. 49.

Zamiast zmiękczeniu ulegają dźwięki *t d* przemianie w *k' g'* przed miękkiemi i jotowanemi ze wschodnich narzeczy w Kotelsk. i południowo-trakijskiem (MTъrnov) i w całej grupie zachodnich narzeczy, zob. §. 96, 98, na miejsce czego używa się przed jotowanemi we wschodnich narzeczach kombinacyja *št, žd*, wymawiana jako *šť, žď* przed *e* zam. *je* w tych z narzeczy, w których dźwięk ten wymawia się miękko, zob. §. 13: št'eti 2 pl. Šumen, kъšt'a Sliven, *Per. Sp.* I, 104; dъžd' rodop. i t. p.

e) gardłowe: Dźwięki gardłowe *k g* (*ch*) przemieniają się przed miękkiemi i jotowanemi samogłoskami w podniebienne, podobnie jak w innych językach słow. Oprócz tej przemiany zachodzą jeszcze drugorzędne, w których dźwięki *k g* w pewnych narzeczach ulegają zmiękczeniu w *k' g'*. W ten sposób wymawiają się dźwięki *k, g*, przed *e, i* w Kotelsk. n. p.: devojk'e voc., Stank'e, Penk'e, g'i eos, podobnie w bak'o i w zakończeniu: kamik', kremik', jezik', *Per. Sp.* VI—VII, 113; prwn. Drinov w Arch. IV, 694. To samo zachodzi w Šumensk.: Zagork'e, Trujenk'e, rubink'e voc., otvratk'i, jezik', *Per. Sp.* 2, 164, 165, 166; kъšte visok'e Jeni Mahale; duk'eni Sakъrdži; k'ešta zam. kъšta, izik'ъ St. Zagora, *Per. Sp.* 18, 402, uw. 1. W zakończeniu tematów *-a* r. ż. i w liczbie mn. r. n. wymawiają się *k, g* również miękko, n. p. majk'a Gabrovo, Jenk'ъnъ mamъ Sliven, senk'a, majk'a Panagj., *Per. Sp.* 11, 151, Mil-

235; k'ešta, rek'ä, räk'a, krak'ä, desk'ä Teteven; majk'a, sedenk'a, devojk'a, vojsk'a, gъrčk'i, G'org'i Etropol, *Per. Sp.* 13, 146, 147, 148; 14, 312; vŏl'k'ove: vŏl'k, vsičk'o Pavlovsk. Tak samo w Čepino wymawia się *k* miękko w sposób, zbliżony do języka serbsk., przed *e i*: k'imka, k'e, k'epenki, majk'a ob. šterka *Per. Sp.* 8, 88; majk'a, devojk'a (-k'e pl.), g'u eam Pirot, *Per. Sp.* 18, 453; g'inete, Čerk'eže, slug'e, majk'e, vojsk'e, devok'e Trъn, *Per. Sp.* 11, 132, 133, 134, 136, 137; devojk'a, devojk'o, majk'a Sofja, *Per. Sp.* 3, 176, 177; Samokov. W Kratovo wymawiają się *k, g* przed *e i* miękko: devojk'i, k'itk'i, blag'i jabuk'i, rak'ija *Per. Sp.* XI—XII, 170, 171, 172, 174; k'erka, k'e, cvek'e, plak'a Neresi; do drug'ego, nak'itiš Veles, *Per. Sp.* IX—X, 96, 97. Wymowa kombinacyj k'e, k'i, g'e, g'i zachodzi tylko w Veles, podczas gdy okoliczne wsie wymawiają je twardo, jak ke, ky, ge, gy, z wyjątkiem k'e w znaczeniu słowa posiłkowego, zob. *Per. Sp.* IX—X, 97, uw. 7, 8; 3, 183, uw. 8. W Maced. wymawiają się *k' g'*, jeżeli stoją zamiast *t d* w zgłoskach miękkich, lub przed jotowanemi samogłoskami. Miękczenie dźwięków *k g* zachodzi na całym zachodzie, mianowicie przed końcowem *e* w rzeczownikach r. ż. l. mn. i przed *i* u rzeczowników r. m. w l. mn.: nog'e, ruk'e, blag'e, sladk'e, rak'i, drak'i; przed *a* rzeczowników r. ż.: mak'a (majka), devok'a, bańk'a; potem także w środku wyrazów: g'inem, g'ega, k'ilim, k'ijak, *Per. Sp.* 19—20, str. 150.

f) syczące: Zamiast w podniebienne, przechodzą syczące w miękkie przed jotowanemi samogłoskami podobnie, jakby przed miękkiemi w niektórych narzeczach tak wschodniego, jako też zachodniego działu: vъśednъ, śakuj, rъće-t'e Šumen, *Per. Sp.* VII—VIII, 112, 113; chubuś

zam. chubost' Tъrnov, *Per. Sp.* IV, 74; nošъ l. poj. Gabrovo; vśak, śak, flažъ, ša sa ob'ešъ l. poj., nošachte, ja izleż Kot.; vašedna Jeni Mahale; šedem ob. osem, šediš, tiżeka Teteven, *Per. Sp.* 15, 434, uw. 1; żeme Široka lъka; Čerkeże, obraże Trъn, *Per. Sp.* 11, 133; loże Radomir, Berkovica, Kačan. 110, 120; śe-stsł. sę, loże Mil. 480; śo sunt Veles, *Per. Sp.* 3, 181, uw. 2; prośaci Prilep, Mil. 49; loże, groże Ochrid, Mil. 255. Około Bitola miękczenie uwydatnia się nie na spółgłosce, tylko na poprzedzającej samogłosce: lojze, grojze, podobnie żejle, bajna zam. wschodniego narzecza: loże, groże, żel'e.

W stbułg. zabytkach mamy miękkość syczących wyraźnie oznaczoną przez jotacyję następnych samogłosek w takich przykładach, jak następujące: възгласи (aor.) rkp. Filip. Nr. 7 z XVII w.; послоузьте zam. послоуште, послоушайте, napis w cerkwi w Mečka niedaleko Panagj. z XVII w. *Per. Sp.* 9, str. 8; ѡцѣщенїе rkp. Sof. Nr. 1 z XVII w.; сѥ Jefrem Syrin. 399; прѣхѫсы Apost. Mac. 489; сѫдиѭ zam. сѫдиѫ Pslt. Bolon. 132.

g) podniebienne: Jak wyżej rzeczono §. 110, podniebienne spółgłoski wymawiają się w bułg. języku wogóle w sposób zmiękczony jakby z następnem *j*. Właściwość ta znachodzi się we wszystkich narzeczach, mianowicie zaś w zachodnim dziale jest bardzo rozpowszechnioną: bačjo Kotel; ližjal-leż-, čjul, majčjo-l'o, w 2 os. poj. štešj, zakolišj, čjušmica Šumen, *Per. Sp.* VII—VIII, 109; 1, 169, 170, 172; 2, 167; čjulo, počjuka, žjandari Sakъrdž.; čjaša, čjer-črъnъ, čjerv'en, čje, dušjeci Teteven; počjakaj Panag.; šjube, ovčjare, d'everčja, čjuzl'um, čjula Pavlovsk.; čjudo, žjelt, došjol zach. Po kombinacyi *šč* używa się na zachodzie przed *a e* również miękka wymowa, zamiast której na wschodzie zachodzi *št* z twardemi następnemi *a e*:

l'eščja zach., l'ešta Koprišt., teščja zach., tъšta, praščjam-praštam, plašćjam-plaštam i t. p., zob. §. 110.

Proces miękczenia spółgłosek wszystkich kategoryj przed następnemi miękkiemi i jotowanemi samogłoskami, ma swoje źródło w fizyjologicznych warunkach, według których połączenie stykających się dźwięków może się odbywać tylko na podstawie równych, lub zbliżonych jak najbardziej organów mownych. Pod wpływem tego prawidła powstawały analogiczne procesy, które zawładnęły tam, gdzie warunki pierwotne były odmienne. Tak twarde samogłoski *a o u ą ъ* zostały wciągnięte w zakres tego samego procesu i powstały takie formy, jak: mrjamor Tat.-Pazardż., michańa Kot, sъń Sliven, čjúl'u-čulo Sakъrdži, doštir'a, pur'uka Široka lъka; śo sunt Veles, kril'a Struga i t. p. Proces ten drugorzędny miękczenia dźwięków w języku bułg., który na szeroką skalę zawładnął nim w żywej wymowie ludowej, mimo całej rozmaitości przywiązany został jednakże do pewnych warunków, któremi są płynne, nosowe i gardłowe dźwięki. W połączeniu z temi, mianowicie z gardłowemi, używają się miękkie zgłoski prawie na całym obszarze języka bułg. nie tylko przed *e i*, ale także przed *a, o, u, ъ*.

Proces ten sięga w daleką przeszłość języka bułg., do którego należą takie przykłady, jak: трѣбѣ Sborn. Sevast. 221; молитвѣ, нечистотѣ Apost. Mac. Polívka 121; пользѣ Hiland. frgm. 38; въ гласѣ трѣжъньмъ Psłt. Bolon. 132 i t. d. i t. d., zob. §. 5, *a)*, *b)*, *d)*, 72, 78, 81, 84.

124. Przeciwny poprzedniemu proces polega na tem, że pierwotnie miękkie samogłoski stały się z biegiem czasu twardemi. To zaszło przy dźwięku *e*, który będąc pierwotnie miękkim w bułg. języku, podobnie jak we wszystkich językach słow., stał się następnie twardym wśród obrębu całego języka bułg. z wyjątkiem tylko połączenia z pewnemi

dźwiękami spółgłoskowemi, jak gardłowemi, płynnemi i podniebiennemi, zob. §. 13, po których zwyczajnie używa się *e* miękkie. Jednakże nie wszystkie narzecza biorą w tem równy udział; mianowicie narzecza wschodnie, pomiędzy któremi Kotelsk. i Šumenskie, potem rodopskie na pierwszem stoją miejscu, są skłonniejsze do miękkiego *e*, podczas gdy zachodnie używają go tylko po podniebiennych, gardłowych i płynnych. Równemu losowi, jak *e*, uległo także *ê* w tych narzeczach, w których przyjęło naturę fizyjologiczną, równającą się dźwiękowi *e*, zob. §. 20. Podobnie i zastępczy dźwięk *e* zam. pierwotnego *ę*, lub ь, poszedł za tym przykładem i z miękkiego został twardym, zob. §. 49, 63. Do rzędu tego procesu należy także przemiana dźwięku podniebiennego *i* w twarde *y*, która zawładnęła prawie całym ustrojem bułg. języka, zob. §. 24, a równolegle z nim przemiana głuchego dźwięku ь miękkiego w twardy ъ, zob. §. 48.

Do zgłosek miękkich trzeba zaliczyć także niewłaściwe dwugłoski, czyli jotowane samogłoski, które od miękkich samogłosek różnią się tylko tem, że wywierają odmienny od nich wpływ na niektóre spółgłoski, jak zębowe i gardłowe. Również i te dźwięki uległy stwardnieniu w ten sposób, że z dwugłosek miękkich stały się twardemi samogłoskami, przed któremi poprzednie spółgłoski z miękkich przeszły w twarde. To zaszło przy tematach *-jo* r. m. i n. tak rzeczownych jako też przymiotnych i liczebnych, potem przy tematach *-ja* r. ż. tychże kategoryj gramatycznych i przy tematach *-jo* w utworach konjugacyjnych, zob. §. 70, 77, 80, 84, 86. Przytem zaszły rozmaite krzyżowania odnośnie do tego procesu w narzeczach bułg., nie tylko co się tyczy samych dwugłosek, lecz także połączonych z niemi spółgłosek. Tak używa się monoftong twardy *a*, zamiast jotowanego *ja*, przy płynnych z zachodnich narzeczy w Bitolsk., a ze wschodnich z wyjątkiem Kotelsk. w większej części; to samo powtarza się przy tematach *-jo*, podczas gdy znów

przy tematach -*je* r. n. najszerzej proces twardnienia zawładnął w narzeczach Panagj., Koprišt. i Sofijsk., zob. §. 70. Przy kombinacyi *šč* używa się w zachodnich narzeczach zwyczajnie *ja*, we wschodnich zaś na miejsce tego stoi *šta*. Ale i w obrębie jednego i tego samego działu zaszły nierówne wymiany jednego i tego samego procesu, gdyż mówi się n. p. w Sliven i Koprišt. t r' e t' a, p e t' a r. ż., ale r. n. już t r' e t o, p e t o w Sliven, podczas gdy w Koprišt. t r e t' o, p e t' o. Podobnie używa się na zachodzie u słów czę stotliwych, urobionych od tematów słownych na -*o*: *e*, w zakończeniu samogłoskowe -*a* (-*am*), zamiast czego na wschodzie stoi zwyczajnie -*ja* (*jam*): zach. v l i z a m - wsch. v l a z j a m, zach. u d a v a m - wsch. u d a v j a m. Tymczasem po podniebiennych i płynnych stoi znów w tymże dziale zachodnim w tych samych formacyjach słownych dwugłoskowe *ja*: zach. o b l i č j a m, v a l' a m - wsch. o b l a č j a m, v a l' a m i t. p. Proces twardnięcia zapuścił szersze korzenie w zachodnich narzeczach, aniżeli wschodnich, w których zachodzą takie przykłady z twardem *a* po płynnych na miejsce *ja* wschodniego działu: s t o m n a zach., s t o v ńa wsch., s t o v n a (Koprišt.), s i n a b o j a - s i ńa, p r e d e n, p r e d n a - p r' e d ńa, p r' e d ńo, g o r n a - g o rńa, g o rńo wsch. (Koprišt.), c a r, c a r a zach., c a r j a wsch. i t. p. Również zamiast wschodniego miękkiego zakończenia tematów imiennych, zakończonych na -*i*, -*jo*, w połączeniu z artykułem, używa się w zachodnich narzeczach twarde, zwyczajnie -*o*: zach. c a r o - wsch. c a r j o, c a r j a, c a r' e t (Koprišt.), m l' e k a r o - m l' e k a r j a, m l' e k a r j a - t p a t o - pъtja, p a t j a t (Koprišt.) i t. p.

5. *Połączenie spółgłosek ze spółgłoskami.*

125. Połączenie spółgłosek odbywa się w języku bułg., podobnie jak w innych, na zasadzie równych, lub podobnych

organów mównych. Jeżeli zatem zachodzą przypadki zetknięcia się spółgłosek o nierównych artykulacyjach, wówczas następuje albo to całkowite wyrównanie, albo zbliżenie tychże nie tylko co do miejsca, lecz także co do siły ekspiracyi. Tak łączą się tylko twarde z twardemi, miękkie z miękkiemi a w razach przeciwnych zmieniają swoją artykulacyję, przechodząc z twardych w miękkie przed miękkiemi a z miękkich w twarde przed twardemi. Na końcu wyrazu używają się zwyczajnie dźwięki bezdźwięczne, co również ma swoje źródło w procesach czysto fizyjologicznych.

Co się tyczy zmiany artykulacyi przy połączeniu dźwięków spółgłoskowych, to zachodzą w języku bułg. pewne procesy, które wyróżniają go od innych języków słow. Tak kombinacyja *vn* przechodzi zwyczajnie w *mn* tak we wschodnich, jako też i to częściej w zachodnich narzeczach: glamńa ob. glavńa, ramnec ob. ravnec kwiat, sъmna se, soavna sa rodop. Marica 1884, Nr. 597, str. 4, Svistov; grimnъ, drъmnik, ramnu Konopčii, *Per. Sp.* 18, 404; o damna - ot davna, ramni - ravni, damno - davno, Tat.-Pazardž. Proces ten rozszerzony jest szczególnie w Samokovsk., Kratovo i macedońsk.: ramno pole Kratovo, *Per. Sp.* XI—XII, 174; ramni, osamne se Veles, Mil. 313, 339; stomna, mnuka, glamńa, osemne Sêres, Verk. 18, 147, 238, 242; ot damna, mnuko'i Struga, Deber. Podobnie do rzędu tej przemiany należą takie przykłady, które używają się szczególnie w macedońsk. narzeczu, jak: ramen, ramnina, ramnišče, izramnuvam zam. ravenit. d., oglamnik - oglavnik, strъmnuva - strъvnuva. Również używa się na zachodzie natr'e zam. wsch. vъtr'e, zach. otonad - wsch. otvъd, które należą wprawdzie pochodzeniem swem do innego źródła, ale użyciem oparły się o ten sam wpływ analogiczny.

Do tej samej kategoryi należy przejście kombinacyi *bn* w *mn* w vrѣmnicъ zam. vrъbnicъ, grámnъch, drimnicъ, drémnu, uckúmnъch, srъmnъch, šimnъch Konopčii, *Per. Sp.* 18, 404; gramne zam. grabne Svist.

W dawniejszych zabytkach bułg. znana jest również ta sama zamiana kombinacyi *vn* w *mn*: черное море Sborn. Belgr. 42; дхомник Abagar 519; ωсъмнаха rkp. Tow. PN. w Sof., Nr. 1 z XVII w.; мора чрънаго rkp. Sof., Nr. 9 z XVI w.; въ чрънѣмъ мори Okt. Mihan. 142, Triod Grig. 337, Psłt. Pogod. 244; чрьноуетсѧ небо Evang. Belgr. 9.

126. W tych samych narzeczach, w których *vn* przechodzi w *mn*, następuje przeciwny poprzedniemu proces, według którego kombinacyja *mn* przechodzi w *vn*: povniš zam. pomniš Šumen, *Per. Sp.* 2, 166, Tat.-Pazardž.; pituvnu, plávnъ, póvnъ, tѣvnu Konopčii, *Per. Sp.* 18, 404; tevna MTъrn. *Per. Sp.* 11, 168; plavnik, povne Tetev. W narzeczach rodopsk. zachodzi również ta sama przemiana, jak w Pavlovsk.: tevna, tevnica, w Široka lъka: tavna; w Čepino zaś pozostaje *mn* niezmienione. W zachodnich narzeczach powtarza się to samo zjawisko: zevnja zam. zemnja Vranja, Kačan. 337, prwn. zevnici Maced. Mil. 327; tevno, utavnala Radom., Dupnica, Kačan. 235; vnogo Samok., Sêres, Razlog, Verk. 28, 303.

Również i ten proces powtarza się w dawniejszych zabytkach bułg.: да повнишь Sborn. Belgrad. 41; повнѧть rkp. Lublan. 350. Do tego zaliczyć trzeba przykład варъ zam. маръ, w którym zam. *m* stoi *v*, Psłt. Pogod. Lam. 83.

127. Połączenie gardłowego *ch* z wargowem *v* (*f*), przechodzi w obrębie prawie całego języka bułg. w *f*, które w zachodnich narzeczach przemienia się zwyczajnie w *v*, zob. §. 91: faštam, fališ Konopčii, *Per. Sp.* 18, 404; fanali - chvat-, fališ - chval-, Tat.-Pazardž.;

f a l' b a, f a l e t Selče w Tat.-Pazardž. Ved. II, 24; f o j n a Pavlovsk.; v a n u - c h v a t- Trьn, *Per. Sp.* 11, 137; Sof., zob. *Per. Sp.* 3, 183, uw. 6; f a n i, z a f a l i l s a Zajčar, *Per. Sp.* 8, 103; 9, 89; f a l e t 3 pl. Sêres, Verk. 281; v a n a, v a t i Veles, gdzie tylko po wsiach dźwięk *v* zam. *f* się używa, zob. *Per. Sp.* IX—X, 95, uw. 3; v a r l e t e, v a t i Prilep, Mil. 22, 60, zob. §. 103.

128. Przeciwnie w kombinacyi *kt, gd*, nie zachodzi zupełna asymilacyja ścieków głosowych, lecz pewien rodzaj dysymilacyi, który na tem polega, że dźwięki *k, g*, przechodzą w *ch*. To zachodzi mianowicie w narzeczach zachodnich, podczas gdy wschodnie zatrzymują po większej części właściwą naturę odnośnych dźwięków: ś e c h d e zam. ś e g d e, tak samo w n i g d e, ńegde, B o g d a n, n o g t- stsł. n o g ъ t ь, t ъ r g n a c h, zamiast i obok których używa się: n i c h d e i n i j d e, ńechde i ńejde; podobnie także: n o c h t i zam. n o k t i, n o k t' e, l a c h t i - l a k t' e, c h t o - k t o i t. p.

To samo zachodzi w kombinacyi *kk, gk*, z której bywa *chk*: m e c h k o, l' e c h k o ob. m e g k o, l' e g k o zam. wsch. m e k o, l' e k o - stsł. m ę k ъ k ъ, l ь g ъ k ъ; l ъ c h t é, n i c b t é Konopčii, *Per. Sp.* 18, 404, zob. §. 102.

129. Kombinacyja *sk* przechodzi, podobnie jak *kt, gt* i *tj*, w *št* w narzeczu wschodniem a w zachodniem przeważnie w *šč*, zamiast czego przed samogłoskowem *i* stoi *sc*, zob. §. 96, 112: i š t e wsch., i š č e zach. od i s k a - t i, p o š t i t zam. p o - i s k a, stsł. - i š t e t ь Prilep, p o š t e Radom. Kačan. 534; m i s c i - t e ob. m i s k' e - t e (indyk) Pirot, *Per. Sp.* 16, 165.

W zabytkach stbułg. przed jotowanemi samogłoskami powtarza się ten sam co w dzisiejszym języku stosunek, jeżeli przyjmie się kombinacyję piśmienną ѱ za równoznaczącą *šč*, zob. §. 96. Natomiast przed dźwiękiem *i*, równającym się pierwotnemu *oi* i *é*, stoi obok *sc* bardzo często *st*:

земсти, тар"сидьсти ob. częstszego *sc:* чл҃чьсци, людьсцѣи, житеисцѣмь Psłt. Dečan. 146; чл҃чьсцѣ, сиѡньсцѣи Evang. Dečan. 142; иудеисти, земсти ob. кь пльтьсцан чистотѣ, по пасца Apost. Maced. 488; цр҃е зем"стии, на сьнмищи галилеистѣмь Evang. Belgr. 13; по пастѣ Evang. Undol. 44.

Stosunek pomiędzy użyciem kombinacyj *st*, *sc*, nie jest jednakowy w zabytkach. Kombinacyja *st* zam. *sk* używa się regularnie w Okt. Strum., Evang. Undol., Evang. Belgr., Triod Grig., Min. Grig., częściej aniżeli *sc* w Psłt. Bolon., naprzemian zaś w Apost. slepč., Apost. Maced.; natomiast kombinacyja *sc* zam. *sk* zachodzi regularnie w Evang. Undol. z XII—XIII w., częściej zaś aniżeli *st* w Psłt. Dečan., rkp. Curz., Evang. Dečan. Jeżeli porównamy zabytki, które używają kombinacyi *st* zam. *sk*, z temi, w których zachodzi wyraźnie oznaczona kombinacyja *št* przez znak piśmienny шт, lub ш҃, widzimy, że wielka część z nich dzieli obydwie właściwości, jak Psłt. Bolon., Triod Grig.; również zabytki, które używają znaku piśmiennego щ, używają także kombinacyi *sc*, jak: Apost. slepč., Apost. Maced., Evang. Undol., Evang. Dečan., Psłt. Dečan., rkp. Curz. Zgoda ta nie może być przypadkową, lecz opiera się na faktycznym stanie języka i potwierdza powyższe twierdzenie, że znak piśmienny щ oznaczał kombinacyję głosową *šč*, która też z tego względu zachodzi w tych samych zabytkach, w których używa się kombinacyja *sc*.

130. Syczące *s*, *z* i podniebienne *š*, *ž*, przechodzą przed następnemi *c*, *č* w gardłowe *ch*: t ó c h č u l' a k zam. t o z -, t o c h č a s, g n i c h c a zam. g n ê z d c a, p i c h č a n zam. p ê s č a n, m é c h č ъ n ъ zam. m ê s e č i n a, p r u c h c e zam. p r o s c é, g r o c h č e - g r o z d c e, g ó c h č i zam. g o s t č e, l i c h c é zam. l i s t c e, n o c h č i zam. n o ž č e, t i c h č i n a zam. t e ž č i n a, s v i c h č i c ъ zam. s v ê š t c i c a, v ъ c h č á s ъ l zam. v ъ š č á s ъ l Konopč. *Per. Sp.* 18, 404. Podobnie używa się we wschodniem narzeczu: b o c h-

čja zam. zach. bošča, bachča zam. baščja, baťča Struga; čedo siromachče zam. siromašče, ichčuva zam. isčuva Tat.-Pazardž.; feťče zam. fechče - fešče (fes) Mac. Mil. 458; Prilep, Arch. XII, 87.

6. *Przemiany dźwięków w zgłoskach i wyrazach.*

a) Asymilacyja.

131. Wszystkie powyżej rozebrane przemiany, zależne były od natury stykających się dźwięków, należących do jednej zgłoski. Główną podstawą tychże, stanowiącą zarazem ich przyczynę, było to, że dźwięki mogą łączyć się lub to na podstawie równej, lub też zbliżonej artykulacyi mównej. To samo powtarza się także w połączeniu zgłosek do jednej całości czyli wyrazu, które na tych samych opiera się zasadach. To dotyczy nie tylko samogłosek, lecz także spółgłosek, które w razie, jeżeli są zanadto od siebie różne pod względem natury fizyjologicznej, zbliżają się pod względem przestrzeni artykulacyi i czasu ekspiracyi. Na tem polega przemiana dźwięku *a* w *e* przed następną miękką zgłoską: Jankъ ale Jenk'ъn Sliven, čaka ale čekej Köstend., Stojan ale voc. Stojene Šumen i t. p., zob. §. 4, 5; potem wymowa dźwięku *ê* jako *je* (*e*) przed następną zgłoską miękką, a jako *ja* przed następną zgłoską twardą, zob. §. 18, 20.

To samo powtarza się choć rzadko w stbułg. zabytkach: дрьжеши ob. дрьжаха, дрьжели, стоеши ob. стоиха, стоели rkp. Odes. prwn. Jagić 142; zob. §. 4, str. 296.

Przy spółgłoskach zachodzi upodobnienie nie tylko co do przestrzeni artykulacyi, ale także co do siły i czasu ekspiracyi. Do przemian pierwszego rodzaju należy przejście kombinacyi *ch-v* w *f*, zob. §. 127, lub *ch-n* w *fn*: zamafnъmach - Šumen, *Per. Sp.* 2, 165. Na zasadzie siły ekspi-

racyjnej opierają się przejścia twardych z miękkiemi i naodwrót w odpowiednie miękkie, lub twarde spółgłoski. Proces ten w żywej wymowie ludu jest zupełny, od którego język książkowy uchyla się pod wpływem pisanego słowa: gъpkъ, drъfče, klьfkъ, rukčé, bótkъ, ispъdich, udguvjách, vizdén, vilígdjъn, prozbъ, svadbъ; to samo zachodzi z przyimkiem *v* przed następnemi twardemi: fъfkьšti ob. v grъdinъ-tъ Konopčii. *Per. Sp.* 18, 402; w złożeniu: fnes, fl'ázъch, frékъch sъ, fьrgam zam. vvrъgam, tamże; dogde- stsł. kъde, odgde, śegde, nigde, ńegde zach. W przyimku *ot* przechodzi *t* w *d* przed miękkiemi: udvárъ, udvъn Konopčii, od dek Tat.-Pazardž. Przed *v* nie przemieniają się twarde w miękkie, z wyjątkiem obu przykładów wyżej przytoczonych (udvárъ, udvъn), jak: kvas, tikva, utvárjam - ottvarjam, svъršich it. p. Natomiast dźwięczne *z* przechodzi przed *v* w bezdźwięczne *s*: isvьrši, tak samo przed innemi twardemi: ispije, bes tebe Tat.-Pazardž.; skъrs nodze Prilep, Mil. 60; češ neja zam. čes (čez) Sof. *Per. Sp.* 3, 176. Zamiast *ž* wymawia się *š* w tych samych warunkach: tojaška - tojaga, druški - drug- it. p.

Upodobnienie odbywa się także w ten sposób, że z dwóch zamkniętych spółgłosek, przechodzi jedna, zwyczajnie pierwsza, w trwałą: što zam. čto, stsł. čьto, wsch., ščjo zach.; ovoška - ovoc, Kot., junaški wsch., zam. junački zach.; pristichna - stig- Pavlovsk.; vechne zam. vedne z wymianą *d* na *g*, prwn. pol. narzeczowe mgły zam. mdły. Na tem polega także przejście kombinacyj *kt* w *cht*, *kk*, *gk* w *chk*, zob. §. 128.

Dalszy stopień upodobnienia polega na tem, że dźwięki wyrównują się pod względem artykulacyi, przechodząc z różnych w równą, jak *dn*, *gn* w *nn*, n. p.: pannъ-pad-, izglińni - gled-, utkráńni - krad, izvinńš,

klъńnjá, pláńnjъ; nawet w takich połączeniach, jak: tríńnjъ zam. tri dnja, Konopčii, *Per. Sp.* 18, 403; lennali zam. legnali Pavlovsk. Wreszcie nastaje wyrównanie pod względem czasu ekspiracyi, przez co dźwięki z równą naturą fizyjologiczną zlewają się w jeden, jak: *nn* z *dn*, *gn* w *n*: ina zam. edna, iní, iníčkъ, runínъ-rud- Konopčii; potъnali zam. potъgnali Sakъrdži, podobnie iselu zam. is (iz) selo Kot. Czasem z *nn* bywa *mn*: utkrámnъ pod wpływem 1 os. poj. kram zam. kradь Konopčii. Na tem polega przemiana kombinacyi *dc* w *cc*, *c*: bljúcci, sъrcé; *tc* w *c*: d'eca, dicá (Konopčii), d'eča St.-Zagora, Arch. VII, 324; kombinacyj *ds*, *ts* w *cc*: puccírich, uccám, uccъrdi sъ, uccjákъch, lub w *c* z następną spółgłoską: uctъrná, uckóči, brácki, ljucki, pucvírnъch Konopčii, *Per. Sp.* 18, 404; carigraški zam. -čki Kotel, *Per. Sp.* I, 106; rožbina zam. rodž-, Šumen, *Per. Sp.* VII—VIII, 111; ražba Džumal., Kačan. 74; kombinacyj *dš*, *tš* w *č*: učeli zam. otšeli Berkov., Kačan. 85; čerka zam. dъšter- Trъn, Radom.

Asymilacyja odbywa się także w ten sposób, że twarde dźwięki spółgłoskowe przechodzą przed miękkiemi zgłoskami w odpowiednie miękkie: bьd'ni večъr, Gér'gi, zim'ni, diśtínъ, lét'ni, mér'ki, péśnjъ, sid'mínъ, bíl'ki, Vъl'čán, dьl'gi, žel'ti, kъl'véš; w różnych wyrazach: túri li sol nъ mándžъta isol' čukъm; gól kъtu kléčkъ i as vídjъch gol' čulják; toz dol ni e dъlbók i pris toz dol' lisícъ minъ Konopčii, o. m. 402. Podobne zjawisko panuje także na innych miejscach Bułgaryi, jak Svistov, Sliven, Lovec, St. Zagora, n. p. čerez pol' časa ja pridu, stéńki sosuda b'ili tóńkija, w St.-Zagora izik'ъ *Per. Sp.* 18, 402, uw. 1.

b) **Przestawka** *(metatheza)*.

132. Za pewien rodzaj upodobnienia można uważać te połączenia dźwięków, które odbywają się przez zmianę ich pozycyi, wskutek czego wymowa ich staje się łatwiejszą. Prawideł pewnych nie można podać dla tego procesu, który rozciąga się na pewne tylko dźwięki a nawet na pewne wyrazy, które w różnych narzeczach w różny przemieniają się sposób. Mianowicie przy dźwiękach płynnych częstym jest proces przestawiania dźwięków, co jest dalszym tylko ciągiem tego procesu, który zaszedł w przedhistorycznej dobie we wszystkich językach słowiańskich. Tak używa się w języku bułg. starna zam. strana, gardina zam. gradina, varna, garvan, tarpezar, tarpeza zam. greck. τράπεζα, търтóri, dъrdori besarab. - tratoriti, karnobát zam. krъno - badь, kurtúni zam. kratuni, purdúmal Vinga zam. produmal, pъrlíča zam. priliča, pьrl'ega zam. pril'ega, pervás besarab. zam. prevês, Теодоров w *Per. Sp.* 6, 156. Również przestawia się często dźwięk *v* jak w vdigam, povdignemi Kъzanl., vdigat 3 pl. Sakъrdž., rodop. n. p. Pavlovsk., Široka lъka; evla zam. jelcha, (*v=ch*) Struga, Mil. 74; svi, svički zam. vsi, stsł. vьsь, zach. n. p. Pirot, *Per. Sp.* 19—20, 255, Mil. 266; eberica zam. jerebica Struga, Mil. 462; g'enelar zam. g'eneral, Petrobruka - burg, Trъn, *Per. Sp.* 11, str. 132, 134; prirachna zam. prichrana Sêres, Verk. 249; kardalѣme zam. kaldъrъmi Čepino, o. m. 92.

W stbułg. zabytkach zachodzą również przykłady tego rodzaju, jak: тко rkp. Filip. Nr. 32 z XVIII w.; вдигне Sborn. Belgr. 31; кедга zam. кегда, tak reg. Evang. Stamav. 201; дьври zam. двьри, często, Okt. Mihan. 142; исвоеѫ власти zam. изъ своеѫ, podobnie изоубь zam. изъ зоубь, лька zam. льгъка Sborn. Berlin. 52, 53; едга, кодга, страны zam.

страньни Apost. Maced. Pol. 124, 125; едга, недга, вънедга, кодга, тодга, инодга, вседга, tak zawsze w pierwszej części Apost. slepč. 117; с"ръцемъ, бе зла zam. безъ, бе сего Psłt. Bolon. 357, 361.

c) **Dodawanie samogłosek i spółgłosek do zgłosek i wyrazów.**

Proces ten obejmuje wszystkie te zjawiska językowe, które polegają na dodawaniu dźwięków samogłoskowych lub spółgłoskowych do wyrazu, do którego według etymologii nie należą. Dźwięki te dodatkowe mogą tak w nagłosie, jako też w środku i zakończeniu występować i odpowiednio do tego mają w gramatyce techniczne nazwy, które tutaj ujęte zostały w jednę — dodawania dźwięków.

133. Nagłos. Własnością jest języków słow., że nie znoszą czystych samogłosek w nagłosie, lecz zaopatrują je w różne dźwięki, które stosują się do natury dźwięków w nagłosie będących. Tak dźwięk *a* otrzymuje we wszystkich językach słow. zwyczajnie jako nagłos *j*, który opuszcza się przy wyrazach obcego pochodzenia, zob. Miklosich *lex.* pod *a*. Narzecza bułg. przedstawiają pod tym względem wielką rozmaitość: jedne z nich kładą nagłos ten tam, gdzie go inne opuszczają, lub zarzucają go, gdzie w innych językach słow. i narzeczach bułg. zwyczajnie się używa. Tak mówi się agńe, as Kot., Gabrovo, Kъzanl., azъ Teteven; agne Sliven, Koprišt.; abъlka Sliven. Wogóle wschodnie narzecza opuszczają zwyczajnie nagłosowe *j*, które używa się przeważnie w zachodnich: ja Vidin, Sof., Köstend., Skop., Veles, Bitol i tak cała zachodnia Maced., jaska Kostur, jaz Prilep, Ochrid; podobnie w rodop. jaz Pavlovsk. ja Fojna, Široka lъka. Ze wschodnich zachodzi nagłosowe *j* w Kalof.: jas, jaku - ako *Per. Sp.* IX—X, str. 104; jagńe Jeni Mahale, jabalka Sakъrdži, jabölka ro-

dop., jagne Skop., objagni še Struga, Mil. 36, jagne, jabolka, jajce Bitol.

Zamiast nagłosowego *ja* używa się we wschodnich narzeczach *je*, jeżeli akcent stoi na następnej zgłosce, które w Koprišt. traci dźwięk *j* i staje się prostem *e*: jadiš zach., jedéš wsch., edéš Koprišt., jadosan zach., jedosan wsch., edosan Koprišt., janija - ehnija Koprišt., objádvam zach., objedvam wsch.; jeničerstvo Panagj., jebalki Široka łżka, eze Solun, ere zam. jere Kost., ice zam. ece, jajce Solun. Ten sam stosunek zachodzi pomiędzy nagłosowem *ja*, a jego równoważnikiem *ê*, z których pierwsze używa się w zachodnich narzeczach, a drugie we wschodnich: jadam zach., jedъ i jem wsch., jam Koprišt., jadejne zach., jedeńe wsch. i t. p., zob. §. 5.

W obydwu działach bułg. języka używa się zwyczajnie nagłosowe *j* w następujących przykładach: javor, jagoda, jama, jad, jarem i t. p.

W stbułg. zabytkach powtarza się ten sam stosunek: азь rkp. Filip. Nr. 9 z XVIII w., азъ ob. ázъ Psłt. słck. 160; аковь Jacobus rkp. Sof. Nr. 13 z XVII w., аморь ob. аморю Sborn. Bukar. 81, 83, анкшь ob. наикшь Troj. 154, етеноръ Antenor Troj. 154, Ананиѫ ob. Иареπагита Areopagita Apost. Mac. 483. Przykłady, w których używa się ѣ zam. ѫ, zob. §. 5, str. 298 n.

Również i przy zastępczem *a*, na miejsce nosowego *ę*, używa się regularnie nagłosowe *j* w tych z narzeczy, w których dźwięk ten w ten sposób został zastąpiony, zob. §. 66, n. p. jazik, jačmen i t. p., ѩзици rkp. Odes. 141, Sborn. Bukar. 82, Okt. Strum. 353, uw. 1.

Nagłos *j* dodaje się do dźwięku *o* na początku wyrazu tak we wschodnich, jako też w zachodnich narzeczach. Jednakże użycie jego przeważa w zachodnich narzeczach, mianowicie w południowo-wschodniej i północnej Macedonii,

a ze wschodnich w Šumen, Sliven i południowo-trakijsk. Z rodopskich narzeczy używa się w Pavlovsk., Čepino i Dospad. Czyste nagłosowe *o* natomiast wymawia się we wschodnich narzeczach, z wyjątkiem wyżej przytoczonych, w pewnej części rodopskich, w północno-zachodnich i zachodnio-macedońskich: jotgovare MTъrn. *Per. Sp.* 15, 436; jój tъ tébi Konopčii o. m. 405; jokrivete, jovan Pavlovsk.; jotvori, jotgovori Čepino, *Per. Sp.* 8, 88; joku, jogań, joči Selče w Tat.-Pazardž. Ved. II, 4, 10, 16; jovni, jovci Ribnica, Ved. II, 286; jostale Teteven, *Per. Sp.* 15, 435; jot Trъn, *Per. Sp.* 11, 133; Köstend. *Per. Sp.* 12, 116; jotidocha, jostana, joženam, jotsedla Veles, zob. *Per. Sp.* 3, 181 uw. 6; jostavi, joči, joven ob. oven, jostro Sêres, Verk. 6, 30, 38.

Również używa się nagłosowe *j* przed *o* zam. *e* w jošte zam. ještě: jošti Šumen, jošte Kotel, Široka lъka, Vranja, Trъn, jošt Pavlovsk., jošče Kukuš, joščje cała Maced., zob. §. 15; zam. *ę*: jozik Osoj w Deber.

Wskutek słabej wymowy dźwięku *ch*, używa się w nagłosie dźwięk *j* zam. *ch* w joro zam. choro Pavlovsk., Maced. Voden, Mil. 393; jora zam. chora, homines, Jeni Mahale; jortoma zam. greck. χορτομανία, zob. §. 104.

Oprócz powyższych przykładów użycia nagłosowego *o* z dźwiękiem *j*, zachodzi zresztą przeważnie czysty dźwięk *o* na początku wyrazów: na ókolu, ovoškъ, ocek' Kot.; okolu, ógńuvi pl., oref Šumen; na ókolu, ovoškъ Gabrovo, Kъzanl.; otidoch, oćet Jeni Mahale; otgovora Sakъrdži; ov'es Teteven; ogeń, ovóški, ocet, órech, óko Široka lъka; on, otide, obleče Sofja, *Per. Sp.* 1, 164; oči-te Kratovo, *Per. Sp.* XI—XII, 171; ogiń, osum, ocet Skopje; ore' Ščip; on, ona Prilep, Mil. 60; ot daleku Struga, Mil. 1; ostanala, ostavi, ot Komaničevo, Marica 1884, Nr. 593, str. 6.

Czyste nagłosowe *o* używa się także zam. *e* przy o š t e zam. j e š t e wsch. rodop., Kratovo, o š Sof., o s j ъ n Konopč., o s e n e c, o s e n o v o d ъ r v o Konopčii, zob. §. 15; zam. *i*: O v á n Koprišt. *Per. Sp.* 9, 12, uw. 1, E v á n Panagj. Mil. 42.

W niektórych z narzeczy bułg. używa się zamiast dźwięku *v*, z następnem *o* (*vo*), dźwięk *j* (*jo*), co przypisać należy analogii wyrazów z tymże nagłosem. Dźwięk *v* używa się także, jak zaraz zobaczymy, jako nagłos w niektórych narzeczach bułg. przy dźwięku *o*, dla tego też mógł być użytym na jego miejsce dźwięk *j*, który tę samą pełni przysługę: j o d a zam. v o d a Fetuš w Nevrekop. Ved. II, 376, zach.-maced.; j o j s k a zam. v o j s k a, j o d i š zam. v o d i š Sêres, Verk. 14, 17, 94, 270. Ponieważ dźwięk nagłosowy *o* we wschodnich narzeczach, z powodu braku akcentu przechodzi w *u*, dla tego przykłady te należą pod rubrykę dźwięku *u* w nagłosie. W narzeczach, które nie używają nagłosowego *j*, stoi zatem czyste *o* zam. *vo*: o l ob. v o l ъ - t Kot.; o d a zam. v o d a Šumen; o l, l. mn. o l v e ob. o l o v e, o d á zam. v o d a, o s ъ k zam. v o s ъ k Jeni Mahale; ó l o v e ob. u l o v e St. Zagora, Arch. VII, 324; o l, o s a k rodop. w Fojna, Pavlovsk.; o d a zam. v o d a Sêres, Verk. 253; o s o k, o d a Solun, zresztą w Maced. v o s o k lub v o s a k, v o d a i t. p. z nagłosowem *v*.

Wskutek wypadnięcia dźwięku *ch* w nagłosie, występuje także czyste *o* zam. prawidłowego *cho*: o r o zam. c h o r o Pavlovsk., Struga, Mil. 2, Tat.-Pazardž.; o d i zam. c h o d i Tat.-Pazardž., Krat. i t. d. zob. §. 146.

Nagłos *j* dodaje się do *e* na początku wyrazów: j e l c h o v a, j e d e ń e, j e 3 poj. Kot.; j e t u zam. e t o Sliven, *Per. Sp.* V—VI, 207; j e l a jodła Pavlovsk.; j e d ъ n, j e l a (e l c h a), j e d n ъ g, j e est Pirot; j e est Strumnica, Mil. 26. Częściej używa się czyste nagłosowe *e* tak we wschodnich, jako też zachodnich narzeczach: e d i n, e d n o, e d n a, *e*,

eseń Tat.-Pazardž., Jeni Mahale; ezero Panagj. *Per. Sp.* XI—XII, 151; ela Široka łŝka; ezero Sof., Radom.; edъn Kratovo, Skop.; esen Veles; edno Prilep, Arch. XII, 82; *e* Sêres, Verk. 1; ezero Kukuš, Mil. 29; edin Bitol, Deber; evla Struga, Mil. 36; ešte Solun. Podobnie używa się także dźwięk *e* zam. *ê* w tych z narzeczy, w których dźwięk *ê* wymawia się w ten sposób, zob. §. 20: edéš ob jam Teteven, *Per. Sp.* 6, 150, uw. 2, izede Etropol, Dupnica, *Per. Sp.* 13, 147, 152; przy *e* zam. *ę*: ečmik Široka łŝka, ječmik Ščip.

Dźwięk *j* dodaje się jako nagłos do *u* w tych z narzeczy wschodnich, które przyjmują tenże nagłos przed dźwięk *o*, jak: Šumen, Sliven, Jeni Mahale, Panagjurište, Tat.-Pazardž., z rodopskich w Čepino, następnie północnozachodnie, a z macedońskich, narzecza na krańcach północnych, wschodnich i zachodnich; narzecza zaś inne, tak wschodnie, jako też rodopskie, mianowicie w Široka łŝka, a z macedońskich nad środkowym Vardarem i na zachód od niego leżące używają czystego nagłosowego *u*: judaril, juzdъ Šumen, *Per. Sp.* VII—VIII, 107, 112; 1, str. 171; juvjachnъl, jugad'ach, jumrъ l. poj., juzda-tъ, judari Sliven, *Per. Sp.* I, 104; V, 208; Ajtos, *Per. Sp.* V, 205; ju apud Kalof. *Per. Sp.* IX—X, 104; jutro Jeni Mahale; juze, juzdi, jumre Panag. *Per. Sp.* XI—XII, 151; 2, str. 163; Mil. 85; jumira, juzela, jukryjъ, najučъ sъ Tat.-Pazardž.; juzé, júzdi Čepino, *Per. Sp.* 8, 88; juzda marwack. Jelešnica, Ved. I, 246; jutro Plêven, *Per. Sp.* 10, 103; julovete ipt., juzda, judarí Berkov., Kačan. 84, 198, 301; prejuznu, juče Trъn, *Per. Sp.* 11, 133, 135; ju, jupletem, jučini Köstend. *Per. Sp.* 12, 113, 114, 116; jutre Kratovo, *Per. Sp.* XI—XII, 176; ju, jumiraše, justa Sêres, Verk. 30, 270; jutro Prilep; jumesiš Osoj w Deber.

Podobnie używa się nagłos *j* przed *u* na miejsce *o* w nieakcentowanej zgłosce: jut zam. ot Kotel, Šumen; justavil, justálъ, jusidlá, jubuzdá Šumen, *Per. Sp.* VII—VIII, 108, 111; 1, str. 169; jut, justanъ Sliven, *Per. Sp.* V—VI, 207; judgujórjъ Konopč. o. m. 405; juženi Kalofer, *Per. Sp.* IX—X, 104; jubesi Čepelare rodop.; juvna pom. Ved. I, 162; jutgovori Dospad, Ved. I, 262, Selče, Ved. II, 4, Nevrekop; juvna Ved. II, 140; jutide, jutgovori Čepino, *Per. Sp.* 8, 87. Również zamiast *vo* używa się, po wypadnięciu nagłosowego *v* i zamianie *o* w *u*, kombinacyja w nagłosie *ju*: juskъ-vojskъ, juda zam. voda Šumen, *Per. Sp.* VII—VIII, 108; 1, str. 171; júlove zam. volove St. Zagora, Arch. VII, 324; júčer zam. večer Pirot, *Per. Sp.* 16, 166. Zamiast *ch* stoi *j* przed *u* w jubava zam. chubava Köstend. *Per. Sp.* 12, 116; judi zam. chodi Kalof.

Czyste *u* bez nagłosu wymawia się tak na wschodzie, jako też zachodzie obszaru języka bułg. w narzeczach wymienionych, jak: utre, uplela, uzravja Jeni Mahale; umre l. poj. Tat.-Pazardž.; utre Široka lъka, Skopje, Veles, Ochrid. węg. Czirb. 379. Zamiast *o* w zgłosce nieakcentowanej: ubrašta sъ, utguvarje, urači, ufčeri Kot., *Per. Sp.* II, 106, 107; utkupi St. Zagora, *Per. Sp.* 18, 397, uw. 2; utide Teteven, *Per. Sp.* 13, 142; ucet, urala radla Široka lъka, Čukurköi; urače pom. Ved. I, 28; utide Pirdop, *Per. Sp.* 15, 437; utrujem Kratovo, *Per. Sp.* XI—XII, 172; ud gudina węg. Czirb. 375; ušte Veles, *Per. Sp.* IX—X, 96, 101. Zamiast nagłosowego *vo*, po odpadnięciu *v* i przemianie *o* w *u*: uda zam. voda Kot.; úlove zam. volove St. Zagora, Arch. VII, 324; udovica zam. vdovica Skopje; uflezli Tъrnov; unuci Trъn; ušče zam. ješče Prilep, Arch. XII, 90.

Ten sam nagłos w postaci *j* używa się przed temi samemi dźwiękami także w zabytkach stbułg.: ıωга царѣ zam. Oga Sborn. Bukar. 81. Przykłady użycia *u* zam. *o*, zob. §. 8, str. 306, ѥсте rkp. Filip. Nr. 9 z XVIII w., ѐсте ob. едина rkp. Filip. Nr. 28, ѐзыкь rkp. Sof. Nr. 2 z XVIII w., ѐси Evang. Hiland. 124, ежеона Hesiona, екторъ Hector, елена Helena, еленоушь Helenus Troj. 154, емши Apost. Maced. Pol. 122; юнѣи zam. оунѣи Sborn. Berlin. 65, вь Ѥльладѣ, Ѥльлини Sinaks. belgr. 26.

Obok *j* używają się sporadycznie jako nagłos dźwięki *v* i *ch*, z których *v* zachodzi przed *o u*, a *ch* przed *a, o, e*: v o s t ъ r Kot. *Per. Sp.* II, 106; v o g e ń rodop. Rajkovo; v o s a k Čukurköi; v o g e ń Sêres, Verk. 53; v u t r i n a Tat.-Pazardž., вѫтрина Sborn. Belgr. 32; v u š i zam. u š i Köstend. Kačan. 184; v u t r o m Čepino, *Per. Sp.* 8, 93; c h e s e ń zam. j e s e ń Ochrid. Mil. 482; c h o r a č i zam. o r a č i Sêres, Verk. 176, 250; z e m j a C h a r a p s k a rodop. Ved. I, 4; c h i eos Pavlovsk.; k o n č e c h a r a p č e Sakъrdži.

Przed spółgłoskami nie dodają się nagłosy; jako rzadkie przykłady, powstałe pod wpływem analogii, można przytoczyć: v g o d i n a zam. g o d i n a Struga, Mil. 11; v j a v a š e zam. j a c h a š e Kostur, *Per. Sp.* XI — XII, 163. Formy zaś: s u t r é, s u t r i n a Sliven, č j o t i zam. o t i (zach.) Kotel, powstały na drodze syntaktycznej i są właściwie złożonemi utworami.

134. W s t a w k a. Wsuwanie dźwięków samogłoskowych do środka wyrazów, należy do zjawisk sporadycznych i nie da się ująć w żadne prawidła, n. p. c h o r a t' a l i, c h o r o t u v a t Tat.-Pazardž., zam. zwyczajnego c h o r t u v a m; m o g a l a zam. m o g l a, pod wpływem rodzaju m. m o g a l, Kratovo, *Per. Sp.* 5, 116; p i s ъ l t i r zam. p s a l t i r Konopč. Natomiast wsuwanie dźwięków samogłoskowych przed płynne i nosowe w zakończeniach wyrazu z poprze-

dzającą spółgłoską, należy do zwyczajnego prawidła, które powtarza się we wszystkich narzeczach bułg.: ъliksándъr, chítъr, Pétъr, dubъ́r, rikъl, zъnésъl, michъnízъm, rítъm ῥύθμος, bujázъn Konop. o. m. str. 398 i t. d., zob. §. 120, str. 485. To samo dzieje się przy tematach rzeczown. r. n. na -*et*, stsł. -*ęt*, które mając akcent na przedostatniej zgłosce, przyjmują w liczbie mn. w połączeniu z artykułem dźwięk ъ w zakończeniu: píljъ͡ъ-tъ zam. píljъt-tъ, prwn. Szumen. momčafta zam. momčat-ta, §. 97, z píljъtъ-tъ, píleta-ta, búrjъ͡ъ-tъ, siráčъ͡ъ-tъ, égnjъ͡ъ-tъ, érjъ͡ъ-tъ Konop. o. m. str. 398. Dźwięk dodatkowy ъ w tych przykładach, jest tylko pewnym rodzajem przedłużenia dźwięku *jъ* zam. *e* z powodu zatraty spółgłoskowego *t*.

W dawniejszych zabytkach bułg. można zaliczyć do tej kategoryi przykłady takie, jak: сѹвѡиѹ zam. svoju, тѹвѡрима zam. tvorima, тѹвѡриш, тѹвоих, биѹвших zam. byvšich, исправѹлиаш, ризи тѹвѡие, мартѹви Abagar 520, 521, с͡лнце нѣ е зашило rkp. Lublan. 390, изыиде Sborn. Bukar. 86, наравомь zam. нравомь, prwn. chrw. narav, Apost. Maced., Pol. 120; чрънъıилъ Triod Grig. 332. Jeszcze zasługują na osobną uwagę przykłady w Apost. Maced., w których pisze się znak ı na miejscach, na których zwyczajnie nie używa się żaden dźwięk, lub znak pisarski: бѫдеıть, сьгрѣшаеıть, свѣдѣтельсıствованы, привıедѣте, поспѣѫıть, аıзь, теıчение, ѹдеистıѣи, облѣцаıтесѧ ipt. Znak ı w tych przykładach pełni funkcyję znaku *j*, który stoi nie przed odpowiednią jotowaną samogłoską, lub przed miękką samogłoską, lecz po nich, podobnie jak n. p. w Bibl. Szar. iawney zam. jawnie 83, b, drzewey owoczne zam. drzewie 84, a, na glowey zam. głowie 86, b, dzeyn zam. dzień 41, a, ogeyn-ogień i t. d., a nie dowodzi, jak utrzymuje Polívka, str. 109, niedbałości pisarza.

135. Ze wstawek sporadycznych dźwięków spółgłoskowych, zasługują na uwagę przykłady z wsuniętem *ch*: machrama zam. marama, machmeme ob. mameme Sêres, Verk. 97, 265, 266; chvъrlete zam. fъrl-, prechvrъljat Maced. Mil. 86, 102; obskroči zam. obkr- Trъn, *Per. Sp.* 11, 138. Również rzadkiem jest wtrącanie dźwięku *j* po samogłoskach w wyrazach takich jak: nejkeš nolis zam. nek'eš, nejke i t. d. Sêres, Verk. 18, 149; čejnca zam. pčenica Struga, Mil. 74; vejke zam. vek'e, serb. već, Dospad, Ved. I, 258. Sposób ten miękczenia spółgłoski przez wsunięcie dźwięku *j* do poprzedzającej zgłoski, przypomina analogiczny proces miękczenia w narzeczu bitolskiem: žejle, lojze i t. d., zob. §. 13 *a*).

W Šumeńsk., St.-Zagorze i innych narzeczach, wsuwa się zamiast *j* pomiędzy dwiema samogłoskami dźwięk *v*: stov'ъ ob. stojъ, upivasъ, Stuv'an, Stuv'ene zam. Stujan Šumen, *Per. Sp.* VII—VIII, 112; 1, 171; krov'at zam. krojat, stovi zam. stoi St.-Zagora, Arch. VII, 324; Arnavuti zam. Arnauti Sakъrdži; sviva, izviva zam. zvija, ubivaš - ubijaš, ubivaj Tat-Pazardž. Przeciwnie w niektórych narzeczach macedońsk., mianowicie w zachodniej części, używa się w tych samych warunkach, zam. *v* dźwięk *j*: gojori zam. govori Sêres, Legen, Verk. 267, 293; podobnie: gojado zam. gov'ado, bijol zam. bivol zach. Maced.

W stbułg. zabytkach: листвіе rkp. Filip., Nr. 10 z XVII w., rkp. Handžar. 297, игдеже zam. идеже Evang. Norov. 176; негжели, негьже Evang. Belgrad. 16.

136. Oprócz powyższych przykładów, w których wtrącanie dźwięków odbywa się z małemi wyjątkami dowolnie, zachodzą także i takie procesy, w których panuje ścisła prawidłowość. Do tych należy kombinacyja *sr*, pomiędzy którą wsuwa się w zachodnich narzeczach dźwięk *t*: *str*,

a pomiędzy *sr* dźwięk *d*: *zdr*; we wschodnich narzeczach zaś kombinacyja ta pozostaje w niezmienionej postaci jako *sr*, *sr*. W narzeczach rodop. nie wtrąca się dźwięk *t* (*d*) pomiędzy *sr* z wyjątkiem Čepino, gdzie za przykładem narzeczy zachodnich używa się *str* (*zdr*): s t r e d s e l o t o Čepino, *Per. Sp.* 8, 88; s t r a m zam. s r a m Skopje, s t r e b r e n a, s t r e d n a Veles, Mil. 480, 481; s t r e b r e n, s t r a m Sêres, Verk. 63, 163; s t r e b r o Kukuš, Mil. 28; z d r e i t Prilep, Mil. 509, Ochr. *Per. Sp.* 8, 81, uw. 4; i ž d r e b i l i s e Sof., Kačan. 78; u s t r e d d e n Dupnica, *Per. Sp.* 13, 152; z d r a v' e Trъn, *Per. Sp.* 12, 104. W przeciwieństwie do tych przykładów, używają się we wschodnich narzeczach odpowiednie im: s r e d i n o š t, Kot. *Per. Sp.* VII—VIII, 114; s r' e š t a Šumen, *Per. Sp.* VII—VIII, 108; s r ê š t a fortuna, s r j a š t a 3 poj. Leskovec; s r i š t u Sliven, *Per. Sp.* I, 105; s r j a t - s r ê d ъ Sakъrdž.; s r a c h u v a s e, s e s r a St.-Zagora, Arch. VII, 324; u z r a v j a Jeni Mahale; s r e š n a, s r j a d n a g o r a Panagj. *Per. Sp.* 2, 163; 8, 30, uw. 1; s r e š n j a, u s r e l i, p r e z r e l a Tat.-Pazar.; s r j a l i, u s r e l i pom. marwack. Ved. I, 258, 280; z r a v e, o s r a s a b e Ved. I, 38, 166; s r e l a, s e s r a Ved. II, 4, 217.

W stbułg. zabytkach regułą jest wtrącanie *t d* pomiędzy *sr*, *sr*; przykłady bez wtrąconych dźwięków są rzadsze: стриꙗ-та, устрелена Sborn. Belgr. 47; раздрѣшиль еси rkp. Filip., Nr. 23 z XVII w.; стрѫгѫще zam. стрѣг- Georg. Hamart. Vostok. Фил. набл. 97; стрѣдѣ, зазьдрѣзавше Sinaks. Belgr. 26; раздрѣшилъ Parem. Lobkov. 219; по стрѣдѣ Apost. Mac., Pol. 124. Nawet pomiędzy przyimkiem *izъ*, a następnym wyrazem z nagłosowem *r*, wtrąca się *d*: издрины, издрѫкы zam. изъ рѫкы, Sborn. Sevast. 221; неиздреченыѧ Okt. Mihan. 134; obok rzadszych: позрѣста rkp. Filip., Nr. 7 z XVII w.; зре rkp. Sof. Nr. 4 z XVII w.; зрѫхѫ zam.

зрѣхѫ Sborn. Bukar. 96; жрѣбиа Apost. Mac., Pol. 124; посрыдѣ Parem. Grig. 69; сребролюбци Apost. slepč. 115.

137. Proces, według którego po wargowych spółgłoskach wtrąca się przed jotowanemi samogłoskami dźwięk *l* (epentheticum), należy do zwyczajnych objawów grupy południowej języków słow. Język bułg. bierze także w nim udział, ale w nader ograniczonej mierze. Z wyjątkiem bowiem narzeczy, najbardziej wysuniętych na południe-zachód, t. j. narzecza ochridskiego i deberskiego, inne, tak zachodnie, jako też wschodnie, nie wtrącają po wargowych przed jotowanemi samogłoskami dźwięku *l*, ale wymawiają ścieki te głosowe na sposób języka polsk. z miękką artykulacyją wargowych spółgłosek: s a b' j ъ - t a, s a b' i - t' e pl. Šumen, *Per. Sp.* VII—VIII, 108; z e m j a, z e m j e t i 2 pl. Kot., Kъzanl.; u l u v j ъ t Tъrnov, *Per. Sp.* III, 111; z e m j a Jeni Mahale, Sakъrdži; s t ъ p j a, s a b j a Tat.-Pazardž.; č e r v' e n o, z e m ä - t ъ Teteven; s a b j a, l' u b j a Pavlovsk.; l' u b o v j e, z d r a v e rodop. Marica 1884, Nr. 581, str. 3; z e m j a, z r a v e, s a b e Ved. I, 4, 38, 166; z d r a v j e, d ъ r v j e Trъn, *Per. Sp.* 12, 104; s a b' j a Sof., Kačan. 494, Kratovo, *Per. Sp.* 5, 122, uw. 4; s a b i i, z e m j a Veles, Mil. 306, 348. Dźwięk *l* wtrąca się w Ochr. z e m l j a ob. z e m j a Kačan. 132, 525; z e m l j a Deber, *Per. Sp.* XI—XII, 161. Zamiast *l*, wtrąca się po *m* w wyrazie z e m j a w niektórych narzeczach dźwięk *n*: z e m n j a Etrop., *Per. Sp.* 14, 311, Trъn, *Per. Sp.* 11, 134, z e v n j a Vranja, Kačan. 337, Veles, Kačan. 508, ob. z e m j a Verk. 306, z e m n j a Bitol.

W stbułg. zabytkach zachodzi ten stosunek, że we wszystkich zabytkach, które używają *l* epentetycznego, zachodzą także formy bez niego, w jednych częściej, w drugich mniej często. Jednakże są i takie zabytki, w których *l* częściej i to w wysokim stopniu opuszcza się, a znachodzą się i takie, w których całkowicie nie używa się. Tak opu-

szcza się całkiem *l* epent. w Evang. Belgr., Stich. Norov. Parem. Grig., Parem. Lobkov., zaś częściej opuszcza się aniżeli używa w Psłt. Pogod., Apost. Maced., Min. Grig., Stich. Par., Troj.; w innych zabytkach zachodzą formy z *l* epent. naprzemian z formami bez niego z wyjątkiem rkp. Curz., w którym formy bez *l* epent. są rzadkie, zob. o. m. str. 31.

138. Dodatki końcówkowe. Często dodają się na końcu wyrazów dźwięki samogłoskowe, lub spółgłoskowe, które z wyrazem nie tworzą etymologicznej całości, lecz są czysto wytworem mechanicznym. Niekiedy względy wewnętrzne, jak n. p. większy przycisk, lub silniejsza energija, pociągają za sobą użycie takich dodatków, w innych razach znów wpływy fizyjologiczne są owym czynnikiem, który wywołuje tego rodzaju procesy. Mianowicie przy zaimkach i przysłówkach, używa się często dla większego przycisku taki dodatkowy element w postaci *i*: jazi, nazi nos Tat.-Pazardž., azi Kot., Sakъrdži, Sêres; podobnie we wschodnich i w zachodnich narzeczach przy przyimkach: odi, podi, nadi, zadi zam. od, pod, nad, zad, zob. *Per. Sp.* 19—20, 155; w postaci *e*: tize-tu, vaze-vos, pod wpływem 1-ej osoby aze, Tat.-Pazardž., aze Panagj., Maced.; w postaci *o* przy przysłówkach: tamo, ovamo, onamo Maced. zam. zwyczajnego tam i t. d.; w postaci *ka:* tebeka, ottamoka, kugaka, menika Tat.-Pazardž., Sakъrdži, na zadika zam. na zad Sakъrdži, ondeka ob. ondeja, ovdeka ob. ovdeja, ovdej, tuka ob. tuja, tuj Kratovo, *Per. Sp.* XI—XII, 170; jaska Kostur; w postaci *na*: tina-tu Sêres, Verk. 89.

Spółgłoskowe dodatki przyczepiają się do przyimków w postaci *ch*: nach Jeni Mahale, nach zad, nach selo, nach l'avo, nach desno, nach pr'ež Pavlovsk. nach van, nach Stambol Široka lъka; nav desna raka (*v=ch*) Džumaj., Kačan. 348. Przyimki *v*, (stsł. *vъ*),

s (*sъ*), podwajają się często: *vъv*, *sъs*, mianowicie przed pewnemi spółgłoskami i samogłoskami: v o v z e l e n o Maced.

W stbułg. zabytkach zasługuje na uwagę dźwięk *j* (*i*), który po *i* często dodaje się w zakończeniu wyrazów: из'шьдшїи r. ż. poj., за трїи дніи rkp. Filip., Nr. 22 z XVII w.; тыи tu rkp. Filip. Nr. 25; да сьдїи zam. s ą d i rkp. Lublan. 332; подитиї inf., слышыи ob. слыши ipt., пакыи, ѡгнаниї боудоуть Jan Bogosł. 187, 407, 414; без правдыи Psłt. Dečan. 396; ѥтѣхыи gen. poj., тыѫ выныи acc. pl., тыѫ гвоздыи, твоѫ заповѣдїи, вь вѣкыи, апостолыи acc. pl., вѣрїи gen. poj., ѡкрастыи inf., видѣтии, прьсты дльзыии Sborn. Berlin. 52, 59, 61; въ земліи Evang. Trnov. 178; въıи vos Jefrem Syrin. 137; есмыи, снь сыї Evang. Belgrad. 3, 11; на земии Psłt. Bolon. 370. Przyimek w podwojonej postaci: сѫсе срдце rkp. Lublan. 329, 344.

d) Wyrzucanie samogłosek (elizyja).

Zjawisko językowe, dotyczące wyrzucania dźwięków samogłoskowych i spółgłoskowych w pewnych połączeniach, należy do charakterystycznych znamion języka bułg. Przy samogłoskach, mianowicie na końcu wyrazu, potem w środku przed i po zgłosce z takąże samogłoską, proces ten jest zwykłym, który może dotknąć każdą nieakcentowaną samogłoskę. Przy spółgłoskach odgrywają główną rolę względy fizyjologiczne, mianowicie tożsamość artykulacyi, ale obok tego i inne czynniki, które mają źródło w ustroju narzeczowego sposobu mówienia. Proces ten może zachodzić tak w nagłosie, jako też w środku i zakończeniu wyrazów, nie tylko przy samogłoskach, ale także przy spółgłoskach.

139. Wyrzucanie samogłosek w nagłosie.

a wyrzuca się w spójnikach a k o, a m o: k u š t é š i l á, k u né t í znaš, m i t i šъ dódišli, Konop. o. m. 396;

k u je Pavlovsk.; l'u zam. a l e, a l i, n a t e m a, n a t e m i s a Sêres, Verk. 1, 2, 26; w a p ó s t o l: mójъ újču gu víkъt P u s t ó l e Konopč. o. m. 396; r a n g e l zam. a r'a n g e l Köstend., Kačan. 112.

o się wyrzuca w o v o š k a: v o š k ъ Gabrovo, (o) v o š t e Jeni Mahale; (o) r u ž a a t Veles, *Per. Sp.* IX—X, 101; (o) v a k o v junak tamże; (o) v e g o bъrza konja Sêres, Verk. 90; wogóle w zachodniem narzeczu wyrzuca się *o* w (o)-v o j, (o) v a m o, z wyjątkiem Lerin, Bitol, Ochrid, potem w (o) p a š k a, (o) p i n o k, (o) r a l o, także wsch., (o) b e š e t pl. Mil. 104.

e się wyrzuca w (e) v a n g e l i e: v ъ n g é l i Konopč., o. m. 397, kniga v a n g é l i e Etropol, *Per. Sp.* 14, 313, Maced., Mil. 53.

Z nagłosowem *j*: *je* wyrzuca się w (j e) d ъ n: v o d n a š zam. v o j e d n a š Pavlovsk. i w zaimkach (j e) g o, (j e)-m u, a na r. ż. j e j ściąga się w *i*, zob. niżej; w słowie posiłkowem 2 os. (j e) s i, 1 os. mn. (j e) s m e, 2 os. (j e) s t e.

W stbułg. zabytkach zachodzi proces ten w przykładzie: пискъпа ob. епископь Ust. penit. 262.

i się wyrzuca w i k ó n i: k ú n i Konopč., (i) s k a m, które w całej Macedonii brzmi s a k a m, podobnie zam. i s k a m mówi się we wschod. š t ъ: n e š t ъ. W wyrazach, utworzonych od *im-*, *id-*, wyrzuca się w połączeniu z przyimkami, na samogłoskę zakończonemi, nagłosowe *i*, lub przechodzi w *j*, zob. §. 28, 118; ń e m a š, z e m e m e zam. n e -i m a š, z -*im*- Tat.-Pazardž.; d o d i, d u d e zam. d o -i d i, d o j d i Tat.-Pazardž., Sakъrdži, Konopč.; n e m a Panag. *Per. Sp.* XI—XII, 148; ń e m a m, j a d i zam. j a i d i ipt. Jeni Mahale, n e m a š e Sof., n i m'e š i 3 poj. Široka lъka, p o š t i t zam. p o i s k a Prilep, Mil. 7.

W dawniejszych zabytkach bułg. powtarza się ten sam proces: немаха Sborn. Belgrad. 35.

140. Wyrzucanie samogłosek w środku wyrazów.

a się wyrzuca w u d r i l a, zam. u d a r i l a, Veles, Verk. 337; k a r v a n d ž i j a zamiast k a r a v a n d ž i j a Struga, Mil. 47; k e r m i d a zam. k e r a m i d a, k o zach. zam. k a o wsch. W słowach pochodnych, zakończonych na *ova*, wyrzuca się we wschodnich narzeczach pierwsze *a*: s k r o j v a m zam. s k r o j a v a m wsch., n a b r o j v a m zam. n a b r o j a v a m i t. p., zob. §. 232.

o się wyrzuca w s o k l e zam. s o k o l e Tat.-Pazardž.; n a t(o) v a r i, p l a d n e zam. p o l u d n e Tat.-Pazardž.; z a b(o) r a v i l Šumen, *Per. Sp.* VII—VIII, 111; t(o) v a r i l, č v e k i č v a k zam. č l o v e k Jeni Mahale; p o l(o)-v i n a, t a m(o) k a Sakъrdži; b u g(o) r ó d i cъ Konopč.; b l a g u s v e n a zam. b l a g o s l o v e n a węg. Czirb. 375; k o t(o) r i, k o t(o) r o rodop.; č(o) v e č k a o v n a Mac., Mil. 25; w tematach imiennych tak rzeczownikowych, jako też przymiotnikowych z przyrostkiem -*ov*: s v a t(o) v e, S t o j a n(o) v a Jeni Mahale; w zaimkach rodzajowych, zakończonych na -*ov*, jeżeli przyjmują zakończenia samogłoskowe: t(o) v á, u n(o) v á Konopč., Jeni Mahale; k a k(o) v o Sakъrdži, MTъrnov, Tat.-Pazardž.; t a k(o) v o j Kratovo, *Per. Sp.* XI—XII, 176; t(o) v a, n e g(o) v a Struga, Mil. 74, 75; w słowach pochodnych na -*ova*: z g o t(o) v i, o p a s(o) v a Tat.-Pazardž.; n ъ g u t(o) v i Kot., *Per. Sp.* VII—VIII, 114; u t r j a z v a j Tъrnov, *Per. Sp.* III, 112; g o t(o) v i Sêres, Verk. 83, 84. Na równi z temi utworami słownemi na *ova* stoją takie, które się kończą na *uva*, w czem dźwięk *u* może stać w zgłosce nieakcentowanej zam. *o*, zob. §. 8, który także, mianowicie w narzeczach wschodnich, wypada: k a z v a Kot., k a z v ъ j, r a s p i t v a š Šumen, *Per. Sp.* VII—VIII, 112; 2, 167; i s k a r v ъ š Sliven, *Per. Sp.* V—VI, 209; t r' e b v a Široka łъka.

W stbułg. zabytkach: приготвиль, błąd pisarski zam. приготвиль, уготвиль, от(о)варини, мил'вале, рад'ва, рад'вамь i t. d. rkp. Odes. 142; на пѡп(о)ве (2 r.) rkp. Lublan. Отч. 331; не ѡбрѣт(о)тиⷯ Evang. 46; на пладне Parem. Grig. 262; чив"комь, чив"чс"каго zam. чловѣкомь Evang. Belgr. 9.

e się wyrzuca w v o j (e) v o d a, s t u d (e) n a v o d a Tat.-Pazardž., v ъ j (e) v o d a Šumen, *Per. Sp.* 2, 165; Tъrnov, *Per. Sp.* III, 110, v a j (e) v o d a Sakъrdži, Pavlovsk.; d i s (e) t i n a Šumen, *Per. Sp.* VII—VIII, 107, d i ś t í n ъ Konopč.; u m i (j e) š Jambol; z n a j (e) t e Jeni Mahale. W Konopčii wyrzuca się w zgłosce nieakcentowanej przed miękką zgłoską: m é č ъ n ъ, p u n d é l n j ъ k; w słowach: p i (j e) š, z n a (j e) š o. m. 397; s (e) g a rodop. Marica 1884, Nr. 581, str. 3; z e l (e) n a l a s e Pavlovsk.; p o n (e) d e l n i k, d o n (e) s e š, Široka lъka; p a j (e) t o n zach. zam. f a e t o n wsch.; š j e e s t i n a zach. zam. š e j s e t i n a wsch.; m o j (e) g a, t v o j (e) g a Trъn, *Per. Sp.* 11, 134.

i się wyrzuca w t j a zam. t i j a Tat.-Pazardž., Šumen, t (i) j e l. mn. r. m. Jeni Mahale i t. d. I l i (i) n d e n Veles, Verk. 319; u d i ń (i) č á r, k ъ l (i) n u zam. k a l i n a, czem nazywa żona młodszą siostrę swego męża, Konopčii, *Per. Sp.* 18, 394, 397; p (i) j a n, b (i) j e Sof.; D e v n o, wieś niedaleko jeziora tegoż nazwiska w okolicy Provadijskiej, nazywała się przedtem D e v i n o, lub D ê v i n o; podobnie K r i v n j a tamże, nazywała się przedtem C r i v i n a, *Per. Sp.* 7, 19. W przyrostkach *-ivo, -ovica*, wypada dźwięk *i*, jeżeli nie jest akcentowany, a *v* przemienia się w samogłoskę *u*, wskutek czego powstaje dwugłoska *u͡u*: v á r j u u zam. v á r i v o, k ó l j u u zam. k ó l i v o, P é t r u u c ъ zam. P é t r o v i c a, G é r g j u u c ъ zam. G é r g o v i c a Konopč., o. m. str. 398.

W stbułg. zabytkach: кол(и)ка rkp. Odes. 142.

u się wyrzuca w f u r (u) n a Kratovo, *Per. Sp.* XI—XII, 172, v u r (u) n a Prilep, Mil. 60; w słowach pochodnych

na - *uva* bez względu na to, czy dźwięk *u* w przyrostku tym jest pierwotny, czy też stoi zam. *o* (*ova*): kazva zam. kazuva, zob. niżej §. 232.

141. Odrzucanie samogłosek na końcu wyrazów.

a się odrzuca w zakończeniu rzeczowników r. ż.: margarit(a) Tat.-Pazardž.; przed artykułem *ta* z akcentem na pierwszej zgłosce i zakończeniem *n*: méchčъn(a)-tъ, bábjъn-tъ, glúpъfštin-tъ, dъrvjъn-tъ; przed artykułem -*ta* r. n. w rzeczownikach r. n. l. mn., zakończonych na -*éta* (stsł. -*ęta*): gъrnét(a)tъ, drъfcéttъ, mumčéttъ, tiléttъ; podobnie: pétъltъ Konopčii, o. m. 397; momčafta zam. momčat(a)-ta, gъrnêfta Šumen, *Per. Sp.* 18, 398, uw. 1. W zakończeniu zaimków rodzajowych przed artykułem *ta:* mój(a)tъ, tvój(a)tъ, náš(a)tъ, váš(a)tъ Konopčii, mojta, tvojta Tat.-Pazardž., tvojtъ Kotel, Šumen, zach. W *da*, *na*, mianowicie przed następnemi samogłoskami: d'idim, ilá pó n nъsám, Konopčii, o. m. 397; d'ide Tat.-Pazardž. i t. d.; w przysłówkach i partykułach: dek(a), otdalek(a), tuk(a), kad(a) Tat.-Pazar., togav(a) Široka lъka, otdalek MTъrnov, *Per. Sp.* XI—XII, 164.

o się odrzuca w przymiotnikach r. n., zakończonych na *n* przed artykułem *to*: téljъn(o)tu, Radjъntu, Konopč., o. m. str. 398; w przysłówkach i partykułach: ka(o), tam(o), kak(o), kam(o) Tat.-Pazar., kak(o)to rodop., kan(o) Široka lъka, potich(o) Sof. *Per. Sp.* 3, 176; ka(o) Sêres, Verk. 91, kak(o) Prilep, Mil. 49.

e się odrzuca w 3 os. poj., mianowicie po tematach samogłoskowych: móž(e), biléj(e)sъ, vej(e), grej(e), zej(e), kupaj(e), sinéj(e)sъ; w słowie posiłkowem *je* po samogłoskach: toj tám li j zam. *je* Konopč., o. m. 398; zašto ti j, meni mi j Kot., *Per. Sp.* I, 106; ot ljude j Tat.-

Pazar.; gledala j Šumen i t. d.; w zaimkach osobowych m e n (e), t e b (e): p o m e n, o t m e n Tat.-Pazar. i t. d.; w przymiotnikach i zaimkach r. n. l. poj. m a l o j (e) mome Veles, Verk. 323; t v o j (e) t o pьrvo l i b e, m o j (e) t o gledane Tat.-Pazar.; k o j (e) rodop.; t o j (e) pole Veles, *Per. Sp.* IX—X, 98; Konopč. i t. d.; w partykułach k e, š t e i t. p., c h a j d e, n e: c h á d (e) dъ jdém, glédъj dь́ n' nъstь́piš ljábъ Konopč. 398; k (e) idam, k (e) i d e š Veles, *Per. Sp.* 3, 182; koj š t (e) ispije Tat.-Pazar.; š ti kážъ Konopč. 398.

i się odrzuca w partykule *li* przed następną samogłoską: n e l (i) i s m e zam. l i j e s m e, z a r a d ob. z a r a d i, s (i) n o š t i Tat.-Pazar., s n o š t a rodop. Marica 1884, Nr. 581, str. 3, s n o š k a Pavlovsk.; j o t (i), greck. ὅτι, Veles, *Per. Sp.* 3, 186; d u r (i); w liczbie mn. zaimków m o j t v o j, s v o j, z artykułem: m o j - t e l j u t i r a n i Bitol, Mil. 335 i t. d.

W stbułg. zabytkach zasługuje na uwagę opuszczanie dźwięku *i* w zakończeniach deklinacyjnych: вь повчени, вь безакони, оправдани твоихь, вьсклицани нашихь Psłt. Dečan.; боле zam. болеи (болии) rkp. Curz. 193; вь аси Apost. Maced. Pol. 125; скры(и) ipt. Psłt. Bolon. 370. O zakończeniu *i* zam. *ii, ij* przy przymiotnikach, zob. §. 184 *a*.

e) Wyrzucanie spółgłosek.

Proces ten zawładnął na szeroką skalę językiem bułg., gdyż wszystkie spółgłoski mogą mu uledz w pewnych połączeniach, a niektóre z nich, jak dźwięk *ch*, podległy całkowitej zatracie w organizmie tegoż języka. Główną przyczyną tego charakterystycznego zjawiska jest fizyjologija, która w żywym języku odgrywa bardzo ważną rolę. Mianowicie asymilacyja jest w nim najważniejszym czynnikiem, która różne dźwięki upodobnia sobie, a w razie całkowitego

upodobnienia, robi użytek z ekonomii czasu i zamiast dwóch równych, używa jednego dźwięku. W razie zaś gdy upodobnienie jest niemożebne, wyrzuca jeden ze stykających się dźwięków, przyczem postępuje przy pewnych dźwiękach systematycznie, podług pewnych prawideł, przy innych zaś występuje na miejsce prawidłowości stałej — dowolność.

142. Płynne. Z powodu twardej zębowej wymowy dźwięku *l*, wypada on przed następnemi zębowemi w słnce, które brzmi w narzeczach maced. sonce Veles, Verk. 310, Prilep, Mil. 9, Ochrid, *Per. Sp.* 11, 159, Bitol, Deber, podobnie w rodop. Ved. I, 32, sönce Kostur, suncé węg. Czirb. 388, sъnce Pijanečko, *Per. Sp.* 12, 120, Strumnica, Mil. 27, Struga, Mil. 15; kani zam. kъlni Tat.-Pazardž.; gъ(l)ta Kratovo, *Per. Sp.* 5, 120, Trъn, *Per. Sp.* 11, 138; žъ(l)ti, žъ(l)tica Čepino, žeti Melnik, Kačan. 210, žöt Kostur; sъ(l)zi Köstend.; vъ(l)na Samakov. W niektórych z tych przykładów, może stać dźwięk samogłoskowy nie z powodu wyrzutni płynnego *l*, lecz na miejscu zesamogłoskowanego dźwięku *l*. Jednakże wychodząc z tego stanowiska, które podaje sam język bułg. i jego historyja, stósowniej jest przyjąć przejście kombinacyi *lъ*, *ъl* w *u*, *o*, *ъ*, nie przez wokalizacyją dźwięku *l*, lecz przez wypadnięcie *l* w kombinacyi tolt, tъlt, poczem dla rekompenzacyi nastąpiła zamiana dźwięku *o*, *ъ*, w niektórych narzeczach w *u*. O przejściowych zaś formach tout, tovt, z których wytworzyły się tut, tot, tъt[1]), nie może być mowy, a to dla tego, ponieważ język bułg. nie zna wymowy dźwięku *l* jako *v*, natomiast zwyczajnym jest w nim proces wyrzucania dźwięków płynnych, jako też zębowych przed zębowemi, jak to następne przykłady pokazują: ć(l)ovêk

[1]) Zob. Jagić: *Zur Frage über den Uebergang des silbenbildenden l in u*, w Arch. IV, 386 n.

čovjak Panag., Mil. 256, čov'ek Berkov., čovek Jeni Mahale, Skop., Ščip, Sêres, Prilep, Ochrid. Forma używana we wschodnich narzeczach čiljak, čoljak, čjuljak, opiera się na čelovêk, z której wypadło *v* i nastała kontrakcyja stykających się zgłosek, podczas gdy formy čivjak, čov'ek wsch., čovek, čojek zach., opierają się na zatracie dźwięku *l* w formie človêk, čelovêk; ko(l)an, k'e obko(l)af Struga, Mil. 5; f(l)anela zach., flanela wsch.; be(l)nki Mil. 190; blagos(l)ov Trъn, *Per. Sp.* 11, 135; ma(l)ku Köstend. *Per. Sp.* 12, 114.

r wypadło w guka zam. gruka, gurka, prwn. gurgutka Tat.-Pazar.; g'enčjarstvo zach. zam. grъnčjarstvo wsch.

143. Nosowe. Dźwięk *m* wypada w wyrazie mnogo: nogo Tat.-Pazar., Dupnica, Kačan. 143, Köstend., *Per. Sp.* 12, 114. W słowie zemam wypada w maced. narzeczach dźwięk *m*: ze(m)am Prilep, Arch. XII, 82, ze(m)iš Ochrid, Mil. 482, Struga, Mil. 43, 174, ze(m)it Mil. 233; *n* wypadło w Kostadin Sakъrdži i t. d. wsch. i zach., Kustъdin Konopč., stbułg. костандинь Sinaks. Belgr. 26; страны zam. страньни Apost. Maced. Pol. 124.

144. Wargowe. Dźwięk *p* wypada w (p)čilá, (p)čilin Konopč., o. m. 405; (p)seta Sof., Kačan. 216, przymiotnik od tego (p)češki Radom., Kačan. 310, (p)češko pole miejscowość, *Per. Sp.* 8, 20, (uw. 3); (p)tica Trъn, Kačan. 547; (p)šinica Berkovica, Kačan. 352, (p)šenica Sêres, Verk. 40, (p)čenica ob. (p)čejnica Struga, Mil. 36, 74.

Szczególnie dźwięk *v* wystawiony jest na proces zatraty, mianowicie w zachodnich narzeczach, pomiędzy dwiema samogłoskami, ale także w nagłosie i w połączeniu ze spółgłoskami: (v)sički Kot., Tъrnov, Kъzanl., Tat.-Pazar.; w wyrazie, odpowiadającym stsł. vьsь, bułg. ves i pochodnych od niego vsjáki i t. d., wypada zwyczajnie nagło-

sowe *v*: (v)se selo, (v)se-te momci, (v)si svetii Panag., *Per. Sp.* XI—XII, 150, 157, (v)seki Jeni Mahale, sekako, sekakve Tat.-Pazar., sičko Kot., sъsé zam. sъvsem Tъrnov, *Per. Sp.* III, 111, séki, sički Gabrovo, Kъzanlik, si-te vojnici Sof., *Per. Sp.* 1, 164, Kratovo, seki čovek Skop., se-ta voda Vel., Mil. 480, se-ta Bosna, Mil. 207, si-te sela Plêven, *Per. Sp.* 10, 109; séjno, síčkumъ, sjakъ, sjákuu zam. vsêkoe Konopč.; (v)ol, (v)udá Kot., (v)oda Šum., Jeni Mahale, (v)udá, (v)udinícъ, (v)ol, (v)olsku, (v)ózъgu, (v)uní, (v)ocъk, (v)uštiuъ, (v)duvéc, (v)duvícъ, (v)osak Pavlovsk.; (v)čera, (v)oda Sêres, Verk. 79, 126; (v)tora-ta vrata Legen, Verk. 295; (v)tornik Ochrid, Mil. 378, Džumal., Kač. 218, Konopč.; (v)ejce Mac., (v)nučina Osoj w Deber., (v)duvica Gabrovo, Kot., udovica Sêres ob. evdovica Verk. 99; (v)četvrtok, (v)petok Veles, *Per. Sp.* 3, 185; zob. tamże str. 181, uw. 5.

W środku wyrazów wypada *v*, mianowicie po *t*, *d*: st(v)ori Tat.-Pazar., prest(v)ori Panag., *Per. Sp.* XI—XII, 156, st(v)orilo Sakъrdž., st(v)orich Široka lъka, st(v)orila Vel., Mil. 312, Ochr.; zat(v)orene Sliven, ot(v)orili Jeni Mahale, zъt(v)uri, utt(v)urí Konopč., ut(v)orili Selče w Tat.-Pazardž., Ved. II, 33, ot(v)ori Sêres, Legen, Verk. 123, 239; t(v)óju, t(v)ójъ, s(v)óju, s(v)ói Konopč., t(v)oja-ta sestra Jeni Mahale, t(v)oe pom. Ved. I, 94, t(v)oja Sêres, Verk. 22; čet(v)orica Sêres, Verk. 133; d(v)or, d(v)órči Konopč., Jeni Mahale, d(v)orove pom. Ved. I, 44; d(v)igam Kot., Gabrovo, Kъzanl., Skop., Sêres, Verk. 137, Maced.; po *b*: ub(v)rъštъm Konopč.; ob(v)esi Tat.-Pazardž., jub(v)esi rodop. Čepelare, Mac., Mil. 104, ob(v)ъrna se Etropol, *Per. Sp.* 13, 145; w przyrostku -*tvo*: carst(v)o-to, banst(v)o-to Sof., *Per. Sp.* 3, 179, carst(v)o Veles, Verk. 306; w przyrostku -*vište* po samogłoskach: tъrgo(v)išče

Prilep, Mil. 237, v d o (v) i č i š č e Mil. 164; w przyrostkach rzeczowników, przymiotników i zaimków na - *ov*, - *av*, - *ovica*, - *iv* z następującą samogłoską: J a (v) u r u (v) u, p o c h ú b u u zam. c h u b a v o, G á b r u u zam. G a b r o v o, G á n č u u c ъ zam. G a n č o v i c ъ, M i c h á l j u u c ъ, R á d j u u c ъ, n e g u u - t u zam. n e g o v o - Konopč., o. m. 406; M a r k o (v) i c a Mil. 208; Ž e r u (v) n ъ Kot., *Per. Sp.* VII—VIII, 115; s v a t o (v) a Sêres, Verk. 180; t o (v) a, u b a (v) a, p r a (v) u zam. p r a v o Prilep, Mil. 22, Arch. XII, 82, 84; n e g o (v) a, n e g o (v) o Mac., Mil. 57, 89.

W zakończeniu -*ove* (-*evi*) rzeczowników l. mn. r. m.: s v a t o (v) i Kratovo, *Per. Sp.* XI—XII, 174; k u m o (v) i Prilep, Mil. 22; m n u k o (v) i, s i n o (v) i, d o ž e (v) i Struga, Mil. 74, 462; k r a l e (v) i Mil. 185. Zwyczajnie przechodzi końcowy dźwięk *i*, po wypadnięciu *v*, z powodu poprzedzającej samogłoski, w podniebienne *j*: s i n o j zam. s i n o (v) i, n e g o j - t e m n u k o (v) i zam. n e g o (v) i, p o p o j zam. p o p o (v) i, zob. §. 118, str. 474.

W zakończeniu słów pochodnych na - *ava*, - *ova*, - *uva*: s l e g n u (v) e, z b o r u (v) e, p o k l o n u (v) e Vel., Mil. 480; v e r u (v) a š, o s t a (v) i l Prilep, Mil. 6, Arch. XII, 82; podobnie w d a (v) a m, z a d i r u e š Trъn, *Per. Sp.* 11, 133, zob. §. 232.

W środku wyrazów pomiędzy dwiema samogłoskami: č o l ' a k Kot., č o (v) e k Prilep, Arch. XII, 82, Bitol; o d g o (v) o r i Prilep, Arch. XII, 83; z wyrzuceniem całej zgłoski: v o r i t Mac., Mil. 6, 74, 81, 220; g l a (v) a, u b a (v) a, n e (v) e s t a Prilep, Arch. XII, 84, Kostur, Mil. 198, Ochrid, Kačan. 524; p o l o (v) i n a Mil. 175; l o (v) e ń e Mil. 307; p r a (v) i m Trъn, *Per. Sp.* 12, 106, Pirot, *Per. Sp.* 11, 165, Köstend., *Per. Sp.* 12, 116; j a (v) o r Struga, Mil. 17; g o e d o ob. g o j e d o Prilep, zam. g o v ' e d o wsch.

W środku wyrazów po *r*: k r (v) a v i s e Sêres, Verk. 277, ob. k ъ r v a (v) a Mac., Mil. 332; c ъ r (v) ú l i Konopč.,

d a r (v) o - t u Selče, Džidževo w Nevrekop, Ved. II, 2, d ъ r (v) u Banja, Ved. II, 359, d r e (v) o Struga, Mil. 70; po *k*: c ъ r k (v) a Prilep, Mil. 298, we wschodniem: k a k (v) o.

W stbułg. zabytkach: сотори ob. сотвори Sborn. Belgrad. 47; сториль rkp. Tow. PN. w Sof. Nr. 1 z XVII w.; об(в)ет'шахь rkp. Filip., Nr. 25 z XVII w.; (в)ωсак, Станисла(в)ωвФ, (в)сакωне време Abagar 519, 520; ст(в)ори Latop. Petr., *Per. Sp.* 3, 10; ико(в)оу Jacobo rkp. Sof., Nr. 16 z XVI w.; ск(в)озѣ Sinaks. Belgr. 26; ѡбѣчень, обѧза, обѣси ob. обвить rkp. Curz. 54; ск(в)ожнеѫ, земли zam. вьзьми ipt. Sborn. Berlin. 65; ск(в)озѣ, вьзд(в)игше Apost. Maced., Pol. 124; вьздигни rkp. Sof., Nr. 47 z XIII w.; ск(в)озѣ Evang. Belgrad. 4.

145. Z ę b o w e. Kombinacyja *tn*, *dn*, usuwa się w zgłoskach rdzennych przez wyrzucenie *t*, *d*. Proces ten ściślej bywa przeprowadzony we wschodnich narzeczach, mianowicie po poprzedzających syczących *s*, *z*, aniżeli w zachodnich, w których zwyczajnie pozostają dźwięki te nieporuszone, zwłaszcza w tematach słownych, utworzonych za pomocą przyrostka *no*: (d) n e s, (d) n é s k ъ, (d) n é s k ъ š ъ n Konopč. W środku wyrazów: b r i z (d) n á, p r á z (d) n i k, p r ъ z (d) n ú v a m, i (d) n a zam. e d n á, i (d) n í č k ъ, r u (d) n i n ъ Konopč.; e (d) n o, o d a (d) n o zam. o t j e d n o, o d ' a (d) n a u s t a ob. o d ' n a u s t a, s e (d) n a Jeni Mahale; p o v e j (d) n e š Sof., Kačan. 151; b r a z (d) n a, p o v e (d) n e l o Sêres, Verk. 153, 177, 217, obok: p a d n a, p o g l e d n a Tat.-Pazar.; s e d n ъ l i Šumen, *Per. Sp.* 2, 166; s e d n a, p o g l e d n a Veles, *Per. Sp.* IX—X, 101; k r a d n e l Osoj w Deber.; p a d n e š Palank., Kač. 209, i s p a d n a c h a Sêres, Verk. 85.

p u s (t) n a c h ъ, c h v a (t) n a c h ъ Kot; k r ъ s (t) n i k, p ó s (t) n u, n ó š (t) n u, p u s r é š (t) n ъ c h Konopč., o. m. 405; n a p u s (t) n ъ, s r e š (t) n a Panag., *Per. Sp.* XI—XII, 156; 2, 163; p u s (t) n a Jeni Mahale; k r ъ s (t) n i č e Plê-

ven, *Per. Sp.* 10, 109; sreš(t)neš, poras(t)ne, pus(t)ne, prigъr(t)na'a Tat.-Pazar.; fa(t)ne, ispus(t)nal Široka lъka; čes(t)ni Zajčar, *Per. Sp.* 8, 107; gъl(t)ne Trъn, *Per. Sp.* 11, 137, pom. Ved. I, 216, 276; žalós(t)ъn Pirot, *Per. Sp.* 19—20, 253; chva(t)ni Krat., *Per. Sp.* XI—XII, 170; poras(t)nalo Veles, Verk. 326; rados(t)ni Prilep, Arch. XII, 86; žalos(t)en Ochrid, Kačan. 527; vrъs(t)nici Mac., Mil. 156, obok: premetna Tat.-Pazar., srjaštnach Široka lъka, letneš Palank., Kačan. 209, nametnala Veles, Verk. 330, porastnat, nametna, kepustna, dal'etna, pril'etnam Sêres, Verk. 116, 183, 184, 248.

W stbułg. zabytkach: e(д)ного Sborn. Belgr. 43; ѡ пеньдикосне rkp. Filip. Nr. 30; болѣзныи rkp. Sof., Nr. 1 z XVII w.; пис(т)на rkp. Lublan. Отч. 331; празни Apost. Mac., Pol. 124; празнїкъı Parem. Grig. 216.

W kombinacyi *tl*, *dl*, wypadają w obydwu działach językowych dźwięki *t*, *d*; wyjątki od tego prawidła są rzadkie: ras(t)ъl zam. rastl Šumen, *Per. Sp.* VII, 108, rasel, me(t)l Gabrovo; uple(t)la Jeni Mahale; če(t)l rodo». Čepelare, ple(t)la Struga, Mil. 465, sre(t)la Veles, Verk. 317, obok: metla wsch. zach., metlica Vel., Verk. 313; izrastlo Kostur, Mil. 34; rastel Ochrid, Kačan. 131.

sv'e(d)la, je(d)la Kot., duve(d)lъ, utiše(d)l Šumen, *Per. Sp.* VII—VIII, 109; dove(d)l Gabrovo, dove(d)la, naša(d)l Panag., *Per. Sp.* XI—XII, 151, Mil. 161; izve(d)li Jeni Mahale, Sakъrdži; je(d)la Pavlovsk.; nakla(d)la Široka lъka; ja(d)la Sof., *Per. Sp.* 3, 176; izja(d)la Zajčar, *Per. Sp.* 9, 88; ošlo abiit Trъn, *Per. Sp.* 11, 134, ošъl Pirot, *Per. Sp.* 19—20, str. 254, ošel Dupnica, Kačan. 234; ubo(d)la, je(d)la, ja(d)li Vel., Verk. 311, 312, 317; pošol Prilep, Mil. 279; ubo(d)la Sêres, Verk. 275; došo(d)l Kukuš, Mil. 498; ošle pl.

Struga, Mil. 69, obok: sidlo wsch., sedlo zach., otsedlam Veles, Verk. 329.

W stbułg. zabytkach: ѿ расликѡ Abagar 519; ѡтель Evang. Belgr. 13.

W kombinacyjach *st*, *zd*, z następującą spółgłoską, lub z podniebiennem *j*, wypadają dźwięki *t*, *d*: gózbъ zam. gostba Kot., *Per. Sp.* VII—VIII, 114, Konopč., Tat.-Pazar.; krъchči zam. krъstči, tichcé zam. tistce, svichčicъ Konopč., o. m. str. 406; groz(d)je Kukuš, Mil. 486, Prilep, Mil. 473; (ch)ris(t)jani Kostur, Mil. 34, 190; kis(t)ka Struga, Mil. 295; kos(t)ki Kukuš, Mil. 245.

Ten sam proces zachodzi, jeżeli dźwięk *t* stoi w połączeniu z *š*, *c*, *č*, bez względu na to, czy dźwięki te poprzedzają go, lub następują po nim: š(t)e ob. š(t)ъ Kotel, šu zam. što Šumen, *Per. Sp.* 2, 166; šterka zam. dъšterka Jeni Mahale, wsch., ščerka Mac.; ščica zach. zam. dъštica; ošel zam. otšel (šedl) Trъn, *Per. Sp.* 11, 134, Dupn., ošъl Pirot, *Per. Sp.* 18, 254, Džumal., Kačan. 347, Struga, Mil. 69; sъrce zam. sъrdce Veles, Mil. 480, srъce Dupnica, *Per. Sp.* 13, 153. Mianowicie w liczebnikach dziesiątkowych, złożonych z dziesiątką (deset), zachodzą, po wyrzuceniu zębowych dźwięków, tak w jednostkach (pet, šest, devet), jakoteż w liczbie dziesięć rozmaite kombinacyje, które trudno ująć w pewne stałe prawidła. Zwyczajnie wypada *d* przed następnem *s* w d(e)set, z czego pozostaje forma set, która łączy się od 11-20 z jednostkami za pomocą przyimka náj zam. na: edinájse(t) = 11. Ta sama forma używa się przy dziesiątkach 20, 30, 40, 60: dvajse(t), trijse(t), četerise(t), šejse(t), przy reszcie zaś forma dese(t): pe(t)dese(t) i t. d. Na tej podstawie odbywają się najrozmaitsze waryjacyje, które w pojedyńczych narzeczach są odmienne: idjъnájsi (11), šъsnájsi (16), Konopč., o. m. 410;

dvanáes (12), trináes (13), petnáes (15), triese ob. tries (30), pedesé (50) Etrop., *Per. Sp.* 14, 313, 314; šesé (60) Berkovica, Kačan. 187; četirese (40), pedesé, šeese (60) Trъn, *Per. Sp.* 11, 132, 134; dvanaes Sof., sedъmdes Krat.; dvanajest, pedése Veles, *Per. Sp.* IX—X, 98, Kačan. 508; šeese Kukuš, Mil. 32, 60; dvanaese Struga, Mil. 11; ćitreeste rodop., Ved. I, 182; dvedešet, šedešet Kot., sedemdese Tat.-Pazar.

W stbułg. zabytkach: ѡдшешимь zam. отъ-шедъшимь rkp. Filip., Nr. 11 z XVII w.; ѡ(т)ци, о(т)ца rkp. Handžar. 298; Златоусца ob. Златоустець, ѡ(т)шедь Sinaks. Belgr. 121; рощво zam. родщво Apost. Mac. 488; ѡ(т)шель Evang. Belgr. 13; срѣцемъ Psłt. Bolon. 357; ѡ(т)шедша rkp. Filip., Nr. 2 z XIII w.

W tematach słownych ido-, chodo-, dado-, êdo-, vedo-, kladо-, gledo-, wypada w narzeczach macedońskich, a ze wschodnich w Šumen i Plovd. dźwiek *d*, jeżeli stoi pomiędzy dwiema samogłoskami: cho(d)ъt pl. Šumen, priglja(d)va Filipop., kram z kradem zam. kradъ Konopč., gle(de)jte, kla(d)vam Sêres, Verk. 26, 189; o(d)am, o(d)at, gle(d)a, da(d)it, da(d)ime, do(d)icha, da(d)am, gle(d)aš. podobnie: kla(d)enec-ot, klajenci pl., Prilep, Arch. XII, 82, 83, 87; Mil. 3, 9, 13, 49, 236, 254; klad(i)š Struga, Mil. 2; kla(d)vaj Deber, Verk. 357; do(d)i šče, kla(d)va, o(d)it, da(d)iš, izva(d)i, do(d)it Mac., Mil. 159, 194, 209, 220, 221, 222.

W stbułg. zabytkach wypada nickiedy *t* przed następnem zębowem *d* lub *t*, co trzeba uważać za pewien rodzaj asymilacyi pod względem czasu ekspiracyi: ѡ деснѫ ob. ѿ деснѫ, ѡ тѫдоу rkp. Curz. 54; ѡ(т)дѣлите Apost. Mac., Pol. 124.

146. Gardłowe. Przed następnem *n* wypadają niekiedy *k, g*: l e (g) n a l i, wymawiane jak l e n n a l i, t a r (g) n a Pavlovsk.; n a t i s (k) n a c h a Jeni Mahale; p o t ъ (g) n a c h a, p o t ъ (g) n a l i Sakъrdži; p o p ъ r s (k) n a Veles, Mil. 481; z a t (k) n a l a Sof., *Per. Sp.* 17, 321; przed *l*: v ъ z (g) l a v a k Tat.-Pazar.; przed *d*: v e l i (k) d e n Panag., *Per. Sp.* XI—XII, 154, Köstend. *Per. Sp.* 12, 114. Podobnie w przysłówkach g d e, n e g d e, n i g d e, d o g d e, o t g d e, wypada dźwięk *g* we wschodnich narzeczach, a w zachodnich przechodzi przez dysymilacyją w *ch*, zamiast czego używa się także *j*: d e, n i d e, d o (g) d e Tat.-Pazardž., Sakъrdži i t. d. zam. n i g d e, n i c h d e, n i j d e zach., zob. §. 128.

W zachodnich narzeczach, mianowicie w Maced., wypadają *k, g*, zwykle w przysłówkach i innych tematach między dwiema samogłoskami: t o (g) a, k o (g) a Prilep, Arch. XII, 82, 83; k o (g a) Mac., Mil. 426, także rodop. s j a zam. ś e g a; podobnie: d' e (k) a, t u (k) a, p a (k) także wschod. n. p. Tat.-Pazardž., k a (k) także Tat. Pazardž.; E s k i - Z a (g) á r e Trъn, *Per. Sp.* 11, 133. Zamiast g o v o r i m itd., mówi się w Mac. v o r i m i t. d. Struga, Mil. 6, 74, 220; bułg. p a n a i r odpowiada greck. πανήγυρις.

W stbułg. zabytkach: лька zam. льгъка Sborn. Berlin.; pozostaje zaś *k* nie wyrzucone w тѣскьны пѫтъ Evang. Dečan. 391.

Najbardziej ulotnym ze wszystkich dźwięków języka bułg. jest *ch*, które w zachodnich narzeczach prawie całkiem zaginęło. Nie tylko pomiędzy samogłoskami, ale także w połączeniu ze spółgłoskami wypada ono, z powodu czego tworzy się rozziew, który w języku bułg. utrzymuje się jako zwyczajne zjawisko językowe, a rzadko tylko usuwa się za pomocą wsuwnego *j*, lub przez kontrakcyję. We wschodnich narzeczach wogóle utrzymuje się dźwięk ten w nieporuszonej postaci, chociaż wymowa jego jest słabą, podobną do nie-

mieckiego *h*, niekiedy od niego jeszcze powiewniejszą, jak w Panag., wskutek czego używa się w niektórych narzeczach na miejsce jego dźwięk *j*, zob. §. 104. Jednakże i wśród wschodnich narzeczy, egzystencyja jego jest zagrożoną przez różne wpływy, jak zamianę jego w *f*, zob. §. 103, lub wyrzutnię w połączeniu z *v*: *chv*, z czego pozostaje *v*, *f*, zob. §. 127, lub wreszcie przez częściową lub całkowitą zatratę, jak w Kъzanl., Jeni Mahale, Konopč., Panag., Tat.-Pazardž., a z rodopskich w Čepino. W niektórych kombinacyjach, jak *chl*, ginie on zarówno na wschodzie, jak na zachodzie: l j a p zam. c h l ê b wsch., l j e p zach., l ' e b ъ t Gabrovo, Trъn, (c h) l a p e Tъrnov, Gabrovo, (c h) l a d Zajč., *Per. Sp.* 9, 88, (c h) l a d e n Struga, Mil. 505, o (c h) l a d i š Mac., Mil. 13. W kombinacyi *chr*: (c h) r i s (t) j a n i, (c h) r i s t o s o v o Kostur, Mil. 34, (c h) r i s t a Struga, Mil. 33, r i s j a n s k o zam. c h r i s t j a n s k o Mac., Mil. 190, (c h) r i s t i j a n in Sof., Kačan. 217; (c h) r a n i š Trъn, *Per. Sp.* 11, 138. W kombinacyi *chv* wypada również dźwięk *ch*, a *v* przechodzi w *f*, zamiast którego wymawia się w narzeczach zachodnich *v*: f a l ' e š i Tъrnov, *Per. Sp.* IV, 74, f a l j ъ š i Sliven, *Per. Sp.* V—VI, 208, f a l i m Kot., Konopč., Tat.-Pazardž.; f a t a Panag., *Per. Sp.* XI—XII, 153; f a l b a, f a l ' e c h a Jeni Mahale; f o j n a, f a n e Pavlovsk.; f a l ' b a, f a l e t Selče w Tat.-Pazardž., Ved. II, 24; f a n i, z a f a l i l s a Zajčar, *Per. Sp.* 8, 103; 9, 89; f a n a Pijanečko, *Per. Sp.* 12, 117; f a l i s e Veles, *Per. Sp.* IX—X, 95; f a l e t Sêres, Verk. 281; f a l a Strumnica, Mil. 25; z dźwiękiem *v*: v a n u Trъn, *Per. Sp.* 11, 137, Sof., Vel., Prilep, zob. §. 103, 127; f a l a m węg. Czirb. 365.

W nagłosie przed samogłoskami: (c h) o r a, (c h) i l a d a, (c h) u b a v, (c h) o d i, (c h) o r o - t o, (c h) u b o s t Tat.-Pazardž.; a s (c h) o d ъ, (c h) o d i š, (c h) u b a v a Zajč., *Per. Sp.* 8, 102; 9, 88; (c h) o d i m l. poj.. (c h) o č e š, o n n e č e Vidin, *Per. Sp.* 8, 103; (c h) i l j a d a, d o (c h) o d i š e,

(ch)očete Trъn, *Per. Sp.* 11, 132, 134, 137; (ch)iža Pirot, *Per. Sp.* 18, 452; (ch)ubavo Köstend., Kačan. 100; (ch)aresa, (ch)oro, do(ch)ag'am Kratovo, *Per. Sp.* XI—XII, 170, 171; 16, 170; (ch)ubavi, k'e (ch)odam Neresi (Skopje); (ch)aresala, (ch)ubava, (ch)odi, (ch)azno Veles, Mil. 480, 481; *Per. Sp.* IX—X, 96; 3, str. 184, uw. 1; (ch)ubavo Strumnica, Mil. 26; izmet ob. chizmet, (ch)odi Sêres, Verk. 128, 270; (ch)odit, do(ch)odit, (ch)uba(v)a Prilep, Mil. 2, 13; (ch)odim, (ch)arni Bitol.

W środku wyrazów pomiędzy samogłoskami: mu(ch)a ob. mъchá Kъzanl.; pazuu-tъ zam. pazucha-ta Konopč., o. m. 406; dre(ch)i, ti(ch)om, su(ch)o, ti(ch)o Etropol, *Per. Sp.* 14, 312; w zakończeniu *-cha* zam. stsł. *-chą* 3 os. pl. aor.: pije(ch)a, jede(ch)a, bude(ch)a, be(ch)a, kaza(ch)a, ukumi(ch)a Tat.-Pazar.; zaiska(ch)ъ Panag. *Per. Sp.* 2, 162; Vla(ch)ina Čepino, *Per. Sp.* 8, 93; zasviri(ch)a, zaigra(ch)a, mu(ch)a Trъn, *Per. Sp.* 11, 135; 12, 124; sna(ch)a Pirot, Kačan. 195; su(ch)i, ru(ch)o, najdo(ch)a Sof., Kačan. 280; *Per. Sp.* 1, 164; ru(ch)o, mu(ch)i Köstend., Kačan. 125, 229; Vla(ch)inko, bu(ch)alka Kratovo, *Per. Sp.* XI—XII, 169, 170; mu(ch)a Skopje; vjachna(ch)a, vja(ch)a Veles, Mil. 480; padna(ch)a Strumnica, Mil. 27; mašte(ch)a Sêres, Verk. 144; istroši(ch)a, ukъrvavi(ch)a Razlog, Verk. 301; bori(ch)a śe Kukuš, Mil. 11; stana(ch)a, perdu(ch)ite Prilep, Arch. XII, 84, Mil. 22; gore(ch)a Bitol, Mil. 336; sna(ch)i, ze(ch)a Kostur, Mil. 386; mu(ch)a, w mieście Ochrid: mucha, pojdo(ch)a w okolicy Ochridy; ti(ch)ok, praoi zam. prachovi Struga. Mil. 2, 18; mu(ch)a Bitol. W połączeniu ze spółgłoskami: du(ch)na, iska(ch)me, godi(ch)me Tat.-Pazardž.; ar(ch)angel Panag., *Per. Sp.* XI—XII, 157; kopa-

(ch) m e Jeni Mahale; t e (c h) m o zam. š t ê c h m e Trъn, *Per. Sp.* 11, 139; č e (c h) l i - t e Zajčar, *Per. Sp.* 9, 89; j a (c h) n a, O (c h) r i d a Vranja, Kačan. 336; j a (c h) n i Köstend., Kačan. 103; m a (c h) n a l. aor. Sêres, Verk. 167; a r (c h) a n g e l Prilep, Mil. 297; o (c h) r i c k o Struga, Mil. 43.

Zamiast *ch* występuje w niektórych narzeczach dźwięk *j*, zob. §. 104, który w środku pomiędzy samogłoskami służy do usunięcia rozziewu: p o p l e n i j a zam. - c h a Pijanečko, *Per. Sp.* 12, 117; l e j a zam. l e c h a Sof., *Per. Sp.* 17, 320; d r e j e zam. d r e c h i Pirot, *Per. Sp.* 18, 453; t u r i j a zam. - c h a, m a k e j a zam. m a š t e c h a Veles, *Per. Sp.* 3, 182, Kačan. 508; o s t a v i j a, n o s i j a zam. - c h a Prilep, Mil. 22, 386.

W stbułg. zabytkach: rpe(x)oвe Sborn. Belgr. 43.

147. S y c z ą c e. W nagłosie opuszcza się niekiedy przed spółgłoskami dźwięk *s*: (s) k o r k a l'ebec Prilep, Mil. 49; (s) m e t a n a Mil. 200.

W tematach słownych, zakończonych na *s*, *z*, wypadają dźwięki te przed następnemi spółgłoskami *l*, *n*, *v*, tak we wschodnich, jako też zachodnich narzeczach: d o n e (s) l ob. i z n e s e l, p a s e l Gabrovo; i z l a (z) n u l, v l e (z) l i, i z l a (z) n a Jeni Mahale; s l e (z) n a, f l e (z) l i, i z l j a (z) l a Sakъrdži; i z l j a (z) v a, i z l j a (z) n a Filipop.; i z l j a (z) l, i z l j a (z) l a Panag., Mil. 166, 167; f l e (z) n iš, s l e (z) n a, f l e (z) n a, f l a (z) v a j, f l e (z) n a l a Tat.-Pazardž.; i z l e (z) l rodop., Selče w Tat.-Pazardž., Ved. II, 24; i z l j a (z) l a Pavlovsk.; i z l e (z) l a Etropol, *Per. Sp.* 13, 147; o d n e (s) l o Trъn, *Per. Sp.* 12, 110; i z l e (z) l a, v l e (z) l a, i z n e (s) l a Sof., Kačan. 216, 499, Mil. 86; o d n e (s) l i Veles, Verk. 306; v l' e (z) v a t e, v l' e (z) v a, d o n e (s) v a Sêres, Verk. 11, 16, 186, 223.

Przed następnemi syczącemi wypadają również dźwięki *s*, *z*, co trzeba uważać za pewien rodzaj upodobnienia: i s e l u

zam. iz sélo Kot., rasipa zam. razsipa Veles, Verk. 305; rašeta zam. razšeta Sêres, Verk. 52.

W stbułg. zabytkach zachodzi przeważnie proces asymilacyjny, według którego syczące dźwięki przed następnemi syczącemi, lub podniebiennemi wypadają: изле(з)вать Sborn. Belgr. 39; бе(з) сытости Sborn. Sevast. 221; ищелении, бечисльнихь Pslt. Dečan. 146; ищѣли, бесъмрътенъ Sborn. Bułg. 49, 50; Evang. Dečan. 142; рачрьпати, бечинны, бечьстие Jefrem Syrin. 148; ищѣлити ob. исцѣлѣетъ Apost. Ochrid. 99; исвоеѫ, ищѣленомь, и-зоубь, бе-слоужбы, бе-числа, także люча zam. лоучьша Sborn. Berlin. 52, 53; ра(с)чинихь, ищалити, лъче, тѫшкимь, мѫшки Apost. Mac., Pol. 124, 125; ичистисѧ (2 r.) ob. исчистити Evang. Belgrad. 8; бе-зла, бе-сего, бе-чина Pslt. Bolon. 353, 361; ищѣлѣ, ишъдъшѫ Evang. Undol. 44; ищѣли, бечисльныѫ ob. исчезе Okt. Strum. 173.

148. Podniebienne. Z podniebiennych zasługuje na uwagę dźwięk *j*, który często wypada w środku wyrazów po samogłoskach przed spółgłoskami i pomiędzy dwiema samogłoskami. Proces ten powtarza się, szczególnie w narzeczach zachodnich jako zwykłe zjawisko, wskutek czego powstaje rozziew w języku, który należy w zachodnich narzeczach do zwyczajnych właściwości językowych: do(j)de Tat-Pazardž.; devo(j)k'a, ma(j)k'a Trъn. *Per. Sp.* 11, 137; vo(j)sk'a Pijanečko, *Per. Sp.* 12, 118; slavi(j)pile, ta(j)a r. ż., sedla(j)at, ruža(j)at pl. Veles, Verk. 309; *Per. Sp.* 3, 101, 180, uw. 2; ko(j)a r. ż., ta-(j)a pesma, vika(j)at pl. Prilep, Verk. 363; Mil. 254; Arch. XII, 84; oda(j)a Struga, Mil. 68, zob. niżej w deklinacyi i konjugacyi §. 183, c, 232.

W stbułg. zabytkach trzeba uznać wszystkie przykłady, w których dźwięk *j* nie został wyraźnie oznaczony przy następnych samogłoskach (jotowanych) na jeden ze sposobów, używanych w stbułg. ortografii, zob. §. 119, za należące

pod tę rubrykę. To dotyczy mianowicie dźwięków *a*, *ą*, *o*, *u*, podczas gdy przy dźwiękach *e*, *ę*, może zachodzić niepewność ze względu na zwyczaj ortograficzny, według którego znaki *e*, *ę*, mogły oznaczać miękkie (jotowane) i twarde *e* *ę*.

149. Zakończenie wyrazów. Proces, według którego dźwięki spółgłoskowe odpadły w zakończeniu we wszystkich językach słow. w dobie ich wzajemności, znajduje po dziś dzień jeszcze w języku bułg. na wielką stopę swoje zastosowanie. Własnością jest bowiem charakterystyczną tego języka, że odrzuca na końcu wyrazów wszelkie dźwięki spółgłoskowe, czy stoją one po samogłoskach, czy to po spółgłoskach. Pierwsza właściwość, odnosząca się do zatraty końcowych spółgłosek po samogłoskach, jest rzadszą i rozciąga się tylko do pewnych spółgłosek, które giną w tym wypadku w pewnych narzeczach, podczas gdy druga obejmuje cały obszar języka bułg. Tak odpadają we wszystkich narzeczach:

a) płynne: s o k o (l) Veles, Verk. 327.

b) nosowe: c e r (n) Jeni Mahale, č j e r (n) Teteven; s u (m) m a j k o Mil. 291 (asymilacyja).

c) zębowe. We wszystkich narzeczach bułg., mianowicie po syczących i podniebiennych, wypadają zwyczajnie zębowe *t*, *d*: b o l e s (t), s r e d i n o š (t) Kot.; b o l e s (t), m ъ d r o s (t), p r ъ s (t) Gabrovo; p ъ r s (t) Kъzanl.; s v e š (t), n a p r e ž (d) Jeni Mahale; d ъ š (d), g r o s (g r o z d), s v e š (t), n o š (t), g o s (t), k r ъ s (t), č é l j u s (t), š e s (t) Konopčii, o. m. 405; p ъ r s (t), s v ' e š (t) Teteven; v e d n a ž (d), p o l u n o š (t) Panag., *Per. Sp.* XI—XII, 149, 151; j e (s t), d ъ š (d), r a d o s (t), m l a d o s (t) - t a, g i z d o s (t), n o š (t), g o s (t) Tat.-Pazardž.; b o l e s (t), p ъ r s (t), g o s (t), m o s (t), c h u b o s (t), k o s (t) rodop.; t r i e s e (t), p e t e d e s e (t) Etropol, *Per. Sp.* 14, 313, 314; d ъ ž (d) Zajčar, *Per. Sp.* 9, 90; p e d e s e (t), č e t i r e s e (t), r a d o s (t) Trъn, *Per. Sp.* 11, 132, 134, 136; d v a n a e s (t), j e (s t) Sof., *Per. Sp.*

1, 164; dvaš(d), triš(d), sedъmdese(t) Kratovo, *Per. Sp.* XI—XII, 172; 16, str. 155; pьrs(t), mudros(t) Skopje, Ščip; čes(t), pedése(t) Veles, *Per. Sp.* 3, 183; Kačan. 508; doš(d) Strumnica, Mil. 27; čes(t) Struga, Mil. 16; gospo(d) Prilep, Arch. XII, 84; miros(t) zapach, węg. Czirb. 388.

d) gardłowe. Mianowicie w zachodnich narzeczach, a niekiedy i we wschodnich, wypadają *k*, *ch* po samogłoskach, szczególnie w przysłówkach i spójnikach: pa(k), ka(k), potem w zakończeniu aorystu 1 os. poj.: siro má(ch), kužu(ch) Zajčar, *Per. Sp.* 9, 90; ja ne mogo(ch) Trъn, *Per. Sp.* 11, 137; pojdó(ch), ostaví(ch) Pirot, *Per. Sp.* 19—20, 253; ja be(ch) Čepino, *Per. Sp.* 8, 93; siroma(ch), pa(k) Sof., Köstend., Kačan. 125; *Per. Sp.* 1, 164; stana(ch), otido(ch), ulegna(ch), izvadi(ch), ubodo(ch) Kratovo, *Per. Sp.* XI—XII, 175; ore(ch) - pl. oresi, stra(ch) Ščip; pa(k), siroma(ch), najdo(ch) Veles, Mil. 480; Verk. 310; stra(ch), ore(ch) Bitol.

e) syczące: ja(z) Jeni Mahale, Sakъrdži, Tat.-Pazar., z rodop. w Fojna, Čukurköi, Čepino, Široka lъka, Trъn, Vidin, Sof., Köstend., Skopje, Veles, Kukuš i tak cała zachodnia Macedonija.

f) **Ściąganie samogłosek w zgłoskach i wyrazach (kontrakcyja).**

150. Jak przy wyrzucaniu dźwięków spółgłoskowych można było zauważyć, język bułg. używa w wysokim stopniu połączenia dwu po sobie następujących samogłosek, należących do różnych zgłosek, czyli tak zwanego rozziewu, n. p. pra-o-i zam. prachovi, Ja-u-ru-u zam. Javorovo i t. p. Właściwość ta zachodzi tak we wschodnich, jako też i to w wyższym stopniu w zachodnich narzeczach. Je-

dnakże obok tego ucieka się język także do tego środka, że schodzące się dźwięki samogłoskowe ściąga ze sobą, przez co z dwóch zgłosek staje się jedna. Przytem postępuje on w następujący sposób.

Jeżeli następują po sobie dwie równe samogłoski, wówczas ściągają się, tworząc jednę zgłoskę, n. p.:

a - *a* = *a*: t a j a = t j a Tat.-Pazar., Šumen, *Per. Sp.* VII—VIII, 110; s n a zam. s n a ' a, s n a c h a Struga, Mil. 469.

o - *o* = *o*: č a r n o k a zam. č a r n o o k a Široka łka.

i - *i* = *i*: s t r i l a d i v o j s k a zam. t r i i l a d i, c h i l a d i Tat.-Pazar.; n e l i s m ъ zam. n e l i i s m ъ zam. j e s m ъ, podobnie n i s ъ m zam. n i j e s ъ m, n e j e s ъ m Tat.-Pazar.; n i j n i s m e, v i j n i s t e Kot., *Per. Sp.* VII—VIII, 114; n i d i n zam. n i i d i n, j e d i n Tъrnov, *Per. Sp.* III, 110.

e - *i* = *é*. Proces ten zachodzi tylko przy połączeniu ńe i m a non est, z czego we wschodnich narzeczach staje się n ê m a, wymawiane n j a m a, a w zachodnich ńe m a, n e m a; n i m a rodop., n. p. Široka łka. Przy połączeniu zaś partykuł, kończących się na *e*, z następnym wyrazem, zaczynającym się od samogłoski, ostaje się nagłosowa samogłoska, a końcowa partykuły ginie: č a z i zam. č e a z i Tat.-Pazardž., k i d a m, k i d e š zam. k e i d a m, k e i d e š Veles, *Per. Sp.* 3, 182, 184, n u g r e v a zam. n e u g r e v a Strumnica, Mil. 27. Podobnie ma się rzecz, jeżeli partykuła kończy się na *a*: d i d e zam. d a i d e l. poj., d o ž e n a zam. d a o ž e n a l. poj., Tat.-Pazar., d i d i zam. d a i d e 3 poj. Jeni Mahale, j a d i d e m, d a i d e m Sof., Mil. 56; k o j š t i s p i j e zam. š t e i s p i j e Tat.-Pazar.; j i s k a m zam. j e i s k a m Tat.-Pazar. Ten sam stosunek zachodzi także przy połączeniu innych wyrazów: d o-

brutro zam. dobro utro Tat.-Pazar., u kojan zam. u koji (ch)an Kъzanl.

Jeżeli po wyrazie, zakończonym na samogłoskę, następuje słowo posiłkowe je (st), wówczas ściąga się z poprzednim wyrazem w jednę zgłoskę, zamieniając się w podniebienne *j:* ili tъ *j* ranu digala zam. *je* Kot., *Per. Sp.* II, 107; chranila *j* mamъ, gledala *j* Šumen, *Per. Sp.* VII—VIII, 108; pujъvil mi sъ *j* Dimitъr Tъrnov, *Per. Sp.* III, 110. Również i przeciwny zachodzi proces, że końcowy dźwięk *i* poprzedniego wyrazu przemienia się w *j*, a słowo posiłkowe pozostaje niezmienione: dal' je sъlnce, il' je kula zam. dali, ili Veles, *Per. Sp.* IX—X, 94.

Ściąganie całych zgłosek i wyrazów nie da się ująć w pewne reguły, lecz włada w tej mierze dowolność często indywidualna: došte zam. dode šte, sъrelen zam. siren elen Tat.-Pazar. i t. d.; male zam. mamole Šumen, *Per. Sp.* VII—VIII, 112; pos rodop. Čepelare, poesmo zach., pasmo wsch., nim si chodi zam. ne moj Kukuš, Mil. 296; poma Bog zam. pomagaj Köstend., Kačan. 154, Radomir, Kačan. 154; nákъkósi zam. ne znam kakvó si Konopč.; nám da li zam. ne znam da li wsch.; bózna zam. Bog znae wsch. *Per. Sp.* 18, 411, uw. 1.

W stbułg. zabytkach powtarza się ten sam proces: немаха zam. не имаха Sborn. Belgrad. 35; покланѣим'се zam. покланѣй имь сѧ, за товай бѣше мысль zam. за това кей dat. r. ż., rkp. Tow. PN. w Sof. Nr. 1 z XVII w.; вь аси zam. асии, маринь zam. маринь, божи, оубицѫ; podobnie ыи ściąga się w и (ы), ѧш w а: прѣдахѫ; ѣш w ѣ: дѣние, сьдѣвше, расѣни, бѣхѫ i t. d.; ѧѥ w а: влачаши. Oprócz tego ściągają się stykające się z sobą wyrazy, jak: рече-т-исѫ, подобае-т-и, испалѣе-т-ѧ, нѣс-т-и, ѡтдас-т-и, дне-с-тѫ (жа)еми i t. d. Apost. Mac., Polívka 125.

II.

SPRAWOZDANIA

Z POSIEDZEŃ WYDZIAŁU

I KOMISYJ AKADEMICKICH.

AKADEMIJA UMIEJĘTNOŚCI W KRAKOWIE

Wydział filologiczny.

1889.

Posiedzenie Wydziału ściślejsze z dnia 19 Maja.

Przewodniczący: Dr. Estreicher.

Wydział załatwia sprawę przyznania nagród za prace nadesłane na konkurs imienia S. B. Lindego.

Na konkurs ten nadesłali:

1) P. Stefan Ramułt: „Słownik języka pomorskiego".

2) Dr. Andrzej Cinciała: „Słownik dyalektyczny, czyli zbiór wyrazów staropolskich i innych w potocznej mowie używanych na Szląsku w Księstwie Cieszyńskiem, z dodatkiem przysłowiów i frazeologii".

Wydział, po wysłuchaniu opinii referentów, z 3 nagród przeznaczonych do rozdania w tym roku, przyznał obu ubiegającym się drugą nagrodę, każdemu po rsr. 337.

Posiedzenie Wydziału ściślejsze dnia 27 Maja 1889.

Przewodniczący: Dr. Estreicher.

Sekretarz odczytuje umotywowaną propozycyją na członka korespondenta Akademii w Wydziale filologicznym p. Adama

Antoniego Kryńskiego, redaktora czasopisma: „Prace Filologiczne“, podpisaną przez dwu członków.

Wniosek poddano pod głosowanie. Na 8 głosujących było 6 głosów tak, 2 głosy nie, a więc kandydat otrzymał wymaganą większość t. j. $^3/_4$ głosów.

Poczem przystąpiono do wyboru Sekretarza Wydziału na następne trzechlecie.

Na ośmiu głosujących, Prof. Malinowski otrzymał sześć głosów, po jednym głosie prof. Morawski i Sokołowski; obrany więc został sekretarzem Profesor Malinowski.

AKADEMIJA UMIEJĘTNOŚCI W KRAKOWIE.

Wydział filologiczny.

1889.

Posiedzenie Wydziału
dnia 26 Czerwca.

Przewodniczący: Dr. Estreicher.

Sekretarz zdaje sprawę z czynności Komisyj. Komisyja historyi sztuki odbyła posiedzenie w dniu 6 Czerwca r. b.

Dr. Tretiak, Czł. Ak., zdaje sprawę ze swej pracy p. t.: „O wpływie Mickiewicza na poezyją Puszkina przed r. 1831.“

Autor oznajmia, że jest to pierwsza część rozprawy, mającej zadanie wykazać wpływ Mickiewicza w całej poezyi Puszkina. We wstępie zwraca uwagę na to, że pomimo, iż bijograficzna literatura, dotycząca Mickiewicza jest już bardzo obfitą, nigdzie w niej przecież stosunek tego poety do Puszkina nie był poddany szczegółowemu badaniu. Pierwszy p. Spasowicz podjął ten temat w swojej rozprawie: „Mickiewicz i Puszkin przed pomnikiem Piotra Wielkiego.“ (Pamiętnik imienia Adama Mickiewicza, 1887), wszakże nie miał zamiaru wyczerpać go i zajął się przeważnie pytaniem, jakie były i jakim ulegały przemianom przekonania polityczne obu poetów, a także, o ile różnice, zachodzące między nimi, wpłynęły na ich stosunek osobisty. Głównym rezultatem pracy p. Spasowicza jest odkrycie związku, jaki zachodzi między utworami Mickiewicza „Pomnik Piotra Wielkiego“ i „Oleszkiewicz“, a Puszkina „Miedzianym Jeźdzcem“; w bliższe jednak wyjaśnienie tego związku p. Spasowicz nie zapuszczał się i utwór Puszkina pozostał dla niego zagadkowym. Co się tyczy wpływu Mickiewicza na Puszkina przed r. 1831, tego pytania nie wciągnął p. Spasowicz w zakres swoich roztrząsań.

Autor, pozostawiając wyjaśnienie genezy „Miedzianego jeźdźca“ do części drugiej, w pierwszej przedstawia naprzód w historycznym toku rozwój duchowy Puszkina i zaznacza wpływy,

którym ulegał Puszkin do czasu poznania się z Mickiewiczem w Moskwie 1826. Następnie zarysowuje ówczesne stanowisko rosyjskiego poety w obec rządu z jednej, — w obec liberalnie nastrojonej publiczności z drugiej strony i przechodzi do osobistego stosunku dwóch poetów, w którym uwydatnia przewagę moralną Mickiewicza. Była ona następstwem jednolitości charakteru, jednolitości zasad polskiego poety, której nie było w Puszkinie, a jakkolwiek ta przewaga nie budziła zawiści w rosyjskim poecie, wywierała jednak na nim przygniatające wrażenie, którego ślady autor znajduje w wierszach „Przeczucie", „Przypomnienie" i w wierszu p. t. „26 maja 1828". Szczególnie ważną wskazówką w tym względzie jest wiersz „Przypomnienie", w którym się jak najjaskrawiej odzwierciedliło ówczesne rozdarcie w duszy Puszkina, a jest to właśnie jedyny wiersz, który Mickiewicz przełożył na język polski.

Dalsze i już wyraźniejsze ślady wpływu Mickiewicza na Puszkina widzi autor w wierszu p. t. „Anczar". Jest on jakby echem tych teoryj o braterstwie ludów, które podług samegoż Puszkina rozwijał Mickiewicz przed swoimi rosyjskimi przyjaciółmi. W ścisłym związku z tym wierszem pozostaje pewien ustęp z pisanej w r. 1829 „Podróży do Erzerum", gdzie Puszkin, mówiąc o nienawiści Czerkiesów do Rosyi, wskazuje tej ostatniej jako wzór do naśladowania katolickich misyjonarzy, i wyrzuca jej, że nie stara się podbijać ludów sąsiednich, pogrążonych w ciemnocie, słowem miłości chrześcijańskiej. Cały ten ustęp tak jest napisany w duchu Mickiewicza, tak mało pokrewny wszystkiemu, co Puszkin przedtem pisał, z wyjątkiem jedynego „Anczara", że autor nie waha się wciągnąć go w zakres mickiewiczowskiego wpływu.

Innego rodzaju wpływ Mickiewicza widnieje w poemacie Puszkina p. t. „Połtawa". Autor zestawia „Połtawę" z „Konradem Wallenrodem" Mickiewicza, wskazuje widoczne pokrewieństwo tematów: i tu i tam za temat służy długo noszona w sercu chęć zemsty i tu i tam zemsta chwyta się, jako jedynego środka, zdrady i tu i tam wielki zdrajca budzi ku sobie namiętną miłość kobiety. Że to pokrewieństwo tematów nie było przypadkowe, autor dowodzi tem, że „Wallenrod" ukazał się na początku 1828 r., a „Połtawa" pisaną była w jesieni tegoż roku, a więc pod świeżem jeszcze wrażeniem Wallenroda. Że zaś Puszkin znał ten poemat zaraz po jego ukazaniu się i że „Wallenrod" budził w nim zajęcie, to rzecz niewątpliwa; świadczy o tem jego przekład wstępu do Wallenroda, dokonany jeszcze w marcu 1828. Autor objaśnia genezę „Połtawy" w ten sposób, że fantazyja Puszkina, potrącona bajronicznym nastrojem i rembrandtowskiem

oświetleniem Wallenroda, szukała podobnej postaci w dziejach Rosyi i znalazła ją w Mazepie, w którym już i Byron dopatrzył tyle żywiołu poetyckiego. Ale temat ten prowadził za sobą rozmaite wymagania, które stawiała po części historyja i tradycyja narodowa, po części cenzura; tym wymaganiom Puszkin musiał zadość uczynić i one to Mazepę daleko odsunęły od Wallenroda.

Na tem się kończy wpływ Mickiewicza na poezyją Puszkina przed r. 1831. Odmawia on się dopiero w r. 1833, jako echo dolatującej z zachodu poezyi Mickiewicza, wywołanej listopadowem powstaniem.

Posiedzenie Komisyi historyi Sztuki
z dnia 6 Czerwca.

Przewodniczący Prof. ŁUSZCZKIEWICZ.

Pan Wdowiszewski udzielił zaczerpniętych z Archiwum miejskiego krak. nowych szczegółów do historyi rzeźbiarstwa w Polsce w XVI w.

1. Hieronin Canevesi starszy (1562—1574) robił nagrobek Stanisława Orlika, żupnika ziem ruskich, w kościele Dominikanów krak., do dziś dnia zachowany.

2. Tenże w r. 1567 robił nagrobek marmurowy Gabryjela Tarły, marszałka dworu królowej, znajdujący się podobno w Luszowicach lub Zakliczynie.

3. Szacunek w sprawie spornej z r. 1563 przedmiotów artystycznych, dokonany przez rzeczoznawców, między którymi znajdujemy nazwiska znanych Włochów rzeźbiarzy, daje wiadomość o różnych rzeźbach z marmuru i alabastru, oraz o ich cenach ówczesnych.

W uzupełnieniu do wydanej pracy Prof. ŁUSZCZKIEWICZA o Klasztorze Zwierzynieckim oznajmił pan Wdowiszewski, iż w Consulariach Kazimierskich pod r. 1608 znalazł umowę, z której wynika, że przebudowy klasztoru za ksieni Doroty Kątskiej dokonali: budowniczy J. K. M. Giovanni, Trevani, tudzież mularz i obywatel kazimierski Giov. Batt. Petreni.

P. Wdowiszewski przedstawił dokonane przez p. Jana Zubrzyckiego zdjęcia ołtarza nader pięknej roboty snycerskiej z XVII w. w Łanowicach pod Samborem. Komisyja postanowiła widok ogólny całości umieścić w Sprawozdaniach.

Podług otrzymanej od p. PTASZYCKIEGO wiadomości, znalazła się w biblijotece cesarskiej w Petersburgu księga wydatków wiel-

korządowych dworu królewskiego w Krakowie w latach 1562—1572. W skutek tego uproszono pp. ŁUSZCZKIEWICZA i M. SOKOŁOWSKIEGO, aby zajęli się uzyskaniem wypisów, o ile się do historyi kultury i sztuki odnoszą, a to celem ogłoszenia ich w Sprawozdaniach, jako uzupełnienie wydanych już podobnych rachunków z lat 1524—1527 i 1568.

P. LEONARD LEPSZY oznajmił, iż prof. ŁEPKOWSKI z chęcią odda do użytku Komisyi zbiór znaków kamieniarskich średniowiecznych, znajdujących się w jego posiadaniu.

P. LEPSZY odczytał krytyczną notatkę o dokonanem świeżo nakładem Muzeum Austryjackiego sztuki i przemysłu w Wiedniu wydaniu rękopismu miniaturowego Biblijoteki Jagiellońskiej, zwanego „Baltazara Bema Codex picturatus". Przypuszczenie wydawcy, jakoby miniatury wskazywały malarza szkoły dolnego Renu, osiadłego w Krakowie, wywołało dyskusyją, w której p. ŁUSZCZKIEWICZ, zaprzeczając śladów wpływu polskiego, przypomniał, że już po rozpowszechnieniu druku byli w Niemczech w centrach artystycznych malarze, robiący na zamówienia zagraniczne miniatury do ozdobnych rękopisów. Wszak w kodeksie Bema spotykamy miniatury z przedstawieniem rzemiosł, o których w tekscie wcale mowy nie ma.

W końcu postanowiono nie przedsiębrać tego lata wycieczek, a natomiast przyspieszyć wydanie nagromadzonych materyjałów, zwłaszcza do romańszyzny.

AKADEMIJA UMIEJĘTNOŚCI W KRAKOWIE.

Wydział filologiczny.

1889.

Posiedzenie Wydziału dnia 15 Lipca.

Przewodniczący Prof. Łuszczkiewicz

Przewodniczący poświęca kilka gorących słów wspomnieniu zmarłego Członka nadzwyczajnego Akademii Stanisława Zarańskiego i podnosi Jego zasługi około literatury pedagogicznej, wzywając zarazem obecnych, aby przez powstanie uczcili pamięć zmarłego.

Sekretarz zdaje sprawę z czynności Komisyj. Komisyja historyi sztuki odbyła posiedzenie dnia 11 Lipca b. r.

Sekretarz podaje treść drugiej części pracy Dra Józefa Tretiaka p. t. „Ślady wpływu Mickiewicza na poezyją Puszkina (po r. 1833).“

Jest to dalszy ciąg pracy, którą autor przedtem już przedstawił Akademii, a która nosiła tytuł: „O wpływie Mickiewicza na poezyją Puszkina przed r. 1831.“ We wstępie opowiada autor stosunki osobiste, domowe Puszkina, które wpłynęły na zbliżenie poety do dworu, a z drugiej strony wskazuje szczególne powody, dla których dwór starał się wówczas o pozyskanie poety. Owocem tego zbliżenia były wiersze Puszkina „Oszczercom Rosyi“ i „Rocznica Borodina“, wydane pod koniec 1831 r., wraz z Żukowskiego analogicznym utworem, pod ogólnym tytułem: „Na wzięcie Warszawy“. Już w Październiku tego roku wiersze te były przełożone na język francuski przez Uwarowa. Gdy ukazał się ten zbiór wierszy, Mickiewicz był w Poznańskiem. Nie

ma śladu w korespondencyi poety, aby je czytał przed napisaniem trzeciej części „Dziadów“, wszakże zanadto były głośne, aby nie przypuścić, że słyszał coś o nich, jeśli nie w Dreznie, to w Paryżu. Do takiego przypuszczenia skłania i sam wiersz: „Do przyjaciół Moskali.“ Wiersz ten, podług autora, pisany był zapewne nie w Dreznie, ale w Paryżu, już podczas druku „Ustępu“, dla tegoto, chociaż jest dedykacyją, umieszczono go na końcu, nawet po objaśnieniach.

Puszkin po napisaniu „Na wzięcie Warszawy“ przez parę lat bardzo mało tworzył. Pewna jałowość była niejako następstwem stanowiska oficyjalnego poety, jakie zajął w swoich wierszach antypolskich. Przyjaciele radzili mu, aby podjął temat Oniegina i Puszkin miał pójść za ich radą, ale w dawnego bohatera chciał wlać nowe swoje usposobienie. Stanowisko jego ówczesne było szczególnego rodzaju. Dobrze widziany u dworu, okryty sławą, miał się za coś lepszego od wielu, z którymi się tam spotykał, ale nizka ranga jego dawała tamtym pierwszeństwo na każdym kroku. Miał przytem Puszkin sympatyje i roszczenia arystokratyczne, które dawniej jeszcze, jakkolwiek słabo, odbijały się, a teraz obudziły się żywiej. Chcąc więc teraz napełnić bohatera nowego utworu swojem „ja“, miał zamiar przedstawić go jako potomka starego, głośnego w dziejach rodu, ale podupadłego.

Wtem — na wiosnę, lub latem 1833 — doszła rąk jego trzecia część „Dziadów“. Złączony z nią „Ustęp“ wywarł bardzo silne wrażenie na Puszkinie. Czuł on, że tu do niego zwracano się przedewszystkiem i bez odpowiedzi zostawić go nie chciał. Odpowiedzieć tonem oficyjalnym łatwo było, ale odpowiedzieć tak, żeby wiersz był wiernym wyrazem uczuć poety — trudno; cenzura stała na przeszkodzie. Puszkin postanowił użyć do tej odpowiedzi nowego poematu, do którego pisania zabierał się wówczas i przygotowanego bohatera, w którym siebie miał wypowiedzieć, obrócił do nowej roli. Tak powstał „Miedziany Jeździec“. Przedstawiona w tym poemacie walka szaleńca Jezierskiego z kolosem Piotra — to obraz walki indywidualizmu z ideą państwa w Rosyi. Jest to wprost odpowiedź na wiersz Mickiewicza: „Pomnik Piotra Wiel-

kiego". Sytuacyja niemal ta sama. Tam poeta „sławny pieśniami na północy" piętnuje pomnik, jako „kaskadę tyrańskwa", tu Jezierski grozi mu pięścią, a Jezierski — to ten sam poeta. Ale głęboka różnica między temi utworami polega na tem, że tam jest przepowiednia zwycięstwa indywidualizmu, tu indywidualizm pokonany magiczną potęgą idei despotycznego państwa. Ze strony poety było tu po części przyznanie się do winy, po części obrona. Ta ostatnia da się streścić w tych słowach: trzeba być szaleńcem, aby, żyjąc w Rosyi, porywać się do otwartej walki z despotyzmem.

Że taką myśl zawarł Puszkin w „Miedzianym Jeźdźcu", mamy na to niezbity dowód w pewnym spółczesnym wierszu, na który p. Spasowicz nie zwrócił uwagi, a który jest wybornym komentarzem do „Miedzianego Jeźdźca". Jest to wiersz:

„Не дай мнѣ Богъ сойти съ ума".

Puszkin powiada tu, że i on by potrafił śpiewać tak, jak śpiewają wolni poeci, ale czy może? Cóż się z nim stanie nazajutrz? Zamkną go do turmy i przyjdą się z nim droczyć. Rozum tedy praktyczny każe mu nie zapominać, gdzie się znajduje.

Ale nie na tem koniec. „Miedzianego Jeźdźca" poprzedza wstęp, zostający w zupełnie luźnym związku z opowiadaniem. P. Spasowicz sądzi, że służył on do przysłonięcia tego, co mogło być rażącem w głównej treści. Ale dość go porównać z Ustępem III części Dziadów, aby się przekonać, że i on jest także echem poezyi Mickiewicza. Autor zestawia pokrewne treścią ustępy i wykazuje, że wstęp jest obroną stolicy nadnewskiej przed gnębiącą satyrą Mickiewicza. Dla Mickiewicza Petersburg nie mógł być i nie był tem, czem dla Puszkina, który się z nim zrósł, wiele w nim przeżył; bierze go więc w obronę.

Następnie autor zestawia ustępy z „Pomnika Piotra Wielkiego" i „Miedzianego Jeźdźca", które w bardzo podobny sposób dają obraz kolosu Piotrowego i tą samą drogą stara się w wierszu Mickiewicza wyróżnić to, co przejął nasz

poeta od Puszkina, a do czego się potem Puszkin w „Miedzianym Jeźdźcu“ przyznał, jako do swojej własności.

Ostatnim odgłosem trzeciej części Dziadów w poezyi Puszkina jest jego wiersz z r. 1834. p. t. „Mickiewicz“. Puszkin od obrony przechodzi tu do skargi na Mickiewicza. Autor rozważa tak tę skargę, jak poprzednią obronę i oczyszczanie się Puszkina i przychodzi do wniosku, że, jak obrona i usprawiedliwianie się nie było dostateczne, tak i skarga Puszkina była niesłuszną.

Komisyja historyi Sztuki.

Posiedzenie dnia 11 Lipca.

Przewodniczący prof. Wł. Łuszczkiewicz.

P. Leonard Lepszy odczytał uwagi swoje nad świeżo wydaną książką Władysława Łozińskiego p. t. „Lwów Starożytny I Złotnictwo.“ Przyznając nieocenioną wartość pracy, która znajomość naszej przeszłości artystycznej o ważny krok naprzód posuwa, sprawozdawca polemizuje tylko z ustępem, odnoszącym się do znaków mieszczańskich (t. z. gmerków lub starek). Przypisuje on im inny niż p. Łoziński początek i twierdzi, że używali ich w XV i XVI wieku wogóle wszyscy mieszczanie, że zatem zbieranie tych znaków ma o tyle tylko znaczenia, o ile odnoszą się do złotników, malarzy, kamieniarzy, rzeźbiarzy i mieczników, ale robione bez wyboru byłoby marnowaniem czasu i pracy. W dyskusyi p. M. Sokołowski wyraził zdanie, że gmerki nieartystów mogą mieć także znaczenie, gdy chodzi o stronę historyczną jakiegoś przedmiotu. n. p. zbadanie jego fundacyi; a^te trudność leży w tem, iż często jednego znaku używało kilka r^lodzin.

P. Łuszczkiewicz przedstawił zdjęcie architektoniczne cokołu, odkrytego świeżo przy odkopywaniu ścian prezbiteryjum kościoła OO. Franciszkanów w Krakowie. Jest on z piaskowca, ma przekrój gotycki dwublokowy, jest starannie wykonany i przypomina nieco przekrój cokołu, obiegającego pod brukiem kaplice rodowe z XV wieku w kościele N. P. Maryi. Jak wiadomo, w r. 1436 Zb. Oleśnicki święcił budowę kościoła Franciszkańskiego, powiększoną świeżo przez przedłużenie prezbiteryjum. Do tej

budowy odnosi się cokół odkopany, który leży na poziomie ówczesnego bruku, o 1·35 m. niżej od bruku dzisiejszego. Posadzka kościelna leży jeszcze o 0·70 mtr. niżej i wskazuje zapewne, jaki był poziom gruntu w czasie budowy kościoła w XIII wieku. Widoczny kierunek spadku od północy ku południowi, oraz porównanie z poziomami znanych cokołów innych najstarszych kościołów krakowskich daje ważne wskazówki co do topografii pierwotnego miasta.

P. Jerzy hr. Mycielski odczytał opis dwóch obrazów, które widział w Kwassitz, zamku hrabiów Thun-Hohenstein na Morawie pod Kromieryżem. Obrazy te przedstawiają epizody zabaw dworskich ze zjazdu Wiedeńskiego r. 1515, a w nich postaci Jagiellonów i innych osobistości, Polskę obchodzących. Sprawozdawca dodał wiele wyjaśnień, dotyczących dziejów tych obrazów z genealogii rodzin tam przedstawionych, zestawiał z opisem teksty historyków spółczesnych i wyraził zdanie, iż są to kopije lub przemalowania z końca XVI w. obrazów spółczesnych zjazdowi. W dyskusyi obecni podnieśli ważne wątpliwości co do tego, aby obrazy miały za podstawę utwory spółczesne zjazdowi.

AKADEMIJA UMIEJĘTNOŚCI W KRAKOWIE.

Wydział filologiczny.

1889.

Posiedzenie Wydziału dnia 18 października.

Przewodniczący: Dr. Estreicher.

Sekretarz zawiadamia o wyjściu z druku VII tomu Pamiętnika Akad. Wydź. filol. i histor.-filozof., który zawiera następujące rozprawy:

Dr. Kallenbach Józef: Czwarta część „Dziadów“ Studyjum porównawcze; Dr. Wierzbicki Daniel: Żywot i działalność Jana Heweliusza: Dr. Smolka St.: Kiejstut i Jagiełło; Dr. Kawczyński Max.: Porównawcze badania nad rytmem i rytmami. III. Rytmika romańska; Dr. Tretiak Józef: Ślady wpływu Mickiewicza w poezyi Puszkina.

Dr. Kallenbach Józef odczytał zapisek o nowych materyjałach do historyi dramatu w Polsce.

Ces. Biblijoteka publiczna w Petersburgu zawiera, jak tego słusznie spodziewać się należało, wiele cennego materyjału bądź w rękopisach, bądź też w starych drukach do historyi literatury polskiej. Materyjałów tych nie wyzyskali dotychczas uczeni polscy. Korzystają z nich zato badacze rosyjscy z wielkim pożytkiem, jak tego dowodzi gruntowna praca o dramacie rosyjskim, wydana świeżo przez P. O. Morozowa p. t.:

Исторія русскаго театра. Томъ I. (До половины XVIII столѣтія). Historyja teatru rosyjskiego. Tom. I. (Do połowy XVIII w) Petersburg 1889. 8° str. IX, 398 i XL.

Bardzo staranna monografija ta o początkach i rozwoju poezyi dramatycznej w Rosyi, zawiera wiele cennych wskazówek dla badaczów polskiej literatury.

Dzieje teatru w Rosyi są nader ubogie w fakta znamienne i doniosłe dla literatury rosyjskiej. Po sumiennych i rozległych studyjach, Morozow dochodzi w końcu pracy swej do następujących wyników: (str. 397). Stary teatr rosyjski, o duchownym czy świeckim nastroju, szkolny czy ludowy, nie wniósł nic ważnego do literatury rosyjskiej, nie wzbogacił jej ideami nowemi a płodnemi. Bądź co bądź spełnił swe zadanie obyczajowe. Choć wpływy obcego dramatu uwiędły wcześnie, przecież zostawiły po sobie jaki taki ślad, rozbudziły zamiłowanie do widowisk teatralnych. Objawem charakterystycznym starego teatru rosyjskiego jest zupełna zależność od zachodniej cywilizacyi. W literaturze dramatycznej rosyjskiej znać systematyczne spaźnianie się: bierze ona to z Zachodu, co już tam przekwitło i zestarzało się. Pod tym względem literatura polska nieraz jest analogiczna. Czasy Szekspira, Corneilla, Rasyna, Moliera, Kalderona przeszły dla literatury rosyjskiej bez znaczenia i wpływu na razie. Dramat rosyjski przechodził fazę zależności od dramatu polskiego (jezuickiego, szkolnego), komedyi niemieckiej, wreszcie pseudo klasycznej francuskiej. Nas przedewszystkiem obchodzi faza polsko-łacińskiego wpływu. Poświęcił jej Morozow wiele trudu. Do utworów scenicznych, zwłaszcza małoruskich, odszukał on w rękopisach Biblijoteki Petersb. pierwowzory polskie lub łacińskie, pochodzące przeważnie z kollegijów jezuickich. Wpływ utworów polskich jest tak silny, że Mor. w wielu ustępach swej książki raczej historyją polskiej a nie rosyjskiej dramatycznej poezyi traktuje. Wobec zaginionych wielu utworów scenicznych polskich z XVII w. zdumiewa ilość odszukanych przez Mor. rękopisów polskich z XVII w., nieznanych nam zgoła, nie uwzględnionych dotychczas w tak ubogiej literaturze dramatu polskiego. Mor, szukając głównie pierwiastków rosyjskiego dramatu, zbyt skąpe podał wyjątki z rękopisów polskich, abyśmy mogli nabrać dokładnego pojęcia o znaczeniu tych sztuk dla literatury naszej. Będą to przeważnie dramata szkolne, grywane w kollegijach jezuickich, słabe pod względem budowy i intrygi — ważne zawsze jako pomniki języka polskiego. W kilku wyjątkach, podanych przez Mor., zdaje się, że mamy do czynienia z zabytkami starszemi (z XVI wieku), które w kopii późniejszej z XVII lub XVIII w. się przechowały. Morozow zna najdokładniej dramata i dyjalogi polskie, ogłoszone przez Wotcickiego, Kraszewskiego i Chmętowskiego i dokładnie zaznacza, co bierze z druku, a co z rękopisu nieznanego. Sygnatury rękopisów są tak do-

kładne, że wynalezienie ich w Biblijotece Ces. publicznej w Petersburgu nie powinno być trudne. Przedstawiam inwentarz tych zabytków dramatycznych, godnych uwagi, sporządzony na podstawie książki Morozowa.

Materyjały rękopiśmienne, odnoszące się do historyi dramatu polskiego, pochodzą przeważnie z XVII w. Morozow zwrócił pilną uwagę na zabytki dramatu szkolnego, który w kollegijach jezuickich w Polsce w XVII w. grywano. Jako punkt wyjścia posłużył mu rękopis łaciński z roku 1648 (Bibl. Ces. Publ. dział łać. Q. XIX. 229) p. t.: „*Poetica practica*". Dziełko to podaje prawidła teoretyczne układania sztuk teatralnych. (Por. Morozow str. 49 przypisek).

Oto wyjątki z dramatów szkolnych polskich, przytaczane przez Morozowa:

1) Dyjalog [1]) na święto: ścięcie głowy św. Jana Chrz. (Q. XIV, 80). Występuje tam jako osoba, krew świętego, wołająca do Nieba o pomstę:

Otom ja krew niewinna z niewinnego Iana,
Przez srogość Herodową niewinnie wylana
. . . . . .
Skarżę przed Tobą tedy na tego tyrana.

2) Zbiór [2]) dramatów jezuickich polskich z XVII w. przedstawionych w Mińsku i Wilnie. Q. XIV. 10. Wyszczególnia Mor. Q. XIV. 10. f. 150. pod tytułem: „*Progymnasma*", gdzie w zabawny sposób przeprowadzony jest wykład o zmianie kalendarza z roku 1586.

3) Komedyja [3]) o mięsopuście. Q. XIV. 53. Wyjątki podał Mor. w Żurn. Min. Nar. Pr. 1888 r. Całość wydrukował prof. Kalina w II. t. „Prac filologicznych".

4) Ważne dla poznania strony obyczajowej i narodowej były intermedyja w dramatach, zawsze z odcieniem wesołym pisane. Mor. przytacza kilka znalezionych w Biblijotece Petersb. Drukowana w „Kijewsk. Starinie" 1883 roku, ale zapewnie niesłychanie rzadka jest: [4])

„Tragoedia albo wizerunek śmierci przeświętego Chrzciciela, przesłańca Bożego, na pięć aktów rozdzielony. Przydane są y intermedia dwoje, napisany przez Jakóba Gawattowicza

---

[1]) Mor. 53.
[2]) Mor. 55.
[3]) Mor. 57.
[4]) Mor. 63.

Leopolitę, nauk wyzwolonych y philozophiej bakalarza. Odprawowane w Kamionce na jarmark przypadający na dzień świętego Jana Chrzciciela, roku pańskiego 1619". P. Estreicher ma pod r. 1619: „Gawath J. Tragedyja albo wizerunek śmierci. Jaworów św. Mikołaj". A zatem jestto inny druk.

5) W rękopisie Q. XIV. 30. znachodzi się oryginalna przeróbka tego samego tematu, który służył P. Baryce w jego komedyi: „Z chłopa król" [1]). Wprowadzeni są tam chłopi, białorusini wraz z ich piosnkami ludowemi i dosadnym monologiem.

6) Inne intermedyjum bardzo zabawne przytacza Morozow w streszczeniu: Literat, bojąc się dysputy z uczonym, nazwanym Samochwalskim i to dysputy na migi, każe służącemu Hawryle udawać swego ucznia, przebiera go w strój doktorski. Hawryło zwycięża [2]).

7) Nadzwyczaj charakterystycznem jest intermedyjum: De schismatico et unito Catholico. (Q. XIV. 18). Chłop prawosławny wchodzi do sali szkolnej i prosi stróża, aby mu objaśnił, co to za sztuka ma tu być grana. Stróż mu przyrzeka, że da objaśnienie, jeśli wprzód chłop odpowie na jego pytania. Chłop się broni, że sam wie bardzo mało, ale pamięta, co mu ojciec jego opowiadał, a ten był bardzo mądry, bo znał całe abecadło polskie i ruskie („całoje ganbiecadło"). Między innemi pytaniami zadaje mu stróż i takie: jaka wiara lepsza, schyzmatycka czy unicka? Chłop wykrętnie odpowiada: „Dobra wiara schyzmatycka, ale prawdę mówiąc, lepsza lacka albo unicka, bo co lach albo unita, to pan — a co schymatyk to chłop ladaco. Ale cóż? tak i dobrze, „po Sieńkie szapka" (=„jaki pan, taki kram"). Dla chłopów dobra chłopska wiara, pies zje i bez soli (собака съѣстъ и безъ соли). Stara nasza wiara to prawda, aleć i świat nie młody". Chłop prawosławny nie chce przyjąć unii, bo, jak mówi, dziadowie jego nie byli unitami, a przecież chleb jadali, piwko pijali, z karczmy nie wychodzili". Scena kończy się nawróceniem schyzmatyka. Autorem tego intermedyjum był Eustachy Pyliński, jezuita. (Grodno, 1651) [3]).

Przechodząc do jasełek czyli szopek, zaznacza autor rychłe ich przeniesienie z Polski na Ukrainę w formie wertepów. Wertepy, te w znacznej części ludowego ściśle nastroju, pisane w języku małoruskim, odznaczają się satyrycznemi zwrotami przeciw szlachcie polskiej [4]).

---

[1]) Mor. 65 i nn.
[2]) Mor. 68.
[3]) Mor. 76.
[4]) Mor. 81.

8) Zestawiając w dalszym toku dramat małoruski z polskim spółczesnym, wspomina Morozow o sztuce p. t.: „Drama de nativitate Jesu Christi“ w rękop. Bibl. Petersb. w dziale polsk. Q. XIV. 12. Ma to być komedyja polska z początku XVIII w., w której występują pasterze nazwiskiem: Maścibrzuch, Nierobot i Drzemała [1]).

Z małoruskich dramatów dochował się jeden p. t.: „Комедія на Рождество Христово“, której autorem miał być Dymitr Rostowski, święty w cerkwi prawosławnej. Jak Morozow wykazał, komedyja ta małoruska jest przeróbką, a w znacznej części z pewnością przekładem jakiejś polskiej szkolnej komedyi, której tekst zaginął, lub się gdzieś ukrywa. Ponieważ polonizmy w ruskiej komedyi znachodzą się nie w całej sztuce, ale przeważnie w antiprologu i w ustępach lirycznych, Mor. wnosi, że cała sztuka była w oryginale po łacinie napisana, a tylko niektóre dodatki polskie zostały wtrącone [2]).

Tu wchodzimy z autorem w sferę wpływów polskich na dramat ruski i rosyjski. Kijowska akademia duchowna była rozsadnikiem idei dramatu na Rusi. Klasycznym przykładem wpływu polskiego jest dramat p. t.: „Алексѣй человѣкъ Божій“ przedstawiony r. 1673 w Kijowie. Wyjątki z tego dramatu przytoczone przez Mor. roją się od polonizmów, tak, że słusznie za nieudolny przekład z języka polskiego poczytać je należy. Próby przytacza Mor. na str. 97—99 i 101.

Mor. nie mógł odszukać tekstu polskiego wzoru dla tej sztuki ruskiej. Do jakiego stopnia od oryginału zależnym był przepisywacz Rusin, widać z tego, że nawet objaśnień łacińskich nie rozumiał i w jednym miejscu po rusku wypisał: „Виртусъ адъ Алексимъ“.

9) „Sepulchrum Jesu Christi“, (rękop. Q. XIV. 19), polskie passyjne widowisko z XVII w. [3]) ma być, zdaniem Mor., zbliżone do dramatu rosyjskiego: „Дѣйствіе на страсти Христовы списанное“. To „Дѣйствіе“ także uważa Mor. za przekład z utworu polskiego. Co więcej, jeden z chórów w akcie pierwszym pozostawiono nawet w oryginale polskim. Mor. odszukał 2 szkolne utwory polskie zbliżone, do tłóm. rosyjskiego. Są to:

10) Rękop. Q. XIV. 19. fol. 57. i powyżej wymienione „Sepulchrum J. Chr.“. Dalszą filijacyją wykazuje:

---

[1]) Mor. 90.
[2]) Mor. 94.
[3]) Mor. 105.

11) Rękop. Q. XIV. 42. p. t.: „Śmiertelne grzechów postrzały Miłość Boża krwią z siebie wytoczoną lecząca". Utwór przedstawiono w Akad. Wileńskiej r. 1679 [1]).

Wszystkie wymienione dotychczas dyjalogi i dramata szkolne sądzi Mor. surowo, twierdząc, że nie ma tam działania dramatycznego, ale tylko suche moralizowanie: „na wszystkiem spoczywa pieczęć chłodnego, oficyjalnego, niemal państwowego stosunku autora do sztuki". Twórczości ani śladu, bo też nie miała pola do popisu. Tylko intermedyja są żywiej i śmielej kreślone i z natury brane.

12) Osobno wspomina Mor. o sztuce polskiej p. t.: „Comoedia de filio prodigo". (Q. XIV. 80) [2]). Syn marnotrawny nazywa się tam: Stanisław Garwacki, sługi i przyjaciele jego nazywają się: Nalewajko, Drapichwost, Wystrzasalski [3]), Czciwiarski itd. Wiadomo, że sztuka Wilhelma van de Voldersgroft, (Guilielmus Gnaphaeus) „Acolastus", posłużyła za wątek do mnóstwa naśladowań. Mor. chwali wspomniany utwór polski, że ma osoby realnie nakreślone z piętnem narodowem, polskiem. Być może, że rękopis petersburski zawiera jedyną dziś kopiją zatraconego druku lwowskiego (Baltazara Hubnera) z roku 1592 p. t.: „Acolastus".

Co się tyczy strony zewnętrznej, aparatu scenicznego, to Mor., omawiając urządzenie sceny rosyjskiej, przytacza wyjątki z polsko-łacińskiego dramatu z XVIII w., przechowanego w rękopisie w Petersburgu (Q. XIV. 19). Z wyjątków tych poznajemy aparat sceniczny w dyjalogach jezuickich polskich. Por. Mor. str. 302 i dopisek.

13) Z pomiędzy dyjalogów szkolnych wyróżnia Mor. jeden polski p. t.: „Rozmowa dusze z ciałem albo sen młodzieńca jednego, który potem pustelnikiem został". (Q. XIV. 80 fol. 18). Mor. dodaje, że jest to rękopis z pocz. XVIII w.; język jednak, zdaje mi się, świadczy o dawniejszem powstaniu dyjalogu.

Oto ustęp, przytoczony przez Morozowa: (str. 306).

„Który się tak walecznym rycierzem (sic) mianował,
Żeby hartowną kosę orężem zepsował,

---

[1]) Mor. 107.
[2]) Mor. 116.
[3]) Tak u Morozowa; może: „Wystraszalski".

Ktoby się tak potężnym rycierzem (sic) być mienił,
Żeby od mej potęgi żywota nie zmienił?
A kiedy się obierze taki hetman sławny,
Któryby mnie się stacił (?) starych mężów dawny,
Któryby wojnę wzbudził przeciwko mnie nędzne,
Dzierżącej wszystkie państwa na tej kosie jednej".

Jednym z najciekawszych objawów dramatu szkolnego małoruskiego są intermedyja, stanowiące całość samę w sobie, zawierające sceny z życia ukraińskiego. Są one wplecione do poważnych sztuk między aktami. Celował w nich w XVIII w. Mitrofan Dowgalewskij, który pozostawił 10 intermedyjów (po 5 do jednej sztuki). Tu już nie tylko humorystyczny żywioł nas zastanawia, ale wprost anti-polska tendencyja: nienawiść do panów i księży wzbiera gwałtownie i znajduje ujście w przezwiskach dawanych Polakom i w sytuacyjach scenicznych, które wyśmiewają Polaków. W jednem intermedyjum wprowadzony jest na scenę Polak, astrolog, chełpiący się pochodzeniem, nauką itd., póki go białorusin i cygan nie obiją i nie wypędzą ze sceny. Narzeka on wtedy:

O, summam iniuriam rusticorum,
O tyrannidem złych wozow(n)ikorum
O jakiemś dostał dziś w chłopskie ręki, (sic)
Jużem (?) nie cierpiał takiej wielkiej męki,
Lepiej by było w Polsce recreandi... [1]).

W innem interludyjum Dowgalewskiego, satyra skierowana przeciw katolicyzmowi. Jakiś litwin (t. j. białorusin) zmarły i powrócony do życia, opowiada, że był w niebie. Ksiądz zapytuje go, jak się też tam powodzi w niebie papieżowi. Na to odpowiada litwin:

— „Propau i on da i hodzie! Jamu nieba i nie śniłoś, w agnie smażyć duszku".

— „Święty, żeby był w piekle! szczekasz ty staruszku. Przy nim jeszcze była łaska Chrystusowa" [2]).

Prawdopodobnie dyjalog ciągnie się dalej w polskim i białoruskim języku.

Szkoda, że Morozow na tak skąpych wyjątkach z dramatów polskich poprzestaje. Nie możemy stąd nabrać dokładnego pojęcia o wartości literackiej całych utworów. W każdym razie, jeżeli powyżej wymienione dyjalogi polskie świadczą o nieza-

[1]) Mor. 385.
[2]) Mor. 388.

przeczonym wpływie cywilizacyi polskiej na Rusi, to wyjątki z wertepów ukraińskich, jakoteż z intermedyjów, pokazują nam nowe strony życia obyczajowego na Rusi w XVII i XVIII w., nowe sposoby, któremi nienawiść plemienna przez dwa wieki żłobiła coraz to głębszą przepaść między Rusią a Polską. Z tego względu utwory te nie powinny ujść uwagi historyków polskich.

Posiedzenie ściślejsze
w dalszym ciągu poprzedzającego.

Przewodniczący: Dr. Estreicher.

Wydział zajmował się preliminarzem budżetu na rok 1890 i polecił Sekretarzowi przygotować odpowiednie wnioski na następne posiedzenie, w porozumieniu z Sekretarzem Wydziału II-go.

Następnie Wydział zastanawiał się nad wnioskami Wydziałów II-go i III-go w sprawie zmiany formatu wydawnictw, poruczając Sekretarzowi sformułowanie uchwał Wydziału w tym przedmiocie.

AKADEMIJA UMIEJĘTNOŚCI W KRAKOWIE

Wydział filologiczny.

1889.

Posiedzenie Wydziału
dnia 8 Listopada.

Przewodniczący: Dr. Estreicher.

Prof. Wł. Łuszczkiewicz odczytał rozprawę p. t.: „Przyczynek do historyi architektury dworu szlacheckiego w XVI wieku w Polsce".

Autor zbadał pewną liczbę zabytków architektury domowej wsi polskich na miejscu, a mianowicie cały szereg domów mieszkalnych polskich dziedziców posiadłości szlacheckich. Na podstawie tych badań autor przyszedł do przekonania, że typ drewnianego dworu polskiego z ubiegłych wieków odznacza się brakiem warunków estetyczno-architektonicznych, a to wskutek przerwy w tradycyi średniowiecznej budowli drewnianych. Przerwa ta, zdaniem autora, nastąpiła w wieku XVI, kiedy pod wpływem rozwijającej się kultury renesansowej zaczęto budować dwory murowane zamiast drewnianych.

Autor wyróżnia dwie kategoryje zabytków mieszkań szlacheckich w Polsce tej epoki, obie noszące nazwę zamku:

do 1-ej należą grody, to jest warowne miejsca, służące do obrony i schroniena dla całej okolicy;

do 2-ej murowane, w sobie zamknięte budynki, dwory szlacheckie.

Wykazawszy różnice, zachodzące w układzie planu i charakterystyce wzniesień, oraz w całem topograficznem położeniu na zdjętych przez siebie pomiarowych rysunkach naszych zamków i tak zwanych dworów XVI wieku, Autor zastanawia się nad charakterystyką tych ostatnich zabytków, biorąc za podstawę studyja swe, wykonane w Dębnie, Drzewicy, Szymbarku, Jeżowie, Korabnikach, oraz widoki dworów z publikacyj Raczyńskiego i Puffendorfa.

Dwór szlachecki był budową murowaną, składającą się zwykle z parteru i piętra. To ostatnie było pryncypalną częścią mieszkania, w której koniecznie znajdować się musiały: 1) wielka izba stołowa, oknami z trzech stron oświetlona; 2) pewna liczba alkierzów.

Autor wyróżnia dwory: 1) z dziedzińcem pośrodku i 2) bez dziedzińca, n. p. w Jeżowie i Szymbarku. Środkowy dziedziniec częstokroć tylko z trzech stron otoczony jest skrzydłami mieszkalnemi budynku; z czwartej zaś zamyka go niekiedy mur prosty. Spólnem znamieniem obu typów jest to, iż są obronne. Dla osiągnięcia obronności unikano otworów u dołu budynku; okna parterowe znajdowały się na znacznej wysokości: a prócz tego dziedziniec bywał podniesiony nad poziom zewnętrza. Do parteru w skutek tego musiały prowadzić wschody zewnętrzne, w razie niebezpieczeństwa łatwe do usunięcia. Jedyne wejście do środka gmachu bywało umocnione na wzór zamkowy. W dziedzińcu komunikacyją do koła utrzymyją drewniane ganki (Dębno, Drzewica i t. p.). Ozdobę dworów stanowią t. zw. alkierze, występujące w węgłach budowy. Były one zawieszone na krokształynach, osadzonych na zwężonym, przedłużającym się na dół pełnym rdzeniu podstawowym.

Następnie autor zastanawia się nad materyjałem budowy i wyrobieniem się szczegółów w duchu swojskim. W końcu objaśnia swój wykład szeregiem rysunków, zapowiadając dalsze studyja w tym kierunku.

Następnie Prof. Morawski złożył rozprawę Dr. Zygmunta Celichowskiego p. t.: „Przyczynek do życiorysu Marcina Kwiatkowskiego alias Płachty z Różyc“, oparty na kilku listach z archiwum królewieckiego.

Pokazuje się z nich, że pisarz ten, który także na polu nowatorstwa religijnego znaczną odegrał rolę, przebywał w r. 1561 na uniwersytecie w Lipsku, wysłany tam kosztem Albrechta, księcia pruskiego. Następnie, w skutek polecenia Króla polskiego, przyjął go książe pruski na tłomacza i sekretarza do spraw polskich. Kwiatkowski, na tem stanowisku pozostając, dorobił się znaczniejszych pieniędzy, za które nabywa około roku 1577 wioskę Kwiatków. Z listów królewieckich wynika dalej, że Kwiatkowski „*illegitimo toro*“ był zrodzony, co nam tłomaczy poniekąd dwoistość jego nazwiska.

Posiedzenie ściślejsze
w dalszym ciągu poprzedzającego.

Przewodniczący: Dr. ESTREICHER.

Sekretarz złożył rozprawę p. GUSTAWA LETTNERA p. t.: „Ustrój, istota i stanowisko agonu w komedyjach Arystofanesa“, wraz pismem Prof. Dr. L. ĆWIKLIŃSKIEGO. Pracę tę odstąpiono Prof. MORAWSKIEMU do referatu.

Następnie Sekretarz przedstawił pracę p. ED. PORĘBOWICZA p. t.: „Nazwy plemion i ludów słowiańskich w starofrancuskich Chansons de Geste“, którą Wydział uchwalił przesłać Dr. MAKSYMILIJANOWI KAWCZYŃSKIEMU we Lwowie, z prośbą o ocenę.

Pracę p. Dr. ZYGM. CELICHOWSKIEGO: „Przyczynek do życiorysu Marcina Kwiatkowskiego (Płachty) z Różyc“ uchwalono odstąpić Komisyi historyczno-literackiej.

AKADEMIJA UMIEJĘTNOŚCI W KRAKOWIE.

Wydział filologiczny.

1889.

Posiedzenie Wydziału
dnia 2 Grudnia.

Przewodniczący: Dr. Estreicher.

Profesor Morawski zdał sprawę z pracy p. Gustawa Lettnera p. t.: „Istota, budowa i stanowisko agonu w Komedyjach Arystofanesa".

Niniejsza rozprawa jest wypadkiem samodzielnych badań autora nad kwestyją, o ile szczegółowym twierdzeniom i teoryjom, zawartym w dziele Dra T. Zielińskiego: „Gliederung der altattischen Komödie" (Lipsk 1885) istotnie odpowiadają Arystofanesowe utwory. Właściwy przedmiot rozprawy odnosi się wprawdzie przedewszystkiem tylko do jednego ich działu, wymagał on jednak dokładnego rozważenia całego ustroju genijalnych kreacyj ateńskiego komedyjopisarza.

Autor przyznaje Drowi Zielińskiemu słuszność co do kilku najważniejszych spostrzeżeń i wywodów, stanowiących podstawę jego dzieła, mianowicie:

1) Niezawodnie zależność ustroju staroattyckiej komedyi od ustroju tragedyi jest znacznie mniejsza, aniżeli to powszechnie do niedawna przypuszczano.

2) Epirematyczny układ jest istotnie charakterystyczną cechą najwybitniejszych ustępów Arystofanesowej komedyi, w przeciwieństwie do epejzodycznego układu staroattyckiej tragedyi.

3) W Arystofanesowej komedyi dzielił się chór na dwa półchóry, liczące po 12 chorentów. Odę syzygii epirematycznej wygłaszał jeden półchór; antodę półchór drugi.

4) Najgłówniejszemi częściami Arystofanesowej komedyi, około których reszta utworu grupowała się, jako sceny uzupełniające, są: 1) pierwsza partyja chórowa, 2) agon aktorów i 3) parabaza.

5) Wymienione następstwo po sobie tych najważniejszych części było pierwotne i zwyczajne; parabaza stanowiła zakończenie dawnej komedyi.

6) W obec braku innych komedyj starogreckich, lub choćby tylko staroattyckich, tem bardziej wypada szczegółowo i niezawiśle od tragedyi zbadać, zestawić i porównać ustrój wszystkich części utworów Arystofanesa.

7) Ustrój wymienionych trzech najgłówniejszych ustępów komedyi wykazuje wiele cech pokrewnych; zachodzące zaś różnice bardzo często wyjaśnia odmienne już z natury zadanie każdej części z osobna.

Te zapatrywania stanowiły myśl przewodnią także niniejszej pracy autora. W innych ważnych względach doszedł autor do odmiennych przekonań. Ponieważ zaś dowodów szukać musiał w układzie także innych części komedyi, zatem nawiązał też i rozwinął uwagi o ustroju Arystofanesowych komedyj w ogólności i starał się takowe należycie uzasadnić.

Przekonawszy się i wykazawszy też przedewszystkiem, iż parabaza i pierwsza partyja chórowa są w porównaniu z agonem dawniejszemi elementami komedyi, uznał autor za konieczne przedewszystkiem roztrząsnąć ich budowę. Wypadło to uczynić szczegółowo, gdyż dotychczasowe rezultaty badań są zdaniem autora w znacznej części błędne. Dlatego autor podzielił całą pracę na dwie części. W pierwszej omawia ustrój owych ustępów komedyi, które okalają tak zwany agon aktorów, w drugiej zastanawia się przedewszystkiem nad ustrojem, istotą i stanowiskiem agonu.

Najważniejsze kwestyje dotyczą:

1) Specyjalnego związku tetrametrycznych ustępów komedyi z ruchami chorentów i przygrywką instrumentalną.

2) Sposobu wygłaszania każdej części komedyi, t. j. w ogólności stosunku muzyki do tekstu wygłaszanych ustępów.

3) Natury melodyj fletu, towarzyszących wygłaszaniu dyjalogów.

4) Stosunku agonu do innych części komedyj.

5) Przyczyny, dla której komedyja po głównej parabazie przybiera ustrój epizodyczny, właściwy tragedyi.

6) Właściwego powodu, dla którego używano w komedyi dwudziestu czterech chorentów.

7) Wzajemnego do siebie stosunku wszystkich części całej komedyi pod względem treści.

Co do pierwszego punktu autor usiłował udowodnić szczegółowo, że Dr. Zieliński myli się, przysądzając wszystkim tetrametrycznym dyjalogom równoczesne pochody i inne ewolucyje

chorentów. Anapestycznym tetrametrom i należącym do nich pnigom głównych parabaz przysłuchiwał się chór spokojnie. Właśnie z powodu tego odmiennego charakteru anapestycznych tetrametrów zdarzają się one tak rzadko w pierwszej partyi chórowej, przeznaczonej głównie do wtórowania pochodowi wkraczającego chóru. Ta okoliczność, że w ciągu wygłaszania anapestów parabazy chór stał spokojnie, wyjaśnia nam zarazem zmienną ilość wierszy tychże ustępów.

Zupełnie tak samo tłómaczy się użycie anapestów i jambów w dyjalogach agonów. Ponieważ chór był niejako agonotetą i ostatecznie miał wyrokować i obwieszczać zwycięzcę, a przebieg agonu stanowił najczęściej o kwestyi bytu i całej dalszej działalności istot, które chór reprezentował, musiał się więc chór jak najuważniej agonowi przysłuchiwać. Zgodnie z naturą dyjalogu w ogólności, układał poeta epiremat i antepiremat dowolnie w tej lub owej ilości wierszy i nie ma najmniejszego powodu takowe uzupełniać. Teoryja tak zwanych „perykop“ odnośnie do dyjalogów tetrametrycznych jest najzupełniej błędną i bezpodstawną.

2) i 3) Stosownie do tego, czy dyjalog był bardziej ożywiony, czyli też spokojniejszy, melodyja wtórującego fletu obejmowała większą lub mniejszą ilość wierszy. W ogóle muzyka zajmowała w dramacie greckim stanowisko podrzędne.

Najniezbędniejszym warunkiem w klasycznej epoce dramatu greckiego było, iżby słuchacze każdy wyraz, każdą zgłoskę wygłaszanego tekstu jak najdokładniej słyszeli i rozumieli. Z tego powodu autor zwalcza całą teoryją Dra Zielińskiego, odnoszącą się do muzycznego pierwiastku w Arystofanesowej komedyi.

Dr. Zieliński przyznaje największej części śpiewów chórowych charakter śpiewu artystycznego (Kunstgesang). Temu autor stanowczo przeczy. Sądzi on, że, ze względu na zrozumiałość wyrazów, wygłaszanych razem przez dwunastu chorentów, w śpiewach chórowych uznać można jedynie tak zwany recytatyw; wykazuje nadto, iż wcale nie rzadko, tak w tragedyi, jak i komedyi, starczył sam wykład melodramatyczny.

Właściwy śpiew melodyjny, zdaniem autora, odbywał się jedynie w tak zwanych monodyjach.

Tetrametryczne dyjalogi składały się wprawdzie, bądź z tetrametrów trocheicznych, bądź z jambicznych, lub anapestycznych. Z pomiędzy jambicznych tylko lirycznym i chórowym tetrametrom towarzyszyły ewolucyje chorentów. Natomiast tak zwane dyjalogiczne tetrametry jambiczne, wyłącznie właściwe agonom, pozbawione były orchestycznych i wszystkich innych poruszeń chóru.

Pomimo jednak różnic metrycznych, wszystkim dyjalogicznym tetrametrom bez wyjątku był właściwy jedynie wykład melodramatyczny, a nie recytatyw, który im przyznaje Dr. Zieliński.

Autor dowodzi, że παραχαταλογή niemogło być niczem innem, jak wykładem melodramatycznym, zaś χαταλογή deklamacyją, pozbawioną wszelkiej przygrywki instrumentalnej.

4) Pierwszej części chórowej nie można zwać komiczną parodos, gdyż nie zawsze podczas niej wkracza chór na scenę. Powtóre, zakres jest jej znacznie obszerniejszy. Wszystkie części komedyi, poprzedzające agon, ten mają cel, aby należycie widzów przygotować do tego dyjalogu aktorów, stanowiącego punkt kulminacyjny utworu i sprowadzającego przewrot w akcyi dramatycznej.

Agon nie jest koniecznie sporem, które to pojęcie błędnie podsunął mu Dr. Zieliński, lecz jest zawsze walką z istniejącym stanem rzeczy, mającą na celu przewrót lub przynajmniej zmianę danych stosunków. Cała akcyja dramatyczna, następująca po agonie, jest już tylko konsekwencyją przeprowadzonej w agonie zwycięskiej idei.

5) Przyczynę, dla której komedyja przed główną parabazą ma ustrój epirematyczny, a po głównej parabazie przybiera zwykle ustrój epizodyczny, upatrywał Dr. Zieliński we wpływie doryckiej lub jońskiej komedyi na komedyją staroattycką. Autor uważa to zapatrywanie za mylne. Właściwym powodem tej zmiany jest zupełnie mylne stanowisko chóru w obec dobiegającej do końca akcyi dramatycznej. Ta zmiana stanowiska chóru jest wogóle w ścisłym związku z zachowaniem się chóru w ciągu akcyi aktorów.

6) Właściwą przyczyną faktu, że w komedyi występowało aż dwudziestu czterech chorentów, jest pierwotny przeważnie orchestyczny charakter komedyi. Z natury rzeczy wypływa, iż orchestyka komiczna była żywszą, bardziej nużącą i prędzej tchu pozbawiała, aniżeli to miało miejsce w tragedyi. Liczne dowody mieści sam tekst komeyj Arystofanesa, że ci, co śpiewali, zarazem i tańczyli. Epirematyczny ustrój służył do tego, by odę śpiewał jeden półchór, antodę zaś drugi. W ciągu zaś przerwy półchór milczący mógł zaczerpnąć nieco powietrza i sił — tyle, ile było potrzeba do dalszego spółdziałania.

Dwunastu chorentów równocześnie śpiewających i tańczących stanowiło owo maximum, po za którem tekst jużby był niezrozumiałym. Ilość ta była zarazem potrzebną, by wywołać należyty efekt w „amfiteatrze“, który miał, jak wiadomo, nader wielkie rozmiary i stał pod gołem niebem.

Gdy użycie dwudziestu czterech chorentów ustaliło się już w komedyi, ostało się i później, kiedyto, jak n. p. w agonowych syzygijach, przerwa między odą i antodą stawała się coraz większą. Wreszcie zredukowano ilość komicznych chorentów do połowy, jak to widać z tekstu Ekklezyjacuz i Plutosa.

7) Wprawdzie tetrametryczne syzygije w ogólności, a agon aktorów w szczególności są najważniejszemi częściami komedyi; mimo to agon w komedyi Arystofanesowej nie był nawet koniecznym i niezbędnym. W Acharnejczykach n. p., zamiast agonu aktorów ma miejsce trymetryczny wykład Dykajopolisa o tem, jakie powody złożyły się na uporczywą i niszczącą wojnę. W Pokoju zamiast agonu znajdujemy tetrametryczny ustęp, nie ujęty w syzygiją. W Tesmoforyjacuzach odnośny ustęp ma co najwięcej charakter proagonu; właściwego zaś agonu również utwór ten nie ma.

Odległość samego agonu od początku utworu zależy od miejsca, w którem mieści się właściwy związek przygotowującej go akcyi dramatycznej. W Żabach n. p. związek ów stanowi ustęp, którym Ajakos uwiadamia sługę Dyjonyzosa o rozpoczynającym się w Fladesie sporze Ajschyla z Eurypidesem. Wstęp ten następuje dopiero po głównej parabazie.

W utworach, mieszczących w sobie dwa agony, znajdujemy dwa prologi (w jednym z nich nawet poniekąd trzy). Z bliższego rozbioru wynika w ogóle, że tak prologi, jak inne trymetryczne ustępy, w porównaniu z tetrametrycznemi działami komedyi, dopiero z biegiem czasu coraz bardziej się rozwielmożniły, mianowicie pod wpływem staroattyckiej tragedyi.

Następnie Prof. Morawski złożył pracę p. Dr. St. Windakiewicza p. t. Protokóły nacyi polskiej w Padwie.

Jest to opis księgi, obejmującej przeciąg czasu od r. 1592 do 1733 i wypisy z protokołów.

Następnie odbyło się posiedzenie ściślejsze, na którem uchwalono rozprawę p. Gustawa Lettnera „Ustrój, istota i stanowisko agonu w komedyjach Arystofanesa“ odesłać do komitetu wydawniczego; pracę zaś p. Windakiewicza p. t. „Protokóły nacyi polskiej w Padwie“ odstąpić komisyi historyczno-literackiej.

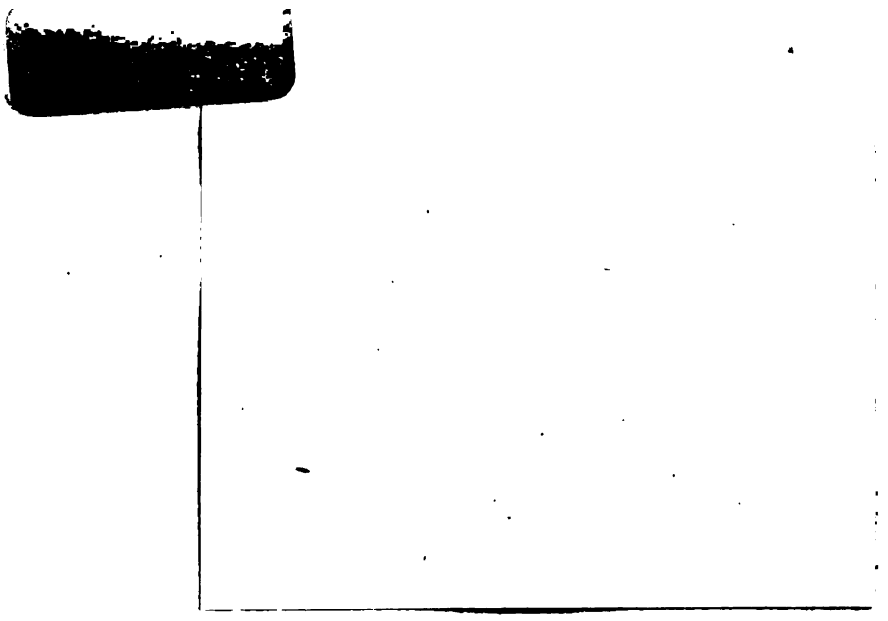

3 2044 092 722 198